

MAGYARORSZÁG PIARISTA MÚLTJÁBÓL

9

Both Ferenc
ÖTVEN ÉV
A TEMESVÁRI
PIARISTA
GIMNÁZIUM
TÖRTÉNETÉBŐL
(1885–1935)

MAGYARORSZÁG PIARISTA MÚLTJÁBÓL

9.

1. Koltai András, *Bevezetés a piarista rend magyarországi történetének forrásaiba és irodalmába*, Budapest, 2007.
2. Böszörményi Géza SchP, *A magyar piaristák 1950-ben: Szétszórás és újrakezdés*, Budapest, 2007.
3. Haraszi Mihály, *Tatabánya és a piaristák*, Budapest, 2009.
4. Russel Károly SchP, *A kolozsvári Kalazantinum története 1894–1916*, s. a. rend. Sas Péter, Budapest, 2009.
5. *A piarista nevelés újraindulása Szegeden 1991–1999*, szerk. Miklós Péter, Budapest–Szeged, 2013.
6. Szende Ákos, *Piarista eszmék és sorsok 20. századból*, Budapest, 2013.
7. *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság*, bev. Szakál Ádám SchP, s. a. rend. Koltai András, Budapest, 2013.
8. *Koháry István emlékkönyv*, szerk. Kozicz János–Koltai András, Budapest–Kecskemét, 2015.
9. Both Ferenc SchP, *Ötven év a temesvári piarista gimnázium történetéből (1885–1935)*, s. a. rend. Sas Péter, Budapest, 2015.

BOTH FERENC SCHP

ÖTVEN ÉV
A TEMESVÁRI
PIARISTA GIMNÁZIUM
TÖRTÉNETÉBŐL
(1885–1935)

MŰVELTSÉG- ÉS KORTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK

Sajtó alá rendezte, szerkesztette és az utószót írta
SAS PÉTER

PIARISTA REND MAGYAR TARTOMÁNYA
BUDAPEST
2015

Műszaki szerkesztés, képszerkesztés:
Koltai András

A címlapon:

A temesvári gimnázium tanárai és diákjai az udvaron. „Foto Leonardo” felvétele, 1930/1935. A kép baloldalán, civil ruhában ül Németh János számtantanár, mellette Nagy Aurél piarista. A kép közepén négy piarista tanár látható: Dronka András(?), Wolf János, Panyik-Tóth Lajos igazgató, Mertz Károly. A jobb oldalon ülő piarista Princzinger István. (Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény, Erdély István hagyatékából)

© Piarista Rend Magyar Tartománya, Sas Péter

Kiadta a Piarista Rend Magyar Tartománya
Felelős kiadó: Labancz Zsolt SchP tartományfőnök
Készült a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárában
Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap 3437/01622. és 3588/00383. számú támogatásával.

Külön köszönet Ruppert Józsefnek, a Piarista Rend romániai delegátusának, akinek közreműködése nélkül ez a könyv nem születhetett volna meg.

A nyomás és kötés az EFO nyomda munkája
Felelős vezető: Fonyódi Ottó
Százhalombatta, 2015
Készült Linux Libertine betűvel, 300 példányban

HU ISSN 1789-1566
ISBN 978-963-89610-7-5

TARTALOM

Előszó	13
A temesvári kegyestanítórendi gimnázium története és az új intézet ismertetése [1885–1910]	19
I. [A gimnázium fejlődése 1889-ig]	21
A piaristák Szent-Annán. A piaristák 1788-ban Temesvárra jönnek. A temesvári jezsuita középiskola. A piaristák a ferencrendiek kolostorába telepítettek. Temesvár városának a piarista gimnáziumhoz való viszonya. A lyceumi osztályok fölllítása. Nyolc osztályos kegyesrendi főgimnázium 1850–62-ig. Piarista és csanádegyházmegyei tanárok. Piarista igazgatók. Kegyesrendi tanárok növekedése 1883 után. A párhuzamos osztályok 1886/87-től kezdve. A róm. kath. gimnázium felépítésének terve 1790 óta. Temesvár városának áldozata a párhuzamos osztályokra.	
II. [A gimnázium jogviszonyai 1889–1903]	32
Jogviszonyok rendezése. Az új róm. kath. főgimnázium létesítésének eszméje 1889-ben. Az építés ügye 1894-ben a gimnáziumi bizottság előtt. Eötvös miniszter az építkezést megvalósíthatatlannak jelenti ki. A temesvári állami gimnázium létesítése 1897-ben. A párhuzamos osztályok megszüntetése a róm. kath. főgimnáziumban. Az új gimnázium és rendház építésének terve a piarista rend régi telkén és a régi piarista templom helyén 1901-ben. A régi piarista templom története. Magyar Gábor, a piarista rend tartományi főnöke Temesvárt tárgyal az építkezés ügyében 1901/1902-ben. Dessewffy Sándor csanádi püspök vezetésével bizottság tiszteleg a minisztereknél 1901. május 18-án az építkezés ügyében. Wlassics Gyula 1902-ben 240 000 korona államsegélyt vesz fel a költségvetésbe. Fináczy Fernő miniszteri biztos. Fordulópont az építkezés ügyében.	
III. [A sánctelken való építkezés eszméje 1902–1905]	46
Dr. Száamek György igazgató előterjesztése 1902-ben. Dr. Telbisz Károly, Temesvár polgármestere fölkarolja az eszmét. A város közönségénél is tetszéssel találkozik az igazgató terve. A Reiter-féle tervezet. Székely László vároosi műépítész tervezete. A pénzforrás megteremtésének nehézsége az új kivitellhez. Dessewffy Sándor csanádi püspök vezetésével a város küldöttsége 1903-ban memorandumot nyújt át Berzeviczy Albert miniszternek. A miniszter lehangelő irata. Dr. Telbisz Károly polgármester nem ejti el az új tervet. Dessewffy Sándor csanádi püspök munkálkodása az új intézet létesítésén. A város közönsége elfogadja az új tervet. Az új építkezés tervezete a város és a rend főnökénél. Az építkezés akadályai. A kegyesrend kormánya megsürgetve az építkezést, a sánctelekre való kivitelt feltételekhez köti. A város megoldási módozatot keres. A tervek redukciója.	
IV. [Az új gimnázium építése 1905–1912]	57
Az 1905-iki tanácskozás fontossága. Tízezer korona államsegély a polgári iskolának. Az épület elhelyezése. Vázlattervek. A kegyesrend kormányának észrevételei a tervekre. Székely építész tervét a városi közgyűlés 1907. márc. 26-án elfogadja. Apponyi Albert gróf miniszter az építkezést jóváhagyja. Előkészületek az építkezéshez. Az építkezés megkezdése 1907. aug. 12-én. Kedvezőtlen talajviszonyok. Az alapkövetétele 1908. márc. 28-án. Németh József felszentelt püspök megáldja az alapkövet. Berendezési előmunkálatok. Átköltözés a régi épületből az új intézetbe 1909. július és augusztus hónapja-	

	iban. Dr. Számek György igazgató fáradozása az intézet berendezésén. Az első párhuzamos osztály megnyitása az új intézetben az 1910/1911-iki tanévben. A második pótszerződés 1912. jan. 27-én. Az intézet fejlődése.	
V.	[Az új intézet ismertetése]	72
	Az intézet fekvése. A főgimnázium és a rendház műszaki leírása. Elrendezés. Az egyes helyiségek elosztása a gimnáziumban és a rendházban. Az épületek kivitele, kiképzése. Az intézet belső berendezése. Fűtés. Szellőzés. Vízvezeték. Csatornázás. Világítás. Fürdők. Topográfiai leírás. Az intézet a vallásos nevelés és tanítás szolgálatában. Az új piarista kápolna. Dr. Glattfelder Gyula csanádi püspök 1912. január 22-én fölszenteli a kápolna oltárait. Ferenczy-féle falfestmények. Konviktus. Tanári és ifjúsági könyvtár. Szertárak. Rajz-és tornaterem. Az intézet egészségügyi szempontból.	
	Huszonöt év a temesvári kegyes tanítórendi főgimnázium életéből (1910–1935)	97
I.	A főgimnázium új épülete	99
	Az intézet jellemzése. Számek György dr. fáradozásai. Érdemei. Halála. Az új piarista templom berendezése. Jelentése a templomról. Az iskola berendezése. Az első párhuzamos osztály megnyitása. A régi piarista templom lebontása 1911. május és júniusban. A régi piarista templom telkét eladja a város. A régi piarista telek értéke. Csereszserződés. A csanádi püspök viszonya az intézethez. Az intézet templomának berendezése s felszentelése. A csereszserződés telekkönyvi átvitele. Telbisz Károly érdemei az intézet létesítésében. Halála 1914. július 15. Temetése az intézet templomából.	
II.	A világháború	115
	A világháború kitörése. Okai. A szerb propaganda az intézetekben. A nemzetiségi eszme. A romániai Kultúrliga törekvései. A balkáni eszmének hatása a nemzetiségekre. Az erdélyi románság propagandája. A hadüzenet 1914. július 28-án. Iskolánk s a háború. A tanulók elhelyezése s a tanítás biztosítása. Az intézet, mint hadikórház. 1917. ápr. 2-án az intézet felszabadul. Az intézet helyreállítása. 1917. szept. 1-én minden osztály az intézetben helyzetetett el. Intézetünk tanártestülete a háború alatt. A tanítás változásai. Intézetünk tanulói a harctéren. A bevonult tanulók osztály és érettségi vizsgalatai. Hősi halált halt tanulóink. A háború hatása a tanulókra. A tanulók jótékony munkája. Hadsegélyezés. Temesvár s a háború. Az utolsó háborús tanév.	
III.	Az októberi forradalom hatása Temesváron	130
	Temesvár 1918. augusztus 1-jén tankerületi főigazgatóság székhelyévé lesz. Madzsar Gusztáv főigazgató látogatásai. Az 1918. évi októberi magyarországi események. Ezek hatása Temesvárra. A bánati néptanács megalakulása 1918. október 1-én. A szerbek 1918. november 17-én bevonulnak Temesvárra. A Narodna Uprava szerepe. A Narodna Uprava s a temesvári intézetek. Szerb impérium 1919. február 20-án. Filipon megyei Heegn városi főispán szerepe. A szerbek összeütközése a néptanáccsal s a munkássággal. A tanuló ifjúság hazafiás viselkedése. Amerikai misszió. A magyarországi viszonyok jellemzése s hatása a tanításra. Nevelés-tanítási reformok. 1918. december 20-án Temesvárt megalakul az Oktató Munkások Szövetsége. Diáktanács.	
IV.	A szerb impérium	138
	A szerb impérium s a franciák. A szerb impérium s a nemzetiségek. Temesvár s a Bánság sorsa. Intézetünk a s franciák. A francia tábornokok meglátogatták az intézetet. Az ebédlő mellett lévő társalgó a francia tiszték részére étkezőhelynek átadatik. A szerb reálgimnázium eszméje. A párizsi konferencia döntése. Pillich Mladen a szerb Nemzeti Tanács elnöke az igazgatónál. A	

- szerbek kivonulása Temesvárról 1919. március hóban. A szerbek visszatérnek Temesvárra. Március 15-ét hazafiasan megünneplik a tanulók, intézetek s az ifjúság. A szerbek be akarták zárni a piarista intézetet és letartóztatni az egész tanári kart. A bolszevizmus kitörése Magyarországon. Tanácsköztársaság 1919. március 21-én. A szerbek kifosztják az állami épületeket. A szerbek ki akarták fosztani intézetünket is. Az igazgató védekezése. A szerbek 1919. július 27-én elhagyták Temesvárt. A franciák 1919. május 3-án hagyták el Temesvárt, de 1919. július 17-én ismét Temesvárt vannak.
- V. A román impérium kezdete 145
 A társadalmi élet a szerb impérium alatt. Heegn és a pángermánok törekvései. A régi német anyanyelvű polgárság az altdeutschok ellen. A svábok megmozdulása Temesvárt. A temesvári polgárság széttagolódása, megoszlása. Az 1918/1919-iki tanév jellemzése. Rendkívüli tanév. A román impérium kezdete 1919. július 28-án. Elrendelt változások a tanításban. Az intézet nagy hazafias teljesítménye. A román közoktatási kormány rendelete a román nyelv tanítására. A megyei prefektus rendelete. Levente egyesület és az intézetünk. Az 1920. júniusi érettségi vizsgálatok. Román kurzus az állami és községi tanárok s tanítók részére a piarista főgimnáziumban. A piarista intézetnek erre a célra történt erőszakos lefoglalása. A piarista rendház s gimnázium, a templom épületein levő címerek és szobrok erőszakos eltávolításának ügye. A házfőnök és az igazgató tiltakozása.
- VI. A román hatóságok és a piarista vikáriátus (1920/1921) 165
 Temesvári új intézetek keletkezése. A rom. kat. magyar polgári iskola megnyitása 1920. augusztusában a piarista rend a földszinten az osztályokat s az igazgatói iroda részére egy termet átenged. A közoktatásügyi kormány intézeteinket a tankerületi főigazgatók vezetése s felügyelete alá rendeli. A püspök mint főhatóság. A román nyelv tanításának elrendelése 1920. augusztus 7-én. A tanterv kérdése. Látogatás Kolozsvárt Octavian Priénél 1920. augusztus 7-én. A békeszerződés ratifikálása 1920. november 13-án. Kisebbségi védelem. A békeszerződésnek a kisebbségekre vonatkozó pontjai s a felekezeti iskolák. Piarista vikáriátus létesítése 1920. december 15-én. Kihirdetése Temesvárt, 1920. február 17-én. A vikáriátus létesítését a román közoktatásügyi kormány 1920. május 4-én 5123. és 5124/1921. sz. a. tudomásul vette. Az első teendők. Az eskü letétele elrendeltetik. Oklevél-kiegészítő vizsgálat. Mignon. Ifjúsági előadás a színházban 1921. március 15-én. Román nemzeti ünnepek. Az 1921. május 23-iki elrendelt kivonulás s ennek következményei. Az intézet látogatói.
- VII. A román hatóságok további intézkedései (1921/1922. tanév) 180
 Az új egységes tanterv elrendelése az 1921/1922. tanévre s bevezetése. A felekezeti iskolák sorsa rosszabbra fordul. A bukaresti közoktatásügyi kormány a magyar felekezeti iskolák ellen. Rendeletei. Védelmi intézkedések. Magyar szervezkedés. A Magyar Párt megalakulása. Az 1922. márciusi képviselői választások. A Brătianu-kormány s az egységes nemzeti román állam. Angheliescu közoktatási miniszter politikája. Meglátogatja az intézetünket 1922. május 25-én. Rendeletei az 1922. évben a felekezeti iskolák tönkretételére. Az államsegély elvonásával előállt nehéz helyzet. Az intézetek szerzett jogainak visszaszerzésére irányuló törekvések. Az 1922. február 22-iki hangverseny sikere. Általános érdeklődés intézetünk iránt. Kiváló egyházi és világi férfiak látogatásai. Tanügyi rendelkezések.
- VIII. Német-sváb törekvések 191
 Német-sváb szervezkedés 1918 után. Támadás a piarista intézet ellen. A

Denkschrift 1921-ben, ennek ismertetése és bírálata. Harc a német párhuzamos osztályokért. Tárgyalások a csanádi főegyházhatósággal és a német-sváb néptanács kiküldöttoivel. A Schwäbische Volkpressében 1923. június 22-én megjelent cikk. A német-svábok követelései. Ellenséges hangulat a temesvári intézet ellen. A cikkíró tájékozatlansága. Visszatetszés és megütözés a magyarság táborában. Hírlapi polémia. Hitközségi és társadalmi vizsgálódás. Egy hitközségi tag névtelen levele az igazgatóhoz. Szempontok a nemzetiség megítélésére. Glattfelder Gyula csanádi püspök 1923. márc. 27-én elhagyja Temesvárt. Pacha Ágoston 1923. febr. 25-én apostoli adminisztrátorra nevezetik ki. Pacha politikája az egyházmegye kormányzásában. A magyar katolikusok panasza. Pacha Ágoston fáradozásai a német párhuzamos osztályok megvalósításáért.

- IX. A Délvidék magyar múltja és a nemzetiségek 204
 Temesvár s a Délvidék őslakói. Temesvár múltja. A régi birtokos nemesek. Török beütések. Temesvár ostroma és védelme 1552. Losonczy István. Temesvár és a Délvidék a török hódoltság korában. Temesvár visszafoglalása 1716. Savoyai Jenő. A magyarság megsemmisülése. Telepítések. A temesi Bánság visszakapcsolása az anyaországhoz 1778. június 6. A jezsuiták és a piarista osztály a vármegyén. A kincstári jószágok eladása. A bécsi kamarilla politikája. A Neoquistica Bizottság magyarellenes eljárása. Mária Terézia és II. József politikájának eszközei. Az 1790-iki nemzeti visszahatás. A megyei intézmény Temesvárt és a Délvidéken, mint a magyar nemzeti szellemek úttörője. A nemzeti reformok s a magyar nyelv ügye a vármegyén. A városi tanács magatartása a bekövetkezett nagy eseményekkel szemben. A nép és a gimnázialis oktatás fejlődése Temesvárt 1716-tól 1918-ig. A jezsuiták és a piaristák Temesvárt. A piarista, később róm. kat. főgimnázium, mint Temesvár és a Délvidék ősi intézete. Hatása Temesvár és a Délvidék kultúrájára. Az intézet tanárai és tanulói. A XIII. és a XIX. század tanügyi viszonyainak jellemzése.
- X. Angheliescu kisebbség- és egyházellenes oktatáspolitikája..... 219
 Angheliescu 10588/1923. és 10599/1923. sz. rendelete. A svábok tiltakozása a romanizálás ellen. Tiltakozó népgyűlés Temesvárt 1923. augusztus 20-án. A magyarság feljajdulása. A Magyar Párt állásfoglalása Angheliescu rendeletei ellen. A kisebbségi népoktatás és a szerzetesiskolák megsemmisítésére irányuló miniszteri rendeletek. A szerzetesi iskola apoteózisa. A Magyar Párt a magyar tanításért. Az egyházmegyék püspökei. Angheliescu közoktatásügyi miniszter rendeleteinek megváltoztatásáért. Tanácskozás Kolozsvárt, 1923. júl. 11-én Alexandru Pteancu generális igazgatóval. A nagyváradi tanácskozás. Az Erdélyi Róm. Kat. Státus 1830/1923. sz. felterjesztése a miniszterhez 1923. július 16-án. A kormány tanügyi és nemzetiségi politikája és a magyar tanulók nagy száma miatt a német párhuzamos osztályok létesítése ez idő szerint nem volt megvalósítható a temesvári intézetben. Gocan főigazgató cikke az *Infrățirea* 1923. ápr. 25-iki számban. Onisifor Ghibu könyve *Catolicismul unguresc in Transylvania și politica religioasă a statului Român* (1923). Tárgyalás Bukarestben Angheliescu közoktatási miniszterrel 1923. május 18-án. A szerzetesi iskolák válságos napjai.
- XI. A román nyelvű tanítás bevezetése (1923/1924. tanév) 234
 Angheliescu 100090/1923. sz. rendelete. A szülők mozgalma. Az igazgató memorandumja Angheliescuhoz 1923. okt. 3-án. Egyházi s világi vezető férfiak közbenjárása intézetünk érdekében. A temesvári Polgári Szervezet memorandumja. Pteancu 1923. okt. 16-án váratlanul megjelenik az igazgatói irodá-

- ban. Az intézet kényszerhelyzete. Temesvár s a Délvidék iskolaügyeinek siralmas képe az 1922/1923. tanév végén. A Polgári Szervezet memorandumának átnyújtása Ionel Brătianunak Temesvárt, 1923. nov. 12-én. Az egyházi főhatóság memoranduma. Az 1923. márc. 9-iki audiencia Bukarestben Ferdinánd királynál. Az iskolafenntartó egyházak tanácskozásai s tárgyalásai Bukarestben Anghelescuval. A Népszövetség képviselői 1923. aug. 4-én Kolozsvárt. Tárgyalás az egyházak fejeivel. A tanítás megkezdése román nyelven 1923. okt. 17-én. Pteancu látogatása 1924. máj. 21-én. Csergő Lajos rajztanár s a VIII.A és VIII.B osztály tanulóinak tablója 1924. jún. 19-én. A VIII. osztály abszolváló vizsgálatai az 1923/1924. tanév végén. A bakkalaureátusi törvény 1925. febr. 24-én. A bakkalaureátusi vizsgálatok gyászos eredményei. Costachescu 1929-ben, Iorga 1931-ben módosítja a bakkalaureátusi törvényt.
- XII. A tanárok állami vizsgálata és más romanizálási törekvések (1924/1925. tanév) 256
 Az 1923/1924. tanév végén az intézet igazgatójává Brach József neveztetik ki. Román tanfolyam 1924. május 7-től július 7-ig Román vizsgálatok 1924. augusztus 15-től szept. 1-ig. A piarista tanárokat egy kivételével mind megbuktatták a román vizsgálatokon. A vizsgálat, mint drasztikus eszköz a kisebbségi iskolák megnyomortására. A kisebbségi tanárok és tanítók kálváriája. A vizsgálatok következményei. A tanári s tanítói önérték lealacsonyítása. A román nyelv tanításának megfigyelése intézetünkben az 1924/1925. tanévben. Elrendelt tanári kicserélések. Miniszteri rendeletek. Vintila Brătianu felfogása a román s a kisebbségi kultúráról. Anghelescu mint a román kultúrális politika megtestesítője. A Népoktatási Törvény életbeléptetése 1924. július 26-án. Új népiskolák kényszerlétesítése. Állami és magániskolák. Az egysegítés célja és eszköze. A felekezeti iskolák megsemmisítésére irányuló törekvések. Vizsgálatok állami bizottság előtt. Állásfoglalás Anghelescu rendeletei ellen. A Magánoktatási (Nép és Középfokú oktatási) törvény. A kisebbségi iskolák válságos helyzete, elnéptelenítése. Az erdélyi magyar egyházak a Magánoktatási törvény ellen. Folyamodás a Népszövetség védelméért 1925. máj. 4-én szept. 15-én. A genfi döntés 1926. márc. 18-án.
- XIII. A Magánoktatási törvény indoklásának vizsgálata 278
 A Magánoktatási törvény végrehajtási utasítása. Monitor Oficial 1926. márc. 10. Bírálata: az Anghelescu-korszak a magyarság leggyötrelmesebb korszaka. Szempontok, amelyek Anghelescut a Népoktatási törvény létesítésében vezették. Ennek cáfolata a gör. kel. autonómia. A románok egyházi és iskolai autonómiájukra vonatkozó magyar törvények. Az 1908. évi Apponyi-féle Népiskolai törvény összehasonlítva Anghelescu Magánoktatási törvényével. A magyar s a román tanügyi szabadság közt létező különbség. A magyar államsegélyezés a románok közép- és népiskoláira. A románok közép- és népiskolái. Különbség az Apponyi s az Anghelescu iskolatörvénye között. A régi s a mai jogi helyzet. A magyar kultúra sem a románokra, sem a többi nemzetiségekre nem volt átalakító hatással. A románok ellenséges magatartása a magyar hazával szemben, még a magyar nyelvet sem akarták megtanulni. A vezérek felfogása a magyar nyelv megtanulására nézve.
- XIV. A románok helyzete Magyarországon 1918 előtt 291
 A románok harca az Apponyi-féle törvény revíziójáért. Tisza István felfogása a nemzetiségi kérdésről. Az Apponyi-féle törvény keletkezésének politikai okai. A bécsi kormányok politikája. A román vezetők a magyar állameszme ellen. A román lapok a vezetők eszméinek szolgálatában. Románia politikusainak agitációja Magyarországon s a külföldön. Subventio. A nemzetiségi

- blokk tiltakozása az 1896. évi ezredéves ünnep alkalmából. A bukaresti Kultúrliga munkája a külföldön. A magyarosítás, mint eszköz az államellenes törekvések ellen. Mérsékeltebb felfogású románok 1907-ben. A románság megerősödése minden téren. Az elnyomtatásról terjesztett hírek nem feleltek meg a valóságnak. A bánági svábok s az erdélyi szászok tanúságtétele a magyar és a román iskolapolitikáról. Egyes svábok vezetők érthetetlen feltűnő szerepe. A román kormány támogatta a germanizálást a magyarok ellen. Szembehelyezkedés a magyarokkal. A román kormányok a felekezeti iskolák ellen. A magyar felekezeti iskola fontossága a csatolt területeken. A Magánoktatási törvény célja. Az utódállamok közös frontámosái. Scotus Viator kiábrándulása. A liberális párt új politikai nyilatkozata, mint történelmi okmány. Az Anghelescu-féle iskolapolitika csődje. A régi Magyarország nemzetiségei egyházaik és iskoláik révén megőrizték fajiságukat sok század leforgása után is. Erdélyi románok nyilatkozata a magyar elnyomásról.
- XV. A romániai piarista rendtartomány megalakulása és kísérlet a gimnázium püspöki joghatóság alá helyezésére (1925/196. tanév) 310
- Az önálló piarista rendtartomány alakítása 1925. február 10-én. A rendtagok helyzete. A rendi generális s a budapesti rendfőnök biztosságai. Változások a rendtagok számában 1920. december 15-től, a viceprovincia megalakításától az önálló provinciáig, 1925. február 10-ig. Küzdelem és izgalmas évek. Az önálló piarista rendtartomány első káptalani gyűlése Temesvárt 1925. júl. 7. és 8-án. Patay József rendfőnök. Both Ferenc generális asszisztens. Az 1925. szept. 21-én tartott felvételi vizsgálatok gyászos eredménye. Marinescu bukaresti miniszteri biztos igazságtalan és bosszúálló eljárása. Az igazgató folyamodása jogorvoslásért a közoktatási miniszterhez, ennek válasz nélkül történt hagyása. A piarista rend s a temesvári piarista főgimnázium tanártestületének áldozatkészsége az anyanyelvű tanításért. A püspöki joghatóságra vonatkozó 1438–925. sz. első szentszéki dekrétum. Az 51913–926. jún. 11. sz. leiratban a közoktatási miniszter megjelöli az intézet átadásának feltételeit. Patay rendfőnök tárgyalásai a csanádi egyházi főhatósággal 1926. jún. 22-én. Az okiratok megszerkesztése. Megállapodások. A tanácskozások nyilvánosságra bocsátása 1926. június 25-én. A román sajtó s a román közvélemény állásfoglalása. A temesvári Schulerheim létesítése 1925. április 22-én. Az új német róm. kat. líceum első osztályának megnyitását 1926. aug. 13-án engedélyezi a miniszter. Petrovici közoktatási miniszter 70128/1926. aug. 20. sz. a. elutasítja a temesvári piarista főgimnázium püspöki joghatóság alá való helyezését.
- XVI. Újabb viták a németek és a magyarok között (1927–1929) 324
- A püspökség és a németiség újabb lépéseket tesz a piarista gimnázium megszerzésére. Pacha Ágoston befolyása a Szentszékre. 1927. jún. 28-iki kelettel az 1843–925. sz. első dekrétum számának megújítása, vagyis a második szentszéki dekrétum. A piarista rendfőnök memoranduma a Szentszékhez 1927. okt. 10. A folyamodvány ügye a vatikáni államtitkárságnál. A határozat közlését a bukaresti nunciatura 4433/1927. sz. a. február 4-én tudatja a temesvári püspökséggel. A Magyar Párt a temesvári piarista főgimnázium anyanyelvű oktatásáért. A temesvári piarista intézet ügye az erdélyi Magyar Párt 1926. okt. 12-iki és a gyergyószentmiklósi 1928. október 15-iki nagygyűlésen. A temesvári piarista főgimnázium ügye 1929. január 24-én Iuliu Maniu miniszterelnök elé terjesztetik. Az 1928/1929. tanév befejezése. Az utolsó magyar osztály az intézetben. A temesvári Magyar Párt zászlóbontása (1926–28). Viszálykodás a Magyar Párt s a Sváb–Német Népközösség között. Hírla-

pi harcok. Visszanémetesítés. A román közoktatási kormány az originea etnică-t követeli. A német-svábok vádaskodása. Párhuzam a német-svábok és a szászok közt. A magyarok és a svábok külön útja.	
XVII. Az intézet állami ellenőrzése, az egységes középiskolai törvény és a konkordátum (1927–1929)	338
A temesvári piarista intézet fokozottabb ellenőrzése iskolafelügyelők és miniszteri biztosok útján. Stefanescu látogatása 1927. márc. 18-án s ennek jelentősége. Az anyakönyvi ügy. Pteancu vizsgálata a matrikula ügyben 1927. jan. 27-én. Angelo M. Dolci bukaresti nuncius 1927. május 14-én meglátogatja az intézetet. Brach József 1926. júl. 17-én lemond az igazgatói állásról. Utódja Sütöry István 1927. szeptember 1-től 1928. november 20-ig. A közoktatási miniszter a román irányzatot sürgeti. Az intézet nyilvánossági jogának kérdése. Autorizáció. A bánági s erdélyi magyar iskolák szomorú sorsa. A nyilvánossági jog és az igazoló eljárás. A piarista főgimnázium nyilvánossági joga megszerzésének akadályai. Véndiákok találkozása intézetünk dísztermében 1928. jún. 28-án. Sütöry súlyos megbetegedése. Helyettese 1928. nov. 20-tól 1929. augusztus végéig Kovács Béla. A román egységes középiskola létesítésére vonatkozó törvények. Reform miniszterek. Anghelescu mint a hétosztályos román egységes középiskola megteremtője. Az egységes középiskolai törvény az 1928/1929. tanévben életbe lép. A román egységes középiskola bírálata. Iorga újításai. A piarista intézetben elhelyezett magyar kat. „gimnázium” küzdelmes évei. Konkordátum a Szentszék és Románia között. A konkordátum aláírása 1927. május 10-én, ratifikálása 1929. június 9-én. A ratifikáláshoz kikötött feltételek a román kormány részéről. Kivételes rendelkezés a temesvári piarista intézet tanítási nyelvére. Temesvár délvidéki kulturális jelentősége. Magyar nemzetiségű tanulók az állami magyar s román tannyelvű iskolákban. A magyar ifjúság helyzete a Romániához csatolt magyar területen.....	
Függelék	373
1. A bánati sváb nemzeti tanács memoranduma (Temesvár, 1919. június 12.)	373
2. Die katholische kirche im Banat und die Lage der Temesvarer Piaristen (Denkschrift, 1921. július)	375
3. A romániai piarista rend főnökének a szentszékhez intézett memoranduma (Kolozsvár, 1927. október 10.)	383
4. Statisztikai kimutatás az új kegyesrendi főgimnázium első húsz esztendejéről (1909–1929)	387
5. Az intézet főigazgatói és igazgatói (1909–1930)	389
6. Az intézet tanárainak névsora (1909–1930)	389
7. A rendház konviktorai (1909–1930)	393
8. A bakkalaureátusi vizsgát tettek kimutatása (1925–1931)	398
Sas Péter: Temesvár piarista emlékirójáról	399
Rövidítések	415
Idegen kifejezések magyarázata	415
Névmutató	417

Dr. Both Ferenc (1872–1937) piarista
A felvétel 1916-ban készült.

ELŐSZÓ

Nemzetünk 1867 után a tudomány a művészet terén hatalmas fejlődésnek indult. Teremtő egyéniségének maradvány értékei nemcsak a magyar, hanem az európai kultúrának is ékességei. A magyar nemzeti művelődés rohamos fejlődésével megindult a városok fejlődése is. Egyes városok valósággal versenyre kelve, a nemzeti kultúrmunka terén a haladásnak csodálatra méltó példáját mutatták. Ezen városok között Temesvár a nemzeti közművelődés ügyét teljes odaadással s igen nagy áldozatokkal szolgálta úgy, hogy valósággal mintául szolgálhatott. Fejlődése az építkezés terén is korszakalkotó. Mintha a régi ősök szelleme hatotta volna át a város minden polgárának a lelkét, s a nemzeti őrszellem gyújtotta volna fel a lelkesedés s alkotás lángját a lelkekben. Temesvárt az utolsó évtizedekben a polgárok egységes akaratával nagy nemzeti munka ment végbe: Temesvárt a magyar nemzeti s nyugati műveltség végvárává fejlesztette. Újjászületés volt ez érzésben, gondolkodásban, kultúrában.

A magyar nemzeti művelődést Temesvárt az egymás után létesített kultúrintézmények teremtették meg. Világító tornyai voltak ezek Temesvárt s az egész Délvidéken a magyar nemzeti kultúrának. Köztük említem az új temesvári piarista intézetet is, amely Losonczy várának helyén csak pár évvel a világháború kitörése előtt készült el, hogy Temesvár s az egész Délvidék ifjúságának erkölcsi, értelmi, vallásos s hazafias nevelését és oktatását szolgálva, a magyar nemzeti művelődésnek századokra szóló egyik délvidéki gócpontja, erős vára legyen.

Az alkotó nemzeti munka közt egyszerre pusztító számum sepert végig az egész magyar földön, s széttepte az ezeréves Magyarországot. Romba döntve, maga alá temette gazdasági és kulturális életének virágzó alkotásait. A nemzeti művelődésnek fejlődő bimbókat s új ágakat hajtó sudárfája derékban akkor törtetett ketté, amikor a legszebb gyümölcsökre volt kilátás. Nemzedékek hosszú, évtizedekre szóló buzgó munkájának eredményei egyszerre megsemmisültek. Csak a magyar középfokú iskolákat véve figyelembe, 807 intézet közül elveszett 434. Megrémítő, lesújtó, iszonyú kulturális veszteség!

A nemzeti értékek pusztításának szemtanúja volt e sorok írója is, aki a legnagyobb fájdalommal szemlélte, mint rabolják ki, s mint hordják széjjel értékes iskola- s múzeum-berendezéseinket a szerbek, s később a nagy áldozatokkal létesített intézményeinket mint állították a románok nemzeti művelődésük s a magyar kisebbségek elnemzetlenítése, lelkiségük megőlése szolgálatába, megsemmisítve mindent, ami magyar. Így például nagykárolyi intézetünk 7000 kötetből álló könyvtárából elorzott, s kitépelt könyvek lapjaiba csomagolta be Nagykarolyban áruít a hentes, mészáros, fűszeres és a sarki kofa.

A magyar nemzet felett a történelem folyamán sok vihart sepert végig. Véres események tengernyi szenvedéssel s megpróbáltatásokkal, kisajtolva s tönkretéve erejét, hosszabb időszakra megakasztották nemzeti fejlődését, de akkora csapás, akkora veszteség, mint aminőt a világháború után a vak szenvedély, kapzsiság s tudatlanság által diktált békemű, s utána a nemzetközi kisebbségi védelem ellenőrzésének gyengesége s hiányossága, vagy Apponyi megállapítása szerint: a nemzetközi jogoknak, a nemzetközi kötelességekkel való összeegyez-

tetésének elmaradása okozott s okoz: nemzeti történelmünk legválságosabb korszakába sem ért bennünket.

A világháború legnagyobb sebesültje érdemtelenül Magyarország. Területéből 71,52%-ot, népességéből 63,59%-ot veszített el, s elvesztett több millió magyarból majdnem a fele, 1 800 000 nem messze az ország szívéből, legnagyobb részt tömör egységben határos a törzs-magyar nemzettel. A „nemzetiségek felszabadításáért” vívott harcban vajon lelkiismereti, erkölcsi, jogi és faji alapon szabad, s lehetséges volt-e ennyi magyart a törzstől elszakítani, s rabigába dönteni?

A széttépett magyarság sorsa ugyanis a meggyötörtetésnek, szenvedésnek, megaláztatásnak, elnemzetlenítésnek, koldussá tevésnek szívfacsaró, véget nem érő kálváriája. A természeti kincseitől, ipari terményeitől, kereskedelmi gócpontjaitól, gazdasági egységétől megfosztott Csonka-Magyarország is életképtelen. Nagy múltú történeti városai és vidékei, ezek között Arany Jánosnak, akinek munkái a tősgyökeres népies és művészi magyar nyelvnek, a magyar szellemnek s gondolkozásnak éltető forrásai, szülőföldje is idegen uralom alá vetettek. A Duna-medencéjében történeti küldetést betöltő magyar nemzetet koldus életre, vergődésre kárhoztatták!

Az ezeréves történeti Magyarország szétrombolásával, a szellemi s érzelmi közösség széttépésével keserű lett a magyar sors, és a csatolt területeken keserű lett a kisebbségi magyar élet. A megélhetés és boldogulás útjai bezárultak. Jogos követeléseit illetőleg egyenlőtlen elbánásban részesül, szabadságában korlátozva van. Jogos megmozdulásaira az irredentizmus bélyegét sütik reá, erőszakos és törvénytelen rendelkezésekkel még 1933-ban is román iskolába való kényszerítéssel a magyar szülők gyermekeit elnemzetlenítik. Szerzett értékeitől s a megélhetés lehetőségétől megfosztva, a kétségbeesés és megsemmisülés örvényébe kergetik bele a magyar kisebbségeket. Ezen állapotokra jellemzően mondja az erdélyi magyarság vezére: „Bárhova tekintünk, csak romok halmazát s tönkrement egzisztenciák újabb tömegét látjuk” (Bethlen Györgynek, a Magyar Párt romániai elnökének 1931. május 27-én mondott beszédéből).

A kulturálisan s gazdaságilag elkoldusított, megsemmisülésre szánt magyarság a csatolt területekről segítségért, megmentésért kiált hozzánk, testvéreikhez. Fájdalom- és segélykiáltásuk áthallatszik a határokon keresztül, miért is közös erővel rajtuk segíteni szent kötelességünk.

Magyarországon a nemzetiségek nem pusztultak, nem kevesbedtek. Sőt ellenkezőleg, mint a történelem igazolja, míg a többi európai állam magába olvasztotta a nemzetiségeket, Magyarországon évszázadokon át megmaradt nemcsak faji jellegük, megmaradt nyelvük, hanem óriási arányban megnövekedett számuk. Műveltségük emelkedett. Öntudatuk erősödött. Anyagilag is erősödtek. Annyi anyagi erőhöz jutottak, hogy a háború előtt hatvan millió értékű földet vettek meg a tönkrement erdélyi magyar birtokosoktól. Az európai látókörü Széchenyi, Deák, Eötvös magyar nemzetiségi politikájától eltérően, ha érte is őket sérelem, ezek csak túsúrásoknak tekinthetők, viszonyítva a nemzetközileg biztosított kisebbségi jogok „oltalma alatt” véghezvitt, okozott tengernyi sérelmekhez, szenvedésekhez és vérvesztésekhez.

A Romániához csatolt területeken általában mindenütt igen aggasztó a ma-

gyar kisebbségek helyzete, de legaggasztóbb a Bánságban s a Délvidéken, ahol a magyarság a török járom alatt kipusztított, s így összefüggő területi tömörségben nem maradt meg. A török uralom után pedig a bécsi udvari politika vágta útját a tömörülésnek, amint Szabolcs vármegye közgyűlésének 1779. október 11-én hozott határozata is igazolja. „A Bánságra nézve a magyar nemzet elődeink vérével szerzett jussait követelte, de az eltemettetni láttatik”, s megakadályozta, hogy a magyarság régi jogai birtokába visszajusson. A bécsi politika oka annak, hogy ma a Bánságban csak maroknyi magyarság él, s habár lelkes küzdelmet fejt ki nemzetiségi jogaiért, a nagyszámú nemzetiségekkel szemben nem tud erős frontot alkotni.

Az utódállamok ravaszsággal kieszelt rendeletekkel a magyarság nemzeti jellege, nyelve, kulturális és anyagi élete ellen intézik kíméletlen, romboló támadásaikat. Nincs más bűne e népnek csak az, hogy magyarnak született, s mivel létfenntartó erejét a magyar kultúrában látják, s a magyar kultúra fölényét nagyon jól ismerik a szerbek és románok, akiket a magyar nemzet politikai, történeti s kultúrértékei színvonalán nem lehet említeni, ezért legádázabb rendeletekkel, létalapjukban a magyar kultúrintézményeket támadták meg, s így bennünket, piaristákat is minden intézetünktől meg akartak fosztani. Először elvették tőlünk a máramarosi, azután a nagykárolyi intézetünket, később céltudatos iskolai rendeletek kíméletlenségével annyira lecsökkentették a tanulók számát, hogy a meghagyott két intézetben, a kolozsvárban s temesváriban a tanulóknak száma átlag egyharmadára süllyedt le.

A nagy nemzeti katasztrófa a kegyes tanítórend budapesti központjától a rendnek 14 intézetét szakította el, lévén ezen 14 intézete részint a határokon, részint nemzetiségi vidékeken, s a piarista rend ezen intézetei elvesztésével fájdalmasan s érzékenyen osztozik szerencsétlen hazánk sorsában. Az elvesztett 14 intézetből kilenc Csehszlovákiához, egy pedig Szerbiához csatoltatott. A trianoni békediktátum után ezen két új államterület kormányai a piarista rend tanítási engedélyét megszüntették. A Romániához csatolt négy piarista intézetben a tanítást a román kormányok kezdetben megtűrték, és csak fokozatosan szűkebb és szűkebb térre, a két intézetre szorították működésüket. A gyötrő rendelkezések s megpróbáltatások közt sokszor csüggedés szállta meg a rendtagok lelkét, de mindig erőt adott nekik az a tudat, hogy a magyar ifjúság faji jellegének kialakítására, nyelvük megerősítésére, vallásos nevelésükre helyükön ki kell tartaniuk, s hogy a magyar ifjúságot vezetők nélkül nem hagyhatják magára. Ezen nagy küzdelmek közt további kitartásra sarkallta őket az isteni gondviselésbe s a jobb jövőbe vetett azon tántoríthatatlan hit, hogy mindez csak ideiglenes állapot.

A történelemnek feladata ítéletet mondani arról, vajon helyesen cselekedett-e a piarista rend, hogy a képtelenebbnél képtelenebb, szívbe nyilálló közoktatásügyi rendeletek mellett is megmaradt a Romániához csatolt területen, s nem hagyta el az ősök véréből megszentelt földet, nem hagyta el a magyar ifjúságot, hanem emberfeletti erővel Temesvárt a legnagyobb részben román nyelven reakényszerített tanítás után is folytatta működését.

A piarista rend a Romániához csatolt területen a kedvezőtlen alakulások s erőszakoskodások között is magyar maradt, s mivel magyarok, köztük több

székely fiú is folyamodik a felvételre a rendbe, magyar jellegét ezután is megőrzi.

A román uralom átvétele után temesvári intézetünk élete küzdelmes, szomorú harc volt létéért és lesújtó eseményekben, történeti átélésekben régi múltjának összes eseményeit messze felülmúlta. Szomorú, a régi múlttól elűtő fájdalom korszak ez, de egyúttal nagyon tanulságos reánk, magyarokra. Benne éltem és cselekvőleg is részt vettem a történeti eseményekben. Ezért is az események rugóit is tisztán láttam, s amidőn elhatároztam, hogy Temesvár közönsége, ifjúsága, a piarista rend működése, s ezen korszak eseményeinek megörökítése céljából intézetünknek ezt a korszakát legnagyobb részt személyes feljegyzéseim, levéltári s egyéb adatok, okmányok alapján megírom, tárgyilagosságra, hűségre, történeti igazságra törekszem, hogy e könyv, mint a megszállás idejére eső egyik forrásmunka szolgálatot tehesen a magyar történetírásnak. „Pleraque eorum, quae retuli, quaeque referam, parva forsitan et levia memoratu videri, non nescius sum; [...] non tamen sine usu fuerit, introspicere illa, primo adspectu levia, ex quis magnarum saepe rerum motus oriuntur.”¹ (Tacitus: *Annalium*. IV. cap. 32.)

Temesvári intézetünkől műveltségi s kortörténeti alapon huszonöt év történetét (1910-1935) foglaltam össze, a *Denkschrift* szempontjából kitértem Temesvár történetének s a délvidéki nemzetiségek betelepítésének főbb mozzanataira is. A román Magánoktatási törvénnyel kapcsolatban az Apponyi-törvényre, mivel erre a románok sűrűn hivatkoznak. Ezen kitérések ugyan az egység rovására esnek, mindamellett a jelzett ok miatt nem voltak mellőzhetőek.²

Az anyagnak legnagyobb részét Temesvárt dolgoztam fel, s mivel a Romániához csatolt területen az „oláh” szót használni büntetés terhe alatt tilos, s mivel a váratlan rendőri meglepetésre is elkészülve kellett lennem, ezért a szíves olvasó megérti eljárásomat.

A csatolt területek, s így temesvári intézetünk ifjúsága is a trianoni békediktátum után szétszóródva legnagyobb részt Csonka-Magyarországon helyezkedett el, de az ősök véréből s hamvaitól megszentelt föld, az anyaföld röge visszahívja, odaköti a Hunyadiak, Kinizsi és Losonczy városához, s az egész elszakított területhez, állandóan figyelmeztetve szent kötelességének teljesítésére. A magyar nemzetnek s elsősorban az ifjúságnak állandóan fülébe csengjen elszakított véreinknek segélykiáltása, s az erkölcsi jogrendben, az igazság győzelmében, az újra felemelkedés akaratában való tántoríthatatlan hittel törekedjék elszakított véreink sorsának megváltoztatásán munkálkodni, acélozza meg erejét az a tudat,

¹ „Tudom, hogy jó része annak, amit elmondtam, s amit el fogok mondani, alkalmasint kicsinyesnek és megörökítésre súlytalanak látszik. Mégsem lesz talán haszontalan betekinteni azokba az első pillantásra súlytalan tényekbe, amelyekből gyakran nagy dolgok kezdetei támadnak.” (Borzák István fordítása.)

² Both Ferenc emlékirata tulajdonképpen egy korábbi, 1912-ben nyomtatásban megjelent tanulmányának folytatása, amelyben összefoglalta a temesvári piarista gimnázium történetét, elsősorban az utolsó, 1885 és 1910. közötti években. Ezért ebben a kötetben a két írást együtt közöljük, az elsőt (az 1910. előtti évekről) eredeti szedésében (faksimileként), a másodikat (az 1910–1935. évekről) pedig a kéziratból kiadva. Utóbbi keletkezéséről lásd az utószót.

hogy a népek lelkiismeretének fel kell ébrednie, s az igazságnak a magyar nemzettel elkövetett igazságtalanságok felett győznie kell.

Temesvárt a veszített háború után bekövetkezett bomlasztó nemzetiségi viszonyok között nemzeti ügyeink védelmére megalakult a Magyar Nemzeti Tanács, amely érdekeink megvédését társadalmi úton, szervezéssel célozta elérhetővé, ezért *Arany könyv* létesítését tervezte, megörökítve benne mindazok nevét, akik erkölcsi, szellemi, vagy anyagi erővel a kitűzött célra közreműködnek. A Levente-ügy folytán elmérgesedett viszonyok miatt az *Arany könyv* nem készíthetett el, s így belőle semmi nyilvánosságra nem jutott, de Papp Gyula rendtársam feljegyzései között megtaláltam a tervezett temesvári *Arany könyv* előszavát, s ennek gyönyörű ígét a jelen s jövőendő nemzedék számára megszívleléssül ideiktatom:

„Te elárvult magyar! Örökítsd meg neved a történelmi sorscsapás e nehéz napjaiban!”

„E névalírás legyen a lelked záloga arra, hogy magyarnak akarod jelenedet s jövődet!”

„E névalírás legyen ér-vérszála annak a vér- és dacszövetségnek, amely a Délvidék magyarságát a történelem sújtó hatalma ellen a Hétvezér szerződésének erejével testvéri egyezségbe köti össze!”

„Fejed felett a Hadak útja, ősapáink hősi szellemét sugarazza feléd!”

„Talpad alatt a göröngyöt magyar szabadsághősök s mártírok áldott hamvaiból szülte az anyaföld!”

„Véredben az ezeréves magyar állam léte, nemzetfenntartó ereje pezseg!”

„Ne csüggedj tehát! Tátra, Fáttra, Mátra s a Kárpátok bérckoszorúja nem lesz futóhomokká! A címeres magyar folyók árja nem szárad el soha! Csak a szíved magyar lángolása, csak a lelkednek erős akarása el ne korcsosuljon!”

„Csak élj, s ha kell, halj meg, mint magyar!”

„Csüggedés és lemondás a törpék gyengesége!”

„Az erős magyar lélek őrzi a jövőndöt!”

(Törzslap a bánási magyar *Arany Könyvhöz*.)

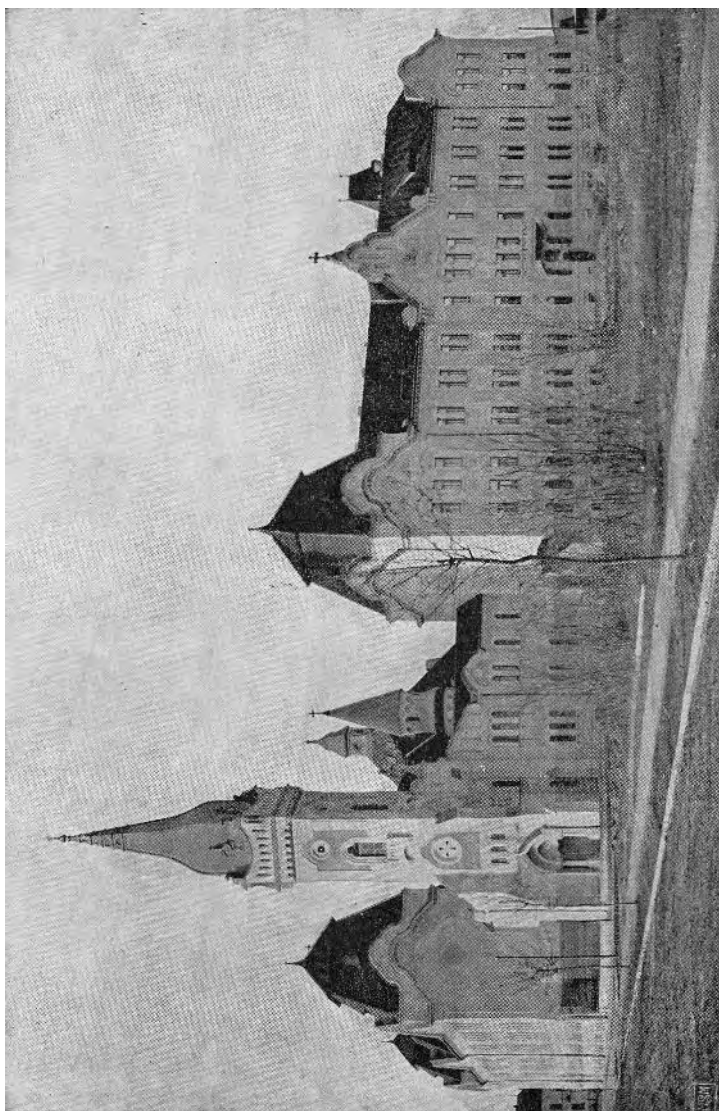
A temesvári tervezett *Arany könyv* gyönyörű szavai minden magyarnak, de mégis elsősorban az ifjúságnak szívéhez, lelkéhez szólnak. A lesújtott, gyászba borult, szenvedő hazának intő, buzdító, nagy tettek véghezvitelére serkentő szózatát megérti, s követni fogja a magyar ifjúság, a haza jövőendő reménysége.

Az új erős Magyarország, amelyben majd mindenki megtalálja munkakörét s munkájának gyümölcsét, szabadságát, jogegyenlőségét, elszakított testvéreinknek az anyatörzshöz visszacsatolását, a polgárok demokratikus összeforradását, a ti munkátok, a ti kitartástok, emelkedett gondolkodástok, hősi erényeitek által fog megszületni, s abban a magyar nemzeti hagyományaihoz méltóan, történelmi küldetését hazánk javára, s az európai közművelődés hasznára a jövőben is dicsően és magasztosan is teljesítheti. Hazám ifjúsága! Nagy küzdelmekkel, erőfeszítésekkel az újra való felemelkedés törhetetlen akaraterejével, jellemes étellel teremtsd meg, biztosítsd, s őrizz meg a magyar jövőndöt!

A TEMESVÁRI KEGYESTANÍTÓRENDI FŐGIMNÁZIUM TÖRTÉNETE ÉS AZ ÚJ INTÉZET ISMERTETÉSE [1751–1912]*

* [BOTH Ferenc], *A temesvári kegyestanítórendi főgimnázium története, és az új intézet ismertetése*, in *A temesvári kegyestanítórendi főgimnázium értesítője 1911/1912*, 1-75. – A tanulmány első része (1-51. oldala) különnyomatként, külön címlappal is megjelent: BOTH Ferenc, *A temesvári kegyestanítórendi főgimnázium története*, Temesvár, Csanádegyházmegyei nyomda, 1912. A kiadványt a következő oldalakon hasonlóképpen, új fejléccel közöljük. Az eredeti oldalszámok a szögletes zárójelekben olvashatók. A kiadványban közölt fényképek közül néhány néhány eredeti nagyításban is megmaradt a Piarista Múzeumban. Ezeket onnét közöljük, a hozzájuk készült feliratokkal együtt.

A főgimnázium s a kegyesrendi ház homlokzata

I.

A piaristák Szent-Annán. A piaristák 1788-ban Temesvárra jönnek. A temesvári jezsuita középiskola. A piaristák a ferencrendiek kolostorába telepítetnek. Temesvár városának a piarista gimnáziumhoz való viszonya. A lyceumi osztályok fölállítása. Nyolc osztályos kegyesrendi főgimnázium 1850—62-ig. Piarista és csanádegyházmegyei tanárok. Piarista-igazgatók. Kegyesrendi tanárok növekedése 1883 után. A párhuzamos osztályok 1886/7-től kezdve. A róm. kath. gimnázium felépítésének terve 1790 óta. Temesvár városának áldozata a párhuzamos osztályokra.

A piaristákkal Arad vármegyében 1751-ben találkozunk. Bibics Jakab és a kegyestanítórend akkori tartományi főnöke, Nemcsényi Adolf között 1750. október 23-án szerződés jött létre, mely szerint Szent-Annán a piaristák a hívek lelki üdvének gondozása mellett az ifjúságnak, a szülők legdrágább kincsének tanítására, nevelésére vállalkoztak. A gimnázium 1772-ig három osztályból állott. A század iskolaügyi viszonyai azonban megkívánták, hogy a teljes gimnázium öt osztályú legyen, amiért is 1772. október 29-én kelt szerződés

Források. A kegyestanítórendi társház s főgimnázium története. Kézirat. A temesvári városi levéltárnak a róm. kath. főgimnáziumra vonatkozó aktái. A Városi Közlönynek, mint Temesvár városa hivatalos folyóiratának tanügyi rovatai. Protocollum Temesvariense Franciscanum 1713—1785. Annuae Missionis Temesvariensis Societatis Jesu 1716—1772. Ephemerides Missionis Temesvariensis Societatis Jesu 1719—1753. Kéziratok a csanádi püspöki levéltárban. Liber defunctorum Religiosorum ac Saecularium in Crypta nostra sepultorum ab anno 1739—1769. Kézirat a temesvári kegyesrendiek levéltárában. Róth Nándor: A róm. kath. főgimnázium jogviszonyainak rendezése. 1880. Kézirat a temesvári városi levéltárban. Pfeiffer Antal: A kegyestanítórendiek temesvári társházának és a főgimnáziumnak története. Temesvár, 1890. Emléklapok a kegyestanítórendi főgimnáziumnak Szent-Annáról Temesvárra való áthozatalának százados évfordulóján. Temesvár, 1891. A temesvári róm. kath. főgimnázium értesítői. Telbisz Károly: Beszéd a temesvári állami főgimnázium ünnepi megnyitása alkalmából 1897. október 3-án. A temesvári állami főgimnázium értesítője az 1897—98-ki tanévről. A piarista főgimnázium új épülete. Süd-ungarische Reform 1901. május 19-ki számában. A 120 éves piarista főgimnázium. Süd-ungarische Reform 1911. április 30-ki számában. Magony József: A temesvári kegyesrendi főgimnázium története az 1909—10-ki Értesítőben. Göml József: Temesvár szabad királyi város közállapotai az 1910-ik évben. Temesvár. Szentklára J. Pusztulóé délmagyarországi műemlék. A Temesvári Ujság 1911. április 7-ki számában. Káldor Ágoston: A piarista templom falfestményei. Délmagyarországi Közlöny, 1911. Inotay László: A piarista templom falfestményei. Temesvári Hirlap, 1911. Horváth Jenő: A temesvári templom sirboltja. Út közlemény. Temesvári Hirlap, 1911.

szerint Bibics Jakab özvegye, Tomján Margit 15.000 forint alapítványával a negyedik és ötödik osztály (humanior-osztályok) létesítetett, s rövid idő alatt a nemesi konviktussal összekötött gimnázium gyors virágzásnak indult. Mindössze 35 év az, amelyet a piaristák Szent-Annán, ebben az akkor még 25 viskóból álló faluban töltöttek és 1790-ben már Temesvárt találjuk őket. Érdekes megemlíteni, hogy a piaristák Temesvárt a jezsuitáknál 1737-ben megfordulnak, amikor a töröktől való félelem miatt Krajovából Temesvárra menekült a piaristák főnöke és vele több társa, (Ephemerides Societatis Jesu 1719—53. 206. l.), majd 1754-ben Szent-Annáról a piarista házfőnök Temesvárra jött egy tanárral s a ferencrendieket meglátogatták (Ferencrendi napló, 1739—79. 99. l.). Az 1782. évről szintén találunk feljegyzést, amely szerint a szentannai piaristák április 17-én és május 4-én, a szegediek pedig április 18-án és május 4-én megjelennek Temesvárt, hogy a II. Józseftől elrendelt vizsgálatot a consistorium előtt letegyék. (Ferencrendi napló, 181 l.)

A Szent-Annáról Temesvárra való áthelyezésnek első nyomával II. József császár rendeletére 1786-ban találkozunk. A jezsuita iskola megszűnése (1778) Temesvárt, a katonai hatóságnak 1790. április 1-én kelt legfelsőbb meghagyása, hogy a piaristák mielőbb béreljenek maguknak és iskoláik számára helyiségeket Temesvárt, mert a szentannai piarista társház katonai kórház részére legalkalmasabbnak találtatott, sietteték a piaristáknak Szent-Annáról Temesvárra való áthelyezését, ahol a jezsuiták után a középiskolai oktatás egy évtizedig szünetelt.

A jezsuita iskola Temesvárt 1726-ban nyílt meg s Misseni Pál jezsuita atya a latin nyelv alapelveire tanította az ifjúságot. Tanuló az első években kevés volt, 1727-ben a csanádi püspöki levéltárban lévő jezsuita napló szerint 20-an voltak a három osztályban. Csak előkelő családok járatták gyermekeiket a három osztályú gimnáziumba, a szegényeknek nem engedtetett meg a gimnáziumba való járás. 1734-ben jeles tanára a jezsuita iskolának Hallerstein Ágoston, a kiváló matematikus, aki az ifjúságot a katonai műszaki tudományokra nagy szeretettel oktatta. A feljegyzés szerint a tiszteket ő tanította a híd és erődítések építésére s az ő tanítványai irányították a mocsarak levezetésének s a sáncmunkák létesítésének ügyét. Az első változást a jezsuita iskolában 1737-ben találjuk. Ekkor már két tanár tanít az iskolában. Az egyik a grammatikát adja elő, a másik pedig az alapelemekre oktatja az ifjúságot. Az iskola prefektusa (igazgató)

következéseten a társháznak rektora. A tanulók száma 1737-bei 62-re emelkedik. A XVIII. században Temesvárt előforduló kedvezőtlen egészségügyi viszonyok miatt a jezsuiták közül többen gyors egymásutánban meghaltak, ennek tulajdonítható az, hogy 1741-ben egy világi tanítót is alkalmaznak iskolájukban.

Az iskolaügy fejlődése hozta magával, hogy már 1745-ben a temesvári jezsuita-gimnáziumban e három osztályhoz még kettőt állítottak, 1763-ban pedig a hatodik osztályt, s ekkor már négy tanár tanít iskoláikban. A tanulók száma, mely az ötvenes években csökkent, most ismét emelkedőben van s 60—70 között váltakozott, 1768 után a tanítványok száma is fogyófélben van s 1769-ben már alig van húsz tanítványuk. A jezsuiták a 70-es években nehéz anyagi viszonyokkal küzdenek Temesvárt, úgyhogy a házat, kertet, a rékási szőlőt, amelyet Petrovics házi orvosuk hagyott nekik örökül, el kellett adniok s ezzel karöltve, úgy látszik, a tanítás nemes, de nehéz tiszteinek sem tudtak eleget tenni, mert a temesvári jezsuita iskolában a tanítás az 1778-ik évben megszűnt, s reá egy évre a jezsuita-rend feloszlattatott.

A jezsuiták mellett a várban 1716 óta, a török iga lerázása után a hívek lelkipozásával a bolgár-argentinai ferencesek foglalkoztak, akiknek nagy multjuk volt Temesvárott, mert már 1552-ben Nagy-Palánkban zárdájuk volt. A jezsuiták betelepítése óta működésük háttérbe kezd szoríttatni s nem tudni mi okból, 1785 után, ekkor még ugyanis a ferencendi napló szerint itt vannak, elhagyják a házat.

A bosnyák ferencesektől elhagyott s az új célnak megfelelően átalakított épület a piaristáknak adatik át, ahol folytatták a Szent-Annán abbahagyott tanítást, még pedig azon alapon s annyi tanárral, mint a régi működési helyen. Az első direktor Szüts István volt, rektor Szomy István, ezeken kívül még négy tanár tanított az iskolában. A gimnáziumot az 1806-ban megjelent Uj Ratio hat osztályúvá fejlesztette ki. Ezen rendeletből magyarázható meg az, hogy a város a gimnázium első osztálya tanárának fizetését, 400 frtot 1820-ban elvállalta, mert a kegyesrendi ház alapítványa csak az öt osztály tanárának ellátására szolt, s 1882/83-ban Horváth Pius igazgatósága idejében 600 forintra emelte föl. A torna és rajz tanítása 1867-ben elrendeltetvén, 1868-ban a város a gimn. részére átengedte a városi rajziskola helyiségét, sőt a rajztanár külön díjazására 200, a tornatanáréra 100 frt évi járulékot szavazott meg és évi 2380 frttal járult hozzá a gimnázium fenntartásához. Hat osztályúvá

lett tehát a temesvári piarista intézet is, amelyben nagy gondot fordítottak a többi tárgy mellett a magyar nyelv tanítására s rövid idő alatt hírneve oly nagy lett, hogy messze földről nagy számmal kereste föl a tanulni vágyó ifjúság. 1807-ben az a megítéltetés érte, hogy I. Ferenc meglátogatta a temesvári piarista intézetet. 1832-ben, midőn az új középiskolai tanterv életbe lépett, az iskola igazgatója Mannhardt Ignác, az iskolafelügyelő pedig Bonnaz Sándor volt.

A hat osztályú gimnázium mellé a tanuló ifjúság magasabb kiképztetése végett a város tanácsa már 1833-ban óhajtotta a 7-ik és 8-ik osztályt s elrendelte azon kérdés tanulmányozását, hogy a hat osztályú gimnáziumhoz miként lehetne a 7-ik és 8-ik osztályt, az úgynevezett lyceumi osztályokat létesíteni.

Ezt az ügyet Lonovics József csanádi püspök oldotta meg, aki 1836-ban 30.000 p. forintos alapítványt tett (ez a lyceális tőke alapja), amelyhez a városi tanács a bölcsészeti kar tanárainak javadalmazására (a későbbi 7., 8. osztályok) évi 4000 v. forinttal járult. A lyceum 1841. október havában a szemináriumi épületben megnyílt s mindössze 7 évig működött, 1848-ban a katonaparancsnokság felszolta s többé vissza nem állíttatott.

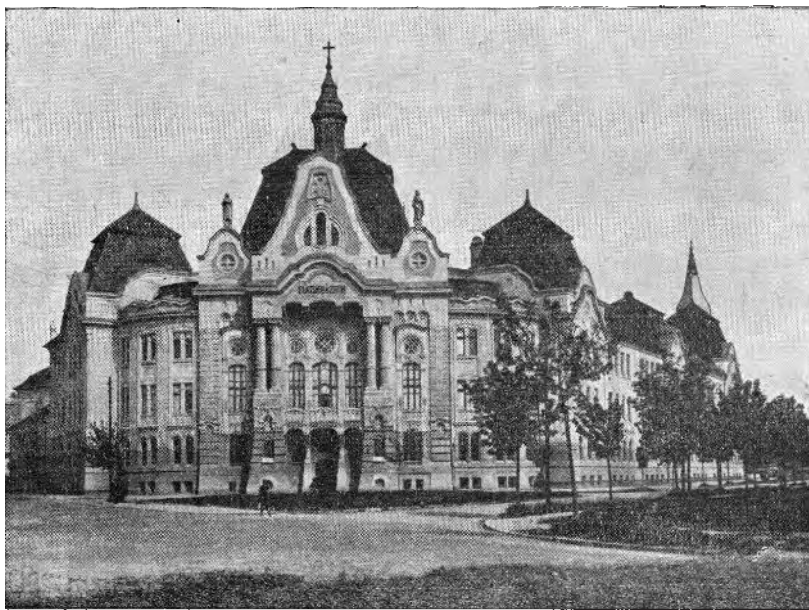
Az 1848—49-iki évek épúgy mint az egész országra, a piaristákra és iskoláikra is nevezetesek voltak. A piarista tanárok nagy része hazaszeretettől vezéreltetve a hon védelmére sietett s midőn a fegyverzaj elnémult, egy része ismét visszatért az iskolához, folytatta a félbeszakított munkát, a tanuló ifjúság nevelését s tanítását.

A temesvári kegyesrendi gimnáziumra az 1850-iki esztendő, amelyben a közoktatás terén ismét nagy fordulat állott be, nagy jelentőségű. A cs. k. kormány az ötvenes években a temesvári Lyceum helyett a császár-királyi régi hat osztályos kegyesrendi gimnáziumból nyolc osztályos állami főgimnáziumot létesített 1850/51-ben a hetedik, 1851/52-ben a nyolcadik osztály felállításával s a császár-királyi helytartóság a várost minden tiltakozása ellenére a temesvári cs. k. kerülethivatal útján, jogtalanul az évi 1600 pengő (4000 váltó) forintnyi hozzájárulásra kötelezte, mert szerinte ez a Lonovics-féle Lyceum-alapítvány egy részét alkotja, s erre a város kötelezettséget vállalt. Az új gimnázium osztályai közül három a régi kegyesrendi épületben, a többi osztályok pedig a szemináriumi épületnek volt lyceális termeiben nyertek elhelyezést. A nyolc osztályt a kegyesrend kormánya azonban csak 1862-ig látta el tanerőkkel, 1862. szeptember

2-án a cs. kir. helytartótanács felmenti a kegyesrendet a temesvári gimnáziumban a három felső osztálynak tanárokkal való ellátása alól, a rend ugyanis azon tanári állásokat, melyekre eredetileg alapítvány nem volt, mivel több intézete nyolc osztályúvá fejlesztetett, átadta fenntartóiknak.

E rendelet szerint az alsó öt osztályra a kegyesrend, a három felső osztályra pedig a Csanádegyházmegye 5 tanárt tartozik adni s ezen időtől kezdve a város az évi 1600 pengő (4000 váltó) forint segélyt a papneveldei igazgatónak fizette ki. Az így megalakított tanári kar az előadásokat 1863. október 1-én kezdette meg s folytatta

A főgimnázium főhomlokzata szent István és szent Imre szobrával.

az egy Hemmen Ferenc csanádegyházmegyei világi papigazgató 9 éves igazgatói működésén kívül, kegyesrendi igazgatók vezetésével. A csanádegyházmegyei tanárok közül lassankint többen megváltak a tanári állástól s mint plébánosok, lelkipásztori hivatásuknak éltek, úgyhogy különösen az 1883. XXX. t.-c. óta a világi paptanárok helyett a felsőbb osztályok ellátására is a kegyesrend küld tanárokat s végül csak az egy hittanárt adta a Csanádegyházmegye, aki az 1903. október 23-án létesült új szerződés életbelépése után, 1904—5-ben vált meg az intézettől.

A temesvári főgimnáziumban a tanulók száma rohamosan növekedett s bár 1872-ben a lyceális alapból Bonnáz Sándor csanádi püspöknek 23.000 forint kiutalványozásával nagyszabású átalakító építkezések folytán új termeket nyert a kegyesrendi épület és a kegyesrendi ház nyugati oldalán 8 teremmel, 2 emeletes udvari épület létesült, ez a bajt nem orvosolta, a hiányokat nem szüntette meg. A tanulóifjúság növekedése a párhuzamos osztályok felállítását tette szükségessé s miután az 1883. XXX. t.-c. legégetőbb kötelességgé tette a párhuzamos osztályok felállítását, a temesvári róm. kath. főgimnáziumban, ahol már 1820 óta állandó panaszok merültek föl a helyiségek túltömöttsége miatt, az 1886/7. évben megnyílt az első párhuzamos osztály, 1888/9-ben a második s így fokozatosan minden évben egy-egy párhuzamos osztály egészen az V. osztályig, részint a lyceális alap, részint a város terhére.

A törvénytelen hatalom a lyceumi alapítványt, mely Lonovits József csanádi püspök 65.000, magánosok 24.000 s Mack Ignác országos alapítványából ezen alapra fordított 10.000 forintnyi adományával 99.000 p. frtra szaporodott, részben lefoglalta s így az részben a helybeli királyi pénzügyi ügyészség, részben a csanádi egyházmegye által kezeltetett. Ferenc József apostoli királyunk, aki a temesvári róm. kath. főgimnáziumot 1852., 1872. és 1891. évben legfelsőbb látogatásával kitüntette, 1869-ben legfelsőbb elhatározásával megengedni méltóztatott, hogy az akkor állami kezelés alatt álló temesvári lyceális alap az 1858. év előtti állapotnak visszahelyezése mellett ismét egyesíttessék, s illetőleg csanádegyházmegyei hatóságnak kezelés és rendeltetés céljaira leendő fordítás végett átadassék.

Az uralkodónak ezen legfelsőbb elhatározása azonban terhet is rótt a csanádegyházmegyei hatóság vállaira. A város közönségéhez érkezett 28.442/1870. számú vallás- és közoktatásügyi miniszteri leirat szerint az alap átadásával a csanádi egyházmegyei hatóság kötelességévé tétetett a temesvári róm. kath. főgimnázium, esetleg Lyceum számára a kegyesrendi tanárokon kívül a mindenkor fennálló tanrendszerhez képest kívánt tanárokat kiállítani és díjazni, úgy az 5, 6, 7, 8 és esetleg 9 főgimnáziumi osztályok ellátásáról és mindennemű egyéb költségeiről és szükségleteiről gondoskodni, továbbá a gimnázium akkori helyiségeit a szükséges párhuzamos osztályok számára megkívánt helyiségek felállítása mellett célszerűen átalakítani, illetőleg felépíteni. A miniszteri rendelet a jogtörténeti fejlődést nem vette tekintetbe s több terhet akart róni a lyceális alapra, mint amennyire kötelezve

volt, azért, amint a következmények mutatják, e rendelet egészében jogi erőre nem emelkedett, nem valósított meg.

A párhuzamos osztályok (1886—87) felállítása még nyilvánvalóbbá tette az új gimnázium létesítésének szükségességét, amely már akkor vetődött fel, midőn a piaristák Szent-Annáról Temesvárra rendeltettek. A 29.002/2450. sz. rendelet szerint ő Felsége már 1790-ben utasította a nagyváradi főigazgatóságot, hogy tervezetet készítsen s nyújtsa be a temesvári kegyesrendi ház s főgimnázium újjáépítésére, mert a bosnyák ferencesek háza megrongált állapotában sem társ-háznak, sem iskola céljainak nem fel meg s egyuttal ezen rendeletében ő Felsége a temesvári ferencendi zárdát görög nem egyesült szemináriumnak jelölte ki. Ezen terve azonban nem valósult meg, a ferencendi ház és templom a piaristáknak adatott át s ő Felsége a ház teljes helyreállítására a tanulmányi alapból 1500 frtot utalványoztatott, amellyel a ház és az iskola ugyan használható állapotba hozatott, azonban a kívánalmaknak csak rövid időre felelt meg.

Az új „Ratio educationis“ (1806) értelmében a gimnázium hat osztályból állott, így tehát a régi osztályok eggyel növekedtek, tehát helyiségről s tanárról kellett gondoskodni; ekkor építettett a város az izraelita templom felé egy helyiséget, a hova a szemináriumból idehelyezett elemi harmadik osztály, mint a gimnázium első osztálya helyeztetett el.

Ujabb változást hozott a temesvári gimnázium életében az 1851/52-ben életbeléptetett új tanítási rendszer, Organisations-Entwurf, amidőn az új tanítási renddel a gimnázium 7-ik, a következő évben pedig a 8-ik osztálya nyittatott meg. A gimnázium nyole osztálya közül ötöt a szemináriumban, hármat pedig a piaristák épületében helyeztek el s a piarista tanárok közül 5—6 a szemináriumi épület második emeletén nyert elhelyezést. Az alkalmazott hat új piarista tanár díjazása a lyceális alapból s a város által fizetett évi 1680 frtnyi összegből történt. Ez az állapot 13 évig tartott. A kegyesrend kormánya 1862/63 óta az eredeti alapítvány szerint ismét csak hét tanárt alkalmazott a temesvári intézetben, míg a három felső osztályra Csanádegyházmege adott öt tanárt.

Ezen tanárváltozások mellett is az új gimnázium felépítésének eszméje nem ment feledésbe, sőt a hatvanas években, nevezetesen pedig 1867-ben a Temesvárott létesítendő alreáltanoda ügyével kapcsolatban erősen foglalkoztatta az illetékes tényezőket s felmerült az az eszme, hogy a lyceális alap az a 43.000 p. forintot tevő része,

mely világiak adakozásából folyt be, ő Felsőháznak 1858-ban kelt legfelsőbb elhatározása szerint közoktatási célokra fordítandó, a temesvári gimnáziumnak új építkezés által bővítésére fordítottassék, vagy új gimnázium létesítettessék.

A kegyesrend tartományi főnöke, Somhegyi Ferenc, ebben az ügyben 1867-ben Temesvárt a csanádi püspökkel tárgyalt, azonban mivel a püspök a kérdéses 43.000 p. forintnak a gimnázium bővítésére, illetőleg újjáépítésére való átengedését azon okból kifolyólag nem tartotta szükségesnek, hogy a csanádi egyházmegye a gimnázium felső osztályai számára a szemináriumban az eddig használt termeket továbbra is átengedni hajlandó, ezzel a gimnázium bővítésének, illetőleg újjáépítésének ügye elodáztatott s a kitervezés évtizedeken át folyton vajudott s mondhatjuk, ez a százados ügy igen nehezen született meg.

Az 1883. XXX. l.-c. azon intézetekben, ahol a fölvételre jelentkező tanulók száma három éven keresztül a törvényes létszámot meghaladja, a párhuzamos osztály felállítását rendeli el. Ennek a rendeletnek nagy következménye volt a temesvári gimnáziumra s az áldatlan állapotot, melynek súlya évtizedeken át érezhető volt, még inkább növelte.

A temesvári gimnázium az ország legnépesebb intézetei közé tartozott, a parallel-osztály tehát elkerülhető nem volt. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1886. június hó 5-én 14.135. számú rendeletével fölhívta a város közönségét arra, hogy a kegyestanítórendet a szükséges párhuzamos osztályok fölállításában anyagilag támogassa, ugyanis ebben az évben (1886—87) a kegyesrend az első párhuzamos osztályt a törvény értelmében, költség nélkül fölállította, amikor a lyceális alap terhére egy új tanári állás rendszeresített s az új iskola költségeit szintén a nevezett alap viselte. A város azonban már azért sem volt hajlandó a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletét teljesíteni, mert a miniszter az 1881—82. évtől kezdve azt a tandíjrészletet, melyben 1865—6. évtől kezdve úgy a város, mint a Csanádegyházmegye a járulékok arányában kapott, azon a címen vontá meg, hogy a „város alapítványszerű kötelezettségének magára vállalása alkalmából sem a tandíjakból, sem a gimnázium netáni egyéb jövedelmeiből viszontkövetelésre nézve jogot a maga részére ki nem kötött és nem biztosított.“

A jövő nagy fejlődés elvét s a város érdekét, a vidéki ifjúságnak ragaszkodását a gimnáziumhoz tekintve, a város tanácsa nem utasította el kereken a párhuzamos osztályok felállításának anyagi támoga-

tását még a tandíjrészlet elvonása után sem és 1887-ben a költségekhez évi 600 frttal járult hozzá, de ekkor újból fenntartotta az őt megillető tanpénzjárulékokra vonatkozó jogos igényét.

Az első párhuzamos osztály felállítása a második párhuzamos osztály fölállítását vonta maga után. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1888. július 29-én fölszólította a várost, hogy a kegyesrenddel gondoskodjék a második és harmadik párhuzamos osztályokról, de a tandíj ismét megtagadtatott. A város erre a gimnáziumi viszonyok rendezését sürgeti a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumtól és 1889-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszterium részéről történt ismételt föl-

Tanterem.

szólításra a második párhuzamos osztályra 2000 frtot előlegezett a törzsvagyomból visszatérítés mellett, ami részben csak 1893-ban következett be, amikor az állam a párhuzamos osztályok fenntartási költségeire 3000 forintot engedélyezett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1890-ben 34076. sz. a. kiadott rendelete alapján.

A párhuzamos osztályok úgy a város, mint a kegyestanítórend részéről áldozatot követeltek. A város az 1889-93. évig fölmerült 7465 forint 9 krajcárból fennmaradó 4465 forint 9 krajcárt a város terhére átvette s a miniszterium részéről történendő visszatérítés

reményében fizette a párhuzamos osztályok költségeit, a kegyestanítórend pedig csekély évi díj fejében, amely a párhuzamos osztályok fenntartási költségeit csak részben fedezte s a rend kormánya részéről tetemes anyagi segély nyújtását tette szükségessé, küldött rendi tanárokat. Az 1890. évi XXX. t.-c. értelmében életbeléptetett görögpótló tárgy szintén nagy nehézségeket okozott, mert a fenntartók közül egyik sem akarta vállalni e tárgy tanításának költségét s a várostól újabb áldozatot követelt.

Még bonyolultabb lett a helyzet akkor, midőn a harmadik, negyedik és ötödik osztály párhuzamosítása is szükségessé vált. Nem volt helyiség a tantermek számára, nehézséget okozott a tanárok megszerzése, mert világi paptanár nem volt, a világi tanárok alkalmazása a már úgyis nagy mértékben bonyolult gimnáziumi viszonyokat még bonyolultabbá tette volna, kegyesrendi tanárok alkalmazása meg' azért ütközött nehézségekbe, mert egyrészt a rendnek magának is szüksége volt embereire gimnáziumainak rohamos fejlődése miatt, másrészt pedig Temesvárt lakás sem állott rendelkezésükre.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter a viszonyok rendezését igéri 1890-ben, amely a leirat szerint az ezt megelőző tanév tartamára is ki fog terjedni, 1892-ben pedig kilátásba helyezte a tanulmányi alapból a segély engedélyezését, a viszonyok rendezését, majd 1893. július hó 24-én az 1893—94. tanévre a negyedik párhuzamos osztály felállítását is elrendelte és a várostól csak helyiséget kért s az 1894—95-iki iskolai tanévben két világi tanárt is küldött a gimnáziumhoz.

A párhuzamos osztályok kifejlesztésével a jogviszony rendezése még mindig késett, a gimnázium ügyei nem rendezettek, sőt évről-évre válságosabbá lettek. Az osztályok részére a piarista épületben és a szeminárium második emeletén nem lévén helyiség, s mivel a várban olyan alkalmas épület nem volt, ahol a párhuzamos osztályok együttesen elhelyezhetők lettek volna, a laktanya, majd a Korona-herceg szálloda, majd a polgári, jelenleg kereskedelmi iskola helyiségeibe költöztek az egyes osztályok s olyan áldatlan állapot következett be, amely sem pedagógiai, sem didaktikai tekintetben nem volt fenntartható s a tanárok óráról-órára egyik épületből a másikba vándoroltak, egészségük kockáztatásával végezve a tanítás nehéz munkáját.

Az 1886. év óta fokozatosan fölállított öt párhuzamos osztályban a tanuló ifjúság növekedése, a fölvételekre jelentkező vidéki, sőt helybeli tanulók elutasítása, Temesvárnak, mint a délvidék szívének

szerencsés fekvése, kitűnő vasúti összeköttetései, rohamos fejlődése, a város közönségének lelkesedése a kulturális érdekek iránt, a tantermek elhelyezése, a tanuló ifjúság megoszlásával a fegyelmezés nehézsége, pedagógiai, didaktikai, kulturális és helyi érdekek szem előtt tartása indították Temesvár városának tanácsát, közönségét s a gimnázium fenntartásában érdekelt tényezőket arra, hogy a jogviszonyok rendeztessenek s új nagyszabású gimnázium létesíttessék.

II.

Jogviszonyok rendezése. Az új róm. kath. főgimnázium létesítésének eszméje 1889-ben. Az építés ügye 1894-ben a gimnáziumi bizottság előtt. Eötvös miniszter az építkezést megvalósíthatatlannak jelenti ki. A temesvári állami gimnázium létesítése 1897-ben. A párhuzamos osztályok megszüntetése a róm. kath. főgimnáziumban. Az új gimnázium és rendház építésének terve a piaristarend régi telkén és a régi piarista templom helyén 1901-ben. A régi piaristatemplom története. Magyar Gábor, a piaristarend tartományi főnöke Temesvárt tárgyal az építkezés ügyében 1901—1902-ben. Dessewffy Sándor csanádi püspök vezetésével bizottság tiszteleg a minisztereknél 1901. május 18-án az építkezés ügyében. Wlassics Gyula 1902-ben 240.000 korona államsegélyt vesz fel a költségvetésbe. Fináczy Ernő miniszteri biztos. Fordulópont az építkezés ügyében.

A főgimnázium jogviszonyainak rendezésére az első érdemleges lépés 1889-ben történik. Ezen év október 28-án a jogviszonyok rendezése és a várostól az új gimnázium létesítésére kívánt hozzájárulásra dr. Telbisz Károly polgármester elnökletével 17547/319. tan. közgy. határozattal bizottság küldetik ki, amelynek tagjai voltak: Baader Henrik, Vimmer József, Mencer Rezső, Strasser Albert és Suchan Antal bizottsági tagok.

A bizottság tanácskozása alapján a fenntartó lenne az új intézetnél a tanulmányi alap, övé lenne a tandíj és a fejlesztés kérdése, a város 2400 □-ölnyi telket ad a sáncterületen és 100.000 forintra járulna hozzá az új gimnázium létesítéséhez, amelynek fejében egyszer és mindenkorra megszabadulna összes terheitől. A játszótérrel, kerttel és gazdasági kerttel összekötött épülethez 250.000 forint összköltség szükségeltetik, amelyhez a város 100.000 forintján kívül a csanádi püspök 50.000 forintra, a kegyes-tanítórend 20 ezer forintra járulna, az épület többi költségeit a tanulmányi alap vállalná a bebútorozásra szükséges 20.000 forinton kívül, a lyceális alap a tanárok fenntartására a kegyesrendnek engedtetnék át.

Ugyanezen év december 15., 16., 17., 18., 19-én még egy második tanácskozás történt a püspöki palotában, amelyen részt vettek Petrovics Ferencz, nagyváradai tanker. kir. főigazgató, Szüry Kálmán, a buziási közalapítványi főtisztviség vezetője, Németh József fölszentelt püspök, káptalani helynök, a Csanádegyházmegye, Jaeger Ádám,

csanádegyházmegyei kanonok a lyceális alap, dr. Telbisz Károly, polgármester a város és Pfeiffer Antal főgimnáziumi igazgató mint a kegyesrend képviselője.

E tanácskozásokon megbeszélés tárgyává tétettek a következő kérdések: Kit illettek a multban s kit illelnek a jövőben a tandíjak, kit terhelnek az intézet fenntartásával kapcsolatos dologi kiadások, kit terhelnek a melléktanszakok költségei, az épület jókarban tartása, kit terhelnek a párhuzamos osztályok felállításának költségei? Mind-ezen pontokra a tanácskozás tagjai között megállapodás jött létre, nyílt kérdésnek maradt a nagyobb javítások kötelezettségének eldön-

Tanterem.

tése. Az új gimnázium felépítését az 1889-iki tanácskozás alapján tervezik. A költségvetést a jelzett alapon 1892. május 11-én mutatja be Reiter Ede építész, amely szerint az építkezés 261.125 forint 20 krajcárral megvalósítható. Csáky Albin gróf az iskola állapotáról 1892-ben személyesen is meggyőződött s miután egy városi küldöttség a bajok orvoslására felkérte, készítettett egy tervezetet, amely szerint a kegyesrendi gimnázium 270.000 forinttal létesíthető lett volna. 1893. június hó 29-én Temesvár szabad kir. város tanácsához érkezett leirata a jogviszonyok rendezését az 1889-ben tartott tanácskozás alapján 16.000 forint évi szükséglettel és évi fedezettel helyesli,

kiköti azonban, hogy a város az építési költségekhez 100.000 forintot adjon és az évi szükséglet fedezésére 3580 forintot ajánljon meg. Egyúttal a miniszter azon óhajának ad kifejezést, hogy a régi társház s épület, hacsak lehetséges, ismét valamely iskolai célnak adassék át.

A tárgyalta miniszteri leirat folytán a főgimnáziumi viszonyok rendezése és a várostól kívánt hozzájárulás kérdésének tanulmányozására a polgármester elnöklete alatt 1889. október 28-án 17547/319. sz. a. kelt határozatával kiküldött bizottság oly fölhívással bizatik meg, hogy ezen nagyfontosságú és sürgős megoldást igénylő ügyre nézve mielőbb indokolt javaslatot terjesszen elő. Az időközben elhalálozott Jaeger Ádám kanonok, továbbá Mühlbach Károly, Táruczay István, dr. Róna Ignác helyett, akik ekkor már nem voltak tagjai a törvényhatósági bizottságnak, új tagokkal egészült ki dr. Telbisz Károly polgármester elnöklete alatt 1894. január 19-én megalakított gimnáziumi bizottság. Tagjai voltak: Rózsa Imre, Geml József, Vimmer József, dr. Löwy Mór, Skóza Nándor, Menczer Rezső, Baader Henrik, Kisfaludy Kálmán, Brandt József. E bizottság a következő elvekben állapodott meg. Fenntartó legyen az állam, a jelenlegi kegyesrendi épület a tanulmányi alap birtokába menjen át, a tanárok kegyesrendiek legyenek, a város lemond a tandíjokról, de ezzel megszabadulna az évi járuléktól. Építésre a sáncterületen telket ad, és 100.000 forinttal járul hozzá az építkezéshez. Az állam 10.000 forinttal járuljon hozzá az építkezéshez és a gimnázium bebútorozásához.

Ezen elvek alapján a 14.190. tan. 325. közgy. határozatból kifolyólag a tarthatatlan viszonyok végleges rendezése végett fordulnak Eötvös Lóránt br. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, akinek kijelentése, mely szerint az ország közművelődésének előmozdítását, s ezzel összefüggő feladatok teljesítését leginkább a részletekben való sikeres munkálkodásban találja, reményt nyújtott a városnak arra, hogy a temesvári gimnázium évek hosszú során át vajudó sorsát végre meg fogja oldani. Eötvös miniszterhez fűzött remény azonban nem teljesedett be, mert az 1894. december 15-én a városhoz intézett leiratában továbbra is kívánta a város részéről az évi szükségletre a hozzájárulást, még pedig 3580 forinttal.

A főgimnázium építésének ügye Eötvös Loránt bárónak 1894-ben a városhoz intézett leirata szerint megvalósíthatatlannak látszott, mert a miniszter leirata szerint a tanulmányi alap szorult anyagi helyze-

tére való tekintettel az érdekelt tényezők nagyobb áldozatkészsége nélkül a gimnázium bajai nem orvosolhatók. Az érdekelt tényezők között, úgymint a lyceális alap, az évi 4560 koronával a gimnázium fenntartásához hozzájáruló Temesvár városa s maga a kegyesrend kormányára között megindított tárgyalások meddők maradnak.

Nagyon jellemző a temesvári gimnáziumi viszonyokra Wlassics Gyula miniszternek nyilatkozata, a melyet Bessenyei Ferenc képviselőnek a parlamentben 1896. február 18-án hozzá intézett kérdésre adott: „Temesvárt van egy kath. gimnázium, melynek az a baja, hogy nagyon sok a gazdája, t. i. a város is, a püspök is, a káptalan is, az alap képviselője, a piaristarend is, és a tanulmányi alap, összesen öt gazdája van. Most már a miniszterium, ha felszólítja őket, hogy az épületet emeljék, akkor ők az arányra nézve, melyben hozzá kell járulniok az épület emeléséhez, nem bírnak meg egyezni, úgyhogy most Temesvárt mozgalom indult meg egy állami gimnázium létesítése iránt. Én iparkodni fogok a tárgyalást tovább vezetni, mert belátom, személyesen tapasztaltam, mennyire tarthatatlan állapot az, hogy az iskola három helyen is szét van darabolva, úgyhogy kellő felügyelet nem vihető keresztül.“

Délmagyarország metropolisában, ebben a nagy történeti multú városban, hol magyar királyok székeltek, országgyűlést tartottak, nagynevű temesi grófok kormányoztak, vitéz hadvezérek mint a magyarság végvárában harcoltak s innét harcra keltek, ahol Pelbárt, az európai hírnű szerzetes, Temesvárnak legnagyobb írója élt, s amely sok megpróbáltatás után ismét a magyar nemzeti műveltség végvárává fejlődött, a nemzeti műveltség létesítésére gimnáziumot létesíteni e régi alapon kivihetetlennek mutatkozott. A város közönsége érezte, hogy a jelenlegi állapot úgy a közoktatásügy általános érdekeinek, mint a magyar állam ezen vegyesajkú vidékén féltékenyen őrzendő tekintélyének sérelme nélkül fenn nem tartható s a régi gimnázium bajain, a párhuzamos osztályok felállításával jelentkezett tarthatatlan helyzeten egy új állami főgimnázium létesítésével vélt segíthetni.

A régi főgimnázium jogviszonyainak bonyolódott voltát mi sem mutatja világosabban, mint az a körülmény, hogy anyagilag könnyebbnek, gyorsabban kivihetőbbnek mutatkozott egy új állami főgimnázium létesítése, mint a régi főgimnázium számára új otthont teremteni. Az állami főgimnázium eszméjét, amelyre a régi főgimnázium bajainak orvoslását figyelmen kívül hagyva, úgysis feltétlenül szükség volt ebben a nagy fejlődésű városban, először 1892-ben Kuncz Elek, a tan-

kerület akkori tankerületi főigazgatója vetette föl a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban, majd szorgalmazta Nátafalussy Kornél, a miniszteriumhoz küldött fölterjesztésében. Ezt az eszmét érintette egy tanácskozás alkalmából Pulszky Ágost akkori államtitkár s a város tanácsa azon indokolással, hogy — mivel a tanulmányi alap a létező gimnáziumot nem képes az igényeknek megfelelően átalakítani, 1895. február 10-én kelt fölterjesztésében indítványba is hozott. Ez ugyan eltérés volt a tárgyalások kiinduló pontjától, hogy t. i. a fenntartó testületek közös megegyezése s hozzájárulása által szerveztessek újjá a régi intézet, de országos költségvetés keretében anyagi tekintetben a leggyorsabb megoldásnak kínálkozott. Ugyanezen évben Wlassics Gyula, közoktatásunk akkori lelkes vezére, Temesvárt járván, személyesen is meggyőződött a gimnázium tarthatatlan viszonyairól s a várossal folytatott tárgyalások után, majd 1896. december 14-én a közoktatásügyi minisztériumban folytatott tanácskozás folytán értesítette a várost, hogy az 1897. állami költségvetés alapján a temesvári állami gimnázium első osztálya 1897. szeptember 1-én s a többi osztály fokozatosan megnyitandó.

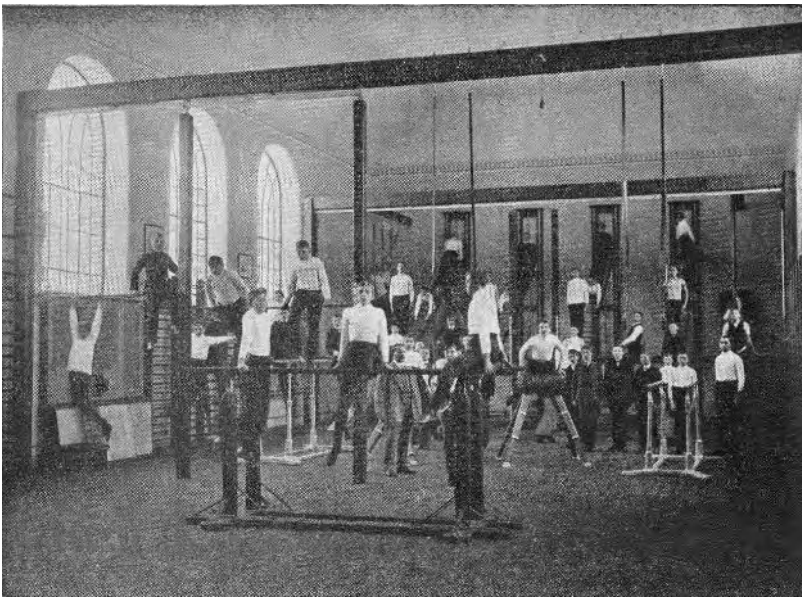
Az 1896. december 14. miniszteri értekezlet intézetünkre fontossággal bír, mert ezen kimondották, hogy a kegyesrendi főgimnáziumnak az 1893. évi miniszteri rendelettel kimondott reorganisatiója meghiusultnak tekintendő s a temesvári kegyesrendi főgimnázium bajainak orvoslása a jelenlegi tárgyalásoktól függetlenül, más módon és más időben fog megkíséreltetni oly módon, hogy a kegyesrendi főgimnáziumot a párhuzamos osztályok terbe alól fölmentik.

A miniszter 1897. január 17-én kelt leiratában közölte az állami főgimnázium létesítésére vonatkozó terveit, amelyet a város elfogadott s a belügyminiszterium április 9-én jóváhagyott. A minisztertől kívánt feltételek között a róm. kath. főgimnáziumra nézve két pont nevezetes. A negyedik pont szerint a város kötelezi magát arra, hogy a temesvári róm. kath. főgimnázium céljaira eddig fizetett járulékot teljes összegükben továbbra is fizeti, a negyedikben pedig a város minden időre lemond a temesvári katolikus főgimnázium tandíjára nézve fennállott és fennálló igényeiről, illetőleg a tandíjosztalékról.

Az ünnepélyes megnyitás 1897. október 3-án folyt le s ezen alkalomból Dr. Telbisz Károly, a város polgármestere, megnyitóbeszédében a többek közt ezeket mondotta: „A régi hagyományaira és sikereire méltán büszke temesvári főgimnázium, mint terebélyes fa mellett csak épen kikelt gyenge csemeteként tűnik föl az új intézet

mely úgy mint idősb társa, hivatva van e város és vidék vegyesajkú ifjúságának nagy tömegét magyar nyelven és nemzeti szellemben nevelnie és kiművelve ezen országrész egész jövő nemzedékének értelmi fejlődésére és hazafias érzületére iránytadó üdvös befolyást gyakorolni.“

Az állami gimnázium létesítésével a kegyesrend kormánya a párhuzamos osztályokat fokozatosan beszüntette s az állami gimnázium fejlődésével, párhuzamosításával a tanulóknak száma az 1905/6. tanévben 424-re növekedik, ezzel szemben a tisztán nyolc osztályú róm. kath.

A tornaterem.

főgimnáziumban természetszerűleg fogy, de már az 1906—907-ik tanévben ismét meghaladja a négyszázat.

Az állami gimnázium létesítésével a főgimnázium építése épen még egy évtized múlva valósult meg, bár a vallás- és közoktatásügyi miniszter nem ejtette el a róm. kath. főgimnázium újjáépítésének régen vajudó eszméjét. Nátafalussy Kornél, a nagyváradai tankerület főigazgatója 1897-ben május 26-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter 32.441. szám alatt kelt rendelete értelmében, mivel a kegyesrendi főgimnázium úgy pedagógiai mint egészségügyi tekintetben célszerűtlen s a fennforgó bajok gyökeres orvoslására multhatatlanul megkívánatik, hogy új épület emeltessék, fölhívja az igazgatóságot annak föl-

terjesztésére, hogy mennyibe kerülne az új építkezés a netalán újonnan szervezendő, vagy nagyobbítandó telekkel együtt, s a város, megye, egyház s a kegyesrend mennyivel járulna hozzá az építkezéshez.

Az új épület létesítését a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak ezen leírata után, bár a viszonyok évről-évre tarthatatlanabbak lettek, nem tekintették oly sürgősnek, mint a főigazgató jelezte. Az állami főgimnázium létesítése után az ügy nem látszott olyan sürgősnek, mint volt régebben. Trefort miniszter halála után mintha az ügy megrekedt volna s 1897—1901-ig az építkezés ügye nem haladt előre, bár Zsilinszky Mihály, vallás- és közoktatásügyi államtitkár, 1900 júliusában megtekintette az intézetet s személyesen győződve meg a létező bajokról, támogatását megígérte.

Az új gimnázium létesítésének ügye az 1901. év áprilisében került ismét tárgyalás alá s az 1902. évben megvalósult. Dessewffy Sándor, csanádegyházmegyei püspök, 1901. április 18-án az intézet igazgatóját sürgönyileg Budapestre hívatta, hogy az újonnan építendő gimnázium ügyében tartandó tanácskozáson ő is részt vegyen. E tanácskozáson résztvettek dr. Telbisz Károly polgármester, Magyar Gábor rendfőnök, Várady Árpád kanonok, miniszteri osztálytanácsos, Wittenberger Antal püspöki titkár, Reiter Ede temesvári építész, s miután a teendők részletes programját megbeszélték, elhatározták, hogy a pénzforrás megteremtésére a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez küldöttségileg járulnak. Az építést a piaristarend régi telkén 450.000 koronával tervezték, mint ez a terv már 1892-ben Klamarik János miniszteri tanácsos elnöklete alatt megtartott bizalmas tanácskozáson, melynek tagjai voltak dr. Telbisz Károly, Rózsa Imre, Speth Károly, Hemmen Ferenc, Pfeiffer Antal, fölmerült, azonban a jogviszonyok tisztázása, az építkezéshez való hozzájárulás határozatlansága miatt, s mert a régi 1177 □-öles piarista telekből csak 977 □-öl volt beépíthető, nem volt megvalósítható.

A régi piarista telek ugyanis nagy változáson ment át. A régi várban a lakosság növekedésével a telek értéke is növekedett s a felsőbb hatóság a telkek beépítését a lakások miatt szorgalmazta. A kegyesrend nem lévén abban a helyzetben, hogy építsen, kerti telke egy részét, négy házhelyre osztva, árverésen a városnak oly kikötéssel adta el, hogy a város a kegyesrendiek kollégiumának örökidőkre évenként 800 p. forintot fizet. A helytartótanács azonban sem ezt, sem az 1851. végén a város és a rend részéről kötött szerződést nem hagyta jóvá. A rend azonban mégis eladta 1852-ben a négy házhelyet Mann-

hardt Ignác házfőnöksége idején és azok közül, az első számút 4300 frtért és a 2-ik számút 4280 frtért Schmidt Antal, a 4-ik számút 4300 frtért Bersúder vette meg, a harmadik, vevő hiányában, eladatlan maradt, amelyet azonban utóbb, de még ugyancsak az 1852-ik évben 4300 frtért Schmidt Antal vett meg. Ez alkalmából azonban kikötetett s felsőbb hatóságilag is megerősítettett, hogy az eladott ház-helyeken épülő házak és a piaristák épülete közt a rendháznak megmaradt kert kisebbitésével egy öt öl széles s mindkét oldalról zárt köz hagyassék. A szép nagy quadrumból a piaristáknak tehát csak körülbelül a fele maradt meg, amelynek egy részét a templom foglalta le.

A régi piarista társház közvetlen szomszédságában épült a ferenc-rendi, később piarista templom, amelyet a temesvári bolgár argentinai ferenc-rendi barátok a XVIII. század harmadik tizedében (1726) kezdenek építeni a régi ősi templomuk s zárdájuk helyén, meghagyva az ősi templom pilótázott szilárd alapzatát és a szentély epistola oldalán emelkedő campanile alsó részét. Téglát a Hunyadi-vár lebontott bástyáiból Mercy kormányzó engedélyezett nekik, mit a régi templom alkalmas anyagával együtt felhasználtak. Az építéshez szükséges pénzt országos gyűjtéssel és koldulással hozták össze. A nagy monumentális templom 1736-ban elkészült s ugyanezen év december 8-án Falkenstein Adalbert megyés püspök szentelte fel a templomot.

A templom barok-stílusban épült, a sanctuarium strukturája, a szép virágfüzéres stukkó-munkák, kapitálék, a kórus olasz művész munkájára vallanak. Ugyancsak olasz művész készítette a főoltár nagy képét, mely Nepomucenust, a Bánát védőszentjét a boldogságos Szűzzel ábrázolja. Ez a kép Rubens-kópia, de így is nagyon értékes.

Érdekessége a templomnak, hogy benne Mária Terézia 1768. május 14. és 16-án Albert herceggel, Lassy, Laudon és Títrichsteinnel szentmisét hallgatott, úgyszintén 1770. május 13. és 14-én. (Protocollum Temesvariense Franciscanum 145 l., 17. és 19. l.) Érdekes továbbá megjegyezni, hogy a fölszentelés előtt egy évvel Mercy a ferenceseket ki akarta telepíteni Rékásra s a templomot a püspöknek akarta átadni. Ismételt kérésükre azonban Mercy szándékát megváltoztatta.

A kolostor új épületét 1761-ben építik. Ezen a helyen a ferenc-rendi szerzetesek 1716 után gyakori viszálykodással a jezsuitákkal, mint akiket a katonai kormányzó rendkívül kedvelt és pártfogolt, körülbelül 1786-ig lelkipásztorkodással foglalkoztak, a legutolsó be-

jegyzés róluk a ferencrendi naplóba 1785. május 24-ikéről szól, tehát csak pár évvel a piaristáknak Szent Annáról Temesvárra költözésük előtt hagyták el Temesvárt.

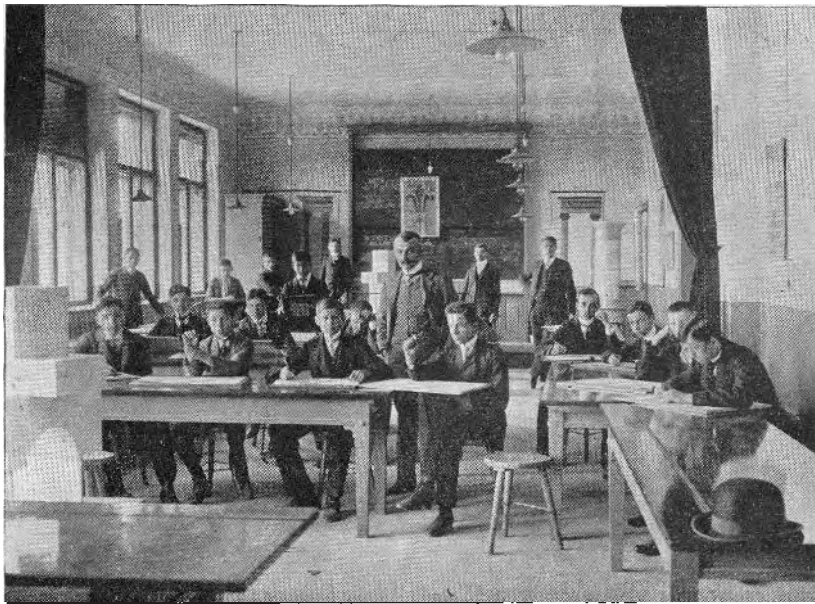
A templom régi oltárai a piaristák idejében megmaradnak. Nagyobb átalakítások 1889-ben történnek, amidőn szent Ferenc oltárát átváltoztatják Kalazanti szent József oltárává. Ez nem volt új oltár, csak a régi oltárnak átalakítása. Vele egy irányban állott a szent Antal oltára, amelyet 1754-ben báró Engelhoffer jótevő készíttetett. A régi templomban volt egy szent Borbála oltár is. A főoltáron és ezen említett oltáron kívül voltak: a Mária oltár, a szent Antal oltár után az evangéliumi oldalon, az epistola oldalon a Kalazanti oltár után a Kereszt oltár és a főbejárattól jobbra a nagypénteki oltár (1777-ben építtetett). A szentély fölött mindkét oldalon oratorium volt.

A temesvári ostrom alatt a templom is nagyon megrongálódott, s amint a felirat bizonyítja: *Quam tormentorum globis renovarunt Scholae Piae, 1855*, rajta több javítás történt. Ez a templom a piaristákra maradt a ferencrendiek után minden fenntartási költség nélkül. A tanuló ifjúságnak, a nagyközönségnek s a katonaságnak kedvelt, Délmagyarországnak e legszebb barokkstíliú temploma 1891—92-ben roskadozó állapotba jutott, falai megrepedtek s 1901. február 9., 10-én a kórus alatt az utolsó oltár előtt fél négyzetméter területnyi vakolat hullott le s a templom egész mennyezetén, valamint a főbejárat fölött emelkedő falon erős repedés mutatkozott. Ezekre való tekintetből a templom hatóságilag bezárattott.

A templom renoválása tetemes áldozatot követelt, s mivel elsőrendű műemléknek nem nyilvánított s restaurálása tetemes pénzösszeget igényelvén, erre senki hajlandónak nem mutatkozott, a templomnak lebontása veszélyesen roskadozó állapota miatt a művészi értékű tárgyak megmentésével elhatározottat, s így boldogult Dessewffy Sándor óhaja, hogy az katonai templomnak fenntartassék, nem valósult meg. Megőrzendő tárgyakul jelöltettek ki: a templom városház-utcai kétszárnyú, barokkstíliú, faragványos keményfa-kapuja, a régi rendház ebédlőtermének címeres faragványos kétszárnyú ajtaja, oltárképek és más szobrok, barokkstíliú fafaragványok, képkeretek, oltárrészletek, gyertyatartók, 3 gyóntatószék, 2 kőváza a külső oromfalról, 2 drb címeres márványtábla, a sanctorium és a kórus alatt levő oltár vasrácsai, miseruhák. Elhatározottat, hogy a templom alatt elterülő kriptából az érdekelt családok a földi maradványokat koporsóba téve, újból eltemethetik.

Ezen határozat értelmében a piaristák birtokában maradt a főoltár mind a három képe, a főoltár megett lévő nagy kép, minden oltárról az ereklyetartó lapok, az örök lámpa, a szentélyt elzáró fakoriát a két vasajtóval együtt, a szentélyben az ajtó fölött levő csengő, a Kalazanti oltárkép, a piarista címer, a nagypénteki oltár vasajtója a Madonna és Szent-Anna szoborral, a Mária oltár szobrai, a baptisterium, 4 darab kőváz, 3 db gyóntatószék, a sekrestyében levő ruhaszekrény. A városi múzeumba került egy pár kép, Nepomucenus szobor, kővázák, szobrok. A Mária szobor két oldaláról De Soronak, a város kormányzójának, generalisnak és nejének De Soro

Rajzterem.

Anna Máriának, szül. De Lassada grófnének márványsírtáblája, a katonai temetőben helyeztetett el. A templom többi felszerelése részint az erzsébetvárosi, részint a hódonyi és torontálygyülvészi hitközség templomainak ajándékozottatott.

A templom lebontása 1911. április 10-én vette kezdetét s hét hónapi munka után a templom kriptái láthatók voltak. A kripta katonai és polgári előkelőségek, ferencrendiek s kegyesrendiek temetkezési helyül szolgált. A többi közt ott nyugodott Dessewffy Sándor, csanádi püspök anyjának, Koppauer Ignácné szül. Kessler Erzsébetnek földi maradványa is. A kripta bedőlt fülkéiben az azokban eltemetettek

úgy egymással, mint a falak törmelékeivel összekeveredve, Huber Joachim kegyesrendi házfőnökön, Gréth Károly várparancsnok neje és Karácsonyi István 10 éves gyermekén kívül felismerhetők nem voltak. A 37 katonai és 224 polgári egyén földi maradványai külön-külön koporsóba téve 1911. július hó 22-én Németh József fölszentelt püspöktől végzett szertartás mellett a belvárosi temetőben emlékkövel megjelölt közös sírba újból eltemették.

A régi templom helyén 1912 óta a Magyar Általános Hitelbank palotája emelkedik, amelynek alapozásakor 1911. októberében ismét vagy 51 egyén földi maradványait magában foglaló új sírboltra találtak, valószínű tehát, hogy a kriptát a régi sírbolt felett emelték. A régi piaristatemplom lebontásával egy egész korszak zárul le Temesvár történetében.

A restaurálásra fordítandó nagyobb összeg hiánya miatt, valamint a gimnázium és rendház fölépítéséhez szükséges teleknyerés végett a templom helyére is kiterjedő kétemeltes új kegyesrendi épületet s ebben a régi piarista templomhoz hasonló kápolnát terveztek. Az épület renaissance stílusú lett volna. Az arkadszerű főbejáróval bíró épület a technika modern vívmányainak megfelelően tervezetett.

A kegyesrend tartományi főnöke és kormánya helyeselte a régi piarista telken való építkezést s az eszme megvalósítása érdekében Magyar Gábor rövid egymásutánban három ízben, 1901. május 1-én, 1902. augusztus elején és 1902. december 28-án Temesvárra jött, hogy a fenntartókkal az építkezés tervezetét megtárgyalja.

Reiter Ede temesvári építész tervezetét Budapesten Steinhardt építésszel a kegyesrend főnöke újra átdolgoztatta s megvalósításra ajánlotta. A gimnázium fenntartásában érdekelt tényezők belátván azt, hogy az állam támogatása, anyagi segélye nélkül a gimnázium ügye meg nem oldódik, pénzforrást az államnál kerestek. 1901. május 18-án Dessewffy Sándor, csanádi püspök vezetése mellett bizottság tisztelgett Wlassics Gyula, Lukács László és Fehérváry Géza minisztereknél, akik közül az utóbbi Temesvár szab. királyi város akkori képviselője volt. A bizottság tagjai voltak Molnár Viktor főispán, dr. Telbisz Károly polgármester, Magyar Gábor, a kegyestanítórend főnöke, Wittenberger Antal püspöki titkár.

A bizottságot a miniszterek a legnagyobb előzékenységgel fogadták s úgy Wlassics Gyula, mint Lukács László, a rend egykori tanítványai, kiemelik „azokat a rendkívüli érdemeket, melyeket a piarista rend hazánkban, különösen a délvídéken (110 év

alatt vagy 40.000 tanuló fordulván meg a temesvári intézetben), az ifjúság nevelésében és az ismeretek terjesztésében szerzett“ s személyesen meggyőződén a tartlatatlan viszonyokról, a kérdéses ügy támogatását megígérték s Wlassics kultuszminiszter nagyobb összeg államsegélyt helyezett kilátásba. Első teendője lesz — mondá, — az építkezési tervek felülvizsgálása s gondja lesz reá, hogy ha lehetséges még ebben az évben, de minden bizonnyal a következő évben az építkezés tervbe vétessék s a függő kérdések megoldására megbizottját Temesvárra fogja küldeni.

Wlassics miniszter ígéretét be is váltotta, s már 1901. december 14-én 22.207. sz. leiratával értesíti az érdekelteket, hogy a 240.000 korona építkezési államsegélynek megfelelő annuitást az 1902. évi államköltségbe beállította azon kikötéssel, hogy a társház, úgyszintén a kápolna céljaira szolgáló épületrésznek költségei a fenntartók bevonásával biztosíttassanak és az egymással összefüggő épületrészek előállítására nézve a kapcsolatosság elve érvényesüljön. Miniszteri biztosul a jogviszonyok tisztázására dr. Fináczy Ernő, egyetemi tanárt küldte ki. Ezen az alapon a vallás- és közoktatásügyi miniszter és Dessewffy Sándor megyés püspök kezdeményezésére a gimnázium és a ház újraépítésének ügyében 1901. december 28-án a püspöki palotában bizalmas értekezlet volt, melyen jelen voltak dr. Telbisz Károly a város, Fekete Endre a kegyesrend, Fináczy Ernő a miniszterium, Hemmen Ferenc a lyceális alap, Kun László és dr. Várady L. Árpád a székeskáptalan, dr. Szánek György a ház képviselőjében. Ezen értekezleten egyhangú, bár bizalmas megállapodás jött létre az új gimnázium és a ház építési és fenntartási költségeire nézve.

Az államsegély biztosítása és dr. Fináczy Ernő egyetemi tanárnak miniszteri biztosul való kiküldetése két nevezetes fordulópontot jelent a temesvári róm. kath. gimnázium életében. Az anyagi segély biztosításával a jogügyek is könnyebben megoldottak azon az új alapon, melyet Fináczy irányul kitűzött. Szerinte a régi tárgyalások azért nem sikerültek, mert a jogviszonyok rendezését történeti alapon, a sokféle elágazó jogok és követelések érvényesítésével már keresztülvinni nem lehet és az új jogviszonyokat a tanulmányi alap bevonása nélkül kell megoldani. Az oktatás és nevelés egysége, az iskola administratívája tekintetében törekedni kell arra, hogy a katolikus jelleg érintetlenül hagyása mellett mentül jobban korlátoztassék a fenntartók száma. A négy fenntartó helyett a kegyesrend vállalja a

a fenntartást oly kikötéssel, hogy a rend jelenlegi rendes járulékát meghaladó újabb terhekre nem köteleztetik. Az építési költség 420.000 koronában irányoztatik elő, melyből 20.000 korona az iskola belső fölszerelésére fordítandó, mert a jelenlegi fölszerelés az új gimnázium céljaira nem használható fel. Az előirányzott összegből 160.000 korona a rendház, 20.000 korona a kápolna és 220.000 korona a gimnáziumi épületre esik. A társház és a kápolna építési költsége a fenntartók hozzájárulásával volna fedezendő. A város az évi segélynek a jövőben való megszűnése fejében 100.000 koronával, a megyés püspök a város fejlődése s kulturális intézményei iránt áldozatkész érdeklődéséből 60.000 koronával kész az építkezéshez hozzájárulni. A csanádegyházmegyei papnevelő intézet második emelete visszaadatik a csanádi püspöknek. A kegyestanítórendnek a kizárólagos fenntartásra vonatkozó jogát a püspökség a lyceális alap részéről elfogadja; a lyceális alap, mint jogi személy megszűnik továbbra is fenntartó lenni, csupán megszabott összeggel járul a fenntartáshoz. A tan- és felvételi díjak, a rend központi kormányától küldött eddigi rendes járulékok, a lyceális alap biztosított évi kamatai, az államsegély, valamint az intézet minden jövedelme, a temesvári kath. főgimnázium házfőnökének kezeihez utalványoztatik. Az új épület a régi telken építendő.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium Fináczy tervezetét és 72.000 koronában megállapított évi költségvetését, melyből 22.000 korona államsegéllyel fedezendő, s az intézet jogviszonyainak tervezett alakulását elvileg jóváhagyta, illetőleg Fináczynak 1902. február 1-én 45.541/1902. sz. a. beterjesztett jelentését a további tárgyalás alapjául általánosságban elfogadta. Temesvár szabad kir. város a polgármester részéről a város közönsége nevében az 1901. december 28-án tett nyilatkozatot elfogadja 1902. augusztus 8-án és 14.911. tan. 259. közgy. számú határozattal a róm. kath. főgimnázium építéséhez 120.000 koronát szavaz meg, a többi tényezők pedig Wlassics Gyula miniszternek 82.982/1902. sz. a. végleges rendezésre vonatkozó rendelete alapján 1902. december 25—29. napján megtartott tanácskozásán, melyen Telbisz Károly, Fináczy Ernő, Magyar Gábor, Nátafalusy Kornél, Várady Árpád, Wittenberger Antal, Hemmen Ferenc, Kun Lajos, dr. Számek György vettek részt, az új gimnázium jogviszonyait magában foglaló szerződés-pontozatokat megállapították és a jóváhagyás reményében aláírták.

A jogi viszonyok rendezését a belügyminiszter 1903. február 3-án

jóváhagyván, a szerződés tizennégy pontját Ferenc József apostoli királyunk Ischlben 1903. júl. 22-én 51237. sz. a. legfelsőbb elhatározásával megerősítette, az érdekelt tényezők pedig 1903. szeptember és október hónapjában Wlassics Gyula minisztersége alatt elfogadták.

Az államsegély hozzájárulásával tehát a róm. kath. főgimnázium sok nehézségtől környezett ügye megoldást nyert és 1904. év szeptemberében az új szerződéssel új korszak kezdődik intézetünk történetében. A főgimnázium és rendház jogviszonya, léte biztosított.

III.

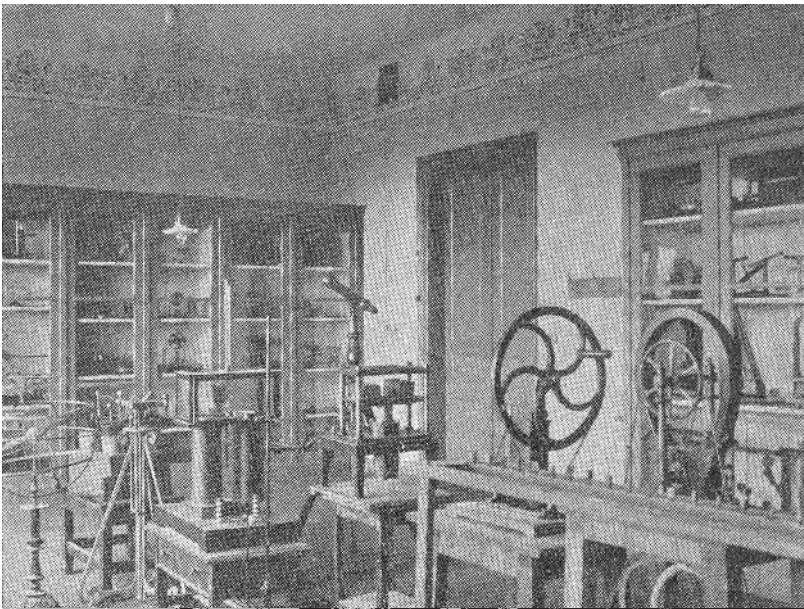
A sánctelken való építkezés eszméje. Dr. Számek György igazgató előterjesztése 1902-ben. Dr. Telbisz Károly, Temesvár polgármestere fölkarolja az eszmét. A város közönségénél is tetszéssel találkozik az igazgató terve. A Reiter-féle tervezet. Székely László városi mű-építész tervezete. A pénzforrás megteremtésének nehézsége az új kivitelhez. Dessewffy Sándor esanádi püspök vezetésével a város küldöttsége 1903-ban memorandumot nyújt át Berzeviczy Albert miniszternek. A miniszter lehangoló leírata. Dr. Telbisz Károly polgármester nem ejti el az új tervet. Dessewffy Sándor esanádi püspök munkálkodása az új intézet létesítésén. A város közönsége elfogadja az új tervet. Az új építkezés tervezete a város és a rend főnökénél. Az építkezés akadályai. A kegyesrend kormánya megsürgetve az építkezést, a sánctelken való kivittelt feltételekhez köti. A város megoldási módozatot keres. A tervek redukcioja.

Temesvár szabad királyi város történetében nagy jelentőségű az 1892. év, amelyben Ferenc József apostoli királyunk elrendelte Temesvár várjellegének megszüntetését. A várkapukat már 1891-ben lerombolták s a várépítmények megszüntetésére a város és a katonai kincstár között tárgyalások folytak. A várterület megszerzése ügyében az 1902. évben az összes fennforgott kérdések véglegesen letárgyaltattak, a magyar királyi pénzügyminiszterium 88139/1902. sz. a. a szerződési tervezet elkészítését rendelte el. A végleges szerződés ugyan csak 1905. június 15-én kötöttet meg, mindamelllett néhány vártelket oly építkezésekre, melyek halaszthatatlanok voltak, a hadügyminiszter hozzájárulásával sikerült előbb átvenni. A vártelkek megszerzése messze jövőre kiható esemény Temesvár történetében, s az erőteljű duzzadó nagy jövőjű város hatalmas fejlődésének új korszakát jelenti.

A sánctelkek megszerzésével a temesvári róm. kath. főgimnáziumnak már szerződésileg biztosított építkezésében újabb fordulat következett be. Az új gimnáziumi szerződés aláírása előtt 1902. júliusában vetette fel dr. Számek György, a gimnázium igazgatója dr. Telbisz Károlynak, az új gimnázium létesítésén mindig fáradhatatlan buzgalommal és legnagyobb szeretettel munkálkodó polgármesternek azt az eszméjét, hogy a közönségre nézve nagyon üdvös volna, ha az új gimnázium és rendház a Józsefváros felé a vársáncokon épülne, hol tekintettel a város jövő fejlődésére s a didaktikai és egészségügyi

követelményekre, nagy, szabad területen az építkezés könnyebben volna megvalósítható, mint a piaristák régi telkén, amely a rendház és gimnázium létesítésére még a templom lebontásával is kis területet alkot.

Dr. Telbisz Károly polgármester az igazgató eszméjét alapos megfontolás tárgyává tette, az új javaslattal a városra nézve bekövetkező hátrányokat és előnyöket a legmélyrehatóbban összemérte. Erősen latba vetette a város áldozatának nagyságát, a gimnázium tervezett célszerűbb elhelyezését s a gimnázium igazgatójának eszméjét elfogadva, a kivételre nézve többféle tervvel foglalkozott. Szerette volna meg-

Részlet a természettan szertárából.

nyerni az új eszmének a többi érdekelt tényezők anyagi támogatását. A költségek megállapítása érdekében szükségesnek tartotta megismerni a tervet s e költségvetést, mely szerint a gimnázium az új helyen épülne.

Az igazgató eszméjét dr. Telbisz Károly elvileg elfogadván, dr. Szánek György igazgató Budapestre utazott, hogy a kegyesrend kormányának az újabb fordulatot szóval is előadja. E tárgyalás eredménye lett, hogy Magyar Gábor, a kegyesrend főnöke még ezen év augusztusában Temesvárra jött, hogy az intézetnek szánt telket személyesen megnézzék s ez ügyben az akkor Temesvárt időző megység-

püspöknek, Dessewffy Sándornak véleményét megtudja s dr. Telbisz Károly polgármesterrel tárgyaljon.

A város hatósága és közönsége is készséggel karolta föl azt a tervet, hogy az új intézet új épülete a várterületen létesüljön, s a tárgyalásokat a kegyesrenddel a telekcserére nézve megkezdette. Az új terv már 1903. márciusában közgyűlés elé kerül, s a város az igazgatónak a telekcserére vonatkozó beadványát tárgyalta. Az igazgató ugyanis a régi 1177 □-öl telekért 80,000 koronát és 4000 □-öl telket kért. Erre vonatkozólag a közgyűlés kimondotta, hogy az igazgató az új telekre tervet készíttessen s forduljon a többi fenntartókhoz is az új terv kiviteléhez szükséges költségek megteremtése végett.

Az igazgató ezen fölszólításnak eleget tett s Reiter Ede építész megbizta az új tervek készítésével, megadván neki a szükséges utasításokat, a többi fenntartókat pedig írásban kérte föl az anyagi hozzájárulásra és a telekcserére való beleegyezésre. A vallás- és közoktatásügyi miniszter, a megyéspüspök és a kegyestanítórend-kormányja helyeselte az új tervet, a telekcseréhez is hozzájárultak, anyagi támogatást azonban nem nyújtottak.

A kegyesrend-kormányja az 1903-iki év áprilisában az igazgatót Budapestre hívatta s az ügy állásáról a rendi kormánytanácsban tájékoztatta magát. Az igazgató jelentése szerint az új tervek nemsokára elkészülnek s a költségvetés is megállapítható lesz.

A városi közgyűlés megbízása folytán készített terveket és költségvetést a május hó végén megtartott városi bizottsági gyűlésen mutatta be Reiter Ede építész s a hozzávetőleges költség berendezés nélkül 900.000 koronára rúgott. A közgyűlés a költségvetést igen nagyarányúnak találta, a terveknek egész terjedelmükben való megvalósítását pedig fölöslegesnek mondotta ki, elvileg hozzájárulván a telekcseréhez s az anyagi hozzájáruláshoz, a városi mérnöki hivatalt bizta meg, hogy az igazgató utasítása szerint megvalósítható tervet készítsen.

Az új tervezetet és költségvetést Székely László városi műépítész egész lelkesedéssel, teremtő erejével, kiváló szaktudással s műizlésének latbavetésével készítette el s októberben már a városi közgyűlés elé terjesztette, de mert azok kivitele 852.000 koronára tervezetett, ami a biztosított 420.000 koronát tekintve, a várostól vagyoni állapotát meghaladó több költséget kívánt, a közgyűlés elhatározta, hogy felkéri a többi fenntartókat a terv kiviteléhez való aránylagos hozzájáruláshoz. E célból dr. Telbisz Károly, dr. Számek

György és Székely László küldöttségileg fölkeresték a megyés püspököt s neki a terveket bemutatták. A megyés püspöknek nagyon megtetszettek a tervek s amint a terveket átnézte, azonnal megígérte, hogy a már adott összegén kívül még 20.000 koronával járul az új terv megvalósításához. Ezután a küldöttség Németh József fölszentelt püspököt kereste föl, mint a Bonnaz-hagyaték egyik végrehajtóját, s kikérte támogatását, úgyszintén Hemmen Ferenc, pápai praelatus kanonoknak, mint a Bonnaz-hagyaték másik végrehajtójának jóindulatát is megnyerni iparkodott. Németh József fölszentelt püspök kilátásba is helyezett bizonyos összeget a Bonnaz-alapból a hagyaték

A képen látható tanár: Viczner Gyula (Piarista Múzeum)

Természettani előadóterem.

letárgyalása után. Ezután a küldöttség Kapdebó Gergelyhez, a megye alispánjához ment, hogy a megye hozzájárulását is kikérje arra való hivatkozással, hogy a megye számára is épül ez az új intézet, tehát áldását a megye is élvezni fogja. A megye alispánja is készségesen megígérte a segítséget. Mindezen helyeken a város polgármestere memorandumot is nyújtott át. A konviktus létesítésére és berendezésére fölkererte a város a kegyesrend kormányát, azonban a rendkormány még elvben sem fogadta el a város azon ajánlatát, hogy 30 konviktor után 50 éven át 100 korona szedessék és kijelentette, hogy míg a terveket nem ismeri, ez ügyben nem tárgyalhat.

Elhatároztatott, hogy a memorandumot a vallás- és közoktatásügyi miniszternek is átnyújtják. Berzeviczy Albert, a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1903. december 14-én fogadta a város küldöttségét, amelyet Dessewffy Sándor, csanádi püspök, bár akkor nem a legjobb egészségnek örvendett, készségesen vezetett a miniszter elé. A küldöttség tagjai voltak: dr. Telbisz Károly, polgármester, Magyar Gábor, kegyesrendi rendfőnök, dr. Kún László, Wittenberger Antal, csanádi kanonokok, Baader Henrik, városi bizottsági tag, Szivák Imre, Steiner Ferenc, Blaskovics Ferenc országgyűlési képviselők, Vest Ede lovag, városi bizottsági tag, Pacha Ágoston, püspöki titkár, dr. Számek György, gimnáziumi igazgató. A csanádi püspök szavaira Berzeviczy Albert átvéve a memorandumot, biztatóan válaszolt s megígérte a délvidéki mintagimnázium létesítéséhez az aránylagos anyagi hozzájárulást; ugyanígy nyilatkozott Lukács László pénzügyminiszter és Tisza István miniszterelnök is. A vallás- és közoktatásügyi miniszternél a memorandum átnyújtásának eredménye nem volt. 1904. év elején leiratban tudatta a várossal, hogy a különben szép terv kiviteléhez pénzzel nem járulhat hozzá, ajánlja azonban a városnak, hogy esetleg további áldozatkészségével talán mégis sikerülhet a társházat és gimnáziumot a nagyobb telken fölépíteni.

E nem várt válasz a város intéző köreit nagyon lehangolta, a város polgármestere azonban még ezek után sem hagyott föl a tervvel. Ugyancsak eredménytelenséggel járt az új róm. kath. gimnáziumnak a Belváros szélén várterületen leendő felépítése érdekében az intézet többi fenntartóinak a költségekben való hozzájárulás végett az igazgató részéről történt megkeresése, akik kijelentették, hogy az eddigi megállapodások szerint följánlott segélyeknél s hozzájárulásoknál nagyobb áldozatot nem hozhatnak.

Dessewffy Sándor csanádi püspök újabban kegyesen felajánlott 20.000 korona segítségén kívül újabb anyagi támogatás egyenlőre máshonnét nem volt remélhető. A boldog emlékü csanádi püspök, mint a piaristák tanítványa és konviktora, mindig a legnagyobb szeretettel s érdeklődéssel viseltetett a gimnázium ügyei iránt s a gimnázium szabad helyen való létesítésének első segítségére a már megajánlott 60.000 koronán kívül 20.000 koronát ajánlott fel oly kikötéssel, hogy a hely kérdése a legrövidebb idő alatt megoldást nyerjen, mert az illetékes tényezők által már aláírt szerződés értelmében a kegyes-tanítórend 1904. szeptember hó 1-én az új épületben egyedül venné át a fenntartó szerepét s ezen határidő meghosszabbítása újabb

bonyodalmat idézne elő. Később is, betegsége idején, amidőn szék-helyétől távol kellett lennie, a gimnázium építésének ügye folytop foglalkoztatta. 1903. április 3-án a város polgármesteréhez intézett levelében odajegyzi: Mi lesz a piaristákkal? 1903. március 20-án pedig ezen sorokat írja: „úgy értesültem, hogy Temesvár képviselő-testülete f. hó 30-án véglegesen fog határozni. Én már mindent elvégeztem. Ő felsége a javadalmi kölcsönbe legmagasabb beleegyezését adta, a szerződést aláírva elküldöttem a vallásközoktatásügyi miniszterhez, most már csak a városi képviselő van hátra, hogy sanctionálja ezeket... A hely nekem mindegy, csak már egyszer legyen meg, hogy végre hozzáfoghassanak az építkezéshez és eldőljön ez a százados kérdés és én mielőbb hozzáfoghassak a várt helyiségekben egy könyvtár létesítéséhez, mely nagy hiányt lesz hivatva pótolni. Csak semmi föltételeket! Mi ketten elvégezzünk minden lehetőt a közös érdekében“.

A takarékoság követelményének szemmeltartásával, de azért a mintagimnázium eszméjét megoldó és minden tekintetben modern, a jövő szükségleteit is kielégítő rendház, főgimnázium és konviktusnak Székely László műépítész-től készített tervezetét a város közönsége a csanádi püspök nagylelkű, újabb áldozatkészségén felbuzdulva, elvben elfogadta s késznek nyilatkozott a tárgyalásokat a városi tanácstól előterjesztett módon és kijelölt irányban folytatni s a róm. kath. főgimnáziumnak a kiszemelt vártelken való felépítését vállalni, azon esetre, ha a 380.000 korona többköltség fedezéséhez a többi érdekelt tényezők is aránylagos hozzájárulást biztosítanak.

A kegyesrend kormányja behatóbban kezdvén foglalkozni az új telken való építés eszméjével, Magyar Gábor rendfőnök 1904. május 21-én Temesvárra jött, hogy a gimnázium ügyében a város polgármesterével tárgyaljon. A tárgyalás még ugyanazon nap délutánján megtartott a polgármesteri irodában. Jelen voltak dr. Telbisz Károly, Magyar Gábor, Székely László és dr. Számek György. E tárgyaláson szóba kerültek a módok, amelyekkel a vallásközoktatásügyi minisztérium részéről redukált tervek megvalósíthatók lennének; megjegyzendő, hogy az eredeti tervek csak annyiban változtak, hogy az egyes helyiségek kisebbeknek vétettek. A tervezet szerint a társház s a gimnázium épülete 700.000 koronába kerülne. Ez összeget a polgármester a következőképen véli megszerezhetni. Van 440.000 korona, a Bonnáz hagyatékából elvárható 30.000 korona, a megyétől 30.000 korona, a város adna a régi telekért az új telken kívül 50.000

koronát és félmillió vártéglát, a rendtől csak annyit kér, hogy engedje meg 50 éven át 30 konviktor után a 100 korona fizetését, úgy azonban, hogy ha valamely évben nem lesz 30 konviktor, a 100 korona csak a meglévők után fizetendő, vagy ha valamely évben egy konviktor se lesz, azon évben a társház semmi fizetésre nem köteleztetik, a rend és rendtagok egyáltalán nem köteleztetnek konviktorok tartására, konviktor csak akkor és addig tart a ház, amikor és ameddig azok gondozására vállalkozó rendtagok vannak. Az így befolyó összeg 60.000 korona volna, ennek előzetes befizetéséről a város gondoskodnék, a rendet ezen összeget illetőleg semmi felelősség nem terheli, ami különben annak idején szerződésileg és biztosítottatik a rendnek. A még hiányzó összeget a polgármester az államtól reméli, ha az állam nem ad, a város adja a hiányzó összeget. Az építkezést a város végezné, bekerítettve a telket, befásíttatná az arra kijelölt területet, járdát készíttetne. Ezek az előterjesztések jegyzőkönyvbe foglaltak s azokat a kegyestanítórend főnöke saját személyére nézve elfogadta.

A májusi bizalmas tanácskozásra éppen egy hónap múlva érkezett meg Magyar Gábor levele dr. Telbisz Károly polgármesterhez, amelyben jelzi, hogy a május 21-én a gimnázium és a rendház ügyében Temesvárt tartott értekezlet jegyzőkönyvét s az átalakított tervvázlatot bemutatta a vallás- és közoktatásügyi miniszternek és a kegyesrend kormányának, de egyik fórumon sem volt szerencséje. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium illetékes tanácsosa kijelentette, hogy míg a telek- és pénzkérdés minden irányban határozottan megoldva nincs, addig mit sem tehetnek s egyúttal a vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1904. március hó 23-án 25.488. sz. a. Temesvár város közönségéhez intézett leiratára az értesítést megadni kéri. A tanácsos kijelentése szerint az állam újabb segélyt nem nyújthat, a kegyesrend kormánya hasonlóan odanyilatkozott, hogy az említett két nagy kérdés megoldása előtt csak aggodalommal nézhet az építkezés várva várt megkezdése elé.

A rendfőnök nyilatkozatát a kegyesrend kormánya is megerősítette dr. Telbisz Károly polgármesterhez (1904. június 20-án) intézett átiratában, amely az építés ügyét több oldalról mélyrehatóan megokolja és megvilágítja. A rend belátja az intézet tarthatatlan állapotát, az építkezés sürgős végrehajtását, azért az ügy mielőbbi megvalósítása érdekében kötelességének tartja álláspontját határozottan jelezni. A szerződés értelmében a rendet terhelvén a felszerelés és

fenntartás, a nagyobb szabású építkezésbe csak úgy mehetne bele, ha az építkezés arányaihoz mért összegen felül még oly összeg is állana rendelkezésére, melyből nem csupán a felszerelés költségei fedeztetnének, hanem maradna nagyobb tőkésíthető összeg is az épület fenntartására. A rendkormány a tervezett nagyobb szabású gimnázium fölépítéséhez és fenntartásához szükséges nagyobb összegek hiányában most csupán azon összeg erejéig terjedő terv szerint kívánja a rendházat, gimnáziumot és konviklust felépíttetni, mely összeg tényleg ezen célra rendelkezésre áll. Szükségesnek tartja tehát az 1902-iki régi szerződés szerint az épület tervezetének megállapí-

(Piarista Múzeum)

Részlet a természetrajzi szertárból.

tását és az építkezésnek még ebben az évben való megkezdését. A kegyesrend részéről kérdéses 60.000 koronás hozzájárulásra nézve fenntartja 1903. december 19-én a házfőnökhöz intézett leiratában közölt határozatát. Sürgeti a telek rendezését, a két telek értékének megállapítását. (1904-ben a régi piarista telek 200.000 koronára van felvéve, az új telek is □-ölenként 60 koronával.) A város részéről kilátásba helyezett újabb 50.000 koronás hozzájárulást és 500.000 vártéglának rendelkezésre bocsátását köszönettel fogadja, azonban ezzel építeni az új telken lehetetlen. Elismeri az új telek területének nagyságát, de alakjánál fogva az épületek minden oldalról csak előkertek

felvételével volnának megvalósíthatók s a megtörések miatt a telek egy negyedrésze hasznavehetetlen. Az új telken az építkezést csak úgy véli megvalósíthatónak, ha a város a telket tanügyi célra *minden díj nélkül* átengedi, mely esetben a rend a mostani telkéért s felépítményeiért nyerendő teljes összeget az új építkezés s felszerelés céljaira bocsáthatja. Sürgősnek jelzi a leirat az alapítványjellegű régi telek értékének hivatalos úton történendő megállapítását s annak kimutatását, hogy van-e elégséges összeg az építkezésre, mert a telek-cserének felsőbb helyről történendő jóváhagyása esetén a rendnek ki kell mutatni, hogy a régi telken teljesített tanügyi cél az új telken biztosítva, megszakítás nélkül folytatódik. A rendkormány az építkezés vezetésére nézve megjegyzi, hogy megnyugvással fogadná, ha a város a házilag való elintézésre vállalkoznék.

A város a kegyesrend kormányának kérelmét a telek ingyenes átadására nem találta teljesíthetőnek s 1904. november 15-én kelt 24.771. sz. átiratában kijelentette, hogy a város közönsége a kath. főgimnázium újjáépítéséhez már elvállalt kötelezettségén felül egyáltalán csakis abban az esetben hajlandó újabb áldozatot hozni, ha ezáltal egy *vidéki mintagimnázium eszméje* megvalósul. A rend tisztelettel hajlott meg a nagyérdemű tanács ezen előterjesztése előtt s a hozandó újabb áldozatokon kívül most már csak szavatosságát kéri 1656/1904. sz. átiratában a Temes vármegyétől és a konviktusból várt hozzájárulás évi törlesztésnek részletéért s kijelenti, hogy azon esetben, ha a miniszter az állami tanítóképző létesítésére megszavazott 100.000 koronát átruházza a gimnázium felépítési céljaira, úgy a tervezet megvalósításának útjában állott akadályok elhárítottak.

A tervezett nagyobbszabású építkezéssel kapcsolatban azonban kifejezi aggodalmát a fenntartásra nézve, mert egy szegény, hivatásának élő szerzetes testület oly terhet magára nem vállalhat, amelynek megfelelni nem képes s a rend kormánya mélyen érezve a nagyérdemű tanács támogatásának megtisztelő becsét, reméli, hogy a rend aggodalmai a tervezetkészítésnél figyelembe fognak vétetni; a nagyérdemű tanács határozatához elvileg hozzájárul, végleges hozzájárulását azonban azon időre tartja fenn, amikor már a tervezett nagyobbarányú építkezéssel kapcsolatos kérdések rendezése a már meglévő szerződés kiegészítéséül pótszerződésbe foglalhatók lesznek. Hangsúlyozza továbbá, hogy mivel a régi szerződésnél a belső felszerelés is fölvetetett az előirányzott összegbe, tehát ezen újabb tervezetnél is kimondani és biztosítani óhajtja a rendkormány, hogy a belső

főlszerelés is bennfoglaltatik az előírányzott összegben s hogy ez a pót-szerződésbe is fölvétessek. Egyebekben megnyugvással veszi tudomásul, hogy a konviktus címén 60.000 koronára terjedő hozzájárulásra a nagyérdemű tanács 24.771/1904. sz. a. kelt átíratára szerint a konvik-tustól várt évi hozzájárulás bizonytalansága miatt a város feltétlen fizetési szavatosságot vállal a hozzájárulási összeg terhére fölveendő kölcsön törlesztéseért.

A város fejlődése, Temesvár szabad királyi városának a dél-vidéken magasztos kulturális hivatása, a délvidék értelmiségének növekedése, a gimnáziumnak a közel jövőben feltétlenül szükségessé váló fejlesztése, az intézetnek igen sok nevelési, tanítási s egészség-ügyi érdekből szabad helyen való elhelyezése: oly szempontok voltak, melyeket az új intézet felépítésénél tekintetbe nem venni megbocsát-hatatlan mulasztás lett volna. Az új helyen, nagy méretekkel tervezett építéshez azonban anyagi segély sem az állam, sem a többi érdekelt tényezők részéről nem volt remélhető. A város közönsége mindemellett az új telken való építés eszméjéhez ragaszkodott, különösen azon időtől kezdve, mióta a kegyestanítórend 1904-ben 1656. szám alatt a városhoz intézett átíratában az új telken tervezett építéshez elvileg hozzájárult, hálával fogadván a városnak a nagy mű megvalósítása érdekében tanusított fáradozását és áldozatkészségét.

A város az érdekelt tényezőktől a már megajánlott összegben felül segélyt nem remélvén, a pénzforrás megteremtésére más esz-közökhöz folyamodott. Zilahról Temesvárra helyezett s 1893-ban Temesvárt megnyílt állami tanítóképző létesítéséhez a város 100.000 korona hozzájárulást szavazott meg, de az utolsó két évtized alatt kulturális kiadásai 83.000 koronáról 400.000 koronára emelkedvén, a megszavazott összeget nem volt képes az állampénztárba befizetni. A város közönsége tehát a gimnázium létesítését úgy vélte megkönnyít-hetőnek, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztertől az állami tanítóképzőre följánlott 100.000 koronának az új gimnázium építésére való átengedéseért folyamodott s az 1905. évi február havi közgyűlés 3412. tan. sz. a. kelt határozataképen a többi hozzájárulásokra és az építkezésnek tervszerű kivitelére nézve a szavatosságot hajlandó volt elvállalni azon esetre, ha a miniszter a 100.000 koronát az épít-kezésre átengedi, kijelentvén egyúttal, hogy a tervezeten lényeges reductiót tenni nem lehet, az pedig ki van zárva, hogy az eredeti 420.000 korona fedezettel lehessen a modern kívánalmaknak meg-felelő gimnáziumot létesíteni.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter a város azon kérelmét, hogy az állami tanítóképző céljaira felajánlott 100.000 korona a kath. gimnázium céljaira fordíttassék, már 1904. február 1-én kelt 106.790. sz. leiratában sem találta teljesíthetőnek, és mivel a város a fedezetet előteremteni nem képes s másrészt, mivel az építkezést sürgősnek tartotta, arra kérte a város közönségét, hogy a tervezett nagyobb építkezésről, mely valószínűleg ebben az arányban egyáltalán soha sem lenne megvalósítható, mondjon le. Amennyiben azonban a tervek reductiójával, esetleg a telek ingyenes átengedésével, vagy új források feltárásával, de nagyobb építkezési államsegélynek számításba vétele nélkül a megajánlott városi telken mégis létesíthetőnek vélné a főgimnáziumi épületnek felépítését és 1905. március hó 15-éig beszeri a fedezeti tételekre vonatkozó kötelező nyilatkozatot, úgy nincsen kifogása az ellen, hogy még egy újabb kísérlet tétessék, ha azonban a közönség ezen ideig sem tudná az ügyet dűlőre vinni, úgy a vár- telken tervezett nagyobbarányú építkezést kénytelen lesz elejteni és az építkezésnek a régi telken való megindítása végett az intézkedéseket megtenni.

IV.

Az 1905-iki tanácskozás fontossága. Tizezer korona államsegély a polgári iskolának. Az épület elhelyezése. Vázlattervek. A kegyesrend kormányának észrevételei a tervekre. Székely építész tervét a városi közgyűlés 1907. március 26-án elfogadja. Apponyi Albert gróf miniszter az építkezést jóváhagyja. Előkészületek az építkezéshez. Az építkezés megkezdése 1907. augusztus 12-én. Kedvezőtlen talajviszonyok. Az alapkő letétele 1908. március 28-án. Németh József felszentelt püspök megáldja az alapkövet. Berendezési előmunkálatok. Átköltözés a régi piarista épületből az új intézetbe 1909. július és augusztus hónapban. Dr. Szánek György igazgató fáradozása az intézet berendezésén. Az első párhuzamos osztály megnyitása az új intézetben az 1910-11-iki tanévben. A második pótszerződés 1912. január 27-én. Az intézet fejlődése.

Az építkezés ügye, amint ezen miniszteri leirat tartalma is elárulja, a közoktatásügy vezetősége előtt, fedezet hiánya miatt már-már meghiusultnak látszott s Berzeviczy Albert miniszter 1905. február 15-én el akarta ejteni a vártelken való építkezést. A város közönségének 1905. évi február havi közgyűlésén hozott határozata folytán azonban a miniszter meghívására 1905. április 11-én Boncez Ödön, miniszteri tanácsos elnöklete alatt a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban tárgyalás tartatott, s az a megállapodás jött létre, hogy az építkezési tervzet a miniszteri szakközégek részéről kifejezett észrevételekhez képest újból átdolgoztassék. A munkával a városi tanács Baumgarten budapesti műépítésszt bizta meg.

Két körülménynél fogva rendkívül fontos volt ez a tanácskozás az új gimnázium sorsára s az építés ügye tulajdonképen ekkor dőlt el.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter ugyanis méltányolván a város áldozatkészségét s kulturális célokra fordított nagy kiadásait, azáltal könnyítette meg az építkezést, hogy egyrészt az 1905-ik évi 86.823/1905. szám alatt kelt rendelettel a tanítóképzői 100.000 korona hozzájárulás törlesztését 20 éven át 5000 koronás részletekben engedélyezte, másrészt az 1905. évi 51.375. számú rendelettel a városnak, a polgári fiúiskola fenntartási költségeinek fedezésére évi 10.000 korona államsegélyt engedélyezett, kifejezést adva azon reményének, hogy a város közönsége hathatósan közre fog működni a katolikus főgimnáziumnak további államsegély nélkül leendő fölépítésében.

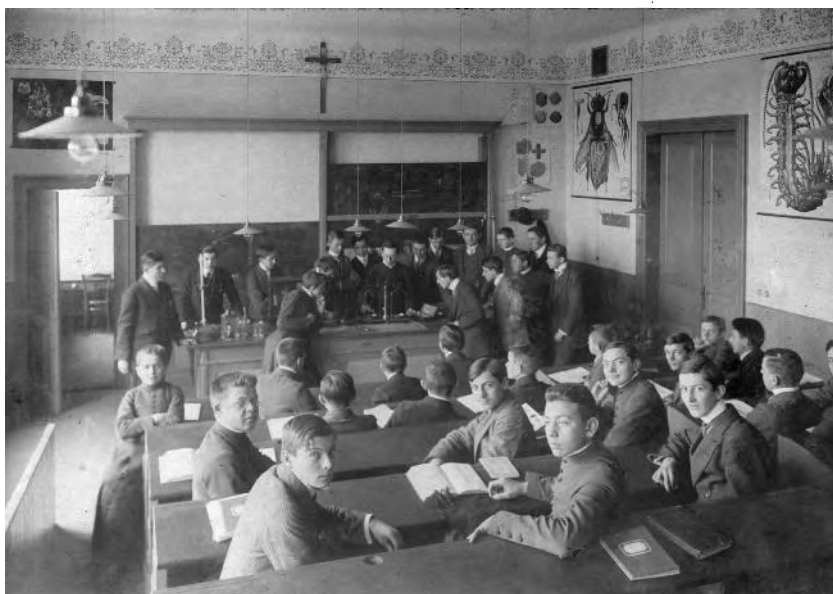
A budapesti tanácskozás után a főkérdés tárgyát most már az épület elhelyezése és Székely László műépítész tervezetének redukálása alkotta s az ügy elhúzódott az 1906-iki éven keresztül. Az épület telke hasonlít egy szabálytalan háromszöghöz, melynek egyik oldalát a nagy körút, másikat a vasúthoz vezető út, a harmadikat pedig a Hunyadi-úttal párhuzamos utca zárja le. Ezen a telken a kegyestanítórendtől megadott építési program szerint öt különböző elrendezésű vázlattegy készült azon törekvéssel, hogy a lehető legjobb alaprajzi megoldás mellett az első terv megvalósítására szükséges 900.000 korona építési költség fedezet hiányában a lehetőség szerint leszállíttassék. A további vázlattegyben folytonos reduktiók eszközöltek s a legutolsó alaprajzi vázlattegy még a kívánalmakat kielégítette, de minden további leszállítás a cél tévesztésével az intézet pótolhatatlan kárára szolgált volna.

A reductio s elhelyezés céljából Baumgarten Sándor miniszteri műszaki igazgató egy alaprajzi vázlaton dolgozott, s ennek elkészültéig a kiviteli tervek függőben tartattak, de már ekkor megállapított, hogy bármiképp is helyeztessék el az intézet, az építési program alapján nem változhatik. Tényleg, az alaprajzi elrendezés megegyezik a kivittel, azzal a különbséggel, hogy a főgimnáziumban az első emeleten még egészségügyi szoba is van fölveve. A tantermek központi szellőztetéssel, hézagmentes aszbeszt padlózattal, mosható falfestéssel, alacsony nyomású központi gőzfűtéssel terveztettek, amint az meg is valósult. Az építési költség 730.000 koronában volt megállapítható, mély alapozás, kerítés, telekrendezés és járda nélkül. A föld- és alapozási munkákat már 1906-ban meg akarták kezdeni, s ebben az esetben 1907 nyarán az épület tető alá kerül, az év őszén az épület kívülből bevakolható lett volna, a téli időn folytak volna a szerelési, tavasszal a festési s berendezési munkálatok, úgyhogy 1908 szeptember 1-én az egész épület rendeltetésének átadott volna.

A rendház és gimnázium építésére Székely László legutolsó alaprajzi vázlata fogadtatott el a kivitel alapjául, mert Baumgarten az 1906-iki év áprilisében a rendkormányának bemutatván a terveket, az építési programnak olyan összevonásába, mint aminőt a vallás- és közoktatásügyi miniszteri alapítványi igazgató készített, a kegyesrend kormánya nem egyezett bele. Az egész épület tudniillik be lett volna ékelve a teleknek a színház felé eső sarkába, a vársáncok felé s a beépítendő háztömbök közvetlen szomszédságában a teleknek a nagy

körút s a vasútra néző egy része, a város felőli oldal pedig teljesen szabadon hagyatott volna.

A kegyesrend kormányának kifogásait Székely műépítész és a város is magáévá tévén, az utolsó vázlattervet helyeselték. Ezen utolsó vázlatterv alapján készítette el Székely László műépítész a miniszter 1907 január 16-án kelt sürgető leiratára az épület részletes rajzait, melyeket 1907 február 8-án Budapesten dr. Számek György gimnáziumi igazgató a kegyestanítórend kormányának bemutatott. Ezen 1906 március 30-án beküldött vázlatrajzok szerint a kegyesrend kormányának 1906 április 5-iki előterjesztésében ki-

A képen látható tanár: Lendvai János (Piarista Múzeum)

Temészetrajzi előadóterem.

fejezett óhajai a kápolna nagyságára, a tanári lakásokra, az ebédlő és cselédség helyiségeire és a tantermekre nézve, hol a tizenkét métert túlságos hosszúnak találta s ezt a méretet csak három osztályban találta indokoltnak, lehetőleg figyelembe vétettek, továbbá megvalósíthatónak jeleztetik a ház földszinti folyosójának 2:50 m.-re bővítése, továbbá a házi könyvtár mellett egy kis dolgozószoba létesítése. A bemutatott tervezetet a kegyesrend kormánya, tekintve az akkori gimnázium tarthatatlan állapotát, mely továbbhalasztást nem tűrt, jóváhagyta, a 750.000 koronát meghaladó összegben emelendő épületek fenntartási kötelezettségére nézve kifejezván aggodalmát s

abbeli reményét, hogy a fenntartáshoz sikerülni fog más forrásból a még megfelelő összeget előteremteni. A megváltozott viszonyokra nézve azonban szükségesnek jelenti ki a pótszerződés kötését, amelynek kötendő egyik pontjában a rendkormány a fölszerelésre vonatkozó nézetét a következőképen jelöli meg: amiként a mostani piarista rendháznak területén a 420.000 korona összköltségből tervezett építkezésnél az 1903. évben létrejött szerződés első pontja szerint úgy a gimnázium, mint a rendház és kápolna fölépítésén kívül ezen épületnek belső fölszerelése is kifejezetten benne foglaltatik az előirányzott összegben, úgy az új telken 750.000 korona összköltségen emelendő giunázium, tornacsarnok, kápolna, rendház és konviktus épületeinél is az előirányzott összegben mindenütt benne foglaltatik a nevezett épületek belső fölszerelése is.

Székely László műépítész előterjesztése 1907 február 14-én a városnál is a megvalósulás stádiumába lépett és az építés irányítására a városi tanács építési bizottságot létesített.

A kegyestanáhtórend kormánya részéről elfogadott Székely László készítette terveket, az építési terv részletes megállapítása végett a vallás- és közoktatástügyi minisztériumban történt tanácskozásnak jóváhagyása után, a városi építési bizottság is elfogadván, a végleges tervet a közgyűlés elé terjesztik. Rendkívül nevezetes nap az intézetre nézve az 1907-ki év március 26-ika. Ezen a napon 113/6063. kgy. és tanácsi szám alatt hozott határozattal kimondották, hogy a város a főgimnázium részére a várterületből kijelölt helyen, mely 4000 □-ölnyi terület az 1905. június 15-én a m. kir. államkincstár, a cs. és kir. közös hadügyi igazgatás s Temesvár városa közt létrejött szerződés szerint a sáncterületből a Józsefváros felé az állami gyermekmenhelytől délkeletre a római katolikus főgimnáziumnak már az építés első évében átadatik, 803.634 korona költségen, melyből 52.505 korona a város által külön elvállalt mély alapozásra, kerítésre, járdára és kútépítésre esik, Temes vármegyétől s a Bonnaz-alapból elvárható 50—50 ezer korona felhasználásával, a régi piarista ház épületének, telkének, ingatlanainak a város közönsége tulajdonába leendő átbocsátása ellenében, a többi hiánynak az 1905. évi 3412. tan. sz. határozat értelmében a város közönsége részéről történő fedezése mellett, a kor követelményeinek minden tekintetben megfelelő épületet emel. A város közönsége a végleges határozat szerint a várterületből kiszemelt s ezennel hitelesített helyszínrajzon megjelölt telket, valamint az ezen épülő létesítményeket tulajdonjogilag tehermentesen átengedi a magyar

kegyestanítórendnek. Arra való tekintettel pedig, hogy az új gimnázium berendezési költségei a 803.634 korona építési összegben nincsenek fölvéve, s hogy a gimnázium jelenlegi felszerelése a szerződés szerint az új gimnázium céljaira nem használható, a város közönsége erre a célra följánlja az állami főgimnázium berendezési tárgyaiért az államkincstár által megtérítendő tizenkétezer koronát, s megbízza a városi tanácsot, hogy a hiányt társadalmi úton gyűjtésből igyekezzék biztosítani.

A főgimnázium templomának homlokzata szent Erzsébet és szent László szobrával.

A közgyűlés határozatára Apponyi Albert gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter 1907 június hó 4-én kelt 43.410. sz. leiratában a következőkről értesítette a várost: „Jóváhagyólag tudomásul veszem, hogy a város a katolikus főgimnázium régi telke helyett a várterületen kívánja az új épületet felemelni s hogy az 1903. évi szeptember 28-iki szerződésben biztosított államsegélyen felüli és más érdekek részéről nem biztosított építkezési költségeknek saját pénztárából

leendő fedezését, — további államsegély kérelmezése nélkül — magára vállalja.“ Nem emel kifogást a telekcserre ellen és hajlandó az új főgimnázium bebútorzási költségeinek részben való fedezésére 10.000 koronát utalványozni (ehhez a város egyenlőre 28.000 koronával járult), ha a város az állami főgimnázium berendezési tárgyaiért a jövőben semminemű igényt nem támaszt. Az építkezésre nagyobb államsegélyt nem helyez kilátásba s biztosítani kívánja a dologi fenntartásokat. Hangsúlyozza továbbá, hogy az építési költségeknek az államsegélyen felüli és a többi érdekelték részéről kilátásba helyezett részeért a város szavato, vagyis az építkezésnek a jóváhagyott tervek szerint való keresztülvitelére föltétlen kötelezettséget vállal s kijelenti, hogy ha a város pótszerződés joghatályos megkötése előtt kezd az építkezéshez, a kockázatot a város viseli. A miniszteri leirat végül magára az építkezésre tesz több megjegyzést, a többi között a homlokzatnak a főbejárat, illetve a díszterem felé eső részét túlságosan gazdag ki-képzésűnek, az építési s a fenntartási költséget nagynak találja.

A közgyűlés határozatára a vallás- és közoktatásügyi minisztérium és a kegyesrend kormánya elvileg észrevételt nem tévén, 15.416 tan./281 kgy. sz. határozat alapján megbizatik a városi tanács a közgyűlés részéről, hogy a szerződés kiegészítéseképen az érdekelt tényezőkkel a pótszerződés szövegének megállapítása végett a tárgyalást kezdje meg s a pótszerződést kösse meg. A pótszerződés a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak Temesvár szabad kir. város közönségéhez intézett 43.410/1907 sz. leirata és a közgyűlés fent említett megbizátása alapján megkötetett s a törvényhatósági bizottság 13.977 tan., 260 közgy. határozatával a város közönsége nevében is elfogadtatott, azonban a minisztérium részéről csak az 1909-ik évben hagyatott jóvá. A telekcsereszerződés megkötése a renddel egyenlőre elhalasztott.

Apponyi Albert vallás- és közoktatási miniszter tudatta, hogy az építési segély kiutalására a kezdeményező intézkedéseket megtette, s a munka foganatosítását árlejtés útján kívánja biztosítani.

Az árlejtési főtárgyalás 1907. július 24-re tüzetett ki, s mielőtt ezt megtartották volna, Temes vármegye közönsége 1907 május hó 13-án tartott közgyűlésén 1084 és 13.706 szám alatt hozott határozatával a főgimnázium fölépítésére 50.000 korona hozzájárulást szavazott meg, melyet 10 éven belül kamat nélkül fog a város rendelkezésére bocsátani. Németh József püspöki helyettes pedig 1907 május 23-án kelt 2054. számú leiratával tudatta, hogy a Deseffwy Sándor csanádi püspök úr által följajánlott 80.000 korona

hozzájárulásnak folyósítása iránt az építés megkezdésekor intézkedni fog; 1907 július 27-én megérkezett a belügyminiszter 69.533/1907 sz. rendelete is, amelyben fölhivatik a városi tanács, hogy az építési költség-hozzájárulásoknak összegükben való jogérvényes biztosítása iránt intézkedjék, továbbá, hogy az összesen 480.000 koronával számításba vett költség hozzájárulásokon felül a város által viselendő összeg mikénti fedezése tekintetében, valamint az ingatlancsere tárgyában az 1886. XXII t.-c. 110. és 113. cikkében körülírt módon leendő határozathozatal iránt kellő időben tegyen előterjesztést. A fő-tárgyaláson 68 ajánlat érkezővén be, az árlejtés eredményéhez képest a 803.631 korona 51 fillérrel előirányzott építési munkálatok fő-részevel az építési bizottság ajánlatára a városi tanács javaslata alapján a vállalkozók megbízattak, a többi munkanemre pedig újabb ajánlati tárgyalást írtak ki.

A föld-, kőműves- s elhelyező-munkálatok haladéktalan megkezdése és végrehajtása s így az új gimnáziumi épület mielőbbi fölépítése s használatbavétele a régi gimnáziumi épület rossz állapotára és szűk voltára, valamint az iparosokra való tekintettel a városi tiszti ügyész véleményének meghallgatása után az 1901. XX. t.-c. 8-ik pontja értelmében elrendeltetik és 1907 aug. 12-én a munka megkezdődött. Kétszáz munkás fogott hozzá elsősorban a földmunkák és az építési telken levő dombok s várfalak lebontásához, valamint az alapárok s a pince földmunkálataihoz. Az alapmunkálatokat megnehezítette egyrészt a talajvíz, a 700—800 éves falmaradványok, cölöpépítmények, melyek a talajvízben épségüket megtartották s ismét fölhasználhatók voltak, a rendház alatt elhuzódó régi sáncok, a régi egészségügyi árok, a tölgycölöpök alatt levő több méter mély téglanyag, úgy hogy annak kiemelési költségei jóval felülmúlták az elvállalt egységárakat s a munkálat nem mélyebb alapozásnak, hanem csatornatisztításnak volt minősíthető. A kedvezőtlen talajviszonyok folytán részint a földmunkákra, részint az alapbetonozásra, az építési bizottság javaslatára 35.000 korona költséget igénylő több munka lett engedélyezve. A talajvizet az egész rendház utcai épületén betontömbbel kötötték le, amelyen nyugosznak az épület egész alapfalai. E nehézségekhez járult még az, hogy az állami kölcsön fölvétele a kedvezőtlen pénzügyi viszonyok miatt a vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1907 dec. 20-án kelt 137.616. sz. leirata szerint nehézségekbe ütközött, mire a város kérésére a kegyesrend vett föl 240.000 koronás törlesztési kölcsönt, amelyet később az állami költségvetésbe

fölvett építési segéllyel fedezett. Mindemellett a kedvező időjárás folytán a földmunkákkal sikerült előrehaladni s a rendház alapozásával, a gimnáziumnál pedig a pincefalazattal már novemberben elkészültek. Az 1907-ik évre kitűzött program: az összes falazatnak a föld színéig kifalazása: megvalósított. A program többi része: 1908-ban az épületnek tető alá hozása s 1908—9-iki tanév augusztusa végéig a berendezés foganatosítása, a munkásviszonyoktól tétetett függővé. 1908 jan. 7-ikén az ács-, kőfaragó-, cserépfedő- és bádogosmunkák is vállalatba adattak.

Az építkezés kedvező időjárás mellett az 1908-iki évben is serényen folyt s március 28-án gyönyörű ünnepélyes ténykedéssel ment végbe az alapköv letétele. Az ünnepség negyed tízkor vette kezdetét a szeminárium templomban, ahol a gimnáziumi ifjúság szent misét hallgatott és szent mise után az intézet hatalmas fehér zászlajával nagy és díszes közönség kíséretében a tanári kar és az ifjúság az új épülethez vonult. „A hatalmasan kibontakozó monumentális épület meztelen falai díszet öltöttek s mellettök nemzeti színű zászlókat lobogtatott a tavaszi szellő; színes cimertáblák és délszaki növények vették körül a főbejárat emelkedő pilléreit, melyek árnyékában díszes oltár állott.“ A nagy körútra tekintő torony főpillérjének jobboldali részén van az alapköv, egy fél méter hosszú és negyven centiméter széles márványköv, melyet egy kereszttel díszített fehér márványlap fed be. Németh József fölszentelt püspök és apostoli kormányzó a tiszta igaz tudomány és igaz erkölcs magasztos eszméit kifejező gyönyörű beszéde után megkezdődött az egyházi szertartás, mely alatt az egyházmegyei növendékpapság Járosy Dezső karnagy vezetésével szebbnél-szebb egyházi énekeket adott elő. E szertartás után ment végbe az alapköv megáldása, mire az alapkövben elhelyezendő okirat aláírása következett; aláírták: Németh József püspök, apostoli kormányzó, Hertelendy Ferenc főispán, dr. Telbisz Károly polgármester, Ferenczy Sándor alispán, dr. Számek György igazgató, Székely László műépítész, Merbl Arnold építévállalkozó.

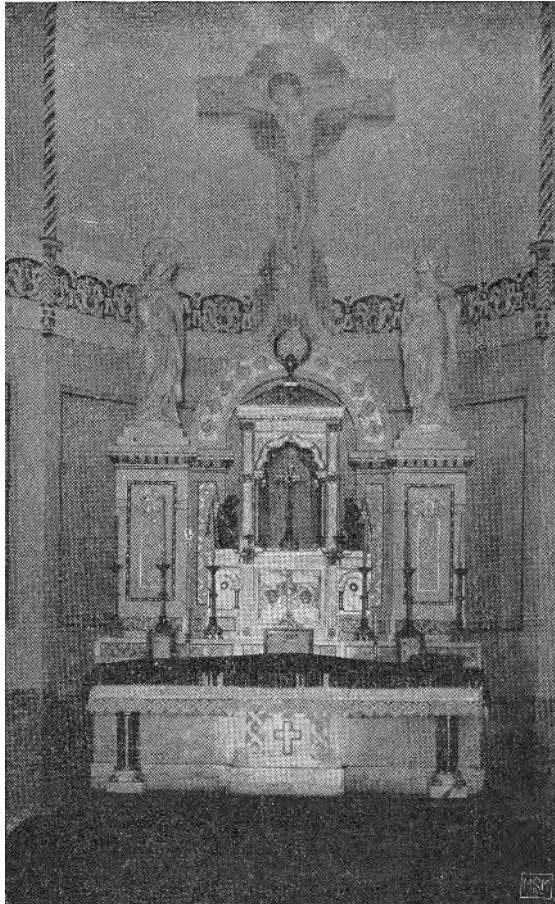
A templom külső falába befalazott alapkövbe elhelyezett okmány szövege a következő:

„A háromszemélyű egy Istennek nevében!

Ezen épület Isten dicsőségére s azon célból épült, hogy a magyar ifjúságnak a vallásban, erkölcsben, a tudományok alapelveiben, a hazafiúi kötelességekben és a hasznos élet módjaiban kellő oktatást és gyakorlottságot nyújtson.

Az alapítóknak e nemes szándékát az intézet célszerű beosztásával szolgálja: a) a templom az isteni tiszteletnek, a vallásos hit és meggyőződés erősségének, a hálaadás kötelességének, gyöngeségünk tudatában az isteni segítség kérésének, az Isten iránt való fiúi hódolatnak és imádásnak fölszentelt helye s ennél fogva az emberi, hazafiúi és társadalmi erények hathatós gyámolítója, mert amit az

A főgimnázium templomának főoltára.

Istentől, az isteni tekintélytől elvonunk, azzal a sülyedést, a rossziaságot s elvetemültséget növeljük; b) az ember kiképzését célzó tudományok alapismereteinek közlése és elsajátíttatása, az érzelmeknek és a jó erkölcsnek nevelése az iskola föladata, amelyet kellően fölszerelt tantermeivel, múzeumaival és gyakorló helyiségeivel akar megoldani; c) a testi egészség fönttartását és ápolását tornateremmel

kívánja szolgálni, hogy a jól gondozott léleknek fejlett, munkabíró test álljon rendelkezésére; d) a felsőbb nevelőintézet (konviktus) célszerű helyiségeivel, berendezéseivel, fölszelésével és a tanári testület jóakaró és buzgó munkásságával a nevelés magasabb igényeinek kíván megfelelni; e) kiegészíti a tan- és nevelőintézetet a kegyes tanítórendi tanári testület tagjainak szerény, de az egészség követelményeit kielégítő lakóhelye.

A mindenható Isten áldása őrizze ezen intézetet és gyámolítsa segítségével a magyar ifjúságot, amely falai közé gyűl, hogy a valóságos, erkölcsös, hazafias és tudományos műveltségnek alapvető ismereteit elsajátítsa.

A jó Istenen kívül e tan- és nevelőintézet létesülését köszöni Temesvár szabad királyi város hatóságának kezdeményezésére és sürgetésére a magyar tanügyi kormánynak, Wlassics Gyula dr. és Apponyi Albert gróf vallás- és közoktatásügyi minisztereknek, Desseffy Sándor csanádi megyéspüspöknek, Németh József fölszentelt püspöknek, a csanádi székeskáptalannak, Temesvár szabad királyi város és Temes vármegye közönségeinek és a kegyes tanítórend kormányának, kik az 1904., 1905. és 1906. években együttes hozzájárulásaikkal biztosították a szükséges költséget.

Ezen épületet tervezte a városi mérnöki hivatal és annak kebelében Székely László, Temesvár szabad királyi város műépítésze és a felépítés költségeit 850.000 koronában állapította meg, ugyancsak az ő vezetése és közvetlen felügyelete mellett folytak a munkálatok.

Az építés irányítására a városi tanács építési bizottságot létesített, melynek tagjai voltak:

Elnök: Szilárd Emil, városi főmérnök.

Építésvezető: Székely László, városi műépítész.

Jegyző: Irinyi Sándor számtiszt.

Tagok: Kratochwill Henrik főszámvevő, Tauffer Jenő dr. főorvos, Baader Henrik, Lui Nándor, ifj. Krémer József, Domán Péter törvényszerűségi bizottsági tagok és Számek György dr. főgimnáziumi igazgató.

Az építés munkálatai 1907 augusztus hó 12-én kezdődtek meg s ezen alapkönek ünnepélyes letétele 1908. március hó 28-án ment végbe. Németh József felszentelt püspök végezte az alapköletétel szertartását, az egyházmegyei papság segédlete mellett a városi hatóság, nagyszámú közönség és a tanulóifjúság jelenlétében.

Ezen időben Krisztus egyházát kormányozta Őszentsége X. Pius pápa, Szent István koronáját viselte Őfelsége I. Ferenc József, apostoli

király, Magyarország kormányának az élén Wekerle Sándor dr. miniszterelnök állott, hazánk közoktatásügyét Apponyi Albert gróf miniszter intézte, a csanádi egyházmegyének főpásztorhelyettese Németh József fölszentelt püspök volt, Temesmegye és Temesvár szab. kir. város főispáni tisztét Hertelendy Ferenc főrendiházi tag töltötte be, Temesvár szabad királyi város polgármestere Telbisz Károly dr. udvari tanácsos, Temes vármegye alispánja Ferenczy Sándor volt, Magyar Gábor állott a kegyestanítórend élén s ezen kegyestanítórendi főgimnáziumot dr. Számek György igazgatta.“

Az alapkö elhelyezése Berényi Mátyás kegyesrendi tanár nagyhatalmú beszédével s az ifjúság énekével végződött.

Az alap megszentelésével a tanintézet Isten oltalma alá helyeztetett s utána megindult a munka s nap-nap után jobban és jobban kiemelkedtek az intézet falai. Az 1909-iki januári tanácsi jelentés szerint a munkálatok már majdnem teljesen elkészültek, a belső munkálatok folynak. A gimnázium és kápolna berendezésének, valamint a kápolna festett ablakainak, faburkolatainak (később római márványmozaiak burkolatra engedélyezte a tanács), valamint a kápolna festéseinek megrendelése fedezet hiányában késedelmet szenved. A társadalmi gyűjtésből és más hozzájárulásokból remélt fedezeti összegből még csak az a tízezer korona állt rendelkezésre, amelyet a kegyesrend kormánya e célra felajánlott. A kápolna munkálatai azért egyenlőre költség hiánya miatt kikapcsoltattak s a gimnázium berendezése vétetett tervbe, amelyet senki sem vállalt s bár tárgyalások folytak a miniszteriummal a gimnáziumi beruházások dolgában, ezek eredményre nem vezettek s a város újabb áldozattal rendeztette be a gimnáziumot.

Az 1909. évben a munka- s az anyagárak folytonosan emelkedvén, ez a körülmény a vállalkozók egy részét nehéz helyzet elé állította, s a tanács erélyes sürgetésére volt szükség, hogy a munkálatokban fennakadás ne legyen. Maga a város is nehéz helyzetbe jutott; a gimnázium építése körül fölmerült költségek egyrésze az 1908. június 5-én hozott közgyűlési határozat értelmében a pótépítkezések s víz-erőmű céljaira fölvelt három millió kölcsönből előlegeztettek, az 1909-ik évben azonban a város újabb kölcsönhöz volt kénytelen folyamodni, amelyet a város törvényhatósága egyhangúlag megszavazott. A város megkeresésére Apponyi Albert gróf az országos tanítói nyugdíj- és gyámalapról ötven évre 500.000 koronás kölcsönt engedélyezett, mely a város rendes évi háztartásában nyert fedezetet. A kölcsön folyósítása

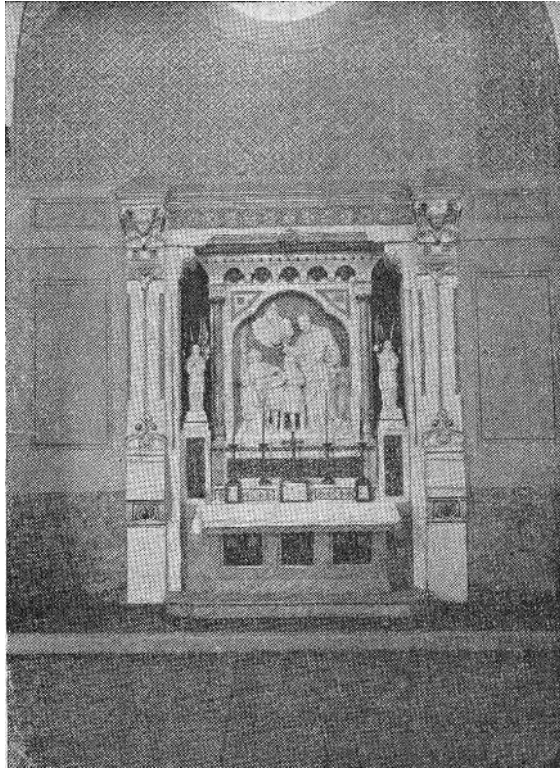
azonban késett s így a város az építési költségek ideiglenes fedezésére közgyűlési határozattal a Délmagyarországi Kereskedelmi s Gazdasági Banknál 500.000 koronás folyószámla hitelt vett igénybe.

Az intézet legszükségesebb berendezése a nagy szünidő alatt ment végbe, ugyanekkor szállítottak át Sáfrán József tanár felügyelete mellett a régi piaristaházból a használható eszközök és a régi gimnáziumból a szertári tárgyak; a rendházat a kegyestanítórend kormánya bebútoroztatta, úgyhogy 1909. augusztus folyamán a régi épületnek 120 éves küzdelmes múlt után búcsút mondva s áthozva a régi, egyszerű épületből a díszes palotába az ősi penáteseket, a vallásosságot, hazafiságot, ragaszkodást az egyházhoz és hazához, szeretetet az ifjúság nevelésében, az ismeretek terjesztésében, tiszteletet a város és megye közönsége iránt, a régi bástyahelyen, a magyar művelődésnek a várnál is erősebb őrhelyén, az 1909—10. tanévtől kezdve folytatódott a régi munka serény munkáskezekkel: a magyar kultúra várának kiépítése.

Az építkezésnek a szükséges időre való befejezését a vállalkozók azonban minden szorgalmazás mellett sem tudták megvalósítani, úgyhogy az előadások felsőbb hatósági engedéllyel csak szeptember 21-én kezdődhettek meg. Berendezés nélkül maradt az 1909—10. tanévben a tornacsarnok, a tanári és az ifjúsági könyvtár, a kápolna, amiért is a vallási gyakorlatok végzésére a díszteremben oltár állíttatott fel s a tanuló ifjúság vásár- s ünnepnapokon 1912. január 20-áig itt hallgatott szent misét.

Hosszú évek fárasztó munkája, Temesvár polgármesterének s tanácsának kitarító fáradozása, a város közönségének áldozatkészsége, dr. Számek György igazgatónak az akadályokon győzedelmeskedő fáradhatatlan tevékenysége végre otthont biztosított a vallásos és hazafias nevelés és oktatás szent ügyének. Sok munka várt a testben beteg s lélekben megtört igazgatóra az új épületben. Elsősorban az Isten házáat, mint a nevelésnek s tanításnak, a rend alapítójának, Kalazanti szent Józsefnek szellemében nélkülözhetetlen kiegészítő részét szerette volna az Úrhoz méltóan berendezni s a kegyesrend kormánya részéről nyújtott tízezer korona segílyt nagylelkű kegyes adományokkal iparkodott kiegészíteni. Fáradozásának meglelt az erdménye. Temesvár szabad kir. város közönségének segítségéhez s a rendkormánytól nyújtott adományhoz a kegyes adományokon kívül Németh József fölszentelt püspök 1000 koronával, a vallásalap 2000 korona segílységgel járulván, az egybegyűlt összegből most már megtette az előintézkedéseket a kápolna berendezésére, megbízást ad Ferenczy

József festőművésznak, hogy a kápolna belsejében a fal felső részén a pillérmezőnyökön négy egyforma méretű művészi freskót készítsen, megkötöti a szerződést a templom kifestésére, benyújtja a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz kérvényét a változott viszonyokhoz alkalmazott második pótszerződés megkötésére, megrendeli a főoltárt, a három színes ablakot, s tervezte, hogy egy ünnepség alkalmával üdvözli Temesvár városának nemeslelkű, áldozatkész közönségét; tervét

Kalazanti szent József oltára a főgimnázium kápolnájában.

azonban nem valósíthatta meg, mert a könyörtelen halál 1910. június 18-án kiragadta az élők sorából éppen akkor, mikor körültekintő munkásságára a legégetőbb szükség lett volna az intézet berendezése és fejlődése szempontjából.

A régi szerződés tisztán nyolc osztályra köttetett, párhuzamosok nélkül s így a nagy számban jelentkező összes tanulók az első osztályba felvételt nem nyerhettek, azért az 1910—11-ik tanév elején dr. Telbisz Károly, udvari tanácsos, polgármester s. az igazgató

megkeresésére a kegyesrend kormánya a jövő pótszerződés megkötése reményében megnyitja az első párhuzamos osztályt. A tanév folyamán az igazgató személyesen is lépéseket tesz gr. Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszternél a pótszerződés megkötése érdekében, amelynek következtében Návay Lajos v. b. t. tanácsos, Temesvár szabad kir. város képviselőjének, a képviselőház akkori alelnökének szíves közbenjárására, a miniszter dr. Vass Bertalan, tanker. kir. főigazgatót miniszteri biztosul küldte ki az intézethez s a pótszerződés ügyében 1911. május 3-án a kegyestanítórend főnökségénél tárgyalás tartatott, melyen jelen voltak: dr. Vass Bertalan, nagyvárad tanker. kir. főigazgató, mint miniszteri biztos, Magyar Gábor, rendfőnök, Fekete Endre, kegyesrendi kormánysegéd, dr. Both Ferenc, igazgató, dr. Jászai Rezső, rendfőnöki titkár. A tárgyaláson a dologi és személyi kiadások a változott viszonyokhoz s az intézet jövő fejlődéséhez mértén megállapítottak s a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez beterjesztettek, aki Ő császári és királyi felségének 1912. január 27-én kelt legfelsőbb elhatározása értelmében 13.856/1912. sz. a. a pótszerződést elfogadta s fokozatosan életbe lépteti.

Az 1910—11-ik tanévben a tornaterem, a tanári s ifjúsági könyvtárak, a kápolna, a még hiányzó berendezések tárgyában az előmunkálatok megtételnek, a gyűjtésekből befolyt összegből a kápolna kifestetett, a mellékoltárok s a még hiányzó színes ablakok megrendeltettek, az 1911—12-ik tanév elején pedig az oltárok az intézet templomában fölállítottak.

Az 1911—12-ik tanévben Temesvár városa áldozatkészségéből berendeztetett a tanári s ifjúsági könyvtár s a vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzájárulásával a tornaterem, ezenkívül több pótmunkálat engedélyezettett a városi tanács részéről.

Az intézet fejlődésében mint jelentős mozzanatot kell kiemelnem, hogy a tanulóifjúság létszáma már az 1911—12-ik tanévben oly nagyra emelkedett, mint aminő volt a régi intézetben fejlődésének tetőpontján, úgyhogy az 1911—12-ik tanévben közel 600 tanuló iratkozott be az intézetbe.

A sok hányatáson keresztülment intézet az új, díszes, monumentális épületben gyorsan fejlődésnek indult s a régi mult biztató szép jövővel kecsegtet. Sokan, miniszterek, államférfiak, egyháziak, világiak, munkálkodtak s buzgólkodtak a jövőjén, a megteremtésén, s a bonyolult, nehezen megoldható kérdések tisztázásán. Többen elköltöztek a boldogabb hazába azok közül, kiket az intézethez való

ragaszkodás, Temesvár szabad királyi városának fejlődése, a délvidéken elfoglalt pozíciójának fontossága az intézet újjáépítése érdekében áldozathozatalra készített, — s nem látták meg törekvéseiknek, fáradozásaiknak diadalát, nem érték meg a szép monumentális épület megvalósulását s a városra nézve is nagyon szerencsés megoldását.

A sok tanácskozásnak, tervezgetéseknek, a küldöttségeknek, memorandum-készítésnek, jogviszonyok tisztázásának, az anyagi erőforrás megteremtésének nehéz munkája után, Temesvár szabad kir. város közönségének kulturális érzékével s előrelátó bölcsességével, az akadályokon diadalmaskodó fáradhatatlan buzgóságával és áldozatkészségével létesült intézet, mely Temesvár és Délmagyarország multjával szorosán összeforrott, mint maga a város nem egyszer válság előtt állott, az új épületben új korszak előtt áll s adja Isten, hogy a hozzá fűzött várakozásnak, egyházunk, magyar hazánk és Temesvár városának diszére s javára meg tudjon felelni! . . .

V.

Az intézet fekvése. A főgimnázium és rendház műszaki leírása. Elrendezés. Az egyes helyiségek elosztása a gimnáziumban és a rendházban. Az épületek kivitele, kiképzése. Az intézet belső berendezése. Fűtés. Szellőzés. Vívezeték. Csatornázás. Világítás. Fürdők. Topográfiai leírás. Az intézet a vallásos nevelés és tanítás szolgálatában. Az új piarista kápolna. Dr. Glattfelder Gyula csanádi püspök 1912. január 22-én fölszenteli a kápolna oltárait. Ferenczy-féle falfestmények. Konviktus. Tanári és ifjúsági könyvtár. Szertárak. Rajz- és tornaterem. Az új intézet egészségügyi szempontból.

Műszaki leírás.

Az intézet a Belvárosban fekszik, azon 2 hold 646 □-öl nagyságú telken, melyet egy oldalon a színháztól a vasúthoz vezető új út, másik oldalon a nagy körút és másik két oldalon két új utca határol.

A gimnázium épülete teljesen szabad térre nyílik, amennyiben a földal előtt a nagy kiterjedésű Scudier-liget, a másik oldalon pedig nagy távolságban a poliklinika nagy kertje és ezentúl a katonai gyakorlóter terület el. A rendház keresztépület, melynek utcai oldala az új utcára néz, a kereszt-szárnya pedig az intézeti telekbe nyúl és ablakai a tágas játszótérre nyílnak.

Az intézet elhelyezése ideális, mert míg egyfelől a város és közlekedés középpontjában fekszik, addig másrésztől tiszta, szabad levegővel rendelkezik.

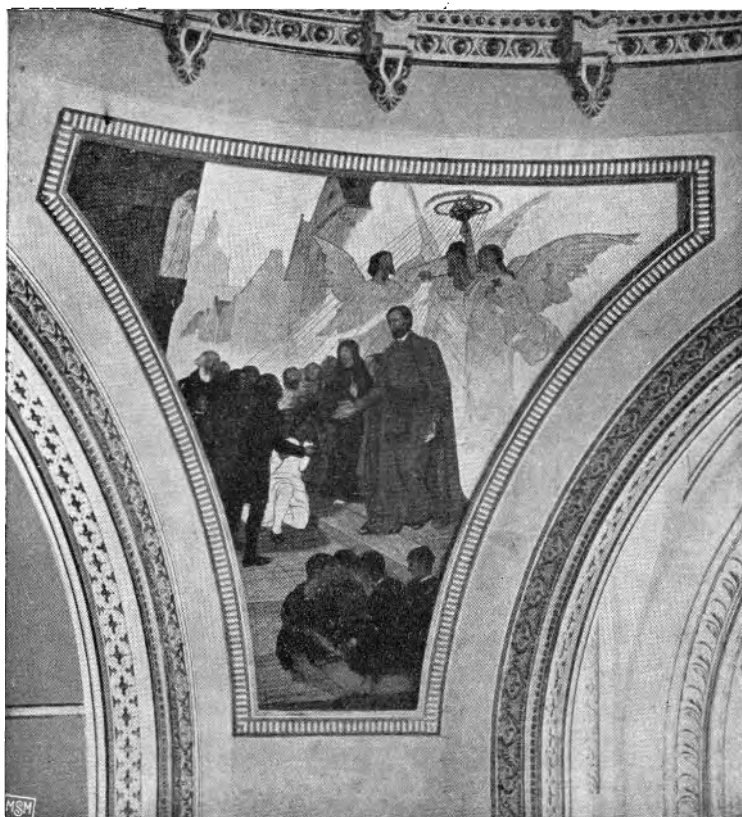
Az intézet három épületből áll, úgymint: a gimnáziumból, a rendházból és kápolnából. A gimnázium és rendház között fekszik a kápolna, amely az előbbi kettővel össze van kötve és így a három épület egy összefüggő egészet alkot.

A gimnázium főbejárata a nagy körút felőli térre néz, a rendház bejárata szemközt van azon új utcával, amely az új Ferenc József-útról a bejárat tengelyéhez vezet. A rendház utcai ablakai keletre, az előadási termek ablakai délnyugatra, a rajztermek ablakai pedig északra néznek és így az égtáji fekvés kedvező; az ebédlő s ennek mellékhelyiségei, továbbá az elkülönített betegszobák az udvari szárnyba helyeztetek el és így ezek ablakai a belső parkra néznek.

Az elrendezésnél figyelembe vétetett a városrendezési és szé-
pészeti kívánalom is. Azon pontok képeztettek ki, amelyek szé-
pészeti szempontból indokoltak és amelyeknek kiemelése tér, vagy utca lezárás
miatt kívánatosak voltak.

A gimnázium főbejárata a kiemelkedő kupolával és monumen-
tális kiképzésével a gyermekmenhely felé eső téren van, a másik
sarkon a kápolna három tornya a Józsefváros felé zárja le a kilátást,

„Te léssz az árvák gyámola“. (Falfestmény a főgimnázium kápolnájában.)

a rendház kiemelkedő főbejártának kiképzése pedig a Ferenc József-
útról bevezető utcáról érvényesül és ennek lezárásául készült.

Az utcai szárnyak által bezárt nagy terület nyáron játszótér, télen
korcsolya-pálya; a rendházi rész nagyterjedelmű, szépen parkirozott
üdülőkert gyanánt szolgál.

A telek hátsó részén üresen hagyott nagy terület még beépítésre
vár s ez egy később az intézethez csatolandó internátus, vagy más
bérbeadandó épület elhelyezésére igen alkalmas és értékes terület.

Az alagsorban a központi fűtés helyisége, szénraktár s más nagy raktárak nyertek elhelyezést, továbbá itt helyzetetett el a két iskolaszolgák lakása is, amelyek közül az egyik összeköttetésben van a bejárat mellett levő portásszobával.

A földszinten a főbejárat egy tágas előcsarnokba s innen egy 6·5 m. széles lépcsőzet vezet a földszinti padló magasságába. A csarnok után egy kiszélesített előtér következik és ebből nyílik a főlépcsőház, melyben 2·5 m. széles háromkarú márványlépcsőzet közvetíti az emeletek között a forgalmat. A főbejárattól jobbra az igazgatói iroda, irattár, szülők tanácskozó szobája, tanári terem, tanári dolgozó, tanári könyvtár és öt tanterem nyert elhelyezést. A bejárattól balra a filológiai és földtani múzeum, tornatanári szoba, öltözők, láb- és zuhanyfürdők, mosdók és a nagy tornaterem terveztettek a megfelelő előterekkel és mellékhelyiségekkel.

Az I. emeleten a főlépcső egy tágas előtérbe vezet, melyből az intézet nagy dísztermének három ajtaja nyílik. A díszterem kétemelet magasságú és karzattal, színpaddal és egy vele összeköttetésben levő előkészítő szobával van ellátva. A díszteremben 700 személy férhet el. Az emeletsorban még 10 kisebb és nagyobb tanterem helyzetetett el.

A II. emeleten a nagy rajzterem kapcsolatban a rajz-szertárral, a fizika- és természettudomány előadótermei s ezek szertárai, laboratórium és gyakorlótermei terveztettek, továbbá még két kisebb előadóterem.

A rendházban az alagsorban a nagy főzőkonyha, tálaló, kamrák, pincék, mosókonyha, fűtőhelyiségek, nagy szénraktár és szolgálatok, továbbá raktárak helyzetettek el.

A földszinten 3 tanári lakás, az igazgatói lakás, házikönyvtár, nagy ebédlőterem, társalgó, tálaló, kiszolgáló fiúk helyiségei, cselédszobái nyertek elhelyezést.

Az I. emeleten 11 kétszobás tanári lakás, vendégszobák és mellékhelyiségek vannak.

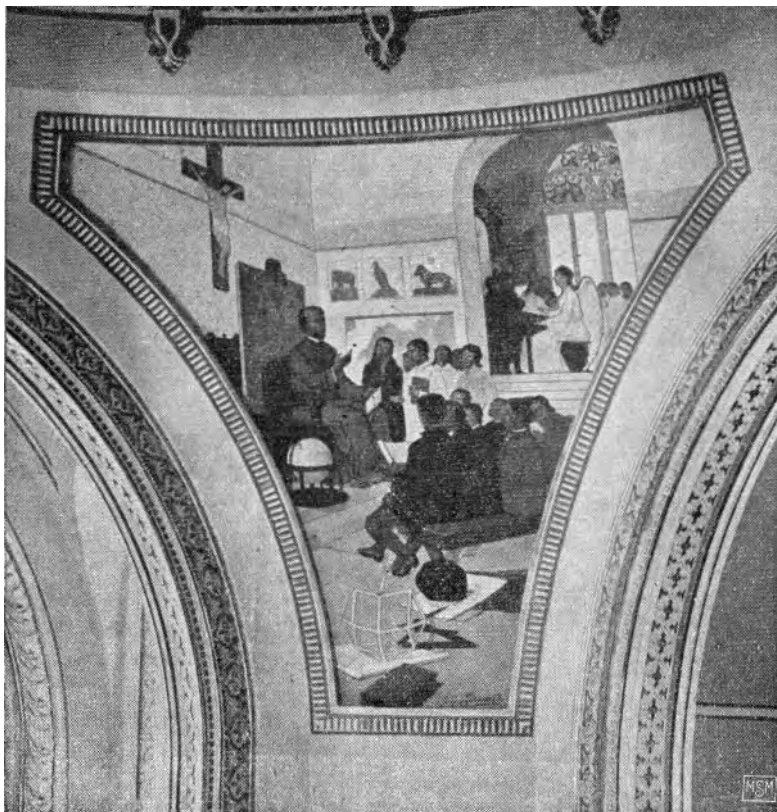
A II. emeletet a konviktus és felügyelő tanárok lakásai foglalják el. A konviktus négy részből áll. Mindegyik részhez egy hálóterem, egy tanulóterem és egy tanári lakás tartozik. Közös helyiségek a társalgó- és zeneszobák.

A második lépcső által elkülönített a beteg-osztály, két betegszobával, két ápolószobával, fürdőszobával, closettal és előszobával.

A kápolna 1000 egyén befogadására alkalmas, egy főoltárral,

két mellékoltárral, négy imazsámollyal, karzattal, két karzati lépcsővel az utcáról és külön bejárattal, a rendházzal zárt folyosóval összekötött sekrestyével, előtérrel.

A falak a pincében cementbe rakott téglafalak, a többi emeleten pedig a szükségnek megfelelően fehér mészbe vagy cementbe rakott elsőminőségű téglafalak.

Kalazanti szent József a reáltudományokra tanítja az ifjúságot.
(Falfestmény a főgimnázium kápolnájában.)

A mennyezetek mind vastartó közötti vasbeton mennyezetek, a kápolnában vasbeton a boltozat és kupola, úgyszintén a díszteremben is, melyek felülről parafakővel szigeteltettek el. A tornaterem mennyezete felszegezett parafakő mennyezet.

A padozat a tornatermekben, a konviktusi termekben, az ebédlő- és hasonló helyiségekben: mosható hézagmentes padló, a folyosókon aszfalt, a többi helyiségekben parket, a kápolnában pedig mozaiklapburkolat.

A tető cseréppel, a kápolna tornyai pedig eternit-palafedéssel vannak borítva.

Az épület művészi kiképzésénél elsősorba tekintetben vétetett az, hogy az épület külső képe visszatükrözze a belső helyiségek elosztását. Kívülről látható a belső helyiségek nagysága. Az összekapcsolt ablakok híven mutatják, hogy a terem, vagy szoba, melynek megvilágítására szolgálnak, hány ablakos, milyen elosztású. Minden tagozás az alaprajzi elrendezésből következik és feltünteteti azon szerkezetet, melyet hivatva van érvényre juttatni. Az intézet főbejárata monumentális és hatalmas lábazatával, szabadon álló kőoszlopaival, oromfalaival, mansardtetőivel és tornyával jelképezője azon erőnek, amely az intézetben rejlik; a rendházon és a gimnázium homlokzatán a keresztfaképzés, a gimnázium főhomlokzatán elhelyezett szent István és szent Imre, a templom főhomlokzatán szent Erzsébet és szent László szobrok, melyeket Kiss György jeles szobrász készített, a magyar keresztény katolikus jellegét az épület külsején is visszatükrözik.

A gimnázium többi architektonikus megoldása hozzá simul ezen főbejárathoz és azzal harmonikusan összefügg.

A kápolna átmenetet alkot a gimnázium és rendház között, mivel e sarok egyszersmind egy kiemelkedő és fontos pont is, ezért a kápolna fő- és két melléktornya oly arányban és oly módon képezetett ki, hogy az átmenet mellett a kápolna, mint az intézet egyik főfontosságú része, kellően és méltóan érvényesüljön.

A rendházi nézet tömeg-elosztásából kifolyóan, de meg azért is, mert a rendház középbejáró része egy utcát zár le, a középső részt kellően és rendház méltóságához mérten, kellett kiemelni. Az intézet szempontjából fontos három főrész: úgymint a gimnáziumi főbejárat és a díszterem, a kápolna és a rendházi főbejárat tehát oly módon helyeztetett el és képezetett ki, hogy az a városrendezés szempontjából fontos három főponton uralkodik és a látó vonalat megfelelően e szépművészeti szempontból fontos három helyen méltóan zárja le.

Úgy a külső, mint a belső architektúra teljesen egyéni. Román alapból kiindulva, magyaros felfogással mintegy kifejezésre kívánja juttatni a rend mindenkorai magyar és vallásos szellemét. A kápolna belső kiképzése is ez irányt követi, anélkül azonban, hogy ezáltal a belső tér, vagy monumentális hatás hátrányt szenvedne. A középső magas kupola színes világítójával s Ferenczy festőművész által festett négy, a rend történetéből vett freskóval, lágy vonalú ornamentikájával

és gazdag aranyozásával felemelő hatással van a szemlélőre. A többi keresztszárnyak boltozatai és gazdag kiképzései: a műmárvány-burkolat, a művészi figurális festett ablakok és a fehér márványból készült oltárok és szobrok emelik a hatást és jóleső felemelő hangulatot keltenek.

Az intézet alacsony nyomású, központi gőzfűtéssel szereltetett föl. A gimnáziumnak külön fűtése van két kazánnal, a rendháznak szintén külön fűtése van s itt szintén két kazán áll rendelkezésre. A kápolna a rendház fűtésébe be van kötve és így fűthető. Szükséges volt két

A főgimnázium tanári könyvtára.

külön kazántelep felállítása, mivel a rendház és a gimnázium fűtése esetleg különböző időben kívánatos s egy kazántelep esetén ez nem volna célszerűen eszközölhető.

Nemcsak a tantermekben, hanem a folyosókon, előtereken és mellékhelyiségekben is vannak fűtőtestek. A tantermekben az ablak mellvédekben elhelyezett bordás fűtőtestek szereltettek, melyek külső hideg levegővel vannak összekötve, és így állandó friss előmelegített levegő áramlik a tantermekbe. Ezen fűtőtestek burkoltak és perferált vaslemezzel láttattak el. A szobákban, kápolnában és más hasonló helyiségekben szabadon álló síma felületű rádiátorok szereltettek.

Mint a gyakorlat bebizonyította, a fűtési berendezés jól bevált, egy fűtő és egy kiegészítő végzi az egész fűtést és a szénfogyasztás nem sok.

A gimnázium egész épületében és a rendházban, az ebédlőteremben központi szellőzés alkalmaztatott. Az összes tantermek szellőzői a padláson végig vonuló és kellően méretezett rabitz-csatornába nyílnak, amely egy helyen deflektoron át a tetőn szabadba vezet. A deflektorba egy villamos motor által közvetlenül hajtott ventilátor helyeztetett el, mely ha működésbe hozatik, 10 perc alatt az egész épület elhasznált rossz levegőjét a szabadba hajtja. Ugyanilyen felszerelés alkalmaztatott a nagy ebédlőteremnél is.

Az intézet mélyfuratú kútból nyeri a vizet.

A víztartány egy magas víztoronyba helyeztetett el, amelybe a vizet villamos erővel hajtott Garvens-szivattyú nyomja. Az egész vízvezetéki hálózat, mely az intézet minden szükséges pontjára kiterjed, e víztartányból nyeri a vizet és ezenkívül a telken elhelyezett öntözőcsapokat és az épületben felszerelt tűzcsapokat is ellátja. A vízvezetéki csővezeték különben, amint a városi nagy vízvezeték elkészül, a városi vízvezetéki hálózatba bekapcsolható.

Az épületek és az egész telek csatornával láttatott el. A csatornahálózatnak ezideig ideiglenes lefolyása volt, de most, mivel már a városi csatornázás elkészült, az intézet csatornahálózata is beköttetik a városi csatornába.

A világítás úgy az összes tantermekbe, mint minden más egyéb helyiségbe, díszterembe és kápolnába is bevezettetett, úgy a világításhoz szükséges villamos áramot, mint az összes motorok hajtására szükséges áramot a városi villanytelep szolgáltatja.

Úgy a konviktus, mint a tanárok fürdője gázvíz melegítésre rendeztetett be. A tornaterem mellett levő nagy fürdő meleg vizét pedig szintén gáz által melegített két darab nagy Boyler szolgáltatja. Gáz vezetettett be ezenkívül a konyhába és az ebédlő külön fűtésére is. A gázt a városi légszeszgyár szolgáltatja.

Topografiai leírás.

A gimnázium helyiségeinek méreteit a következő táblázat mutatja:

	Magasság	Hosszúság	Szélesség	Terület m ²	Térfogat m ³
Földszint.					
Tornacsarnok	7-90	25-00	10-00	250-00	1975-00
Lépcső (mellék)	—	5-60	2-40	13-44	—
Fürdő	5-43	8-70	6-27	54-54	294-30
Ruhatár, öltöző	5-43	6-52	5-24	33-80	182-52
Tornatanár szobája	5-43	6-48	3-88	25-45	136-16
Árnyékszék	5-43	9-30	3-45	15-64	84-24
Raktárhelyiség	4-00	10-30	9-15	47-38	189-32
Segélyzőkönyvtár	4-00	6-12	4-79	29-31	117-24
Portás	4-00	4-50	3-94	17-73	70-92
Előcsarnok	5-50	9-85	6-50	64-02	352-00
Előtér	4-00	10-30	4-47	46-04	184-16
Lépcső	—	7-73	6-10	47-15	—
Előszoba	4-00	6-12	4-40	26-92	107-38
Igazgatói iroda	4-00	6-12	4-79	29-31	117-24
Irattár, fogadó	4-00	10-30	9-15	47-38	189-32
Tanári tanácskozó	4-00	9-30	6-50	60-45	241-80
Árnyékszék	4-00	9-30	3-45	15-64	62-56
Tanári dolgozó	4-00	6-27	5-60	35-09	140-36
Tanári könyvtár	4-00	10-30	6-27	64-57	258-28
Utazók szobája	4-00	6-27	5-60	35-09	140-36
1. Tanterem	4-00	9-30	6-50	60-45	241-80
2. Tanterem	4-00	11-27	6-27	71-19	284-76
3. Tanterem	4-00	11-26	6-27	71-19	284-76
Énekterem	4-00	9-30	6-50	60-45	241-80
Kápolna	—	25-81	10-20	263-16	—
Folyosó	4-00	93-76	2-72	253-26	1013-04
I. emelet.					
Szabadkézi rajzterem	4-25	8-70	6-50	56-55	237-30
4. Tanterem	4-25	9-30	6-75	63-24	265-44
Árnyékszék	4-25	9-30	3-45	15-64	65-52
	4-25	10-30	9-15	47-38	198-08
Diszterem	8-70	20-00	10-00	200-00	1740-00
Előtér	4-25	10-30	4-70	48-41	208-12
Történelmi és földrajzi szertár	4-25	10-30	9-15	47-38	198-08
Árnyékszék	4-25	9-30	3-45	15-64	65-52
5. Tanterem	4-25	9-30	6-75	63-24	265-44
6. Tanterem	4-25	11-30	6-50	73-45	316-48
7. Tanterem	4-25	11-30	6-50	73-45	316-48
8. Tanterem	4-25	9-30	6-75	63-24	265-44
9. Tanterem	4-25	11-30	6-50	73-45	316-48
10. Tanterem	4-25	11-30	6-50	73-45	316-48
11. Tanterem	4-25	9-30	6-75	63-24	265-44
Folyosó	4-25	93-76	2-80	262-64	1129-18
II. emelet					
Rajzterem	4-00	18-48	6-50	120-25	481-00
Rajzszertár	4-00	10-30	9-15	47-38	189-32
Árnyékszék	3-60	9-30	3-45	15-64	56-16
Fil. szertár	4-00	10-30	9-15	47-38	189-32
Árnyékszék	3-60	9-30	3-45	15-64	56-16

	Magasság	Hosszúság	Szélesség	Terület m ²	Térfogat m ³
Természettudományi szertár	4:00	9:30	6:75	63:24	265:44
Természettudományi gyakorló	4:00	7:66	6:50	50:05	200:20
Chemiai laboratorium	4:00	6:50	3:50	22:75	91:00
Természettudományi előadó	4:00	11:34	6:50	73:45	316:48
12. Tanterem	4:00	9:30	6:75	63:24	265:44
Előter	4:00	10:30	4:70	48:41	208:12
Fiz. szertár	4:00	11:30	6:50	73:45	316:48
Fiz. gyakorló	4:00	7:90	6:50	51:35	205:40
Chemiai laboratorium	4:00	6:50	3:30	21:45	85:80
Fiz. előadó	4:00	9:30	6:75	63:24	265:44
Folyosó	4:00	93:76	2:80	262:64	1129:18

A termék köbtartalma megfelelő, a felsőbb osztályok népességét tekintve a tanterem kiépítésében szükséges lett volna a nagyobb méret (73:45 m²).

Lássuk ezután, hogy a vallásos nevelés és tanítás megvalósítására milyen eszközök állnak rendelkezésre az új intézetben.

Az új piarista kápolna.

A régi piarista templomnak mintegy folytatásaképpen új intézetünknek lényeges kiegészítő része a kápolna. A külső homlokzat és belső kiképzés teljesen egyéni s hajlik a román stílushoz, a templom hajója felett emelkedő kupola azonban a bazilika stílusra emlékeztet. Szépségét nagyon emeli a sikerült festés, fehér alapon erős aranyozással, egyszerű kivittel. A templomba lépőnek először a hatalmas főoltár tűnik szemébe három szoboresoportozatával. A középső Krisztust a keresztfán, az epistola oldalon lévő szent János evangelistát, az evangéliumi rész Máriát, a fájdalmas Szűzet ábrázolja, a főoltár fölött a színes ablak a Szentlelket s ezzel egy magasságban a templom hajójában levő színes ablak Jézus szent szívét jelképezi. Mindakét ablak Klemann János orczyfalvai lakos nagylelkű adománya, ki halálával eltelve a kegyesrend iránt, melynek tanítói és nevelői vezetésében János és Miklós fia nyolc éven át részesültek, készíttette a két üvegfestésű ablakot.

A főoltár mellett balról az üvegfestésű ablak Kalazanti szent Józsefet ábrázolja tanítványával, jobbról a felsőn szent István tárul elének, amint a boldogságos Szűztől a koronát átveszi, az alsón szent Imre, a magyar ifjúság védőszentje.

A templom hajójában van a két mellékoltár. Eredetileg négy tervezetett, azonban költség hiánya miatt egyelőre csak kettő volt megvalósítható. Úgy a főoltárnak, mint a mellékoltárnak alsó része

tiszta márvány, úgyszintén a lépcső is, a felső része fafaragvány, képek helyett mindakét oltáron szobrok foglalnak helyet. A baloldalon látjuk Jézust az olajfák hegyén, a jobboldalon szép kidolgozású fafaragvány Kalazanti szent Józsefet tanítványaival ábrázolja. A mellékoltárok inellett a fülkében Jézus, Mária, szent Erzsébet és szent László szobrai emelik az áhítatot.

A templom kupolájának négy pillérmezőjébe Ferenczy József festőművész négy képet festett, a képek tárgya épen úgy, mint a pendantifok alakja, mérete meg volt adva a művésznek. A képek tárgya Kalazanti szent Józsefnek, a rend alapítójának, a nagy nevelőnek életéből vett négy jelenet.

Az első kép Kalazanti szent József életének azt a nevezetes részét örökíti meg, midőn a kegyesrend alapítója e szózatot hallva: „József, menj Rómába, te reád hagyatott a szegény, az árváknak te léssz gyámola“, Rómába megy és Scholae Piae néven 1597-ben megnyitja a kegyes iskolákat. Az égi szózat kifejezői: a négy angyal, mint a művészet, hit, világosság és tudomány jelképezői; Kalazanti szent József előtt az elhagyott gyermekek láthatók. A második képen Kalazanti szent József az iskolában tanít. A reáltudományokra tanítja az ifjúságot, mint amelyek tanításában a piaristák a humanisztikus korban is kitűntek. A képen középkori iskolaszobát látunk benyilóval, mert a nagy nevelő és tanító, amíg a teremben egy osztállyal foglalkozott, a többieket a benyilóba küldte imádkozni, tehát a vallási és reális oktatást, mint Kalazanti szent József két fő irányát fejezi ki a második kép.

A harmadik kép tárgya: XV. Gergely 1621-ben megerősíti a kegyesrendet s átadja Kalazanti szent Józsefnek az alapító levelet. A pápa korhű ornátusban, balkezében a levelet tartva, jobbával megáldja Kalazanti szent Józsefet, aki előtte térdel. A negyedik kép a mai kollégiumot a tanuló ifjúsággal ábrázolja, felette az égi jelenettel; Kalazanti a boldogságos Szűztől esdi le az áldást a tanítókra s a tanuló ifjúságra.

A terjedelmes, mozgalmas jeleneteket ábrázoló képek kigondolásában, az adott kis területen életnagyságú alakok csoportos és jellegzetes egyéni előállításban, a képeknek a falak s az üvegfestésű ablakok élénk színéhez való alkalmazásában nehézségekkel küzdött a művész. A színezés élénknek látszik, azonban a templom gyenge világítása mellett idővel a színek veszíteni fognak élénkségükből s a környezettel teljes összhangba vegyülnek. A képeknek freskóknak

kellett volna lenniök az eredeti szerződés értelmében, azonban a művész előtt ez a megvalósításkor kivihetetlennek mutatkozott, így készültek a falfestmények szárazon festve, finom gipsz alapon. A festék temperafesték.

E festmények a piarista templom ékességére szolgálnak s műtörténeti szempontból figyelmet érdemelnek. A bejáratnál a két üvegfestésű ablak egyikén tanuló ifjút látunk, feje fölött az őrző angyal kiterjesztett karjával, a másikon Jézust a kisdedek között. A kápolna hajója teljesen szabad, padok csak a bejárat mellett levő két oldalon terveztettek. A kápolna 1000 egyén befogadására alkalmas. A földszintről két lépcső vezet a nagy karzatra s az első emeletről is két bejárat van. A rendházból a sekrestyébe zárt folyosó vezet. Az utcáról is külön bejárata van a kápolnának, két oldalt parktól szegélyezve.

A kápolna oltárait dr. Glattfelder Gyula csanádi püspök 1912. jan. 22-én, a szent család ünnepén consecráta a város előkelőségeinek jelenlétében, szent Generosus és szent Faustus martyroknak ereklyéit helyezvén el mind a három oltáron. Ebből az alkalomból a tanuló ifjúsághoz s a nagy közönséghez eszmékben gazdag, magasztos életelveket, aranyigazságokat tartalmazó beszédet intézett.

A néma kövekből Isten dicsőségére, a tanuló ifjúság, a hívek lelki épülésére, a szent miseáldozat bemutatására templom építettett s az Úrhoz méltó templom oltárainak consecrálásával Isten segítségével megvalósult az alapköben elhelyezett emlékirat utolsó pontja is.

A konviktus.

Az a bizalom, mely a társadalom részéről a magyar kegyes-tanítórend vezetése alatt álló tanintézetek iránt minden időben megnyilvánult, már a régi időben konviktusokat létesített a rend egyes társházaival kapcsolatban. Szent-Annán egy nemes gondolkozású úrnő, Tomeján Margit, már 1774-ben tervez nemesi konviktust, mely rövid idő múlva kegyesrendi tanárok vezetése alatt 30 nemes ifjúval meg is nyílik. Ez az intézet azonban már 1784-ben II. József rendeletének áldozatúl esett. A temesvári társházban 1807-től kezdve van konviktus, de 1824—1854-ig nem találunk említést konviktorokról.

Amidőn a nemes áldozatkészség az ifjúság vallásos és hazafias nevelésének díszes csarnokot emelt, a kegyesrendi társházban a konviktus is új otthont és új épületet nyert. A konviktus, melyben a tervezet szerint 30 tanuló fér el, a kegyesrendi társház egész második

emeletét foglalja el. Célja, hogy egészséges, kellemes otthont nyújtson a bentlakó ifjúságnak, s hogy az ifjúság lelki, szellemi fejlődését nemes irányban vezesse.

A konviktus termei tágasak, világosak és pormentesek. Hat kisebb hálóterem és két közös tanulószobán kívül a szellemi munka után kellemes szórakozásul szolgál: a társalgó- és a zongoraterem, a billiárdterem, a tágas udvar s a ház kertjében a tennispálya.

A szülők vagy rokonok, ha meglátogatják a bennlakó tanulót, az erre a célra szolgáló tanácskozó teremben beszélhetnek vele.

A konviktorok a tanári testülettel egy időben és közös asztalnál étkeznek.

Tanári könyvtár.

A gimnáziumi épület déli oldalán a földszinten van a tanári könyvtár. Hogy valamely könyvtár céljának megfelelően, kell, hogy jól elhelyezhető, áttekinthető berendezésű és könnyen kezelhető legyen. Főleg tehát három körülmény jön tekintetbe: a berendezés, az elhelyezés és a használhatóság. Könyvtárunk mind a három követelménynek megfelel. Két teremből áll. Az egyik 10·30 hosszú, 6·27 széles, szép tágas helyiség, a tulajdonképeni könyvtár. Berendezése raktárszerű, mint amely a legcélszerűbb, amennyiben leginkább biztosítja a helykihasználást, az áttekinthetőséget és a kezelhetőséget. A könyvek tizenöt 2·30 magas, 2·30 hosszú és 50 cm. mély kettős szekrényben vannak elhelyezve, melyek mindkét oldalon használhatók s a legfelsőbb könyvsor is elérhető szabad kézzel. A polcok acélsínekbe beillő rézcsapok segítségével mozgathatók és a könyvek nagysága szerint bármily magasságra állíthatók. A szekrények a falakra merőlegesen és egymással párhuzamosan vannak felállítva olyképen, hogy a terem közepén 1·37 széles utat alkotnak, egymástól való távolságuk pedig 60 cm.

Ezen állványokon vannak a könyvek szakcsoportok szerint. A római számmal jelzett szakok a következők: I. Enciklopédiák, gyűjteményes vállalatok, könyvészet, akadémiai kiadványok. II. Hittudomány és bölcsélet. III. Nevelés- és oktatás, pedag. történet, testgyakorlás, egészségügy. IV. Klasszika filológia. V. Modern nyelvtudomány és szépirodalom. VI. Mennyiségügy és természettudomány. VII. Történelem és földrajz. VIII. Jog, állam- és hadtudomány, statisztika. IX. Művészetek, régészet, fényképészet. X. Vegyestart.

iratok, folyóiratok, jegyzékek, évkönyvek, emléklapok, naptárak. XI. Iskolai értesítők.

Minden egyes szakon belül a könyvek két csoportban állíttatnak fel, az alsó polcokon a 4.-rt. és nagyobb, felül a 8.-rt. és kisebb alakú könyvek. A számozás is kétféle s mindegyik csoportnál külön-külön kezdődik. Az új beszerzés azután folytatólagos számozást nyer és az illető alak végére járul a szakcsoport állványán, ahol elegendő hely van hagyva a gyarapodásra, szem előtt tartva a prédikátor intelmét: *faciendi plures libros nullus est finis.*

Katalógus háromféle van: a folio könyvalakú járuléki napló (egyúttal leltár is), amelybe a könyvek a beérkezés sorrendje szerint jegyeztetnek be. A betűrendes cédula címtár, felölelve a könyvtár egész anyagát és a szakcímtár, amely abc-rendben sorolja fel az egy szakba tartozó műveket.

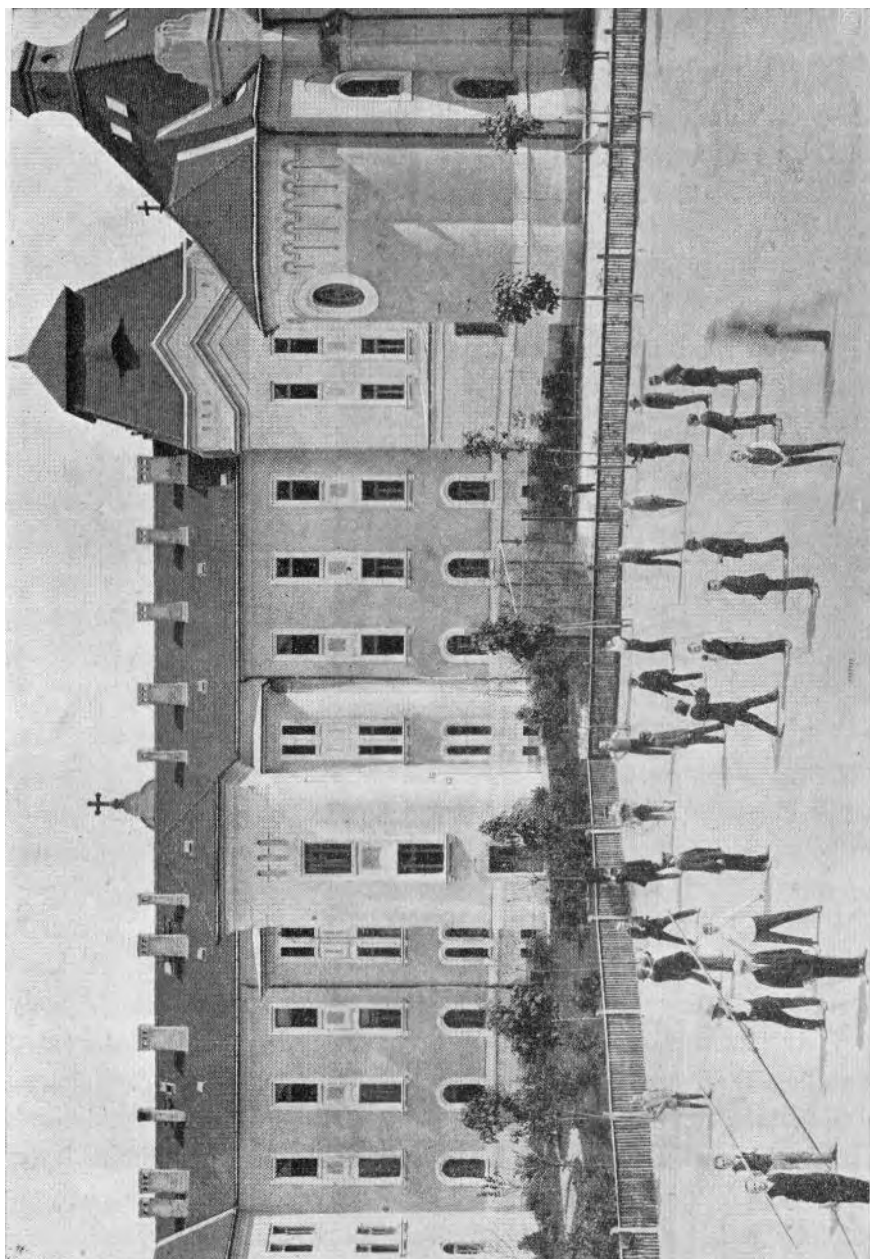
Ez a tanári könyvtár otthona. A lelki felüdülésnek és benső fejlődésnek tiszta, derűs és csöndes helye. Itt állanak egyszerű, cifrártlan, de célszerű polcos szekrényekben a „*pharmaca animae*“, a kegyestanítórendi címeres *exlibris*-szel ellátott könyvek barátságos sorokban, mindenkor készen megszólalni és kifejteni üdvös hatásukat az új környezetben is.

Ami magát a könyvanyagot illeti, a könyvtár részint vétel, részint ajándék útján évenként szaporodott s a régi kimutatás szerint állománya 6417 kötet. Minthogy azonban egyrészt az átköltözés és új elhelyezés miatt új leltározás és rendezés vált szükségessé, másrészt új anyag is, különösen pedig mintegy 400 intézet több ezerre menő értesítője is besoroztatott a régi állomány közé, a teljes jelenlegi állapot csak a rendezés és összeírás végleges befejezése után állapítható meg.

Ifjúsági könyvtár.

Az ifjúsági könyvtár nagyobb és kisebb könyvtárt foglal magában. A felső osztályú tanulók számára olvasótermül is szolgáló nagyobb könyvtár az intézet egyik első emeleti termében a célnak teljesen megfelelő három nagy szekrényben van elhelyezve.

A négy felső osztály tudományos és irodalmi ismereteinek gyarapítására szolgál s osztályok szerint van csoportosítva. Főleg régibb és újabb szépirodalmunk remekeit tartalmazza s így hathatós előmozdítója a kötelező olvasmányok mellett nemzeti irodalmunk közvetlen megismerésének. Körülbelül 1300 művet foglal magában s nyomtatott

A főgimnázium udvara játszótérrel, koresolya- és teniszpályával, a társház parkjával.

könyvjegyzék teszi az ifjúság számára áttekinthetővé és könnyen hozzáférhetővé.

A kisebb könyvtár az alsó osztályok számára ajánlott műveket tartalmazza. A meseirodalom gyöngyein kívül főleg nemzeti irányú, hazafias és vallásos műveket foglal magában, számra nézve mintegy 500-at. Szintén osztályok szerint van csoportosítva s a megfelelő osztálytermekben az osztályfőnökök, illetőleg a magyar nyelv tanárainak felügyelete alatt van.

Természettani szertár.

Intézetünk természettani szertára már terjedelménél, beosztásánál és elhelyezésénél fogva is alkalmas arra, hogy benne a tanár ne csak a tanítás céljait szolgáló didaktikai jellegű kísérleteket végezzen, hanem hogy kutatás céljából is kísérletezhessenek; a tanulóknak pedig alkalmat nyújt arra, hogy maguk is kísérletezzenek és esetleg egyes könnyebben előállítható kísérleti eszközöket maguk is készítsenek, ami szintén igen ajánlatos, mert a tanuló kísérlete annál értékesebb, minél több benne az autodidaxis.

Szertárunk négy tágas helyiségből áll, u. m.: előadóteremből, dolgozószobából és két nagy szertári teremből, amelyekben a készülékek üvegszekrényekben vannak.

Az előadóteremben van az elektromos kísérletekhez szolgáló kapcsoló tábla, elektromos transzformátorral kapcsolatban (közös tengelyre szerelt motor és dinamó), s a fénytani kísérletekhez szükséges fali heliosztat.

Az előadóteremből a dolgozószobába jutunk; ezután következik a kisebbik szertárszoba egy nagy előkészítő asztallal és három nagy üvegszekrényvel a hő- és fénytani eszközök számára. A kisebbik szertárszobát egy ajtó választja el a nagy szertárteremtől, melyben négy üvegezett szekrény van a mechanikai, hangtani, elektromossági és csillagászati eszközök részére. A szekrények 2·60 m. magasak és 0·55 m. mélyek, üvegezett ajtókkal, belül négy mozgatható osztálydeszkával, anyaguk fenyőfa, kívül szürke, belül felharszínűre festve és lakkozva. A nagyobb és így a szekrényekben el nem helyezhető eszközök a két szertárszobában középen nyertek elhelyezést.

A természettani szertár felszerelése, bár az áthurcolkodás alkalmával több eszköz hasznavehetetlenné vált és így az új leltározás alkalmával kiselejteztetett, úgy mennyiség, mint minőség tekintetében a sikeres oktatás céljainak általában megfelel.

Természetrajzi és vegytani szertár.

A természetrajzi oktatás számára négy helyisége van az intézetnek. Egy szolgál előadóteremül, melyben az ifjúság hét sor menedékes elhelyezésű hosszú padokban foglal helyet. Az előadásokat kísérő szemléltetésekre egy egyszerű felszerelésű, gázzal és részben vízvezetékekkel ellátott előadóasztal szolgál, ritkább esetben a feljemozdítható táblával takart előadófülke, mely utóbbi jelen formája miatt átépítésre vár.

Az előadóterembe két ajtó nyílik, egy nagy a folyosó felől és egy keskeny a szomszédos előkészítőterem felől. Ez előkészítő szobának

A piarista tanárok: 1. Arendt Endre, 2. Both Ferenc, 3. Csukovits Sándor, 4. Vezner Gyula, 5. Nagy Aurél (Piarista Múzeum)

A konviktus tanuló terme.

az ideiglenes bútorzata és felszerelése egy esztergapatl-, egy szerzőszám-tartó nyitott polc- és egy íróasztalból áll.

Intézetünk tervezői és építői nem hagyták figyelmen kívül a külföldi középiskolákba már régebben s egynéhány hazai intézetbe a közelmúltban bevezetett kémiai és biológiai gyakorlatokat sem, amidőn számukra egy tágas terem tartottak fenn. Ez az előkészítő terem és a múzeum között foglal helyet. Jelenleg a tanár dolgozószobája. Eredeti rendeltetésétől eltérő célját most akként szolgálja, hogy ez a terem tartalmazza a műszereket. Részletezve: itt vannak a mérlegek, a centrifugáló gép, a destilláló kazán, a sterilizátor,

aquariumok, továbbá egy középiskolai mikrotechnikai felszerelés, mikroszkópiumok, fixáló, festő edényzet s egyéb reagensek.

Az utolsó terem a múzeum, amelyet jóformán teljesen kitölt a középső elhelyezésű két hatalmas s eléggé célszerű üvegszekrény, melyek kitömött állatok számára készültek. A falak mentén 5 darab szekrényben helyeztettek el ideiglenesen a szemléltetésre szánt növények, ásványok, kőzetek, kőületek, csigaház-, kagylóhéj-, bogár-, esontváz-gyűjteményeink, anatómiai készítmények, utánzatok stb.

Nagy buzgalomról, lelkesedésről, munkában eltöltött esztendőkről beszél mindegyik gyűjtemény. Szorgalmas és szakavatott kezek rakták a tárgyakat hosszú évtizedeken át együvé s a jövő feladata lesz e gyűjteményeket a tanítás céljaira alkalmas és használható módon, systema szerint e célra készítenő szekrényekben értékesíteni.

Történelmi és földrajzi szertár.

A szertár terme az első emeleten van és idetartoznak: globusok, térképek, fali képek, régi tárgyak és pénzek, amelyek a tanítás szemléltetésére szolgálnak.

Filológiai szertár.

A klasszika filológiai s művészettörténeti szertár az intézet második emeletén egy sarokteremben nyert elhelyezést, amelyben a művészeti oktatás szemléltető eszközei, óklasszikai tárgyú gipszszobrok, szoborcsoportozatok érdemelnek megemlítést. A nagyszámú kép és Wittenberger Antal kanonok ajándékából összeállított értékes fotográfiagyűjtemény a szemléltető előadás igen jó segédeszközéül szolgál.

Ének- és zeneszertár.

Intézetünk nagy gondot fordít a műének és a zene művelésére. A tisztán e célra bebútorozott és felszerelt terem úgy higiénikus, mint pedagógiai szempontból igen alkalmasnak bizonyult. Nagyban megkönnyítik az ének- és zenekarok betanítását a szertár több gyűjteményének kellő számban rendelkezésre álló szólamai. A szertár értéke körülbelül 1000 koronára tehető.

A rajzterem és rajzszertár.

A főgimnázium épületének bal szárnyán, második emeletén foglal helyet a rajzterem és rajzszertár, mely úgy a mértani, mint a szabadkézi rajz tanítására alkalmas.

A teremben a mértani rajzhoz 18 darab 2 méter 60 cm. hosszú négyüléses rajzasztalok vannak a megfelelő mennyiségű székekkel. A rajzasztalok a szükséghez képest vasrámával felszerelhetők a gipsz és egyéb tárgyak felállítására az egyéni rajzolásnál.

A csoportrajzoláshoz a görög-pótló rajznál 2 darab 50 cm. magas, 1 m² földlappal ellátott modelltartó használatik, amelyet a tanulók a világítási viszonyhoz megfelelőleg körülülnek.

A rajztábla, amely 3 méter hosszú és 1,22 méter széles, két egymás mögött csigán fel- és lehúzható fekete tábla, a terem keleti végében a tanári asztal és emelvény mögött van elhelyezve.

A konviktus egyik hálóterme.

A rajzterem megvilágítása függönyök által szabályozható. A terem a körülményekhez képest a mennyezettől a padozatig — amely aszbeszt — leérő, sötétzöld, átlátszhatatlan szövetű, csigával össze- és széthúzható függöny által két részre osztható, miáltal az egyik részben dolgozó tanulókat a másik részből jövő fény nem zavarja. Az ablakokon szintén ugyanilyen szövetű függönyök vannak, még pedig a 3—3 ablak középső ablakának függönye felülről lefelé eresztethető és szabályozható, míg a többi ablakok a szükséghez képest lefüggönyözhetők, vagy nyitva hagyhatók. Az esetleges alkalomhoz képest a rajzterem villanyvilágítással is el van látva; erre a célra 13 darab lámpa szolgál, amelyek minden második pad fölött fel- és lehúzhatók.

A terembe elővigyázatból a központi fűtésre berendezett fűtőtesteken kívül 2 darab 2 méter 30 cm. magas vaskályha állítatott be, amellyel a terem külön is fűthető.

A tanulók rajztábláikat a teremben két rekeszre osztott nagy szekrényben helyezhetik el. A rajzterem falait a tanulók jobb rajzai és festményei díszítik.

A rajzterem nyugati végébe nyílik a szertár ajtaja, amely egy gömb-cikkely alakú helyiség. Az épület kanyarodásához képest a terem egyik fala enyhén görbül, amelyen három nagy ablak van. A világítást a függönnyel ellátott ablakokon át észak-nyugatról nyeri.

A tanszerek elhelyezésére 2 darab kettős üvegajtóval ellátott, továbbá 2 darab 2 méter magas és 1·30 méter széles szekrény készítettett. A lapminták számára pedig egy 90 cm. magas, 1·30 széles és 2 méter 10 cm. hosszú fiókos szekrény készült, a gipszinták pedig a falakon foglalnak helyet. A tanulók rajzai egy nagy 2 méter 50 cm. magas kettős ajtójú, kerekre beosztott szekrényben helyeztetnek el.

A középső ablakkal szemben egy tanári emelvényes és fiókos asztal egészíti ki a rajzszertár bútortatát.

Tornaterem.

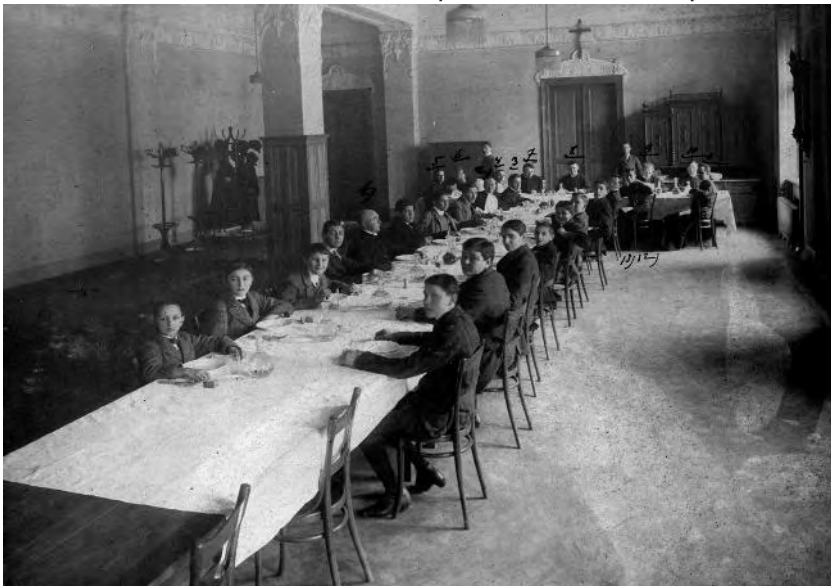
Intézetünknek egyik dísze a tornacsarnok, amelyben az ifjúság testképzésére különféle eszközök állnak rendelkezésre.

A tornacsarnok a főépülettel összeépítve, a főbejárattól balra esik. A főépület előcsarnokából zárt üvegajtón keresztül átmegyünk a tornacsarnok előterébe, melynek hossza 18 m., szélessége 2·57 m. Az előtérben a tornaóra jövő tanulók sorakoznak és csoportonként az öltözőbe vonulnak. Az öltözőben 10 szekrény van, minden szekrény 60 rekeszsel, a tornaruhák és cipők elhelyezésére, továbbá 4 darab 2 méter hosszú pad könyvtartó polccal és 64 darab ruhafogással. A tornaruha beszerzése minden tornászra kötelező. Az előtérből két-szárnyú ajtó nyílik a tornaterembe. A terem falazatában vízhatlan réteg van a talajvíz felszívódása meggátlására, ennél fogva száraz és kellemes levegőjű; padozata fenyő hajópadló, amely évenként többször amerikai olajjal bekenve, pormentes. A terem világosságát délről és északról a hosszfalakon elhelyezett 5—5 nagy ablak szolgáltatja. Az ablakok az alaptól 2½ méter magasságban vannak elhelyezve; a szellőztetésre használt ablakrész 3½ méter magasságban van s így a szellőztetés óra alatt is minden veszedelem nélkül végezhető. A terem-

ben 5 nagy központi fűtőtesten kívül van egy nagy kályha is a délutáni fűtéshez.

A teremben 5 méter magasságban 2 darab 30 cm. és 20 cm. vastagságú fagerenda van a függő és eltolható szerek fixirozására, továbbá két 20 cm. és 10 cm. vastagságú kisebb gerenda a mászó-póznák és kötelek elhelyezésére.

A terem a következő szerekkel van felszerelve: 4 drb. 5 méteres létra a szélességi falba erősítve, használható függélyes, vízszintes és rézsútós felállításban. A vízszintes és rézsútós felállításnál a létrákat 5 méter távolságban levő két kettős bomra fektetjük. A bomok a

A piarista tanárok: 1. Viezner Gyula 2. Németh Jenő 3. Néder Ede 4. Nagy Aurél, 5. Dr. Horváth Jenő 6. Konráth Dezső 7. Tubán Tibor 8. Both Ferenc 9. Somogyi István 10. Csukovits Sándor 11. Arendt Endre 11. Magony József 13. Lendvai János (Piarista Múzeum)

Étkező terem.

gerendán elhelyezett sínszerkezettel a falhoz tolhatók. A létráktól jobbra és balra a hosszfalaktól egy méter távolságban a kis gerendákon vannak a mászószerek. A két pár gyűrűhinta és két eltolható nyújtó a terem közepében levő másik nagy gerendán van megerősítve. A 28 szakaszból álló svéd falilétrák a hosszfalak mellett kaptak elhelyezést; a svéd falilétrához tartozik 7 drb. pad is. Van továbbá 3 drb. szabályozható korlát, 1 drb. ló, 1 drb. bak, 4 drb. ugrózsámoly, 3 pár ugrómérce a magas- és rúdugráshoz, 4 drb. ugródeszka, 1 drb. rohamdeszka, 2 drb. mélyugrási polc, 4 drb. nyereg a bomhoz, 4 drb. ugrószőnyeg, 3 drb. bambuszrúd, 2 drb. kötél a tornatánchoz, 2 drb. diszkosz, 2 drb. vasgolyó, 5 drb. füleslabda. Az összes

torna-kéziszeretek egy állványon nagyon alkalmas elhelyezést nyertek, ugymint: 60 drb. fabot, 60 drb. vasbot, 80 pár súlyzó, 55 pár buzogány.

A tornateremből közvetlenül a fürdőszobába léphetünk, ahol az ifjúság a tornaóra alatti izzadtságot lemossa magáról. A vizet egy gázfűtőkészülékkel lehet felmelegíteni. A fürdőszobában a fal mellett lévő kabinokon kívül van 3 mosdó és 9 zuhany; a szoba közepén foglal helyet a fürdőmedence.

A tornacsarnokban van a tornatanár dolgozószobája, több szekrényel a vívószeretek és tornaszerek elhelyezésére.

A tornaelőtérből ajtó vezet a tornaudvarra, ahol a fölállítandó nyári tornaeszközök az ifjúság testi nevelésére s a lélek felüdülésére a leghathatósabban fognak közreműködni. Az udvar alakja trapezoid, területe 2000 m.² Az udvar planirozva van és a vizet a közepén elhelyezett csatorna szállítja az udvar fellocsolására. Az udvart egy 70 cm. magasságú léckerítés választja el a rendház díszes parkjától. A kerítés mellett élő sövény húzódik. Két oldalról vadgesztenye és diófák szegélyezik.

A tornaterem épülete mellett 14 m. hosszú és 8 m. széles földterület 40 cm. mélyre beásva és homokkal ellátva, alkotja az ugrópályát.

* * *

Az intézet műszaki leírása, az épület helyiségeinek, szertárainak ismertetése után nem lesz érdektelen röviden érinteni azokat az egészségügyi szempontokat, melyek az illetékes tényezőket az intézet létesítésében vezérelték.

Mindenki előtt tisztában áll ma már az a tudat, hogy az iskolának nemcsak az oktatás és nevelésre, hanem az ifjúság egészségére, testi fejlődésére, a test erőinek céltudatos művelésére is kiváló gondot kell fordítania. Épen ezért mindennél fontosabb egy új intézet építésénél az, hogy az iskola higiénikus szempontból minden tekintetben megfeleljen. A legkisebb hiány, a legcsekélyebb mulasztás nemzedékek sorozatán át érezteti káros hatását. E célért áldozatul kell hozni minden költséget s minden más szempontot, legyen az akár az intézet művészi kivitele is, mert igen helyesen mondja az életben használt szólásmód: „Első az egészség“. Az intézetnek nemcsak a családi otthonban higiénikus s kedvező viszonyok közt élő növendékek egészségének megtartására s fejlődésének biztosítására kell figyelnie, hanem pótolnia s orvosolnia kell a kedvezőtlen családi körülmények közt élő

növendékek fejlődésében előállott hiányokat, vagy zavarokat, valamint a nevelésben, épúgy az egészség ápolásában és a test fejlesztésében az iskolának kell a mai nehéz viszonyok között épen a vezető szerepet átvenni, mert csak így juthat az iskola hivatása fontosságának igazi magaslátára.

A mi intézetünk ezen kívánalmaknak szemmeltartásával épült. Új otthonunk 2 hold és 646 □-öl területen minden oldalról zárt épülettömböt képez, s így hatalmas udvarának felc az ifjúságnak a tíz percnyi szünet alatt tartózkodási helyül s nyári tornahelyül, télen pedig a talaj agyagos anyagánál s a tér pontos lejtméretezettségénél fogva a legpompásabb koresolyapályául szolgál: a másik fele pedig a francia izlést követő mód szerint van parkirozva s benne a legkülönbélebb fák és díszcserjék gyönyörködtetik s üdítik fel az ifjúság szemét s szívét, s amellet dendrologiai ismereteik növelését is szolgálja.

Az egészségügyi szempontok érvényesültek úgy a termék elhelyezésében, mint berendezésében. A Rettig-féle tantermi padok támlával s lábtámasszal az ifjúság fejlődöttségéhez mért fokozatosan emelkedő nagyságban, síneken helyeztetek el s így a tisztogatásnál kényelmesen felhajthatók s ez által a terem padlója teljesen szabad és hozzáférhető lesz.

A szellőztetők a falba beépítve minden teremben állandóan működnek s a gyors és teljes szellőztetés biztosítására a villanyos szellőztető készülékkel kapcsolattak egybe.

Az épület összes helyiségei, a folyosók és illemhelyek beszámításával, tetszés szerint szabályozható központi fűtéssel fűtődnek s így az egyéb módú fűtéssel járó piszkítások s kellemetlenségek intézetünknel kiküszöböltettek.

Az illemhelyeket, melyek minden folyosón kellő számban található, a vízvezetékbl állandóan folyó vizöblítés tartja tisztán.

A természetrajzi előadó és kísérleti teremben a gázfejlesztő és egyéb kísérletek alkalmával az állandó tiszta levegőröl a permanens bekapcsolású villanyos szellőztető gondoskodik.

Tornatermünk, hol a nagyobb mozgást kifejtő test és tüdő leginkább megkívánja a tiszta levegőt, 250 m² nagyságú, 7-90 m. magasságú, úgyhogy kényelmes mozgást biztosít a legnépesebb osztálynak is és az egymással szembefekvő öt pár ablaka nemcsak a legnagyobb világosságot nyújtja, hanem önműködő nyitó- és záró szerkezettel ellátva a levegő tisztántartásáról is gyorsan és biztosan gondoskodik. A tornateremben mindaz, ami a testi erők fejlesztését, edzését szol-

gálhatja s az egyéni ügyességet kifejlesztheti, megtalálható. Mellette található azonban még nemcsak a szükséges, hanem a legfontosabb mellékhelyiségek: a tornatanár szobája kellő berendezéssel és a hirtelen segélynyújtáshoz szükséges szereket tartalmazó szekrényvel, az öltözőterem minden növendék számára külön rekesszel bíró zárható szekrényvel van ellátva, végül a testi tisztaság és egészség legégetőbb követelményeit szolgáló fürdőhelyiség egy nagy közös betonmedencével, a falak mentén pedig 9 darab tussoló szerkezettel készült, melyen hideg és meleg víz bocsátható.

A higiénikus szempontoknak helyesen és sokszorosan felállított kívánságai az iskoláknál: a világosság, a tágas, kényelmes mozgást biztosító helyiségek, a jó szellőzés és a tisztaság. Összes tantermeink a növendékek számára szabott nagysággal bírnak s a nagyobbak 4, a kisebbek pedig 3, 2,5 méter magasságú ablakokkal vannak megvilágítva s a már említett módon szellőznek. A növendékek felsőruháikat s más magukkal hozott holmijukat a folyosókon elhelyezett fogasokra s állványokra rakják le, a tanterembe csupán taneszközökkel lépnek.

Miután tehát mindent megadtunk, ami a testé, illetve az egészségé, nézzük, mennyiben felel meg intézetünk a pedagógia modern követelményeinek.

Itt legelső sorban a vallás-erkölcsi nevelés egyik leghatékonyabb tényezőjének, kápolnánknek bemutatásával kell kezdenünk. A lélek tisztulásának, a magasztoshoz s eszményihez vezérlő dolgoknak e szent helye építési szépségével, művészi kivitelről tanuskodó oltáraival, hazánk s a rend történetéből vett pedagógiai hatással bíró ablak- s falfestményeivel nemcsak lelket felemelő hatásra törekszik, hanem az ifjú lélekre oly benyomást gyakorol, mely művészi érzéket van hivatva nevelni és fejleszteni. Ugyancsak ennek szolgálatára vannak nem csupán az egyes tantermekben, hanem az összes folyosókon elhelyezve a kiválóbb mesterek műveinek reprodukciói; a folyosók mindkét falán úgy a hazai, mint a külföldi nevesebb és művészi építmények nagyszámú képei. Folyosóinkon továbbá a görög és római mithológiából és életből vett szemléltető, a művészet emlékeit bemutató képek láthatók.

Minden tanteremben láthatók az osztály tananyagának megfelelő szemléltető képek s más szemléltető segédeszközök.

A tantermek a földszinten és első emeleten, a szertárak a mellettük levő előkészítő és laboratóriumi helyiségekkel, vegykonyhával és előadótermekkel mind a második emeleten található, úgy a ter-

mészettani, mint a természetrajzi előadóteremben erősen emelkedő, dobogós padok vannak, hogy minden növendék jól láthassa a kísérletet. A természetteni terem teljesen elsötétíthető.

Nemcsak azért, hogy az igazgató és a tantestület tagjai a legközelebbi helyen álljanak rendelkezésére a szülőknak és az érdeklődőknek, hanem hogy az igazgató vezetői feladatának minél inkább megfelelhessen, hogy minden szeme előtt mozogjon és folyjon, az ő előszobával ellátott írószobája a földszinten, a tágas bejárattól jobbra van, ahonnan benyithat a szülői értekezletre szolgáló tanácskozási szobába s innét a tanári szobába.

A tanári továbbképzés és a kényelmes, zavartalan foglalkozás biztosítására a tanácsteremből az olvasószobába nyílik az ajtó és innét a modern módon felszerelt tanári könyvtárba. Az olvasószobában állnak a legszükségesebb s állandó használatban lévő művek. A tanári könyvtár mellett egy terem azon növendékeinknek áll rendelkezésükre, kik mostoha anyagi körülményeiknél fogva naponta vonattal kénytelenek az előadásokra bejárni.

Szertárainkban évtizedek, vagy századok szorgalmas gyűjtésének eredménye található, melyekből ugyan az átköltözés alkalmával sokat, mint elavultat kiselejteztünk, de helyükbe újabbakat szereztünk be.

Külön termekben talált elhelyezést az önképzőkör s a nagyobb s külön teremben a kisebb ifjúsági könyvtár. A felsőbb osztályok mindegyikében pedig a tanár rendelkezésére áll az osztály tantervének megfelelő irodalmi művekből összeállított kézikönyvtár.

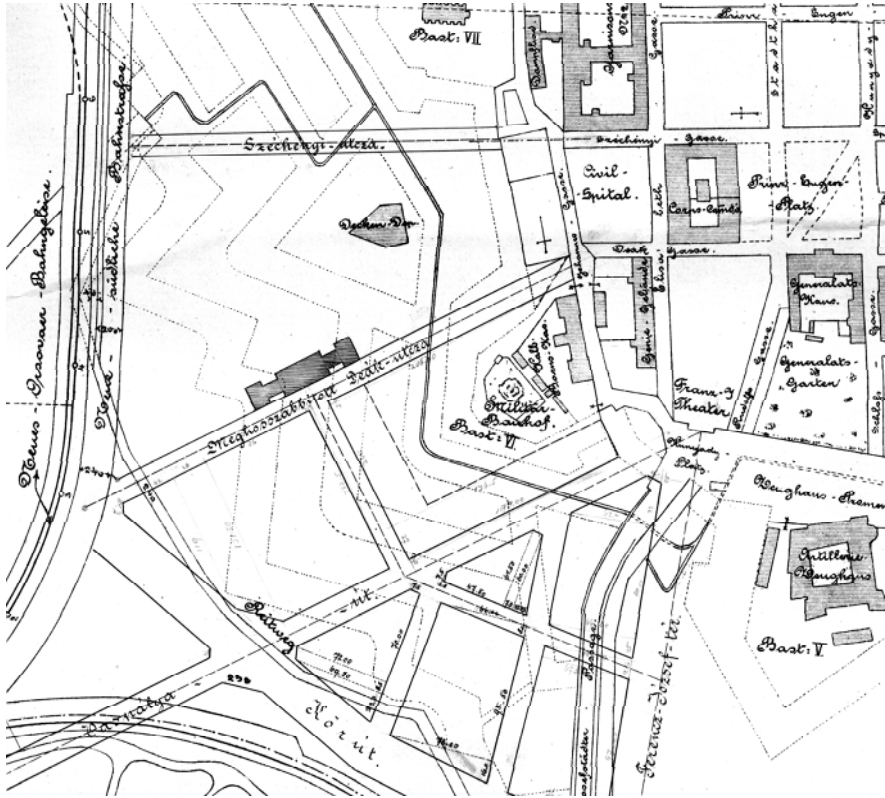
Az elmondottakból a figyelmes olvasó láthatja, hogy intézetünk úgy építésében, mint felszerelésében körültekintő figyelemmel volt az egészségügyi és a pedagógiai követelményekre. A szakavatott tényezők céltudatos gondosságát bizonyítja az intézetünket nagy számban megtekintő közönség és szakembereknek nemcsak elismerő nyilatkozata, hanem az újabb felszerelések láttán kifejezett meglepetése. Ami még részben hiányos, azt a jövőnek feladata lesz pótolni, fejleszteni, hogy így az intézetben úgy a tanár, mint a tanuló fölhalálja mindazt, amivel a test és lélek összhangzatos kiképzése, az életre szükséges alapismeretek, a műveltség megszerzése elérhető s a tanítás és nevelés nemes célja szerint a középiskolában megvalósítható.

HUSZONÖT ÉV A TEMESVÁRI
KEGYES TANÍTÓRENDI FŐGIMNÁZIUM
ÉLETÉBŐL
(1910–1935)

MŰVELTSÉG- ÉS KORTÖRTÉNETI
TANULMÁNY

1. Temesvár városrendezési térképe a lebontandó bástyákkal, valamint a helyükön kialakítandó új utakkal és telkekkel (1902). A régi piarista templom, iskola és rendház helyét kereszt jelzi a Jenő herceg tér (Prinz Eugen Platz) sarkán (jobbra fönt). Az új piarista épület a Vaspálya (Pályaudvar) út és a Körút sarkán található háromszögű és a mellette fekvő másik telkekre került (balra lent). (PMKL, Térképek, [VI.2])

I. A FŐGIMNÁZIUM ÚJ ÉPÜLETE

Az intézet jellemzése. Számek György dr. fáradozásai. Érdemei. Halála. Az új piarista templom berendezése. Jelentése a templomról. Az iskola berendezése. Az első párhuzamos osztály megnyitása. A régi piarista templom lebontása 1911. május és júniusban. A régi piarista templom telkét eladja a város. A régi piarista telek értéke. Csereszerződés. A csanádi püspök viszonya az intézethez. Az intézet templomának berendezése s felszentelése. A csereszerződés telekkönyvi átvitele. Telbisz Károly érdemei az intézet létesítésében. Halála 1914. július 15. Temetése az intézet templomából.

Az 1862-től 1904. szeptember 1-ig róm. kat. temesvári főgimnázium gyönyörű, de egyúttal a legküzdelmesebb múltra tekinthet vissza, s ércbetűkkel véste be nevét Dél-Magyarország kultúrtörténetébe. Történeti múltjánál fogva az első rang illeti meg hazánk s a Délvidék intézetei között, s 177 esztendő lepergése alatt a nevelés- és a művelődéstörténetben halhatatlan érdemeket szerzett. A nemzeti kultúra úttörő munkáját végezte ezen a területen, s hogy milyen eredménnyel, arról az intézetből kikerült tanítványok hosszú és hosszú sorozata a legékesebb tanúbizonyság.

Az 1904. évi szeptember 1-én lépett életbe az új főgimnáziumot megállapító szerződés, és azóta az intézet fenntartója és tulajdonosa a kegyes tanítórend, s az intézet ezóta piarista főgimnázium. Jellege róm. kat. Az új intézet 1904-től 1908-ig a létesítés kiviteli tervezetében több változáson ment keresztül, míg végre küzdelmes százhusz esztendő után az 1908/1909. tanév augusztus havában búcsút mondott a régi épületnek, elhagyta a régi hajlékot, a régi iskolatermeket, s átköltözött új, modern, nagyszabású épületébe. Mint szent örökséget, magával hozta az új intézetbe a százados hagyományokat, s azokat a nevelési-tanítási elveket, mint az elődök örökségét, amelyek az intézetet minden idők viszontagságai között fenntartották, keresetté és látogatottá tették.

Az 1909/1910. tanév az új épületben folyt le, de a legnagyobb gyászt jelentette az új intézetre nézve. 1910. június 18-án Számek György, az intézet igazgatója elhalálozott, akinek nevéhez fűződik az új intézet tervezése, megalapítása és felemelése. Egy évtizeden át vezette az intézet ügyeit, remélte, hogy megérheti az új intézet felavatását és felékesítheti, berendezheti intézetünk templomát, azonban az Úr másképpen határozott. Pályája befejezett egésznet alkot, mert célt ért el, s élete nagy művének, az új intézetnek falai közt hunyt el. Elhunyt annak a sok gondnak, tervezgetésnek, munkának s agitációnak hatása folytán, amely szervezetét teljesen megemésztette. „Elhunyt a győzelem zászlaja alatt, meghalt dicsősége mámorában.” (Kontraszti Dezső: *Gyászbeszéd Számek György halálára*).

Az 1908/1909-iki tanévben Számek György gyűjtést rendezett a templom berendezésére, megtervezte, s megrendelte a főoltárt, a színes ablakokat, s megbízást adott Ferenczy József festőművésznek a Kalazantius-féle freskók megfestésére.

Nagyon érdekes Számek György házfőnök-igazgatónak 1909. szeptember hóban kelt 75. sz., Telbisz Károly polgármesterhez intézett házfőnöki jelentése:

„Örömmel és tisztelettel jelentem, hogy a régi házból a templomi szereket s még néhány apróbb tárgyat leszámítva kiköltözködtünk, s az új díszes intézetet elfoglaltuk, minden tekintetben azon leszünk, hogy úgy, mint százados múltunkban, ezután is méltók legyünk e város nemes közönségének jóindulatára.

Egyúttal kérem Méltóságodat, legyen kegyes odahatni, hogy a renddel a csereszterződés megköttessék, régi telkünk s az új telek megbecsültessék, s a telkek kölcsönösen átírassanak. Az új épület nincs ugyan még készen, sok még ott a dolog, s így az ott való tartózkodás és tanítás bizony elég kellemetlenséggel jár, de lassan majd csak rendbe jövünk, így is aránytalanul előnyösebb úgy a mi, mint az ifjúságnak a helyzete, mint a múltban voltunk, rövid idő múlva alig lesz kifogásolni való, az egy kápolnát kivéve, ennek belső berendezése bizony csak részben van biztosítva. Kéréssel fordultam a kegyes tanítórend Kormányához, a csanádi püspökhöz, az ország összes püspökeihez, volt tanítványainkhoz, egyszóval mindenkühez, ahonnan csak némi segílyt, hozzájárulást remélhettem. Sajnos, hogy ezen fáradozásom nem volt ugyan meddő, de nem járt olyan eredménnyel, mint reméltem; a kegyes tanítórend 10 000 koronát adott e célra, s a gyűjtés eddig 10 000 koronát eredményezett. Többre már nem lehet kilátásunk. Van tehát a kápolna belső berendezésére 20 000 korona. Hozzávetőleges költségvetés alapján azonban 30 000 koronára lesz szükségünk, hogy a kápolna külsejéhez, környezetéhez méltóan lehessen átadható nemes hivatásának.

Intézetünk, ha minden munka el lesz végezve, jó hosszú ideig mintaszerű lesz az egész országban. Végtelen szépséghiba lenne, ha kápolnánk, mint egész nevelési rendszerünk egyik sarkköve s intézetünk egyik nélkülözhetetlen kiegészítő része berendezetlenül marad. Temesvár város s Temes vármegye közönségének lelki szükséglete kér kielégítést, tekintve tehát e nagyfontosságú célt, de meg azt a körülményt is, hogy kápolnánkat rövid időn belül a közelünkben lakó közönség is igénybe fogja venni, azon tiszteletteljes kéréssel fordulok tehát Méltóságodhoz és a Tek. Városi Tanácshoz, méltóztassék valahogyan módját ejteni annak, hogy kápolnánk megfelelően berendeztessék, hogy így ezzel az egész intézmény minden tekintetben kifogástalan legyen. Ne méltóztassék ezt az áldozatot megtagadni, bizton remélem, bő gyümölcsöt fog rövid időn belül hozni. A berendezési munkálatokhoz már most hozzá kellene fogni, hogy tavasszal az intézet ünnepélyes megnyitására a kápolna is készen legyen.”¹

Ez a szép jelentés közvetlen Számek György megbetegedése előtt történt. Az 1909. évben talán már a testi erő fogyatékosága mellett feledékenység, s kisebb fokú fáradtság volt rajta észrevehető, s bárha 1910 tavaszán derültebb lett s a bizalom visszatért szívébe. Június 17-én délig az igazgatói irodában dolgozott, délután azonban gyengének érezte magát. Estefelé nehéz lélegzés vett rajta erőt, s éjjel, rövid szenvedés után, június 18-án elhalálozott, amit már az építés megkezdésekor sejtett: „Megkezdtük ugyan az építést – mondá –, de meglátom-e befejezését?” – bekövetkezett.

Számek György halála után a kegyes tanítórend rendfőnöksége Sáfrán József tanárt bízta meg az intézet és a rendház ideiglenes vezetésével, aki az elhunyt igazgatónak a legbuzgóbb munkatársa volt, s kinek sok eszméje öltött testet az új épület kivitelében és berendezésében.

¹ Számek György házfőnök jelentése Telbisz Károly polgármesterhez, Temesvári házi levéltár 75/1909. házfőnök szám.

2. A temesvári régi piarista templom, közvetlenül lebontása (1911. ápr. 10-től) előtt, a Jenő herceg tér felől. Bautz (Baitz) Károly VIII. osztályos tanuló felvétele, 1911 (Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény).

A kegyesrend főnöksége 1910. július 14-én Both Ferencet, a kegyesrendiek vezetése alatt álló szegedi városi főgimnázium tanárát nevezte ki a temesvári tárház főnökévé s az új intézet igazgatójává, aki 1910. augusztus 16-án érkezett Temesvárra. Megérkezéskor meglepte az új gimnázium és rendház óriási aránya, de egyúttal tapasztalnia kellett, hogy a pénzforrások kimerülése s az igazgató halála miatt a berendezés ügye teljesen megakadt.

A piarista rendfőnökség ragaszkodott az 1903. és 1907. évi szerződésekben biztosított jogaihoz, a város pedig költségek kimerülésével iparkodott okadatolni a munkálatok s berendezések további folytatását. Az udvar és a templom előtt lévő tér elhanyagoltan, az udvar és a kert rendezés nélkül volt. A díszteremben egy oltár volt felállítva, ahol az ifjúság szentmisét hallgatott. A tanterekben csak a padok helyeztetek el. Berendezés nélkül volt a tornaterem, a kápolna, a szertárak, a tanári s ifjúsági könyvtár, a tantermek, a folyósók fali képek nélkül, a rendházban, a konviktusban csak a legszükségesebb bútorok voltak meg. A konviktusi termek közül az 1910/1911. tanévben felvett 14 konviktor részére csak pár terem vált szükségessé. Az új igazgatónak első dolga volt a tornatermet használható állapotba hozni. Mivel a tornaterem teljesen rendezetlen volt, s még a feltöltés s a padló sem készült el, a tanulók a tornaórákat játékkal, szabadgyakorlatokkal és sétákkal pótolták.

Az igazgató a városi építészeti bizottságban a tornaterem rendbehozatalát s modern felszerelését megsürgette. Október hóban elkészült a tornaterem feltöl-

tése és padlózata, s most már a régi szerekkel, s egy amerikai nyújtóval a tanuló a szertornázást folytatták, s a tornaórákat a téli időben, az új tornateremben tartották meg. Szeptember hóban megtörtént az osztályoknak szemléltető képekkel való berendezése, amennyiben a régi, rendelkezésünkre álló készlet engedte.

Ferenczy József festőművésznek a házfőnök-igazgató további megbízást adott a templomban tervezett Kalazantius-freskók elkészítésére, aki szeptember 20-án megkezdte munkáját, s január 22-én be is fejezte. 1910. december 11-én a házfőnök-igazgató a Ferenczy-féle festmények megtekintésére s bírálatára bizottságot hívott össze, amelynek tagjai voltak Szentkláray Jenő nagyprépost, Grósz József kanonok, Gozdu Elek főügyész, Káldor Ágoston az állami, Farkas János a reáliskola rajztanára, Berkeszi István reáliskolai igazgató, Csörgő Lajos kegyesrendi főgimnáziumi rajztanár, Győrbíró Jenő városi árvaszéki elnök. A festmények megtekintése s bírálata alapján a festőművész elvégezte a festményeken szükséges utómunkálatokat és javításokat.

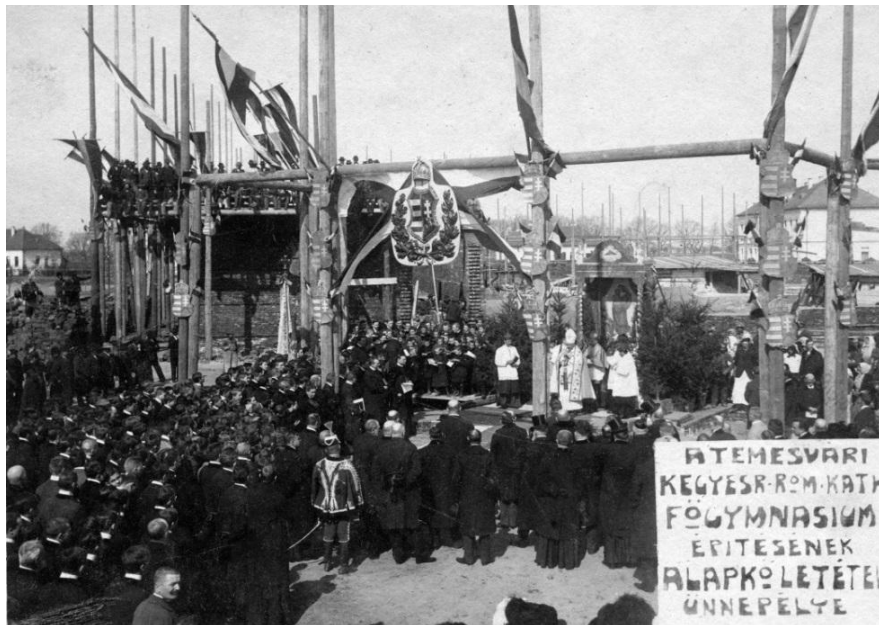
December 6-án a templomban három üvegfestményt a müncheni Mayer-cég megbízottja helyezett be az ablakokba, s a hiányzó ablakok úgy a templomban, mint a kóruson ideiglenesen betétettek. A kápolna kifestését a Marossy Mátvás festőcég művezetője, Schulek Ferenc december 12-én kezdte meg, s január 21-én fejezte be, amikor a templomban másfél év óta álló állványok is kihordattak. A kápolna kifestésére a tanuló ifjúság karácsonyi gyűjtést rendezett, a festés 1870 koronába került. A kápolna további berendezése a Számek-féle gyűjtésen kívül a tanuló ifjúság gyűjtéséből és a rendház költségén eszközöltetett.

Az intézet az 1909/1910. évben nyolc osztállyal kezdte meg működését, a párhuzamos osztályok a régi róm. kat. főgimnáziumban – mivel 1897. szeptember 1-én megnyílt az új állami főgimnázium első osztálya – fokozatosan megszűntek, s az 1900/1901. tanévben az osztályok folytonos változása befejeződött, s a főgimnázium osztályainak száma az 1910–11. tanévig ezentúl állandóan nyolc.

Az új főgimnázium a fejlődési szempontok figyelembe vételével 12 osztályra épült, de a piarista rend csak a nyolc osztály fenntartását vállalta a szerződésben, s mivel az 1910/1911. tanévre már szeptember hónap elseje előtt, vagyis a rendes beírások előtt hatvannál több tanuló jelentkezett a felvételre, azért az igazgató a párhuzamos első osztály létesítése ügyében a magyar kegyes tanítórend főnökségénél megtette a szükséges lépéseket. Összeköttetésbe lépett a rend tanügyi asszisztensével, Fekete Endrével s Temesvár kultúratanácsosa, Ballai József útján Telbisz Károly Temesvár polgármesterével, aki azután sürgöny útján kérte a kegyesrend rendfőnökségétől az első párhuzamos osztály felállítását.

Fekete Endre kegyesrendi tanügyi asszisztens 1910. szeptember 2-án kelt, s az intézet igazgatójához intézett levelében tudatja, hogy

„a kegyesrend Kormánya 1910. augusztus 31-én reggel 8 órakor tartott ülésében hozzájárult a párhuzamos osztály megnyitásához azon reményben, hogy most már a minisztérium előtt a Polgármester úr öméltósága közbelépésével is igazolhatjuk, hogy az első párhuzamos osztály megnyitására halaszthatatlanul szükség van, s így a minisztérium utólagos engedélyét kinyerhetjük, illetőleg utólagosan pótszerződéssel

3. A temesvári piarista gimnázium új épületének ünnepélyes alapkölétéle, 1908. március 28. (Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény).

biztosíthatjuk. A rendre nézve éppen nem közönyös írja, hogy vajon miniszteri engedéllyel vagy a nélkül állítatik-e fel egy-egy párhuzamos osztály. A Rendkormány már évek óta nem vállal párhuzamos osztályt, részint tanárhiány miatt, részint, mert a tanárképzés a rendnek igen sok kiadásába kerül. Ahol a város mégis sürgeti, oda világi tanárokat ajánl. Temesvárral e tekintetben is kivételt tesz a rendkormány, a tegnap este érkezett sürgönyére jelzem, hogy a kért tanár pár nap múlva ott lesz.”²

Fekete Endre ezen értesítése alapján az 1910/1911. iskolai tanévben megnyílt az új intézetben az első párhuzamos osztály az A és B osztályban 103 tanulóval, s ezzel az intézet jövő fejlődésének és felvirágzásának alapja megvettetett.

A régi piarista ház és az intézet elhagyása után a régi piarista templom 1911. május és július havában lebontás alá került. „E templom Mercy korának legkiválóbb művészi alkotása volt. Dél-Magyarország egyik legszebb és legrégebbi barokk stílusú temploma, amelynek boltívei alatt sok nemzedék tanulóifjúsága nevelkedett fel vallásos áhítatban, s melynek kriptájában a kegyesrendnek több tagja, és Temesvár előkelő polgári és katonai családjainak hamvai voltak eltemetve.”³ Monumentális építkezés volt a XVIII. második és harmadik tizedéből az a temesvári bosnyák-argentínai ferencendi barátok temploma (utóbb piarista templom), amelynek olasz karaktere olasz építőművészre engedett következtetni. A régi, ősi templom helyén 1733–36 között építették, legnagyobbbrészt orszá-

² Fekete Endre levele, 1910, Temesvári gimnáziumi levéltár.

³ SZENTKLÁRAY Jenő, *Pusztuló dél-magyarországi műemlékek*, Temesvári Újság, 1911. április 7.

gos gyűjtésből a bosnyák-argentínai ferencrendi szerzetesek, akik a török uralom alatt ősi templomuk mellett lelkipásztorkodtak, mivel az ősi templomot a törökök mecsetté tették. A török uralom után visszanyerték zárdájukat. Az 1716-i ostrom alatt azonban annyira megsérült, hogy le kellett bontani.

A bosnyák-argentínai ferencesek a konventuálisok mellett, mint obszerváns rend nagyobb teret hódított Erdélyben, mint Magyarországon. Ozorai Pipó temesi főispán engedélyt kapott V. Márton pápától, hogy az obszervánsok részére Ozorán kolostort alapítson, s Temesvárt már 1552-ben, a Nagypalánkban zárdájuk van. Az obszervánsok – akik megjelenésükkel (1448) általános érdeklődést keltettek – az Al-Duna mentéről, Bolgárországból léptek át Krassó és a Szörényi Bánság s a Temes vidékére, hogy az itt lakó skizmatikusokat visszavigyék az egyház kebelébe.⁴

Ozorai Pipó első ízben 1405-ben, másodízben pedig 1408-ban volt Temes megye főispánja, s a Délvidéken 1426-ban halt meg. V. Márton 1417-ben először és 1429-ben másodszer választotta meg pápának, 1417 és 1426 közé eső években lépték tehát át az obszervánsok a határt, s jöttek Temesvára.⁵

A bosnyák-argentínai ferencesek temploma 1788-ban került minden fenntartási alap nélkül a kegyesrendiek birtokába, s 1789-ben itt nyitották meg ideiglenesen a gimnáziumot.⁶ Az 1849-iki ostrom alatt úgy a templom, mint a rendház nagyon megsérült, mert a bombázás folytán erősen megrongálódott, a falai beszakítottak. A belövellődött bombák még a templom orgonáját is szétzúzták. A legszükségesebb javításokat 1855-ben végezték s a nagy idők nagy emlékeit a templom következő feliratával örökítették meg: „*Quam tormentorum globis vastat, renovarunt Scholae Piae. 1855.*”

A piarista templom 1856 után 1901. február 14-ig volt használatban, amikor a templomot roskadozó volta miatt be kellett zárni. Ezen időtől kezdve a tanuló ifjúság a szemináriumi templomban hallgatott szentmisét, a rendtagok közül azonban többen zárt ajtók mögött továbbra is ott végezték a szentmiséjüket. A templom boltozatának s homlokzatának repedése mindinkább nagyobb, s így veszélyesebb lett, miért is a városi főkapitányság 1901. november 3-án a lebontását javasolta a városi tanácsnak, mindazáltal a templom 1902. évben tervezett lebontása elhalasztott. Sorsát illetőleg több irányban folytak tárgyalások és tanácskozások, s mint diák-templomot óhajtották továbbra is fenntartani, azonban mivel a templom fenntartására senki sem vállalkozott, a városi tanács a mérnöki hivatal előterjesztését fogadta el, s 38–1911. sz. a. elrendelte a templom lebontását.

1911. július havában a templom tornyát már lebontották, s a lebontási munkák gyorsan haladtak előre. „A templom csonkatornya már nem mutat az ég felé. „Boltozatjába már belevágták a csákányt” – írja egy szemtanú. – „Az oltárok ékességeiktől megfosztva várják a lebontást. A művészi emlék az emlékezeté. A halálos ítéletet nem tudta megakadályozni Szentkláray Jenő kegyelemkéré-

⁴ BOROS Fortunát, *A franciskánusok működése Erdélyben*, in *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*, Dicsőszentmárton, 1925, 483.

⁵ LENDVAI Miklós, *Temes vármegye nemes családai*, II. Bp., 1899. 78–79. WEISZ János-SZABÓ Ferenc, *Világtörténet*, VI. kötet, Temesvár, 1899. 854, 871, 842.

⁶ BERKESZI István, *Temesvár kis monográfiája*, i. m., 67.

4. A temesvári piarista gimnázium a pályaudvar felől, 1910 (Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény)

se sem, mert így kívánta a város fejlődése s a szükségesség parancsa. A templom helyén egy-két hónap múlva a pénz hatalmasainak csarnoka fog emelkedni.”⁷

A piarista templom telkét, 200 négyszögölet a város a Magyar Hitelbank temesvári fiókjának nagyon jutányosan eladta, négyzetölét ezer koronával, ami által tetemes pénzösszeg birtokába jutott. A piarista rend részéről a városnak átadott rendházi és iskolai épület a régi iskolaszerekkel zeneiskola céljaira használtatott fel, a tornateremben pedig a városi könyvtárt helyezték el. Ha a város a templom után ezen épületeket is lebontatta volna, úgy az ezen területet kitevő 977 négyszöletét is négyzetölenként legalább 500 koronával eladhatta volna, ami 458 000 koronának felelt meg. Így tehát a rend hozzájárulását a telekértékben körülbelül 700 000 koronára tehetjük, ami eredetileg csak 200 000 koronára volt felvéve.

A piarista rend százhusz esztendőn keresztül a legnehezebb viszonyok között végezte Temesvárt a nevelés és tanítás munkáját, s tekintetbe véve azon szempontot is, hogy a város az állami kultúrintézetek részére ingyen telket bocsátott rendelkezésre, s a piarista rend az új intézetének a sánctelken való létesítésével a városfejlesztési célt is hatalmasan szolgálta, s a sáncterület ezen részén mint első épület, monumentális jellegével a mellette elterülő sánctelkek árát felemelte, s kelendővé tette úgy, hogy hamarosan fellendült mellette az építkezés, s egész utca keletkezett, s a város, bár a rendnek a rendház és gimnázium részére 3075 négyszölet engedett át a sáncterületből kedvezményes áron,

⁷ *A régi piarista templom*, Első közlemény, Temesvári Hírlap, 1911. július.

négyszötenként 100 koronával, hogy a régi szerződés terheitől megszabadult, a csereszerződéssel számításait megtalálta. Ez a körülmény a még hiányzó munkálatok és berendezések folyamatát elősegítette, bár sok utánjárást igényelt.

A megváltott területből a város 1914. év előtt 12 holdat ingyen átengedett kulturális célokra, mégpedig az állami gyermekmenhelynek, szakipariskolának, főgimnáziumnak s felsőbb leányiskolának, továbbá a piarista főgimnáziumnak s a Fehér Kereszt Egylet gyermekklinikájának. Ez a megállapítás a piarista főgimnáziumra nézve tévedésen alapul, mert mint alább a telekcserre telekkönyvi átiratánál látjuk, az új telek négyszötenként 100 koronával számíthatott.⁸

Április hó elején a templom előtt levő kerti terület rendezését és beültetését Pricha Árpád a Mühle virágkereskedés főkertésze végezte el, a fákat és a virágokat részben Mühle Árpád, részben ő maga adományozta az intézetnek. Április közepén a rendház kertjének rendezésére került a sor, amely alkalommal 50 kocsi erdei földdel a kerti terület sáncföldje kicseréltetett. Április 18-án kezdetét vette a fák ültetése, a többek között legkülönbözőleg fenyőfák s virágok ültetettek el, a veteményes kertet pedig diófákkal s több gyümölcsfával gyarapítottuk.

A sánctelken történt építkezések arányaikban s méreteikben, különösen a tantermek számában nagy mértékben túlhaladták a régi telken tervezett épületeket, ennél fogva ezen nagy modern igényeknek megfelelő arányban emelt főgimnázium szükségletei és kiadásai jelentékenyen nagyobbak lettek az 1903-iki szerződéshez csatolt normális költségvetésnél, s így a szerződés 10. §. cikke értelmében, mivel a párhuzamos osztályok felállításának szükségessége máris mutatkozott, pótszerződés vált szükségessé. Az igazgató 1911. február hónapjában Budapesten személyesen járt el ebben az ügyben, hogy a Rendfőnökség a pótszerződést a minisztériumnál szorgalmazza. Az útnak eredménye lett, mert május első napján Vass Bertalan főigazgató értesíti az intézet igazgatóját, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium őt delegálta a pótszerződésnek a kegyesrenddel való megkötésére.

A pótszerződést 1911. május 3-án, Budapesten a régi piarista házban kötötte meg Magyar Gábor rendfőnök a Közoktatásügyi Minisztérium képviselőjével. A tárgyaláson jelen volt Magyar Gábor piarista rendfőnök, Vass Bertalan a nagyváradi tankerület főigazgatója, miniszteri kiküldött, Fekete Endre rendi kormánysegéd, tanügyi asszisztens, Jászai Rezső rendfőnöki titkár és Both Ferenc igazgató. A pótszerződés miniszteri jóváhagyása 13856–1912. VKM. sz. a. 1912. február 7-én történt meg ő császári és királyi Felsőlegénynek legfelsőbb elhatározása értelmében. A pótszerződést Náray Lajos, Temesvár képviselője útján sikerült foganatosítani. A bekövetkezett világháború miatt azonban a pótszerződés csak kis részben lépett érvénybe, mivel a háború az ország minden anyagi erejét felemésztette.

Intézetünk s a csanádi püspökség között a kegyes iskolának Temesvárt történt megnyitása óta a legszorosabb kapcsolat volt, s a csanádi egyházmegyei nagynevű püspökök jótevő erkölcsi és anyagi támogatásban részesítették intézetünket. Kiváló szeretetet tanúsított a rend iránt és érdeklődést az intézet iránt

⁸ GEML József, *Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből.* (1914. VI. 15.–1919. IX. 4.) Temesvárt, Helikon kny., 1924. 20.

5. A temesvári piarista templom a Scudier-liget felől, 1910 (Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény)

Csajághy Sándor, aki többször megjelent az előadásokon s a tanuló ifjúsághoz intézett kérdéseket. Lonovics József 1846. október 7-én nem ugyan a rendnek, hanem a líceum filozófiai és jogtudományi oktatói részére alapítványt tett, s hogy a csanádi egyházmegyei papságot a tudományok művelésére ösztönözze, az alapítvány rendelkezése szerint a líceumi hitszónok, a hittan és magyar nyelv és irodalom tanszékeinek előadói, a helybeli szemináriumi tanítók vagy szemináriumi előjárók közül választatnak.⁹ A líceumi osztályokat azonban a katonai parancsnokság 1848-ban feloszlatta. A két tanintézet elhelyezése céljából építette Lonovics 1841-ben a régi szeminárium második emeletét.

A rendnek a csanádi püspökkel kötött szerződése értelmében 1883-tól az 1908/1909. tanév végéig négy-öt piarista tanár a régi szeminárium második emeletén lakott, s innen jártak át a piarista épületbe étkezni. Bonnáz Sándor 1870-ben a líceális alapból 34 000 forintot utalványozott ki a régi piarista házban létesített új iskolatermekre.

Dessewffy Sándor teljes szívvel és lélekkel közremunkálkodik az új intézet érdekében, s mint a régi róm. kat. intézetnek egyik fenntartója, az 1903. és 1907. évi szerződésekben átengedte a temesvári kegyes tanítórendi főgimnázium részére a csanádi egyházmegyei hatóságtól kezelt líceumi alapítvány évenkénti kamatát és ezen felül 80 000 koronát adott a piarista rendnek az építkezés céljaira. Ezáltal a csanádi püspökséget régi szerződésai kötelezettségeitől tehermentes-

⁹ Lonovics József alapítólevele. In: FARAGÓ János, *A csanádi kisebb papnevelde története Szent Gellértől napjainkig (1030–1925)*, Temesvárt, Tip. Der Landbote, 1925. 180.

6 A piarista főgimnázium tornacsarnok a Pályaúdvár utca felől, 1910.

sította a régi líceumi osztályokra s a hatodik osztályra vonatkozólag. Desseffy Sándornak 1907. december 4-én történt elhalálása után Németh József felszentelt püspök lett a püspöki helyettes, s 1908. március hó 28-án ő végezte az alapkötetel szertartását, s ő áldotta meg az intézetet. Nagy szeretettel viseltetett mindig intézetünk iránt, s mint a Bonnáz-alap kezelője, a Bonnáz-hagyatékából az igazgató többszörös közbenjárására, Telbisz Károly polgármester értesítése szerint járadékkötvényekben 30 000 koronával segítette elő az intézet létesítését, s 1907-ben a pótszerződés megkötésekor a Bonnáz-alapból előirányzott segílyt ebben az arányban nyújtotta az intézetnek.

Glattfelder Gyula 1911. május 28-án foglalja el az ősi Csanádi Egyházmegye püspöki székét, férfikora legszebb virágában. Hatalmas munkabírással megáldott alkotóerő, kiváló hitszónok, egyetemi tanár, aki életének javarészét a kat. intelligencia nevelésére s a budai Szent Imre kollégium megteremtésére áldozta fel, miért is Temesvár városa, s az egész Délvidék a legszebb reményekkel nézett apostoli s kulturális működése elé. Intézetünk ifjúsága iránt szeretettel viseltetett, templomunkban több alkalommal szentmisét mondott, s beszédet intézett a tanuló ifjúsághoz. A hittanórákon meghallgatta a tanulók feleleteit, s felemelő erkölcsi oktatásokban részesítette őket. 1911. június hóban a szóbeli érettségi vizsgálatok alkalmával látogatta meg első alkalommal intézetünket, s ő végezte 1912. január 22-én a Szent Család ünnepén templomunk felszentelését.

A müncheni Mayer-cégtől a piarista templom részére megrendelt három oltár részei már 1911. október 28-án megérkeztek, s egyúttal a szerelők is, akik a három oltárt: a Kereszt-főoltárt s a két mellékoltárt, Kalazanti Szent Józsefnek, a kegyes tanítórend alapítójának az oltárát, s Jézust az Olajfák hegyén ábrázoló oltárt két hét alatt felállították. Az oltárok lépcsőit, a cancellust s a templom

7. A temesvári piarista főgimnázium tornacsarnoka a Vaspálya (Pályaudvar) utca felől, 1910 (Piarist Múzeum, Fényképgyűjtemény)

apróbb művészi tárgyait a temesvári Kendelhoffler cég készítette.

A régi piarista templom folytatásképp a teremtő géniusznak művészi alkotása: intézetünk román stílű temploma. A néma kövekből – mondotta nagyon szépen a megyéspüspök a felszenteléskor – díszes lakóhely készített az Egek Urának. A tanuló ifjúságnak Jézus legyen a mintaképe. Az örök eszmény, a nemzeti szentek dicső erényei a fogékony ifjú lelkek áhívatával megszentelt, megnemesedett bázisra emeltették. A vallás az igaz tudomány, az evangélium alapján megkövetelt s hirdetett tiszta erkölcsök; az állam nagyságának s boldogulásának pótolhatatlan feltételei, amelyeket az ifjaknak, a jövő értelmiségének az iskolában kell megszerezniük, tehát a templom egészíti ki az iskola munkásságát.

A kápolna felszentelésére vonatkozó okiratot 512–1912. sz. a. küldte meg a megyéspüspök és 9–1912. házfőnöki sz. a. a házi levéltárban elhelyeztetett. Az okirat így hangzik:

„Ecclesiam praedicti ordinis magnifice constructam et necessariis supellectilibus bene instructam suae destinationi tradere intendentes altaria tria e marmore affebre confecta et quidem maius: S. Cruci duo lateralia. Christo Domino in Monte Oliveti oranti et aliud S. Josepho Calasantio dicata die festo S. Familiae sollemniter consecrata et in singulis altaribus reliquias SS. Generosi et Faustae martyrum recudisse hac ipsa die virtute potestatis Nostrae Ordinariae indulgentiam unius anni, die vero Consecrationis huius modi quadraginta dierum omnibus Christi fidelibus de iure concedentes. Sigillum Julii Glattfelder de Mór, episcopi Csanadiensis, ad gratiarum mandatum: Emericus Csepregi, cubicularius suae Santitatis ceremonarius episcopalis.”

Az intézet felszerelésének munkája az 1910/1911. évi tanév második felében előre haladt. A tantermekben és a folyósokon új szemléltető képek helyeztetek, 1911. augusztus hónapban a tornaterem rendeztetett, svéd fali létrákkal és a szükséges tornaszerekkel, a fürdőszoba mellett lévő öltöző tíz szekrénnel látattott el. A tornaterem padlóját azonban, mivel a tartós esőzések miatt a gomba beleütött, fel kellett szedni s törmelékkel alaposan betömni és svájci munkásokkal újra alapoztatni. Az 1910/1911. évben a múzeumok részére, különösen a fizikai és Természettudományi Múzeum részére több értékes eszközt szereztünk be, s ezáltal a tanulók munkáját gyakorlatibbá tettük. 1911/1912. tanévben a tanári és ifjúsági könyvtárak szereltettek fel, s a könyvtárak újra katalogizáltattak s több pótmunkálattal végeztetett. Az 1912/1913. tanévben rákerült a sor az intézet tágas udvarának rendezésére, s két nyújtót, két korlátot, egy lebegőfát, egy hosszú lovat négy pár kápával, két köröndöt a súly- és diszkoszdobáshoz, 4 elugró s egy távugró helyet állítottunk fel az udvaron, a szabadban való tornázás céljaira.

Az 1912–1914. években az összes szertárak alapjaikból berendeztetek. A régi róm. kat. főgimnázium szertárainak tárgyai az új piarista főgimnázium tulajdonába mentek át, s a tanítás követelményeinek megfelelő új felszerelésekkel egészítettek ki.

Különös gondoskodás fordítatott a természettani s a természettudományi felszerelésekben a természettani s természettudományi kísérletekre, s a biológiai gyakorlatokra. Mindegyikben több ezer koronára rugó új műszer vásároltatott.

A rendház ideiglenes vízajtására szolgáló motor is, miután az intézet s rendház vízvezetéke a városi hálózatba bekapcsoltatott, a fizikai teremben állítatott be, ahová elektromos áram árammérőkkel, úgyszintén a természettudományi előadóba, s a díszterembe bevezettetett. A 100 V 42 periódusú, kétfázisú váltóáramú villanymotor felállításához szükséges berendezési tárgyakat a budapesti Jottischky és Vas mérnököktől szereztük be. A két motor az egyenáramú dinamót hajtja vetítés céljaira szolgáló egyenáram előállítására.

Brandt János temesvári belvárosi plébános a régi róm. kat. főgimnáziumban a fizika tanára, tanári és tanítványi hálából az intézetnek adományozta összes szerszámainak, s több értékes fizikai eszközét, 1904. és 1909-ben alapítványt tett az intézet fizikai szertárának és könyvtárának. A természettudományi szertár az 1913/1914. tanévben Pachinger Alajos piarista, volt kolozsvári egyetemi magántanár hagyatékából is értékes műszerekkel gazdagodott.

Miután az intézet tornaterme svéd tornaszerekkel mintaszerűen felszereltetett, a svéd torna az 1913/1914-iki tanévben elfoglalta méltó helyét a testnevelés keretében, s a testszervezetre való hatásában, mint megbecsülhetetlen eszköz az ifjúság testi egészségét és kiképzését hathatósan előmozdította.

Ezen legszükségesebb berendezési munkálatok végrehajtása után nemcsak díszes külsejével, hanem belső berendezésével az intézet nagyszámú látogatóinak, s a szakembereknek dicséretét érdemelte ki. A lelkes tanári testület évről évre fokozottabb munkával, buzgalommal, lelkesedéssel, szakképzettséggel végezte a tanítás s nevelés munkáját, az intézetünk hírneve évről-évre emelkedett. A tanuló ifjúság valójában tódult intézetünkbe úgy, hogy már az 1911/1912. tanévben oly nagyra emelkedett a tanulók száma, mint aminő volt a régi intézetben fejlődésének tetőpontján, és 1911/1912. tanévben közel 600 tanulója volt

az intézetnek. Ennek folytán a kegyes tanítórend rendfőnöksége az 1912/1913. tanévre a második osztály párhuzamosítását is engedélyezte. Az 1913/1914. tanévben csak az első s második osztály párhuzamosított, s a magántanulókkal együtt 664 tanulója volt az intézetnek. A legszükségesebb berendezési munkálatok után a rendház s az intézet környékének rendezésére került a sor. A rendházat s a gimnáziumot az őszi nedves időkből alig lehetett megközelíteni. Hiányzott a járda, kövezés nélkül voltak az utak, miáltal az őszi nedves s a téli rossz időben szemet csak az udvaron lehetett a rendházba szállítani, a rendházból a városba vezető kijáró út nagyon sok kellemetlenséget okozott.

Az újabban keletkezett Börze utca oldalán létezett egészségügyi, úgynevezett Telbisz-árokba vezetett be ideiglenesen a rendház szennyvize, s mivel az esőzések következtében a konyhán vezető csatornán keresztül a víz felnyomódott, többször tűzoltókkal kellett kiszivattyúztatni.

Az 1912. év decemberében s az 1913. év januárjában a kubikusok a Telbisz-árkot betemették, miután a csatornázási munkálatokat ezen a részen az 1912. év őszén elkészítették, az utat rendezték. A csatorna készítésénél a régi várfalak hat méter mélységben mutatkoztak, régi cölöpök kerültek elő, s a csatornában lévő hatalmas kődarabokat, amelyek a csatornázás csöveinek elhelyezését nagymértékben akadályozták, csak megfeszített munkával tudták kiemelni. A csatornázási munkálatok elvégzése után a házi ideiglenes csatorna a városi csatornába köttetett be.

A rendház környéke 1913-ban rendeztetett. A városi tanács 1913. augusztus 30-án rendeli el az ideiglenes jellegű járda elkészítését és 32.817–1913. sz. a. jelenti, hogy a lábazat s a járdák ez idő szerint a buziási vágány elhelyezésével járó nivellálási munkálatok miatt nem rendelhető el, s ez idő szerint csak alkalmas, ideiglenes járda elkészítéséről gondoskodik. 1913. decemberében többszöri megsürgetésre a rendházból kivezető utak elkészültek.

A hátralevő összes pótmunkák 1913. április 5-én elrendeltetnek. Ezek voltak: az ebédlő előtt lévő terasz, márvány cancellus a templomban, toronyóra, a fürdőterem kabinjai a tornateremben, egy svédlétra, a természetrajzi szertár szekrényei, a hiányzó padok az osztálytermekben a párhuzamos osztályok számára, rabc ajtó a szertárak folyosóján, a tanári könyvtár spalettái, színpad a díszteremben. Ez utóbbi a háború miatt, mivel a díszterem betegkórházzá alakították át, nem volt megvalósítható s csak 1930/1931-ben készült el Jarosievitz Zoltán tanár buzgólkodása folytán a tanuló ifjúság áldozatkészségéből.

Ezen munkálatok elvégzése után a csereszerződés telekkönyvi átvitele következett, miután a vallás- és közoktatásügyi miniszter a csereszerződést 1913. október 10-én 101.640 sz. a. jóváhagyta, telekkönyvi átírás végett 1913. november 11-én a városi ügyészségnek kiadatott. A telekkönyvi átírást a város közönsége nevében Temesvár szab. kir. városa eszközölte, s az erre vonatkozó ügyiratok a Temesvár városi levéltárban 7370–1914. február 20. sz. a. található. Ebből csak a következő részt emelem ki:

Az új telek értéke kedvezményes árban számítva négyszögölenként száz (100) korona a háromezer hatszáz hetvennégy négyszögöl (3674) értéke tehát 367 400 korona. A kegyes tanítórend tulajdonát képező Temesvár belvárosi telekjegyzőkönyvben 77.

helyrajzi sz. a. felvett telkéről és 72. összeírási számú rendház, iskola, templom épületről összesen 1177 négyyszögöl, az érték nincs jelezve.

A rendi telek értéke, amint fennebb megállapítottam, 700 000 koronára tehető. A rend adott még konviktus címen 60000, templom berendezés címen 10 000 koronát. Más tényezők részéről a rendnek az építés céljaira adott, s a városnak az építkezés céljaira bocsátott járulékok összege 400 000 korona, összesen 1 170 000 korona, ha ebből levonjuk az új telek értékéül felvett 367 400 koronát, maradt az építkezésre 802 600 korona, összesen 770 000 korona közvetlen tisztán rendi járulék. Az építkezés Temesvár volt polgármesterének közlése szerint körülbelül 850 000 koronába került,¹⁰ így a beruházásokra cirka 47 400 koronát kell felvenni. A város ezen áldozatával megszabadult a régi róm. kat. főgimnáziummal szemben fennállott pénzbeli kötelezettségeitől, ezen felül az új gimnázium és rendház létesülése után a környékében lévő telkek ára felemelkedett, tehát a város számítását jól megtalálta.

Szerződő felek a csere tárgyát tévő ingatlanok kölcsönös átengedését elfogadják és kijelentik, hogy a cserebeli ingatlanokat egyenlő értékűnek találják, s netán értékkülönbözet címen megtérítést illetve ráfizetést egymástól nem követelnek, az érték megállapításának alapul a jelen szerződés 1. pontja szerint átengedett városi telek értékét veszik. A csere tárgyát alkotó ingatlanok a szerződő felek által kölcsönösen átadottak s átvétettek.

Ezzel a lábazat s a járdák elkészítésén kívül a rendház és a főgimnázium küzdelmes nagy építési korszaka lezárult.

A csereszereződést a város közönsége nevében már Geml József polgármester írta alá, mert Telbisz Károly ebben az időben már betegeskedett, s 1914. március 7-én a városi közgyűlésnek bejelentette nyugalomba vonulását. Harminc évig volt gondviselésszerű nagy polgármestere Temesvár városának, amely idő alatt csodálatos szervező és vezérlő tehetségével, városfejlesztési politikájával, szép, nagy, modern várossá fejlesztette, újjáépítette Temesvárt, s egy fényes jövő reményeire jogosult kultúrmetropolisznak vetette meg alapját.

Polgármesterségének korszaka Temesvár történetében a magyar nemzeti reneszánsz korszaka. A hatalmas átalakulást kötelességgel, egyetértő munkával, a közszellem megteremtésével, erőszakos elnyomás s a kényszermagyarosítás panasz nélkül vitte véghez. Közigazgatási, közgazdasági, kulturális s közegészségügyi alkotások hosszú sora által munkát, jólétet, haladást teremtett, Temesvárt Dél-Magyarország szellemi és anyagi központjává tette. Harmincéves polgármesteri működése epochális jelentőségű, s polgármestersége a város történelmének legragyogóbb pontja, s így 1885. március 9-én polgármesteri beiktatásakor tett fogadását: „Elmének minden gondolata, szívemnek minden dobbanása ezen szab. kir. város üdvének és boldogulásának lesz szentelve” valóra váltotta, s tetterejét a legfényesebb siker koronázta. A város polgármestersége alatt a nemzeti kultúráért igen sok áldozatot hozott.

Az ősi piarista intézetnek, mint a többi temesvári középiskolák anyaintézetének sorsa, jövője, újjáépítése 1885-től 1914-ig állandóan foglalkoztatta. Rendki-

¹⁰ Jozef GEML, *Alt-Temesvar im letzten. Halbjahrhundert 1870–1920*, Temesvár, Tip. Helicon, 1927. 41.

8. A gyászt öltött piarista templom Telbisz Károly polgármester búcsúztatása idején (1914. július 15.)

vül nehéz volt a sok szerteágazó jogviszony között közös megállapodásra jutni, s a városbátyák helyén tervezett nagyszabású főgimnázium, rendház és konviktus létesítéséhez a rendi gimnázium, rendház s templom telkének és épületeinek a város tulajdonába való átengedésén kívül, a még szükséges anyagi forrásokat megteremteni, ámde Telbisz Károly fáradhatatlan buzgalma, alkotó ereje, befolyása, tekintélye diadalmaskodott az akadályokon, s megvalósította azt az ideát, amely sokak előtt megvalósíthatatlannak látszott.¹¹

A piarista rendnek már 1789-ben, amikor a rend Újszentannáról felsőbb katonai rendeletre Temesvárra, a bosnyák-argentínai ferencesektől elhagyott zár-dába költözött, megígérték, hogy nemsokára új épületet kapnak, s mégis a rendnek 120 évig kellett várnia egy Telbisz Károlyra, hogy a magára oly soká várató új épületet s rendházat megkapják.

Az intézet tehát haláljának adott kifejezést akkor, amidőn 1912. június 25-én Telbisz Károly arcképét Számek György igazgatóéval együtt az intézet dísztermében elhelyezte, s arckép-leleplezési ünnepélyt tartott. Az igazgató az intézet dísztermében a polgármestert szívélyes szavakkal üdvözölte, s így szólott:

„A gimnázium építkezési történetét tanulmányozva egy férfiúnak kiemelkedő nemes törekvését, fáradhatatlanul buzgó munkálkodását látjuk szüntelenül, aki nap-nap után állandó figyelemmel s érdeklődéssel kísérte az építkezés előrehaladását, és szüntelenül egész lelkével rajta van, amikor tanácsra és támogatásra van szükség, segít befolyásával, irányít nemes szívével s előkelő állásában is megőrzött közvetlenségével. A kapocs közte, az intézet s a rend között évek hosszú során át fűződött, szándé-

¹¹ Telbisz Károly jellemzése a temesvári kegyestanítórendi főgimnázium 1913/1914-iki évi értesítőjében. Ld. még: *Egy polgármester jubileuma*, Ország Világ, 1910. március 27. 13.

ka diadalt aratott, ezért helyeztük el hálánk s köszönetünk kifejezésül intézetünk dísztermében arcképét.”

Telbisz Károly 1914. június 18-án búcsúzott el Temesvár város közönségétől. A többek között legmeghatóbb volt annak a kétszáz tanítónak a búcsúzása, aki tőle kapta megbízását s családjuk megélhetésének biztosítását, s akik a kultúra szolgálatában mindig a legnagyobb buzgalommal és lelkesedéssel álltak mellette. Másnap, június 19-én Karintiába, a Wörthi-tó mellett fekvő Pörtschachba utazott, nyugalmat, pihenést, gyógyulást keresni. Az intézet igazgatójától a pályaudvaron e szavakkal vett búcsút: „Neveljenek a hazának derék, munkás, vallásos, magyar hazafiakat.”

Telbisz Károly azonban a nyugalmat s pihenést még egy hónapig sem élvezte, mert már 1914. július 15-én Temesvárra megjött a megrendítő hír, hogy 1914. július 15-én Pörtschachban hirtelen elhunyt. A nagy halott földi maradványait a város közönsége Temesvárra szállította, s a város és a család óhaja szerint a piaristák templomában ünnepélyesen felravataloztatták. A beszentelési gyászszertartást Glattfelder Gyula megyéspüspök végezte. Megható beszéde után a városi törvényhatósági bizottság tagjai a koporsót vállukra emelték, s az emberek ezrei s a tanuló ifjúság sorfala között megindult a hatalmas gyászmenet a városháza felé.

Két évvel előbb, 1912. július 9-én hunyt el Magyar Gábor kegyes tanítórendi rendfőnök, Telbisz Károlynak volt szegedi tanára, aki az intézet s a rendház ügyében több ízben tárgyalásokat folytatott Temesvárt, s akinek intézetünk megteremtésében szintén halhatatlan érdemei vannak.

II. A VILÁGHÁBORÚ

A világháború kitörése. Okai. A szerb propaganda az intézetekben. A nemzetiségi eszme. A romániai Kultúrliga törekvései. A balkáni eszmének hatása a nemzetiségekre. Az erdélyi románság propagandája. A hadüzenet 1914. július 28-án. Iskolánk s a háború. A tanulók elhelyezése s a tanítás biztosítása. Az intézet, mint hadikórház. 1917. április 2-án az intézet felszabadul. Az intézet helyreállítása. 1917. szeptember 1-én minden osztály az intézetben helyzetetett el. Intézetünk tanártestülete a háború alatt. A tanítás változásai. Intézetünk tanulói a harctéren. A bevonult tanulók osztály és érettségi vizsgálatai. Hősi halált halt tanulóink. A háború hatása a tanulókra. A tanulók jótékony munkája. Hadsegélyezés. Temesvár s a háború. Az utolsó háborús tanév.

Az intézetben öt nyugodt tanév telt el. Ezen idő a kultúrmunkának ideje, a jövő fejlődésének az alapja megvetetett, amidőn az 1914. év augusztusában a világháború kitörése, a csendes, nyugodt iskolai munkát teljesen megváltoztatta. Az 1914/1915. tanév nyitja meg a háborús tanévek sorozatát, s tart 1918/1919-ig.

A földkerekségnek minden állama érezte ennek a rettentő harcnak a hatását, azért nevezük világháborúnak. Történelmi, politikai s nemzegt gazdasági ellentétek idézték elő s hosszú időn át felhalmozott okoknak volt a következménye. Belső zavarok levezetésére is alkalmas eszköznek gondolták a hatalmak. A háború előterében Németországgal szemben Anglia a brit flotta szupremációja, Ausztria és Magyarországgal szemben Oroszország keleti ambíciója állott. Franciaország elérkezettnek látta az időt, amelyre nézve Gambetta azt mondta nemzetének, hogy sohase beszéljen a háborúról, de mindig gondoljon rá: a reváns megvalósítására. Franciaország és Anglia magatartása adta meg Oroszországnak a bátorságot, hogy szembeszálljon Németországgal s Magyarországgal, mert agresszív politikáját csak Németország s a Monarchia legyőzésével remélte megvalósíthatni. Ausztria, Magyarország és Szerbia háborúja csak epizódja a világháborúnak. Fő oka az oroszok telhetetlen terjeszkedési vágya, Oroszország keleti ambíciója dél felé egy szabad kikötőre, Konstantinápolyra s a Dardanel-lákra kétszáz éves. Ezért a célért készítette elő a Balkán szövetséget, s politikai eszközül használta fel a felszabadult kisebb népeket. Ezért akart az orosz a Balkánon uralkodni.

A balkáni háború után Szerbiában találta meg politikai eszközét. Ez volt az utolsó állam, amellyel rendelkezett. Ez bírta a nagy szerbbarát politikára és Szerbia érdekében történő beavatkozásra. A nagy szerb eszme megvalósításáért megindult a szláv propaganda, s ennek bomlasztó hatása határainkon érezhetővé vált. Belgrád a Monarchia s az uralkodó állandó szidalmazásának helye, s messze ágazó összeesküvésnek fészke volt. A merénylők nyíltan hirdették, hogy céljuk a délszláv felszabadítás, s ennél a szerb társadalom s a Szerb Királyság állami szervei működtek közre.¹ Ezt az agitációt az orosz protektorátus a szláv

¹ ANDRÁSSY Gyula, *Kinek bűne a háború*, Bp., Franklin Társulat, 1915. 18.

érzés nevében védelembe vette, s mivel a délszláv tömörülés független nemzeti államban, Ausztria és Magyarország nélkül nem történhetett, Oroszország elhárította a leszámolást. Szerbia támadása Oroszország sugalmazására történt. A szerb orvtámadást a Monarchia nem tűrhette, életbevágó érdekei, nemzetgazdasági érdekei, Szerbia magatartása, a szarajevói merénylet az önvédelmi harcot reakényszerítették; ez a háború azonban voltaképpen Oroszország és a Monarchia összeütközése.

A délszláv eszme megvalósulása után nem maradhatott el a németek megtámadása sem, mert az orosz szupremáciának a német erő 1870 óta akadályul szolgált. Törökország sorsa az oroszok keleti ambíciójával szoros összefüggésben volt, ezért a nagy küzdelemben a közép-európai hatalmak mellé állt. S mivel az Adriának egyedüli ura akart lenni az olasz, 1915. május 23-án elhagyta szövetségeseit, s ellenük az antant hatalmak közé állott.² Románia elérkezettnek látta az időt arra, hogy régi ideáját, az összes románok egyesítését megvalósítsa, miért is 1916. augusztus 7-én az antant hatalmak oldalán szintén belépett a háborúba. Kereskedelmi s üzleti érdekei miatt Amerika 1917. április 8-án üzent meg a háborút Németországnak.

A jogos önvédelmi harcban, amely semmi területi hódításra nem aspirált, a magyar nép legendás hősiességgel vett részt, bátorsága, vitézsége, harci teljesítményének hírneve betöltötte az egész világot, s az előtt tisztelettel s elismeréssel hajolt meg szövetség társa, a német nemzet, amidőn elrendelte, hogy zászlódísz alkalmából mindig tűzzék ki a szövetséges Magyarország zászlaját is a német zászló mellé.

A balkáni háború 1912-ben erősen érintette a Monarchia érdekeit, s Szerbiának s Montenegrónak gyarapodása (1913) a bukaresti békében, Magyarország nemzetiségeinél különösen a szerbeknél, a nemzetiségi eszmét erősen lángra lobbantotta. Megindult a nagy szerb propaganda, könyvekkel, röpiratokkal árasztotta el a Délvidéket, amelyek közül több példányt a rendőrség lefoglalt. A m. kir. belügyminiszter 2106. sz. rendeletével a vallás- és közoktatásügyi miniszter útján három darab szerb nyelven írt propagandafüzetet, államellenes röpiratot küldött meg a temesvári középiskolai igazgatóknak, mint amelyeket Prekajsky István gör. kel. szerb hitoktató terjesztett a hittanórákon tanítványai között, s a szerb hitoktatónak a hittanórákon történt eljárásáról 1913 november hóban jelentést kért.

Az intézet igazgatója is kötelességszerűen kihallgatta a gör. kel. szerb tanulókat, akik vallomásaikkal a szerb hitoktató ellen emelt vádat beigazolták. A hitoktató a hittanórán a szerb fiúkkal politizált, s nagy szerb áramlatot terjesztett, beszélt nekik a háborús mozgalmakról. A szerbek, ha akarják, háborút indíthatnak a magyarok ellen is, mert az orosz áll a háta mögött, s a Balkán-háború után csak azért nem volt ideje a magyarokkal leszámolni, mert nagyon ki volt merülve, de ha akarják, az egész Bánát az övéké lehet. Szerbia nagy és tekintélyes – mondotta – Szerbiát respektálni kell, mert máris nagy eredményeket ért el a háborúban, a háta mögött ott van Oroszország a nagyhatalom, akivel szemben a

² MAGONY József, *A világháború okai*, A temesvári kegyestanisítói rendi főgimnázium 1914/1915. évi értesítője, Temesvár, Csanádegyházmegyei ny., 1915.

9. A temesvári piarista gimnázium egyik osztályterme (1911/1912), középen Viezner Gyula matematika tanár, jobbra Both Ferenc igazgató (Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény).

az öreg király nem mer tenni semmit. Nem késik az idő, amidőn alkalmá lesz Szerbiának a nagyhatalmak közé felvergődni. A hittanórákon Nagyszerbiát magasztalta, a tanulókkal szerb újságot olvastatott, szerb lapokat terjesztett és előfizetőket gyűjtött, azt mondván, hogy őt az újvidéki újság kérte fel az előfizetések gyűjtésére, s azért kell minden szerb fiúnak a szerb nyelvet megtanulnia, hogy megtudhassa, milyen az osztrák, magyar és a szerb politika, egyúttal ezekből értesül arról, hogy mi történik a háborúban.

A tanulók értesítése szerint már az előző tanévben is folyton Szerbiáról beszélt, s midőn az egyik tanuló ellent mondott neki, állítván, hogy Ferenc József ha csak a kisujját megmozgatja, Péterváradról az egész Belgrádot agyonbombáztatja, a tanulót megfogta, megrázta, s erősen meg akarta fenyeíteni, mire az sírásra fakadt, de a hitoktató nem engedett, birkózott vele s kidobta a teremből. A hittanórákon valósággal rabiátus volt, s a szerb tanulók vallomása szerint annyira izgatott a magyarok ellen, hogy már a tanítványai félni kezdtek tőle. A főreáliskola igazgatója, Berkeszi István, akivel ez ügyben tárgyaltam, a vizsgálat alapján hasonló eredményre jutott. A jelentések alapján ügye mégsem került az állami ügyészség elé, mindössze annyi történt vele, hogy mivel hitoktatóhoz nem illő fellépése miatt, mint az intézet igazgatója, felettes hatóságánál, Létics György szerb püspöknél ellene panaszt emeltem, a püspök rendelkezése szerint a temesvári szerb esperes kíséretében bocsánatot kellett kérnie az igazgatótól, s a következő évben a hitoktatói állástól felmentetett.

A gör. kel. román tanulóknál államellenes mozgalomnak jelét az iskolában nem tapasztaltunk, de annál inkább megnyilvánult a román lapokban a nemzeti-

ségi eszme, azonban ezeket a régi magyar uralom idejében nemigen olvasták, vagy ha olvasták, kevés figyelemre méltatták.

A romániai Kultúrliga 1904-ben programjába vette a különböző országokban lakó románok helyzetének tanulmányozását, érintkezést keresett valamennyi román lakta vidék román vezető férfiaival, s célul tűzte ki a különböző országokban lakó románok nemzeti öntudatának felélesztését s felébredését. Felhívta hatalmas propagandával úgy Romániában, mint a külföldön a közvélemény figyelmét a románoktól lakott országokban a románok közgazdasági, kulturális s nemzeti előrehaladottságára.³ Kultúralapon a Liga készítette elő az összes románok egyesítését.

A romániai Kultúrliga ezen programja után a nemzetiségi eszmének erősödése s terjesztése különösen a hírlapok hasábjain nyilvánult meg Magyarországon, különösen az 1911., 1912. és 1913. évben. Kíméletlenül támadják a magyar nemzetet, nyelvét, intézményét, szupremáciáját.⁴

„Százados ellenség a magyar, aki a hazugság és gonoszság szikláiból építi rabságunk várát. Sohasem fogunk elfeledni semmi szupremáciát, mert ez elnyomást jelent. Aki román intézményeinktől különböző kulturális intézmények sorába áll, az ellensége a román kultúrának. Arcátlanság, hogy a kultuszminiszter az összes román iskoláknak magyar nyelvű bizonyítványokat küldött. Nyelvünket elrabolják, idegen nyelv hangzik iskoláinkban” stb.⁵

A románok aspirációjuk megvalósítására először az összes románok kulturális egyesítését tűzték ki feladatul, s ennek szükségességét a magyarországi román lapokban is sűrűn hangoztatták, s írták: „a mi Rómánk Bukarest, az összes románok fővárosa. A más államokban lakó testvéreinkkel szoros és folytonos összeköttetésben akarunk lenni. Az összes románok egyesítését először kulturálisan kell végrehajtani” (Pavelescu).⁶ A román kulturális területet a Dnyesztertől a Tiszáig kell kitolni.

Propagandacélokat szolgált Nicolae Iorga lapja a Neamul Romanesc, s a Minerva Népkönyvtár is. Propagandafüzetekből idézzük a következő részeket:

„Amidőn a nemzeti kultúra által a román nép e mai tespedésből kiemeltetik, egy egyékes államot fog alkotni. Minden erőnkől működünk közre a mi testvéreink művelésére, mert a kedvező idő már nincs messze, hogy kikiálthassuk egyhangúan az Uniót. Egyetlen öntudatos állam nem fog addig nyugodni, ha azért van választva, amíg önálló államot alkothat. Ha elérjük azt az összes románoknál, hogy román értékű könyveket olvassanak, minden félelmünk, aggódásunk elmúlik az iránt, hogy Transzilvánia elmagyarosodjon. Ellenkezőleg, a románság nőni fog feltartóztathatatlannal, amíg az összes románok bevégzett tény elé állítják a világot. Ekkor aztán a mi aranyálmunk is beteljesedett.”⁷

³ PAPP József, *Epizódok a románság történetéből a magyar uralom alatt*, Magyar Kisebbség, 1931. 15–16. sz. 562.

⁴ JAKABFFY Elemér, *Adatok a románság történetéhez a magyar uralom alatt*, Lugos, 1931. 48.

⁵ JAKABFFY Elemér, *Adatok a románság történetéhez*, i. m., 68.

⁶ PAPP József, *A Kultúrliga szervezéséről és működéséről*, Magyar Kisebbség, 1931. 15–16. sz. 564–565.

⁷ JAKABFFY Elemér, *Adatok a románság történetéhez*, i. m., 68.

A balkáni háború eseményeinek igen nagy hatása volt a magyarországi románok nemzeti törekvéseire. Most már a kulturális egyesülési törekvések után a szeptasztikus, egyszer-másszor irredentikus törekvések határozott jelei mutatkoztak 1912-ben és 1913-ban. A magyarországi román lapok így írnak:

„Népünk életében nem voltak oly pillanatok, mint amelyek előtt most állunk. A legközelebbi jövő súlyos meglepetéseket hozhat az ország, illetve a monarchia politikáját illetően. Készüljünk elő, nemzeti szolidaritásra van szükségünk. Ideáljaink megtestesülése immár nincs messze, elvégre monarchiánkban olyan változások készülnek, amelyek csak a mi hozzájárulásunkkal teljesülhetnek. Ma a történelem a román nemzet életére apellál. A történelem eszébe juttatja a hatalmasoknak, hogy életért csakis a nemzeti szabadság adhat. Most vagy soha, meg kell mutatni a világnak, hogy megértettük az idők jelét, s halálfélelem nélkül fogjuk ledobni magunkról a nemzeti rabság jármát. Be kellett következni a balkáni konfliktusnak, hogy lássák a magyarok, hogy a nemzetiségekre vannak utalva.” (Miron Cristea püspök pohárköszöntője, 1913.)

„Nem lehet már távol az óra, nagyon megtelt a pohár.” (Papp János püspök aradi beszédéből, 1912. október 2.)

„Az összes románok egyesítéséért fáradunk és sokkal előbb eljön az idő, mint gondolnánk.” (Nicolae Iorga)

„Legyünk készen, mert nem tudjuk, mikor kell harcba állnunk a holnapi Románia megteremtéséért, közös ideálért, az összes románok egyesüléséért.” (Vasile Stoica beszéde Krajovában).

„Ma valamennyiünkben a Dnyesztertől a Tiszáig egy szív dobog” stb.⁸

Az erdélyi románság propagandája már 1881-ben megkezdődött, amikor az első nagyszabású kongresszus összeült és megalkotta a Nemzeti Párt programját Erdély autonómiájának követelésével az élen, s elhatározta, hogy összeköttetéseket keres a külföldi nagy nemzetek politikusával, íróival, hírlapíróival. A külföldi propaganda vezetői a Kultúrliga exponensei voltak. Az első emlékirat Párizsban, 1883-ban jelent meg, s ezt követte a többi. A külföldi összeköttetés eredménye volt, hogy a külföldi írók, hírlapok, politikusok figyelmét Erdélyre s a magyarországi románok nemzetiségi viszonyaira irányította és Scotus Viator, akinek első útja Erdély tanulmányozására 1909-re esik, második útja alkalmából 1915-ben, tehát mindjárt a világháború első évében Bukarestben beszélgetés közben, erdélyi románok társaságában egy fehér ceruzával meghúzta a Bánát felosztási vonalát Románia és Szerbia között.⁹

Érdekes megjegyezni, hogy a balkáni háború eredményeiből, a balkáni háború után mutatkozó jelenségekből, az Osztrák–Magyar Monarchia politikai viszonyaiból, egy új nagy háború kitöréséből a szerbek és románok nemzeti aspirációjuknak megvalósítását remélték elérhetni, bár egy jövőbeni háború kimeneletét előre senki sem tudhatta.

1914. július 28-án történt meg a hadüzenet, s utána a mozgósítás elrendelése. Az intézet igazgatója nagy szünetben az Adria mellett, Lovranában időzött, s a hadüzenet hírére megszakította szabadságát s hazasiert. Helyettese Sáfrán József tanár volt. Amidőn Temesvárra érkezett, az intézetet katonai célokra már

⁸ JAKABFFY Elemér, *Adatok a románság történetéhez, i. m.*

⁹ HEGEDŰS Nándor, *A külföldi propaganda, Magyar Kisebbség*, 1931. március 5. 206.

lefoglalva találta. Az iskolatermek összes padjait a gimnáziumi pincehelyiség folyosótermén rakták össze a katonák, a portaszobába örködő katonák szállásoltattak be, akik részére ágyakat a rendházból vittek át, az ingyenes tanulók szobájából. Megkezdődtek az áthurcolás, az átalakítás, a berendezés munkálatai, s néhány nap múlva készen volt a K. u. K. Reservespítal – várva rendeltetését.¹⁰

Iskolánk ugyanis, mint új intézet, orvosilag az egészségügyi szempontokat tekintve és figyelembe véve központi fekvését is, legalkalmasabbnak találtatott a háborús hadikórház céljaira, mert iskolánk tágas, világos, jól szellőztethető, s azbeszt burkolattal ellátott helységei nagyon megfeleltek kórházi célokra is. A tágas udvar s a mellette levő parkírozott kert pedig kellemes üdülőhelyül szolgált a lábadozó katonáknak. Kórházunkban a betegek ezrei fordultak meg, több mint 60 000 katona a Monarchia minden részéről, a központi szövetségesek katonái közül lengyel legionáriusok, a Kárpátokból érkezett sok fagyos lábú katona, sok hadifogoly nyerte itt vissza odaadó ápolás s gondos orvosi kezelés mellett egészségét s munkaképességét. Miután a többi temesvári hadikórházban felépült harcosok is intézetünkől indultak vissza a harctérre, intézetünk állandóan mozgalmas látványt nyújtott.

Az igazgatónak súlyos gondot okozott ilyen körülmények között a tanulók elhelyezése s a tanítás menetének biztosítása. Karresz volt akkor a temesvári hadtestparancsnok, az igazgató tehát elsősorban hozzá fordult, hogy az osztályok részére intézetünkől termeket engedjen vissza a tanítás céljaira. Figyelembe véve azokat az érveket, hogy a tanulók a mozgalmas időkben nem maradhatnak munka és tanítás nélkül, Joanovits Sándor kormánybiztos, főispán közbenjárására megengedte, hogy a gimnázium első emeletének a hadikórháztól elzárható nyolc terme, az iroda és a szertárak, a tanítás s az intézeti igazgatás céljaira visszaadassanak, ahol hét osztályt lehetett elhelyezni.

Az intézetnek az 1913/1914. évben 664 tanulója volt, akik közül 633 nyilvános tanuló volt, s mivel a harmadik párhuzamos osztály megnyitását is engedélyezte a piarista rendfőnök, még négy terem elhelyezéséről kellett gondoskodni. Két osztályt el lehetett helyezni a rendház konviktusában, a konviktus tanulóterme egy nagyobb osztály számára, a sarok konviktusi hálószoba (a templom mellett) pedig egy kisebb osztály számára megfelelő volt. Hátra volt még két osztály elhelyezése. Az igazgató a Temes–Bega-völgyi Vízszabályozási Társulat igazgatójához, Szily Pongráchoz fordult, aki a társulat palotájában a földszinten két osztály számára nagyon alkalmas termeket a legnagyobb készséggel és szíves-séggel bocsátott rendelkezésre, s mivel ez a palota nem volt messze az intézettől, a tanároknak az órák rendes megtartása semmi nehézséget nem okozott. A szükséges termék megszerzése után, szeptember 17-én megtartottuk a *Veni Sanctet*, s az egyes osztályokat a következőképp helyeztük el: Az I.A és B, III.B, IV, VI. VII. osztályok és a VIII. osztály a főgimnázium első emeletén, az V. és III.A osztály a rendház második emeletén lévő konviktusban, a II.A és B osztály pedig a Temes–Bega-völgyi Vízszabályozási Társulat palotájában rendeztetett

¹⁰ Az intézet háborús tanéveire vonatkozó adatok megtalálhatók a temesvári kegyestanítórendi főgimnázium 1914/1915, 1915/1916, 1916/1917, 1917/1918. évi értesítőiben.

10. Arendt Endre piarista diákjaival az új temesvári gimnázium könyvtárában, 1911/1912 (Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény).

be, s így volt ez mindaddig, míg intézetünk a hadikórház céljaira használtatott, 1917. április 2-ig, amidőn a tartalékkórház parancsnoksága s a betegek elhagyták az intézetet.

A kultúra munkája iskolánkban tehát a háború alatt sem szakadt meg, a nevelés és tanítás célja s módszere ugyanaz maradt, csak alkalmazkodott a háborús helyzethez, s a tanításban az egyes tárgyaknál vonatkozásokat a háborús eseményekkel kapcsolatban kiemelte, s gyakorlatilag a reáltárgyak tanításában érvényesítette. Az iskola tehát a kemény megpróbáltatások között is folytatta munkáját, itthon teljesítvén háborús feladatait, az erkölcsi erő fenntartásához nagyban hozzájárult. A tanári testület közül Csergő Lajos rajztanár kivételével katonai szolgálatra egyelőre más nem hivatott be, s bár a megszokott nyugodtság és rendszeresség iskolánkból eltűnt, s a tanulókon a harctérre indult család-fenntartó apa távolléte nagyon is érezhető volt, iskolánk még mindig kedvezőbb helyzetben volt, mint a többi intézetek, ahol a tanárok közül többen már az első háborús tanévben katonai szolgálatot teljesítettek.

Az intézet hadikórháza a következőképp rendeztetett be. A tanári tanácskozóterem a szomszédos jobb és baloldali teremmel együtt a temesvári tartalékkórházak központi irodájának és parancsnokságának a helye volt. A földszinten az utazó tanulók terme raktárnak használtatott. A földszinten lévő négy osztályterem közül a templom felé eső két teremben beteg tisztek, a másik kettőben pedig beteg katonák helyeztetek el. A portaszoba volt a felvételi iroda, a segélyegylet s a kongregációs terem a gyógyszerár, a tornaterem, a tornatanár terme, a tornatanár öltözője. A díszterem, az első három emeleti terem, a második eme-

leten a rajzterem, s a két szertár között lévő terem (most ásványtani szertár) sebesült katonák elhelyezésére szolgált. Operációs teremül a díszterem mellékterme használtatott. Az intézet fürdőjében sok beteg katona nyert testi felüdülést.

Volt az intézetben 244 ágy 24 tiszt és 220 közlegény részére. A pincehelység folyosóján 69 betegápoló katona nyert elhelyezést, ami a központi fűtővezeték folytán téli időben is kellő melegséggel volt ellátva. A központi felvételi irodában és gyógyszertárban 15 egyén munkálkodott.

Volt az intézetben állandóan három orvos, eleinte kettő, majd öt vöröskeresztes ápolónő. A pincehelyiség egyik terme hadikonyhának rendeztetett be, s volt idő, amidőn 600 emberre főztek, és innét vitték szét az ételeket a többi kórházakba is. A katonai konyhának átadatott az iskolaszolga két éléskamrája és még két szoba éléstárnak.

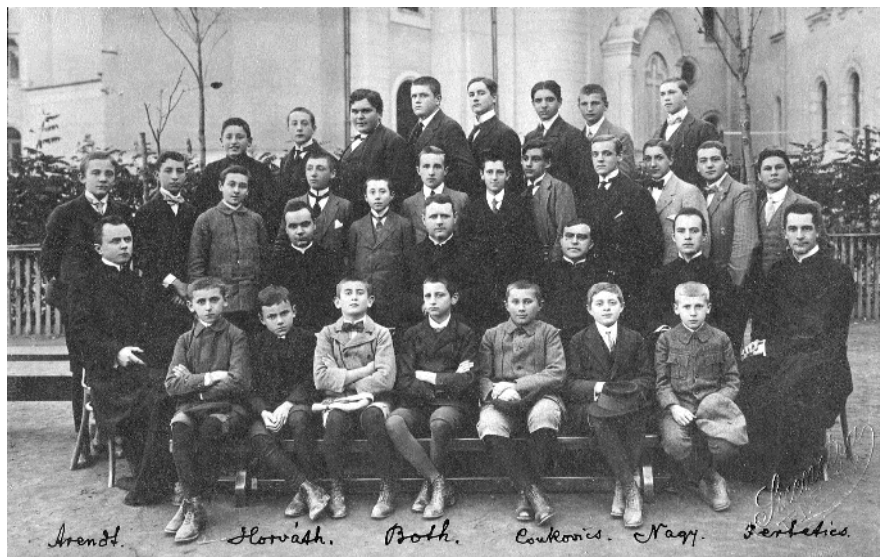
Az intézetben elhelyezett tartalékkórházat 1915. január 19-én az egészségügy legfőbb képviselője, Ferenc Szalvátor főherceg látogatta meg. Joanovits Sándor főispán s az intézet igazgatója kalauzolta. Az igazgatótól kiváló érdeklődéssel kérdezte az intézet létesítésének idejét s a tanuló ifjúságnak elhelyezését. A betegeket több teremben meglátogatta, s mindenütt szeretetre méltó leereszkedéssel beszélt a sebesült katonákhoz. Megnézte az operációs termet s a fürdőt a tornateremben. A tornaterem és a fürdő különösen megragadta figyelmét. Elismerésének ezen szavakkal adott az intézetből való távozásakor kifejezést: „Lám, egy modern iskolából milyen szép modern kórház lett.”

A nagy betegforgalom azonban az intézetet erősen megviselte. Mindjárt az első év után a klozeteken a falak több helyen megnedvedtek. A kilincsek az ajtókról, a csengő a folyosóról eltűnt. Az átengedett vas személtládák teljesen átrozsdásodtak, a bútorzat, a külső falazat, a lépcsők megrongálódtak, a termek burkolatai olajozás hiányában megrepedeztek. Az igazgató erősebb ellenőrzést sürgetett, ami meg is történt. Új intézeti katonai parancsnok neveztetett ki, aki lelkiismeretes munkájával az intézetben rendet tartott. Az intézetben elhelyezett főparancsnokság figyelmét felhívta időközönként a mutatkozó károk helyreállítására, ami ideiglenesen meg is történt, s a parancsnokság kilátásba helyezte, hogy az okozott károkat a katonai kincstár teljesen helyre fogja állítani.

Az intézet katonai kórházára 1914. július 28-tól 1917. április 2-áig volt szükség, s ameddig szükség volt, rendelkezésre szolgált, de mivel 1917. január hóban az a hír jutott el az intézet igazgatójához, hogy az intézet katonai kórháza nem-sokára feloszlik, az igazgató 1917. február 20-án írásbelileg kérte a tartalékkórház kiürítését Hess Rezső altábornagytól, aki a kérelem teljesítését megígérte, s 1917. március 15-én a kiürítés hivatalosan elrendeltetett.

A betegeket április 2-án kiköltöztették, s a tartalékkórház főparancsnoksága szerveivel együtt kiköltözött az intézetből. Az utolsó katona, aki mint őr, a kapunál teljesített szolgálatot, április 17-én hagyta el az intézetet.

A katonai parancsnokság a károk felvételére bizottságot küldött ki, amelybe az igazgató megbízottjául Székely László műépítésszt nevezte meg. A bizottság a károkat jegyzőkönyvbe foglalta, s a jegyzőkönyv a Hadügyminisztériumhoz terjesztetett fel. A jóváhagyás június első napjaiban megjött, s június 15-én a helyreállítás munkálatai megkezdődtek, és július 20-án befejeztettek.

11. A temesvári piarista konviktus lakói és prefektusaik (1912/1913): Arendt Endre, Horváth Jenő, Both Ferenc igazgató, Csukovits Sándor, Nagy Aurél, Fertetics István (Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény).

Nagy nehézséggel járt a díszterem és a tornaterem festése, ahol nagy állványokat kellett felállítani, s utána a vakolat feltisztítása, amelyeknél a rendes munkásokon kívül még állandóan 10-15 orosz munkás segédkezett. Orosz foglyok hozták vissza a Bega-palotából a padokat az intézetbe augusztus végén, s így 1917. szeptember 1-re sikerült az intézetet annyira rendbe hozatni, hogy szeptemberben a tanítást az összes osztályokkal megkezdhetjük az intézetben. A katonai kincstár a helyreállításért 17 000 koronán felül fizetett. November 10-én a kiküldött katonai bizottság a dísztermet száz önkéntes részére tartandó előadások megtartására újból kérte s el akarta rekvirálni. Az igazgató a hadtestparancsnokra bízta az ügy eldöntését, aki azonban erre a célra az intézet dísztermét nem vette igénybe.

Intézetünk tanártestülete közül az 1914/1915. tanévben csak Csergő Lajos rajztanár és Horváth Ferenc tornatanár kapott behívót. Benel Arthur a 29. gyalogezred századosa, a katonai céllövészet vezetője a harctérre vonult, Packi Miklós az egészségtan tanára az intézetünkben elhelyezett katonai kórházban teljesített szolgálatot. Misányi Lajos 1917. októbert 1-én, Horváth Jenő 1917. november 24-én hivatott be katonai lelkészi szolgálatra s mindketten a harctérre vonultak.

A rajztanár órái az alsóbb osztályokban a matematika tanításába osztattak be, míg a felsőbb osztályokban a mértani rajz tanítására Káldor Ágostont, az állami főgimnázium tanárát kérte fel az igazgató. Csergő 1916. december 1-ig teljesített katonai szolgálatot, s ezután Temesvárt az intendatúra számosztályában teljesített szolgálatot. A szabadkézi rajz elmaradt. A tornatanár szabadságoltatván, mivel a tornatermekben betegek helyeztetek el, a rendszeres tornát mozgással,

játékkal, atlétikai gyakorlatokkal, kirándulásokkal s a szobatornával pótolták, a vívást az intézet egyik folyosóján tanította, ő vezette a VI–VIII. osztályos tanulóknál a katonai gyakorlatokban való kiképzést. A VKM 101.969–1915. sz. rendeletével ugyanis erre a feladatra a nagyváradi tankerületben azon két intézet közül, amely ezzel megbízott, egyike intézetünk volt. A katonai gyakorlatokkal kapcsolatos elsősegélynyújtás módozatait s egyéb tudnivalókat Kakuk János iskolaorvosunk ismertette meg a VI–VIII. osztály tanulóival. Az egészségtanítása gyakorlati alapon történt az intézetben elhelyezett tartalékkórházban, ahol a tanulók a betegápolásba is beavattattak.

Az intézet szerzetestanárai közül többen szentbeszédekkel és lelki tevékenységükkel vigaszt nyújtottak a sebesülteknek, s a főreál-, ipar- s kadétiskolák kórházaiban elhelyezett sebesülteknek vasárnaponként szentmisét mondtak. A Temesvárra szállított olasz hadifoglyok lelkipásztorkodásával intézetünk egyik tanárát bízta meg a katonai vezetőség. Egy másik megbízott tanára rendezte a hadifémek, a persely s a világháborúra vonatkozó emlékek, a katonák részére szeretetadományok, könyvek gyűjtését. Csukovits Sándor a harctérre vonult tanítványokkal összekötötést létesített. A *világháború okairól* intézetünk értesítőjében, *A világháború s Dél-Magyarország* címen a temesvári Történelmi Társulat Értesítőjében Magony József írt tanulságos értekezést.

A világháború a harctérre szólította intézetünk tanulóit. Fiatalon, úgyszólván zsenge korban több tanulónak, amidőn középiskolai nevelésük s tanításuk még befejezetlen volt, az iskolapadokat a harctérrel kellett felcserélniük, s pótolni azokat a réseket, amelyeket a csaták tüze, gyilkoló eszközei, a hadifogságba jutás, betegség ütött a küzdők sorain. S mentek, s kardot kötöttek e fiatal lelkek teljes készséggel, bánatot, lemondást, félelmet, csüggedést egyetlen egynek az arcán nem lehetett észrevenni. Mintha a magyar hősök szelleme ihlette volna meg lelküket, életüket, mindenüket teljes készséggel a haza oltárára tették, s voltak, akik önként vonultak be hadi szolgálatra, nem gondolva a sok szenvedésre, megpróbáltatásra, nélkülözésre, életük elvesztésére, amely a harctéren reájuk várakozik. Szívélyesen, baráti szeretettel szorítottak kezét társaikkal, tanáraikkal meghatóan búcsúztak el a bevonuláskor azok, akik soha többé nem látták egymást az életben. Ideikatom Hutira Dezsőnek, intézetünk VIII. osztályos tanulójának az 1916. évi bevonuláskor írt költeményét.

BÚCSÚ

*Nyolc éve annak, hogy mint gyermekek
Félve összetalálkozánk,
S édesanyánk sok édes reménnyel
Gondos szemmel tekinte reánk.*

*Tanáraink buzgó oktatással
A tudományt belénk önték,
S a gyermeket sok-sok vesződéssel
Igaz ifjúvá nevelték.*

*Ha az útról kissé el-eltértünk,
Ők adták meg a jó irányt,
Tiszteletre tanítottak Isten,
Haza és szülőink iránt.*

*Gyermekévünk, ifjúságunk elmúlt,
Nyolc év tűnt el fejünk felett,
Bohó ifjak még csak alig voltunk
S a gyermekből érett ifjú lett.*

*És most válnunk kell végleg töletek
Megszokott falak, iskolánk,
Még mielőtt évünk befejeznénk,
Fegyverbe hív édes hazánk.*

*Honszerelmünk szunnyadó parázsa
Varázsütésre fellobbana,
Ki ne menne a harc mezejére,
Ha veszélyben van a haza?*

*Ifjak vagyunk, tizennyolc évesek,
De lelkünk az szilárd acél,
Nem törődve százezer veszéllyel,
Síkra szállunk a honért.*

*De mielőtt eltávoznánk végleg,
Búcsúzásra emeljük szavunk,
Tanáraink s ifjú éveinkre
Kegyelettel visszagondolunk.*

*Isten veled szellemi vezérünk,
Jó nevelőnk, lelki jó Atyánk,
Ki mindenkor igaz szeretettel,
Gyöngédséggel ügyeltél reánk.*

*Nektek pedig, szeretett tanáraink
Mi örökké hálásak leszünk,
Akár hogyha kedvez a szerencse,
Akár akkor, mikor szenvedünk.*

*Kartársaink, drága kis diákok,
Isten hozzátok mindörökre tán,
Mert ki tudja, mikor látunk ismét
Az életnek foszlány fonalán.*

*Isten veled jó iskolapad,
Isten veled jó anyánk,
Fegyverbe hív, hadba szólít
Szorongatott, szép hazánk.*

*Megyünk, megyünk mindannyian,
Pályánk lesz a harci tér
És hogyha kell vérünket is
Feláldozzuk a honér'!*

Nagy történelmi idők voltak ezek, s a fiatal tanulók nagyon gyorsan a harci élet, a nagy küzdelem iskolájába kerültek bele, valósággal az élet tüzébe. Legtöbben a nyolc és hetedik osztályosok kerültek sorra, közöttük nagyon sok csanádi egyházmegyei papnövendék, de voltak hatodik, sőt ötödik osztályosok is, bár kevesebb számmal. Az első bevonulás 1914/1915. tanév április 19-én volt, amikor 19 tanuló vonult be a VIII. osztályból, a bevonulás tartott az 1917/1918. tanév végéig. Az 1914/1915. tanévben 62, az 1915/1916-ban 28, az 1916/1917-ben 43, az 1917/1918-ban 29, tehát az intézet tanulói közül összesen 162-en teljesítettek a harctéren hadiszolgálatot.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter, hogy a bevonult tanulók nyugodtság-

gal s teljes készséggel legyenek a harctéren, a katonai vezetőséggel karöltve gondoskodott arról, hogy a tanulmányuk ne szakadjon meg teljesen, s hogy középiskolai tanulmányaikat habár csonkán is, tovább folytathassák. Ezért a bevonult tanulók részére osztály és érettségi tanfolyamokat rendezett, amelyekre időközönként s csoportokban szabadságoltattak. Intézetünkben négy alkalommal volt ilyen tanfolyam, amelyen összesen 93-an vettek részt. 1916. május 25-től június 25-ig 31 VIII-os, 15 VII-es. 1917. március 1-től április 14-ig 11 VII-es és 7, az előző évekből visszamaradt VII-es. 1918. február hóban 15 VIII-os, 1918. áprilisban részben a VII. osztályt ebben a tanévben végzett, részben VIII. osztályos hadbavonult. A VKM mindegyik tanfolyamot külön rendelettel szabályozta.

Ugyancsak külön rendelettel intézkedett azokra nézve is, akik tanfolyam nélkül nyertek érettségit, vagy valamely osztályról bizonyítványt. Így mindjárt a VKM-nek 1913/19915. sz. rendelete úgy intézkedik, hogy a VIII. osztályos tanulói közül mindazoknak, akik a népfelkelői szemlén alkalmasnak találtattak s azt igazolják, az osztály elvégzésének szabályszerű előzetes elbírálása után, bevonulásuk előtt egy héttel kiadandó az érettségi bizonyítvány, ha az érettségi bizottság, amelynek elnöke az illetékes tankerületi főigazgató vagy a helyettese, az illető tanulókat eddigi középiskolai előmenetelük alapján érettnak nyilvánítja. A VIII-nál alsóbb osztályú tanulók a tanév, illetve tanulmányaik kedvezményes biztosítása végett, bevonulásuk előtt egy héttel tanulmányaik elbírálása alapján megkapják bizonyítványukat. Így nyert érettségi bizonyítványt 1915. március 19-én 19 VIII. osztályos tanuló, 1917. március 1–3. napján 22 VIII. osztályos és 1917. április végén 2 VIII. osztályos tanuló. Az utóbbiak írásbeli érettségi alól felmentetvén szóbeli érettségit tettek, vagyis összesen tanfolyam nélkül hadi érettségit kapott 53 tanuló.

Az 1918. április hóban tanfolyamot hallgató VII. osztály tanulói közül vagy azért, mert a harctérről többé nem kaptak szabadságot, vagy hirtelen behívattak, vagy más ok miatt heten nem tudták középiskolai tanulmányaikat befejezni. Ez lett a sorsa azon öt tanulóknak is, akik az 1916/1917. tanév más és más hónapjában tettek osztályvizsgálatot. Ezek sorsa ismeretlenné vált.

Intézetünk ezekben az időkben nagyon változatos és mozgalmas képet nyújtott. A sorozások, a bevonulások, a tanfolyamok idején megélnékült a folyosó, az intézet udvara, az otthonmaradt tanulók csoportokban vették körül a harctérről érkezetteket, ezer s ezer kérdéssel ostromolták őket, s nagyon megnyerte tetszésüket formaruhájuk. Lelkesen körülfogták s ünnepelték őket. Hő vágyuk támadt a katonai egyenruhát magukra vehetni, s bevonulni. A lelki kapocs az intézet s a hadbavonultak között továbbra is fennmaradt. Egymás után jöttek a harctérről a tábori levelezőlapok, a barátság, a hálának s a ragaszkodásnak kifejezői.

Volt tanítványaink, úgy az idősebbek, mint a fiatalok a harctéren hősiiesen, vitézül megállták helyüket, s bár a harctéren küzdő, kitüntetést nyert vagy hősi halált halt tanítványainkra vonatkozó adatok hiányosak, tudomásunk szerint 43-an nyertek kitüntetést és 26-an hősi halált haltak a hazáért.¹

¹ A temesvári kegyestanítórendi főgimnázium értesítője, 1916/1917, 35, 19.

A hazáért meghaltak: Adorján Béla, Beliczay István, Bíró Pál, Boér Zoltán, Bogma István, Bonitz Mátyás, Brucker Ferenc, Cserma Lajos, Feletár Béla, Gerich Ferenc, Gonda György, Häring Ákos, Jäger Alfréd, Kazay Árpád, Kerekes Kálmán, Klemann Miklós, Lukács Gyula, Mangiuca Aurél, Mangold Imre, Mihályfi Imre, Rittinger János, Schretter Győző, Steiner Miklós, Suha Pál, Török János.

Szent emléküket a legnagyobb kegyelettel őrizzük szívünkben. Dicső nevük a hazáért hozott hősi áldozatuk késő századokon átragyogni fog az intézet történetében.

A háborúnak nagy hatása úgy a harctérre vonuló tanulóinknál, mint az itthon lévőkénél nagyon érezhető volt, felkorbácsolta lelküket és izgatott hullámba hozta. A sorozást vagy bevonulást váró tanulók szilajabbakká váltak, gondolkodásuk, figyelmük a harctér felé terelődött. Az itthon levők figyelme szétszórttá vált, szorgalmuk hanyatlott, viseletük miatt több megintésre szorultak, az eredmény gyengült, különösen a világháború harmadik évében, aminek okát elsősorban abban kell keresni, hogy megszakadt az iskola s a szülők ház között a kapcsolat, hiányozván a családfő, aki a harctéren teljesített szolgálatot. Ezzel szemben az ifjúság érzelmvilága mélyült, nemes szívűsége, jó tevésségre hajló áldozatkészsége, könyörületessége a különféle ifjúsági jótékonyossági tevékenység által megnemesedett: szeretetadományokat gyűjtött s adományozott, meleg ruhaneműket, könyveket, folyóiratokat, újságokat, ételeket stb. a hadirokkantoknak, a sebesülteknek, segédkezett a kórházakban, közreműködött a karácsonyi s egyéb jótékony célú ünnepélyeknél. 1914-ben, a piarista templomban rendezett 250 sebesült katona szívet-lelket megható karácsonyi ünnepélyén ők végezték a karácsonyfákon lévő sok-sok gyertya gyújtását, s az intézet énekarával nagyban emelte a bensőséges ünnep hangulatát. Cserkészszolgálatot teljesített, szederccserje-levelet s gubacsot gyűjtött, mezőgazdasági munkálatokat végzett, hadikölcsönt jegyzett, sok-sok gyűjtést rendezett (maguk között a háborús évek gyűjtési összege 3447.34 korona), a hadisegélyező hivataltól elrendelt célokra s munkásságában, tevékenységében kifogyhatatlanul s pótolhatatlan volt, egyszóval: a front mögött dicséretre és elismerésre méltó háborús feladatát a legszebben és legeredményesebben teljesítette. Nem csoda tehát, hogy a nap-nap után változó háborús események és sok iskolán kívül teljesített jótékony munkássága, a szorgalmat s a tanulmányi előmenetelt csökkentették.

Teljes tanév nem volt az 1914/1918. években. Temesvár mindjárt 1914. szeptemberében hadivárossá lett, ebben az időben a Délvidék legérdekesebb városa, amely úgyszólván hemzsegett a sok katonától. 1915 májusában pedig hadiközpont lett. Megérkezett Temesvárra a kiváló német tábornagy, August von Mackensen vezérezredes hadicsoportja. Mackensen Temesvárt több hónapig volt s majd mindennap kilovagolt négy halálfejes huszár kíséretében. Egy ilyen alkalommal találkozott vele a szederccserje-levelet s gubacsot gyűjtő tanulóink egy csoportja, akik a kitűnő nagy hadvezért lelkesen üdvözölték, s tiszteletére a *Himnusz*t s a *Wacht am Rhein*-t elénekelték. Mackensen, aki hadvezéri jeles tulajdonságain kívül édesanyja iránt való szeretet, mély vallásosság, érdeklődés az ifjúság lelkének minden megnyilvánulása iránt jellemzett, mosolygó arccal viszonzta kiránduló tanulóink üdvözlését, felejthetetlen emléket hagyva maga után intézetünk történetében.

A közvetlen szomszédságban lejátszódott Balkán-események közvetlen intézetünk mellett elrobogó katonavonatok, intézetünk felett megjelenő Zeppelinek az ifjúság figyelmét a hadi események felé terelték, s ez kötötte le elsősorban az érdeklődését. Az első Zeppelin 1915. november 2-án jelent meg Temesvárt, s reá november 12. és 13-án közvetlenül intézetünk felett repült el méltóságos lassúsággal, a tanuló ifjúság nagy csodálatára. Azután 1916. májusában, 1916. szeptember 5-én és 1917. márciusában megjelent az új Zeppelin, rendesen nagy hadi események előfutáraként. Nagyban fokozta Temesvár hadi képét az ideszállított sok szerb, olasz, orosz stb. hadifogoly, később az erdélyi menekültek, Mackensennek Temesváron át a legnagyobb fegyelemmel s renndel visszavonuló hadosztálya, előbb a szerb, azután a román katonaság bevonulása Temesvárra.

Új értékeket váltottak ki a hadi események a tanulók lelkéből. Vallásossága mélyebb, hite erősebb, bizalma szilárdabb, lelke könnyörületesebb lett. Intézetünk temploma egyéni buzgóságból már a korai órákban megtelt tanulókkal. Kezeik imára kulcsolódtak, kegyelemért, segítségért, oltalomért, győzelemért, békéért, harcoló apáik, rokonaik megtartásáért ostromolták az Eget. A vallásos érzésüket, hitüket nagyban erősítette a piarista Rendfőnökségtől már 1914. szeptemberében – a legméltóságosabb Oltáriszentség előtt, reggeli ájtatoskodásunk után – harcoló katonáinkért elrendelt közös imádság elmondása. 1915. február 7-én pedig XV. Benedek pápától az Oltáriszentség imáadásával a békesség áldásaiért a tanári testületnek a tanuló ifjúsággal karöltve végzett könyörgő imádsága, úgyszintén a kongregációk ünnepélyei s más vallásos háborús ájtatosságok.

Tanulóink részére három tanéven át hiányzott az udvar, a torna- és díszterem. A tízpercet a tömeges ifjúság (az 1914/1915. évben 652, az 1915/1916. évben 637, az 1916/1917. évben 635 nyilvános tanulója lévén az intézetnek), a folyosón szorongva töltötte három tanéven át, mégis minden panasz és kellemetlenség nélkül folytak le a tanévek. Iskolaszolgáink bevonultak, s helyettük Pjotr Linde orosz és Henrico Brinati olasz hadifoglyok a szolgálatot kifogástalanul teljesítették. Az intézet villamos csengettyűje a betegek miatt használható nem lévén, az igazgatótól megbízott tanulók kis kézi csengettyűvel lelkiismeretesen jelezték mind a három helyen az órák kezdetét és végét. A piarista intézetben elhelyezett osztályok tanulói részére a templom felől volt a külön bejárat. Az ünnepélyeket a Koronaherceg szálló nagytermében tartottuk meg.

Az osztályok zsúfoltak voltak, átlag egy osztályra 63-64 tanuló esett, de ez a törvénybe nem ütközött, mert a VKM.114.811–1914. sz. rendelete alapján az egyes osztályokban a tanulók száma felemelhető volt, hogy a párhuzamos osztályok száma csökkenjen. Az 1914/1915. tanévben párhuzamos volt a I., II. és III. osztály, az 1915/1918. tanévekben csak az I. és II. osztály, az 1918/1919-től kezdve az 1923/1924. tanév végéig a tanulók özönlésével a párhuzamos osztályok száma évről évre növekedett. Tizennégy osztálynál többet az intézetben az összes helyiségek, szertárak előadói énekterem, könyvtárterem igénybevételével sem lehetett elhelyezni. A tanuló ifjúság hadsegélyző munkálatát az intézet igazgatója s az egész tanártestület irányította, elől járván jó példával és áldozatkészséggel. A kegyes tanítórendi rendház alapjainak nagy részét feláldozta a haza oltárára, amely azután a háború elvesztésével elveszett. A tárház hadiköl-

csön jegyzése 22 050 korona,² a főgimnáziumé 36150 korona.³

Rekvirálás folytán elvesztette az intézet két becses szentannai emlékét: a templom két harangját, amelyekhez a rendháznak s a gimnáziumnak nagy múltja fűződött. A három újszentannai plébániai harangot 1789-ben, midőn a piaristák felsőbb rendeletre Temesvárra települtek át, magukkal hozták, s a régi piarista templom tornyába helyezték el; 1908-ban az új épületbe való átköltözés előtt újra öntötték s az új templom tornyába kerültek. Az igazgató hiába hivatkozott a harangok régi becses emlékére s, hogy azok 1756 óta Újszentannáról – ahol a piaristák a plébániai teendőket is végezték⁴ drága ereklyéink – hiába kérte az illetékes hatóságokat írásbeli folyamodással is, a három harang közül csak egyet tudott megmenteni a rekvirálástól

A világháború volt a szép, modern, délvidéki mintaintézetnek első igazi nagy erőpróbája s teljesítménye a nemzeti közügy s hazafiság szolgálatában, s bár termei szépségeitől megbénítottan s megviselten, az erőpróbát kiállotta, hogy a háború befejezése után következő nehéz korszakban újabb s újabb, nagy és erős teljesítményeivel örökítse meg nevét a Délvidék történetében.

Az iskola megtette mindazt, amit a rendkívüli idők megköveteltek, táplálta s erősítette azokat az erkölcsi s hazafias pedagógiai s didaktikai erőket, amelyekből a háborúban elért bámulatos eredmények fakadtak, s fényesen igazolták a vitéz magyar faj nagy és pótolhatatlan értékét a nemzetek harcában és versenyében.

Az 1917/1918. évet, mint utolsó háborús évet minden osztállyal intézetünkben szeptember 5-én fejeztük be. Ebben a tanévben 1917. október 1-én Misányi Lajos, november 24-én pedig Horváth Jenő piarista tanárok mint katonai lelkészek harctéri szolgálatra osztottak be, s a tanulók közül az utolsó bevonulások március 8-án és április 28-án történtek meg. 1918. január 31-én jelennek meg az amerikai csapatok a nyugati harcvonalban Wilson fegyveres intervenciója folytán, s ez eldöntötte a nagy tusát a központi hatalmak ellen. A központi hatalmakra nézve 1918 júniusától a harctéri helyzet kedvezőtlenül alakul. Augusztus 2-án Ludendorff elrendeli a nyugati visszavonulást; 1918. szeptember 15-én Franchet d'Esperey balkáni hadserege áttöri a bolgár frontot, és szeptember 30-án Bulgária kapitulálása után megkezdődik a Balkánról a visszavonulás. Wilson ravasz politikája a nemzetiségek önrendelkezési jogának a hirdetésével bomlasztólag hatott a monarchia népeire. Ilyen viszonyok között kezdtük meg az 1918/1919. évet szeptember 5-én ismét három párhuzamos osztállyal, összesen 11 osztállyal, azonban spanyolnátha miatt az előadásokat október-8-án be kellett szüntetni, s csak október 20-án folytattuk újra az előadásokat.

² *Historia domus et gymnasii Temesvariensis Sch. P.* (A temesvári piarista társház és gimnázium története).

³ *A temesvári kegyestanítórendi főgimnázium értesítője az 1914/1915, Temesvár, Csanádegyházmegyei ny., 1915. 85., A temesvári kegyestanítórendi főgimnázium értesítője az 1916/1917, Temesvár, Csanádegyházmegyei ny., 1917. 37., A temesvári kegyestanítórendi főgimnázium értesítője az 1917/1918, Temesvár, Csanádegyházmegyei ny., 1918. 22. és Historia Domus et Gymnasii Temesvariensis Sch. P.*

⁴ PFEIFFER Antal, *A kegyes tanítórendiek temesvári társházának és a főgimnáziumnak története*, Temesvár, kny., 1891. 17.

III.

AZ OKTÓBERI FORRADALOM HATÁSA TEMESVÁRON

Temesvár 1918. augusztus 1-jén tankerületi főigazgatóság székhelyévé lesz. Madzsar Gusztáv főigazgató látogatásai. Az 1918. évi októberi magyarországi események. Ezek hatása Temesvárra. A bánáti néptanács megalakulása 1918. október 1-én. A szerbek 1918. november 17-én bevonulnak Temesvárra. A Narodna Uprava szerepe. A Narodna Uprava s a temesvári intézetek. Szerb impérium 1919. február 20-án. Filipon megyei Heegn városi főispán szerepe. A szerbek összeütközése a néptanáccsal s a munkásággal. A tanuló ifjúság hazafias viselkedése. Amerikai misszió. A magyarországi viszonyok jellemzése s hatása a tanításra. Nevelés-tanítási reformok. 1918. december 20-án Temesvárt megalakul az Oktató Munkások Szövetsége. Diáktanács.

Az 1918/1919. tanévben intézetünk új tankerületi főigazgatóság alá helyeztetett és Vass Bertalannak, aki 1917. november közepén látogatta meg utoljára az intézetet, utódjává Madzsar Gusztáv neveztetett ki. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 92.079–1918. sz. rendeletével évi augusztus 1-én életbe léptetett, új beosztás szerint működő Tankerületi Főigazgatóságnak, illetve a nagyváradi tankerület kirendeltségének székhelyévé Temesvárt jelöltetett ki. A temesvári székhely azonban a kedvezőtlen lakásviszonyok miatt nem valósult meg s Madzsar Gusztáv, mint a makói állami főgimnázium volt igazgatója, Makóról kormányozta az új tankerületet. Hivatalosan 1918. október 18-án jelent meg először Temesvárt, amikor úgy maga, mint irodája részére lakást keresett, azután december hóban Versecet, Fehértemplomot, Lugost és Karánsebest akarta meglátogatni, de akkor már a viszonyok oda fejlődtek, hogy a két első helyen a szerb közigazgatást léptették életbe, a két utóbbi helyen pedig a románság magatartása miatt az iskolák nem nyíltak meg, így tehát szándékát nem tudta megvalósítani. Másodízben május hó utolsó napjaiban jött Temesvárra főigazgatói látogatást végezni. A temesvári szerb katonai parancsnokság engedélyével meglátogatta a verseci s fehértemplomi intézetet, s a temesvári középiskolákat, azonban mivel Lugost és Oravicát a románok megszállták, ezen helyeken látogatásra engedélyt nem nyert. Intézetünket május 27–31. napokon látogatta meg s elnökölt a június 16–21. napokon megtartott szóbeli vizsgálatokon. Hivatalos látogatása alkalmából tartott értekezlet jegyzőkönyvéből ezen részeket emelem ki.

„Öt hosszú évig tartó véresen pusztító vihar száguldott végig a magyar földön, romba döntve mindent, amit a kultúra hosszú évtizedeken alkotott. Romok és pusztulás, bármerre fordul tekintetünk, s én mégis azt hiszem, hogy a szétdőlt omladékokban nemsokára új élet fog virulni. Kiemelem a vallás-erkölcsi és hazafias nevelés fontosságát. Ennek szükségességét nem bizonyítva semmi más meggyőzőbben, mint a legújabb idők szomorú eseményei. Az utóbbi időben társadalmunknak erkölcsi érzése is mélyen alásüllyedt, s vele együtt a tanulók erkölcsi hanyatlása nagy mértékkel halad az erkölcsi nihilizmus felé. Ily viszonyok között kétszeresen jól esik olyan iskolát látnom, amely mindenben lépést tart a haladó kor követelményeivel, amely egyenrangú

feladatának tekinti nemcsak az értelmi, hanem az erkölcsi képzést is. Az év folyamán több ízben megszakított szorgalmi idő, a súlyosan ránk nehezedett viszonyok a tanuló ifjúságnak a nehéz napokban veszélyeztetett szorgalma erősen próbára tették a tanártestület munkabírását, s mégis úgy látom, hogy a tanítási eredmény általában nem hagy fenn kívánni valót.”¹

A harcéri helyzet megérleli a magyarországi nagy eseményeket. Október 30-án Törökország kapitulált s október 31-én megkötik a fegyverszünetet a törökök, október 29-én áttörik az osztrák s a magyar frontot az olaszok. Az olasz fronton megbomlik a rend, s mivel a hadsereget nem vonták vissza, szemtanúk szerint annyi milliárd érték pusztul el pár nap alatt, amennyibe a négy éves háború sem került. IV. Károly föderatív alapon akarta megmenteni a monarchiát, azonban számításában, mint az események igazolják, csalódott. Magyarországon kormányt nem tud alakítani, s midőn a szocialisták nyomása alatt 1919. október 31-én Károlyi Mihályt miniszterelnökké nevezte ki, s Tisza Istvánt meggyilkolják, kitör Pesten a forradalom, amely a marxizmus szerint legalkalmasabb a szocializmus tanainak megvalósítására. A szocialisták, a Károlyi Mihály programja teljes szakítást jelentett Németországgal s Ausztriával, s beszüntetett minden hadműveletet. 1918. október 31-én megjelent Belgrádban Franchet d’Esperey tábornoknál s ezt követte a belgrádi demars.

A magyarországi s harcéri eseményeknek nagy hatása volt Temesvárt. A szocialisták már október végén naponta tüntető felvonulásokat rendeztek, s éltették a forradalmat, s miután október 31-én délelőtt tíz óraker felolvasták a hadügyminiszter sürgönyét, amely szerint a tisztek bármelyik katonai tanácshoz csatlakozhatnak, a katonaságnál minden subordinatio felbomlott. Bartha Albert vezérkari főnök lett a katonai biztos, aki a szocialisták népbiztosaival egyetértésben dolgozott, s már 12 óraker katonáknak és civileknek a városháza nagytermében hozott határozata alapján az erkélyről kihirdették a Bánáti Néptanács megalakulását. A Nemzeti Tanácshoz való csatlakozás végett a budapesti Nemzeti Tanácstól érkezett sürgöny alapján a főispán és a polgármester 1918. október 31-én délután négy órára összehívták meghívókkal Temesvár szab. kir. város tanácsát s a Törvényhatósági Bizottság tagjait, ezen a gyűlésen a szocialisták vezetői a város s a megye vezetőinek kezéből kivették a hatalmat. Ezen az izgalmas s nevezetes gyűlésen, mint törvényhatósági tag magam is részt vettem, s megdöbbenve láttam, hogy Bartha Albert szintén a szocialista vezérek között foglalt helyet. A Bánáti Néptanács intézte ezután a város s a Bánáti Köztársaság ügyeit.

Ugyanezen nap délután Temesvár már forrongó képet mutatott. Este az összeverődött szélsőséges ifjúsági csoport megcsonkította, s ledöntötte az osztrák uralomra emlékeztető szobrokat, az események forgatagában nem gondolva meg, hogy Anton Scudier és Alexander Coronini tábornokoknak egészségügyi és szépészeti szempontból Temesvár örök hálára van kötelezve. Tudomásom szerint intézetünkben ebben senki sem vett részt. A szocialisták megbízottai bejárták a kaszárnnyakat s a katonaságnak tudtára adták, hogy mindenki mehet

¹ Az 1919. május 31-én tartott főigazgatói értekezlet jegyzőkönyvéből (201–1919. sz. alatt).

haza, mert a háborúnak vége van. A fegyvereiket töltényekkel együtt a katonáknál hagyták, akik fegyveresen, tömegesen tódultak a vasúti állomáshoz, s mivel elutazni nem tudtak, ellepték az állomást s a kocsmákat, s ennek a hatása alatt este 8–9 óra között már hallatszott a fegyverek ropogása.

Reggel öt órakor a helyzet már nagyon veszedelmessé kezdett válni, mert a katonaság rabolni s fosztogatni kezdett, miért is a polgárságot korán reggel a Koronaherceg szálló ablakára kifüggesztett ezen felhívással: „Polgárok! Ragadjatok fegyvert s gondoskodjatok mindnyájan vagyonotok megmentéséről!” – figyelmeztették a fenyegető veszedelemre. A kadétskola növendékei sortűz leadásával megmentették a helyzetet. A rend fenntartására nemzetőrség alakult. Mint nemzetőrök teljesítettek szolgálatot tanulóink közül mintegy negyvenen, a tanárok közül pedig négyen.

A fegyvereket a Ferdinánd-kaszárnyában osztották ki, s nagy hiba volt, mint a következmények igazolták, hogy boldog-boldogtalan kezébe fegyvert adtak, amelyet aztán nem követeltek be.

A Bánáti Néptanács a városhoz, megyéhez, pénzügyhöz a saját megbízottait, biztosokat és új főispánokat nevezte ki, működésük azonban nem soká tartott. Intézetünket működése annyiban érintette, hogy 5581–1919. sz. a. hivatkozva az 1918. évi 6700–1918. sz. M. E. kormányrendeletre, 1919. január havára járó rendkívüli segély fejében a temesvári főgimnázium kegyesrendi rendes tanárainak összesen 4200 koronát kitevő rendkívüli segélyt utalt a temesvári Magyar Állami Adóhivatalnál anélkül, hogy a segélyt kérelmeztük volna a Bánáti Néptanáctól. A szerbeknek Temesvárra történt bevonulása után közbenjárt a szerb katonai parancsnoknál, hogy iskolánk, amely november 18-ika óta zárva volt, újra megnyitassék. Az iskola november 25-én ismét megnyílt, s az előadásokat rendszeresen folytatta. Segítségre volt a szénbeszerzésben is. Ekkor már a szállítási viszonyok miatt szénhez nem tudtunk jutni, s intézetünk központi fűtése miatt az igazgató a Bánáti Néptanács közben járását kérte s huszonöt tonna szenet a szerb katonai parancsnokságtól sikerült kiutalványoztatni intézetünk részére.

A november 11-iki általános fegyverszünet után Magyarországot megszállták az antant csapatok. Mackensen hadtestének Versecen s Temesváron át a legnagyobb rendben, s fegyelemben történt visszavonulása után a szerbek 1918. november 17-én két század katonasággal bevonultak Temesvárra. A különböző nemzetiségek szónokain kívül Beleszlin gyárvárosi szerb lelkész üdvözölte őket a szerbek nevében, örömet fejezván ki, hogy ami régen lelkükben élt, azt most megvalósítva látják, s lelkük érzelmeit most már nyíltan is kifejezhetik.

Bevonulásuk után a Bánáti Néptanácsot átalakították, működését népjóléti intézkedésekre korlátozták, s ezután, mint közvetítő szerv, a szerb katonai parancsnokság jóváhagyásával intézkedett, február 20-án a szerb parancsnokság megszüntette a Bánáti Néptanácsot.

A Bánáti Köztársaság tehát tulajdonképp október 30-tól november 17-ig tartott, amely napon már megszűntnek tekinthető. Később, november 25-én magyar részről, Temesvárról emlékiratot nyújtanak be a belgrádi francia főparancsnoksághoz a Bánáti Köztársaság tervéről. Ez azonban csak tervezet maradt, valamint csak tervezet volt az 1918. december 24-én felmerült Bánáti Népparlament Kormányzóság eszméje is. Ezeket illetőleg hivatkoznak Temesvár pol-

gármestere könyvének ezen soraira: „Temesvárt helyi politikusok a Nemzeti Tanácstól külön politikát folytattak, s a temesvári szervezett munkássággal karöltve kikiáltották a külön Bánáti Köztársaságot. A Bánát ezen alakulásában azonban nem az egész Bánát vett rész, ezért sok helyen nem is reagáltak a Bánáti Néptanács utasításaira. Ekként főleg csak Temesvár város maradt a néptanács fennhatósága alatt.”²

A szerbek bevonulása után mintegy 4000 szerb katona jött Temesvárra s pár nap múlva megérkezett a szerb divizionárius, Gyorgyevits, s november 20-án a hadtestparancsnokság épületére kitűzték a szerb zászlót. Lefoglalták a telefont, vasutat, szenet, s a Maros vonalán elzárták pár napra a Bánátot, Szőregnél szigorú vámvizsgálatot tartottak. A budapesti lapokat nem engedték behozni és semmi élelmet nem engedtek kivinni. November 17-től február 15-ig erősebb fellépés a szerbek részéről nem volt tapasztalható, a szerbek azonban nap-nap után többen és többen jöttek Temesvárra, különösen Temesvár környékéről. A szerbek november és december hóban úgyszólván tódultak Temesvárra, s a város nagyon mozgalmassá vált. Az utcán nagyon sok szerb szót lehetett hallani, a vidékről kocsikkal jöttek, és elvitték a kaszárnyákban visszamaradt holmikat.

December 3-án és 4-én francia tisztek vezetésével gyarmati színes katonaság érkezett Temesvárra Leon Gambetta tábornokkal. A szerbek s franciák mint megszálló csapatok küldettek Temesvárra, mert a Bánát sorsa még nem volt eldöntve.

A szerb hadosztályparancsnok s a francia generális megérkezése után a közigazgatás úgy a megyénél, mint a városnál nyugodt maradt. Ez az állapot 1919. február 15-ig tartott, amikor Gyorgyevits helyébe, aki nem akart az erőszak terére lépni, Gruics Panta neveztetett ki hadosztályparancsnokká. A hazai szerbek, különösen pedig a Narodna Uprava, Gyorgyevits tábornokot nem tartották elég erősnek ahhoz, hogy céljaikat megvalósíthassák. Ez a cél a szerb impérium megvalósítása volt, amely miatt 1919. január 21-én az újvidéki szerb Nemzeti Tanács elnöke Temesvárra érkezett, s azon volt, hogy a talajt a szerb impériumra előkészítse. El akarta ismertetni a város polgármesterével s a városi tanáccsal a Narodna Upravát, s népszavazás útján a csatlakozást Szerbiához. A polgármester javaslatával az ügy akkor elodázódott.

A Narodna Upravát, magyarul a szerb Nemzeti Tanácsot a szerbek az összeomlás után Újvidéken, magyar forradalmi úton létesítették, s később Jugoszlávia javára akarták érvényesíteni, mivel azonban illegális úton keletkezett, a hatóságok és a szerb katonaság nem ismerte el. Mindjárt az összeomlás után Újvidéken röpiratot tett közzé a néphez intézve, amely hozzám is eljutott.

„A régi Osztrák–Magyar Monarchia – hirdeti – romokban hever. Győzött az igazság. Mindazon népek, amelyek Bácska, Bánát és Baranya területén élnek, jövőjüket legjobban alapozzák meg, ha a szerbek, horvátok és szlovének nagy szabad és igazságos államához csatlakoznak. Ebben az államban a szlávokon kívül minden más nép: a magyar, román és német, bár kisebbségben van, meg fogja találni a nagy fejlődés és

² GEML József, *Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből 1914. VI. 15.–1919. IX. 4.* Temesvár, Helikon kny., 1924, 91.

előrehaladás útjait. Mindenkinék meg lesz a maga iskolája, senkinek nem támadják meg nyelvét és vallását, és teljes jogegyenlőség fog uralkodni.”

Már a szerb impérium behozatala előtt egymás után küldözgette rendelkezéseit a városi hatósághoz, a Bánáti Néptanácshoz, kormánybiztossághoz az iskolák igazgatóihoz. Rendelkezéseit azonban még a megszálló szerb csapatok sem követték. A Narodna Upravának Közoktatásügyi Minisztériuma létesült Újvidéken Bánát, Bácska, Baranya ügyosztályával s december hótól kezdve küldözgette iratait az intézetek igazgatóihoz, legsűrűbben azonban február 4-től kezdve.

A vallás- és közoktatásügyi biztos 1919. február hó 4-én 2–1918. sz. iratával megszűntnek nyilvánítja a temesvári Tankerületi Főigazgatóságot illetve a temesvári tankerületi kirendeltség hatáskörét a Narodna Upravna kormányzása alatt megszállt területen fennálló középiskolákkal szemben, s egyúttal új tankerületi főigazgatóságot szervez Újvidék székhellyel, s felszólítja az igazgatóságot, hogy a jelen rendeletnek vételétől számított 8 napon belül jelentse ki ezen rendeletnek tudomásvételét. A tanárokról minősítvényi táblázatot kér, az államsegélyről kimutatást, mindkettőt sürgönyileg még 1918. december hóban.

Az ügyet megbeszéltük az éppen itt időző főigazgatóval, Madzsar Gusztávval, s az összes temesvári középiskolai igazgatókkal együtt a bánáti kormánybiztostól kértem felvilágosítást. A válasz az volt, hogy a sürgönyökre felelni nem kell, mert a kormánybiztos a szerb katonai parancsnokságtól itt helyben csak minapjában azt az értesítést kapta, hogy Újvidéknek Temesvárhoz semmi köze. Mégis ezen értesítés után is jónak láttam a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz fordulni s utasítást kérni, hogy a szerb impérium esetén milyen eljárást kövessék. Erre az iratra azonban már feleletet nem kaptam.

A Narodna Upravna ezután is tovább küldözgette iratait június és július hónapokban is. Fizetéspótlékot ígért azon tanároknak, akik az esküt leteszik és elrendelte a statisztikai adatok betérjesztését július 15-ig.

A Narodna Upravna kiküldöttei, az újvidéki szerbek február 15-ke előtt többször át akarták venni az impériumot a városnál, az egyes állami hivataloknál, de mindannyiszor elutasították. A bíróság, a posta, a pénzügy egyhangúlag tagadta meg az eskü letételét, s midőn az újvidéki kiküldöttek a postai hivatalnokokat háromszor szólították fel az eskü letételére, ezek válaszul a himnuszt énekelték. Az eskü letételét elutasították.

Február 14-én kilakoltatta a szerb katonai parancsnokság a kadétiskolából a Bánáti Néptanácstól oda költöztetett felsőkereskedelmi iskolát s a kereskedelmi internátusokat, szertárat, az egész intézetet, mert meg kell jegyezni, hogy a kadétiskola áthelyezését a hadügyminiszter, bár a fegyverszünet szerint a Délvidék Temesvártól a Marosig katonailag a szerbektől megszállt területté lett, nem rendelte el, a kiürítés azon a címen történt, hogy az új szerb divízióknak irodákra van szüksége. Ezt a kadétiskola régi parancsnoksága végezte.

A berendezkedés után február 20-án a szerbek átvették az impériumot s ekkor már a belgrádi kormány intézkedett. Megyei főispánná Filipon Márton alibunári ügyvéd, városivá pedig Reinhold Heegn verseci pángermán mérnök neveztetett ki, tanfelügyelővé egy temesvári szerb tanítót tettek meg, akit később Filipon 249–1919. sz. rendeletével az alsó, felső és középfokú tanintézetek felügyeletével is megbízott, de a megbízatás nem valósítatott meg. Az új főis-

pánok 1919. február 20-án délelőtt két fegyveres tiszt kíséretében átvették a megyén s a városnál a hatalmat. A régi főispánok az erőseknek engedve távoztak helyükről. Megszüntették a különböző nemzeti tanácsokat, s gyanús szemmel figyelték a munkások terrorjait, s rossz néven vették, hogy a városi tanács tárgyal a néptanáccsal. Február 20-án negyven kocsi felcsomagolták a kataszteri térképeket s Belgrádba szállították. Ugyanezen napon estefelé levették a magyar nemzeti lobogót a városháza erkélyéről. Az erőszakra a munkásság erőszakkal felelt. Február 21-én 10 órakor kezdődött az általános sztrájk s a munkásság nagy tömegben lepte el az utcákat. A tanulókat 10 óra után hazabocsátottuk, többért félelmükben maguk a szülők, vagy helyetteseik jöttek el. Délután mindenki sétált, mert gyülekezni nem volt szabad. Este a villanylámpák nem gyúltak ki, s víz nem volt a tartányokban, de Farret francia generális közbepépésére később a villany rendesen működött s reggelre víz is folyt a tartányokból.

Másnap, február 22-én minden hivatal szünetelt. Mindenki talpon volt. A városházától a Lloyd-épületig hullámozott a tömeg. Számuk 25–30 ezer lélekre tehető. Tíz óra után a tömeg a Lloyd előtt a téren gyülekezett s izgatottan várta a munkásság küldötteit, akik a francia generálissal tanácskoztak s közbenjárását kérték. A munkásság kívánsága a régi magyar impérium, illetőleg a néptanács impériumának visszaállítása volt. A munkások küldötteinek tanácskozása eredménytelen maradt, s tudtára adták a tömegnek, hogy a szerbek nem hajlandók a munkásság kívánságát teljesíteni s ragaszkodnak az impériumhoz.

Ami erre következett, azt, mint magasztos jelenetet, a magyarság lelkének kitörő megnyilvánulását nem felejtheti el senki, aki mint e sorok írója is, ennek szemtanúja volt. Midőn a munkások küldöttsége a szerb térparancsnoksághoz indult a tárgyalást tovább folytatni, s tudtára adta a tömegnek, hogy a válasz meghozásáig maradjon együtt, a tömeg hazafias dalok énekléséhez kezdett. Elénekelte a *Himnusz*t, a *Szózatot*, a *Kossuth-nótát*, a *Marseillet* s több hazafias dalt, közben éltetve a Magyar Köztársaságot s a francia nemzetet. Majd az ifjúság kihozta a színházból a magyar zászlót, felvitte a színház erkélyére. A tömeg erre hangosan követelte, hogy a nemzeti zászlót tűzzék ki a színház homlokzatára. Az ifjúság azonban görcsösen szorítva kezében a zászló rúdját, nem adta ki a zászlót kezéből. A zászló magasra emelésével a tanuló ifjúság elszavalja a *Talpra magyart*. Mindenki kezét esküre emeli az ég felé. Könnyek tódulnak a szemekbe. A felemelő magasztos érzélem az ifjúságtól átragad, mint delejes áram az egész tömegre. Senki sem törődik azzal, hogy a színház közvetlen szomszédságában a szerbek géppuskái irányulnak feléje, s az odarendelt szerb lovasság várakozik roham-parancsra.

A francia tisztok közbenjárása megakadályozta a tömeg szétszórását s elhárított minden végzetessé válható következményt. Mivel az ifjúság semmi áron nem adta ki a nemzeti zászlót kezéből, bár a tömeg követelte a zászló kitűzését, erre a színház erkélye mögött lévő részről Osztie Andor, a Délmagyarországi Közlöny szerkesztője, intézetünk régi tanítványa kihozta azt a két zászlót, amelyet ünnepi alkalomkor a színház homlokzatára szoktak két oldalt elhelyezni, s egetverő éljenzés között kitűzte. Az ifjúság folytatta a hazafias költemények szavalását s közben a tömeg az éneklést. A francia tisztok közbepépése elhárított

minden súlyossá válható következményt, s midőn 12 óra felé a munkásság küldöttsége azzal az üzenettel jött vissza a szerb térparancsnokságtól, hogy mivel az a maga hatáskörében nem határozhat, ezért az ügyet Belgrádba terjeszti fel s a választ csak holnap 11 órakor fogják kihirdetni, a tömeg csendben szétoszlott.

Másnap 10 óra után az utcákon ismét hullámozott a tömeg, s várta a belgrádi választ, azonban gyülekezni már nem volt szabad, s a belvárosi mozi előtt felállított s a színház felé irányított géppuskák csövei lehetetlenné tettek minden gyülekezést, amire különben úgysem volt szükség, mert Belgrádból semmi válasz nem érkezett. Ugyanezen napon a szerbek a néptanács vezéreit le akarták tartóztatni, őrizetbe vették őket, akiket aztán a franciák autón Aradra szöktettek. Estefelé már híre terjedt, hogy a munkástanács megszünteti a sztrájkot, és a munkástanács és a szerb parancsnokság között létrejött a megállapodás. E szerint esküt senkitől sem követelnek, s mindenki folytatja a munkát.

Február 24-én éppen vasárnap volt. A tanuló ifjúság csendes szentmisét hallgatott, azonban a szülők vagy helyettesei többeket még nem engedtek el hazulról. Február 24-én egy amerikai misszió a viszonyok tanulmányozására Temesvárra érkezett, ennek egy tagja – a nevét nem jegyeztem fel – engem is házfőnöki lakásomon meglátogatott. A látogatás tisztán csak udvariassági ténykedés volt s ezen túl semmire sem terjedt ki.

Február 25-én a munka minden téren megindult. Munkába léptek a tisztviselők és világi tanártestületek is, akik február 24-én tartottak négyes sorban utcai felvonulást. Intézetünk február 24-én megkezdte már a tanítást, és sikerült annyira a tanulók lelkére hatni, hogy az iskolában a normális viszonyok visszatértek.

November, december hónapban Magyarországon a szocialisták radikális irányba terelték az ország kormányzását, különösen január 11-e után, amikor Károlyi Mihályt köztársasági elnökké választották. Budapesten december hó végén a hatalomra került forradalmi szervezet egyik-másik töredéke arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vallás-erkölcsi alap kihagyandó a nevelés és oktatás keretéből, s állást foglalt a tanításban a nemzeti gondolat ellen. Ezzel a forradalmi, radikális szocialista irányzattal szemben állást foglalt 1918. december 22-én a szerzetes tanárok tanácsa, hivatkozva arra, hogy a nevelés és oktatás feladatát az állam helyett századokon át a szerzetes és felekezeti iskolák végezték, s azokra most is szükség van, mert az ország s az emberiség örök javait szolgálják ma is vallás-türelemmel, s a kor igényeihez simuló versenyző képességükkel.

Itt Temesvárt a szocialisták programjába vett ezen neveléstanítási irányzatának a néptanács kormányzása alatt keletkezett egy megnyilvánulása, s hogy tovább nem fejlődött, azt nézetem szerint a szerbek bevonulásának kell tulajdonítani. 1918. december 20-ára több tanférfiút hoztak össze az állami felsőbb leányiskola egyik nagytermébe, hogy a néptanács városi kormánybiztosának elnöklete alatt az iskolák autonómiájáról tárgyaljanak. Ezen értekezletre én is meghívót kaptam s megjelentem. A tanácskozás tervbe vette, hogy az iskolai autonómia alapján az igazgatókat elcsapják, s helyettük a tantestület választ elnököt, eltörlik a főigazgatóságokat s tanfelügyelőségeket, s helyettük iskolai kamarákat alakítanak, s a tankönyveket megreformálják. Az újítást még az

1918/1919. tanévben életbe akarták léptetni. Memorandumot készítettek, amelyet az Oktató Munkások Szövetsége is megtárgyalt, amelynek elnökévé Teleki Endre, a felsőbb leányiskola tanára választott meg, akinek meggyőző érvei alapján 1918. december 23-án a tervezetet elejtették, arra való hivatkozással, hogy ezt az ügyet országosan kell szervezni, s a minisztériumhoz kell felterjeszteni, tehát Temesvárt külön nem lehet életbe léptetni. Ezzel a határozattal azután az iskolák autonómiájának kérdése lekerült a napirendről.

A különféle tanácsok keletkezése, amelyekről a diákság a napilapokban sokat olvasott, a diáktanács alakításához vezetett. Mindjárt november 25-ike után, amidőn az előadások újra megkezdődtek, a diákság tervbe vette az érettségi eltörlését, bizalmi férjijai útján a jegyek ellenőrzését, a tanárok áthelyezését stb. stb., s önrendelkezési alapon a diáktanácsban akart ezekről határozni.

A diáktanács gyűlését 1918. december 1-ére hívták össze az állami főreál nagytermében. Minden középiskola képviselve volt a gyűlésen. Intézetünk bizalmi kiküldöttjeként két tanuló jelentkezett a hetedik osztályból. Kíváncsi voltam a diáktanács gyűlésének lefolyására s a határozatokra, s ezért referáltattam magamnak tanulóinkkal a történetekről, akik aztán tudomásomra hozták, hogy a terem teljesen megtelt, s mivel mindenki egyszerre akart beszélni, senki szóhoz nem jutott és a nagy zűrzavarban semmit sem tudtak határozni. Nagyon jellemző kép a korállapotok megítélésére!

IV. A SZERB IMPÉRIUM

A szerb impérium. A szerb impérium s a franciák. A szerb impérium s a nemzetiségek. Temesvár s a Bánság sorsa. Intézetünk a s franciák. A francia táborno­kok meglátogatták az intézetet. Az ebéd­lő mellett lévő társalgó a francia tisztek részére étkezőhelynek átadatik. A szerb reál­gimnázium eszméje. A párizsi konferencia döntése. Pillich Mladen a szerb Nemzeti Tanács elnöke az igazgató­nál. A szerbek kivonulása Temesvárról 1919. március hóban. A szerbek visszatérnek Temesvárra. Március 15-ét hazafi­asan megünneplik a tanulók, intézetek s az ifjúság. A szerbek be akarták zárni a piarista intézetet és letartóztatni az egész tanári kart. A bolsevizmus kitörése Magyarországon. Tanácsköztársaság 1919. március 21-én. A szerbek kifosztják az állami épületeket. A szerbek ki akarták fosztani intézetünket is. Az igazgató védekezése. A szerbek 1919. július 27-én elhagyták Temesvárt. A franciák 1919. május 3-án hagyták el Temesvárt, de 1919. július 17-én ismét Temesvárt vannak.

A szerb impérium átvétele emlékeztet bennünket az 1849-től 1860 végéig terjedő időszakra, amikor Temesvár az egész Temesköz­zel együtt Magyarországtól elszakított és Szerb Vajdaság és Temesi Bánság címen koronatartományyá tételtett Temesvár fővárossal.

A szerbek az impérium átvétele után az egyes hivatalok élére saját embereiket nevezték ki, a többieket meghagyták működési körükben. A harc azonban a Bánátért és Temesvárért ezután sem szűnt meg, mert a konferencia Párizsban még nem döntött.

A különböző hírekkel szemben a hangulat minden héten változott. Egyik nap az a hír futott végig a városon, hogy a szerbek mennek, a másik nap az, hogy maradnak. Már február végén erősen tartotta magát az a hír, hogy franciák veszik át az impériumot, s ennek úgy látszik volt valami alapja, mert Farret francia generális már 18-án Török Sándornál, az erdő­őri szakiskola igazgatójánál azt a kijelentést tette, hogy Temesvár s Temes vármegye felső része még Lugos is, biztosan magyar fog maradni, s bár ő holnap Lugosra távozik Temesvárról, azért a temesvári francia csapatok parancsnoka marad, kijelentése azonban nem valósult meg.

A románok, akik pedig sokkal többen laktak Temesvárt, mint a szerbek, anyanyelv szerint 1910-ben volt 36,9% román s 12,3% szerb, s a Délvidéken pedig 38,5% román s 25,9% horvát-szerb,¹ nyugodtan figyelték itt a szerbek eljárását, de annál inkább dolgoztak Párizsban. November hóban, amidőn a szerbek Temesvárra bevonultak, a többi szónokok közt Aurel Cosma román nyelven szívélyes szavakkal a románság nevében beszélt, s mintegy vágással kiemelte, hogy a szerbeket Hunyadi Jánosnak, a nagy román hősnek városában üdvözli. A szerb impérium alatt a románok a szerbek véghezvitt dolgaiba nem avatkoztak bele.

A bánáti románok, különösen a papság nagy számban vett részt az 1918.

¹ GEML József, *Temesvár közállapotai 1910-ben*, Temesvár, Uhrmann kny., 1910. 17, 137.

december 1-én tartott gyulafehérvári nemzetgyűlésen, amelyen feltételek nélkül kimondják egyesülésüket a Román Királysággal; december 2-án tartotta első ülését a román nagy nemzeti tanács, amely a hatalom átvételére Kormányzó Tanács néven Iuliu Maniu elnöklete alatt 15 tagú bizottságot alakított s a Kormányzó Tanács december 9-én megkezdi működését Szebenben és december 11-én Ferdinánd proklamálta Erdély egyesülését Romániával, s megbízta a Kormányzó Tanácsot az erdélyi közügyek vezetésével.

Temesvár s a Bánát sorsa még eldöntetlen volt, szerb és francia csapatok tartották megszállva, a parancsnokságot a szerbek gyakorolták s úgy látszott, mintha a franciák a megszállás ellenőrzése miatt jöttek volna Temesvárra, maga a francia tábornok úgy nyilatkozott a polgármesternek amidőn közbenjárást kért a szerbeknél, hogy ő csak annak a delimitációs bizottságnak elnöke, amely a szerb s román határokat van hivatva megállapítani.

Nézetem szerint a franciák itt Temesvár s a Bánát sorsának eldöntését várták, s aztán az impérium átadását, de mivel az ügy húzódott, a francia generális a parancsnokságot csak augusztus 5-én vette át. A francia generálisok a szerbek dolgait, harácsolásait, különösen május és június hóban, amidőn az állami hivatalokat, intézeteket kifosztották, s ahol akartak, harácsoltak, csak figyelték, de dolgaikba nem avatkoztak be, bár el kell ismerni, hogy ittlétük mérsékletre bírta a szerb katonaságot.

Amint már említettem, a francia katonaság 1918. december 2. és 3-án vonult be Temesvárra. Parancsnokuk Jouinot Gambetta után 1919. január hóban Farret lett, március 19-én újabb francia csapatok érkeztek Prunot generálissal. Május 3-án távoznak, de július 17-én ismét visszajönnek Temesvárra, új parancsnokuk Tournadre generális.

Mint az intézet igazgatója, érintkezést kerestem a francia generálisokkal, ami sikerült is. Farret generálissal magyar titkára útján ismerkedtem meg, s meghívtam, hogy intézetünket látogassa meg. A tábornok a látogatást megígérte, s március 9-én Kovács Brúnó kíséretében 9 órakor szentmisén jelent meg a piarista templomban, s utána megtekintette az intézetet, nagy érdeklődéssel nézegette a folyósokon s a szertárakban a francia vonatkozású dolgokat. A tanuló ifjúság nevében Mühle Ernő VII. és Tutkovits Nándor II.A osztályos tanuló üdvözölte francia nyelven. Az üdvözlést a tábornok nagy örömmel hallgatta. Ezután a tábornok a házfőnöki lakásban töltött egy kis időt, s a látottakon megelégedésének adott kifejezést. Március 12-én egy kérvényt nyújtottam be francia nyelven nála, amelyben az intézet védelmét kértem. Filippon kormánybiztos ugyanis március 8-án az összes középiskolák igazgatóihoz átíratott intézett, s kérte a szertárak leltárait, amelyeket az igazgatók egyöntetűen megtagadtak. Március 22-én, amidőn a Koronaherceg szálló mellett elmentem, Braun Zsigmonddal találkoztam, s kérdeztem tőle, hogy mi járásban van. Étkezőhelyet keresek – válaszolta – a francia generális törzstisztjei részére. Erre én azt válaszoltam, hogy nálunk el tudom őket helyezni étkezésre, ami meg is történt.

A francia ezredes tisztikarával március 27-én jött be az intézetbe, lakásul a házfőnökség mellett lévő termék jelöltettek ki, a többiek a városban laktak, s csak étkezésre jöttek be. A társházban volt elszállásolva két szakács és két tiszt szolga is. A tisztikar tagja: lieutenant Alexandre, lieutenant Bogillet, lieutenant

Plinchard, lieutenant de Lasquen, lieutenant Beauval, veterinaire Meriquet. Vix alezredes április 29-én volt vendége a társaságnak. A francia ezredes útján a generális védelmét kértem intézetünk számára. A házban kapott lakást egy francia professzor is, meglátogatott bennünket Henri Pradel francia abbé, aki emlékül egy pár könyvet kért házi könyvtárunkból. A parancsnok tisztikarával május 3-án távozott, s akkor, mint „bon souvenir”-t, nevüket egy levelezőlapra írva nyújtotta át nekem. Július 27-én azonban ugyanezen tiszték számára ismét tisztí étkező nyílik meg nálunk. A lakást is felajánlottam a francia parancsnoknak, azonban ő azt egy fiatal hadnagynak engedte át, aki itt lakott benn a házban a franciák augusztus 12-iki elvonulásáig.

A szerb impérium kitermelte március elején a szerb reálgimnázium eszméjét, amelyet március 10-én akartak megnyitni a hadtestparancsnokságnak a tisztikaszinó mellett lévő hátulsó irodai helyiségeiben. Ebben egyesítették volna az összes szerb fiú s leány magántanulókat. Tanárokat Belgrádból óhajtottak alkalmazni. A temesvári szerb tanulók március 9-én az intézetekből kikérték okmányaikat, tőlem csak egy Miskovits Sztoján III.B osztályos tanuló kérte ki, jöllehet ebben a tanévben 22 szerb tanulója volt az intézetnek. Március 10-én 10 és 11 óra között az igazgatói irodából láttam, hogy egy autó állott meg az intézet bejáratánál, s ebből a szerb hitoktató egy ismeretlen úrral szállt ki, s mindketten a gimnáziumba igyekeztek. Az irodából távozni akartam, azonban eközben az iskolaszolgálóval már bejelentették magukat, s fogadtam őket. Az ismeretlen Pillich Mladen volt, a temesvári szerb Nemzeti Tanács elnöke, aki kikelve magából, izgatottan előadta nekem a szerb reálgimnázium ügyét. Az egész dolog – mondotta – el volt hamarkodva, s minden a belgrádi kormány és az ő tudta nélkül történt. Ő most érkezett Belgrádból, s nekem titkot mond el. A szerbek elvesztették Temesvárt, s a románoké lett. Nekik ki kell innét vonulniuk, azonban a szerb delegátusok ott akarták hagyni a konferenciát, mert a szerbeket el akarják tiporni. A szerb fővezér megtagadta az engedelmességet. Most a lakoságon fordul meg minden, s ő azt óhajtja, hogy mivel a szerbek senkit sem bántottak, a népszavazásnál a magyarok a szerbekkel együtt tartsanak, mert bár igaz az, hogy a konferencia Párizsban Temesvárt a románoknak utalta oda, s a román főispánok ki vannak nevezve, ők népszavazással akarják Temesvárt megtartani. Az igazgatót kéri, hogy a szerb tanulókat fogadja vissza az intézetbe. Kijelentettem neki, hogy az intézetből csak egy szerb tanuló kérte ki okmányait, s nyugodt lehet, hogy bár intézetünk szerb tanulóit ott jelentkeztek, ezért semmi bántódásuk nem lesz, s minden esetleges kellemetlenségekkel szemben meg fogom őket védeni. Március 11-én egy szerb főhadnagy érdeklődött nálam a szerb tanulók ügyében s neki megnyugtató értesítést adtam.

A szerbek a párizsi konferencia hatása alatt számoltak már azzal, hogy Temesvárt el kell hagyniuk, március 17-én elment a térparancsnokság, sok tiszt, sok komitácsi, a temesvári szerbek közül is többen elköltöztek Temesvárról, sőt a kinevezett új pénzügyigazgató is. A szerbek még egy utolsó kísérlettel, a népszavazással akarták a kérdést eldönteni, s mivel ezt nem sikerült végrehajtani, a főispán kormánybiztos szerint Temesvárra igen nehéz napok fognak következni, s a legszigorúbb evakuálást fog eszközölni. Több intézetben megjelentek s a leltárakat kérték. 1919. március 14-én Mária Pirocska nővér, a Miasszonyunkról

nevezett szegény iskolanővérek tanítóképző intézetének vezetője levelet írt hozzám, amelyben jelentette, hogy tegnap délután ott járt náluk egy szerb tiszt s egy rendőr, s kérték a leltárakat, s midőn ezeket nem voltak hajlandók átadni, maguk akartak mindent felbecsülni, s azt ígérték, hogy még ma délután ismét eljönnek. Éppen azért szeretnék tudni, vajon másutt is jártak-e, s hogyan intézték el őket. Én a levélre azt válaszoltam, hogy intézetünkben nem voltak, és hivatkozni kell arra, hogy a mi intézeteink nem állami, hanem felekezeti intézetek.

Temesvár s az intézetek beigért evakuálása a magyarországi márciusi események folytán elmaradt. Elmaradt a népszavazás is, de június 8-án vonatokkal szállították a szerbeket Temesvárra, s a tiszti kaszinó előtt gyűlést tartottak. Szónokolt köztük egy német is, Temesvárt Szerbia részére követelték s Párizsba a nép akarataról sürgőnyt menesztettek.

A szerbek nem hagyták el Temesvárt, hanem új és újabb szerb csapatok érkeztek. Már március 10-e után, számolva a kivonulással, a magyarság iránt engedékenyebbé váltak s nem gördítettek akadályt március 15-ikének megünneplése ellen. Minden tanuló érezve e napnak jelentőségét, magyar nemzeti kokárdával a mellén jelent meg reggel az iskolában. Minden egyes osztályban a tanárok méltatták az ünnep jelentőségét, s a tanulók hazafias költeményeket szavaltak.

Az iskolai ünnepély után intézetünk tanulói közül többen más intézetek tanulóival együtt valószínűleg az ifjúság előzetes megbeszélése alapján, mintegy háromszázan a városháza előtt gyülekeztek nemzeti zászlókkal a menet élén, átkötve széles magyar nemzeti szalaggal vállukat, derekukat, hazafias dalokat énekelve példás rendben, kalaplevéve bejárták a várost, s délután ugyanezt megismételték. Az Önképző Kör március 18-án tartotta meg az ünnepélyt. A szerbeknek ez ellen, mert akkor úgy volta a dolog, hogy neki Temesvárról úgyis ki kell vonulniuk, nem volt kifogása. Csak egy kisdíákról jelentették nekem társai, hogy március 15-én reggel, midőn kokárdával feldíszítve jött az iskolába, hogy a posta előtt egy szerb katona reáfogta fegyverét és elverte. Ez a kis tanulónk Gera Mátyás, a II.B osztály növendéke volt.

Teljes belátással s az ifjúság gondolkozását tekintetbe véve intézték el Rolkó László VI. osztályos tanuló esetét, aki magyar dolgozatában, amelynek feladott tétele ez volt: *A béke lelünk vágya*, kifakadt az ellen, hogy Magyarország területéből részeket akarnak elszakítani. A dolgozatról értesülést szereztek a szerbek, valószínűleg valamelyik szerb tanuló útján, s az ügy a szerb s a francia rendőrség elé került. A nálunk étkező francia tisztekre való tekintetből a francia rendőrséggel intéztették el az esetet. Március 23-án éppen az utcán sétáltam, amidőn egy francia detektív megszólított és kérdezte, hol van a piarista gimnázium, mert ő annak igazgatóját keresi. Midőn tudtára adtam, hogy a keresett intézet igazgatója vagyok (bizonyára, már előzőleg tudta), felszólított, hogy holnap kilenc órára a francia rendőrségen, megnevezvén a helyét, jelenjek meg. Magam és az egész tanári testület kíváncsiak voltunk arra, hogy milyen ügyben keres a rendőrség. Másnap Berényi Mátyás tanárral a kijelölt időben megjelentem, s kérdésemre a francia rendőrség feje előadta, hogy a szerbek be akarják csukni az intézetet, s le akarják tartóztatni az egész tanári kart. Midőn kérdez-

tem az okát, azt válaszolta, hogy várjak egy kicsit s mindjárt megmondja. Ő erre telefonösszeköttetést kért a szerb téparancsnoksággal s a városi szerb kapitánysággal. Kis idő múlva megjelent egy detektív, akit behívott a szomszédos melékszobából, s ennek noteszében megnézte a tanuló nevét, aki a feljelentés szerint dolgozatában sértő kifejezéseket használt, s tőlem megtekintésre kérte a tanuló dolgozatát. Kértem, hogy az ügyet jóindulattal bírálja el, mert fiatal tanulókról, gyerekről van szó. Az elküldött dolgozatot másnap minden kísérőlevél nélkül visszakaptam, s ezzel az ügy minden büntetés nélkül befejezést nyert.

Magyarországon Vix francia alezredes jegyzéke március 19-én szűkítette a demarkációs vonalat. Leköszönt a Károlyi-kormány s átadta helyét a kommunis-táknak. A szocializmus továbbfejlődéséből 1919. március 21-én megalakult a Tanácsköztársaság, amely a polgári társadalom kiirtását tűzte ki célul, s ezért eszközeiben nem válogatott. Minden érték pusztulóban volt, Magyarország ezer sebtől vérzett, s borzalmasan siralmas képet mutatott. Az ország legnagyobb része megszállás alatt van, a demarkációs vonalon belül teljes a felfordulás. A bolsevizmus minden rendi intézményt megszüntetett, s mivel teljesen el voltunk vágva a rendi központtól, a bekövetkezett szörnyű eseményekre vonatkozó rendfőnöki iratot csak április 19-én hozta és kézbesítette egy egyetemi hallgató

Temesvárt a megszállás alatt lévő területen a bolsevizmusnak nem mutatkozó jele. A magyarországi események után a szerbek Temesvárt maradtak 1919. július 28-ig.

Május 3-án távoznak a franciák Temesvárról, s július 17-ig a szerbeken kívül nem volt itt más megszálló csapat. A franciák elvonulása utána a szerbek május 5-én Temesvár kiürítéséhez fogtak, s május, június, július hónapban, elvonulásukig kifosztották az állami épületeket, minden bútort elvittek, sorra járták a bankokat s a gyárat. Jellemzésül megemlítem, hogy például a megyeházáról annyira elvittek mindent, hogy a később kinevezett román prefektus nem talált egy székelt sem, amelyre leülhetett.

Május 22-én megjelentek intézetünkben is, és kérték a kadétiskola szekrényeit s felszerelését. November hóban ugyanis a kadétiskola parancsnokának helyettese, mert a parancsok távol volt, megjelent nálam s kért, hogy mivel négy nap alatt ki kell üríteniük intézetüket, engedjem meg, hogy felszerelésük egy részét itt helyezhessék el. Kifejeztem aggodalmamat, azonban mégis engedtem a kérelmének, a szekrényeket az intézet folyosóján, a felszerelést pedig külön a díszteremben helyezvén el. Az igazgató a kiküldött szerb tiszt kérelmére rendelkezésre bocsátotta a tárgyakat, s május 23-tól 27-ig a leltározás s becsomagolás után elszállították, s nekem az elszállítást nyugtával igazolták.

Az állami intézetek zár alá vétele július elseje után kezdődött. Elvitték a be rendezési tárgyakat, néhol teljesen, másutt 20–30%-ban. Hajlandók voltak vált-ságdíjat is elfogadni. Elvitték az ipariskola gépeit. A reáliskola fizikai szertárá-nak egy részét, padjait, az állami felsőbb leányiskolában 20%-nyi kárt okoztak. Legtöbb kárt szenvedett az állami főgimnázium felszerelésében. A tanítványok szülei, különösen a zsidóság pénzáldozattal mentette meg az iskola padjait, s a felszerelés legnagyobb részét.

A felekezeti intézeteket nem bántották, így intézetünket sem, de kivonulásuk előtt, július 24-én jelentették nekem az iskolaszolgák, hogy húsz kocsis áll az

intézet mellett és a szerbek el akarják vinni az intézet felszerelését, elsősorban a rajzterem padjait. Nemsokára egy szerb tiszt tartott felém a folyosón, amidőn az irodából kiléptem, s jelentette nekem szándékát. Erre én hidegvérrel azt mondtam neki, nincs időm, mert a francia generális nálunk lesz ebéden, amire a szerb tiszt szó nélkül távozott az intézetből, s a kocsikat visszarendelte. Másnap a szerbek részéről valaki telefonon újból a szertárak iránt érdeklődött. Kijelentettem, hogy az intézet privát tulajdon, miért is kíméletet kérek, mégis jónak látam Létics György gör. kel. szerb püspök segítségéhez folyamodni, s így az intézet felszerelése sértetlenül megmaradt. A francia generálisokkal való ismerkedéssel, s a tisztai étkezőnek tárházunkban történt elhelyezésével tehát védelmet nyertünk. Pár nap után Filippon főispán idézett magához, s nála telekkönyvi kivonattal igazoltam a piarista rendnek tulajdonjogát az intézethez. Tudomásul vette. A szerb lobogó július 21-én lekerült a városházáról s a hadtestparancsnokság előtt felállított oszlopról, július 26-án jelent meg utoljára a Szloga szerb hírlap, s a szerbek 1919. július 27-én hagyták el Temesvárt. A szerbek még egyszer, közvetlen elvonulásuk előtt 1919. július 26-án megjelentek nálam s tudtul adták, hogy éjjelre szerb őrséget helyeznek el az intézetben az igazgatói iroda mellett levő telefonszobában. Reggel az iskolaszolgák jelentették, hogy a szerbek elmentek, s a telefonszobából hiányoznak a függönyök s egy pár osztályban meg a villanyhuzalok, egyéb kárt nem találtak. A szerb megszállás tehát intézetünkre sok izgalommal járt, de minden nagyobb baj nélkül végződött.

A francia megszállással összefüggésben a magyarországi bolsevizmus letörésére 1919. május 6-án, Aradon a franciák védnökségével magyar ellenkormány alakult meg Károlyi Gyula elnöklete alatt, ennek egyik tagjává lett tanári testületünk egyik tanára, Tubán Tibor, aki azután a szegedi kormányban, mint közoktatásügyi államtitkár foglalt helyet. Április 28-án jelentette nekem, hogy sürgősen Aradra kell menni ebben az ügyben. Nekem az új feladat vállalása ellen nem volt kifogásom, s mivel ekkor Budapeستől el voltunk vágva, meghagytam neki, hogy az engedély megadását később kérje a rendfőnökségtől. A bolsevizmust Magyarországon a románok fojtották meg, 1919. július 31-én megszűnik a Tanácsköztársaság. A nemzeti hadsereg megszerveztetik, új nemzeti kormányok alakulnak, amelyek a nemzeti fejlődés elé gördített rengeteg akadályt elhárítják s az országot lassan-lassan új életre keltik. A szerb megszálló csapatok elvonulása előtt július 17-én a franciák ismét Temesvárra jöttek, s július 21-én a rendházban a régi tisztikarnak az ebédlő mellett lévő társalgó étkezésre ismét átadott. A francia ezredesnek felajánlottam a lakást is, ő azonban ezt nem fogadta el, hanem egy fiatal francia tisztnek engedte át, aki távozásukig benn lakott a házban. A francia csapatok parancsnoka Tournadre generális volt. Vele augusztus 9-én Székely László műépítész útján ismerkedtem meg, nála helyezték el ugyanis a tábormok equipage-ját, s így a műépítész alkalmat nyert arra, hogy egy estélyre meghívja. Ezen jelen volt Szabolcska Mihály, Török Sándor is. Szabolcska Mihály költeményeiből olvasott fel, amelyeket a ház úrnője francia nyelven értelmezett. A tábormoknak a társaság megnyerte tetszését, s ennek tulajdonítom, hogy intézetünket is meglátogatta. Tournadre megérkezése után a francia csapatok vették át a közbiztonsági szolgálatot, a szerbeknek azonban már nem tudtak parancsolni, mert azok nem engedelmeskedtek. Tournadre

rendelete, amely szerint ő a bánati zónát megszálló parancsnoka, s ő rendelkezik a román csapatok felett is, augusztus 5-én jelent meg, bár már 1919. július 28-án bevezette a román impériumot. Ezen a napon De Tournadre tábornok parancsára s a nagyszebeni kormányzótanács javaslatára Aurél Cosma vette át a megyei közigazgatást. A román impérium tehát 1919. július 28-tól kezdődik. Tournadre augusztus 12-én távozik, vele együtt elhagyják társházunkat a francia tisztek is.

V.
A ROMÁN IMPÉRIUM KEZDETE

A társadalmi élet a szerb impérium alatt. Heegn és a pángermánok törekvései. A régi német anyanyelvű polgárság az altdeuschok ellen. A svábok megmozdulása Temesvárt. A temesvári polgárság széttagolódása, megoszlása. Az 1918/1919-iki tanév jellemzése. Rendkívüli tanév. A román impérium kezdete 1919. július 28-án. Elrendelt változások a tanításban. Az intézet nagy hazafias teljesítménye. A román közoktatási kormány rendelete a román nyelv tanítására. A megyei prefektus rendelete. Levente Egyesület és az intézetünk. Az 1920. júniusi érettségi vizsgálatok. Román kurzus az állami és községi tanárok s tanítók részére a piarista főgimnáziumban. A piarista intézetnek erre a célra történt erőszakos lefoglalása. A piarista rendház s gimnázium, a templom épületein levő címerek és szobrok erőszakos eltávolításának ügye. A házfönök és az igazgató tiltakozása.

A szerb impérium alatt Temesvár társadalmi élete a régi mederben folyt tovább. A hivatalos nyelv a közigazgatásban s minden hivatalban a magyar volt. Nemsokára azonban a szerb impérium átvétele után megtörténtek az erőszakos lépések arra, hogy a város magyar jellegét megváltoztassák. Az első támadást Reinhold Heegn a belgrádi kormánytól kinevezett polgármester intézte a magyar közigazgatási nyelv ellen. Heegn a verseci divízió parancsnokával Versecről neveztetett ki Temesvárra. Kinevezése az újvidéki Narodna Uprava befolyására tendenciózus volt, mert vele közismert pángermán került Temesvárra, s ennek nyomán az ide csődített altdeutchokból, s volt osztrák katonatisztek közül alakult német csoport Heegn vezetésével a pángermán törekvéseket iparkodott Temesvárt megvalósítani.

Temesvár régen nem volt talaj a pángermánok részére. A német anyanyelvű polgárság érzésben s gondolkodásban egynek tartotta magát a magyarsággal, s egyenesen állást foglalt a pángermán törekvéssekkel szemben. Ennek fényes beszélő dokumentumát adta, amely okmány a városi levéltárban helyeztetett el.

A pángermánok a nagy német érzésnek a külföldön élő szétszórt nemzetek közt való terjesztését tűzték ki feladatuk, s nemcsak kulturális úton, hanem politikailag is, s beleavatkozva más országok ügyeibe, a nemzetek között civakodást és gyűlölséget szítottak. Megalapították Bécsben, 1830-ban a Deutscher Schulvereint azon a címen, hogy a magyarországi németeknél az iskolaügyet megjavítják, a magyarság ellen ezzel tendenciózus támadást intéztek. A Schulverein a Délvidéken is iparkodott a célját megvalósítani. A magyarországi némettség azonban nem hajlott a pángermán eszmékre, visszautasította, s állást foglalt ellene. A temesvári német anyanyelvű polgárság 1882. március 26-án, hatalmas gyűlésen¹ visszautasította az altdeuschok azon rágalmaikat s azon vádját, hogy a németek itt elnyomatnak. Erről határozatot hozott, amelyet a német származású polgárság nevében minden hivatalnok aláírt, s eredeti példányban a bécsi Schulvereinnek megküldött. Örök idők tanúbizonyságául mutatok reá a

¹ GEML, Jozef, *Alt-Temesvar im letzten*, i. m., 360.

temesvári német polgárság hazaszeretetének kimagasló dokumentumára, s arra, hogy Temesvár nem volt talaj a pángermán törekvések számára.

Heegn már a magyar uralom alatt pángermán törekvéseket szolgált, s most Temesváron akarta ezekre a talajt előkészíteni. Február 27-én úgy rendelkezett, hogy a városnál a hirdetések először németül, másodsorban magyarul, s ha úgy tetszik, más nyelven is történjenek. Március 30-án a német oktatást akarta bevezetni, s a főkapitány útján a német polgársághoz akart felhívást intézni, hogy a polgárság követelje a német oktatást. A polgármester s a tanács visszatúsította ezen rendelkezéseit. Heegn és társai azonban nem nyugodtak, s most már a pángermánok csoportja lépett fel követelőleg. Április 25-én a Banater Deutschschwabischer Klub száztagú küldöttsége memorandumban követelte a polgármestertől a német iskolák felállítását, a színházak hat hónapra való átengedését, s a német nyelvű beadványoknak német nyelven való elintézését. A polgármester szerint közöttük nem volt egyetlenegy régibb temesvári polgár. Július 4-én a Deutsch–Schwabischer Kulturband nevű új egyesület öttagú bizottsága ismét memorandummal fordult a polgármesterhez, amelyben a többek között követelte a városi felsőbb kereskedelmi azonnal történendő elnémetesítését. Követelték, hogy a városnál két polgármester legyen, s az egyik legyen német.

A pángermánok után a svábok is megmozdultak, különösen akkor, amidőn a bolsevizmus miatt a magyarországi állapotok kilátástalanokká váltak. Május, június, július hónapokban a sváb mozgalom mind jobban erősödik, s kilép a nyilvánosság elé.

A bolsevizmus előtt, tehát amikor a Bánát sorsa még nem volt eldöntve, a 16 tagból álló Sváb Nemzeti Tanács memorandummal fordult a magyar kormányhoz a bánáti sváb középiskolák tárgyában, s kérte a temesvári állami iskoláknak sváb célokra való átengedését, s a kormány útján Temesvár tanácsától annyi elemi iskolának kétnyelvűvé való átalakítását, amennyi a jelentkező tanulók számárányának megfelelően szükséges.

E memorandumban reámutatnak a reformok sürgősségére, s a halogatás káros következményeire. Félnék, hogy a Berinkei-kormány által kilátásban helyezett ígéretek a magyarság részéről nem valósulnak meg, pedig a magyarbarát Sváb Nemzeti Tanácsnak, amely legnagyobb részben a területi integritás alapján áll a három pángermánnal szemben, akik szerint Magyarország területi integritása meg nem menthető, s akik jobbára külföldön és a szász iskolákban nevelkedtek, vívmányokra van szükségük, s ezen vívmányokat az autonómiában foglalt ígéretek megvalósítását, az iskolákat a magyaroktól s nem szerbektől akarják megkapni. Konkrét javaslataik:

Kräuter Ferenc, akinek a memorandum szerint 227605–1918. sz. a. volt már a magyar kormánytól megbízatása, neveztesék ki miniszteri biztosnak, aki a temesvári tankerületi főigazgatóval egyetértően, ennek távollétében pedig önállóan intézze az állami iskoláknak sváb célokra való berendezési ügyét. A kormány rendelje el, hogy a temesvári állami tanítóképző s állami felső leányiskolának, illetve azok internátusainak igazgatósága a sváb tanítók szünidei kurzusa számára engedje át a szükséges épületrészeket, felszerelést és személyzetet, továbbá hívja fel az internátusok vezetőit, hogy velük közösen megállapítandó

díj ellenében a hallgatóknak lakást és ellátást adjanak.

Rendelje el a kormány, hogy az 1919/1920. évtől kezdve az állami gimnázium tanítási nyelve német legyen, mégpedig úgy, hogy a szeptemberben megnyíló első osztályban az összes tantárgyak németül taníttassanak, a magyar nyelv kötelező tárgyként taníttassék, a többi osztályokban pedig a megalapítandó átmeneti tanterv szerint történjék a tanítás. Azonos intézkedések rendeltessenek el a temesvári tanítóképzőre is, azzal a hozzáadással, hogy a Sváb Nemzeti Tanács által kiküldendő háromtagú bizottságba a tanítóképző igazgatója hívassék meg. Utasítassák a temesvári állami leánygimnázium igazgatósága, hogy a német nyelvet tanulni kívánó növendékek számának megfelelően párhuzamos német nyelvű osztályokat állítson fel minden fokon. Ugyanilyen intézkedések foganatosíttassanak a temesvári állami ipari szakiskolánál, s bízza meg a kormány a temesvári tankerületi főigazgatói kirendeltség vezetőjét, hogy a Sváb Nemzeti Tanács iskolabizottságával szervezze meg a jövő tanév elején Temesvárt egy német nyelvű reálgimnázium mind a nyolc osztályát.

Hívja fel a kormány Temesvár városi tanácsát, hogy annyi elemi iskolát alakítson át német nyelvűre, amennyi a jelentkező tanulók számarányának megfelelően szükséges, s a városi, polgári s felsőkereskedelmi fiú- s leányiskoláknál párhuzamos német osztályokat állítson fel minden fokon. Az igazgató és a tanerők szükségessé váló kicserélése egyelőre a tankerületi főigazgató elnöklete alatt a Sváb Nemzeti Tanács által kiküldendő hármastagú bizottságra bízassék. Ugyanezen bizottság állapítsa meg a sváb iskola tantervét és a használandó tankönyveket. Az igazgató, tanerők, tankönyvek, tannyelvek megválasztása, az átmeneti tanterv kidolgozása a Sváb Nemzeti Tanács bizottságának hatáskörébe utasítandó.

Végül tekintettel arra, hogy a temesvári tanfelügyelőség a bánáti német tan nyelvű iskolák működésével nem rokonszenvez, kívánja tehát, hogy a német iskolák ennek hatásköre alól kivétessenek és számukra a Sváb Nemzeti Tanács javaslata alapján sváb tanfelügyelőség állíttassék fel, addig is utasíttassék a temesvári tanfelügyelőség, hogy a sváb iskolák tekintetében is áthelyezendő tanítók ügyében Kräuter Ferenc miniszteri biztos utasításai szerint járjon el.²

Ebből a memorandumból látjuk, hogy a Sváb Nemzeti Tanács egyszerre radikálisan akarta a kérdést megoldani, az állami főreált azonnal németté akarta tenni mind a nyolc osztályban, s a többiekben egyszerre mind a nyolc osztályban az államtól iderendelt német tanárokkal párhuzamos német osztályokat akart felállítani, az állami főgimnáziumot pedig fokozatosan tervezte elnémetesíteni. Megtudjuk abból a memorandumból, hogy a svábok között szakadás történt, s a Heegn s csoportja által hirdetett pángermán befolyás folytán a szerb megszállás alatt egyes svábok pángermánokká vedlettek át. Az említett Sváb Nemzeti Tanácsban három taggal vannak képviselve, akik nincsenek megelégedve a svábok követett politikájával, s a *Schwäbische Volkspresse* ellensúlyozásul április hóban a *Deutsche Wacht* című napilapot alapították.

Megtudjuk belőle, hogy a svábok maguk nem követelték a múltban autonómiát, nem kértek német iskolákat, s maguk szegezik le ezen memorandumban,

² A Bánáti Sváb Nemzeti Tanács 1919. évi memorandumából. Ld. az 1. sz. függelékben.

hogy nem voltak elnyomva, sőt, ők voltak a legnagyobb sovíniszta magyarok, s egyenesen elősegítették a nép elmagyarosítását, amelyet a pángermánok elnemzetietlenedésnek neveznek.

A memorandumból kiviláglik, hogy a bánáti Sváb Nemzeti Tanácsnak hármastagú iskolabizottsága volt, s Kräuter Ferencnek, aki már novemberben a szerb megszálláskor megjelent nálam is az igazgatói irodában, s kijelentette, hogy a verseci németek német iskolákat akarnak a magyar kormánytól, mindjárt a forradalom után volt a bánáti németiségre nézve megbízatása.

A Sváb Nemzeti Tanács tagjai a német iskolák kérdésében Glattfelder Gyula megyéspüspökhöz is fordultak akkor, amikor már a román impérium bekövetkezését lehetett észrevenni. A megyéspüspök úgy a magyarokból, mint a németekből július 1-én és 2-án összehívott egy bizottságot, a többek közt engem is meghívott, s arra kért bennünket, hogy békésen, egyetértéssel oldjuk meg az ügyet. A svábok vezetői a püspöki palotában összehívott tanácskozáson a fent említett memorandumot már nem mutatták be, de pontjait a közös tanácskozmány elé terjesztették, amelyekre megtettem észrevételeimet. A német nyelvű elemi iskolára kijelentették, hogy azok már a falvakban életbe léptek s, hogy Temesvárt is igényelnek német elemiket. Magyar részről a tanácskozmány nem volt ellene, hogy a szülők kívánságára a tanulók számához arányosan a város német elemi osztályokat nyisson. Azon kívánságra, hogy állítassék fel egyszerre reálgimnázium mind a nyolc osztálya, s a tanítóképző s az állami főgimnázium minden osztályában a tanítás egyszerre németté tétessék, ezeket mondtam: a reálgimnáziumot a magyar kormány évtizedeken át nyugodt viszonyok közt sem tudta megoldani, ezért most még kevésbé valósítható meg. Nem tartom megengedhetőnek, hogy a tanítóképző teljesen német legyen. A magyar elemiknek tovább kell folytatni tanulmányait, s a magyar elemiek tanító nélkül nem maradhatnak. Nem tartom megengedhetőnek, hogy az állami főgimnáziumban egyszerre német legyen a tanítás az I–VIII. osztályban, mert erőszakos úton erre a térre terelni szoktak, akik eddig magyarul tanultak, még átmeneti tantervvel sem tartom helyesnek.

A német tanítás kérdésében az új viszonyok között a természetes fejlődés híve vagyok. Különben is nincsenek erre anyagi eszközeink, helyiség sincs rendelkezésre. A tanárok fizetését, más dologi kiadásokat a közoktatási kormánynak kell vállalni, s a kormánynak kell igényüket kielégíteni. Temesvárra a határok elzárása miatt most még több diák tódul, s mivel a Délvidék sváb tanulói például Szegedre nem mehetnek, egy harmadik gimnáziumot lehetne létesíteni, egyelőre csak az első német osztállyal. Arra a felmerült eszmére, hogy a tanulók vagy délelőtt párhuzamos német osztályokban, vagy délután külön a piarista intézetben tanítassanak, kifejeztem azon nézetemet, hogy a tanítás a délelőtti, nemzetiségi súrlódásokra vezethet, a délutáni tervezett tanításnak pedig nem vagyok híve higiéniai szempontból, mert a járványos betegségek csiráit rejti magában, s morális szempontból nem jó, ha a tanulók késő esti órákban távoznak az iskolából. Ennek a kérdésnek a megoldásával minden agitáció nélkül a természetes s fokozatos fejlődés híve vagyok, s hangsúlyozom, hogy itt csak a terv megindításáról lehet szó, de semmi sem történhetik a magyar iskola károsítására, a magyar iskola rovására s vérveszteségére. Egymást gyengíteni nem

lehet célunk, s egyenesen kizártnak tartom, hogy valaki a magyar elemet akarja gyengíteni, s a magyarságot fejlődésében megakadályozni. A svábság vezetői múltjukkal nem jöhetnek ellenkezésben, azt lélektanilag lehetetlennek tartom. Azok a túlzott szavak, amelyek a mai izgatott viszonyok között kölcsönösen elejtetnek, nem jelentik sem a németiség, sem a magyarság közmeggyőződését. Ezt a kérdést nézetem szerint a helyes irányban s mederben kölcsönös megértéssel kell megoldani.

Álláspontom kifejtése után a tárgyalás a magyarok és a svábok elvi közös megállapodásával végződött. Az állami intézetekről nem volt itt már szó. A megyéspüspök megígérte, hogy német tanítóképzőt s német reált létesít számukra, s magyar kereskedelmi s magyar reáliskola létesítésére lépéseket fog tenni.

A szemináriumban július hónapban német kurzust rendezett a sváb tanítók s tanítónők kiképzése ügyében, ugyancsak középiskolai tanulók részére is létesített a szemináriumban sváb kurzust, amelynek névsorát megszereztem. Négy csoportban, az elsőben 14, a másodikban 15, a harmadikban 16, a negyedikben 16, összesen 61 tanuló vett benne részt, a vegyes csoportokban vegyesen gimnáziumi, reál- s polgáriskolai tanulók, akik közül legtöbb a szegedi intézeteket látogatta. Sokkal kevesebben voltak, akik előbb a temesvári vagy az ország más intézeteit látogatták. A Magyar Nemzeti Tanács július 9-én lépéseket tett a püspöknél a magyar iskolák megmentéséért, de ekkor már a megindított áramlatot nem lehetett megállítani. A pángermánok pressziója, izgatása s házalása, hogy a szülők gyermekeiket német iskolába adják, már akkor megkezdődött, míg 1919. július 28-án a román impérium bevezetésével a pángermánok s a svábok várakozó álláspontra helyezkedtek.

Amint látjuk, Temesvár lakosait az új állapotok nemzetiség szerint széttagolták. Ez bekövetkezett mindjárt akkor, amidőn a forradalom után megalakultak a különböző tanácsok. A cionista zsidók már 1918. december 1-én nemzetiségnek mondták ki magukat. A Koronaherceg szállóban nagy Makkabeus ünnepélyt rendeztek, amelyre a szerb tiszteket is meghívták.

Telbisz Károly egyéniségében megvolt az a varázs, amely Temesvár polgárait vallási, nemzetiségi, s pártkülönbség nélkül egyesíteni tudta, s Temesvárt minden erőszak nélkül egységes közzellemet teremtett. Ezért a polgári együttérés tekintetében Temesvárt emlegették mintaképül még a más nemzetiségek is, s egy román vezéregyéniség szerint: „Magyar, német, szerb és román elfeledte azt, hogy fajilag esetleg gátak állanak közöttük, mert egybeforrta Temesvár szeretetében, s az egybeforrás vetette meg alapját a nagy és virágzó Temesvárnak” (Aurél Cosma szavai).

A régi társadalmi viszonyok felbomlottak és zaklatottá váltak. A nemzetiségi viszonyok kezdtek kiéleződni, a magyarság s a tisztviselők sorsa válságossá fordult. A megélhetési viszonyok napról-napra nehezebbé váltak. Rendkívüli viszonyok következtek be az iskolában, a forradalmi láz átragadt az ifjúságra is. A polgárországban való részvétel, a különféle tanácsok, a francia s a szerb megszállás, a felfordult viszonyok a városban, a jövő bizonytalansága a tanulókat kiforgatták a rendes kerékvágásból, lelki állapotukra károsan hatottak, a fegyelmet s a rendszeres tanulást megzavarták, azonban a tanulók lelkére történt

hatás folytán később a normális viszonyok visszatértek az iskolába.

A spanyol betegség, a szerb megszállás, a tüzelőanyag hiánya miatt az előadások három ízben huzamosabb ideig szüneteltek. A tanévet sem tudtuk már rendesen befejezni. A VKM 208261–1918. V. sz. rendelete szerint az év végi összefoglalásokat a kevésbé fontos részek mellőzésével június 15-ike után kellett volna megtartani, s intenzív munkával, beható gyakorlással, az írásbeli dolgozatok kellő kiaknázásával az évet befejezni. A VKM azon rendelkezése, hogy június 15-ike után két hetet összefoglaló ismétlésekre fordítsunk, kivihető nem volt. Az összefoglaló ismétléseket június 2–11 tartottuk meg, s a tanévet június 15-én befejeztük. Az 1918/1919-iki tanév rendkívüli év, súlyos háborús tanév volt.

A román impérium átvétele után, augusztus 3-án román katonaság bandériumok s fényes küldöttségek kíséretében bevonult Temesvárra, s kitzűzték a román zászlót a városházára. Ugyanezen nap délutánján megérkezett Brătianu miniszterelnök is, aki kijelentette a polgármesternek, hogy a Bánát történelmi kérdésében véget ért a harc, s a helyzetet tekintse a város véglegesnek. A bevonulás után egy hétre, augusztus 10-én nagy román népgyűlés volt a katonai gyakorlótéren, s ennek határozata a Bánát egysége mellett foglalt állást, ugyancsak ezen a napon 33 német község kiküldöttei nagy sváb gyűlést tartottak, s az oszthatlan Bánátnak Romániához való csatolását kívánták. Küldöttség által közölték határozatukat a párizsi békekonferenciával. Ezt követte Aurel Cosma prefektus rendelete augusztus 13-án, amely szerint a Bánát örök időre Romániához csatoltatott.

A románok az impérium átvételére már hónapokkal azelőtt készültek. A hivatalfőnökök már régen kineveztek, s így az átvétel gyorsan eszközöltetett. Az állami intézeteket mindjárt átvették. Augusztus 5-én az állami főgimnáziumot, augusztus 11-én a főreált s utánuk a többi. Augusztus 12-én kinevezték a román tanfelügyelőt. 1919. augusztus 27-iki kelettel 60–1919. sz. rendeletével Lugosról jelentette Ion Petrovici román, s párhuzamos magyar nyelven (a többi rendeletek csupán román szöveggel érkeztek), hogy Erdély, Bánát s a magyarországi részek Kormányzó Tanácsának vallás- és közoktatásügyi reszortja folyó évi július 4-én kelt 7672. sz. okirattal öt Arad város, s a román impérium alá került bánáti részek középiskoláinak tankerületi főigazgatójává (director regional) nevezte ki.

Az új tankerület székhelye az 1919/1920. tanévben Lugos lett, 1920/1921-től pedig Temesvár. A Kormányzó Tanács 1919. október 10-én Kolozsvárra teszi át székhelyét. Április 10-én az április 2-án kelt rendelet-törvény értelmében ez is megszűnik, s a központi hivatalok, mint államtitkárságok viszik tovább az ügyeket.

Ezen kinevezési okiratnál fogva Madzsar Gusztáv temesvári tankerületi főigazgatónak ezen a vidéken gyakorolt hatásköre megszűnt, s reá szállott. Ezeket előre bocsátva szíveskedjék az igazgató tudomásul venni s végrehajtani a Kormányzó Tanács augusztus 15-én kelt 10798. sz. rendeletét, amely az összes középiskoláknak bármely jellegűek is volna, összes tanulóit kötelezi, hogy a román nyelvű órákat pontosan látogassák, s az előírt vizsgálatot letegyék. E szerint az I. és III. osztályban heti 4 órát, a többi osztályban heti 3 órát fognak a román nyelv tanítására fordítani. Nemsokára közli úgy a román nyelv, valamint a románok

történelem s a román tartományok földrajzára vonatkozó tananyagot is. E két utóbbi helyettesíteni fogja Magyarország történelmét s földrajzát. A román nyelv tanítására vonatkozó rendeletet azonban már augusztus 29-én 60–1919. sz. rendeletével további intézkedésig felfüggesztette.

Ezen rendelet alapján az igazgató a tankerületi főigazgatótól a szeptemberi írásbeli érettségi vizsgálatokra a tételek kitzűzését kérte, s a szóbeli érettségi idejének kitzűzését. A főigazgató 106–1919. sz. rendelkezésével a tételek kitzűzését az igazgatóra bízta, valamint a szóbeli érettségi vizsgálat terminusának megállapítását is. Rendelkezése folytán az igazgató elnökölt a 1919. szeptember 15-én megtartott szóbeli érettségi vizsgálatokon.

A román impérium nagy változást hozott a magyar iskolák ügyében. Az új államélet új követelményekkel lépett elő. Földrengésszerű megrázkódtatás folytán leomlott a régi iskola. Tanárok, tanítók a bekövetkezett új viszonyok között a legnehezebb feladatok elé állítottak. Az állami tanárok csekély kivétellel kiléptek a román állam szolgálatából s új ideiglenes megélhetési eszközök után szaladgáltak, maga az állami főgimnázium s állami felsőbb leányiskola igazgatói s pár tanára intézetünkben, mint óraadó tanárok működtek, míg Magyarországon új kinevezéshez nem jutottak.

A tanulók, mivel a román állami intézetekben 1919. október 1-én a román tanítási nyelv vezetett be, ezekben tanulmányaikat nem folytathatták. Temesvárt az állami főgimnázium párhuzamos magyar osztály nélkül egyszerre mind a nyolc osztályban román tanítási nyelvűvé lett. A temesvári főreál mint Școală reala superioară de Stat nyílt meg az 1919/1920. tanévben, az első osztálya román nyelvű lett. A II–VIII. osztály megmaradt magyar tannyelvűnek, de már a következő 1920/1921. tanévtől kezdve mint Liceul de Stat german-magyar, inkább a németiség igényeit elégítette ki. Az összes temesvári állami középiskolák, mint jogutódnak a román államnak tulajdonába mentek át, sőt nemcsak ezeket, hanem a Temesvár városi közép-, ipari, kereskedelmi, elemi s tanonciskolákat, kisdédóvó intézetek mind államnak nyilvánítottak ki, s birtokába vette. A környékbeli állami főgimnáziumokban, a lugosi, karánsebesi, oravicai, aradi főgimnáziumokban, az 1919/1921. években egyszerre átmenet nélkül, párhuzamos magyar osztályok nélkül a tanítás nyelve román lett.

Egy kis statisztika az 1917/1918. és 1918/1919. tanévi értesítőkből a középiskolákra nézve megvilágítja a helyzetet.³ A temesvári állami főgimnáziumnak az 1917/1918. tanévben osztályvizsgálatot tett 497 tanulója közül magyar anyanyelvű volt 275 tanuló, az állami főreálnál az 1916/1917. évben 595 tanuló közül 515 magyar, a lugosinál az 1917/1918. tanévben 375 tanuló közül 199 magyar, a karánsebesinél 280 közül 93 magyar, az oravicai községi főgimnáziumnak az 1918/1919. tanévben nyílt meg a hatodik osztálya, itt hozzávetőleg 300 tanuló közül 50 magyar tanuló járt iskolába. A temesvári kegyesrendi főgimnáziumban osztályvizsgálatot tett az 1918/1919. tanévben 691 tanuló közül magyar volt 476 tanuló.

Ugyanezen intézetekben az év végi értesítők statisztikai adatai alapján össze-

³ Statisztikai adatok a nevezett intézetek 1916/1917., 1917/1918. és 1918/1919. tanévi értesítőiből.

állítjuk a német anyanyelvű tanulók számát. A temesvári állami főgimnáziumban, az 1917/1918. tanévben német anyanyelvű volt 102, az állami főreálban az 1916/1917-ben 64, a lugosiban az 1917/1918. tanévben 31, a karánsebesiben az 1917/1918. tanévben 24, az oravicai községiben az 1918/1919. tanévben körülbelül 83. A temesvári kegyesrendi főgimnáziumban volt az 1918/1919. tanévben 145 német anyanyelvű tanuló. Ezek alapján megállapítjuk, hogy körülbelül 2000 magyar anyanyelvű tanulónak az 1919/1920. tanévre nem maradt Temesvárt az egész Délvidéken csak egyetlenegy főgimnáziuma s egy csonka főreálja, amelyben a magyar tanítás fokozatosan megszüntetett úgy, hogy az 1924/1925-ben már nincs egyetlenegy magyar osztálya sem. A főreálban az 1919/1920. tanévben 281 tanuló iratkozott be, az első osztályba 28 román.⁴

Mivel ekkor még német középiskola nem volt a körülbelül 500 német anyanyelvű tanuló vagy a magyar, vagy a román intézetekbe volt kénytelen beiratkozni, de ezekbe kényszerültek a magyar anyanyelvű tanulók közül is többen, anyagi körülményeik vagy másnemű érdekeltségük folytán. Igaz, hogy több tanuló szülei már az 1919/1920. tanévben repatriált, de az ebben a tanévben a magyar anyanyelvű tanulókat tekintve csak 10%-ra tehető.

A román kormány magyar főgimnáziumnak csak a piarista intézetet hagyta meg, s ennek folytán tanulóinak száma rohamosan megnövekedett s az intézet valósággal nemzeti missziót teljesített. Az igazgató, mivel a rendi központtal az összeköttetés már megszakadt, a tanári testülettel egyetértőleg intézkedett. A tanártestület vállalta a több munkát, ezért az igazgató megnyitotta a párhuzamos osztályokat az 1919/1920. tanévben, az I–VI. osztály párhuzamosított s felvett 976 nyilvános és 346 magántanulót. Megnyitotta osztályoknak a természettani, természetrajzi, olvasó, ének s utazó termeket. Senkit el nem utasított, s akit nyilvános tanulónak nem vehetett fel, magántanulásra tanácsolta, mert félbeszakadt tanulmányaikat a tanulók csak intézetünknel folytathatták. Az intézet három főgimnázium munkáját végezte s tisztán a mérsékelt tandíjből tartotta fenn magát, mert a román állam az államsegélyt, amely a szerb impérium alatt kiutaltatott, már az 1919/1920. tanévre nem utalta ki s az 1920/1921. tanévben a 163 köbméter failletményünk kiszolgáltatását is beszüntette, bár a járandóságot az 1919/1920. tanévben törvényesnek ismerte el, s beszállította saját embereivel. A román kormánybiztos látogatásáról 1920. május 11-én tartott értekezlet jegyzőkönyvében ezekben emelte ki a tanári testület önfeláldozó munkáját, s konstataulta, hogy az igazgató szigorúan örökdik a rend s a fegyelem felett. Ha a rendes tanulók létszámához hozzáadjuk a körülbelül 350-re felrúgó magántanulók számát – mondotta – képzelhető, milyen feladatnak veti alá magát a 16 rendes és 5 kiegészítő tanár, mikor heti 25-26 órát tanítanak.⁵

A temesvári állami felsőbb leányiskolának volt több növendéke 1920. szeptember hóban felkereste az igazgatót azon kérelemmel, hogy a tanulmányaikat ohajtják a piarista intézetben folytatni. Az igazgató kérelmüket a tanári testület

⁴ *Școala reala Superioare de Stat*, Statisztikai adatok A timișoarai (temesvári) kegyestanítórendi róm. kath. főgimnázium értesítője az 1920/19 21. iskolai évről, Timișoara, Csendes Testvérek kny., 1921.

⁵ Jegyzőkönyv a temesvári kegyestanítórendi főgimnáziumban Ion Petrovici kormánybiztosnak 1920. május hó 11-én és 12-én tartott hivatalos látogatásáról.

véleményének kikérése után, mivel a délutáni órákban a leánytanulók kurzusának megtartására vállalkoztak, 186–1919. sz. a. felterjesztette a kolozsvári államtitkársághoz, a kérelem azonban 23764/1920. sz. a. elutasított.

A helyzet teljes félreismerésen alapult a kolozsvári Közoktatásügyi Államtitkárságnak 1920. augusztus 7-én 17115/1920. sz. leiratának a tanulók óriási számára vonatkozó ezen része: mivel Temesvárt több gimnázium van – írja – egészségügyi és pedagógiai szempontból, valamint a tanítás érdekében is, egy osztályba 60 tanulónál több nem iratkozhat be, 345 magántanulónak a beiratkozása egészségtelen állapot, ami nem tűrhető. Jövőben a magántanulók csak alapos indokoknál fogva fogadhatók. Értesítettem, hogy a fentebb közölt indító okok alapján a tanulók, különösen a főgimnáziumi tanulók kénytelenek voltak intézetünket tömegesen felkeresni.

A román állam Temesvárt az összes községi s állami intézeteket állami intézeteknek jelezte, s ezért, de különösen a tanítási nyelv miatt Temesvárt már 1919. október hónapban megalakul a ref. felsőkereskedelmi iskolák felügyelő bizottsága: Szabolcska Mihály elnök-igazgatóval s a Gyárvárosban bérelt privát helyiségekben megnyitotta a ref. magyar felsőkereskedelmi osztályokat, amelynek azonban hosszú élete nem volt.

A németek követeléseikkel elhallgattak, de azért csendben dolgoztak. A román kormány a sváb aspirációkat figyelembe véve, Temesvárt 1919. november hóban Schiff Pétert megbízta a német állami reálgimnázium szervezésével, s már az 1919/1920. tanévre utólagosan felvett olyan tanulókat, akik a rendes beíratás-kor más intézetekbe iratkoztak be. Intézetünkben 1919. november 5-én kérte az igazgató ezen tanulók okmányait, a kivált 50 tanuló okmányai elküldettek. Schiff Péter után 1920/1921. tanévben Nicolae Stoica személyében román igazgatót kapott a német-magyar állami reálgimnázium.

A zsidóságnál 1920. január s február hónapban felmerült a zsidó líceum eszméje, számolva már akkor a zsidóságnak a román impérium alatt bekövetkezendő új helyzetével, s azzal a körülménnyel is, hogy a volt magyar középiskolákban működött zsidó tanárokat megélhetési forráshoz juttassák. 1920-ban megalakul a zsidó líceum fiú s leány szekcióval. Az igazgató tőlem 1920. március 20-án kérte ki azon 40 izraelita tanuló okmányait, akik a tanév elején intézetünkbe beiratkoztak. Felavatása 1920. április 28-án volt, amelyen a zsidó hitközség elnöke a többek közt ezeket mondotta: „A zsidó líceumra azért volt szükség, hogy a zsidó ifjúság a megaláztatás székelye nélkül művelhesse magát tanulmányai-ban.”

A repatriálások s egyéb körülmények folytán a két új intézetbe átment tanulókkal együtt az 1919/1920. tanévben 143 tanuló maradt ki intézetünkben.

A tankerületi főigazgatótól 80–1919. sz. 1919. október 1. dátummal szeptemberben érkezett irat szerint: „A Kormányzó Tanácstól kapott utasítás szerint a román nyelv tanítására vonatkozó s folyó év 27-én közölt 80–1919. sz. rendeletem pontosan végrehajtandó.” Ezután a román nyelv tanításának intézetünkben való bevezetéséről kellett gondoskodni. Nehéz dolog volt ez, mert diplomás pedagógiai képzettségű tanárok a román nyelv tanítására nem voltak, ezért az igazgatónak s a tanári testületnek az volt a gondolata, hogy papi embereket keressünk, akiknek már hivatásuknál fogva tisztuk a tanítás, s állásuknál fogva

is meg lesz a tanításhoz szükséges tekintélyük az ifjúság előtt. A választás Fábián Miklós gyárvárosi gör. kat. s Virgil Popovici gör. kel. lelkészekre esett, akik közül az első az intézet gör. kat. román tanulóinak hitoktatója volt. A harmadiknak Sebestyén Árpádot, a temesvári polgári iskola tanárát kértem fel, aki ha nem is tökéletesen, de beszélt románul. A felsőbb osztályokban Fábián, a középső osztályokban Popovici, az alsókban Sebestyén osztattott be. A tanítás megkezdésekor meghagytam nekik, hogy ha valamelyik tanulóra vagy osztályra kifogás merül fel, azonnal tegyenek nálam jelentést.

A magam részéről tisztában voltam a nehézségekkel. Számolni kellett a tanulók lelkiállapotával, a tanulók nagy számával, egy új nyelv tanulásának a nehézségeivel, a román tanárok pedagógiai járatlanságával, de úgy gondoltam, hogy lassan-lassan a tanulók belejönnek a román nyelv tanulásába. Az osztályokat többször látogattam, s érdeklődtem a tanároktól a román nyelv tanulása felől. A válasz mindig megnyugtató volt s fegyelmi kihágás nem fordult elő. Nekem ilyesmiről a román nyelv tanárai nem tettek jelentést. 1919. november 9-én tudtam csak meg egy ismerősömtől, hogy a román nyelv tanulása miatt büntetőeljárás készül a megyei prefektus részéről az intézet ellen, amely esetleg az intézet bezárását is maga után vonhatja. Ekkor még hozzám semmi hivatalos irat nem érkezett, azonban megütődtem a híren, mert a román nyelv tanáraitól semmi olyasmiről nem értesültem, ami ilyen eljárásra okot szolgáltatott volna. Rögtön számoltam azonban azzal az eshetőséggel, hogy a megyei prefektus semmi olyan dolgot nem fog elnézni, ami által a román állam méltóságán csorba származnék, ezért biztosat akartam arról tudni, hogy mi igaz a szárnyra kelt hírekből. Megfogalmaztam ezen nyilatkozatot: „Alulírottak a temesvári kegyesrendi főgimnáziumban a román nyelv tanárai hitelesen igazoljuk, hogy az intézet tanulói a román órákon rendszeresen viselkednek, viseletük ellen semmi kifogásunk nincs, ha valami kifogás ellenük előfordulna, erről az igazgatónak azonnal jelentést teszünk. A tanulók napról-napra jobban iparkodnak, s belejönnek a román nyelv tanulásába.” Külön-külön lehívtam az igazgatói irodába mind a hármat, elolvastattam velük a nyilatkozatot, s kértem az aláírásukat. Mind a három román nyelvtanító minden vonakodás és megjegyzés nélkül aláírta a nyilatkozatot. Ez részemről tisztán óvatossági intézkedés volt arra nézve, hogy az intézetet védeni tudjam, de hogy milyen roppant fontosságú volt a nyilatkozat, az akkori következmények mutatták meg.

A prefektus rendelete 1919. november 12-én kézbesítettett, amelyben arra utal, hogy 1919. november 7-én a temesvári kegyes tanítórendi főgimnáziumban a román órán tüntetések történtek, s a főgimnázium felső osztályainak tanulói ellenséges magatartást tanúsítottak a román nyelv tanításával szemben, kijelentvén, hogy nekik a román nyelv tanítása nem tetszik, s miután voltak esetek, hogy e megnyilatkozások a tanteremben oly méreteket öltöttek, hogy a tanárnak a román óra megtartása lehetetlenné vált, amely tény az osztálykönyvbe is bevezettetett, s az igazgatónak is bejelentetett, aki ezután a tanulókat rendre is utasította. Tekintve, hogy a fenti tüntetések s a román nyelv előadásával szembeni ellenségeskedések a jelenben is folytatódnak stb., s ezen kívül felállítva az intézet ideiglenesen alkalmazott tanáraitra alapot nélkülöző vádat, hogy magatartásuk s tanításuk államellenes, elrendeli a 4473–1919. sz. rendeletével az ál-

lammak az intézet felett közvetlen ellenőrzését s a vizsgálat megejtését. Meghatalmazottul kinevezi Silvius Bejant a helybeli állami főgimnázium igazgatóját, s legkisebb visszaesés esetén az intézetet be fogja zárni, a bűnösök a törvény szerint meg fognak büntettetni. Külön járandóságot fog megállapítani külön iratban a meghatalmazott részére a piarista renddel, mint az intézet tulajdonosával s fenntartójával szemben, ami meg is történt. Silvius Bejan mint kormánybiztos részére a prefektus havi 3000 lei fizetést állapított meg a piarista ház terhére, ezenkívül kétszobás bútorozott szobát a rendházban, konyhát minden szükségessel, világítással, fűtéssel és kiszolgálással.

A rendelet november 12-én közététetett a helybeli lapokban, s másnap Bejan kijelentvén megbízatását, megjelent az igazgatói irodában.

Hivatkozva a román nyelv tanítóitól kiállított nyilatkozatra a látogatás s a vizsgálat elhalasztását kértem, ellenkező esetben, mihelyt az osztályba belép, a tanárok el fogják hagyni a termeket, s az ifjúságot szét fogom bocsátani. Nincs kifogásom az ellen, ha csak a román órákat látogatja meg. Erre ő a tanári testületnek konferenciára való összehívását kérte tőlem. Ez utóbbit sem teljesítettem s hivatkoztam arra, hogy a vizsgálat megejtésére nem forog fenn semmi törvényes ok. Nincs egyetlen pozitív ok, hogy az intézet a román állam ellen vétett volna, azért az ügyet személyesen fogom elintézni a prefektussal.

A megyei prefektustól még aznap kihallgatást kértem levélben s november 14-én délelőtt fogadott. Előadtam neki, hogy a fegyelmi vizsgálat előtt nem lehet az intézetet bűnösnek minősíteni, mert nincs egyetlen pozitív adat arra nézve, hogy akár az ifjúság, akár a tanári kar közül valaki a román állam ellen vétett volna. Reámutattam maguktól a román nyelv tanáraitól kiállított nyilatkozatra, ezen alapon kértem tőle a meghatalmazott látogatásának s a már a fegyelmi vizsgálat megejtése előtt kiszabott büntetésnek a felfüggesztését. A román órák látogatása ellen semmi kifogásom nem volt. Hivatkoztam arra, hogy erkölcsi alapon nem lehet ilyen rendeletet kiadni, mert senkit nem lehet vizsgálat s kihallgatás nélkül már előre megbüntetni, s hogy ebből a legnagyobb botrány fog származni. Végül meg kellett mondanom, hogy nem a tanulóknban, hanem a tanárban van a hiba, s kértem, hogy a tankerületi főigazgatóval vizsgálta meg az ügyet. A prefektus elfogadta előterjesztésemet s Bejan megbízatásától egyelőre eltekintett.

A tankerületi főigazgató a fegyelmi vizsgálatot mind a három óraadó tanítóra kiterjesztette s azután észrevételeit, megfigyelésének eredményeit a kolozsvári Kormányzó Tanács Közoktatásügyi Osztályához terjesztette be. A főigazgató 1919. december 20-iki kelettel 1530–1919 sz. a közölte a vizsgálat eredményét. Ezek alapján a Kormányzó Tanács 21785–1919. sz. határozatával elrendelte, hogy a karácsonyi szünet kezdetével Fábián Miklós és Sebestyén Árpád tanároknak vissza kell vonulniuk. Az elsőnek, mert nincsen pedagógiai tapasztalata és reátermettsége (a főigazgató ezt az 1920. május 11-én tartott gyűlésén tapintatlanságnak minősítette), a másodiknak, mert román nyelvismerete hiányos. A következmények is megmutatták, hogy Fábián nem volt normális. Amint eljárása is igazolja, mint később értesültem ő maga járt a prefektusnál, s ott a tanulókn ellen panaszt tett, s nekem pedig nyilatkozatott írt alá arról, hogy a tanulókn ellen nincs semmi kifogása. A prefektus Silvius Bejannak 4473–1919. sz. megbí-

zatását 1920. január 20-án hivatalos átiratával hatályon kívül helyezte. Nem igazította helyre hamis állításait a *Nedejdea* román lap, amely 1919 novemberében két cikkben alap nélkül durván megtámadta az intézetet s ezt később többször megismételte. A román nyelv tanításával ezután a tankerületi főigazgatóság hozzájárulásával Silvius Pascut, a román állami főgimnázium tanárát s Faur Tivadar tanítót bíztam meg, akiknek vezetésével a román nyelv tanítása zavartalanul folyt tovább.

A román impérium átvétele után s a román nyelv tanítása körül felmerült nehéz eset elintézése után egy másik mozgalom hozta lázba az egész várost és érintette intézetünket, amikor az államrendőrség a Levente-mozgalmak nyomára jött, s 1919. január 18-án több tanulót, köztük intézetünk 9 tanulóját letartoztatta. Ezek voltak: Bayer László, Delbl Ferenc, Feigl Ede, Juhász Jenő, ifj. Niamešny Mihály, Mayer Ervin, Rolkó Sándor VIII. o. t., Lindner Vendel, Wildburg Walter VII. o. t.

Az izgalom az intézetre, mint a tanulókra és különösen a szülőkre 1919. április 28-ig, az ítélet kihirdetéséig tartott és sok gondot, remegő félelmet, álmatlan éjszakát okozott a Levente-fiúkért aggódó lelkeknek.

Az anyák, a szerető gondos anyák lelkébe pillantva megállapítom, hogy a nyomasztó félelem mellett is hősiiesen kemény lélekkel álltak fiaikkal együtt a négy hónapnál tovább húzódo idő alatt a váratlanul rájuk szakadt megpróbáltatásokat, s mint hősi szülötteiknek dicső emlékéül szülői, bátor, önfeláldozó, hazaszeretettől vezérelt, lelkes fiaikkal együtt élni fognak örök időkre intézetünk s a magyar nemzet történetében.

Az államrendőrség (siguranța) valószínűleg, mint a közvéleménynél elterjedt, a Levente Egyesületből származó belső árulás s a detektívek nagy nyomozása folytán jutott a temesvári középiskolák tanulóiból nagy titokban alakított és szervezett, úgynevezett Levente Egyesületnek a nyomára.

Nagy, merész, kockázatos, hazafias vállalkozás volt a Levente Egyesületnek célja, mert a leventék, mint a román ügyvédek a lefoglalt jelekből megállapították: „Éjjel meg akarták rohanni az alvó várost. Gépfegyverekkel álmukban rajta ütni a kaszárnyákon. Minden házban, ahol bekvártélyozott román tisztek aludtak, betört volna éjjel három diák, s megkötözte, megölte volna őket. Vasúttal, telefonnal megvolt a megegyezés, ugyanegy percben szűnt volna meg minden érintkezés a külvilággal. Magyarországból szervezték az egészet s a leventék összeköttetésbe voltak velük.”⁶

A tanulók hazafias, kockázatos vállalkozása azon tudatból fakadt, hogy lángoló hazaszeretetükkel dicsőséges önfeláldozó cselekedetükkel hazájukat a románoktól megszabadítják. Ez a szövetkezés, vagy – mint a románok nevezték – összeesküvés, a viszonyokból megérthető. Olyan idők voltak ezek, amidőn a haza elvesztésének a gondolata is merész tetteket érlelt meg a szívekben, s a tanulók az iskola padjaiból a harctérre, a háború után pedig a felfordult viszonyok miatt a közéletben a rend fenntartására szólítottak. És a tanulók lelkesedéssel mentek oda, ahova a közügy hívta őket.

⁶ NIAMEŠNYNÉ MANASZY Margit, *Villámok messziről*, Bp., Singer és Wolfner, 1932, 213, 215.

A tanuló ifjúságot Temesvárt 1918. október 31-én keletkezett katonai forrongás és utcai zavargások vonták be az első katonai jellegű alakulatba. Ekkor alakult meg a polgárőrség, az egyenruhás diákszázad, fegyvert kapva kezükbe éjjel felváltva teljesítettek őrségi szolgálatot. Ebben tanáraink vezetésével s felügyeletével intézetünk tanulói közül mintegy negyvenen vettek részt, s ily módon kapcsolatba jöttek a felnőttekkel.

A diákszázad keletkezésétől, a polgárőrségbe való részvételtől csak egy lépés vezetett a Levente Egyesület megalakításához. Fegyvert fogni nemcsak Temesvár, hanem a veszélybe jutott haza védelméért, s ha kell, életünket hozzuk érte áldozatul, ez volt az ifjúság gondolkodása. A cél magasztos volt. S ezt annál könnyebben vélték elérhetőnek, mivel a katonai forrongáskor kiosztott fegyvereket, bár a megszálló román csapatok parancsára be kellett volna szolgáltatni, igen sokan megtartották, s egyéb fegyvert szerezni a katonaság széteresztése után nem volt nehéz dolog.

Az éjjeli őrzáratok idején a legnagyobb titokban szervezték meg a Levente Egyesületet. Egyesek szerint hatvanan, más adat szerint körülbelül negyvenen voltak tagjai, de ez a szám csak a szervezkedés kezdetét jelentette. Voltak kapitányaik, úgy mint ifjabb Niamessny Mihály, Murányi Ignácnak, a hatvanhetes kiegyezés után bekövetkezett időnek a nagynevű hazafias temesi főispánnak anyai ágon leszármazottja és Dér István, aki már 22 éves, katonaviselt vitéz volt, a temesvári állami főgimnázium tanárának fia. A taggyűjtés a legnagyobb titokban történt úgy, hogy még a piarista konviktusból, amely közvetlen felügyeletünk alatt volt, a Levente Egyesületbe felvett két konviktorról, Feigl Edéről s Wildburg Walter báróról sem volt tudomásunk, s csak akkor értesültünk erről, amikor a detektívek minden bejelentés nélkül a konviktusunkból elvitték őket. A tagok a kapitányoknak felesküdték, hogy milyen volt az eskümintá, erről nincs értesítem, de bizonyára egyik pontja lehetett a legnagyobb titoktartás, s ebből magyarázom meg, hogy a kínvallatásokkor sem árulták el az összefogdosottak társaikat, s az összeesküvők listája nem került teljes egészében az államrendőrség kezére.

A Levente Egyesületnek az államrendőrség előbb nyomára jött, mielőtt tagjai a tettek mezejére léphettek volna, s midőn erről értesülést szerzett, nyomban megkezdte az egyes tagok összefogdosását.

„Egy világos holdfényes éjszakán puskatussal verték az ablakot. Kiugrottam az ágyból s magamra kaptam a köpenyegemet. Kinéztem az utcára. Csukott autó, egy konflis, a ház körül fogva katonákkal, az ajtót döngetik. A fiút keresik. A lakóimat ellődítették az útból, a szuterénből felrohanó cselédeket bajonettel kergették vissza s egyedül voltam a két kislánnyal, én s az ellenség. Román katonák voltak egy csendőrtiszttel. Két véresre vert fiatal embert hurcoltak magukkal. Betörték a gyermekszobába. Ott aludt a fiú. Revolveres tisztek rángatták ki az ágyból durva szitkok között: Horthy-leventék kapitánya, magának esküdték. Maga szervezett árulást, gyilkosságot. Betörték a gyermekszobába. Ott aludt a fiú.”⁷

Így írja le egy anya fiának elfogatását, s ezt az eljárást a többi Levente-fiú, vagy mint később Temesvár közönsége nevezte őket: Levente-bárányok össze-

⁷ NIAMESSNYNÉ MANASZY Margit, *Villámlik messziről, i. m., 207, 208.*

fogdosásánál.

Román katonák, csendőrtisztek, detektívek autóval száguldoztak a városon keresztül-kasul, leventéket, bűnjeleket, különösen fegyvereket kerestek s az eszközökben nem válogattak. Felnyitották a dóm kriptáját is, s feltörték a kopersókat. Be-betörték a lakásokba a detektívek bűnjelek után kutatva, a szobákban széthánytak mindent, s a szülők nagy megdöbbenésére fiaikat a csendőrkaszárnnyába szállították, ahol katonai őrséggel elzárva őket a világtól, éjnek idején kínzó eszközökkel vallatták őket. Eszközeikben a fiatal tanulókkal szemben nem voltak válogatások. Intézetünk egyik tanulójától, Rolkó Sándortól már a felmentés után megkérdeztem, hogy a vallatásnál szenvedtek-e sokat? Erre ő azt válaszolta, hogy zsebkendőjével törölte le a vért az arcáról, tehát működött a bikacsök, a bokszer s más kínzóeszköz.

A védők a tárgyaláson ezt az embertelen bánásmódot felhozták, amire a hadbíróság elnöke a tárgyalóteremben feltette a kérdést ifjabb Niamessny Mihályhoz, a Leventék egyik kapitányához intézve: Igaz-e, hogy bikacsökökkel ütötték a fejét, s bokszerekkel a szíve alatt? Erre a fiatal vitéz kapitány nagyon ügyesen megerősítve a kínzást, csak ennyit mondott: Kérdezzék meg Török főhadnagyot, őhozzá orvost kellett hívni.⁸ Egy másik szülőtől elfogott fia iránt érdeklődve arról értesültem, hogy a fiának a börtönből hazaküldött inge a meg-aludt vértől feketélt.

Két hétig vallatták őket a csendőrkaszárnnyában, ahol Mitra csendőr főhadnagy vezette a kínzásokat. Éjjel négyszer-ötször is elvitték őket vallatni, amidőn egy-egy társuk visszatért hozzájuk, karjukat tették az illető megkínzott feje alá, hogy a földön aludni tudjon. A tanulók tehát emberfeletti szenvedtek, s mint egyik tanítványunk mondá nekem: vért izzadtak.

A szülőket s különösen az anyákat a kaszárnnyából kiszivárgott hírekre rémület fogta el, s keresték a módot, a befolyást, az összeköttetést, hogy fiaikat a kínzókamrából kiszabadítsák.

A Leventék érdekében megmozdult az egész temesvári társadalom. A megyéspüspök, Glattfelder Gyula vezetésével 1920. január 16-án tíz tagból álló küldöttség járult a megyei prefektus, főispán elé, s a fiatalág lelki állapotára, meg gondolatlanúságára, gyors fellángolására való tekintettel kérte a prefektus közbenjárását a Leventék érdekében. A küldöttségben részt vettek a gör. kat. és gör. kel. lelkészekon kívül Temesvár összes felekezeteinek papjai. Az intézetek igazgatóit magam képviseltem a küldöttségben. Február 22-én a Leventék szülői, az anyák küldöttsége jelent meg a temesvári katonai parancsnoknál védelemért, pártfogásért, emberséges bánásmódotért esedezve.

Január 28-án a csendőrkaszárnnyából éjnek idején katonai fedezet mellett a Leventéket a gyárvárosi katonai börtönbe szállították át, ahol már embersége-sebb bánásmódban részesültek, s a katonai parancsnok nevének kieszközlésére naponta egy pár órát dolgozhattak, s közbe-közbe szüleiket a szuronyos katonák kíséretében s jelenlétében láthatták és beszélhettek velük.

A románoknál éppen kapóra jött az összeesküvésnek, mint ők nevezték felfedezése, mert ennek elfojtásával a társadalomnak is hatalmas példát adhattak, s

⁸ NIAMESSNYÉ MANASZY Margit, *Villámlik messziről, i. m., 234.*

akkor még erősen lobogó magyar hazafias magatartás s érzelem elfojtására igen alkalmas eszköznek találták. Kegyetlenül s a legszigorúbb eljárással jártak el vele szemben. A Leventéket a hadbírótság elé állították. Bukarestből rendeltek ki vádló ügyészt Spiridion Iorgulescu személyében, aki az ügyet tanulmányozva a célra s bűnjelekre való hivatkozással halált kért a fiatal Leventék fejére.

Nagy napja volt Temesvárnak 1919. április 28-ika. Ez volt tudniillik a tárgyalás s az ítélet napja. Az egész Temesvár lakossága remegve, aggodva várta az ítéletet. A tárgyalás előtt nagy meglepetésre s megütközésre a román ügyvédek a román újságok befolyására a védelemről lemondtak, s kijelentették, hogy hazaárulókat, felségsértőket s lázadókat nem védhetnek, úgyhogy minden előkészület nélkül két magyar ügyvéd vállalta a védelmet, s a Regátból sikerült egy román ügyvédet hozatni Simon Matheu személyében, aki a védelemre jó pénzért vállalkozott. A védők, mivel az ügyet előzetesen nem tanulmányozták, a tárgyalás elhalasztását kérték, ami nem adatott meg.

A vádlottakat szuronyos katonák kísérték be a régi katonai kaszinó épületébe, ahol a nagyteremben történt meg a tárgyalás és az ítélelhozatal. A pódiumtól balra a padokon két-két szuronyos katona között ültek a vádlottak, előttük zárt sorban szintén katonák helyeztettek el úgy, hogy a közönség, amely a nagy termet színig megtöltötte, nem láthatta őket. A pódiumon, ahol a boldog időkben szindarabot játszottak, nagy asztal állt. Zöld terítójén fekete kereszt. Körülötte díszbe öltözött komor katonatisztek: a hadbírótság. Közepén az elnök: Economu ezredes, balra Iorgulescu vádló ügyész. Egyik sarokban felhalmozva a bűnjelek, egy csomó gépfegyver, rozsdás kardok, revolverek.⁹ Volt még egy irat is Horthy aláírásával, amelyet a jelenlevő piarista tanárnak, Nagy Aurélnak, aki a VII. osztálynak volt a főnöke, ott a tárgyalóteremben felkeresve mutatott be egy detektív. Ő azonban megőrizte hidegvérét. Semmi megjegyzést nem tett reá.

Egyenként két szuronyos, rohamsisakos őr között, idézésre a pódium elé lépkedve a Leventék, s keresztkérdések között vallasva őket, a közönség elfojtott lélegzettel lesi feleleteiket. Mindegyiktől megkérdezi az elnök, hogy melyik intézetnek a tanulója, s midőn tőlük a közönség ezt a nevet hallja: Piari (amint Temesvárt, a piarista intézetet rövidítve nevezik), zúgó moraj vonul végig a román közönség sorain, kifejezést adva érzületeinek intézetünkkel szemben.

Iorgulescu vádló ügyész szerint a Leventék bűne felségárulás, lázadásra való szítás, véték az állam biztonsága ellen, s mivel a régi román törvények szerint tizenhat évvel bárki érett a halálbüntetésre, tehát halált kért a fejükre. A védők viszont arra hivatkoztak, hogy a vádlottak legnagyobb része még tanuló ifjú, s mivel a békekonferencia a határokat még nem állapította meg, tehát rájuk nem lehet a román törvényeket alkalmazni. Simon Matheu román védőügyvéd ezenkívül hangsúlyozta, hogy a tényt a fiatalság naiv hazafias felbuzdulásának kell tekinteni, amelyet hasonló esetben a román ifjúság is véghezvitt volna, s azért felmentésüket kérte.

Az ítéletet a hadbírótság titkos szavazattal hozta meg, s hogy a románok milyen nagy fontosságot tulajdonítottak az egész ügynek, igazolja az ítélelhozatal módja. A szülők, bár minden befolyást igénybe vettek s a külföldi nyomás is

⁹ NIAMESSNYÉ MANASZY Margit, *Villámlik messziről, i. m.*, 230, 231.

érvényesült, csak egy szavazaton dőlt el a tanulók felmentése, ellenben Dér Istvánt életfogytiglani és még négy felnőttet börtönbüntetésre ítélve, Nagyszebenbe szállították.

Később a románok azt a hírt terjesztették, hogy utólagos vizsgálat fog tartatni, s ifjabb Niamešny Mihályt a román diákok az utcán utána kiabálva fenyegették, miért is vasúti szolgálati köpenyben a vasutasok a határig szöktették, s lélekvesztővel a Maroson átkelve, elérve a magyar határt, Budapestre édesapjához utazott s a tanulmányait a budapesti piarista főgimnáziumban folytatta. Édesanyjának kérelme: „Ápolgatom, dédelgetem a másét, hogy megvesztegessem a sorsot, hogy meglágyítsalak Téged, Istenem. Csak az enyémet ne vedd el, ne kérjed, csak az enyémet kíméld hatalmas Istenem.”¹⁰ Az Úr akarata szerint nem teljesedett be, mert a legszebb reményekre jogosító vitéz hős Leventekapitány élete legszebb korában, éppen jogi vizsgálatának letevésekor, dunai megerőltető evezés után, megrendítő fájdalmukra éjjel váratlanul elköltözött szerettei köréből.

Börtönbe került társai később a Magyarországon letartóztatott s börtönbüntetésre ítélt románok szabadon bocsátása fejében diplomáciai úton, csereképp a börtönből kiszabadultak.

Egy tized leforgása után kedves ismerősömnek, Kubán Endre temesvári hírlapírónak, aki a Levente-ügyet alaposan tanulmányozta, a történetét megírta, feltettem a kérdést, hogy vajon a román katonaság túlerejével szemben nem lett volna-e kockázatos vállalkozás a Leventék szándéka s célja, s nem lett volna-e ennek következménye a Leventék lemészárlása? Ő, aki jobban belelátott az egész ügybe, ezt felelte: „Kérdéses, hogy kik kerültek volna ki a leszerelésből győztesen, mert elegendő fegyver lett volna rendelkezésre.”

Mint később értesültem, Papp Gyulának a piarista főgimnázium egyik történettanárának, aki ezekben a válságos napokban nagy hazafias működést fejtett ki Temesvárt, volt tudomása a Levente Egyesület szervezéséről. Hírlapot alapított, szerkesztette, illetőleg finanszírozta a *Délvidéket*, majd mivel ezt neve miatt betiltották, a *Temesvári Naplót*, irogatott s másokra is buzdítólag hatott a magyar ügy érdekében, de a vádlottak padjára nem került, mert nem találtak semmi bizonyítékot. Hazafias működése miatt a siguranța detektívekkel figyeltette, s úgy látszik, valaminek nyomára jöhettek, mert 1920. szeptember 9-én, éppen a beírás napján nálam, az igazgatói irodában érdeklődtek utána. Kijelentésemre, hogy keressék a V.A osztály termében, ahol a beíratást végzi, eltávoztak, de kis idő múlva újból kopogtattak nálam, s jelentették, hogy az osztályteremben nem találják, én erre azt válaszoltam nekik: keressék csak tovább, a gimnázium épületében biztosan meg fogják találni.

A detektívek Papp Gyulát nem találták meg, mert neszét vevén annak, hogy keresik, még aznap délután, holmiját hátra hagyva elutazott Temesvárról, s éjjel Arad mellett átkelt a határon. Üzenetül pár sorban azt írta Fertetics István rendtársának: „Kérlek, jelentsd az igazgatónak s a ház tagjainak, hogy eljöttem. Bocsánatot kérek, hogy előzetes bejelentés nélkül távoztam, de már nem tudtam a vágnak ellenállni, hogy édesanyámat láthassam. Jelentsd azt is, hogy nem me-

¹⁰ NIAMEŠNYNÉ MANASZY Margit, *Villámlik messziről, i. m.*, 198.

hetek vissza, hanem Budapesten a kegyes tanítórend főnökségétől valamely más rendházba kérem beosztásomat.”

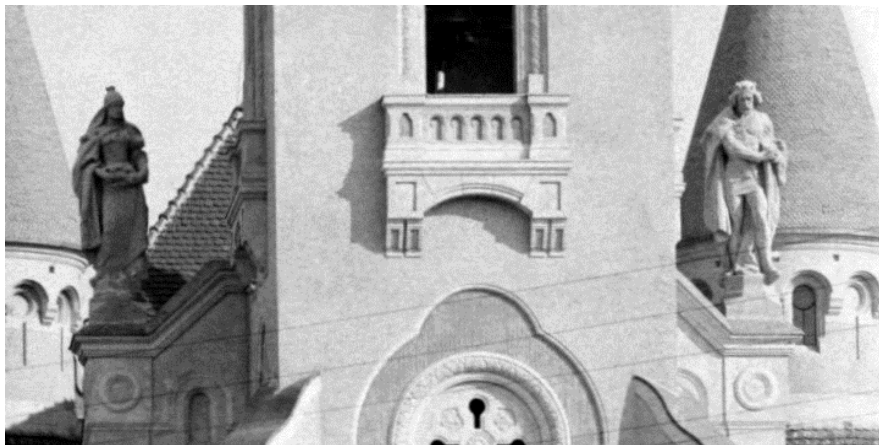
Papp Gyulát hirtelen történt elutazása után másnap reggel a rendházban a detektívek újra keresték, de már akkor édesanyja látogatására történt elutazását jelentettük nekik. Sem a detektívektől, sem Papp Gyulától nem szereztem tudomást arról, hogy mi volt a tényleges oka elutazásának. Mindenesetre nagy oka lehetett, s rám nézve meglepetésszerű volt. Új gondot is jelentett, mert helyébe más tanárról kellett gondoskodnom.

A tanév többi része zavartalanul folyt le, de már április hóban kezdett gondot okozni az érettségi vizsgálatok megtartásának módja és keresztülvitele, amikor megkaptam az utasításokat az írásbeli és szóbeli érettségi vizsgálatokra. Ezek szerint az írásbeli érettségi tárgyai: szabad dolgozat az eddig használt nyelvből, fordítás latinból az intézet előadási nyelvére, dolgozat az algebrából s geometriából. A román nyelvnél tekintettel arra, hogy a tanulók csak ebben az évben kezdték tanulni, nem fog érettségi tartatni. Egy másik rendelkezés szerint írásbelit nem, hanem szóbelit tesznek. A szóbeli érettségi vizsgálatok megtartásánál az 1009/1920. sz. rendelet szerint további intézkedésig, az eddig érvényben lévő Lukács Györgynek 105550–1905. sz. érettségi utasításait kell követni.

Mint az intézet képviselője, igazgatója április 21-én, tekintettel arra, hogy az intézet jogviszonyai a román állammal szemben megváltoztak, s a fenntartó: a tulajdonos Kegyesrend, a főigazgatóság útján az Államtitkárságtól kérelmezte, hogy a Rend képviselőjében kijelölhessem az érettségi írásbeli tételket, s a szóbeli vizsgálaton elnökölhessek. Ezen betérjesztésre válasz nem érkezett. Kormánybiztosul Fodor János, a temesvári állami Leánylíceum igazgatója nevezetett ki, aki június 16-án a szóbeliek megkezdésekor tartott tanácskozmányon kijelentette, hogy a temesvári kegyesrendi róm. kat. főgimnázium érettségi vizsgálatán, mint az állam közvetlen vezetése alatt álló intézetnél van jelen, s így az Érettségi Utasítás 26. §-a értelmében fog eljárni. Erre az igazgató a vizsgálóbizottság tagjaival egyetértőleg kijelentette, hogy a temesvári kegyesrendi főgimnázium sem nem állami, sem nem kir. kat., sem nem városi vagy községi (társulati) intézet, hanem kegyesrendi róm. kat. főgimnázium, amint ilyen a magyar vallás- és közoktatásügyi kormány fennhatósága alatt állott. A magyar tanügyi kormánnyal szemben a katolikusság nem volt felekezet, hanem a most intézkedő közoktatásügyi kormánnyal szemben már az, s ennél fogva a román közoktatásügyi kormány s a kegyesrend között jogviszony rendezése s megállapítása céljából szerződés-kötés szükséges. A tankerületi főigazgató is nem mint főigazgató, hanem mint kormánybiztos végezte intézetünknel látogatását, miért is kérjük, hogy az Érettségi Utasítások 3. §-a értelmében szíveskedjék eljárni.

A szóbeli érettségi első napján az igazgató elnökölt, másnap azonban a kormánybiztos felolvasta a bizottságnak a Közoktatásügyi Államtitkárság sürgönyét. E szerint: az összes miniszteri biztosok az 1883-iki 30. t. c. 45. §-nak második pontja szerint járnak el, az 1883. 30. §. 23. pontja csakis kizárólag az autonóm felekezetekre vonatkozik. Az intézet s a tanulók érdekeit figyelembe véve, az igazgató az elnökséget átadta a kormánybiztosnak.

A Közoktatásügyi Államtitkárság 14387/1920. sz. a. június végén a temesvári összes magyar tanítók és tanárok részére hatheti kurzust rendelt el a következő

12a. Szent Erzsébet és Szent László szobrai a piarista templom homlokzatán. Kiss György művei, 1911/1912 (részlet, Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény).

tárgyakból: Románia történelme, Románia földrajza, Románia alkotmánya, román nyelv és irodalomtörténet. A szóbeli érettségi idején a polgármester irodaszolgájjával üzentem, hogy az intézet termeit adjam át a román tanfolyamra. Hivatkozva az állami intézetekre s intézetünknek a tanulók nagy létszáma folytán a nyári szünetben szükségessé vált takarítására, visszaüzentem, hogy kérésének nem tudok eleget tenni.

Július 3-án délután öt órakor előmutatva a Poliția de Stat 11805/1920. sz. rendeletét, hivatkozással a lakáshivatal 2855/1920. rendeletére, megjelentek az igazgatói irodában Cornelius Popovici rendőrbiztos, Petru Nehrer rendőr s Nicolae Table, állami tanítóképző intézeti tanár s felszólítottak, hogy adjam át az intézet nyolc termét s a konviktus hatvan ágját a szüneti tanfolyam részére.

Az igazgató hivatkozott arra, hogy az intézet privát tulajdon, s hogy elég állami községi iskola van rendelkezésre, s a szünetben az iskola tatarozását s tisztogatását kell foganatosítani, kijelentette, hogy csak az erőszaknak engedve adja át a kért termeket. Ezt írásban megfogalmazta, s a küldöttség mind a három tagjával aláíratta. Rendi tanúkként Viezner Gyula, Fertetics István s Csonka Mihály tanárok írták alá. Ezen irat 156/1920. sz. a. az igazgatói levéltárban helyeztetett el.

Az igazgató s a tanári testület bizonyosságot szerzett arról, hogy az állami leánylíceumon kívül, ahol nők vettek részt a kurzuson, egyetlen egy sem állami, sem községi intézetben nem volt ez időben kurzus. Ezen az alapon is mellékelve a 156/1920. sz. jegyzőkönyvet az igazgató a közoktatásügyi államtitkárnál óvást emelt a tantermek erőszakos lefoglalása ellen s kérte, hogy Temesvár város illetékes hatóságát, amelynek hatáskörébe tartozik a lakáshivatal is, utasítsa, hogy hasonló atrocitások, amelyek mint zaklatások s erőszakoskodások a felekezeti békét veszélyeztetik, elő ne forduljanak. Az igazságra s méltányosságra való tekintettel kérte az ügy elintézését. Az államtitkárság válasza 19928/1920. sz. a. július 27-ről keltezve a főigazgatóság útján augusztus 17-én érkezett meg ezen végzéssel: „Nem adatik hely annak, hogy az intézet miért foglaltatott le a

12b. Szent István és Szent Imre szobrai a gimnázium homlokzatán. Kiss György művei, 1911/1912 (részlet, Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény).

szüneti tanfolyamra, amennyiben a leánygimnázium is le volt foglalva.”

A kurzus az intézetet nagyon erősen igénybe vette. Naponként körülbelül 300 egyénnél több járt kurzusra. A függönyök megromlottak, a vízfogyasztás meg-növekedett. A polgármestertől kértem a többletfogyasztás megtérítését, ami azonban nem történt meg.

A román impérium átvételét az összes intézmény átrománosítása követte. 1919. november 30-án jelent meg a román főpolgármester rendelete a városi hivatalos nyelvről. Átmenetileg a kisebbségi nyelvekre nézve megjelöli azon eseteket, amelyben még ideiglenesen használhatók. Ezután célul tűzött ki mindent megszüntetni, ami a magyar uralomra emlékeztet. Átrománosították az utcaneveket, a cégtáblákat, az épületek, intézetek homlokzatán lévő magyar felírásokat románokkal kellett felcserélni.

Sok gondot okozott rendházunk s intézetünk a házfőnök-igazgatónak, mert rajta a kat. magyar jelleg domborodott ki. A rendház s a gimnázium bejárata felett szép, díszes piarista címerben az egyházi korona díszelgett, a templom s a gimnázium művészi kivitelű szobrok, a négy magyar szentnek szobra, kettő a templom, kettő az intézet homlokzatán emelik a magyar kat. jellegét.

A rendőrség, a prefektúra egymás után adta ki rendeleteit a rendi címerre s a szobrokra, és sűrű egymásutánban idézte meg a házfőnök-igazgatót ezek ügyében a rendőrséghez. Első alkalommal 1920. június 7-én idéztetett a városi főkapitány elé, utána július 20-án, augusztus 7-én, október 9-én, 15-én, s 19-én, augusztus 13-án az épületen lévő szobrok ügyében a kerületi rendőrprefektúrán jegyzőkönyv vetettet fel.

A házfőnök-igazgató a rendi címer meghagyását kérelmezte, mint amelyen nem a magyarság, hanem a rendi jelleg domborodik ki. Hogy a kérdéses címer rendi címer, hivatkozott a rendi névtárra, amelynek külső lapján a görög betűk jelentése szerint Mária, Istennek anyja, egyházi koronával van ábrázolva, tehát a rendi címernek vallási jelentősége van. Erre való tekintetből a cenzúrázó bizottság azt 1919. december havában sértetlenül meghagyta, s csak 1920. július 3-án

kelt újabb átiratával rendelte el a rendi címer eltávolítását. Végzése ellen a házfőnök-igazgató a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak fellebbezett.

A fellebbezés válaszát azonban sem a rendőrség, sem a prefektúra nem engedte bevárni s sürgősen intézkedett a rendi címer eltávolításáról. 1930. július 8-án a városi főkapitány 12159/1920. sz. a. elrendeli, hogy a koronát nyolc nap alatt el kellett távolítani, ellenkező esetben viselni fogja a következményeket.

A miniszterhez benyújtott folyamodás el nem intézése miatt az ügy tovább húzódott, de a prefektusnak 8600/1920. október 9. sz. átirata alapján 15 nap alatt el kell távolítani, mert ellenkező esetben ez a rend költségére karhatalommal fog végrehajthatni. 1920. október 9-én újabb átirattal huszonnégy óra alatt a koronát a rendház homlokzatáról el kell távolítani, ami azután meg is történt. A gimnáziumon levő rendi címerben levő koronát a sziguranciához történt idézésre s a városi főkapitányság 1957/1921. sz. átiratára 1921. március 22-én a tűzoltókkal kellett levétetni.

A templom és a gimnázium homlokzatán lévő szobrokat sikerült megtartani. A kerületi rendőrprefektúra hivatalában az idézésre 1920. augusztus 13-án délután 4 órakor jelentem meg, s azon feltett kérdésre, hogy hajlandó vagyok-e ezen szobrok és címereknél a rendház s gimnázium épületéről való eltávolítására, mert ezek a román monarchia uralmát sértik, kijelentettem, hogy erre nem vagyok hajlandó, mert ezek nem sértik a román állam uralmát, s téves az a fel fogás, mintha a címerek nem egyházi koronák lennének.

A cenzúrázó bizottság újabb határozata ellen a megyei prefektushoz s a miniszterhez folyamodtam. A szobrok nézetem szerint az egyetemes kat. egyház szentjeit ábrázolják, mert ezeket nem a magyar állam, hanem a római pápa avatta szentekké s nemcsak a magyar katolikusoknál, hanem az egész világon élő katolikusoknál tisztelet tárgyai, amennyiben ezek eltávolítása rendeltetnék el, ezzel az egész világon élő katolikusok vallási érzülete sértetnék meg.

A magyar világban bizonyára nagy lelki felháborodást idézett volna elő a gör. kel. híveknél, ha a magyar állam templomaikról, vagy vallásos intézményeiről, minő jelen esetben a piarista intézet, vallás érzületet kifejező szobrok, mint szent tárgyak eltávolítását rendelte volna el. A templomon s gimnáziumon lévő szobrokat tehát ebből a szempontból kell elbírálni.

A prefektus helyettes végül felszólított, hogy a román nyelven felvett jegyzőkönyvet írjam alá. Magyar nyelven történt lefordítása után is csak azzal a megjegyzéssel írtam alá, hogy „a jegyzőkönyv nyelvét nem értem”.¹¹

¹¹ Rendőrprefektusi jegyzőkönyv a főgimnázium irattárában.

VI.

A ROMÁN HATÓSÁGOK ÉS A PIARISTA VIKÁRIÁTUS (1920/1921. TANÉV)

Temesvári új intézetek keletkezése. A róm. kat. magyar polgári iskola megnyitása 1920. augusztusában a piarista rend a földszinten az osztályokat s az igazgatói iroda részére egy termet átenged. A közoktatásügyi kormány intézeteinket a tankerületi főigazgatók vezetése s felügyelete alá rendeli. A püspök mint főhatóság. A román nyelv tanításának elrendelése 1920. augusztus 7-én. A tanterv kérdése. Látogatás Kolozsvárt Octavian Priénél 1920. augusztus 7-én. A békeszerződés ratifikálása 1920. november 13-án. Kisebbségi védelem. A békeszerződésnek a kisebbségekre vonatkozó pontjai s a felekezeti iskolák. Piarista vikáriátus létesítése 1920. december 15-én. Kihirdetése Temesvárt, 1920. február 17-én. A vikáriátus létesítését a román közoktatásügyi kormány 1920. május 4-én 5123. és 5124/1921. sz. a. tudomásul vette. Az első teendők. Az eskü letétele elrendeltetik. Oklevéltiegészítő vizsgálat. Mignon. Ifjúsági előadás a színházban 1921. március 15-én. Román nemzeti ünnepek. Az 1921. május 23-iki elrendelt kivonulás s ennek következményei. Az intézet látogatói.

Erdélyben a magyar egyházak az elrománosított főgimnáziumok polgári s elemi iskolák helyébe a magyar iskolák nélkül maradt városokban felekezeti iskolákat alapítottak már az 1919/1920. tanévben, s még nagyobb arányban nagy áldozatkészséggel folytatták azt az 1920/1921. tanévben.

Glattfelder Gyula megyéspüspök is az 1919/1920. tanév végén lépéseket tett a kormánynál magyar tannyelvű, kat. főreáliskola felállítására s megnyitására érdekében, és szándéka volt magyar tannyelvű róm. kat. kereskedelmi iskolát felállítani részben piarista tanárokkal. Helyiség nem állván rendelkezésre, úgy a reált, mint a kereskedelmit a piarista intézetben gondolta elhelyezni.

A főreálra nézve 784/1920. sz. iratában jelentette a piarista igazgatónak, hogy a miniszternél két ízben tett kimerítő előterjesztésére ismételten elutasító választ nyert, s így az érdekelt sok szülő óhaját nem valósíthatja meg. A kat. magyar polgárit 1920. augusztus hóban létesítette a piarista intézetben, s az ehhez szükséges termeket az igazgató a tanári testülettel egyetértőleg a rendfőnökség utólagos jóváhagyása mellett, mivel hiányzott a rendi összeköttetés, a délutáni előadásokra díjmentesen rendelkezésre bocsátotta azzal a kikötéssel, hogy fűtésről, világításról, az osztályok rendben tartásáról, egyszóval a dologi kiadásokról az iskola fenntartója gondoskodik. Ennek kiegészítéseként gondolta a róm. kat. magyar kereskedelmi iskolát, de ezt a tervet később megvalósítani nem látta szükségesnek, mert már előbb létesült a ref. magyar kereskedelmi, amelyben azonban csak igen kevés ref. tanuló járt. 1920. november 21-én nyitotta meg a német róm. kat. preparandiát, amelybe osztálytermeket átmenetileg szintén a piarista intézetből óhajtottak igénybe venni, mivel azonban intézetünkben az 1920/1921. tanévre 798 nyilvános tanuló iratkozott be és a róm. kat. magyar polgári tanulóinak száma az 1920/1921. tanévben 210 volt, tehát mivel több mint 1000 tanuló látogatta az intézetet, s a rendkívüli tárgyak miatt a termek egy részére magának az intézetnek is szüksége volt, egészségi szempontból a polgári

iskolán kívül nem volt lehetséges több intézetet a piarista intézetben elhelyezni. Ebből a szempontból nem tudunk a ref. magyar kereskedelmi részére sem az 1919/1920. tanévben termeket adni.

A műegyetem létesítését Temesvárt a magyar kormány tervbe vette, s a kormány képviselőjével 1918. évi január 27-én történt tárgyalás a második műegyetem kérdésében elhatározó lépést jelentett. A politikai viszonyok változásával ez a kérdés nem lett aktuálissá, de a román impérium alatt nem aludt el az eszme.

A város román polgármestere, aki mint mérnökember a magyar uralom alatt a város szolgálatában állt, befolyásával megvetette a román műegyetem alapját, amelyet ideiglenesen a belvárosi templom mellett lévő iskolai célokra használt épületben helyezett el. A királyi dekrétum 1920. november 11-én rendeli el a temesvári Műegyetem alapítását. Megnyitása 1920. február 20-án volt, ünnepélyes felavatása 1921. október 23-án ment végbe.

A városi épületben voltak a zsidó líceum osztályai is, amelyeket most ismét ki kellett telepíteni, s mivel az állami intézetekben való elhelyezésre gondolni sem lehetett, a város főpolgármestere e célra délutáni előadásokra a zsidó fiúk s leányok számára a piarista intézeteket akarta rekvirálni. 1920. november hóban gyűlést hívott össze a városháza nagytermében, amelyben higiénikus, morális, az iskola teherviselő képessége szempontjából tiltakoztam intézetünk erőszakos lefoglalása ellen, amely a felekezeti béke megzavarását is maga után vonná. Maga a zsidó hitközség elnöke sem helyeslélvén a piarista róm. kat. intézetnek zsidó líceum céljaira tervbe vett rekvirálását, a polgármester elállt szándékától, s az intézet a lefoglalástól megszabadult.

A megyéspüspök a felekezeti iskolák létesítését a Kormányzó Tanácsnak 1919. január 24-én megjelent az oktatásügy irányelveit megszabó I. sz. rendeletére alapította. E szerint a községi, felekezeti, alapítványi s magániskolákban a tanítás nyelvét a fenntartó állapítja meg. Az állami iskolákban a tanítás nyelve a község lakossága többségének a nyelvén történik, a kisebbségek részére párhuzamos osztályok létesítendők.¹ Ennek értelmében a tankerületi főigazgató, bár csak későn, 1920. augusztus 22-én 1984/1920. sz. a. midőn értesítette kinevezéséről a püspököt, s arról, hogy az összes felekezeti iskolák ellenőrzésével megbízott, felkéri, hogy a csanádi egyházmegyei püspökség főhatósága alatt álló összes közép-, polgári s kereskedelmi iskolákat utasítsa, hogy a tantervet, tárgyfelosztást, órarendet stb. a tankerületi főigazgatónak elküldjék. Megjegyzi, hogy a felekezeti középiskolákból az állami középiskolákba és viszont az átlépés könnyíthető legyen, kívánatos volna az iskoláknak az államiak szerint való szervezése. Tudatja vele, hogy az állami középiskoláknál szeptember 1-jével megszűnik a külön reáliskola, de a gimnázium felső négy osztályának két fokozata modern és reál lesz.

A püspöki főhatóság úgy látta, hogy e rendelkezés az 1883. évi 30. t. c. 48. §-ban foglaltakra alapítja megkeresését, s felszólított engem is, hogy a főigazgatóságtól a tanári karra vonatkozó táblázatos kimutatásokat vagy a püspök útján, vagy közvetlenül a főigazgatóságnak küldjem meg. Ez az irat is azt mutatja,

¹ BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy első tíz éve (1918–28)*, Lugos, 1931, 5.

hogy a Közoktatásügyi Államtitkárság először az összes felekezeti iskolákat, úgy mint a magyar világban voltak, az autonóm iskolákat a püspök fennhatósága alá tartozóknak ítélte.

Iskolánkra nézve azonban az államtitkárság már a 17115/1920. sz. a. augusztus 7-én határozott. Vegye tudomásul – írja –, hogy a temesvári piarista főgimnázium, mert nincs autonóm joga, tanügyekben épp úgy a kerületi igazgatóság vezetése alatt áll, mint a volt magyarországi gör. és nem kat. intézetek. Ennél fogva lépjen azonnal érintkezésbe a kerületi igazgatósággal valamennyi tanügyi kérdésben és az iskola igazgatása tekintetében. Ez ellen az igazgató 190/1920. sz. betérjesztésében kifejezte, hogy a magyar világban az intézet a miniszter közvetlen vezetése alatt álló szerzetesrendtől fenntartott iskola volt, de a politikai viszonyok alakultával, amennyiben tanulóinak legnagyobb része kat., felekezet-től fenntartott iskola lett. Államsegélyt nem kap, maga tartja fenn magát, tehát jogi viszonyát a román állammal szemben szerződésben kell szabályozni.

A 196/1920. sz. beadványra a Közoktatásügyi Államtitkárság 23831/1920. augusztus 27. sz. a. újból elrendeli, hogy az összes iskolai ügyekben a tankerületi főigazgatóság vezetése s felügyelete alatt állnak, tehát felszólítja őket, hogy tartsák magukat a főigazgatóság rendelkezéseihez. A tantervre vonatkozólag tekintetbe veendő a helyi átmeneti nehézségek.

A megyéspüspök átiratára alapított felekezeti jelleget a Közoktatásügyi Államtitkárság rendelete intézettünkkel szemben elintézte.

A rend középpontjával megszakadván az összeköttetés, rendi intézetünk egyedül állott, s nem volt kire támaszkodnia. Míg Erdélyben a magyar püspökök szövetsége erős védelemül szolgált az iskoláknak, addig nálunk nem lehetett a püspökre támaszkodni, mert a román tanügyi kormány ezt rendeleteivel megakadályozta.

A házfőnök-igazgató, mivel a rendi vezetőség kérdésében még ez idő szerint semmi intézkedés nem történt, minden eshetőségre számítva úgy gondolta, hogy védelmet talál s állít az intézetre nézve, ha a püspöki joghatóság alá helyezi, s ezt 1920. augusztus 20-án végrehajtotta. A csanádi püspök 316/1920. sz. a. megnyugtatósomra írásban kijelentette, hogy a rendház által fenntartott róm. kat. magyar gimnázium feletti fennhatósági ügykörnek elvállalására vonatkozólag a mai napon fenti ügyszám alatt hozzám intézett nyilatkozatával kapcsolatban, a rendház, mint iskolafenntartónak a tanítási nyelv megállapítására vonatkozó jogait, valamint a rendház s a gimnázium ingatlanaihoz való tényleges tulajdonjogát elismeri és tiszteletben tartja, s a püspöki joghatóság részére semmi olyan jogkört nem igényel, amelyet az egyházi s világi törvények vagy rendi szabályok más tényezőnek tartanak fenn.² A püspöki joghatóság alá való helyezkedés nyilvánosságra nem hozatott, gyakorlatba nem vétetett, s az iskola jogaiért vívott harcokban a rendre nézve semmi védelmet nem jelentett, mert a román állam, mint látni fogjuk ezt, már a román impérium alatt keletkezett püspöki joghatóságot nem ismerte el. Később, 1925. november 23-án a Sacra Congregazione Dei Religiosi 1433. sz. rendeletével Rómából rendeltetett a te-

² *A timișoarai egyházmegye róm. kat. hitvallásos jellegű oktatási intézetei az 1930/1931. tanévben*, Timișoara, Victoria könyvsajtó, 1931, 10.

mesvári róm. kat. piarista líceum a csanádi püspök joghatósága alá,³ a közoktatásügyi kormány azokban ezt sem vette figyelembe az intézet felekezeti jellegének a megállapításánál.

A Közoktatásügyi Államtitkárság a 17115/1920. augusztus 7. sz. iratában elrendelte, hogy az intézet az 1920/1921. tanévre a Közoktatásügyi Resort 10978–1919. sz. körrendeletéhez alkalmazkodják, s a román nyelvet, valamint a történelmet, földrajzot s Románia alkotmánytanát képesített tanárokkal tanítsa.

Elrendelte ugyanezen szám alatt, hogy a tanári testület valamennyi tagja hűségesküt tartozik letenni, s hogy az igazgató és a tanárok az állam tantervéhez alkalmazkodjanak. A hűségnyilatkozatot a rendeletre a tanári testület 1920. augusztus 17-én aláírta, a történelem, földrajz s alkotmánytannak tanítását az 1920/1921. tanévben bevezette, de az igazgató folyamodott, hogy a román történelem mellett a magyarok történelme is tanítható legyen, tekintettel azon körülményre, hogy a zsidóknak szabad a zsidóság történelmét tanulni, az intézet tanárai a magyar történelem tanításának engedélyezését kérik, azonban sem az, sem azon kérelem, hogy a lugosi tankerületi főigazgatótól megküldött óratervezettel szemben az intézet, mint a Bánátban egyetlen magyar kat. jellegű, kat. felekezeti intézet tantervét maga állapíthassa meg, nem vétetett figyelembe. A tantervre a Közoktatásügyi Államtitkárság fenntartotta a már kiadott rendeletét, a magyar történet tanítására pedig 25209/1920. sz. a. úgy rendelkezett, hogy úgy a magyarok, mint a zsidók történelme csak az egyetemes história keretében tanítható.

Tantervváltoztatásokat ír elő a 21550/1920. sz. körrendelet. A felső osztályokban két szekciót állít fel: a modern s reálgazogatót, s megszünteti a reáliskolákat. Változik a latin nyelv s a német nyelv tanítása az alsóbb osztályokban. A latin nyelv tanításánál figyelemmel kell lenni a második osztály programjára, s a latin nyelvű órában a szaktanár előadja a görög hagyományokat is. A német nyelv tanítása a második osztályban kezdődik. Ahol a reálszekcióra megfelelő tanárok nem volnának, a régi tanmenetet kell továbbra is fenntartani.

A közoktatásügyi kormány rendelkezései a hűségesküre, az intézet felekezeti jellegére, a tantervre, a főigazgatóság vezetésére s felügyeletére nézve stb. arra indították az intézeti igazgatót, hogy 1920 augusztusában Kolozsvárra utazott, s augusztus 23-án Octavian Prie államtitkártól kihallgatást kért. Az államtitkár Prekup referenst is meghívta a tárgyalásra, s az intézet jellegére ezeket mondta. Az intézetnek nincs autonómiája, marad továbbra is felekezeti róm. kat. intézet. Olyan viszonya lesz a román államhoz, mint a balázsfalvi gör. kat. gimnáziumnak volt a magyar államhoz. Ellenőrző közegei a főigazgató, fennhatósága a püspök lesz. Az intézetnek a román államhoz való viszonyát később, a konkordátummal kapcsolatban fogja szabályozni. Az állami tantervet nem köteles követni, csak figyelemmel kell lennie a közoktatási kormánytól felállítandó kívánalmakra. A magyar piarista renddel központi összeköttetése megszakadt. Hűségesküt köteles mindenki tenni, s aki még nem tett, azt pótolni kell. A sok magántanulóra nézve az volt a megjegyzése, hogy a sok magántanuló nem jó

³ Csanádi Püspöki Levéltár.

fényt vet az iskolára, s a jövőben a magánvizsgálatok csak a főigazgató elnökle-tével tarthatók. Megemlítettem, hogy ezen az államnak módjában van segíteni, állítsa fel az állami gimnáziumban a párhuzamos magyar osztályokat, s legyen tanszabadság. Erre azt válaszolta, hogy ő is ezt akarja, s ezért akarja az egységes középiskola létesítését. A termék erőszakos lefoglalására úgy volt informálva, hogy ezek átadását a hatóságok kérelmezték.

A tárgyalás nyugodt mederben folyt le, s azzal a benyomással távoztam, hogy a román kormány megértéssel fog lenni intézetünk iránt, s a Délvidéken, mint egyetlen magyar felekezetű intézet továbbra is zavartalanul folytathatja működését.

A rendnek a politikai viszonyokkal számolnia kellett. Iskoláinak, rendházai-nak működési terének megtartása csak úgy volt lehetséges, ha beleilleszkedik az új helyzetbe. A helyzet most még azt látszott mutatni, hogy az minden nagyobb nehézségek nélkül megtörténhetik. Voltak a román állam részéről biztosítékok is. A gyulafehérvári nemzetgyűlés határozatának III. 1. pontja teljes nemzeti szabadságot biztosít az itt lakó nemzeteknek. Minden nemzet önmagát kormányozza saját nyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből vett egyének által. Önmaga látja el a közoktatásügyet és igazságszolgáltatást stb. A Brătianu-kormányának ideálja volt az egységes román nemzeti állam, és inkább lemondott 1919. szeptember 11-én, semhogy kötelezettséget vállaljon a kisebbségekre nézve.

A Vajda-kormány megbízásából Coanda tábornok írta alá Párizsban 1919. december 9-én a kisebbségi egyezmény. Az Avarescu-kormány, bár a békeszerződést, amelyet a szenátus 1920. augusztus 17-én, a képviselőház pedig 1920. augusztus 26-án ratifikált, s a Monitorul Oficial 1920. szeptember 21-én 136. számában 3702. sz. kir. dekrétumban hirdetett ki, már 1920. június 17-én esküre hívta fel a magyar tisztviselőket, és szerzett jogainak tiszteletben tartását ígérte. A trianoni békét a magyar nemzetgyűlés 1920. november 13-án ratifikálta.

A trianoni békeszerződés 47. §-a tartalmazza a nemzeti kisebbségekre nézve a nemzetközi védelmet. A Brătianu-kormány nem tartotta megengedhetőnek, hogy bármely állam ellenőrizhesse a román államnak saját polgáraihoz való viszonyát. Idegen ellenőrzést, amely lehetővé teszi, hogy más államokat a román állam ellen fordítson s nemzetközi inferioritásba hozzon, szerinte a román állam méltóságával összeférhetetlen.⁴

Románia a nagyhatalmak között a kisebbségi védelemről szóló külön szerződés 12 cikkelyében becsületbeli kötelezettséget vállalt a nemzeti kisebbségre nézve. Mindenki előtt ismeretes Dickinson anglikán püspök nyilatkozata, amely szerint az utódállamok új területeiket nem kapták volna meg, ha ezeket a nemzetközi kötelezettségeket nem vállalták volna. Az elvállalt nemzetközi kötelezettségeknek tehát magától értetődő következménye a nemzetközi ellenőrzés.⁵

A nemzetközi jog megdönthetetlen jogi alap, mert a szuverén államhatalom felé nemzetközi védelem alá helyezte a nemzeti kisebbségeket. A nemzeti ki-

⁴ BARANYAI Zoltán, *A kisebbségi szerződés létrejötte*, Magyar Kisebbség, 1931. december 1. 863.

⁵ Temesvári Hírlap 1921. augusztus 7-iki közlése.

sebbségek jogalanyisága által egy új fogalom jött bele a békeszerződésbe, s ezáltal a többi kisebbségekkel együtt a magyar számra nézve legjelentősebb nemzeti kisebbséggé vált. Az államélet számottevő legjelentősebb közjogi alkotórésze, s mint ilyen jogait törvényes eszközökkel vívhatja ki. Nyelvét, karakterét, erkölcsét, nemzeti kultúráját, polgárjogát, nemzeti egyházi életét stb. egyszóval nemzeti vagyonát a békeszerződés által biztosított jogok teljes felhasználásával megvédheti, s fenntarthatja. A békeparagrafusok elválasztották a nemzettesttől, de megmaradt a lelkek közössége, a magyar nemzeti kultúra ereje.

A békeszerződésnek a kisebbségekre vonatkozó 8., 9. és 10. §-a garanciákat nyújt a vallás szabad gyakorlására, a nyelvhasználatra, az iskolák s más nevelő intézetek állítására s igazgatására, a felügyelet gyakorlására, az állampolgárok gyermekeiket saját nyelvükön való tanítására, de mindez nem akadályozza a román kormányt abban, hogy a román nyelv tanítását kötelezővé tegye. A 10. §-szerint a népileg, vallásilag vagy nyelvileg nagy tömegben lakó kisebbségeknek az állami, megyei vagy más költségvetésekben nyilvános alapokból nevelési, vallási vagy jótékonyági célokra fordítandó összegekből igazságos hányad fog kiutaltatni.

A békeszerződés ezen pontjai tehát a felekezeti iskolákat biztosítják a román államban, anyagi támogatást, államsegélyt rendel el nemzetközi jog védelem alatt; miért is a békeszerződés 8., 9., 10. §-ban biztosítékot nyertünk arra, hogy rendi intézményeinket, iskoláinkat, életlehetőségeinket a román állammal szerződésben biztosítsuk.

A trianoni békeszerződéssel a budapesti rendi központtól négy rendház és négy főgimnázium szakítottatott el.

Az összeköttetés megszakadása Temesvárral a szerb megszállás miatt 1918. november 17-én, a többi rendházra a román megszállás miatt három-négy hónappal később következett be. Ettől az időtől 1921. február 17-ig, a vikáriátus kihirdetéséig a házfőnök-igazgatók a rendtagokkal harmonikus egyetértésben intézték a társházak és főgimnáziumok ügyeit. Az elszigetelt helyzet így soká nem maradhatott, sem egyházi szerzetespapi, sem tanügyi szempontból. A római rendi generális, Thomas Viñas, Mailáth Gusztáv Károly gróf, püspök útján a kolozsvári társházunk főnökének 1920. november 17-én küldött levelében, amelyet tőle másolatban ebben a hónapban én is megkaptam, jelzi álláspontját:

„Scripsi Rev. Admodum P. Provinciali conventiam urgere desegrandi Delegatum positus domibus in Transilvania sitis, qui unionem inter eas conservaret, ut earum necessitatibus provideret. Ni enim praefata unio oriretur, haud longe adsunt pro eisdem, seu melius contra easdem magna detrimenta, quae male tum personas, tum scholas afficient, unde pietati et litteris discrimen. Videmibus, quid P. Provincialis cuiusque consistorium decident.”

A rendi konzisztórium 1920. december 15-én a római generális szándékát megvalósította. Rendfőnökhelyettessé Both Ferenc temesvári házfőnök-igazgató, asszisztensekké Sáfrán József, Horváth Jenő, Mondik Pál és Visegrádi Lajos nevezettek ki.

A vikárius kinevezését 1921. február 19-én tudatta a csanádi püspök útján a Közoktatásügyi Államtitkársággal. A válasz erre 1921. május 4-én jött meg. 5123/1921., 5124/1921. államtitkársági sz. irataival értesített, hogy tudomásul

vette a vikárius kinevezését, s a rendre nézve továbbra is fenntartja az egyház s az állam közt azt a megegyezést, amely a magyar állam idejében volt, amely törvény által van szabályozva, s amely törvény érvényben van.

Thomas Viñas 1921 júliusában Bécsen keresztül Budapestre érkezett, ahonnét Nagykarolyba utazott, s ott előre megbeszélt terv szerint Románia pápai nunciussával találkozott, s átadta neki a Szentszéknek a viceprovincia organizációjáról szóló 3505/1921. sz. dekrétumát.

Az időközben felmerült tanárhiányokról sürgősen kellett gondoskodni. E végből augusztus hóban a Közoktatásügyi Államtitkársághoz intézett 51/1921. sz. felterjesztésemben kértem, hogy a romániai illetőségű rendtagok erre a területre repatriálhassanak, s az 1922/1923. tanévre repatriálandó tanárjelöltjeink négy évből kettőt külföldi egyetemen hallgathassanak, s a kolozsvári egyetemen hat éven keresztül magyar nyelven tehessék le a vizsgátaikat, s a román nyelvből a vizsgátaikat később tehessék le.

A Közoktatásügyi Államtitkárság 41614/1921. sz. leirata e kérelmet nem engedélyezte, mert a rendi succrescentiát Romániában kell pótolni. A rendi fiatalokat itt kell nevelni, s a bevándorlás külföldről nem engedhető meg. A külföldi egyetemeket még részben sem látogathatják, mert az államnyelvet itt kell elsajátítaniuk, amelynek területén működésüket a jövőben ki fogják fejteni.

Az 51/1921. sz. felterjesztésnek mégis volt annyi eredménye, hogy az 1922/1923. tanévre hat rendi tanárnak és két egyetemi hallgatónak a repatriálás lehetővé vált.

Ezen rendelet után meg kellett szervezni az önálló rendi noviciátust s a tanárképzőt, ami sok nehézséggel járt. A rendi noviciátus Máramarosszigeten, a tanárképző Kolozsvárt az 1922/1923. tanév elején nyílt meg.

A vikáriátus létesítése után nagy momentum és nagy lépés volt a viceprovincia történetében az eskü letétele, mert a további működést az államkormány ehhez kötötte, s rendeleteivel egymás után sürgette. Az eskü letétele ügyében Erdélyben s a románoktól megszállt területeken 1919. február 6-án jelent meg a körrendelet a volt magyar állami iskolák tanszemélyzetére nézve. Akik leteszik, mindazon törvényes jogokat és kedvezményeket élvezni fogják, amelyben a magyar államon belül részük volt, akik megtagadják állásukról önként lemondottaknak tekintetnek, elveszítik minden jogukat fizetésükre, nyugdíjukra és minden hivatalra.⁶

Temesvárt a román impérium átvétele után 1919. szeptember hóban a városi s állami hivatalnokoktól követelték az eskü letételét. A városiak 1919. szeptember 1-én szólítottak fel az eskü letételére.

Intézetünk tanártestületétől a közoktatásügyi kormány az 17115/1920. augusztus 7. sz. rendeletével hűségnyilatkozatot követelt, amelyet a tanári testület 1920. augusztus 17-én aláírt. A 23831/1920. Közoktatásügyi Államtitkárság augusztus 27-éről kelt iratával a hűségnyilatkozatot elfogadta, de ezzel nem elégedett meg, mert 1920. október 20-án 31358/1921. sz. közrendelettel úgy intézkedik, hogy minden rendű tantestület tagjai, akik tényleg működnek, kötelesek mint köztisztviselők a hivatali esküt letenni. „Rendeljük ezennel, hogy a feleke-

⁶ BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy, i. m., 7.*

zetű tantestület összes tagjai – bármily állásban és minőségben – teológiai tanárok kivételével, tegyék le a hűségesküt. Ezt tudomására adom, s felhívom, hogy ezen rendelet végrehajtására a szükséges intézkedéseket tegyete.” Az eskütétel idejét december 15-től december 31-ig állapította meg. A hivatalos eskü le nem tétele egyenes következménye az országos nyugdíjalapból való kizárás, s minden vétkes ellen a fegyelmi eljárás megindítása előzetes felfüggesztéssel. „Az eskü megtagadása esetén a főigazgatóságok terjesszék fel a közoktatásügyi kormányhoz azok kimutatását, hogy a szükséges rendelkezéseket megtehesse.”

Nekünk e szigorú rendeletre is csak az a véleményünk és közös elhatározásunk volt, hogy mi, mint szerzetesek, rendfőnöki vagy generálsi engedély nélkül esküt nem tehetünk. Vagyoni és jogi egzisztenciánk a román állammal szerződésileg különben sincs biztosítva. E végből 1920. december 5–6. napján a kolozsvári, nagykárolyi s temesvári rendház főnökei és gimnázium igazgatói a kolozsvári államtitkárságnál közös írásos beadványban kérelmeztük, hogy mindaddig, míg a budapesti rendfőnökséggel ezt meg nem tárgyaltuk, tőle erre engedélyt nem kapunk, s pápai konkordátummal a rend ügyei nem rendeztetnek, az eskü letételét halassza el legalább a tanév végéig. Indokolásul felhoztuk, hogy mi szerzetes-tanárok a magyar államnak sem tettünk esküt. Közbenjárásunknak azon eredménye lett, hogy a 31388/1920. sz. sect. IV. rendeletével 1921. február végéig a határidő elhalaszthatott. A 39654/1920. sz. rendelettel kiegészítésképp 1921. március 22-én az 5499/1921. sz. rendelet megismétli, hogy a hűségesküt a tanári testület minden egyes tagja köteles letenni, még a hitoktatók is.

A rendfőnökségtől a nagykárolyi házfőnök 1921. január 14-én azon üzenetet hozta, amelyet nekem írásba küldött meg, amely szerint Őszentségének, a pápának tanácsa, de nem parancsa, hogy az esküt tegyék le, a rendi generális is ezt akarja. A rendfőnök azoknak, akik innét eljönnek, sem lakást, sem működési tervet nem tud adni, s az esküt nem tevők a tanév végéig elhelyezést nem kaphatnak.

A csanádi s az erdélyi püspök 1921. március 19-én, a többi magyar egyházak fejei április 9. és 10-én tették le a hűségesküt Bukarestben. Ugyanekkor felségfolyamodványt adtak át Ferdinánd királynak, amelyben vallásszabadságot, az egyház alkotmányának tiszteletben tartását, s az iskolai alapítványok meghagyását kérték.

A rendfőnökség 1921. január 5-iki kelettel 15/1921. sz. a. küldte meg az esküre vonatkozó határozatát. „A rend az összes eshetőség figyelembevételével és a következményekkel leszámolván – írja – megengedi, hogy az esküt, ha az már elkerülhetetlen, letehetik. A rendfőnök kikérte az összes illetékes tényezők véleményét. Ezek nemcsak kívánatosnak, hanem szükségesnek is tartják, hogy a szerzetes-tanárok el ne hagyják az ottani magyarságot. Nagyobb szolgálatot tesz a magyarságnak, aki nem hagyja el a helyét, s kitar, meghozva a legnagyobb áldozatot, mint aki visszariadva az eskütételtől, kiteszi magát a biztos kiutasításnak, árvaságra hagyva az egyedül benne bízó tanulók százait. A rend azonban nem akar erőszakot gyakorolni senki lelkiismeretén, ezért senkit sem kényszerít az eskü letételére, s elvárja, hogy a rendtársak tiszteletben tartsák egymás meggyőződését. Akik az esküt nem akarják letenni, azokra nézve tétessék lehetővé,

hogy a tanév végéig tovább taníthassanak, mert az évközi csere úgy a román, mint a magyar területi iskolák teljes felforgatásával járna.”

A későbbi visszatérhetést, repatriálást a viceprovinciából az anyaprovinciába biztosította. Ezt később a reg. fol. 29/1924. sz. generálisi irat megszorította. Az új rendi konstitúció 332. §-nak pontja azokra vonatkozik, akik fogadalmukat a csatolt területen tették le.⁷ A rendfőnökség ezen határozatát megküldtem a társ-házak főnökeinek s a főgimnáziumi igazgatóknak, s kértem őket, hogy ennek értelmében járjanak el.

A temesvári kegyesrendi főgimnázium tagjai az esküt 1921. április 10-én mind letették. Április hóban ugyancsak mindnyájan letették a kolozsvári piaristák vezetése alatt álló róm. kat. főgimnázium tanárai. Nagykárolyban Vincze László s Gyurácz Ferenc nem tették le az esküt. A máramarosszigeti intézetünket a közoktatásügyi kormány 1920. augusztus 10-én lefoglaltatta, augusztus 25-én rekviráltatta, így működése megszüntetettvén, sem az igazgató, sem a tanári testület nem tett esküt. Később a volt máramarosszigeti házfőnök s főgimnáziumi igazgató, Mondik Pál Nagykárolyban tette le az esküt. Az állampolgárság optálásánál a magyart választották Huber Imre, Majthényi Géza és Perényi József. A többi intézetek tanárai így megfogyatkoztak. Intézeteink rendi tanárai közül az új helyzet folytán kivált öt, helyüket a rendtagok repatriálásával pótolni tudtuk.

Az eskü letétele után a tanári testület részéről történt nagy áldozatok meghozásai sorba következtek. A Közoktatásügyi Államtitkárság 36551/1920., 31759/1920. és 342/1921. sz. rendeleteivel oklevél-kiegészítő vizsgálatokra szólítja fel a magyar és német felekezeti iskolák tanárait és tanítóit, s kötelességükké teszi, hogy a román nyelvből, s ha szaktárgyaik is, a román földrajzból, történelemből s alkotmánytanból ennek a követelményeknek feleljenek meg. A rendelet az állami s községi intézetek minden nemzetiségű tanárára vonatkozott, ami ellen a román nemzetiségű tanárok tiltakozásukat fejezték ki, s a vizsgálat alól felmentettek. Ezen rendelet 3. pontja szerint a Bánság területén alkalmazott magyar tanárok s tanítók július 2-án, az állami német-magyar liceumba utasítottak jelentkezésre s vizsgálatra.

A vikárius, mivel a 342/1921. sz. rendelet megengedte a tanfolyam tartását, 1921. április 2-án a tankerületi főigazgatóságához kérvényt terjesztett be, hogy saját hatáskörében egy állami előadót hatheti tanfolyamra a román nyelv tanítására küldjön az intézethez. A főigazgató Fodor Jánost, az állami leányliceum igazgatóját jelölte ki. A kurzuson az igazgató s 15 tanár vett részt, két rendi tanár már az első szünidei kurzuskor eleget tett a követelményeknek. A tanfolyam végén a főigazgató bizottságot küldött ki, amelynek tagjai voltak az előadón kívül az állami főgimnázium s az állami német-magyar liceum igazgatója, ezek előtt kellett a vizsgálatot letenni. A tanári testület két tanár kivételével a vizsgálatot sikerrel kiállta, s azt hittük, hogy ezzel megfeleltünk az állam követelményeinek. A kiállított bizonyítvány után még kétszer kellett tanfolyamot tartani s vizsgázni, úgymint 1924. május-június s 1925. február-március hóban.

⁷ *Constitutiones Religionis Cleiricorium Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum, Romae, Tip. Matre di Dio, 1930, 118.*

Mindez azonban a közoktatásügyi kormány részéről csak bevezetés, előgyakorlat a későbbi, egyes tárgyra kiterjedő román nyelvű vizsgálatokhoz.

A Közoktatásügyi Minisztérium kolozsvári államtitkársága rendeleteivel részint a régi iskola szellemét törekedett megváltoztatni, részint didaktikai és metodikai eljárásokkal új irányokat kijelölni. E végből a tankerületi főigazgatók 1921. január 11–12-én Octvian Prie elnökletével Kolozsvárt gyűlést tartottak, s határozatukat a közoktatásügyi államtitkárság 1921. március 12-én 6631/1921. sz. körrendelettel tudatta az intézetek igazgatóival. Főbb pontjai a következők. Az év végi vizsgálatok minden osztályban két tárgyra s a román nyelvre szorítottak, de a nyolcadik osztály tárgyaiból minden tárgyra kiterjed. Be kell vezetni a kézimunkát. Ennek díjazását az állam fogja viselni. Az ének kötelező minden tanulóra s óhajtandó, hogy a zenét minden középiskolába vezessék be. A leány magántanulók kötelesek vizsgálatot tenni a háztartásból s a kézimunkából. A tanulók felvételekor az előző évi bizonyítványra reá kell vezetni a felvétel évét s napját. Az igazgatót felmenti az intézet anyagi ügyeinek kezelésétől, s melléje titkárságot szervez, hogy az igazgató kizárólag tanügyi hivatásának élhessen. Ki kell függeszteni a díszteremben a király arcképét. A bélyegző román nyelven is elkészíttessék. A tankönyvekből az új politikai állapotoknak meg nem felelő részek eltávolíttassanak. Mellőzni kell az olvasókönyvekből s a történelemből azon részeket, amelyek sovinizmust terjesztenek s az országban élő más nemzetiségeket sértik. A magyar történelem, mint külön tantárgy nem tanítható. A magyar irodalom tanításánál az olvasmányok a mai időknek feleljenek meg. A földrajznál az elnevezések román nyelven történjenek. A román térképek bevezetessenek. A természettudományok tanításánál Románia különleges viszonyaira tekintettel kell lenni. Az ifjúsági könyvtárakat román munkákkal kell gyarapítani. A 17120/1921. sz. a. megküldött tantervet be kell vezetni. A román nyelvet csak arra képesített tanárok taníthatják. A koedukáció nincs megengedve. A nemzeti ünnepeket meg kell tartani. Semmiféle ifjúsági egyesület engedély nélkül nem működhetik. A világi s egyházi énekeskönyvekből minden olyant, ami politikai izgatást tartalmaz, mellőzni kell. A tananyagról a zenetanárnak tartalomjegyzéket kell készíteni, amelyet az igazgató a főigazgatóságnak be fog mutatni. 1921-ben küldte meg a főigazgató 1911/1921. számmal a közoktatásügyi kormány 38546/1920. sz. *Regulamentul Disciplinar Provizor* című szabályzatait.

Mindezen rendelkezések bevezetéséről az igazgatóknak jelentést kellett tenni. A vizsgálatokra felterjesztésben megjegyeztem, méltányos volna, hogy azok annyi osztályban rendeltessenek el az iskolatanítási s előadási nyelvből, mint amennyi vizsgálat van a román nyelvből, s a magyar történelem, mivel ez utóbbi, mint külön tantárgy nem tanítható, a világtörténelem keretében legyen előadható, s az érettségi vizsgálatnak is tárgyát alkossa. Kértem, hogy megfelelő tankönyvekről az állam gondoskodjék.

Április 25-én érkezett 9183/1921. sz. és a 10709/1921. sz. Közoktatásügyi Államtitkárság rendeletek szerint az érettségi bizonyítványok szövegének és pecsétjének románnak kell lenni. A fordítást oda kell varrni az eredetihez, s azt el kell látni az intézet pecsétjével. A 12278/1921. sz. május 10-iki közoktatásügyi rendelet az érettségi vizsgálati szabályrendeleteket módosítja. Az írott kérdése-

ket eltiltja. Tétélek húzását nem engedi meg. Négy írásbeli dolgozatot rendel el. Beiktatja az érettségi tárgyak sorába a francia nyelvet azzal a megjegyzéssel, hogy a francia nyelvre vonatkozó intézkedések csak akkor lépnek életbe, amíg a közoktatásügyi miniszter azokat annak idején közzéteszi, s a jelen tanévre a franciából az érettségibe a VIII. osztály tananyagát kell bevezetni.

Május 24-én a 13056/1921. közoktatásügyi államtitkársági rendelet a magánvizsgálatokra előírja, hogy azok csak közvetlenül az érettségi vizsgálatok után a miniszteri biztos jelenlétében tarthatók, hogy így ellenőrizni tudják ezek lefolyását.

Az igazgató és a tanári testület a rendeletekhez alkalmazkodott, s így a tanév folyt tovább. Külső zavaró momentumok azonban az iskola munkájának nyugodtságára nagy befolyással voltak.

A Levente-per tanuló ifjúsági részének letárgyalása után a siguranța folytatta nyomozását, s egymás után tartoztatta le a felnőtteket 1920. október, november, decemberben. Rettenetes szigorúsággal, valósággal irtó hadjáratot indított. Tömegesen utasította ki a polgárokat úgy, hogy a polgárságnak szervezetbe kellett tömörülni, s állást foglalni a kiutasítások, a magyarság elnyomása ellen. A Polgári Szervezet megteremtője, Vuchetich Endre így jellemzi ezt a kort: „Akkor volt tetőpontján a kiutasítási düh. Állásukból, lakásukból kitett tisztviselők, katonatisztek, tanárok, tanítók, óvónők adták egymás kezébe a kilincset. Minden panasz, minden sérelem attól kezdve, hogy valakit a siguranța megverték, egészen az ügyvédi kar panaszáig, a magyar nyelvnek a bíróságoknál való száműzetéséig – a Polgári Szervezetben futott össze.”⁸

Intézetünket, mivel kilenc tanulója a Levente Egyesületnek tagja volt, erősen figyelték a detektívek. 1918. november 18-án minden bejelentés nélkül kutatást tartottak a konviktusban, más alkalommal a gimnázium padlásán úgy, hogy valósággal tükön kellett ülni. Minden megmozdulásban irredentizmust látott a rendőrség. A magyar vonatkozásokban, a magyar nemzeti színekben, régi eseményekben a régi magyar világra való visszaemlékezést vagy provokálást fedezett fel, s így üldözte, elnyomta még a képzelt irredentizmust is. Különösen súlyos gondot okoztak az igazgatóknak a testületi kivonulások, mert a rendőrség mindig fedezett fel valamit, ami kifogása alá esett, s amit szerinte nem lehet megengedni.

Ezek folytán bizonyos előérzettel vettem tudomásul Róna színigazgató megjelenését az igazgatói irodában 1921. március 14-én, s jelentését, hogy a városi rendőrkapitánytól engedélyt nyert március 15-én a városi vigadó nagytermében, ahol a színháznak 1920. november 8-án történt leégése után az előadásokat tartották *Mignon* ifjúsági előadására.

Teljes biztonság kedvéért március 15-én reggel telefonon megkérdeztem a rendőrprefektust (kapitányt), hogy az ifjúsági darab előadása március 15-én megtartható-e, vagy nem? A rendőrségnek az előadás megtartása ellen nem volt kifogása. Az igazgató tehát a tanártestülettel elvezette a tanulókat az előadásra. A terem teljesen megtelt. Az első felvonás után meglepetésünkre a színigazgató megjelent a színpadon, s kijelentette, hogy a megyei prefektus intézkedése foly-

⁸ Magyar Ház évkönyve, Temesvár, Uhrmann Henrik kny., 1930, 56.

tán az előadást nem folytathatja. Erre a legnagyobb rendben elhagytuk a termet. A színingazgatót, bár engedélye volt, mégis felelősségre vonták a rendőrségen. A színielőadást csak március 31-én, a már befizetett díjakra való hivatkozás folytán a tanulók részére megtarthatták.

A rendőrség az ifjúsági kivonulások alkalmával különös figyelemmel kísérte az ifjúság zászlóit s feliratait, így 1921. június 3-án az Úrnapi körmenetkor a józsefvárosi zárda növendékeinek zászlaját akarta a körmenetből kiemelni s a rendőrségre vitetni, de a közönség s a növendékek a zászlót bevitték a templomba s megvédték. Erre való tekintettel intézetünk régi díszes zászlaját, amelynek felirata magyar vonatkozású volt, az 1925/1926. tanévben újjal cseréltük fel.

Nagy fénnnyel s pompával ünnepelték meg minden évben a románok Temesvárt május 10-ét, mint az összes románok egyesülésére rendelt ünnepet. Az összes hivataloknak, egyesületeknek, elemi, közép s minden rendű ifjúságnak a zászlóikkal rész kellett ezen venni. Felvonult a teljes katonaság, nemcsak a temesvári, hanem a környékbeli is teljes felszereléssel. A román impérium első ünnepélye 1920. május 23-án volt, amelyre az intézet meghívót kapott. Ezen a napon dízsátort állítottak fel a Losonczy-téren. Ebben a gör. kel. román esperes *Te Deumot* celebrált. Az istentiszteletre az összes felekezetek papjait meghívták, akik küldöttségileg képviseltették magukat. A dízsátor körül helyezték el az intézeteket. A következő években a vallásszabadságnak megfelelően a püspökség rendelkezése folytán a róm. kat. tanulók istentiszteletre a székesegyházba rendeltettek. Istentisztelet után történt meg a kivonulás a katonai temetőbe, itt folyt le a háborúban elesett hősök emlékére az ünnepély. Ez az ünnepély, mint Hősök Napja a következő években Áldozócsütörtök napján tartatott meg.

Az ünnepély a megyei prefektus s a hadtestparancsnokság rendelkezése szerint folyt le, a *Te Deum* a gyárvárosi gör. kel. román templomban tartatott meg. Az ifjúság a templomba vezető út mellett sorfalat állott. Istentisztelet után viszszejövet a prefektus, a tábornok és a küldöttségek díszes fogata elvonult a tanuló ifjúság sorfala között. Szemle után a tanulók négyes sorba felfejlődtek, s az egyes intézetek közt elhelyezett küldöttségek civil-bandáival az élen a Lloyd-térre vonultak, ahol a dízsátor fel volt állítva. Az előírás szerint ment végbe a „defilérozás”. A defilé miatt minden iskola jobbra és balra megy, elfoglalva így mindkét járdát, hogy látni lehessen a csapatok defiléjét. Így szólt az 1666/1921. sz. prefektustól s a tábornoktól kiadott rendelet. A defilé tehát csak a katonai csapatokra szólt. A dízsátorban az előkelőségek közül senki helyet nem foglalt. Az előírástól eltérőleg a tanuló ifjúságot a rendezők nem a járdákon, hanem a dízsátor mellett vonultatták fel. A dízsátorral szemben a katonai zenekarok helyezkedtek el. Az elvonulás alatt a katonai zenekarok felváltva játszottak, s amidőn intézetünk ifjúsága a dízsátor mellett elvonult, a tanuló ifjúság s a tanári testület figyelme a zenére terelődött. Senki sem vette észre a dízsátor mellett álló prefektust s tábornokot, annál kevésbé az intézet igazgatója, aki a menet balján haladt s az ifjúság rendbe tartása kötötte le a figyelmét. A magyar világban ismeretlen fogalom volt az ilyen defilé, különösen a szerzetes-tanári testületre, s lefolyása katonai lépésben való elvonulással a polgári s katonai előkelőségek üdvözlése a kiadott 1666/1921. sz. s a főigazgatótól 131/1921. sz. a. közölt rendeletben nem volt előírva.

Nagyon meglepődtem tehát, midőn ugyanaz napon este hat órakor detektív jelent meg a házfőnöki lakásomon kiadva a parancsot, hogy június 3-án, 10 órakor Gavanescul tábornoknál jelentkezni tartozom a hadtestparancsnokság épületében. Június 3-ika éppen Ūrnapijára esett. A körmenetre elvezettem a tanuló ifjúságot, s ezután a tábornoknál segédisztjével jelentettem magamat, ki mint tolmács, a tábornok és köztem lefolyt beszédet értelmezte. A tábornok magatartása udvarias volt. Kijelentette, hogy megjelenésemet látogatásnak tekint, s viszonyozni fogja. Több kérdést tett fel, amelyre rögtön válaszoltam. Így: Az ünnepélyre miért nem vonult ki az egész tanuló ifjúság és miért nem vonult ki zászló alatt? Az intézet defiléjével tele vannak az újságok, s mind meg vannak botránkozva. Hogyan történt az, hogy nem vettem őt észre? Az intézet részt akar-e venni a román állam ünnepein? Kik az intézet tanárai? Tettek-e esküt? Van-e valami bajunk, mert ő azt akarja, hogy Romániában mindenki boldognak érezze magát. Érdeklődött ezenkívül az iskoláról, a tanulók számáról, a piarista név jelentéséről.

A tábornoknak előadtam a tényállást, hogy az ünnepélyen lojalitással vettem s vettünk részt, aminek bizonyosága az is, hogy az ünnepély után a prefektus s a tábornok előtt a főigazgató vezetésével megjelent küldöttségben részt vettem. A defilénel én sem a prefektust, sem a tábornokot nem láttam, s így nem is üdvözölhettem. Az újságok részéről nekem imputált cselekedet: „fejmenek félrefordítása, mint orcátlan szemtelenség, merő rosszakaratú vádaskodás, s nem felel meg az igazságnak. Kizárt dolog, hogy én intézetünk s ezer (1000) tanuló sorsát ilyen meggondolatlan cselekedettel kockára tegyem. Sem a tanulókat, sem engem szándékossággal nem vezetett az ünnepélyen.

A tábornok tudomásul vette jelentésemet, de ezzel az ügy nem volt befejezve.

Másnap Mihai Gropsian kir. főügyész elé voltam idézve, s erős faggató kérdések között szerzett tőlem meggyőződést arról, hogy sem az igazgató, sem az ifjúság nem tüntetett a román állam ellen s a vádaskodásoknak semmi alapja nincs. Ugyanezen esetből kifolyólag a siguranța is megidézett, ennek főnöke az esetet nem nehezményezte, kijelentette, hogy nem voltam köteles az ifjúsággal felvonulni, de figyelmeztetett, hogy a gimnázium homlokzatáról a rendi címerben lévő koronát haladéktalanul távolítsam el, mert különben a következményekért nem felel.

A defilé ellen a következő években maguk a román állami főgimnázium tanárai foglaltak állást. Nem vettek benne részt, s lassankint az ifjúság s a tanári testület felvonultatása megszűnt.

Megjegyzem, a tisztelgésnél a román főigazgatóhoz való csatlakozásomnak az volt az oka, hogy a püspöki helynök, ki az egyházmegye küldöttségét vezette, kérdésekre kijelentette, hogy az eddig szokástól eltérőleg német nyelven fog beszélni, mire én tréfásan válaszoltam neki: a Csanádi Egyházmegyét Szt. István alapította, tehát beszéljen magyarul. Ez csak privát beszélgetés volt, de mégis újságba került, s egy túlzó német lap ebből kifolyólag éles támadást intézett az igazgató ellen.

A szóbeli érettségi vizsgálatok tartásakor az érettségi gyűlés végén, július 16-án még egy kellemetlensége volt az intézetnek az érettségi elnökkel, Iosif Popovici miniszteri biztossal. Popovici, aki a magyar világban a budapesti egye-

temen a román nyelvnek volt a tanára, a román impériumkor a kolozsvári egyetemen lett a szláv nyelv tanára, később, mint országgyűlési képviselő a Közoktatási Minisztériumban Anghelcsunak egyik tanácsadójaként szerepelt. Az intézet igazgatóját a lakásán már 1920-ban felkereste, s tőle az intézetre vonatkozó iratokat kért tanulmányozásra. Kérelmét nem teljesítettem, mert erre nézve – mondtam neki – a minisztériumtól semmi utasításom nincs, s ő nem tud erre felhatalmazást felmutatni. Kolozsvárt az államtitkárságnál érdeklődtem, van-e Popovicinek valami megbízatása intézetünkre nézve. Onnét azt az értesítést kaptam, hogy megbízatása ugyan nincs, de van puhatólódzási joga.

Nagy volt tehát a meglepetésem, amidőn a Közoktatásügyi Államtitkárság 10656/1921. sz. rendeletével az érettségi vizsgálatok s a magánvizsgálatok miniszteri biztosává őt nevezte ki intézetünkhöz, biztosan saját kérelmére és sürgetésére. Május 27-én, hozzám írt levelében jelzi, hogy a temesvári tankerületi főigazgatót kérte meg az írásbeli tételek kitűzésére, s az írásbeli és szóbeli vizsgálatok idejének megállapítására. Ezenkívül más terminust nem ismer el. Elnökölni fog a vizsgálatokon s jó megértésben fog együttműködni az iskolafenntartók képviselőivel. A magántanulók írásbeli vizsgálata is az ő vezetése s felügyelete alatt fog lefolyni.

Intézetünknek, mivel a nyolcadik osztálynak 83 nyilvános rendes és 10 magántanulója volt, ez volt a legnagyobb érettségi vizsgálata, mert szóbeli érettségire 93 tanuló jelentkezett. A szóbeli 12 napig tartott, július 4-től 16-ig, az értekezleten a jegyek megállapításánál a miniszteri biztos több tanulót több tárgyból és 25–30 tanulót akart az egyes tárgyakból elégtelenre minősíteni, s jöllehet az érettségit még mindig a román közoktatásügyi kormánytól s az 1009/1920. sz. elrendelt Lukács György érettségi utasítása szerint tartattak, a jegyek elbírálását a miniszteri biztos egyedül csak az elnökkel és szaktanárokkal s nem az érettségi bizottsággal akarta eldönteni.⁹ A tanácskozmány délután négykor kezdődött, este kilenckor még nem volt megállapodás. Az igazgató, mivel látta, hogy az elnök eltért az Érettségi Utasítások szabályzatának 3. cikkétől s pontjától, saját felelősségére kijelentette, hogy sem ő, sem a tanári testület tagjai az érettségit nem írják alá. Erre a miniszteri biztos elhagyta a termet. Az igazgató lekísérte a lépcsőkhöz, s minden további megállapodás nélkül eltávozott. Úgy a tanári testületnél, mint az érettségiző tanulóknál emiatt nagy volt az izgalom. Másnap korán reggel levélben értesítettem a tankerületi főigazgatót a történekről, s megkértem, hogy a miniszteri biztosnak adja tudtára, hogy az érettségi bizottság kilenckor várja a további tanácskozásra. A főigazgató a tanácskozáson önként szintén megjelent a miniszteri biztossal, s átvéve az elnökséget, most már a tanulók írásbeli és szóbeli jegyei alapján a bizottsággal simán megtörtént a jegyek megállapítása. A vizsgálatok ismétlésére 4, javítóra 15 tanuló utasított.

Popovici szeszélyes ember volt, s roppant változékony ítéleteiben, ötleteiben bizarr és nem válogató, de az elnöklete alatt lefolyt érettségek a későbbi bakkalaureátusokhoz viszonyítva, alapjában véve emberségesek voltak. Ezenkívül még kétszer, 1922. június 19–27-én és 1924 júliusában elnökölt az érettségi-ken. Ez utóbbiak már abszolváló vizsgálatok voltak.

⁹ LUKÁCS György, *Érettségi Utasítások*. Bp., Athenaeum, 1912, 5. 3. §.

Két nevezetes s megtisztelő látogatásban volt része intézetünknek az 1920/1921. tanévben. Az egyik Szinger Kornél piarista rendfőnöknek, a másik Francesco Marmagginak, az apostoli nunciusnak a látogatása volt. Szinger Kornél, mint tanár, tanítványait pedagógiai tanításával s kiváló nevelési tanítási módszerével annyira meg tudta nyerni, hogy ezek az életben továbbra is hűek s ragaszkodók maradtak hozzá, vallás és nemzeti különbség nélkül. Ennek köszönhető, hogy egy előkelő állásba jutott szegedi román nemzetiségű tanítványa befolyásával engedélyt nyert arra, hogy egyházi ügyek elintézésére a négy rendházat a csatolt román területen meglátogathassa. Engedélye tanulmányi ügyekre nem volt.

Minden előzetes bejelentés nélkül 1921. április 22-én érkezett meg Temesvárra, innét elkísértem Kolozsvárra, ahol ugyancsak volt tanítványa révén velem együtt Octavian Priet, a közoktatásügyi reszort fejét látogattuk meg. A fogadás kimért s hivatalos volt, az államtitkár a rendi ügyekről rövid felvilágosítást kért, s látszott rajta, hogy a fogadás nincs ínyére, miért is rövid látogatás után távoztunk. Szinger Kornél rendfőnök Kolozsvár után Nagykárolyt s Máramarosszigetet látogatta meg. Látogatását a siguranța nagy figyelemmel kísérte, mert vizsautazása után a siguranța emberei keresték a temesvári rendházban, s mint utólag értesültem, az aradi minoritáknál is, ahol érkezésekor a minorita rendfőnöknek budapesti látogatását viszonzta.

Francesco Marmaggi érsek, pápai nuncius Glattfelder Gyula megyéspüspök kíséretében 1921. július 20-án látogatta meg intézetünket. Az új viszonyok alakultával, a római pápa a román kormány beleegyezésével Romániában a kat. hívők védelmére apostoli nunciaturát létesített.

Az apostoli nuncius 1921 júliusában megérkezett Temesvárra, ahol a papság s a hívek kitörő lelkesedéssel fogadták. A püspöki palotában fogadta az összes papság üdvözlését s hódolatát, amelyet a megyéspüspök latin nyelven tolmácsolt. Intézetünk látogatásakor a templom bejáratánál a tanári testület s a tanuló ifjúság ünnepélyesen fogadta. A rendfőnök-helyettes igazgató a tanári testületnek s az ifjúságnak rendületlen hűségét fejezte ki XV. Benedek pápa, mint Krisztus helytartója iránt. A tanuló ifjúság nevében Rolkó Rezső az ifjúság ragaszkodását tolmácsolta. A pápai nuncius válaszában szeretettel emlékezett meg arról, hogy ő arról a helyről való, ahol a rend alapítója Rómában a szegény gyermekek részére az első iskolát megnyitotta, s így kegyelettel viseltetik a piarista rend iránt. Ezután az intézet templomában rövid imát mondott s pápai áldását adta a tanári testületre, az ifjúságra s a megjelentekre. Megtekintette az intézetet s a vendégekönnyvbe az igazgatói irodában beírta nevét.

A vikáriusi teendők elég munkát jelentettek s adtak, mivel a négy rendi ház s gimnáziumok kormányzása a temesvári vikáriátusban összpontosult, ezért 1921. június 28-án a temesvári házfőnökké Viezner Gyulát neveztem ki. Az igazgatói teendőket 1924. július 29-ig végeztem, amikor a beállott új viszonyokra való tekintettel Brach Józsefet, kecskeméti volt piarista házfőnököt s főgimnáziumi igazgatót, aki mint bánási születésű s illetőségű Dutschak Andrással repatriált, s 1921. március 17-én nagy nehézségek között Temesvárra érkezett, 1924. július 29-én az igazgatói teendőkkel bíztam meg.

Román nyelv	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Magyar nyelv	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Latin nyelv					6	6	4	4				
Német nyelv		3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Francia nyelv					3	3	3	3	3	3	3	3
Történelem	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3
Földrajz	3	2	3	2								
Természettan	3	2			3	3			3	3		
Vegytan				3					3	3		
Fizika			3				4	4			4	4
Mennyiségtan	5	4	3	3	3	4	3	2	3	4	3	3
Szabadkézi rajz	2	2	2	2					2	2		2
Ábrázoló rajz											2	2
Filozófia								3				2
Közgazdaságtan és jogi ismeretek				2								
Egészségtan				2							2	
Szépírás	1	1										
Gyorsírás			2	1	1				1			
Ének	1	1	1	1								
Torna	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Kötelező óraszám heti	29	29	29	31	32	32	32	32	31	31	32	32

A tanterv a gimnázialis oktatásban lényeges változásokat eszközölt. A gimnázium s a reáliskolára nézve az egységes oktatást közös alappal állapítja meg: latin nélkül közös alapjuk van az I–IV. osztályban. A IV. osztály elvégzése után a modern vagy a reálsekcio között lehet választani. A latin oktatás a tervezetben 20 órával illetetett be, megbénult a görög nyelv tanítása, s mint fakultatív tárgy szerepel, így számolni kell azzal, hogy a tanulók a külföldi egyetemeken csak bizonyos fakultásaira iratkozhatnak be. A fizika és a kémia tanításában kívánatos, hogy a gyakorlati foglalkozásokra nagy tekintettel legyen. Megjegyeztem, hogy az új tanterv a porosz reform reálgimnáziumok tantervére emlékeztet, és ott csak a három alsó osztály közös, és a IV–IX. osztály oszlik modern és reáltagozatra. Visszatérés volt Spiru Haret rendszeréhez. Az új tanterv hivatva van arra, hogy egységet teremtve az egyik iskolából a másikba az átlépést megkönnyítse, s a szabad tanulást biztosítsa.¹

Az új tanterv az iskolafenntartókra új kötelezettséget rótt. A bukaresti közoktatásügyi kormány 36853/1921. sz. rendeletével, tekintettel a francia nyelv tanítására Krajován francia tanfolyamot rendelt el, amelyet a kolozsvári Közoktatásügyi Államtitkárság 13335/1921. sz. rendeletével megküldött az összes iskolafenntartóknak. Az elrendelt tantervi újítások miatt 1921. július 28-án a kolozsvári Közoktatásügyi Államtitkársághoz folyamodványt nyújtottam be, hogy tekintettel a tanári többletre, a tankönyvekre s a már megkezdett értelmi képzés

¹ BOTH Ferenc, *Reformok a középfokú oktatásban*, in *A timișoarai (temesvári) kegyestanítórendi román. kath. főgimnázium értesítője*, 1920/1921, 1-7. BOTH Ferenc, *Tanulmány a porosz iskolákról*, in *Úti képek*, Szeged, Engel könyvsajtó, 1909.

félbeszakításának káros következményeire, az új tanterv az 1921/1922. tanévben csak az I. és V. osztályban s azután fokozatosan vezettségük be. Az engedélyt a közoktatásügyi kormány megadta. A modern reálszekcióra 1921. szeptember 2-án 23369/1921. sz. rendelettel úgy intézkedett, hogy ezek csak abban az esetben nyithatók meg, ha legalább 30-30 tanuló jelentkezik egy-egy tagozatra, s ha elegendő tanárok s tantermek vannak. Ellenkező esetben vagy a létező tagozaton való folytatásra, vagy más líceumokhoz utasíttatnak. Intézetünk az 1923/1924. tanévben vezette be a modern s a reálszekciót, az 1927/1928. tanévben e két tagozat már csak a VIII. osztályban volt meg, aztán végleg megszűnt.

A magyar felekezeti iskolák ellen az államkormány támadása az 1920. év végén indul meg, amikor elrendeli a 31774/1921. sz. rendelettel a román származású tankötelesek anyanyelvükön való tanítását s a közönség megtévesztésére kiadta a hangzatos jelszót, hogy az állam a magyarok részére magyar osztályokat állít fel. Bevezette a nemzetiség megállapítását származás, név, vallás, hivatalos vegyelemzésének formájában. A bukaresti Közoktatásügyi Minisztérium 63825/1921. sz. a. elrendeli, hogy a kisebbségi iskolába más kisebbségek iskoláinak tanulói nem járhatnak, s más kisebbséghez tartozó tanárok előadásokat nem tarthatnak. A hivatalos közegek ennek alapján a felekezeti iskolák működését megnehezítik, fenntarthatóságát veszélyeztetik, hirdetve, hogy az állami iskolában minden gyermek a saját anyanyelvén tanul, s ha valaki nem akar saját nyelvén tanulni, az csak az állam nyelvén tanulhat. Különböző eszközökkel vonják el a tanítványokat a felekezeti iskoláktól, s terelik át az állami iskolákba.²

A bajok orvoslására 1921. augusztus 11-én az erdélyi magyar egyházak kérelmét Mailáth Gusztáv Románia külügyminiszterének, Take Ionescunak a kolozsvári látogatásakor terjesztette elő. Ez vonatkozott a tanítás teljes szabadságára a saját kisebbségi anyanyelven s hitelveik szerint az összes felekezeti iskoláknak és intézeteknek a nyilvánossági jogára, s az iskoláknak a fenntartására szükséges államsegélyére. Reámutatott egyúttal azokra az üldöztetésekre, amelyeknek a felekezetek intézményei ki vannak téve a közoktatási adminisztráció alsóbb közegei részéről. A miniszter, amíg hangsúlyozta, hogy a kormány a békeszerződésnek a kisebbségre vonatkozó előírásait végrehajtja, az utóbbiakra kijelentette, hogy a kormány nem vállal felelősséget az alantas közegek eljárásáért.³

A felekezeti intézmények ellen intézett támadások meggátlására nyújtotta be a Magyar Szövetség 1921. október 6-án első emlékiratát Ionel Brătianuhoz a magyar egyházak és iskolák üldöztetése tárgyában.

Az új irányelvek Temesvárt is éreztették a hatásukat. Már 1919. október 19-én Frates tanfelügyelő a belvárosi iskolában működő 11 iskolanővér közül kilencet minden írásbeli végzés nélkül elbocsátott, s az Erzsébetvárosban is csak a német osztályokban tanító nővérek taníthattak tovább, de 1921. október 2-án az iskola igazgatójával távozniuk kellett innét is. Magatartásuk hősiesség volt. Ennek megértésére tudnunk kell, hogy a város, mivel a közönség az iskolanővérek tanításával nagyon meg volt elégedve, az 1868-ban a községesített iskoláiban

² BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy, i. m.*, 11.

³ *Take Ionescu a felekezeti iskolákról*, Keleti Újság, 1921. augusztus 12.

továbbra is, mint rendes tanítókat alkalmazta az iskolanővéreket. A Józsefváros területén pedig 1891-ben a leányoktatás ügyet teljesen átadta nekik. Régi szép múltjuk nem menthette meg őket, s elbocsátásuk a kat. híveknél nagy megütközést keltett.

A magyar társadalom a sérelmekkel szemben nem maradhatott tétlenül, cselekedni kellett. Temesvárt az első magyar társadalmi ébredés csak 1921. január 8-án történhetett meg a Magyar Dalárda hangversenyével. Óriási lelkesedéssel, szokatlan nagy látogatottsággal ez az ünnep felvillanyozta a kedélyeket. 1921. április 26-án rendezte a Magyar Dalárda a második nagy hangversenyét, erre következett 1921. május 18-án a Magyar Kultúrest-ünnepély. Szervezkedések folytak a Magyar Szövetség megalakítására már 1921. február 20-án a volt Délvidéki Kaszinó épületében. Az ostromállapot miatt csak 1922-ben, december 10-én alakult meg Temesvárt az Országos Magyar Párt temesvári és Temes-Torontál megyei tagozata, megelőzve magának az országos központnak 1922. december 28-án, Kolozsvárt történt megalakulását. A magyar nemzeti létekbentartására 1922. június 25-én alakul meg a Romániai Magyar Dalosszövetség.

A kormány az 1921. évben megakadályozta a magyarságnak szervezkedését s politikai párttá tömörülését, s csak az 1922. évi tavaszi választások után tudott az Országos Magyar Párt megalakulni. Az 1922-iki tavaszi választások a legnagyobb imperialisztikus rendszerrel folytak le, s a legnagyobb romániai kisebbségnek, a magyarnak csak egyetlenegy képviselője juthatott be a kamarába és kettő a szenátusba. Erre a rendszerre azért volt szükség, hogy az alkotmányozó nemzetgyűlésen az alaptörvények meghozatalához szükséges kétharmad többséget bármi módon és bármilyen eszközökkel megteremtsék. Ezután Ionel Brătianu 1922/1926-ig a román homogén nemzeti állam kiépítését tűzte ki célul, s ezt szolgálták minisztertársai is. Nem vesz tudomást nemzeti kisebbségekről, csak különböző nyelvű, fajú és vallású románokról, ezt a felfogást az alkotmánytörvényben is érvényesíti, s hiába utasítja vissza Sándor József 1922. december 1-én állításait. Újabb s újabb törvényekkel s rendeletekkel, ellentétben a békeszerződéssel, sújtja a nemzeti kisebbségeket.

Brătianu nem írta alá a kisebbségi szerződést, mert nem tartotta megengedhetőnek, hogy bármely más állam ellenőrizhesse Romániának állampolgáraihoz való viszonyát s nemzetközi inferioritásba hozza. Ettől az elvtől nem tért el miniszterelnöksége idején sem. Az egységes román nemzeti állam kiépítésének elve szolgált zsinórmértékül a közgazdasági, közigazgatási s közszükségleti politikájának.⁴

Az agrárreformmal a magyar birtokos osztály s a magyar hitvallások vagyoni leszegényítése 1919/1922 között tervszerűen keresztül vitetett. Legfőbb expense a tanügy terén Anghelescu miniszter volt, aki nyelvileg egyszerre románná akarta tenni az egész országot. Egymás után adta ki rendeleteit, hogy a felekezeti iskolákat s a felekezeti oktatást megbénítsa, létükben megingassa. Nyílt bevallása szerint igen sok a magyar felekezeti iskola, amiért is – hiányozván nála minden megértés a nemzeti kisebbségek iránt – egymás után záratta be a

⁴ BARANYAI Zoltán, *A kisebbségi szerződés létrejötte, i. m.*, 863.

13. Brach József (1871–1930) piarista, a temesvári piarista gimnázium igazgatója (1924–1927) (Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény, Albumok)

magyar intézeteket, s többnek a működését megnehezítette.

Az 1922. év az Anghelescu-korszak kezdete, amikor a talajt előkészíti a jövő nagy iskolareformjaira. Az egységesítés után a tanügyi dolgokban s a felterjesztések elintézésében a bukaresti minisztérium intézkedik, a kolozsvári Közoktatásügyi Államtitkárság ugyan még megvan, de inkább már csak, mint közvetítő hivatal. A felterjesztéseket 1922. április végéig ugyan még oda kell küldeni, de 1922. május elsején az erdélyi, illetve kolozsvári tartományi igazgatások megszűnnek, s a hivatalok a bukaresti minisztériumokba oszthatnak be.

Anghelescu a nemzeti kisebbségek tanügyi viszonyairól személyesen óhajtott tapasztalatokat szerezni, ezért a bukaresti Közoktatásügyi Minisztérium IV. Osztályának vezető tanfőfijai kíséretében, 1922. május 15-én Temesvárra érkezett. Fellelépése zord és szigorú s az volt a benyomásom, hogy ezzel a kisebbségeket megfélemlíteni célozta. A temesvári iskolákban mindenütt egyforma lesújtó volt azon eljárása, mindenütt kifogásolt, mindenütt elégedetlenségnek adott kifejezést, biztató szava nemigen volt. Mindenütt a tanításban a román nemzeti szempontokat vizsgálta, s a kisebbségek kultúrája egyáltalán nem érdekelte.

A piarista intézetben 1922. május 25-én délután Áldozócsütörtök ünnepén jelent meg, s a gimnáziumi oldalon egyenesen az irodába jött. Viezner Gyula házfőnökkel s Brach Józseffel fogadtam. Kíséretében voltak Popa Liseanu generális direktor, Antonescu generális inspektor, Chiritescu iskola-főinspektor, Petrovici tankerületi főigazgató s Frates tanfelügyelő. Érdeklődött az intézet jogviszonyai s az államsegély iránt, s kijelentette, hogy jövőre románul kell tanítani s csak román nyelven szabad a bizonyítványokat kiadni. Kérdezte mennyi a nyilvános s mennyi a magántanuló, s hogy ezek is rendszeren leosztályoztatnak-e? Igenlő válaszom felfogásával ellenkezett. Azután megtekintette a gimnáziumot. Kifogásolta az osztályok és szertárak csak magyar feliratait. A gimnázium megtekintése után a rendházban, lakásomon fogadtam teljes kíséretével. A társalgás tovább csak a miniszter s köztem folyt. A miniszter románul beszélt, amelyet nekem a főigazgató tolmácsolt. Kinyilvánította, hogy minden középiskolában magyaroknak és sváboknak egyaránt románul kell tanulniuk. Ez

egyszerre lehetetlenség mondtam, mire azt válaszolta, hogy az fokozatos tanítással, a történelem s földrajz román tanításával elérhető. Nem tudja megérteni, hogy a román történelmet s földrajzot magyar nyelven is lehet tanítani. Kérdezte, kik a román nyelv tanárai s mi lesz a sok tanulóból, ha nem tudják az állam nyelvét? A román nyelvet – válaszoltam – a román anyanyelvű tanárok tanítják. A román nyelvet a tanulók – amint majd látogatásakor erről meggyőződhet – el fogják sajátítani, azonban a békeszerződés szerint a kisebbségi tanulók anyanyelvükön tanulhatnak. Erre azt felelte, hogy a békeszerződés inkább nekik jó, mint a kisebbségnek, és az anyanyelvű tanítás szerintük csak az elemi iskolákra vonatkozik. A társalgás nyugodt hangon folyt, s a miniszter kíséretével távozva gratulált az intézethez s a berendezéshez.

Másnap fél tizenegy után teljes kíséretével, hírlapíróval gyarapítva, az osztályokat látogatta meg. Mint később értesültem, mielőtt a piarista intézetbe érkezett volna, már másutt is, mindenütt általános levertséget keltett. Nálunk földrajzot kívánt hallani, ezért a II.A osztályba vezettem be. Ennek az osztálynak előírt anyaga Európa földrajza volt, de ő nem ezt, hanem Románia földrajzát kérdezte, amelyet a tanulók az előző évben tanultak s tisztán már nem emlékeztek reá vissza, ezután a VII.B osztályban a román nyelvű órán jelent meg, de nem a nyelvet, hanem a román históriát s a földrajzot kérdezte. Beszédét a tanulók megértették, de szörnyű nagy lett a megbotránkozása s felháborodása akkor, amidőn az osztály egyik tanulója egy regátbeli várost nem tudott a mappán megmutatni. Ez nem iskola – „nu școală” – mondotta. Felháborodását még csak jobban fokozta az osztályba vele bejött hírlapíró, aki addig, míg a miniszter a tanulókat kérdezte, a falakon elhelyezett szemléltető képeket nézegette, s értésére adta, hogy nincs köztük egyetlenegy se romániai vonatkozású.

A két osztály látogatása úgy húsz percet vett igénybe, amikor tízpercre csengettek. A minisztert és kíséretét az igazgatói irodába kísértem. A békeszerződés az íróasztalomon feküdt, amelyet a miniszternek akartam átnyújtani a tegnapi beszélgetésünk igazolására, de előbb megkérdeztem erre nézve a tankerületi főigazgató véleményét. Tanácsa az volt, hogy tegyem félre, s így is akartam eljárni. A miniszter azonban azt kérdezte a főigazgatótól, hogy miféle füzetet mutatott neki az igazgató. A főigazgató a miniszternek jelentette, hogy ez a békeszerződés szövege, amire indulatosan kikapta azt a főigazgató kezéből, s az asztalra vágta. Bukaresti kísérete felháborodással jegyezvén meg, micsoda impertinencia, hogy én akarom megmagyarázni a miniszternek a békeszerződést, a helyzetet még jobban elmérgesítette. Távozásakor kijelentette, hogy a jövő tanévre német tanulókat nem szabad felvenni, s elrendelte a szertárak, osztályok párhuzamos román felírásait, ellenkező esetben be fogja zárni az intézetet. A német-magyar reálgimnáziumban s a zsidó líceumban kijelentette, hogy jövőre csak románul taníthatnak, a felsőkereskedelmi iskolába pedig, hogy a német s magyar tagozatot meg fogja szüntetni, a zárdában az iskolánövérék tanítása ellen erős szavakkal kelt ki, s őket teljes zavarba hozta. A román sajtó a miniszter temesvári iskolai látogatásainak megfelelő visszhangot adott.

Ezután egymás után bocsátja ki rendeleteit a felekezeti iskolák működésének megbénítására s tönkretételére, mert hát nyílt bevallása szerint igen sok a felekezeti s elsősorban igen sok a magyar iskola, ami a románság veszedelmét jelen-

ti. 1922. május hóban néhány héttel az érettségi előtt jelenik meg az 17802/1922. sz. rendelet, amely szerint az érettségi tárgya a román nyelv. A 78120. sz. 1922. november 13-án kelt rendelet értelmében bármely fokú és bármely jellegű iskolánál tanár nem alkalmazható a közoktatásügyi miniszter engedélye nélkül. A tanulóknak a felekezeti iskoláktól való elvonására adta ki 1922. szeptember 23-án, tehát a beírások megtörténte után a 26169/1922. sz. rendeletét, amely szerint az I. osztályba más felekezeti tanulók nem vehetők fel, de akik már ott jártak a II–VII. osztályban, tovább folytatják tanulmányaikat. A polgáriból csak *foarte bine*-vel (igen jó) jeggyel léphetnek át a tanulók a liceumba. (1921. augusztusban kelt rendelet.) Ezt követték nagyon súlyos rendeletei az 1923. és 1924. évben. Ilyen körülmények között a felekezeti iskolák helyzete aggasztóvá vált. Tanítványainkat a közoktatási kormány rendeleteivel diplomatikusan csökkentette. A zsidó líceum, a német-magyar állami líceum felállítása, a magántanulók elvonása után és a Bánságnak szerb uralom alá eső részéről körülbelül 200 tanulónak elvonása után következett a más felekezeti tanulókra vonatkozó rendelet, de azért az intézetnek az 1921/1922. évben 931, és az 1922/1923. évben még mindig 785 tanítványa volt. A nagy megcsappanást különösen a magántanulókra vonatkozó rendelet idézte elő. A felekezeti intézeteknek és intézetünknek is a magyar állam részéről szerződésekből biztosított évi államsegélye volt, s mivel a magyar uralom idejében ezt az összes felekezeti iskolák, tehát a románok is élvezték,⁵ s a békeszerződés erre biztosítékot nyújtott, remélhető volt, hogy ezt a román állam nem fogja elvonni, s így a fenntartás nehézségeibe nem fog ütközni. A román impérium első éveiben a magyar felekezeti kisebbségeknek semmi államsegélyt nem adott, míg a német iskolák 1919 óta rendszeres államsegélyben részesültek.

Az Averescu-kormány 1921. november 19-én 3 500 000 leu államsegélyt nyújtott az összes erdélyi és bánati hitvallásos középiskoláknak. Ez összegből a csatolt területek kat. középiskoláinak 1 500 000 leu jutott. Kiutalása 1922. január hónapjában történt meg, s ebből intézetünkre 50 776 leu esett. Intézetünknek jutott összeg eredetileg több volt, de a vikárius méltányosnak találta, hogy a többi társházak szerzetes tagjai egyforma segélyben részesüljenek, s így jutott intézetünk szerzetes tanárainak ezen összeg. (A következő években nyolc évig nem volt semmi államsegély. Az 1930. évben október 20-án 21 791 leu, 1931. január 7-én 21 791 leu, 1931. május 16-án 19 612 leu. Tehát 12 évre összesen 114 970 leu államsegély esett. Az 1932. évben ismét nem volt semmi államsegély.)

Az első államsegélyt az Averescu-kormány adta a kisebbségnek s reményt keltett, hogy az államsegély kérdése törvényileg fog szabályoztatni. A Brătianu-kormány idején maga az Averescu-kormány volt közoktatásügyi államtitkára, Octavian Prie cikket írt a felekezeti s elsősorban a magyar felekezeti oktatás

⁵ Onisifor Ghibu szerint ez évi kétmillió aranykorona volt (*Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania*. București, 1915, 118-120), Más román vélemény szerint közel kétmillió (Magyar Kisebbség, 1931. augusztus 1., 572), BARABÁS Endre szerint a hat középiskolával együtt 2 426 860 korona. Magyar Kisebbség, 1930. április 1. 265. Az egyházakra részére kiutalt segélyt lásd JAKABFFY Elemér, *Erdély statisztikája*, Lugos, 1923, 13.

ellen.⁶ Az államsegély oktatásügyi politika – fejtegeti – Erdélyben nem honosítható meg s végrehajthatatlan. Tekintve a felekezeti iskolák nagy számát, nem is engedhető meg. Ez csak abban az esetben volna megengedhető, ha a román állam az összes felekezeti iskolákban bevezetné a román tannyelvet.

A kat. püspökök körében felmerült a vallásalap megteremtésének eszméje s e célból 1921. január végén Francesco Marmaggi apostoli nuncius az összes gör. kat. és róm. kat. püspököket Bukarestbe tanácskozáásra hívta össze, de ennek eredménye nem lett.

A magyar felekezeti iskolák az államsegély folyósításának megtagadása s a kibocsátott közoktatásügyi rendeletek folytán nehéz helyzetbe jutottak.

A magyarság szükségesnek tartotta, hogy az 1921. és 1922. évi közoktatásügyi rendeletek után a felekezeti oktatást megvédje. Iskolakongresszust hívott össze Segesvárra 1922. július 31-ére, amelyen Erdély magyarsága a felekezeti oktatás mellett állást foglalt, annál is inkább, mert a régi királyságban nem ismerték a felekezeti oktatási rendszert s bizonyosra vették, hogy Erdélyben a kormány az államosítást akarja bevezetni, s minthogy 1921-ben szárnyra is keltek ilyen hírek, felségfolyamodvány terjesztetett be, s ugyanekkor az egyházak tiltakoztak az iskolák államosítása, s a tanulmányi s nevelési birtokok kiszármaztatása ellen.⁷

Ilyen viszonyok között a közoktatásügyi egységesítés után a felterjesztések elintézése körülményessé vált, s ha jött ezekre válasz, ez csak nagyon hosszú idő után történt meg, pedig a viceprovincia legfontosabb ügyeit, a noviciátus s rendi tanárképző (Kalazantinum) megnyitását, a bánsági illetőségű rendtagok repatriálását, az intézetek jogviszonyainak szabályozását, az államsegély ügyét stb. kellett a közoktatásügyi kormánnyal elintézni. A vikárius e végből új memorandumot készített, amely magába foglalta a viceprovincia összes ügyeit, s 42/1922. sz. a. Kolozsvárt, 1922. március 8-án személyesen nyújtotta át a közoktatásügyi államtitkárnak. s megkérte, hogy minél előbb terjessze fel Bukarestbe, amit csak 1922. május közepén 9676/1922. sz. a. történt meg. Pártfogás végett megküldtem az apostoli nunciusnak s a befolyásosabb politikusoknak is. A nuncius a memorandum áttanulmányozása után a csanádi püspöknek kijelentette, hogy a rend ezzel mindent megtett ügye érdekében, s tovább nem mehet.

A szerzett jogok fenntartására⁸ a rend jogügyének, az államsegély kérdésének megoldására a közoktatásügyi kormány választ nem adott. Követe útján Rómában az önálló provincia megalkotását sürgette, melyhez első lépés a rendi noviciátus s tanárképző megalakítása. Cristea Miron kijelentette 1922-ben, hogy Romániában csak azon szerzetesrendek maradhatnak meg, amelyeknek rendfőnökei itt székelnek.

A Szentszék 478/1922. és 2505/1922. sz. engedélyével hat növendékkel megnyitottam a rendi noviciátust Máramarosszigeten, ahol rendházunkat 1922. február 16-án, június 18-án és július 31-én, tehát háromszor a rekvirálás veszedelme fenyegette. A rendi tanárképzőt az 1922/1923. tanévre Kolozsvárt két

⁶ Indreptarea, 1922. iulie 26–29.

⁷ Iskolakongresszus Segesvárt, Ellenzék, 1922. augusztus 1.

⁸ Pirchala Imre, *A magyarországi középiskolák rendje*, Bp., Athenaeum, 1905. I. 4., II. 317, 337. 388. §. Faügy.

tanárjelölttel, mert hat bányai illetőségi budapesti rendi tanárjelölt közül csak kettő kapott engedélyt az átjövetelre s nem vált lehetővé az sem, hogy a bányai illetőségű rendi tanárok hazatérhessenek, mert az államkormány határozata az volt, hogy a bevándorlás nem engedhető meg. Az egynéhány rendi tanár, akinek nagy nehézséggel sikerült átjönni, nem pótolta a tanárihiányokat s a tanári testületeket bányai illetőségűekkel csak nagyon kis részben sikerült kiegészíteni.

Az Anghelescu-tanügyi politika a romanizálás. Kolozsvárt 1922. április 9-én nyilvánította ki nekem Alexandru Pteancu a közoktatásügyi kormány leendő generális direktora, Anghelescu bizalmasa s tanácsadója, amidőn a nagykárolyi társházat szándékoztam meglátogatni, hogy célja az 1922/1923. tanévben a nagykárolyi állami polgári iskolát megszüntetni s a román kat. magyar főgimnázium mellé parallel román osztályokat állítani piarista igazgatóval, kérdést intézve hozzám, hogy hajlandó volna-e a rend ezt a megoldást elfogadni. Gondolkodási időt kértem, s Nagyváradban a házfőnökkel, igazgatóval s a tanári testülettel az ügyet megtárgyaltam. Visszatérve Kolozsvárra ismét felkerestem, s jelentettem neki, hogy a rend a román tagozat felállítását elvállalja, mert ezáltal a generális direktor szavai szerint a nagykárolyi román kat. főgimnáziumnak biztosítva lesz a magyar tagozat is és az államsegély. Ez azonban részéről csak felvetett eszme maradt, semmi pozitív alappal nem bírt, a rendnek a szerződés megkötésére semmi ajánlat nem tétetett, s miután a generális direktor terve szerint 1923. március 22-én, a nagykárolyi tanácsülésen az államosítása kimondatott, a nagyváradai tankerületi főigazgatóság ezután 63891/1923. sz. rendelettel 1923. szeptember 17-én a piarista rendet a nagykárolyi román kat. intézettől erőszakkal megfosztotta.

Rendi intézeteink szerzett jogait az államkormány nem biztosította, s bár minden adatot bekért erre, még kísérlet sem történt a közoktatási kormány részéről s így teljes bizonytalanságban végeztük működésünket. A mutatózó jelek semmi biztatót nem ígértek. Vasile Candrea inspektor 1922. június 14-én már nem engedte, hogy a temesvári zsidó líceum tanulói a magyar nyelvből s irodalomból érettségit tegyenek, s híre terjedt, hogy az 1922/1923. tanévben a német tanulóknak is románul kell tanulniuk, mert Anghelescu felfogása szerint középiskola csak román tannyelvű lehet.

Némileg felvillanyozta működésünket az Önképzőkörnek 1922. február 22-én a Tiszti Kaszinóban hangversennyel egybekötött ünnepélye. Az Önképzőkör az 1921/1922. tanévben a tankerületi főigazgatótól 3399/1921. főigazgató sz. a jóváhagyott alapszabályok szerint az intézet igazgatójának vezetésével megkezdte működését, s vele kapcsolatban az igazgató megalkotta az alsó osztályú tanulók részére a Szavaló Iskolát, amelyet saját maga vezetett az 1923/1924. tanév végéig. Az intézet zenekara is a világi dalokat tartalmazó tananyag felsőbb jóváhagyása után folytatta működését. Gavanescul tábormoknak volt a kívánsága, hogy a középiskolai tanulók felváltva rendezzenek egy-egy nyilvános iskolai ünnepélyt, s hogy az intézeteket közelebb hozzák a román társadalomhoz, a főigazgató ajánlatára a műsorból két szám románul és magyarul adatott elő. A hangversenyre Gavanescul tábormokot s a román előkelőséget is meghívtam. A román állami líceum igazgatója és tanártestülete azon okadatulással, hogy a meghívó csak magyar nyelven nyomtatott ki, visszaküldte a programot az igazgatónak. A

tábornok megjelent s az igazgató mellett foglalt helyet, akivel szívélyesen eltársalgott. A közönség érdeklődése óriási volt. Nem maradt egy talpalatnyi hely sem üresen. Úgy a szabadelőadások, mint a zenekar teljesítménye a tábornok s a nagyközönség teljes elismerését érdemelték ki. A tábornok elismerése szerint az intézet hangversenye „fényesen” sikerült, s ezután minden alkalommal a legnagyobb előzékenységgel viseltetett intézetünk iránt.

Az 1922. évben több nagyon nevezetes esemény emlékét ünnepeltük meg. Ferdinánd királynak október 15-én Gyulaféhevárt történt megkoronázását, XV. Benedek pápa elhunytát, XI. Pius pápa trónra lépését s Petőfi Sándor születésének 100 éves évfordulóját.

Intézetünket az 1921/1922. években az általános érdeklődés és megfigyelés folytán, több kiváló egyházi s világi férfiú látogatta meg. Anghelescu miniszteren kívül 1921. december 8-án Glattfelder Gyula megyéspüspök az intézet templomában 48 tanulót avatott fel a Mária- Kongregáció tagjaivá s megjelenésével megtisztelte ünnepi gyűlését. 1922. március 21-én Raymund Netzhammer bukaresti érsek, 1922. április 15-én Zenovie Păclișan bukaresti vallásügyi államtitkár, 1921. november 28-án Clark amerikai egyetemi tanár, Vasile Stoica bukaresti külügyminiszteri tanácsos és Ion Petrovici kíséretében látogatta meg intézetünket. Clark az osztályokban meghallgatta a tanulók feleleteit. Ekkor még a tanterv az I. s II. osztályon kívül a többiben a régi volt, s az előadások a tanulók anyanyelvén folytak. Tőlem semmi felvilágosítást nem kért s bizonyára azzal a tudattal távozott, hogy az anyanyelvű oktatás a legjobb úton halad. A Közoktatásügyi Minisztérium 4492/1922. sz. rendelete folytán 1922. április 1. és 3-án Severin Pușcariu egyetemi tanár a román s a német nyelv tanítását figyelte meg intézetünkben, s a német nyelv tanárainak metodikai eljárásával s tanítási eredményeivel teljesen meg volt elégedve. Iosif Popovici egyetemi tanár, országgyűlési képviselő 1922. július hóban a I.B és VIII.A osztályban jelen volt a román órákon, s elnökölt a július 4-től 16-ig tartott érettségi vizsgálatokon. 1922. szeptember 8-án Anghelescu és Ionescu vallás és szépművészeti tanácsosok tekintették meg az intézetet.

Még említék meg egy pár rendeletet, amelyek részint az 1922/1923. tanévre vonatkoznak. Minden iskola homlokzatán rajta legyen a román felírás (31759/1922. sz.). A francia nyelvet az összes felső osztályokba be kell vezetni és év végén az érettségi tárgya (3613/1922. sz.). A magántanulók félénként, 1922. január végén írásbeli vizsgálatot kötelesek tenni minden tárgyból, még a hittanból is, minden dolgozat készítésére másfél órai idő engedtetik, az év végén a vizsgálat írásbeli és szóbeli, az 1404/1922. sz. 1925. március 25. királyi dekrétummal életbe lép a Regulamentul. A 121840/1922. sz. közoktatásügyi rendelet a tanulók viseletének ellenőrzését szabályozza. A tanuló köteles az intézet kezdőbetűivel és számmal karszalagot viselni, arcképes igazolványát magával hordani. Színházba, moziba csak engedéllyel járhat. Minden osztályfőnök minden hónapban osztályát erkölcsi oktatásban részesíti stb.⁹

A miniszter az 1922/1923. tanév elején elrendeli, hogy az anyakönyvet az

⁹ A *timișoara*i (temesvári) *kegyestanítórendi róm. kath. főgimnázium értesítője*, 1921/1922, i. m., 37.

1922/1923. évtől kezdve párhuzamos román és magyar szöveggel kell szerkeszteni (1920–22. sz.) Minden osztályban a tanév elején Románia földrajzával kell foglalkozni. Minden tanulónak legyen kis kézi térképe az új földrajzi beosztásokról. Az 1922/1923. tanévtől kezdve három részre oszlik (32041/1922. sz. miniszteri rendelet).

A tankönyvek terén rendkívül sok nehézség merült fel, mivel nemcsak hogy az új viszonyoknak megfelelő tankönyvek nem voltak, hanem a régiakat sem lehetett beszerezni, miért is a Segítő Egyesületre igen nagy feladat hárult. A tanulóknak majd fele kapta részben, vagy egészben ingyenesen a segélyegyletből a szükséges tankönyveket. Az 1921/1922. tanévben 474 tanuló kapott csekély használati díj fejében tankönyvet, s ez csak úgy vált lehetővé, hogy a tanulók nagy része dicséretre méltóan díjmentesen ajándékozta oda könyveit a segélyegyletnek. Előzetes cenzúrával a tankönyvek és folyóiratok behozatala 1922. augusztus 8-án engedélyeztetett, ez a tankönyvhiányt ugyan mérsékelte, de meg nem szüntette.

VIII. NÉMET-SVÁB TÖREKVÉSEK

Német-sváb szervezkedés 1918 után. Támadás a piarista intézet ellen. A Denkschrift 1921-ben, ennek ismertetése és bírálata. Harc a német párhuzamos osztályokért. Tárgyalások a csanádi főegyházhatósággal és a német-sváb néptanács kiküldöttjeivel. A Schwäbische Volkpressében 1923. június 22-én megjelent cikk. A német-svábok követelése. Ellenséges hangulat a temesvári intézet ellen. A cikkíró tájékozatlansága. Visszatetszés és megütközés a magyarság táborában. Hírlapi polémia. Hitközségi és társadalmi viszálykodás. Egy hitközségi tag névtelen levele az igazgatóhoz. Szempontok a nemzetiség megítélésére. Glattfelder Gyula csanádi püspök 1923. március 27-én elhagyja Temesvárt. Pacha Ágoston 1923. február 25-én apostoli adminisztrátorrá nevezetik ki. Pacha politikája az egyházmege kormányzásában. A magyar katolikusok panaszai. Pacha Ágoston fáradozásai a német párhuzamos osztályok megvalósításáért.

A német szervezkedésekkel, a német nyelvű tanítással kapcsolatban írom meg azon mozgalmat, amely a németség s a svábság táborából indult ki, s a piarista intézet ellen irányult. Ennek a jelei már 1920 augusztusában mutatkoztak. A németségnek szélsőséges elemei munkába léptek, s a régi magyar irányzatot támadták, mivel a múlt véleményük szerint a nemzetiség teljes megsemmisítését vonta volna maga után, azt senki ne kívánja vissza. (Kausch) Házalással, levél-írásokkal igyekeztek a német nevű szülőkre hatni, hogy a gyermekeiket ne adják a piarista gimnáziumba, hanem a német liceumba. Ilyen eszközökkel dolgoztak: „Aki a piarista gimnáziumba adja gyermekét, az be hagyja magát csapatni a tandíjjal, s ráadásul meg is tagadja nemzetiségét.” Az izgatás a tanévek küszöbén megismétlődött úgy, hogy 1922. augusztus-szeptemberében aláírás nélkül német szöveggel egy kis cédula járt házról-házra, lakásról-lakásra, amint ezt a Temesvári Hírlap 1922. szeptember 3-iki számában, a napi hírek között *Névtelenül* címen leközzölte. Ily módon látták szükségesnek a német-svábok figyelmét felhívni a német iskolákra, s a német ügynek propagandát csinálni. A Temesvári Hírlap megjegyzi, hogy ezt akár a németek erkölcsi testületének megbízásából, akár önszántukból, senkitől nem kérve s fel nem hatalmazva művelik s terjesztik egyesek, a magyarság a propagandának azt a módját nem fogja utánuk csinálni. Mindenki alkalmazza a lélekfogdosóknak a felhívását magára úgy, ahogy a szívében érzi. A német szöveg fordítása ez: „Aki atyáinak emlékét mélyen a szívébe plántálta, aki őseinek vérért tisztán és hamisítatlanul meg akarja őrizni, aki népének nyelvét szereti, becsüli, aki nem szégyelli a maga fájának beszédét, nevelje gyermekeit a törzse nyelvén.” Hozzáteszi: német nyelven.

A németség még ugyan nem nyilvánosan, de gyűléseiben, tanácskozásaiban sokat foglalkozott a piarista gimnáziummal, s a kat. címén igénye volt arra, hogy párhuzamos osztályok nyíljanak meg intézetünkben a német kat. tanulók részére. Különösen a papnevelés szempontjából az egyházi főhatóság viselte szívére ennek a kérdésnek a szerencsés megoldását. A túlzó sovíniszta németeknél a párhuzamos osztályok megnyitása csak a belépőt jelentette volna a piarista

gimnáziumban, s mint a későbbi fejlemények és dokumentumok bizonyítják: a párhuzamos osztályok követeléseiket nem elégítették volna ki. Szélsőséges elemeik teljesen elfordultak a magyarságtól, a hitközségi gyűléseken ellene fordultak, annyira mentek például a józsefvárosi elemi iskola építésénél, hogy a német tanulók részére külön bejáratot követeltek, nehogy a magyarokkal érintkezzenek, tehát akármilyen tapintatos vezetés mellett is, sok súrlódás és kellemetlenség támadhatott volna az együttes iskolázásból, amely a nemzetiségi viszonyt nemhogy javította, hanem elmergesíthette volna.

A bánsági sváboknak Bécsben egyesületük volt, amint ők maguk elismertek.¹ „Mi bánsági svábok állandóan élénk összeköttetésben állunk a bécsi egyesülettel, szinte nap-nap után levelezünk velük. Összeköttetésünk a bécsi egyesülettel mostanában intenzívebb, mert a jövő május havában egy nagyszabású sváb ünnepélyt akarunk rendezni Bécsben, ahova százával vonulnak fel majd a bánsági svábok.” (Muth Gáspár)

Ez az összeköttetés a román impérium után megszilárdult, s ebből a bánsági svábok bécsi egyesületéből indult ki az első írásbeli támadás a temesvári piarista gimnázium ellen 1921 júliusában *Denkschrift*² címen a következő tartalommal. „*Die katholische Kirche im Banat und die Lage der Temesvarer Piaristen.*” Ezt az emlékiratot nyújtották át Bécsben 1921 júliusában a bánsági németek Thomas Viñas piarista generálisnak, aki akkor a bécsi rendházak látogatását végezte, s a román kormány engedélyével Francesco Marmaggi nunciussal Nagykárolyban találkozott. Az emlékirat nyilvánosságra nem került, nekem azonban kézbesített, de én nem tettem közzé. A szerzője magát nem nevezi meg, de az egész tendenciája, felfogása elárulja, hogy névtelen szerzője pángermán bánsági pap sugalmazására a temesvári német-sváb kultúrszövetség megbízásából készítette, s tele van hamis beállításokkal, vádaskodásokkal, alaptalan irredenta gyanúsításokkal. Az irredentizmus inszenálásával véli célját elérhetni.

Főbb vonásokban ismertetem. Az emlékirat több részre oszlik. Az előszóban visszatekint a volt Habsburg-monarchiára, amelyben 12 különböző nép élt. Egymással nem olvadtak össze. A XIX. század második felében azonban az állami művészet eltért a régi iránytól. A magyar nemesség hegemoniája alatt még öt népet akart egységes magyar nemzetté amalgizálni. Az egyházi politika is ezt a célt szolgálta. A kísérlet nem sikerült. A világháború a nagy államot szét döntötte. A kat. vallás új viszonyok közé került, s ha nagy feladatot továbbra is teljesíteni akarja, a régi iránytól el kell térnie.

A tárgyalásban, az I., II., III. fejezetben reámutat arra, hogy a régi magyar állam összeomlásával az erre alapított kat. politika is szétesett. A régi magyar királyság a kat. egyház érdekeit szolgálta. Az egyház s az állam közt lévő szövetség sovén magyar papi generációt teremtett. A kat. papság nemzeti érzése magával a néppel szemben nagyon lesekélyesedett. Ennek a papságnak legtehetségesebb része a sváb, szlovák s horvát papokból került ki, akik saját népük megtagadásával a magyar nemesség uralmát szolgálták. Ez az álláspont a klérus s a

¹ *A bánsági svábok bécsi egyesülete*, Déli Hírlap, 1926. december 4.

² *Denkschrift des Deutsch-Schwäbischen Kulturverband von Temesvar* (Hauptstadt des Banats) 1921. Ld. a 2. sz. függelékben.

népközösség közt az eltávolodásnak s elidegenítésnek veszélyét rejtette magában.

Az uralkodó magyar nemesség s követői a nyugat nagy eszméit nem értették meg. A magyaroktól megsebzett népek nemzeti törekvéseikben eleinte minden erő híján voltak. A szociális és politikai problémákból ezen törekvések tisztán kulturális természetűek nőttek ki, s kényszerítő erőt nyert az agrár- és nyelvkérdésben s a demokratikus politikai törekvésekben. A magyar államgondolat etikai tartalma vak osztályérdekben emésztdött fel. Ez a változás nagy gyorsasággal történt meg a magyar államban s ezt a papság egy része nem fogta fel idejében. A magyar klérus a szociális és politikai törekvések ellen, a nemzetért, az államért prédikált. A világháború áramlata a dunai államokban a magyar államhatárol s a kat. egyház politikáját szétszakította. A magyar nemességnek erőszakos asszimilációs politikája lehetetlenné vált. A rom. kat. egyház az új feladatok megoldásánál örök erkölcsi erejének csodálatra méltó tanújelét adta. Neki nem az államalkotó politikáját kell követni, hanem az összes népnek nemzeti törekvéseit kell szolgálnia, mert csak azáltal tudja az emberi lelkekben a népeket egyesítő keresztény ideát mélyíteni.

A papság méltatlan magatartása a román államot a kat. egyház ellen harcra tüzei. A Bánátban, amely legnagyobb részt Romániához tartozik – írja – a svábok háromszázezren vannak. Legnagyobb részt hű fiai a kat. egyháznak. A magyarosítás az utolsó negyven év alatt más népekből, de különösen a svábokból intelligencia osztályt merített ki, akik a magyar osztályuralomra esküdtek, de ez a népességnek csak csekély felső részét teszi ki. Ez érzésével a néppel szemben idegenné vált s a régi magyar államnak hivatalnok-erőssége volt, úgy a megyei közigazgatásban, mint más állami berendezéseknél. Magyar birtokos nemesség (Landadel) a Bánátban nincs. Negyven évvel ezelőtt direkt Bécsből kormányoztatott.

A sváb nép két év óta nemzeti reneszánsz korát éli, s nincs messze az az idő, midőn a kivándorlók unokái a nagyromániai Bánátban kulturális szabadságukat el fogják érni. Ez az újjáébredés testet öltött Temesvárt a Bánát fővárosában, a német-sváb kultúrszövetségben (Kulturverband), s az ifjúság lelkesedésétől az összes sváb nép szívét megnyerte. Nem kevesebb, mint százötven nép-, két közep-, négy polgári iskolában s egy kat. tanítóképzőben az utolsó húsz év óta a sváb nép ismét a saját német nyelvén nyer oktatást.

Ezekkel a hatalmas változásokkal szemben az egész, de különösen a piarista intézet tanárai, amely iskola, mielőtt a homogén magyar nemzet megteremtésére a törekvések megindultak, német volt, megértés nélkül, sőt mondhatni ellenséges érzülettel viseltetnek. A magyar állammal szemben jobban lekötelezettnek érzik magukat, mint a néppel szemben. Inkább a magyarság, mint a kat. vallás fekszik a szívükön. A kat. papságnak ezen magatartása (két példával megvilágítva) a román államot a kat. vallás ellen harcra tüzei. Két esetből megállapítja, hogy a bánági papság a népet a hittől elidegeníti, s a német ifjúság már gyűlöli őket.

Nagyromániának kultúrpolitikája az egyház s a felekezeti oktatás iránt kivétel nélkül előzékeny, a népnek kulturális és gazdasági fejlődésének szabadságát biztosítja, mindemellett a kat. lelkészség, s különösen a temesvári piarista rend

az új állammal szemben kimondottan ellenséges magatartást tanúsít, miért ez utóbbi a román királyság hivatalnokainak legnagyobb ellenszenvét vonta magára, s a román rendőrség azon dolgozik, hogy a reábizonyítandó irredenta-üzelmek alapján a tekintélyes rend ellen eljárást indítson.

A kat. klérusnak az a fanatikus magatartása, hogy a svábokból a román államban magyarokat csináljon, tisztán esztelenség. Ez a törekvés a román államot a legenergikusabb harcra kényszeríti a kat. egyház ellen, aminek a nemzeti elnyomatás lesz az eredménye.

A svábok a néphez hív papokat követelnek. A Bánát félmilliónál több kat. sváb telepesei, a déli német elem Európában a kat. egyház erős pillére volt, s a népi újjáébredés, mint nagy nyereség a kat. egyházra ezt még szilárdabbá s erősebbé teszi. A sváb nép ezért egyöntetűen kívánja papjaitól a sváb szívet. Pásztorok legyenek s ne farkasok, barátok s ne néprágalmazók. Vannak már most is fehér hollók, olyan papok, akik népeikkel együtt tartanak, s mindjárt megváltoznék a helyzet, ha az irányadó egyházi méltóságok megadnák az intő jelet arra, hogy egy magyar papnak szabad svábul érezni. A nehéz krízis az egyház s a nép között a szövetség szétszakításával fenyeget, ezért halaszthatatlan szükséges a néptől idegen papok radikális kicserélése s néphű papok nevelése. A bánáti svábok az ő sváb piaristáikat visszakövetelik, s követeli a párhuzamos német osztályok létesítését. A bánáti sváb társaság magyar része azonban az ábrándok mellett ma is rendületlenül kitart. Az urak fiatalságának (Die Jugend der Herrischen) – amint a sváb paraszt az átmagyarosított intelligenciát nevezi – a széthullott magyarság óta csupán csak egy magyar iskolája van. A sváb nép nemzeti érzése az autonóm mozgalom útján kedvező feltételek mellett halad előre s a magyar felső rétegnek nem lévén a jövőben semmi felfrissülése, a viszonyok kényszere folytán elveszti kulturális támadó erejét.

Társadalmi s kulturális békére van szüksége: megértésre és türelemre. Ezt akarja a sváb nép. Ezekről a megfontolásokból messze távol van a temesvári piarista gimnázium tanári kara, amely még mindig fújja a magyar trombitát. Elvakultságukban a piarista tanárok a sváb nép szánalmára s a bánáti magyarság legnagyobb szerencsétlenségére a nyugtalanság és a viszálykodás légkörét teremtik meg. Politikai fejtegetésük árulásnak minősíti a sváb nép azon eljárását, hogy az ő saját útját választotta, s ezzel csak olajat öntenek a tűzre. Az ifjúságot a már meghaladott eszmékkel fanatizálják, méltatlanná válva azokhoz a nagy kulturális szolgálatokhoz, amelyet ennek a tekintélyes rendnek tiszteletreméltó iskolája a múltban szerzett. Kétségtelen azonban, hogy ezen felelőtlen eljárás a gimnázium további fennállását már a legközelebbi időben a nagyromániai királyságban lehetetlenné teszi.

Azon piaristák számára, akik a Bánáton kívül a régi magyar királyságban szétszórtnak működnek (20-30), mindannyian sváb eredetűek és bánáti illetőségűek. Ezen tanárok visszahelyezése szülőföldjük fővárosába az igazgatói állásnak új kinevezésével szerencsés változást teremtene a mai lebonyolíthatatlan viszonyok között. A Bánát saját fiai, saját fiaik között sokáig nem maradhatnak süketek és vakok. Az egy vér hangja megszabadítaná őket az élettelen doktrínáktól s előítéletektől, s a kulturális és társadalmi béke helyreállítására teljes erejükkel biztosan közreműködnének.

Ezáltal a piarista gimnázium nemcsak régi tekintélyét nyerné vissza, hanem régi befolyását is a régi terjedelemben megtartaná. Erre elengedhetetlen kellék az elsőtől a végig a párhuzamos osztályok behozása. A bánáti iskolaállapotok megváltozása folytán a népiskolák teljes hatásukat fogják éreztetni s jövőre a román államban egy svábnak se jut eszébe, hogy gyermekét, aki német iskolát látogatott, nem német, hanem magyar középiskolába küldje.

A piarista rendnek nagy érdeke ez év (1921) iskolakezdede előtt a tanárok kicserélése s a német párhuzamos osztályok létesítése. Ezen intézkedések a román államban a piarista gimnázium helyzetét meg fogják szilárdítani, szerencsés sikeres jövőt fognak neki biztosítani. A zárzóban reámutat Délkelet-Európa fejlődésének új útjaira, amelyek a békekötések folytán keletkeztek. A területi összefüggés helyébe a népegyeniségek erői lépnek fel. A kat. egyháznak, ha magasztos hagyományaihoz hű akar maradni, számba kell vennie az új államban a svábok politikai állását. Egy lesüllyedt állam eszméinek szemérembillentyűit le kell nyomni, s az egyes népek nemzeti érzése iránt megértéssel kell lennie.

A kat. egyház az élet viszonyaihoz alkalmazkodott, s mivel feladatát a dunai államokban nagy veszély fenyegeti, a megváltozott viszonyokból le kell vonnia a következményeket.

A tartalma mutatja, hogy ezen emlékirat, amelyet 1921 júliusában a piarista generálisnak a német-svábok Bécsben átadtak, nem emlék, hanem gyalázó, támadó, rágalmozó irat. Vajon nem gondolkozott-e azon ezen pamflet névtelen szerzője, hogyha annak, amit ebben az iratban a bánáti lelkészkezdő papság s a piarista gimnázium ellen, mint irredenta üzelmeket, bizonyító okok nélkül, egyszerűen csak papírra vet, ha csak egy kis része is igaz lett volna, hogy a román állam sziguranciáival nem tartoztatta-e volna le az illetőket, s hiszi-e, hogy az intézet tovább is folytatta volna működését? Azt lehet ebből az iratból kiolvasni, hogy a svábok a románokkal akarják becsukadni az intézetet irredentizmus inszcenálásával, s ráfogással, gyanúsítással akarnak megszabadulni az intézet régi tanári karától, ha már másképpen birtokába nem juthatnak. Vajon elképzelhető-e ilyeneket állítani, hogy a papság legnagyobb része megtagadta a népet, s a népet a hittől elidegenítette, a sváb papok nem barátai, hanem rágalmozói a népnek, s hogy a magyar klérus a nép ellen prédikált, s a papság különösen pedig a piarista rend ellenséges magatartást tanúsított az új állammal szemben?

A sváb fiatalság iskolájának nevezi a piarista intézetet akkor is, amidőn a német-svábok a német-magyar líceum megnyitása után kivonultak az intézetből. Egyszerűen hazugság ezen állítása, hogy a tanári kar fanatizálja az ifjúságot, s a svábok új útját árulásnak bélyegezte volna. Tendenciózusak és felületesek, valótlanok ezen állításai is: a hivatalnokréteg saját népével szemben érzés nélkülivé lett, s hogy a magyarok sebeztek meg a svábok nemzeti törekvéseit, amikor tudvalevőleg erőszak nélkül saját maguk kérték a magyar iskolákat. Szerinte a magyar földbirtokos nemesség a Bánátban nincs, de ha kezébe vette volna a szerző Temesvár és Temes vármegye nagymonográfiáját, bizonyára megváltozott volna erről is az ítélete. Ami a kat. egyházzal való felfogását illeti, erre megjegyzésem: ha szolgálta is az egyház a nemzeti érdeket, de a népet 1848 után nem tagadta meg, sőt mondhatjuk, hogy mindenütt elsősorban a népért volt s

van, s csak azután a nemzetért, de nem kizárólag egy társadalmi osztályért.

Az emlékiratról már 1921-ben tudomásom volt, de a német-sváb vezérekkel való érintkezésben soha erre vonatkozást nem tettem, sem nem írtam róla, sem nem írtam ellene, bár nekem az irat felőlelt tárgyköréről egyes részeket a velük való tárgyalásaimkor az emlékirat megnevezése nélkül mindig hangsúlyoztak és figyelmemben ajánlottak, a legfőbb elvek ezek voltak. A német párhuzamos osztályokra a németeknek szüksége van a kat. papság vallás-erkölcsi nevelése szempontjából, mert elsősorban a szerzetes-papi iskola tudja biztosítani, amint eszközölte a múltban is a temesvári piarista róm. kat. főgimnázium. Később hozzátették még ehhez, hogy a temesvári állami sváb líceum irányával nincsenek megelégedve, mert ennek százsz tanárai egyenesen kat. ellenes szellemet terjesztenek a tanulók között. A német párhuzamos osztályok biztosítani fogják a temesvári piarista intézet fejlődését, fennmaradását, s ebben a svábok fogják alkotni a hátvédet. Erre annál is inkább szükség van, mert a magyarok a területről el fognak szivárogni, és mert a román kormány az intézetet birtokba akarja venni.

Emlegették a sváb nép kulturális és gazdasági újjászületését. Sokat beszéltek egy bánati világi papról, aki a sváb ifjúság előtt a falvakat bejáró egyik propaganda útjukkor bezáratta a templom ajtaját, s az ifjúság erre a templom előtt egyházi énekeket énekelve távozott a faluból. Hangsúlyozták előttem több alkalommal a piarista intézet tanári karának bánati sváb piarista tanárokkal való kicserélésének szükségességét.

A tárgyalások a 1922. évben kezdődtek a bánati népközösség kiküldöttei s a piarista vikárius között, s az 1923. évben folytatódtak. A párhuzamos osztályok ügyében Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök 1922-ben átirattal fordult a kegyesrendi vikáriushoz a német párhuzamos osztályok bevezetése végett. Erre az iratra írásban nem feleltem, de a megyéspüspöknek a 316/1920. sz. átirata alapján³ reámutattam arra, hogy kérését sajnálatomra jelenleg nem teljesíthetem. Szíveskedjék ugyanis tekintetbe venni az intézet tanulóinak nagy számát (931 tanulója volt abban az iskolai évben az intézetnek),⁴ valamint a tanári kar nehéz munkáját, azonban mihelyt módomban lesz, mihelyt hely ürül az intézetben, készséggel teljesítem kérelmét. A megyéspüspök az indokolásomat tudomásul vette. Erre vonatkozik a Schwäbische Volkspresse 1923. június 22-iki számában ezen címen: *Das Piaristen Gymnasium und wir*.⁵ (Vorsprechung bei Director Both) megjelent cikke. Érvelése szerint a püspöki aula ismételt komoly előterjesztéseket tett a párhuzamos német osztályok bevezetésére, de minden hiábavaló volt. Both annyira ment az ellenállásban, hogy a főpásztori előterjesztést felelet nélkül hagyta. Ezen állítás, mivel írója úgy látszik a tényállásról tájékozatlan volt, a megyéspüspök nem lévén már akkor Temesvárt, jóhiszeműségen alapult, de károsan hatott.

Glattfelder Gyula püspök 1921. október 15-én ülte meg áldozópapságának 25. püspöki működésének 10 éves jubileumát. A kat. hívők ünneplésében intéze-

³ 316–1920. sz., Temesvár, 1920. Csanádi Püspöki Levéltár.

⁴ *A timișoarai (temesvári) kegyestanítórendi róm. kath. főgimnázium értesítője, 1921/1922, Timișoara, Csendes Testvérek kny., 1922, 34.*

⁵ *Das Piaristen Gymnasium und wir, Schwäbische Volkspresse, 1923. június 22.*

tünk is osztozott. Ezután még másfél évig volt itt, 1923. március 27-én elhagyta Temesvárt.

Utóda, Pacha Ágoston püspöki adminisztrátor a német-svábok kívánságát teljesíteni céljával tekintette. 1923. december 5-én magához hívatott, s ugyanazon indokok alapján, amelyeket az emlékirat magában foglal, szelíd módon előadta a német párhuzamos osztályok felállításának szükségességét. Az indokolásom a kérésére az volt, hogy azt szívesen teljesíteném, de a körülmények nem engedik, s ezenfelül a rend itt nem rendelkezik egy-két rendtagon kívül németül tanítani tudó tanárral. A román állam a bánsági illetőségű piaristákat nem engedi át Magyarországról, s így német nyelven tanítani képtelenek vagyunk. Magyar tanítványaink száma az 1923/1924. tanévben 683, tehát közel 700 tanuló.⁶

Az apostoli adminisztrátor ebbe nem nyugodott bele, s Rómába, a rendi generálishoz folyamodott a német tanítás bevezetéséért, ahonnét azt a határozatot kapta, hogy lévén az intézet fenntartója a piarista rend, az új viszonyok között a tanítás nyelvének kérdése a rend belügye.

Az egyházi főhatósággal volt még tárgyalásom ebben az ügyben 1924 tavaszán. Az apostoli adminisztrátor akkor bevonta a tárgyalásba Blaskovics Ferenc nagyprépostot és Kräuter Ferenc országgyűlési képviselőt is. A magam részéről Vezner Gyula házfőnökkel és Brach József volt kecskeméti házfőnökkel s volt főgimnáziumi igazgatóval jelentem meg a tárgyaláson. Kölcsönösen előadtuk nézeteinket, de mivel konkrét javaslat a főhatóság részéről akkor sem történt, s az akadályozó körülmények nem változtak, semmi közös megállapodás nem jött létre. Ezek a tárgyalások békés hangon, követelések nélkül folytak le, s az ügy újságokban nyilvánosan nem tárgyalatott. A német-sváb népközösség vezetői a helyzetbe nem nyugodtak bele, s a kat. hitéleti s kulturális autonómia alapján hirdették, hogy a kat. intézmények nem kizárólagos tulajdonai sem a magyarságnak, sem a németségnek, s mivel a német-svábok a gazdasági krízis miatt semmit sem tehetnek, le kell mondaniuk iskoláik felekezeti jellegéről. Hangsúlyozták, hogy náluk a középiskola kérdése igen fontos, mert papjaik német kat. iskolában, kat. szellemben óhajtják neveltetni, s erre nézve nem találnak kielégítést. Van ugyan már egy állami német intézetük, de az a németség nagy tömegét nem képes befogadni. Felteszik a kérdést: Lehetséges-e, hogy helyet kapjanak a piarista gimnáziumban? S mivel nézetük szerint a tanulók száma az új kormányrendeletek folytán úgyszólván csökkenni fog, egyenlőre az I-IV. párhuzamos osztályok felállítását követelik és osztályokat kérnek a német tanítóképző számára, mert ezekhez a németségnek joga van.

A német-sváboknak ezen követelésével jelent meg nálam 1923 júniusában Muth Gáspár, Hollinger Péter és Schiller Ervin. A megjelenteknek megígértem, hogy mihelyt hely lesz az intézetben, kívánságaikat teljesítem, de követeléseiket nem, mert az intézet tulajdonosa a rend, az intézet nem a kat. híveké, hanem a piarista rendé, s mivel a román impérium átvétele után az intézet fenntartója határozza meg a tanítási nyelvet, s mivel a magyarságnak más középiskolája sem Temesvárt, sem az egész Délvidéken nincs, s mivel az intézet tanárai néme-

⁶ *A timișoarai (temesvári) kegyestanítórendi róm. kath. főgimnázium értesítője, 1923/1924, Timișoara, Csendes Testvérek kny., 1924, 23.*

tül tanítani nem tudnak, a tanítás nyelve egyenlőre teljesen magyar marad.

Erre jelent meg a Schwäbische Volkspresseben⁷ az említett vezető cikk: *Das Piaristen Gymnasium und wir.* (Vorsprechung.) Névtelen szerző szerint az intézet kat. célt szolgált, s e célnak megfelelt akkor, amikor németül oktatott, s bár 67 után a német nyelvű oktatás megszűnt, ez nem zárja ki, hogy a piarista gimnázium kat. és semmit esetre sem kizárólagos magyar intézmény. A kat. jellegzetességénél fogva a sváboknak bizonyos igényük van a piarista gimnáziumhoz, népszerűségi arányoknál fogva is, s azért is, mert régente ez német intézmény volt. A svábok türelmének vége szakadt. Mondhatni, hogy már két év óta törekszenek a német-sváb nép képviselői az itteni piarista rendet arról meggyőzni, hogy a német nép kultúrigényei, s az intézetnek eredeti német jellege (?) erkölcsi kötelességévé teszi a rendnek a sváb nép arányszámához mérten, egyenlőre a négy alsó osztályban párhuzamos osztályokat állítani. Maga a püspöki aula erre nézve ismételten komoly előterjesztéseket tett, de mindez hiábavaló volt, sőt az igazgató annyira ment, hogy a főpásztori előterjesztést felelet nélkül hagyta.

Rajzoltuk a vikáriusnak a német kat. ifjúság tarthatatlan helyzetét, hogy egyrészt nincs terem a német iskolák részére, másrészt a német reálgimnázium a német ifjúságnak csak 98%-át tudta befogadni. Beszélgetésünkben – fűzi tovább az igazgató – semmit sem teljesített, azon a címen, hogy helység nincs rendelkezésre, de ennek cáfolata az, hogy ahol azelőtt ebben az intézetben 1300 tanuló helyet talált, most 760 tanuló van. A tanulók száma majdnem felénél kevesebb, mint három évvel volt és ez a szám az új iskolarendelet mellett évről évre kevesebb lesz. Ez tehát nem lehet oka annak, hogy a németek számára nincs hely az intézetben, hanem annak az oka sokkal mélyebb: ez az igazgató sovinizmusa és belátástalansága. Ezen lépésért a felelősséget reáharítjuk. Az igazgató magatartása a velünk együtt élő magyarságra kedvezőtlen hatású lehet.

Ebben a követelőző cikkben több alaptalan állítás van, s alkalmas volt arra, hogy a német svábságot megtévevse, s az intézet ellen ellenséges hangulatra keltse. Az oktatás régi iránya 1848 előtt és 1860 után előtte ismeretlen. Az intézet nem volt német intézmény, benne a Temesvár s a Délvidék minden nemzetisége tanulhatott, bár igaz, hogy régente a németek voltak többséggel, újabban azonban a történeti fejlődés folytán, mint a mellékelt statisztikai adatunk igazolja, az megszűnt. Helytelenül állítja, hogy a főpásztori felszólítást felelet nélkül hagytam, amint már kijelentettem. Az intézetnek ugyan 1919/1920. tanévben 1320 tanulója volt, de ebből csak 976 volt nyilvános, rendes tanuló, a többi 346 magánúton végezte tanulmányait.⁸ Nincs helyes értesülése arról sem, hogy az 1922/1923. tanévben mennyi az intézet tanulóinak száma. Ekkor ugyanis az intézet tanulóinak száma 877 volt, s ebből 785 volt nyilvános rendes tanuló.⁹

Igaz, hogy az iskolai rendeletekkel kevesebb lett a tanulók száma, de ez a szám az 1922/1923. tanévben még mindig igen nagy, s osztályonként 60-at számítva, csak a nyilvános tanulókat véve tekintetbe, ez a szám 13 osztálynak felel

⁷ Schwäbische Volkspresse, 1923. június 22.

⁸ *A timișoarai (temesvári) kegyestaniőrendi róm. kath. főgimnázium értesítője*, 1919/1920, Timișoara, Csendes Testvérek kny., 1920, 31.

⁹ *A timișoarai (temesvári) kegyestaniőrendi róm. kath. főgimnázium értesítője*, 1922/1923, Timișoara, Csendes Testvérek kny., 1923, 30.

meg. Volt pedig az intézetnek ebben a tanévben 14 osztálya,¹⁰ s ennél több osztály a szertárak s könyvtári termék igénybe vételével sem volt nyitható. Délutáni előadásra már az 1920/1921. tanévben átengedtük a magyar polgári öt osztályának, s ha most ehhez vesszük a délutáni órákra beosztott rendkívüli tárgyak tanítását, be kellett volna látni, hogy az intézet felvevő, teherbíró teljesítő erejét tovább feszíteni nem lehetett, s nem a vikárius sovinizmusában vagy másféle neki tulajdonított okban volt követelésük teljesítésének lehetetlensége. Megígértem nekik, hogy mihelyt arra lehetőség nyílik, a párhuzamos német osztályokat elhelyezem, de ezenfelül a német róm. kat. tanítóképzőnek helyet adni nem tudok.

Ezen cikkből és a Schwäbische Volkspresse 1923. augusztusi, 172-iki számából tudjuk meg, hogy a svábok igényei a piarista intézetre már két évvel ezelőtt, tehát 1921-ben megkezdődtek, s ez az év volt az *Emlékirat* keletkezésének ideje.

A német-sváboknak ezen követelő hangú eljárása nagy visszatetszést idézett elő a magyarság táborában, megindítója lett egy nagy csatának, amely a magyarok és a svábok közt eleinte csak az újságok hasábjain folyt, később azonban hullámai átcsaptak a mindennapi életbe, és sajnálatra méltó jeleneteket idéztek elő az egész hitközségi gyűléseken német-svábok és magyarok között, társadalmi és hitélet, úgyszintén politikai téren is.

Ezen harcra vonatkozó hírlapi cikkek közül megemlítem a következőket. *Iskoláink veszedelme* (1923. június 21.) és *Das Piaristen Gymnasium und wir* (Schwäbische Volkspresse, 1923. június 22.), *Piarista gimnázium* (1923. június 23.), *Egy érdekes névtelen privát levél* (1923. június 25.) *El a kézzel, Hands off* (1923. augusztus 12.), *Egy napig* (1923. június 27.), *Magyar katolikusok panasza* (1923. június 28.), *A piarista gimnázium kérdéséhez. Piaristen Frage* (Temesvarer Zeitung, 1923. június 28.), *Izgalmak* (Temesvarer Zeitung, 1923. július 1.), *A bánáti svábok és a piarista gimnázium. Die Banater Schwäben und das Piaristengymnasium* (Temesvarer Zeitung, 1923. július 5.), *A svábok és a piarista gimnázium. Die Schwäben und das Piaristengymnasium* (Temesvarer Zeitung, 1923. július 6.), valamint Schwäbische Volkspresse, 1923. augusztusi, 172. sz. s a többi számai, *A svábok* (1923. augusztus 21.) *Blaskovics Ferenc nyilatkozata a temesvári piarista gimnázium tannyelvéről* (1923. október 2.) stb. A magyar nyelven írt cikkek a Temesvári Hírlapban jelentek meg. A német mozgalmat a piarista intézetben létesítendő német osztályok bevezetésére, s az ezzel kapcsolatos magyar álláspontot ezen cikkek alapján főbb vonásokban ismertettem.

A német-sváb táborral szemben a román impérium átvétele után Temesvárt hatalmas magyar tábor állott. A Délvidék fővárosa a XIX. század folyamán újból magyar város lett. A svábság és a zsidóság legnagyobb része büszkén vallotta magát magyarnak, s különösen feltűnő módon a svábság vezérei a független magyar állameszméknek s a magyar nemzeti műveltségnek leghajthatatlanabb képviselői és szószólói voltak. Nem csoda tehát, hogy a magyarság megütközött a német-svábok vezéreinek magyarellenes álláspontján s törekvésein, akik mint a *Denkschrift* s a római felfolyamodás is igazolja, a temesvári piarista intézetet engedhetetlen eszközökkel akarták hatalmukba keríteni, s vele a német-svábság nemzeti igényeit szolgálni s kielégíteni célozták.

¹⁰ A *timisoarai (temesvári) kegyestanítórendi róm. kath. főgimnázium értesítője*, 1922/1923 i.m. 16–27.

A hír először csak szóbeszédben terjedt, ami már magában is a magyarság feljajdulását keltette fel, mert ezáltal is egyetlen középiskoláját látta veszélyeztetve. A felmerült kezdeményezés, kezdő lépés, próbálkozás, utóbb nyílt követelésképpen jelentkezett.

A német-svábság jogot tartott az intézetre kat. szempontból, amelybe való belépés őket véleményük szerint számarányuknál fogva is megilleti, azután meg azért is, mert 1860 előtt német nyelvű volt a tanítás. Hangjuk Pacha Ágostonnak apostoli adminisztrátorra való kinevezése után követelőbbé vált, sőt azzal fenyegetőztek, hogy jogaikat felső fórum útján fogják érvényesíteni.

A túlzó svábok szemrehányásokat vetettek a régi, múlt világban követett iskolapolitikáért, amelyet csak úgy hoznak most helyre, hogy az elmagyarosodott svábokat, különösen Szatmár és Nagykároly vidékén vissza-svábosítják.

Céljuk elérésére nem riadnak vissza attól sem, hogy a magyarok és németek közt visszavonást szítsanak. Beviszik a nemzetiségi s politikai harcot a vegyes hitközségekbe, legelőször az erzsébetvárosiba, és számarányukra hivatkozva különféle követeléseket támasztanak. Pacha Ágostont sváb püspöknek hívják s írják. Számarányuk szerint hegemoniát akarnak az egyházmegyében, s a püspökség szerintük német dioecesis.

Ezzel szemben a magyarság izgatottan tiltakozott a német-sváb igény ellen, mert mint a magyarság egyetlen egy intézetében nem lehet hely a német párhuzamos osztályok részére sem, lévén ott már egy vendégiskola, a kat. magyar polgári. A párhuzamos osztályok felállítását csak kezdő lépésnek tekintette az intézet elnémetesítésére. Rossz néven vette, hogy azok a sovíniszta svábok, akik a román impérium előtt Magyarországhoz dörgölöztek, most ellene fordulnak, pedig Anghelescu 1923. június 24-én kiadott 10588/1923. sz. rendelete után, amellyel a jövő 1923/1924. tanévben az I. osztályban úgy a piarista, mint a német állami liceumban előadási nyelvül a románt rendeli el, s a magyar illetve a német nyelv csak tárgyként tanítható. Közös lett a veszedelem, közös a kisebbségi sors. Ennek kellene bennünket szorosán összekötni. Volt egy hang, amely úgy magyar, mint német részről azt hirdette, hogy a magyar osztályokat bántani merénylet volna (*welche anzutasten ein Frevel wäre*). A magyar osztályokat minden körülmények között fenn kell tartani, s a magyarság iskolaszükségletét ki kell elégíteni. A magyarság semmi körülmények közt kárt nem szenvedhet. Igazsággal és méltányossággal kell ezt a kérdést megoldani.¹¹

Ebbe a harcba szólt bele egy névtelen piarista tanítvány is, egy hitközségi tag aláírással, gépirással hozzám küldött levelével. Mint érdekes korfestő levélből egyes részeket ismertetek. Azzal kezdi, hogy intelligenciánkon úgy a magyar, mint német részen féltékenység s türelmetlenség oly annyira erőt vett, hogy minden józan gondolkodású ember lelkét a bosszúság érzetének kell eltöltenie.

„Mint a szegedi kegyesrendi gimnázium volt tanulója nagy tisztelettel viseltetem a rend iránt. Szívesen gondolok vissza tanuló éveimre. Élénk emlékezetemben van az a szép harmónia, amely a hatalmas tanintézet diáksága között uralkodott, valamint az a

¹¹ Blaskovics, Franz *Die Schwaben und das Piaristengymnasium. Prälat, Für eine Bestätigung der Minderheiten.* Temesvarer Zeitung, 1923. július 6.

jóindulat, amelyben az összes tanárok az intézet minden növendékét vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül részesítették. Lélekemelő volt az a szeretet, amellyel a tanárok tanítványaikon csüngtek és az a tisztelet, amellyel a tanárok egymás irányában viseltettek. Ha most még tekintetbe vesszük annak fontosságát, hogy ifjúságunk kat. nevelést nyerjen, s ebben csak szerzetes tanárok által vezetett kat. felekezeti iskolában részesülhet, továbbá ha figyelmen kívül nem hagyjuk azt a mély tiszteletet és elismerést, amellyel intelligenciánk java része a piarista tanárok iránt viseltetik, érthető a német körökben azon régóta hangoztatott kívánság, hogy gyermekeik tanítását és nevelését piarista tanárookra szeretné bízni. Az a szép harmónia, amely a kegyesrendiek iskoláiban honos volt, bár a tanulók a legkülönbözőbb nemzetiségek sorából kerültek ki, a legjobb biztosíték arra nézve, hogy haszontalan lelkületűek által a nemzetiségek között támasztott és sajnos mindinkább elmérgesedő ellentétek az ifjúság lelkébe át ne plántáltassanak, lelkeiket már zsenge korukban meg ne mételyezzék, s ezáltal minden szép és lelki nagy iránt érzéketlenné tegyék. Ha a kegyesrendiek vezetése alatt állnak úgy a magyar, mint a sváb gyerekek, biztosítva vagyunk abban, hogy a tanári kar mindegyik nemzetiség gyermekeit nevelni fogja: nemzeti ideáljuk és kultúrájuk szem előtt tartásával oly módon, hogy mindenki tudni fogja, mivel tartozik az államnak, nemzetiségének és vallásának. Rendjének szép és dicsőséges jövőt biztosíthat igazgató úr, ha a német hitsorsosai kívánságát teljesíti.”

Ezekben a vitaközvetítő iratokban és a névtelen levélben mindjárt a harc kezdetén megtaláljuk a hangoztatott helyes nemzetiségi irányadó szempontokat. Ezek: aki magyar, az maradjon magyar, aki sváb, az maradjon sváb. Ne nyúljunk egymás lelkéhez és iskolájához. Óvakodjunk úgy a fizikai, mint a lelki rablástól. Az elsvábosodott franciák, tótok, csehek, magyarok tovább is svábok maradhatnak. A legmélyebb ügyeikbe, lelki életükbe, érzelmi és gondolati világukba való beavatkozás volna ez a firtatás. Kultúrájuktól való megfosztás pedig a huszadik század elképzelhetetlen vandalizmusa. Tiszteljük egymás nyelvét és kultúrintézményeit. A természetes fejleményeket ne akarjuk erőszakosan visszafejleszteni. Minden természetellenes erőszak megbosszulja magát. Minden nép keverék, tiszta vérű nép nem is létezik. Nem igaz, hogy a népiskolák forgatták ki az embereket eredetiségükből. A sváb faluk lakossága megmaradt svábnak.

Arra nézve, hogy a magyarok és a svábok között a harc kiélesedett, különféle indító okokat találunk. Egyike volt Glattfelder Gyula megyéspüspöknek erkölcsi és fizikai kényszer miatt Temesvárról, 1923. március 27-én s az egyházmegye területéről való távozása. Templomunkban csendes szentmisét mondva és beszédet intézve a tanuló ifjúsághoz, intézetünktől, a tanuló ifjúságtól és a tanári testülettől 1923. február 25-én vett búcsút. Távozása a magyarok erejét nagyban csökkentette. A német-svábok s magyarok között kitörni készülő viszálykodásnak úgy gondolom, útját tudta volna vágni. A román impérium alá jutott püspökök közül ő volt a legfiatalabb, akitől a magyarság sokat várt. Képzettsége és nyelvismerete folytán érintkezést talált a román kormánnyal. 1922. július 21-én a román kat. egyházfőnek Banu kultuszminiszterrel az egyházak jogviszonyainak rendezése ügyében történt tárgyalásakor az egyházfők közös előterjesztését ő állította egybe.¹²

Erős magyar egyéniségével nem tudott az új helyzetbe beleilleszkedni, össze-

¹² BALÁZS András, *A román uralom éve, in Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene, i. m., 337.*

ütközésbe jött a kormánnyal. Ezért kellett neki távoznia. A püspöki aula eltávolításáról ezen hivatalos jelentést adta ki. Miután a román kormány Glattfelder Gyula püspököt eltávolítani kívánta és semmiféle kimagyarázására nem volt hajlandó, hanem kényszer-rendszabályokat alkalmazott, a római Szentszék a püspök székhelyét az egyházmegye magyarországi részére tette át, a romániai rész kormányzására pedig apostoli adminisztrátort nevezett ki Pacha Ágoston püspöki oldalkanonok és irodaigazgató személyében.¹³ Pacha Ágoston egész életét a püspöki aulában töltötte, s a volt magyar püspök mellett igen jelentékeny szerepe volt az egyházmegye kormányzásában. Az egyházmegye ügyeiben jártas, alkalmazkodni tudó egyéniség, akinek munkaerejét és tanácsát négy csanádi püspök vette igénybe. Mint apostoli adminisztrátor, s mint temesvári püspök, különösen a sváb falvak látogatásával sokat tett a hitélet emelésére. Aradon a magyar katolikusok között is sokat megfordult. Intézetünket minden tanévben felkereste. A gyóntatásban többször részt vett. Bánsági születésű, de neve után ítélve ősei a Bánságban spanyol telepesek voltak, idővel azonban elnémetesedtek. El kell ismerni, hogy nehéz, igen nehéz időben vette át az egyházmegye kormányzását, amikor magyarnak lenni magát magyarnak vallani csaknem egyenlő volt a megsemmisüléssel. Nevelését, ismereteit a középiskolában magyar szellemben nyerte. Apostoli adminisztrátorrá neveztetvén ki, a német nép számarányánál fogva azonban kizárólagos német politikát követett, amivel a kormánynak és németajkú híveinek tetszését hamarosan megnyerte, a magyar katolikusok körében azonban intézkedései megdöbbenést keltettek. Eljárásai egyházmegyei papsága egy részének körében is visszatetszést keltett, különösen, amikor látták a magyar papok háttérbe szorítását.

A jelek arra mutattak, hogy az egyházmegyét teljesen a germanizáció szolgálatába akarja állítani, jóllehet vannak az egyházmegyében magyar katolikusok is, s majd minden községben, bár csekély számmal, léteznek magyar kat. hívők is, a városokban pedig igen tekintélyes a magyar katolikusok száma.

Híre terjedt, hogy a püspöki aulában csak németül beszélnek, az apostoli adminisztrátor a papi konferenciákon csak németül beszél, a papnövéndékeknek csak németül szabad társalogniuk, és az egész szemináriumi papnevelés német szellemben történik. Ezzel szemben későbbben a magyar anyanyelvű papjelöltek a piarista intézetbe küldettek. Az egyházmegye belső életében, minden ügyvitelében a német szellemet és német beszédet akarja belevinni, bár minden hivatalos irat több nyelven, a lakosság anyanyelvén jelent meg, a templomban felváltva a hívők nyelvén prédikáltak, s az 1931/1932. tanévben elrendelte a szemináriumban a magyar nyelvnek, mint tantárgynak tanítását.

A püspöki palotára csak németül írták ki, hogy az üzlethelységek bérbére kaphatók,¹⁴ ami nagy felháborodást keltett. A német-sváboknak hirdette, hogy velük egy vér s egy csont velök stb. minden ízében német. A német germanizáló tendencia annyira mutatkozott a püspöki aulában, hogy az még a német kultúrához s nyelvéhez szeretettel ragaszkodó német polgárság széles rétegében is vissza-

¹³ Krassó–Szörényi Lapok, 1923. február 25.

¹⁴ *A magyar katolikusok panaszai*, Temesvári Hírlap, 1923. június 28.

tetszést szült,¹⁵ a magyar katolikusokat pedig nagy izgalomba hozta, különösen akkor, amikor a hitközségben egyes túlzó sovinszta német elemek követelésekkel nem békés együttes működést, hanem a széthúzást idézték elő.

Az apostoli adminisztrátor a nép kulturális igényeit, különösen a papnevelés szempontjából szíven viselte, a német párhuzamos osztályok ügyében velem többször tárgyalt, de követelést nem támasztott.

A papnevelés ügye volt tehát a második fő szempont a német párhuzamos osztályok megnyitására, ehhez járultak az intézet létének és jövő fejlődésének biztosítására történt gyakori hivatkozások, s kinyilvánított vélemény szerint a piarista tanerők olcsósága, a túlzó sovinszta német sváboknál pedig a piarista intézetnek hegemoniájuk alapján, mint olyan sziklavárnak követeléssel való bevétele, amely a mindent germanizálni akaró törekvéseiknek ellenáll. A legfontosabb ok azonban Anghelescu közoktatásügyi miniszter rendeleteiben rejlik.

¹⁵ *Izgalmak szántják a magyar katolikusok lelkiéletét*, Temesvári Hírlap, 1923. július 1.

IX. A DÉLVIDÉK MAGYAR MŰLTJA ÉS A NEMZETISÉGEK

Temesvár s a Délvidék őslakói. Temesvár múltja. A régi birtokos nemesek. Török beütések. Temesvár ostroma és védelme 1552. Losonczy István. Temesvár és a Délvidék a török hódoltság korában. Temesvár visszafoglalása 1716. Savoyai Jenő. A magyarság megsemmisülése. Telepítések. A temesi Bánság visszakapcsolása az anyaországhoz 1778. június 6. Az új magyar nemesi osztály a vármegyén. A kincstári jószágok eladása. A bécsi kamarilla politikája. A Neoquistica Bizottság magyarellenes eljárása. Mária Terézia és II. József politikájának eszközei. Az 1790-iki nemzeti visszahatás. A megyei intézmény Temesvárt és a Délvidéken, mint a magyar nemzeti szellemek úttörője. A nemzeti reformok s a magyar nyelv ügye a vármegyén. A városi tanács magatartása a bekövetkezett nagy eseményekkel szemben. A nép és a gimnázialis oktatás fejlődése Temesvárt 1716-tól 1918-ig. A jezsuiták és a piaristák Temesvárt. A piarista, később róm. kat. főgimnázium, mint Temesvár és a Délvidék ősi intézete. Hatása Temesvár és a Délvidék kultúrájára. Az intézet tanárai és tanulói. A XIII. és a XIX. század tanügyi viszonyainak jellemzése.

A *Denschkrift* és a német-svábok érvelésével szemben vizsgáljuk meg Temesvár és a Délvidék történeti múltjában a kipusztított magyar lakosság helyére telepített nemzetiségek helyzetét,¹ s a temesvári piarista gimnázium tanítási nyelvének a szükségszerű viszonyok folytán történt változását.

A német-svábok a régi Magyarország területén nem voltak őslakók, hanem később vándoroltak be telepítések útján. Különösen a karlócai békekötés után, 1710-ben indult meg a németek nagyfokú betelepítése s bevándorlása a Temesközbe.

Temesvár s a Délvidék őslakói legnagyobb részben magyarok voltak. A Bánság ősi magyar föld.² A Délvidéken a magyarság korábban kitöltötte a Dunáig és a Száváig az egész vidéket.³ A magyarok népvándorlásának útja az Al-Duna mentéről részben a Cserna, majd a Temes folyó mentén dél-magyarországi lakóknak tünteti fel a magyar nemzet törzsökeit.⁴ Árpád a hét vezér egyikét, Kundot telepíté ide törzseivel együtt. A X. században Szent István a Csanádi Püspökség létesítésével, miután vezére, Csanád legyőzte Ajtonyt, szorosabban fűzte ezen területet országához. Szent Gellért 1030-ban lépte át a Marost, s Dunántúl-

¹ A délmagyarországi régi magyar egyházas helységneveket az okmányokon kívül az 1332–1337. évi vatikáni levéltári pápai tizedjegyzékek említik. Lásd BUCHMANN Károly, *A délmagyarországi telepítések története*, Bp., 1936, 6. és 15. A Bánság telepítéséről községenként részletes, szám szerinti kimutatást ad.

² HÓMAN–SZEKFŰ Gyula, *Magyar történet. A XVIII. század*, Bp., Kir. Magyar Egyetemi ny., 1939, 192.

³ HÓMAN–SZEKFŰ Gyula, *Magyar történet. A XVIII. század, i. m.*, 197.

⁴ KARÁCSONYI János, *A magyar nemzet történeti joga*, Nagyvárad, Szent László ny., 1916, 16.

ról tíz bencést hozva magával kezdte meg apostoli működését. Utódai 1046–1397-ig a legelőkelőbb magyar királyi méltóságokat töltik be,⁵ s csak egyről van feljegyezve, Gebhardusról, hogy mivel magyarul nem tudott, 1345 után Lajos király elbocsátotta. A templomban magyar énekkel dicsérték az Urat. A vasárnapi és ünnepi szentbeszéd tartása megkívánta a magyar nyelv ismeretét. A csanádi káptalani iskola tannyelvűül a középkorban a latin nyelv mellett használták a magyar nyelvet is.⁶ Elenyészett a vidéken a római műveltség, s Árpád magyarjai szilárd uralomnak vetették meg alapját. A Temes és Krassó–Szörény vármegye területén létezett hét román területen a XIII. és XIV. században a magyar nemesség s a kat. vallás révén sokan felszívódnak a magyarságba.⁷

A vármegyei alakulás már a XI–XII. században megtörténhetett. Ezen terület, különösen Temesvár, mint a honvédelem legfontosabb helye, sok harcnak volt színhelye. Szent László e vidéken győzte le a kunokat a Temes vizénél. A kereszties hadak is részben e vidéken vonultak át. A XIV. században 1316-tól 1325-ig a magyar királyok székhelye s a török ellen folytatott védelmek középpontja. A XV. században Hunyadi János és Kinizsi Pál temesi grófok dél-magyarországi főkapitányok. A török ellen folytatott hadjáratoknak vitéz és rettenhetetlen hősei itt éltek, s innét indultak a hadak útjára.

A régi és a mai Temes megye területén a középkorban 500 nemesi család volt birtokos a királyon, a csanádi püspökön, csanádi, budai, aradi káptalanon kívül. A nemzetiségek közül tíz magyar nemzetségnek volt itt birtoka. Nagyobb uradalmakat bírtak a Hunyadiak, Szilágyiak, Garázdák, Csákyak s még 11 hatalmas dinasztia. Voltak kisebb birtokos nemesek is, akik mint a vármegye állandó lakói intézték ennek közügyeit, s közülük többen történelmi szerepet játszottak Magyarország történetében.⁸

Az Árpádok kihaltával már e vidék közléte magyar volt. Temesvár és Temes megye társadalmi életének fénykora a magyar lovagi korban, a XIV. és XV. században volt. A Temesvár körül fennállott községek neve túlnyomóan magyar, Temes s Krassó–Szörény 900 községének kétharmada őshangzású magyar nevet viselt,⁹ hogyha e vidék lakossága nem is volt kizárólag magyar, de az bizonyos, hogy a mohácsi vészig a magyarság volt itt túlsúlyban. Ez a föld a török hódoltság előtt telve volt magyar falvakkal, s az ősi magyar települési területéhez tartozott.¹⁰

A folytonos harcok, a török beütések a népesség számát erősen csökkentették, úgyhogy a temesi grófok, főleg Kinizsi Pál telepítésekkel igyekeztek a hiányt pótolni. Az 1481-iki szerbiai betöréskor 50 000 szerb jött vele,¹¹ akik közül

⁵ OSZTIE Andor, *Szent Gellért utódai*, Délmagyarországi Közlöny, 1911. május 28.

⁶ FARAGÓ János, *A csanádi kisebb papnevelde története*, Temesvár, Landbote, 1925, 26.

⁷ CZIRBUSZ Géza, *Temes vármegye népe*, in *Temesvár és Temes megye monográfiája*, i. m., 129.

⁸ LENDVAI Miklós, *Temes vármegye nemesi családjai*, Bp., Csendes Jakab, 1896. Bevezetés.

⁹ BERKESZI István, *Temesvár kis monográfiája*, i. m., 76.

¹⁰ HÓMAN–SZEKFI, *Magyar történet. A XVIII. század*, i. m., 219.

¹¹ KARÁCSONYI János, *A magyar nemzet történeti joga*, i. m., 102.

25 000 szerbet Temesvár környékén telepített le,¹² s ez is igazolja, hogy a XV. század rác bevándorlóit óvakodtak a veszélyeztetett déli vonalon letelepíteni.

A magyar védelmi s a török támadó hadjáratok középpontja Temesvár volt. Magyar helynév s várat jelent a Temes folyón, amelyet a magyarok építettek.¹³ A Délvidék sorsa mindig Temesvártól függött. Szapolyai János király halála után Temesvár Ferdinánd birtokába került, s mivel a török ezt nem akarta tűrni, elfoglalását tűzte ki célul. Ahmed pasa túlnyomó nagy seregével szemben Losonczy István a várat tartani nem tudván, 1552. július 27-én szabad elmenetel feltétele alatt feladta. Ezzel elveszett a magyarok legfontosabb – mint Tinódi nevezi – „végháza”. Elfoglalásával megszűnt a megyei élet tényezőivel és a Tisza mindkét partvidéke a törökök kezére került. Tinódi krónikás szárazsággal a megtörtént dolgok rendje szerint énekli meg Losonczy Istvánnak és sok derék szép magyar vitézének hősi önfeláldozását, s Temesvár életét *Az vég Temesváriban Losonczy Istvánnak haláláról* címen.¹⁴ A nagy ősök szellemei mindennél ékebben beszélnek ebben a krónikás énekben. Biztos adatunk nincs, de mivel Tinódi biztos vonásokkal írja le Temesvár környékét és a várat, legnagyobb valószínűség szerint vándorlásaiban Temesvárt, Magyarország végvárát is felkereste.¹⁵

A török uralom 164 évig tartott. Ez Temesvár, s a Délvidék történetének legsötétebb s legsomorúbb korszaka. Romlás, pusztulás, kétségbeejtő tespedés, szenvedés, nyomor jellemzi ezt a kort. Tönkrement a város s a vidék viruló jóléte, magyar lakossága. Legtöbben vagy elvesztek, vagy elmenekültek. A Csanádi Egyházmegye virágzó egyházi élete, a nagyszámú, Délvidéken működő szerzetesrend zárdái, templomai, iskolái elpusztultak. Nem volt pap a szentségek kiszolgáltatására. A mohácsi csatában életét veszté a Csanádi Egyházmegye főpásztora, s utána 170 évig nem működött püspök e területen, nincs helyben lakó püspöke. A nagyszámú virágzó magyar falvak elpusztultak.

A török elvonulása után (1716) háromszáz templom hever romokban. A régi magyar vármegyék határait senki sem ismerte már. A letarolt, félegetett s rommá tett földön, amely a Marostól a Dunáig, a Tiszától Erdélyország határáig elterül, csak mintegy 25 000 lélek lakhatott. Az 1720-as népszámlálás szerint Temesközben három vármegye helyén 30 000 lakost találtak.¹⁶ Egészben egy magyar helység sem létezett.¹⁷ A török rabiga alá jutott terület valóságos vadonná lett. A magyar birtokos nemesség teljesen tönkrement s megsemmisült. Téves azonban az a felfogás, hogy a magyar lakosság a városokból is kipusztult volna. Nem pusztult ki, sőt elég erős lábon állt. Temesvárnak török kézre jutása

¹² BERKESZI István, *Temesvár kis monográfiája*, i. m., 12.

¹³ SZENTKLÁRAY Jenő, *Temesvár története*, in *Temesvár és Temesmegye monográfiája*, i. m., 11.

¹⁴ BARTHA József, *Tinódi Sebestyén válogatott krónikás énekei*, Pozsony–Bp., Stampel, 1904, 29.

¹⁵ VENDE Ernő–BERKESZI István, *Irodalom, tudomány és művészet*, in *Temesvár és Temesmegye monográfiája*, i. m., 206.

¹⁶ HÓMAN–SZEKFÜ, *Magyar történet. A XVIII. század*, i. m., 176.

¹⁷ SZENTKLÁRAY Jenő, *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből*, Temesvár, Csanádegyházmegye kny., 1879, 249.

után harminc évvel később is, mint Herczeg Ferenc temesvári főbírónak a pápához 1583-ban írt levele bizonyítja, hogy magyar papokat küldjön nekik, mert a városban csak egyetlen egy katolikus pap van, de az nem tud magyarul prédikálni, sem nem tudja a gyermekeket tanítani. Éppen ezért térden állva kérik Őszentségét, hogy küldjön nekik magyar papokat.¹⁸ A másik adatunk erre 1581-ből való. A szegedi ferencrendieknek s az apostoli Szentszéktől küldött misszionáriusoknak köszönhető, hogy e területen a török világban a kat. hit végképp meg nem szűnt. Ilyen misszionárius volt ezen a vidéken Leleszi János, aki 1581-ben jelenti a jezsuita generálisnak (*Epistola et acta Transilvaniae*), hogy Temesvár nagy város, hatalmas erődökkel van körülvéve, s benne körülbelül 5000 magyar lakik. Ugyancsak 1581-ben írja, hogy a lugosi s karánsebesi hívek papot kérnek, s Karánsebesen az uralkodó nyelv a magyar s dalmát.¹⁹ Világi papok is megfordultak később a török hódoltság területén, mert a Széchenyi György esztergomi prímástól (1685–1695) alapított budai szeminárium minden növendéke kötelezettséget vállal arra nézve, hogy felszentelésük után három évig a török hódoltság területén, vagy ahol legnagyobb szükség van papokra, fog működni.

Temesvár a török uralom alól 1716-ban szabadul fel, október 18-án Savoyai Jenő győzelmes csapatával bevonul Temesvárra. A mai Temesvárt ettől az évtől számítjuk. Savoyai Jenő a bécsi központi kormánnyal egyetértőleg s fegyverjog alapján a töröktől visszafoglalt területet a magyar koronától külön tartományként kormányozni tanácsolta. Savoyai Jenő herceg világosan kimondotta, hogy Magyarországgal ez a terület sem most, sem ezután nem egyesítendő, hanem Erdély mintájára, mint külön tartomány egyedül a császártól való függésben kormányozandó. A bécsi hatóságnak is az a célja volt, hogy a Bánság soha magyar kézre ne kerüljön.²⁰ Ennek alapján katonailag az udvari főhaditanács, kormányzatilag mint Temesi Bánság néven 1716-tól 1779-ig, tehát 63 évig az udvari kamarilla alá rendeltetett. Ezáltal délről a Tiszaig egy új kis Ausztria és kis Bécs létesítésével a veszedelmes magyarok a bécsi központi kormány politikája szerint állandó ostromállapotban fognak tartatni, miért a visszafoglalt terület benépesítésében is ez a politikai szempont, a magyarság ellen táplált bizalmatlanság volt az irányadó. Claudius Florimundus de Mercy kormányzása alatt a magyar telepeseket szándékosan mellőzték a Bánságban. Helyet adott a németeknek, románoknak, szerbeknek, franciáknak, olaszoknak, spanyoloknak, cseheknek, bolgároknak, görögöknek stb., s a telepítésekkel oly sokféle nép verődött össze s oly erős kereszteződés történt, mint sehol az országban, úgyhogy ehhez hasonlítható második hely az országban nem található.²¹ Ezek alapján adtam meg a feleletet Tournade francia generálisnak 1919. augusztus 9-én, aki azt kérdezte tőlem, miért van itt annyi nemzetiség.

A bécsi kamarilla céljának legjobban megfelelt a kat. németek telepítése,

¹⁸ BERKESZI István, *Temesvár kis monográfiája*, i. m., 77.

¹⁹ FARAGÓ János, *A csanádi kisebb papnevelde története*, i. m., 60. és *Epistola et acta Transilvaniae* I. 75.

²⁰ HÓMAN-SZEKFŰ, *Magyar történet. A XVIII. század*, i. m., 176.

²¹ CZIRBUSZ Géza, *Temes vármegye népe*, in *Temesvár és Temes megye monográfiája*, i. m., 129.

miért is ezeket legnagyobb számban karolta fel, s az államkincstárnak Magyarország által is fizetett pénzzel segítette őket. Tiroli, badeni, württembergi, krajnai, pfalzi, csehországi stb. németiséget hozott e területre, akik vagy az elpusztult magyar falvak romjain építettek új községeket, vagy a már fennálló, de néptelen vagy gyéren lakott községeket népesítik be, s vagy hozzáépítéssel a már meglévő községeket gyarapítják, vagy egészen új községeket létesítenek.

A németeket több községben a románok mellé telepítették, s ezért találunk ma is a Bánságban német-román községeket. A németek s románok több helyt egy faluban, de azért külön részben tömegesen laknak, s össze nem házasodnak. A németiség s románság viszonyára 1767-ben Ralph Perlas gróf, a Temesi Bánság akkori kormányzója javasolta Mária Teréziának, hogy a románságot el kell költöztetni az újonnan telepített német falvak szomszédságából, mert a német gyarmatosok remegnek és irtóznak attól, hogy a románság közt fekvő pusztákra telepíttessenek. Az utóbbi török háborúban azt tapasztalták, hogy a bánsági német lakosság többet szenvedett a románok kóborló banditáitól, mint a törököktől. Számos német községet felprédáltak, sok németet megöltek, vagy fogásba ejtve a törököknek eladtak.²²

A németek telepítése a Temesközben magyarányú volt. Mercy, Temesvár katonai kormányzója 1718-tól 1727-ig 50–53 elhagyott, néptelen, vagy csak gyéren lakott faluba hozatott németeket. Az első, 1718-ban bejött német telepesek tisztára iparosok voltak, kőművesek, akik a városokat és erődítéseket építették. A Bánság legrégebbi német földművelőit ő hozta be. Ugyancsak ő hozott trienti, mantuai s más olaszokat selyem- és rizstermesztés céljaira több faluba, így Merczyfalvára is. A török elől menekülve, 1737-ben nagy tömeg bolgár érkezik, 1738-ban Nagybecskerekben, Merczyfalván, Versecen spanyolokat találunk. Mária Terézia sürgetésére 1763-tól 1770-ig 16 889 lélek vándorolt Temesközbe, s a tartományi kormányzat s az udvari kamara részben nyolc új községet alapított, részben a már meglévőket gyarapította. A hatvanas-hetvenes években francia nyelvű területről jönnek telepesek. Ezek Fehértemplomban és számos más falvakban találnak helyet. Rendszeres állami telepítést Mária Terézia létesített. Mária Terézia a nagy német birodalom nagy medencéjébe nyúlt Ulmban, Kölnben, s Majna Frankfurtban, Schweinfurtban és Regensburgban császári gyarmatosítási biztosokat nevezett ki, akik most már a kiindulási helyen kezdték el a kivándorlók gondozását úgy, hogy a Bánság lakossága 1788-ban elérte a négy-százötvenezeret.²³ A beözönlés II. József alatt, aki a Bánságot különálló, zárt osztrák tartománnyá akarta tenni, 1785 után volt a legerősebb, protestánsok betelepítését is megengedte, 1784–86-ban újra 2880 német családdal szaporodott a Temesi Bánság lakossága. Az üres telkekre ausztriai, tiroli, badeni, württembergi, krajnai németeket és csehországi alattvalókat telepítettek le. Ez a telepítés már a XIX. század első tizedére esett.²⁴

A bánsági svábok a nemzeti öntudat ébresztésére, Anghelescu rendeleteinek hatása alatt, tüntetésképpen 1923. szeptember 8-án ünnepelték meg díszgyűlé-

²² KARÁCSONYI János, *A magyar nemzet történeti joga*, i. m., 60, 61, 135, 136.

²³ HÓMAN-SZEKFÜ, *Magyar történet. A XVIII. század*, i. m., 191.

²⁴ SZENTKLÁRAY Jenő, *Temes megye története*, in *Temesvár és Temesmegye monográfiája*, i. m., 378.

sekkel történelmi és életmonográfiai csoportok felvonultatásával, s ünnepélyes istentiszteletekkel letelepedésük 200 éves évfordulóját.

A németek mellett románokat és szerbeket találunk legnagyobb számban a Bánságban. A románok egy kis töredéktől eltekintve 1241 után költöztek Magyarországra. Temes, Krassó, Arad s a régi Zaránd megyék hegyes vidékeire nem tisztán románok, hanem bolgár-szlávok költöztek, s ezeket 1331-től 1395-ig nem is románoknak, hanem szlávoknak nevezik.²⁵ A románok a török s a fanarióták korszakában az erdélyi s főként a bánsági területre iparkodtak menekülni. Terjedésük, folytonos beszivárgásuk egyenes folyamánya a török és a fanarióti korszaknak, s a magyar pusztulásnak. Mint a Havasalföld hegyi pásztoraierős hullámokban szállták meg a kipusztult Krassó-Szörény vármegyét, s ismét nyomultak Temes és Torontál vármegyékben nyugat felé a Marostól északnak. Úzte őket a török s a fanarióta uralom. Thiarannák (terraneus) nevezték őket, mint akik a román tartományokból származtak. Tömegesen nyomultak nyugat felé úgy, hogy 1773–1774-ben a Bánság 318 000 lakosa közül 181 000 volt a román. A bécsi kormány ezért 1776-ban elrendelte, hogy Temesvártól s a Bega folyásától nyugatra ne eresszék őket. II. József száz román családot a Hora s a Cloșca-féle lázadás után a Bánságnak akkor már katonailag szervezett déli részén telepített le.

Szerbek laktak már 1436-ban Szerém és Verőce vármegyékben.²⁶ Amikor a mohácsi vész után a magyarság pusztulófélben volt, a rácok részben, mint török zsoldosok feljebb és feljebb vonultak úgy, hogy 1597-ben a mai Temes és Torontál megyék lakossága között igen sok rác volt. Ószerbiában a töröknek a császári csapatok felett kivívott nagy győzelme után (1690) Csernovics Arzén patriarcha 76 000 családdal s körülbelül 180–200 ezer szerbvel kénytelen volt magyar területre, nevezetesen a Temesi Bánság területére menekülni. A románoknak a szerbek vetélytársaikká lettek. Mint menekülő rajok és szökött katonák barangolásaik során elkeseredett rablókká, fegyverforgató irreguláris katonákká alakultak. Bécs célja a rác fegyveres erő fenntartása volt úgy, hogy alkalomadtán a magyarok ellen használhassa. Ezért tartotta őket magyar területen, s egyúttal függetlenítette őket a magyar hatóságoktól. Nemcsak függetlenítette, hanem privilégiumokkal ruházta fel őket annyira, hogy a románok velük szemben másodrendű helyzetbe jutottak és a hatalmat s a szerb nyelvet az istentisztelet útján a románok közt is terjesztették (illírismus). A görög keleti püspökségek a román híveket az 1695-ben kelt császári és királyi dekrétum által a szerbek kiváltságos egyházába beolvasztotta, a temesvári, karánsebesi s a verseci szerb püspökségek fennhatósága alá kerültek.²⁷ Mária Terézia szüntette meg a rácokra nézve a bécsi protekciót, s a magyar korona jogait helyreállította. II. Lipót végül beleegyezett a rácok polgári és vallási befogadását kimondó magyar törvényekbe.

A román és a szerb telepítés veszélyes helyzetet teremtett, mert idők folyamán is megmaradt köztük a kapcsolat, a szellemi összeköttetés. A román meg a

²⁵ JANCÓS Benedek, *Defensio nationis Hungaricae*, Bp., Pfeifer Ferdinánd, 1920, 23.

²⁶ HÓMAN-SZEKFÜ, *Magyar történet. A XVIII. század, i. m.*, 199, 200, 203.

²⁷ Veritas [GAGYI Jenő], *A magyarországi románok egyházi iskolái közművelődési s közgazdasági intézményeinek ismertetése*. Bp., Uránia kny., 1908, 130.

szerb törzslakosság a telepítési területet egyszerű nyúlványnak tekintette.²⁸ Midőn Mária Terézia 1746-ban a Tisza–marosi határőrvidékeket felosztatta, az ott lakó szerbeknek szabad választására bízta a Temesközbe való átköltözést, ekkor számosan kivándoroltak.

A tót (szlovák) elem csekélyebb számban északról, dél és kelet felé szintén a hódoltsági területre tartott. A zsidóság legalább részben a német bevándorlókkal jött a Rajna vidékéről, 1750-től kezdve szórványosan fordultak elő magyar telepítések is. Csekély magyar telepítés volt egyes uradalmak részéről II. József alatt.

A telepítések folytán Temesvár polgársága a legkülönbözőbb elemekből alakul ki: milánói, velencei, danzingi, breisgani, svájci eredetű, sőt még soproni, esztergomi, pesti, komáromi, szegedi telepésekkel is találkoztunk. A Gyárvárosban, 1738-ban spanyolok telepedtek le. Mercy a telepítésnél főként magas képzettségű speciális iparosokra volt tekintettel.²⁹

Az 1716–1779, vagy mondhatjuk 1790-ig terjedő időszak a városokban lakó népre, iparosokra, s a falvakban maradt magyarságra nyomasztólag hatott. A telepítések által bevándoroltak között sokan elvesztették nemzetiségüket, sőt elhagyták vallásukat is. A falvakban Temesvár környékén még ma is a legszebb magyar nevekkal találkozunk a sváb és román községekben. Temes megyében vannak román községek, amelyeknek régi lakosságának többsége magyar volt, ma tiszta románok, csak a neveik magyarok.³⁰ Ez annál könnyebben történhetett meg, mert az osztrák uralom a magyar közjognak s a magyar történelmi tradícióknak nagyobb ellensége volt, mint a török, s II. József célja elérése a germanizálás eszközt használta fel. Az osztrák politikának végzetes következményeit kisebbségi életükben a román impérium (1919) átvétele után sajnos, tapasztaljuk.

Temesvár visszafoglalása után a jezsuiták felsőbb rendeletre missziós házat kaptak Temesvárt, s 1718-ban már Temesvárt vannak. Az ősi szent György-templom volt a plébániatemplomuk, s ebben a prédikációk német, szerb és magyar nyelven voltak.³¹

Az egykori lakosság lelki szükségletét a telepésekkel bevándorolt papok, leginkább pedig a XVIII században e vidéken megjelent szerzetesrendek látták el, de elegendő számmal nem voltak. A jezsuiták mellett 1716 óta a török iga lerázása után a hívek lelki gondozásával a bolgár-argentínai ferencesek foglalkoznak, akiknek nagy múltjuk van Temesvárt, mert már 1552-ben Nagypalánkban zárdájuk volt. A jezsuiták betelepítése óta működésük háttérbe kezd szorulni, és 1785 után elhagyják Temesvárt.

A lelkipásztorkodásból a piaristák is kivették részüket. Újszentannán a Maros és Temes vidékén 1751-ben már magyarul, németül s románul prédikálnak. 1789-től 1800-ig Lovrinban, 1789-től Zomborban, 1800–1802-ben Besenyőn, 1802–1803-ban Nákófalván piaristák az adminisztrátorok.³²

²⁸ HÖMAN–SZEKFÜ, *Magyar történet. A XVIII. század, i. m.*, 197, 204, 209, 387.

²⁹ HÖMAN–SZEKFÜ, *Magyar történet. A XVIII. század, i. m.*, 190, 190.

³⁰ *Piarista gimnázium*, Temesvári Hírlap, 1923. június 23.

³¹ FARAGÓ János, *A csanádi kisebb papnevelde története* i. m., 83.

³² PFEIFFER Antal, *A kegyesrendi ház s a gimnázium tanárainak névsora az intézet törté-*

Thuróczy László szerint a város népének nyelve a visszafoglalás után negyvenkét évvel később, 1758-ban a szerb, az uraké pedig a német, ez a két nyelv, mint uralkodó nyelv megmaradt 1779-ig. A bevándorolt gör. kel. népség tekintet nélkül eredetükre, „szerbek” neve alatt leginkább a szerb egyház tagjaként szerepel (illirizmus).³³ A bécsi kamarilla jobban kedvezett a szerbeknek, mint a románoknak, s ebből magyarázható meg, hogy a szerbeknek 1719-től 1782-ig Temesvárt külön szerb városi igazgatást adott. Egy hivatalos kimutatás szerint 1767–68-ban az illírek száma a Bánságban 260 419 volt, ebből 181 369 román és 78 780 szerb, tehát a románok száma jóval meghaladja a szerbekét.³⁴

A Temesi Bánság az új telepések minden szorgalma mellett sem váltotta valóra a hozzá fűzött reményeket. A tisztviselők hanyagsága, kapzsisága s a rossz gazdálkodás miatt a lakosság anyagi helyzete kedvezőtlen volt.

Mária Terézia, hogy a magyarok szolgálatait megjutalmazza, elhatározta, hogy a Temesi Bánságot visszakapcsolja az anyaországhoz, és az ősi magyar törvényeket s a megyei közigazgatást lépteti életbe. A visszacsatolás 1778. június 6-án történt meg Temesvárt és 1779. június 22-én ünnepelték meg Temes vármegye újjászületésének ünnepét. Az új vármegye székhelye Temesvár, főispánjává s egyúttal temesi gróffá a királyné Niczky Kristófot nevezte. A három megye tisztikarát kinevezés előtt túlnyomó többséggel az ország különböző vidékéről, leginkább a nagy Alföldről származott magyar emberekből alkotta meg.³⁵ Ezek kormányzásával megmutatta, s elérte, hogy a volt Temesi Bánság népe jobb anyagi viszonyok közé jutva, megkedvelte a megyei intézményt. A megyei intézménnyel új elemekből magyar nemesi osztály alakul a három vármegyében, s 1785-ben Temesvárnak már 65 nemesi magyar család volt a lakója.

Mária Terézia az újonnan megalkotott Temes, Torontál, Krassó–Szörény megyék birokterületeit II. József tanácsára többféle szempontból darabonként eladatta. A kincstári jószágok első csoportjának eladása árverés útján 1781-ben ment végbe. Az eladásnak a bécsi kamarilla politikai jelentőséget tulajdonított, a magyar nép érdekeit figyelmen kívül hagyta, s mivel Mária Terézia a birtokperket törvényszéki rendeletekkel letiltotta, az ősi magyar családok birtokait nem kaphatták vissza, de nem juthatott hozzá a magyar nép sem, mivel nagyobb birtokok kihasításával adták el. A három vármegye magyar tisztikarából egyesek mégis vásároltak birtokokat, de kétharmad részben örmények, szerbek, görögök, horvátok, németek, románok lettek az új dél-magyarországi földbirtokosok s a vármegye nemesei.³⁶

A magyar világ s vele a nemzeti szellem ügye a megyeházán 1779 után éledni kezdett. Üttörője a megyei intézmény volt az ideköltözött nemesség politikai s társadalmi szereplésével.

netében, in A kegyes tanítórendiek temesvári társházának és főgimnáziumnak története, i. m., 102, 103.

³³ CZIRBUSZ Géza, *Temes vármegye népe, in Temesvár és Temes megye monográfiája, i. m., 129.*

³⁴ VÉRTÉSSY Gyula, *Temes vármegye közoktatásügye, in Temesvár és Temes megye monográfiája, i. m., 193.*

³⁵ SZENTKLÁRAY Jenő, *Száz év Délmagyarország újabb történetéből, i. m., 347, 348.*

³⁶ SZENTKLÁRAY Jenő, *Száz év Délmagyarország újabb történetéből, i. m., 418.*

Mária Terézia ugyan háláját a nemzet iránt az ország területi egységének helyreállításával iparkodott kimutatni, de politikai célzatát a rendi kiváltságok megnyirbálását, a monarchia érdekének előtérbe tolását el nem tagadhatta. Más ítélet szerint Mária Teréziának a magyarokkal szemben alkalmazott módszere nem volt valami ördögösség, nem is volt magyarelles cél elleplezése, hanem józan és nőiesen praktikus elgondolás arra nézve, hogyan kormányozza őket békeességben, miután ez a békeesség az utóbbi évek tanúságai szerint feltétlenül szükséges volt a monarchia fenntartásához.³⁷ II. József abszolút autokrata uralkodó alatt az egységes osztrák birodalom megteremtésének eszméje nyíltan jelentkezett, s célja elérésében kilenc évig nem riadt vissza a törvénytelen eszközöktől. A magyar rendi alkotmány várát, a vármegyét döngette. A német nyelvet az ország hivatalos nyelvévé tette.

Mária Terézia és II. József beolvasztási politikájának eszközei voltak az udvari hatás, a telepítés, osztrák érzelmű tisztviselők és püspökök kinevezése. Csanádi püspököknek 1729-től 1777-ig idegenből hozott német papokat neveztek ki. Mindkettővel, de különösen a telepítésekkel a magyar állam ellenálló erejét igyekeztek gyengíteni, s ezáltal a nemzetet országból kiforgatni. Méltán nevezi Dugonics András borongós időknek e kort *Etelkájában*. Feledésbe mentek a régi szokások, erkölcsök, feledésbe ment a magyar nyelv. A nemzeti ellenállás 1778 után nyilvánul meg. Mindenütt hangzik a magyar szó. Mindenki magyar ruhában jár, az 1790. év pedig elsöpri az idegen divatot s az idegen nyelvet. A nemzeti felbuzdulásnak utolsó jelenete 1796 novemberében Lipótnak magyar királlyá való koronázása. A nagy nemzeti tüntetés elsősorban a rendi alkotmány visszaállításának szólt s másodsorban a nemzeti hagyományokhoz való ragaszkodásnak.³⁸ A nagy nemzeti áramlat, legalább a külsőt tekintve, a betelepült nemzetségeket meghódítja. Temesvár polgárságára nagy hatással volt II. József visszavonó rendeletének az 1790. március 2-án tartott megyei közgyűlésen történt kihirdetése. II. Lipót (1790–92) s I. Ferenc (1792–1835) uralkodása alatt előre tör a magyar nemzeti eszme, s előtérbe kerül a magyar nyelv használatának joga.

A megyei közigazgatás 1823-ban a magyar nyelv ismeretét minden tisztviselőtől megkövetelte, s 1823 óta a megyei jegyzőkönyveket magyarul szerkesztik, 1833-ban a szolgabíráknak kötelességévé tétetik a magyar nyelv tanításában kitűnt tanítók megjutalmazása.

A reform korszakában 1825-től 1840-ig a megye a haladás és átalakulás szabadelvű eszméit írja zászlajára, a Temes megye közgyűléseinek korabeli jegyzőkönyvei magasztos és felemelő emlékei a csüggedetlen reménységnek s az ősohöz méltó szellemnek.

A városi tanács s polgárság sok ideig idegen volt a nemzeti ügy iránt, azonban a vármegye hatása alól nem zárkozhatott el. Legelőször 1790-ben Temesvárt felvétele a magyar nemesek és a szent korona tagjai közé hozta közelebb a megyéhez s a nemzeti ügyhöz. Ebben az évben, az elemi iskolában már kezdték tanítani a magyar olvasást és írást, s ismertetni a magyar nyelvtani szabályokat. Megváltozik a város német szelleme. Az 1825-iki nemzeti ébredés még közelebb

³⁷ HÓMAN-SZEKFI, *Magyar történet. A XVIII. század, i. m.*, 259.

³⁸ BOTH Ferenc, *Nemzeti ébredés 1790-ben, Szeged*, Endrényi ny., 1908.

hozza szellemben a vármegyéhez, s követi utasításaiban kiemeli a magyar nyelv használatának szükségességét. Első hivatalos intézkedése magyar nyelven 1838-ban jelenik meg, s a negyvenes években, úgy a városi tanácsot, mint a polgárságot a nemzeti szellem hatja át, s 1844-ben a város hivatalos nyelve a magyar lesz, s a magyar nyelv tanítására nagyobb gondot fordít. A negyvenes években a magyar nyelvet az iskolán kívül sokan tanulták. Legjobban Pesty Frigyes (1823–1889), aki iskoláit a temesvári és szegedi piaristáknál végezte volt az, aki legjobban ösztönözte Temesvárt a polgárok a magyar nyelv megtanulására.³⁹ A *Delejtű* című hetilappal (1858–1861) Temesvárt ő a magyar hírlapírás megindítója. A piarista iskolának, mint egyik szép vonását említem róla, hogy volt tanárával, köztük Horváth Cirillel – aki később a budapesti egyetemen a bölcseletnek lett nyilvános tanára – középiskolai tanuló évei után is állandó összeköttetésben s levelezésben maradt.⁴⁰

Következett az 1848-iki hirtelen s nagyszerű átalakulás nemcsak Temesvárt, hanem az egész vármegyében. A polgárság a nagyszerű átalakulást a szabadság diadalának örömnepévé avatta. Az öröm azonban nem sokáig tartott, mert 1849. augusztus 9-én itt Temesvárt, a szabadságharc legnagyobb csatájának elvesztése után elveszett a magyar nemzet önállósága is, és 1849. augusztus 14-én már a katonai parancsnok intézkedik. A magyar érzelmű polgárok közül többit elfogtak, s a vár kazamatáiba zártak. A Csanádi Egyházmegye nagyszerű püspökét, Lonovics Józsefet szintén elfogták, börtönbe vetették, és 1850-ben az osztrák bencések melki kolostorába internálták. Kezdetét vette az abszolútizmus korszaka, amely ugyan szerb Vajdaság néven szerepelt, de kormányzásában német volt, s feladatául tekintette mindent elnémetesíteni, ezért az iskolából is kitiltja a magyar nyelvet.

Tizenegy évig tartott az abszolútizmus kora, ennek megszűntével, 1860. december 27-én ismét a magyar lesz Temesvár hivatalos nyelve. A vársáncok felhagyása után (1891–1914) nagyszerű anyagi, szellemi s nemzeti fejlődés korszakában Temesvár a Délvidék katonai, tanügyi, pénzügyi, ipari, kereskedelmi nagyszabású fővárosává fejlődik. A nyolcvanas években a magyarság száma erősen megnövekedett úgy, hogy Temesvár tanácsa s polgársága elérkezettnek látta az időt arra, hogy 1889-ben Temesvár összes községi iskoláit magyar tanítási nyelvűeknek nyilvánítsa.

A rendelkezésünkre szolgáló adatok alapján vizsgálat tárgyává tettem Temesvár nép és gimnaziális oktatásának történetét 1716-tól kezdve, s főbb vonásokban erről a következőket állapítom meg.

A népoktatás nyomaira 1726 után akadunk. Az első normális kat. német iskola ebből alakul 1775-ben. Helyisége a jezsuiták Szt. György téri épületében volt és 1806-ban innét helyezték át az iskolát a ferencrendiek zárdájába. A magyar nyelvet, mint tantárgyat az 1790-iki nemzeti felbuzdulás után kezdték tanítani, de a tanítás csak igen kevés eredménnyel járt. A vármegye 1833-ban a szolgabírák kötelességévé teszi a magyar nyelv tanításában kitént tanítók megjutalmazását. A magyar nyelv 1844-ben hivatalos nyelvvé lett, miért is a negyvenes

³⁹ BERKESZI István, *Temesvár kis monográfiája, i. m.*, 86.

⁴⁰ *Temesvár és Temes megye monográfiája, i. m.*, 101, 225.

években nagyobb gondot kezdenek fordítani a magyar nyelv tanítására. Az abszolutizmus korában (1855–56) megkezdik a magyar írást és olvasást. 1868 után a mai magyar nyelvet újból, mint tantárgyat tanították az elemi iskolában. Temesvárt 1864-ben alakul meg a magyar gyermekek részére az első magyar jellegű magyar népiskola. Nagy lendületet adott a népoktatásnak Eötvös 1868. t. c. XXXVIII. §-a: a népoktatás alaptörvénye. Temesvárt 1868-ban a népiskolák mind községi iskolák lesznek, s a magyar nyelv fokonként tért hódít. 1874-től minden tantárgyat az elemi iskolában magyar és német nyelven magyaráznak meg. Az összes községi népiskolák magyar tannyelvűekké 1888/1889-ben lesznek.

A megyében eleinte alig volt magyar tannyelvű népiskola, az első magyar tannyelvű állami népiskola 1874-ben létesül.

A gimnaziális oktatás terén az úttörés munkáját a jezsuiták végzik Temesvárt. A háromosztályú gimnáziumot 1725-ben nyitották meg, ezután 1736-ban a IV. s 1741-ben az V. osztálya nyílt meg. A teljes osztályú gimnázium 1763-tól 1778-ig működött, s a 15 évig működő ötosztályos gimnázium tanulójának száma 618 volt.⁴¹ Tanárai mind német nevelők,⁴² s tanításukban a katonai kormányzók rendeleteihez alkalmazkodtak. A jezsuiták feloszlásával a gimnázium működése megszűnt, s utána tíz évig semmiféle középiskola nem volt Temesvárt.

Temesvár tanügyi viszonyait 1785-ből, tehát amikor még a piaristáknak Temesvárra nem költöztek át, sötét színekkel jellemzi egy utazó:

„Az iskolai állapotok mosolyt keltenek rosszaságukkal. Az elemi oktatáson kívül az ifjak semm másé tanításban nem részesülhetnek. ... Legnagyobb baj ez a nőnemre nézve; az ifjaknak Szegedre vagy Szabadkára lehet menni, ahol vannak kegyesrendi iskolák, de alányok magukra ... vannak hagyatva. Másrészt a franciskánusok is, hogy valamivel mégis csak többet teygenek torkuk köszörülésénél, ráadják magukat az ifjúság tanítására, de a derék franciskánusok tanítása mégiscsak valamivel jobb a semminél.”⁴³

A jezsuiták után a középiskolai gimnaziális oktatást a piaristák folytatták, akik 1788-ban a 29002–2540. rendelettel Szentannáról, ahol 1751-től a keresztény kat. hit s a nemes tudományok ápolásában 27 évet töltöttek el, Temesvárra helyeztettek át. Átköltözésük közvetlen az 1790-iki nemzeti visszahatás előtt történt meg, éppen abban az évben, amelyben Dugonics Andrásnak, a jeles piaristának a nemzeti visszahatás előidézésében legjelentékenyebb szerepet játszó *Etelka* című műve megjelent. Temesvárt s a vármegyén már magyar világot találtak.

A magyar nemzeti irány a tanításba velük vonul be Temesvárra, de mint Újszentannán, tekintettel voltak a hívek nemzetiségére, s a szentannai első piaristák között 1751-ben román nyelven szónokolni tudó hitszónokot, a többi években pedig magyar és német segédlelkész piaristákat találunk. Lévén ők a

⁴¹ *Diarium Gimn. Temesv. Societatis Jesu a 2. nov. 1763 inchoatum*, Csanádi Püspöki Levéltár.

⁴² PFEIFFER Antal, *A kegyes tanítórendiek temesvári társházának és a főgimnáziumnak története, i. m., 44.*

⁴³ BERKESZI István, *Temesvár kis monográfiája, i. m., 124.* Szabadkán nem a piaristák, hanem a ferencesek vezettek gimnáziumot.

plébániának vezetői, úgy Temesvárt is, bár a tanítás nyelve 1844-ig latin volt, érteniük kellett a más nemzetiségűek nyelvét, s főképpen a német nyelvet, mint amely nyelv akkor uralkodó nyelv volt Temesvárt. Temesvár volt polgármestere Hartl Ferenc igazgatót (1867–74) említi a többi között, aki őt 1869-ben az I. osztályban német nyelven oktatta, és német nyelven vizsgáztatta le. Magyar nemzeti érzésükkel, irányukkal a megyét erősen támogatták, mert maguk is legnagyobb részt magyarok voltak, legalább neveik ezt mutatják, s maradtak fenn adatok, amelyek ezen állításainkat igazolják.

A tanítást Temesvárt öt osztállyal kezdték meg. A hatosztályos gimnázium 1806-ban nyílik meg és nyolcosztályúvá 1850-ben lesz 1862-ig tisztán piarista tanárokkal. 1862/1863-tól kezdve a csanádi püspökkel kötött szerződés értelmében a három felső osztályban a csanádi püspöktől kinevezett világi pap-tanárokkal együtt tanítanak, de egy világi pap-igazgató kivételével továbbra is piarista igazgatók vezetésével. Az 1882/1883. tanévtől kezdve a világi pap-tanárok évről-évre kevesbednek, s az utolsó 1904/1905. tanévben válik meg az intézettől. Az intézet neve 1789-től 1862-ig piarista gimnázium, 1862-től 1903-ig, az új szerződés megkötéséig róm. kat. főgimnázium, 1903-tól fogva temesvári kegyes tanítórendi főgimnázium.

A kegyes tanítórend 122 évig használta a régi rendházat, templomot és iskolát az 1908/1909. tanév végén átköltözött új díszes épületébe, amely teljes egészében a rend tulajdona, s így fenntartója is a kegyes tanítórend, jelenleg a romániai piarista rend. Midőn e sorokat írom már 22 tanévet ért meg.

A temesvári piarista intézet Temesvár s a Délvidék ősi intézete. A környékbeli intézetek közül alapítási évet tekintve csak a volt aradi minoriták intézete előzi meg öt évvel. A többi, a temesvári működés megkezdését véve tekintetbe, mind későbbben létesül. 1837-ben a lugosi intézet, 1852-ben a verseci főreál, 1875-ben a fehértemplomi főgimnázium, 1879-ben a temesvári főreál, 1897-ben a temesvári, 1907-ben a karánsebesi állami főgimnáziumok, 1913-ban az oravicabányai községi főgimnázium.

Szegeden már 1719 után megnyílik a piaristák vezetése alatt álló városi főgimnázium hat osztálya, ehhez csatolják 1791-ben a VII. osztály és 1792-ben a VIII. osztályt úgy, hogy az alapítását s kifejlesztését tekintve messze megelőzi intézetünket.

A Délvidék s Temesvár ősi intézetének sorsa, viszontagsága, küzdelme szorosan összefügg a Délvidék s Temesvár történetével. Igen nagy érdemeket szerzett Temesvár s a Délvidék kulturális életében.

A róm. kat. főgimnázium piarista és világi pap tanárai a tudományos irányú magyar irodalom terén a főszerepet viszik. Tudományos egyesületeknek is ők a megteremtői, a folyóiratoknak ők a szerkesztői.

Az intézet nevelési-tanítási iránya, kitűnő tanárai hírnevet szereztek neki, s az ország egyik legnépesebb intézetévé fejlődött. A tanítványok száma 1788-tól 1930-ig 68815. Temesvárt s a Délvidéken lakó soknemzetiségű s vallású ifjúság falai között egyforma elbánásban részesült. Vallási, nemzetiségi viszály nem dűlta az intézet beléletét. Tanítványok vallásosságuk lelki és értelmi műveltségük alapján előkelő társadalmi álláshoz jutottak, s a társadalomnak hasznos tagjává váltak, igazolva ezzel az intézet nevelési és tanítási irányának helyességét.

gét.

A Bánátban – mondta Iorga – kétszázados kultúra van. Ezt a kultúrát, amely nekünk örökségül jutott, meg kell becsülni. Büszkén vallom, hogy nekünk két kultúrvár jutott a monarchiától: Csernovic és Temesvár. Országunkat becsüljük meg, ha a kultúra eme végvárára feltűzzük a haladás, a virágzás s fejlődés zászlóját. Ehhez hozzáfűzi: Ismerem Temesvárt ifjúságomtól fogva, s milyen idegen volt akkor, annyira nem román ma.⁴⁴

Ennek a kultúrának megeremtésében a piaristák közel százötven esztendőn keresztül küzdelmes viszonyok között munkálkodtak.

A XVIII. század végén itt a róm. kat. papságból, egy pár orvosból s egyéb vármegyei honoratior osztályból álló magyarságot a kegyesrendi gimnázium tanárai egészítették ki.⁴⁵ Temesvár s a Délvidék nemzeti irányának a piarista intézet volt alapvetője.

Tanárai közül több országos hírnévre emelkedett. Itt csak egynéhányat említtek.

Mindjárt az 1788/1789. évi tanári testületben ott találjuk Endrődy Jánost, a jeles piarista iskolai drámaíró.

Purgstaller (Palotai) Józsefet, 1824/1825-ben tanár, 1855-től 1858-ig igazgató-tanár, 1848-ban a budapesti tudományegyetemen a bölcséletnek lett nyilvános rendes tanára s ugyancsak ebben az évben megválasztott piarista rendfőnök. A szabadságharcban való részvétele miatt megfosztott egyetemi tanszékétől s rendfőnöki tisztétől, s egy kis időre szabadságát is elvesztette, 1855-től 1858-ig volt a temesvári főgimnázium igazgatója és 1858-ban másodsor rendfőnökké választatott. Ő volt a budapesti tanárvizsgáló bizottság első elnöke. Bölcséleti munkálkodásáért a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választotta.

Csiky Gergely, a jeles színműíró, aki 1869/1870-ben a magyar irodalomnak tanára az intézetben. Kun Lászlóval szerkesztette Temesvárt a második magyar hírlapot, a Csanádot (1869).

Hartl Ferenc mint igazgató tanár (1867–1874) nagyon sokat tett a gimnázium felvirágzására, akit Temesvár volt polgármestere például hoz fel arra, hogy az intézet tanárai s a polgárság is a német műveltséget mindig értékelte, s őt 1869-ben, az I. osztályban német nyelven oktatta, s német nyelven vizsgáztatta le.⁴⁶

Szentkláray Jenő, a híres történetíró, a Délvidék történetének kutatója, ismerője s írója, a Magyar Tudományos Akadémia volt tagja s a történelemnek 1870-től 1872-ig tanára.

Brandt József, a kiváló fizikus tanár 1870-től 1875-ig, aki egyúttal intézetünknek jótevője.

Horváth Pius, akit mint a Kolozsvári Gimnáziumnak legkiválóbb tanárát s később igazgatóját s lelkes magyar hitszónokot említik,⁴⁷ 1852-ben az osztrák kormány az igazgatástól s tanítástól Kolozsvárt eltiltotta, 1874-től 1885-ig volt az intézet igazgató tanára.

Czirbusz Géza 1879-től 1882-ig és 1900-tól 1904-ig a történelemnek s a földrajznak kiválóan képzett tanára, később egyetemi tanára a budapesti egyetemen.

⁴⁴ Iorga beszélt Temesvárt, Déli Hírlap, 1931. június 1.

⁴⁵ BERKESZI István, *Temesvár kis monográfiája, i. m.*, 81.

⁴⁶ Geml, Josef, *Alt-Temesvar im letzten, i. m.*, 362.

⁴⁷ Várhelyi Gyula, *Az osztrák abszolútizmus kora (1849–1867)*, in *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene* i. m. 233.

Patzner (Perényi) István (1885–1902-ig) író és műfordító, a magyar irodalom kiváló ismerője, aki mint hitszónok is nagy hatással volt az ifjúságra.

Erdélyi Károly (1890–96-ig) nagy tudású tanár, író, az összes modern nyelvek, különösen a német nyelvnek és irodalomnak alapos és széles körű ismerője. Kalazanti Szt. József életét Temesvárt, 1893-ban írta meg és 1893-ban Temesvárt teremti meg az Akadémia Kalazanti-ünnepét stb.

A tanításban a kormány felsőbb rendeleteihez alkalmazkodott az intézet. A tanítás nyelve 1844-ig latin. A Temesi Bánságban a tanügy Mária Terézia és II. József politikájához s az új viszonyokhoz igazodott. A tanulók száma átlag nagyon csekély volt. II. József halála után II. Lipót (1790–92) a német előadási nyelv helyett a magyart s a latint rendeli el, s a magyar országgyűlésnek 1792. t. c. VI. §-a első ízben intézkedik az iránt, hogy a magyar nyelv, mint kötelező tantárgy az összes magyarországi iskolákban taníttassék. I. Ferenc alatt 1806-ban az új Ratio új tanrendszert léptetett életbe. Ennek egy igen fontos s jelentős intézkedése az, hogy a hittant nem osztályok, hanem nyelvek szerint kell tanítani, külön tanfolyamban a magyar és külön tanfolyamban a német nyelvű tanulók részére.⁴⁸ Ez igen életbevágó intézkedés volt, s ebből, valamint a magyar nyelv tanítására vonatkozó 1812., 1820., 1831-iki rendeletekből tudjuk csak megérteni Lajtsák Ferenc nagyváradi püspök és tankerületi főigazgató azon eljárását, hogy a temesvári gimnáziumban, 1833-ban a tantárgyaknak nemcsak magyar nyelven való előadását, hanem a tanulóknak magyar nyelven társalgását is eltiltotta. Temes megye rendjei erről az 1833. év végén megbotránkozással értesülnek. E rendelet alkalmat adott nekik arra, hogy a Helytartó Tanácshoz felírjanak, s kéri, hogy a kor és a törvény szelleméhez képest oly rendelet adassék ki, amely alkalmat nyújtson a tanuló ifjúságnak, hogy a magyar nyelvet minél előbb elsajátítsa. Együttal utasította követeit, hogy Lajtsák püspök rendeletét, mint nemzeti sérelmet, az országgyűlésen előhozzák.⁴⁹

A 30-as évektől kezdetét veszi a tanításban a magyar nyelv és irodalom fejlesztésének irányzata. A tanárok felszólíttatnak magyar tannyelvű tankönyvek írására. Az 1831/1832. évi rendeletek folytán a magyar nyelv újból rendes iskolai tárgya lesz, s a hivatalos iratokat is magyar nyelven szerkesztik. A magyar nyelvtanítást Grosser József piarista rendfőnök (1831-től 1847-ig) is sürgeti, s 1838-ban rendeletet ad ki a magyar s a latin stílus elsajátítására. Erre nézve a folytonos gyakorlatok készítését jelöli meg. A harmincas évekre csak még egy kicsike kis adatot találtam, de ez az egy mondat a harmincas évek piarista ifjúságát, s magát az intézetet s ennek fejlődését, nemzeti irányát örökítette meg számunkra. 1834-ben az ifjúság már magyarul énekelt a templomban.⁵⁰ A hittan tanítása nyelvek szerint történt, miből következtetem, hogy a német tanulók pedig német nyelven énekeltek, mivel más nyelven nem is igen tudtak.

Az 1840. t. c. IV. §. és az 1844. t. c. II. §. követeli a magyar nyelv jogát az iskolában, s 1844-ben az országgyűlésen minden tantárgynak magyar nyelven való tanítását határozták el, ugyanakkor 44 magyarországi középiskolába bevezették

⁴⁸ PFEIFFER Antal, *A kegyes tanítórendiek temesvári társházának és a főgimnáziumnak története, i. m.*, 29.

⁴⁹ BERKESZI István, *Temesvár kis monográfiája, i. m.*, 84.

⁵⁰ BERKESZI István, *Temesvár kis monográfiája, i. m.*, 131.

a magyar tannyelv használatát, 1845-ben minden iskola ügykezelése magyar lesz.

A magyar középiskola 1848 után a társadalmi és értelmiség nevelésével gyakorlati jelentőségűvé fejlődik. Ez azonban Temesvárt s a Délvidéken nem érvényesült, mert az abszolutizmus idejében a katonai parancsnokság a német nyelvet tette az iskolákban kötelezővé, s ezt szolgálta Leo Thun *Organisationsentwurfja* is (1849). A rendnek nem volt annyi németül beszélő tanára, mint amennyi hirtelen szükségessé vált, miért is a tanítást vegyesen, német és magyar nyelven kezdték meg. Szinte hihetetlennek látszik, de mint érdekes tanügy-történeti adatot említtem meg, hogy az abszolutizmus idejében Temesvárt a bölcsészeti fakultáson, a jogtudományi iskolán és a papnevelő intézetben a tanítás a magyar nyelvű maradt.⁵¹

Az abszolutizmus után 1862-ben történt meg a tanítási terv gyökeres átalakulása, ugyanakkor szervezetetik újjá tanári kara és 1861 óta az intézet tanítási nyelve fokozatosan magyarrá lett. Kümmer Henrik „intézeti fővezető” 1861-ben a tanuló ifjúságnak a magyar nyelvben való szép előrehaladásáért örömeinek adott kifejezést. Az intézetnek 1868-ban már virágzó önképzőköre van, s ennek célja a tanuló ifjúságnak a magyar nyelvben és irodalomban kiképzése, a stílus ügyességének szerkesztésében és szóbeli előadásában való megszervezése. Piarista s világi pap-tanárokból Hartl Ferenc piarista igazgatóval 1862. október 1-jén alakult új tanári testület különös figyelemmel volt arra, hogy a egyes tanuló ifjúság a magyar nyelvben minél biztosabban haladjon előre.

Az intézetek anyakönyvei tükrözik a korok szerint változó tanítási rendszereknek. Vizsgálódás tárgyává téve a temesvári piarista intézet birtokában lévő anyakönyveket az 1802/1803. tanévből kezdve megállapítjuk, hogy nyelvezetük 1844-ig latin, 1845-ben magyar, 1850-től német, 1860-ban az első félév minősítési táblázata német, de a második félév írott része már magyar s a tárgyak megnevezése három nyelven történik: latin, magyar és német nyelven, 1868-tól 1923-ig magyar, az 1923/1926. tanévekben kétnyelvű: magyar és román, 1926/1927. tanévtől kezdve román, tehát a kormányrendeletek szerint változtak.

⁵¹ BELLAI József, *Temesvár közoktatásügye*, in *Temesvár és Temes megye monográfiája*, i. m., 184.

X.
ANGHELESCU KISEBBSÉG- ÉS
EGYHÁZELLENES OKTATÁSPOLITIKÁJA

Anghelescu 10588/1923. és 10599/1923. sz. rendelete. A svábok tiltakozása a romanizálás ellen. Tiltakozó népgyűlés Temesvárt 1923. augusztus 20-án. A magyarság feljajdulása. A Magyar Párt állásfoglalása Anghelescu rendeletei ellen. A kisebbségi népoktatás és a szerzetesiskolák megsemmisítésére irányuló miniszteri rendeletek. A szerzetesi iskola apoteózisa. A Magyar Párt a magyar tanításért. Az egyházmegyék püspökei. Anghelescu közoktatásügyi miniszter rendeleteinek megváltoztatásáért. Tanácskozás Kolozsvárt, 1923. július 11-én Alexandru Pteancu generális igazgatóval. A nagyváradi tanácskozás. Az Erdélyi Róm. Kat. Státus 1830/1923. sz. felterjesztése a miniszterhez 1923. július 16-án. A kormány tanügyi és nemzetiségi politikája és a magyar tanulók nagy száma miatt a német párhuzamos osztályok létesítése ez idő szerint nem volt megvalósítható a temesvári intézetben. Gocan főigazgató cikke az Infrățirea 1923. április 25-iki számban. Onisifor Ghibu könyve Catholicismul unguresc in Transylvania și politica religioasă a statului Român (1923). Tárgyalás Bukarestben Anghelescu közoktatási miniszterrel 1923. május 18-án. A szerzetesi iskolák válságos napjai.

Anghelescu 10588/1923. sz. rendeletével áttörte úgy a magyar és német tanítás sáncait. Ez a rendelet úgy a németeket, mint a magyarokat valósággal megrémítette. A németek azért is, mert temesvári középiskolájuk állami intézet volt, s Anghelescu már temesvári látogatásakor kijelentette, hogy állami iskolában csak románul szabad tanítani.

Az 1922/1923. tanév végén június 23-án jelent meg a 10588/1923. sz. vallás- és közoktatási miniszteri rendelet, amely szerint a jövő 1923/1924. tanévben, az első osztályban minden iskolában minden tárgyat, a többi osztályban pedig a román történelmet, földrajzot, az alkotmányt románul kell tanítani, július 24-én pedig a másik 10596/1923. sz. vallás- és közoktatási rendelet arra nézve intézkedik, hogy az I. és II. osztályban a kisebbségi iskolákban csak kisebbségi tanulót lehet felvenni az 1923/1924. tanévben, a többire nézve, akik ott tanultak, tovább folytathatják tanulmányaikat. Az elemi iskolákra 1923. augusztus 21-én került nyilvánosságra Anghelescu rendelkezése a tanfelügyelőség 2011/1923. sz. rendelete alapján, amely a IV. elemi osztály után kiküldött bizottság előtt román nyelven teendő záróvizsgálatot rendel el és az 1923/1924. tanévben a felekezeti és községi iskolákban naponként két órát kell a román nyelv tanítására fordítani.¹ A rendelet ellen a sváb néptanács 157/1923. sz. október 13-án egyöntetű határozatot hozott. A tanítás a népiskola első négy évében minden más nyelvtől mentes legyen. Az V. osztálytól kezdve heti 3-4 órában tanítássék az állam nyelve.

Anghelescunak ezen rendelete a német-svábság körében igen nagy megütközést keltett, s abban a svábságra nézve halálos veszedelmet láttak, miért is tilta-

¹ Für die deutsche Schule, Temesvarer Zeitung 1923. október 14.

kozó szavukat a legerélyesebben felemelték ezen rendeletek ellen. Kijelentették, hogy a sváb nép nem engedi magát romanizáltatni. Mai belső meggyőződése szerint német akar maradni. Soha jogairól le nem mondanak. Ideiglenesen lehet velük erőszakot elkövetni, de soha nyugvópontra nem jutnak addig, míg jogukat ki nem vívják. A legkisebb politikai belátás kell ahhoz, hogy a svábokat iskolarevízióval, sziguranciákkal, zsandárokkal akarja Brătianu romanizálni. Felhozzák ellenük, hogy a magyar időben magyarokká lettek, tehát most legyenek románok, azonban ez az állítás téves, mert ez annak idejében a svábok önkéntes hozzájárulása volt és a svábság mentalitása az új hazában megváltozott. Ma német akar lenni, és német iskolát követel, ha belepusztul is. Faji öntudatra ébredt, s ebben keresi jövőjének biztosítását. Soha jogairól le nem mondanak és küzdeni fognak a végsőig. Biztosra veszik, hogy a kormány romanizálni akaró politikája rajtuk hajótörést fog szenvedni.² Ezeket a rendeleteket egyúttal támadásnak tekintették a kat. egyház ellen.

A svábok tiltakozásuk kifejezésére 1923. augusztus 20-án Isten szabad ege alatt Temesvárt népgyűlést tartottak, s határozati javaslatot hoztak. Tiltakoztak az ellen, hogy a román nyelvet a középiskolában is, mint tannyelvet kényszerítik rájuk. Kijelentették, hogy az anyanyelven való oktatást elvenni nem engedik, s végül a német parlamenti csoport útján szorgalmazni fogják a 10596/1923. sz. rendelet visszavonását.³

Később amidőn a romanizáló rendelet a középiskolákra is kiterjesztett, 1923. október 14-én a sváb néptanács a kormánytól legalább is olyan elbánást kért, mint aminőt a román és a szerb középiskolák a magyar uralom alatt az 1883-iki t. c. 30. §. értelmében élveztek. Követelték, hogy az elemi osztályokban az első négy év minden más nyelvtől mentes legyen. Ezen színvonal alá nem nyomhatja le a román állam se német nyelvű polgárait.

Ugyanakkor a bánági katolikusok nevében felemelték szavukat a piarista gimnázium romanizálása ellen is, s mellette állást foglaltak, mivel a németek ezen intézet keretén belül német párhuzamos osztályokat, azaz kat. német gimnáziumot követeltek s követelnek.⁴

A magyarság szintén mindjárt látta ezen rendeletek veszélyét, s feljajdulásának adott kifejezést. Az 10588/1923. sz. rendeletben a magyar közművelődésnek s a szerzetesi iskoláknak lealkonyulását, pusztítását látták. A rendelet célja szerint nem más, mint ezen iskolákat lehetetlen helyzet elé állítani. S mivel a miniszter a rendeletét azzal a nyomatékos utasítással bocsátotta közre, hogy a szerzetesek idegen kultúra szolgálatában nem állhatnak, a rendelet éle a szerzetesiskolák, s így a katolicizmus ellen irányul.

Gyönyörű apotézisben mutatja ki egy vezércikk⁵ a szerzetesi iskolák jelentőségét. Kérdi, mi volt számunkra a szerzetesiskola? Templom, ahol a szerzetes-tanáraink s életüket hősiezen feláldozó apácáink a vallásos intolerancia minden

² *Romanisierung der Banater Schwaben*, Temesvarer Zeitung, 1923. június 27. *Egy napig volt csak szenzáció és kipattant a titok*, Temesvári Hírlap, 1923. június 27. BLASKOVICS Ferenc, *Egyházi iskola üldözése a XX. században*, Keleti Újság, 1923. július 18.

³ *A svábok a kormány iskolapolitikájáról*, Temesvári Hírlap, 1923. augusztus 21.

⁴ *Für die Deutsche Schule*, Temesvarer Zeitung, 1923. október 4.

⁵ JÁROSY Dezső, *Szerzetes iskoláink alkonya*, Temesvári Hírlap, 1923. június 28.

gyanúfoltja nélkül tanítottak. Munkájuk nyomán áldás fakadt. A régi alakulat között középiskoláink legelőkelőbb típusait ők képviselték. A Bánságnak s Erdélynek szerzetesiskoláiban nagyra nevelődött román intelligenciát hívom tanúságtételre, volt-e ott vallásos intolerancia, tanítottak-e ott más nemzetiségűt, nem olvadt-e fel az iskola egész levegője a nagyszerű didaktikai munka hevületében? Tanítani, nagyobb embert nevelni, ez volt az örök eszmény. A rendelet pedagógiai és didaktikai kivihetetlenségét abban látja, hogy erre sem a tanárok, sem a tanulók nincsenek előkészítve. A magyar polgárság nevében a Magyar Párt memorandummal fordul a közoktatásügyi miniszterhez és Temesvár képviselőjének, Aurel Cosma miniszternek közbenjárását kérte. Felsorolta, hogy a miniszter rendeletei legkeményebben sújtják a magyarságot, mert iskolái felett egymás után kondul meg a lélekharang. A népiskolák után jönnek a középiskolák.⁶ A zárdában s a piarista iskolában megváltozik a magyar tanrend.

A rendelet igen nagy lépést jelent a romanizálás felé. Temesvár s a Bánság magyar iskola nélkül marad. Megszünteti Romániában a tanszabadságot, a szülőket megfosztja gyermekeik iskoláztatási jogától. A miniszternek ezen rendeletei szeges ellentétben vannak a békeszerződéssel.⁷

Anghulescunak 10588/1923. sz. rendelete a bukaresti sajtót is foglalkoztatta. A *Lupta* polemizált a *Viitorul* cikkével, s megállapította, hogy a román nyelvnek tanítási nyelvül⁸ történt elrendelése ellenkezik Romániának aláírt nemzetközi kisebbségi kötelezettségével. A 10588/1923. sz. rendeletre következett a 10599/1923. sz. rendelet, amely szerint a történelmet, földrajzot, s alkotmánytant román nyelven kell tanítani.

E rendelet az anyanyelvű oktatás megszüntetését jelentette, miért az egyházfők ezen rendelet megváltoztatására, illetőleg visszavonására minden lehető megtettek. Kieszközölték Anghulescunál, hogy ezen rendeletek ügyében az egyházak és szerzetesrendek kiküldöttjeivel Kolozsvárt megbeszéléseket folytasson. A megbeszélés 1923. július 11-én Alexandru Pteancu generál-direktor hivatali helységében ment végbe. Jelen voltak a közoktatási miniszter képviseletében Pteancu, Mailáth Gusztáv, Miklós István az Erdélyi, Karácsonyi János, Imrik Béla a Nagyváradi, Pacha Ágoston a Csanádi Egyházmegye, Both Ferenc az erdélyi szerzetesrendek képviseletében. Balázs András státusi referens és Mihályi Gábor az Erdélyi Róm. Kat. Státust képviselte.

A szóbeli érettségi vizsgálatok befejezte előtt indultam el Temesvárról, hogy a tanácskozáson részt vehessek.

A tárgyalás elején Pteancu kijelentette, hogy a tanácskozmány csak felvilágosítás jelleggel bír, s határozathozatalról nem lehet szó. Ígérte, hogy az egyházak kívánságát teljesíteni fogja, s a miniszter elé terjeszti.

Mailáth Gusztáv erdélyi püspök előadja, hogy legnagyobb sérelem a szerzetesi iskolákra kiadott rendelet. Ezt teljes képtelenség 1923. szeptember 1-én végrehajtani. A rendelet a szerzetesi iskolák megszüntetését célozza. Kéri ennek visszavonását vagy elhalasztását.

⁶ *Der Feldzug gegen die ungarischen Schulen*, Temesvarer Zeitung, 1923. augusztus 3.

⁷ *Temesvár s a Bánság magyar iskola nélkül*, Temesvári Hírlap, 1923. augusztus 12. *A trianoni béke és a tanszabadság Romániában*, Temesvári Hírlap, 1923. augusztus 15.

⁸ *A kisebbségi kérdés a bukaresti sajtóban*, Temesvári Hírlap, 1923. augusztus 11.

Pteancu kijelentette, hogy e kérdésben ismeri a miniszter véleményét. A román nyelvet behatóbban csak román nyelven lehet tanítani, s a nyelv elsajátítására elsősorban alkalmas a földrajz- és történelemtanítás a román nyelven, román származású tanárok által. Ezt tehát a miniszter az összes iskolákban keresztül szándékozik vinni. A szerzetesek azonban az általános emberi kultúrát szolgálják, s nem partikuláris jellegűek. Nem lehet nekik megengedni, hogy más nyelven, mint az államén, működhessenek. Még arról is volt szó, hogy egyáltalában megengedhessék-e Romániában működésük. Javasolta a miniszternek, hogy ily iskolában román párhuzamos osztályok állítassanak fel, de ezt a miniszter nem fogadta el. Both memorandumában a miniszter halogatást látott, s ezért rendelte el a gyors végrehajtást azzal, hogy a szerzetesi iskolák csak román kultúrát szolgálhatnak. Kérték a piaristákat a román szekció felállítására, de ők nem voltak hajlandók. (Megjegyzem, hogy ezen állítás a tényeknek nem felelt meg, mert 1922. április 18-án Kolozsvárt, s 1923. május 18-án Bukarestben kijelentettem nekik, hogy a rend vállalja a párhuzamos román osztályok felállítását. Az első szóbeli nyilatkozat a nagykárolyi, a másik írásbeli a temesvári és nagykárolyi intézetre vonatkozott.) Kérdezi, akar-e az egyház román tagozatot felállítani? Mailáth püspök kijelenti, hogy bennünk a hajlandóság megvan, de ezt most szeptemberben megvalósítani lehetetlenség. Pteancu mindent megígért: tanárt s állami támogatást, de segíelyezést csak olyan helyeken helyezett kilátásba, ahol a román tagozat az állami iskolát pótolja.

Az egyházak képviselői szerint, mivel szerzetesek csak kat. iskolában működnek, a sérelem csak a katolikusoké, s mivel tanítványaik 96%-a magyar, elveszi a magyarság természetes jogát ahhoz, hogy anyanyelvén tanulhasson. Megbeszélésre került egyik felekezet tanulóinak a másik felekezet iskolájába való felvétele, a magántanulók s a tanárok alkalmazhatóságának ügye stb.

Pteancu a felekezeti iskolák tanulóira nézve lehetségesnek tartotta, hogy olyan helyeken, ahol csak egy magyar felekezeti iskola van, másik felekezet tanulóit felvehetők, de más nemzetiségűt, mint magyart felvenni nem lehet.⁹ Ez gyakorlatba is lépett.

Az Erdélyi Róm. Kat. Státus ezen megbeszélés után 1923. július 16-án 1830/1923. sz. a. felterjesztést intézett a közoktatásügyi miniszterhez a szerzetesiskolák ügyében. Megindokolta, hogy a 10596/1923. sz. rendelet sérti az iskola-fenntartó jogát. Beleütközik a párizsi egyezmény 9. és az alkotmány 5. és 24. szakaszába, mert a tanulók anyanyelvén való tanulását lehetetlenné teszi. E rendelet – indokolja a felterjesztés – szerzetesiskoláinkra még azért sem alkalmazható, mivel a státusiskola nem tulajdonképpeni szerzetes iskolák, hanem az egyházközségek által fenntartott egyházközségi iskolák, a kolozsvári kat. fiúliceum meg éppen az Erdélyi Róm. Kat. Státus autonóm iskolája. Mindezen iskolákban szerzeteseink vagy szerzetesnőink csak alkalmazottak az iskolafenntartóval kötött egyezmény alapján, s alkalmazhat bármikor világi tanítókat is a szerzetesek helyett.¹⁰

Ez a tanácskozmány mélyen bevilágít a kisebbségek s elsősorban a szerzetes-

⁹ Egykor följegyzéseimből.

¹⁰ JAKABFFY Elemér, *Erdély statisztikája, i. m.*, 7, 73, 106.

rendek iskolavédelmi küzdelmeibe, s beigazoltan látjuk belőle, hogy temesvári intézetünk a kettős támadás pergőtüzébe került. A német-svábok Anghulescu ezen romanizáló rendeletei után is tovább harcoltak a piarista intézetben a német párhuzamos osztályokért.

A tények, a körülmények, a titkos és nyílt rugók megvizsgálása és tekintetbe vétele után tárgyilagosan megállapítom a fennforgó s okmányok által igazolt okokat, amelyek miatt a német párhuzamos osztályokat, bár osztozva a német svábok többször hangoztatott s előtérbe tolt okadatolásában, hogy a szerzetes papi iskolát nem kizárólagosan más nyelvű és nemzetiségű tanulók is igénybe vehetik, nem lehetett az intézetben megvalósítani. Első s legkényesebb oka ennek a magyar múlton alapuló magyar érdek volt. A magyaroknak a temesvári piarista intézetben kívül sem Temesvárt, sem az egész Délvidéken nem volt más középiskolája ezen kívül. A magyarság száma meg a repatriálások után is Temesvárt 26 185 volt. Az 1920-ban közölt román hivatalos statisztika szerint Temes–Torontál vármegyében ugyancsak az 1920-iki román hivatalos statisztika szerint 69 207 magyar, Krassó–Szörény vármegyében ugyanezen statisztika szerint 18 972 magyar lakos volt.¹¹

A magyar lakosság ezen tekintélyes száma számarányánál fogva is megkövetelte a régi jogát a piarista intézetre. A magyarság mesterséges elszegényítése, az intézet fenntartása miatt a tandíjak szükségszerű emelkedése s egyéb, már kifejtett okok voltak okozói annak, hogy idők folytán a tanulók létszáma csökkent, de a követelés idején az 1922/1923. tanévben még mindig 785 nyilvános rendes tanulója volt az intézetnek.¹²

A német-sváboknak volt már egy intézetük: a temesvári Liceul de Stat German-Maghiar. Az 1922/1923. tanévben, 13 osztályban a német tanulók száma 611 volt, míg a magyaroké VI. VII. és VIII. osztályban 59,¹³ s amennyiben ez nekik nem volt elegendő számarányaiknál fogva, bárha pénzkrízis is volt, mégis inkább módjukban lett volna új intézetet teremteni, mint a sanyarúbb helyzetbe jutott magyaroknak. A temesvári piarista főgimnáziumban az 1922/1923. tanévben az osztályok száma 14 volt.¹⁴ Aki erre a számra ránéz s ért valami keveset a tanügyhöz, s figyelembe veszi azt, hogy az intézetben befogadott román kat. magyar polgári iskolának is öt osztályt bocsátottunk rendelkezésére, s a rendkívüli tárgyakra délutánonként az osztályok legnagyobb része le volt foglalva, látja, hogy az intézetbe ezenkívül még több osztályt elhelyezni lehetetlenség volt. Ez a 14 osztály a rendelkezésre álló tanárok munkarejét teljesen igénybe vette, német nyelven tanítani csak egy páran lettek volna képesek, mivel a román állam piarista tanárokat a magyar rendtartományból nem engedett be Romániába, s így tanári pótlás öt éven keresztül nem volt. Nagy gondot okozott még maguknak a magyar osztályoknak tanárokkal való ellátása is. A piarista rendfőnökség

¹¹ Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez. Cluj–Kolozsvár, Miner-va, 1929, 105–108.

¹² *A timișoarai (temesvári) kegyestanítórendi róm. kath. főgimnázium értesítője*, 1922/1923 i. m., 30.

¹³ Statisztikai adatok az intézet 1922/1923. évi Érettségijéből.

¹⁴ *A timișoarai (temesvári) kegyestanítórendi róm. kath. főgimnázium értesítője*, 1922/1923 i. m., 16–27.

ugyan hivatalból minden bántásügyi illetőségű rendtagot, akiknek számát a *Denkschrift* tévesen 20–30-ra teszi,¹⁵ felszólított, s mi óhajtottuk legjobban, hogy átjöjjenek és nekünk segítsenek, de nagy nehézségekkel csak öt rendtagnak adott engedélyt a román kormány az átjövetelre.

A közoktatásügyi kormány bizonyára céljai miatt nem engedte meg, hogy a temesvári piaristák a kisebbségek nyelvén tanítsanak, s a tanítási nyelv tekintetében a temesvári piarista intézetre kivételes rendelkezést hozott, amelyet a konkordátumban is fenntartottak.¹⁶

Sem a püspökség, sem a bántásügyi német vezérek tényleges javaslatot nekem sem szóval, sem írásban nem tettek, hanem midőn a kettős tanári testület díjazását, tehát az anyagi részt említettem, csupán csak a tandíjra utaltak.

Az államtól engedélyt a magyar s német ifjúságnak egy épületben való elhelyezésére nem mutattak fel. Pteancu Kolozsvárt kinyilvánította, hogy a miniszter még azt sem engedi meg, hogy a román s a magyar párhuzamos osztályok egy épületben legyenek.¹⁷ Ezen értelemben értesített engem a nagykárolyi piaristák vezetése alatt álló róm. kat. gimnázium igazgatója, hogy a főigazgató véleménye az, hogy a román párhuzamos osztályokat a magyar osztályokkal együtt egy épületben elhelyezni nem lehet, már azért sem, mert a román tanulók a magyaroktól a magyar nyelvet tanulnák meg.¹⁸ Ennek az irányzatnak is tulajdonítom, hogy a kormány a temesvári állami német-magyar intézetben a párhuzamos osztályokat az 1923/1924. évtől kezdve fokozatosan megszüntette, s az 1925/1926. tanévben végleg bezárta.¹⁹

A kisebbségi együttes osztályok bevezetése Anghelescu romanizáló törekvéseivel annyira ellenkezett, hogy úgy mint vikárius, s úgy mint igazgató, midőn 1924. május 19-én 164/1924. sz., a közoktatási miniszterhez intézett felterjesztésben a román előadási nyelv kényszerű bevezetésére való tekintetből kértem a temesvári kegyesrendi intézet számára az állami iskolák jogait, minden nemzetiségű s vallású tanuló felvételének lehetőségét stb. s ugyanakkor a német hittanórákkal, német nyelvvel stb. szóval ugyanazzal a tanmenettel, mint aminőt a közoktatásügyi miniszter a magyar kisebbségi tanulókra elrendelt, kértem a német tagozat bevezetésére is az engedélyt.²⁰

Erre a felterjesztésre azonban a közoktatásügyi miniszter nem adott választ. A németiség erről a részleges német tanításról akkor még tudni sem akart, bár az 1923/1924. évtől kezdve az állami német intézetben a hittanon s német nyelven kívül majd minden tárgyat románul tanítottak. Idők folytán azonban ehhez a felfogáshoz már merevséggel nem ragaszkodott, a román állami intézetekben

¹⁵ *Denkschrift* 11.

¹⁶ Püspöki körlevél 4362–1929, Temesvár. Törvény a konkordátum ratifikálásáról. XXIX. §. 77. lap.

¹⁷ Egykori följegyzésekből.

¹⁸ Igazgatói jelentés a nagykárolyi intézetről. Levéltár.

¹⁹ *A timișoarai (temesvári) kegyestanítórendi róm. kath. főgimnázium értesítője*, 1923/1924, Timișoara, Csendes Testvérek kny., 1924., *A timișoarai (temesvári) kegyestanítórendi róm. kath. főgimnázium értesítője*, 1925/1926, Timișoara, Csendes Testvérek kny., 1926.

²⁰ Fölterjesztések iktatókönyve 164–1924. sz.

német párhuzamos osztályok felállítását kérte a közoktatási minisztertől.²¹

A német párhuzamos osztályok létesítése a temesvári piarista intézetben, bár a kegyes tanítórend, mint az okmányok igazolják, a német svábok igényeit is ki akarta elégíteni, a közoktatási kormány tanügyi s nemzetiségi politikája miatt nem volt megvalósítható. Téves értesülésen alapul tehát ezen megállapítás intézetünkre nézve: ezen középiskola már a román uralom első éveiben elvesztette kizárólagos magyar jellegét, amennyiben benne egy német szekciót is szerveztek, amely hivatva volt lassanként a magyar párhuzamos osztályokat elsorvasztani.²²

Tanári, mint igazgatói működésemben a piarista hagyományokhoz minden vallású és nemzetiségű tanulóat az iskolában egyforma bánásmódban részesítettem, s bár a túlzó német sovíniszta németek engem is sovíniszta magyarnak tartottak, mint akinek nézetük szerint ellenállásán törekvéseik hajótörést szenvedtek, de soha senkinek közülük nyilvánosságra hozott támadásaik után sem szemrehányást nem tettem, ellenük sem nem írtam, sem senkivel nem írtam. Fellépésük, követelésük sokszor merész volt és barátságtalan. Méltatlan volt a régi magyar testvériséghez. Rómában, mint a rend generális asszisztense tudtam Tivadar Tilltől, az osztrák piaristák rendfőnökétől, hogy őt lehívták Temesbe, Újszentannára avégből, hogy a német tanítást megszervezze. Együttal arról is tudósított, hogy az újszentannai polgárokkal való beszélgetéseiből rögtön tisztában volt a helyzettel, s anélkül, hogy engem meglátogatott volna, visszautazott Bécsbe.

Túlzók mindkét táborban voltak és lesznek, de mégis a *Denkschrift* hangja merész, barátságtalan, sőt egyenesen ellenséges. Mintha népi újjáébredésében félredobott volna minden tisztességet, s a magyar intézet romlására s a kormány előtt hivatalvesztésre nem átalja alaptalanul, irredentizmussal meggyanúsítani a temesvári piaristákat, de ez tapasztalatom szerint csak a túlzó, nemzeti újjászületésükben elvakult német-svábok eljárása volt, a józanabb elem s maga a nép a régi maradt, s osztozik s osztozott abban a nehéz sorban, amely a nemzeti kisebbségeknek Romániában osztályrészül jutott.

Voltak olyan svábok is megengedem, akiket a német parallel osztályok bevezetésére nemesebb cél vezérelt, az intézet létének s fejlődésének biztosítása, a lelkük kialakításában s a műveltség, a józan kat. élet és jellem megadásában dédapáiknak, apáiknak szelleme és a múlt hagyománya, amely őket a piaristákkal s a magyarokkal minden közös sorsban 1790-től összefűzte.

A Délvidék értelmiségének, különösen a sváboknak Szegeden, Temesvárt, Nagybecskerekén a piaristák voltak a tanárai. Négy generáció nemzedéket neveltek. A bánáti sváb intelligencia legnagyobb részben ezekből az iskolákból került ki, s csak részben lett magyarrá. A magyar politikai s társadalmi élet átalakulásával mentalitása megváltozott s a magyarság küzdelme, a magyar szabadcsapatok fellépése a szerbek garázdálkodása ellen, a jobbagység felszabadítása, a magyarság küzdelme az abszolutizmus ellen rokonszenvet ébreszt ben-

²¹ Banater Deutsche Zeitung 1932, 10. april. N. 83. Überreichung einer Denkschrift mit den Klagen und Wünschen den deutschen Volkes in Rumänien.

²² JANCSÓ Benedek, *A kulturális zóna, mint román numerus clausus*, in *Az elszakított magyarság közoktatásügye*, i. m., 92.

ne, s összeforrasztja a magyarral, de azért lelke mélyén német maradt, ha magyar viseletet hordott is, bár törve, de magyar népdalt énekelt is.

Törvényes iskolai rendeleteknek az életben kevés nyoma marad, ha azt a gyakorlati élet nem támogatja. Ennek csalhatatlan jelét mutatja 1918/1919. évtől kezdve a bánáti svábok élete, amidőn a trianoni békeszerződés értelmében román impérium alá helyezték és a magyarságtól szétszakították.

A közoktatásügyi miniszter képviselőjének Kolozsvárt az egyházmegyék képviselőivel 1923. július 11-én tartott megbeszéléséből is kitűnik, hogy Anghelescunak tanácsadója, mondhatjuk teljhatalmú képviselője Alexandru Pteancu volt. A magyar uralom idejében a belényesi gör. kat. főgimnázium igazgatója a román uralom idején a nagyváradi tankerületi főigazgatójává emelkedett fel. Iskoláit a nagykárolyi piaristáknál végezte, s később is, mint kolozsvári tanárjelölt barátságot tartott fenn a piarista tanárjelöltekkel. Gyakori látogatója volt a Kalazantinumnak. Maga mondotta nekem, hogy kedves emlékek fűzik hozzá, de hogy nála sem az, hogy a piaristák jól tanítottak, sem az, hogy a Kalazantinumhoz kedves emlékek fűzték, nem számított semmit nagy románsága mellett, bizonyítja az, hogy még a nagykárolyi intézetet is, tehát azt az intézetet, amely mint négyosztályos alapítványos iskola már 1725-ben a kegyesrendé volt, később mint nyolcosztályos a kegyesrendiek telkére van reátelekkönyvezve, „hogy nem használható más célra, mint tanításra, mégpedig csak a kegyesrendi tanárok vezetése mellett,” 1923. június 11-én lefoglaltatta, a piaristák működését Nagykárolyban megszüntette. Anghelescu főtanácsadója volt, s mint nekem mondotta, bírja Anghelescu miniszter bizalmát. Ugyanezt jelentette ki nekem 1923. május hóban Temesvárt, amikor megemlítettem neki szándékomat a német tagozat létesítésére. Írjam be – mondá – kérvénybe, hogy a miniszter kérje ki ebben az ügyben Pteancu generális-direktor tanácsát, mert nélküle a miniszter úgysem tesz semmit.

Nagykárolyban, mint szülővárosában többször megfordult, és a legtöbbször érintkezett úgy a nagykárolyi piarista házfőnökkel, mint a gimnázium igazgatójával, akik nekem ezekről mindig jelentést tettek. Az intézetet is többször meglátogatta, s ekkor mindig mondott valami tájékoztatót a piarista intézetek eljövendő sorsára vonatkozólag.

Nevezetes volt, s reánk jelentős a nagykárolyi igazgatónál 1923. március 22-én tett látogatása s kijelentései a rend összes iskoláira. Ezeket röviden a nagykárolyi igazgató megküldött jelentése alapján így foglalom össze. A román állam hajlandó a rendet nosztrifikálni, de ennek követelménye az, hogy tisztán románul tanítsunk a jövő évtől kezdve már az első osztályban. Ennek ellenében az állam biztosítja működésünk anyagi feltételeit, s amennyiben a rend a román tanítást nem kezdeményezi, akkor erőszakkal, nagy nehézségekkel fogja keresztülvinni. Tudatja, hogy míg a rend ügye véglegesen rendezve nincs, a magyar piarista rendtartományból rendtagokat nem engednek be. Bukarestbe a közoktatási miniszterrel való tárgyalásra Pteancuval menjek, tudassam vele ennek idejét, mert a miniszter nélküle velem nem tárgyal.²³

²³ A nagykárolyi főgimnázium igazgatójának jelentése Pteancu Sándor 1923. március 22-iki látogatásáról.

Pteancu tehát a piarista rend romanizálását a rend működése elengedhetetlen feltételeképpen jelentette ki. Ezt követte hivatali utódjának, a kolozsvári piarista intézet volt növendékének, a nagyváradai tankerület főigazgatójának az *Infrățirea* 1923. április 25-ki számában Pteancu sugalmazására *Câtive cuvinte asupra ordinelor călugărești* címen közzétett közleménye.²⁴ Kiemelem belőle a fontos részeket. A címe ez: Létezhetnek-e Romániában nem román szerzetesek, s vég-elemzésben mi egy szerzetesrend? Tisztán vallási társulat, amely bizonyos szabályok szerint él, mint ilyenek jogi személyiségek, azon jogokkal vannak felruházva, amelyeket az ország törvényei szabnak meg. Hivatásuk más és más. Egyes rendek lelkipásztorkodással foglalkoznak, de egy sem kontemplatív rend, mint a keleti egyház szerzetesei. Ezen rendek eredete nem magyar, hanem német, francia, spanyol stb., de minthogy Magyarországon települtek le, a dolog természete szerint magyarokká lettek.

A szerzetesrendek nyelvének azon állambeli nyelvnek kellene lennie, amelyben tartózkodnak. Megszakítva minden köteléket az anyaházzal (Mutterhaus) ahonnan jöttek, azon nép gyermekeivé lettek, újoncaikat is az új hazában vévén fel, ahol letelepültek. Ezért helyesen mondják, hogy a szerzetesrendek nemzetköziek. Ez a nemzetköziség azonban nem azt jelenti, hogy a rendeknek joga lenne államot alkotni az államban, lévén, hogy úgy mondjuk, hazátlan testületek. Ellenkezőleg, a szerzetesrendek a leghűségesebb tagjai lettek mindenkor annak az országnak, amely befogadta őket, s teljes erejükkel azok érdekében működtek.

Mik a szerzetesrendek veszedelmei nálunk? – fejtegeti tovább. A szerzetesrendek szabályaik értelmében félelmetes erőt képviselnek, s mondjuk, ha a kat. Magyarország s a gör. kel. Románia között háború törne ki vallásuk, nyelvük és szervezetük révén, mivel semmi közösségük nincs Romániával, mint ahogy az ma nincs, nagy veszedelmet jelentenének Romániára. A román államnak kötelessége tehát, hogy törvényben körvonalazza önmaga s a szerzetesrendek közt levő viszonyt. Elsősorban ezen rendek kizárólag az ő alattvalói legyenek, és semmi esetre sem más államé. Egy ilyen törvénynek létesülni kell, mert természetes s igazságos.

A román állam nem engedheti meg, hogy érdekei ellenére magyar tannyelvű szerzetesek továbbra is fennálljanak. Ez nemcsak lehetetlen, hanem teljes képtelenség. Mégis ezen képtelenség mai nap is megvan. Nagyszámú szerzetes és apáca él Erdélyben, minden városban 2–7 rendházzal, amelyek jó része iskolákkal van egybekötve. Ennek a lehetetlen állapotnak véget kell vetni. Két eshetőség van: a jelenlegi szerzetesrendek vagy románok lesznek, megszakítva minden köteléket Magyarországgal, s ennek minél előbb meg kell történni, vagy el fogják hagyni az országot, s abban az országban fognak elhelyezkedni, amelynek nyelvét nem tudják nélkülözni. Tertium non datur.

Pteancunak és Gocának a szerzetesekre és intézeteikre vonatkozó elveit megtaláljuk Onisifor Ghibunak, az Erdélyi Kormányzó Tanács közoktatásügyi államtitkárának *Catolicismul unguressc in Transylvania, și politica religioasă a statului*

²⁴ GOCAN, Simion, *Câteva cuvinte asupra ordinelor călugărești*, *Infrățirea*, 1923. április 25.

Romän (Kolozsvár, 1923) című könyvében is. Egy pár részletet idézek belőle, annak bizonyítására, hogy miként gondolkozik a magyarokról, a kat. egyházzal, annak javairól, a Státusról s intézeteiről, a szerzetesekről s rólunk, piaristákról.

A régi Magyarországon – írja – az uralkodó faj egyedül jogosítottnak tartotta magát arra, hogy csak ő éljen a hazájában. Mi egyszerű „misera plebs contribuens” voltunk, a nemzet csak a magyarok voltak. Hasonló felfogás uralkodott egyházi téren is. A szentegyház csak ők voltak, mi egyszerűen megtűrték, skizmatikusok s heretikusok voltunk. A kat. vallás Magyarországon nemcsak hagyományos vallási támadást jelent kelet felé, hanem a magyar nemzet támadását is a kisebbségekkel szemben. A kat. egyház javai királyi javak. Ahol nekünk nincsenek templomaink, s a katolikusok több templommal rendelkeznek, mint amennyi a hívők száma arányában őket megilleti, adjanak át nekünk templomokat. A kat. püspökök az állami iskolákat kat. iskoláknak nyilvánítják. A királyi iskoláknak kat. iskolákká nyilvánítása azonban semmit sem változtat a jogi helyzeten. A püspökök sem képzelték, hogy az iskolák az egyházé, s hogy mint ezeknek fejei joggal bírnak a tanulmányi ügyek szervezésére és irányítására. Az Erdélyi Róm. Kat. Státus bitorolja az állami iskolákat a katolikusok számára.

A jezsuita rend eltörlése után (1773) a császárság az iskolák vezetésével más szerzetesrendeket bízott meg, de ezek a szerzetesek nem voltak apostolok, hanem az államnak fizetett zsoldosai. A szerzetesek a múltban minket mindenkor a schizmatikusok közé számítottak, s azon dolgoztak, hogy a nyugati egyház számára megnyerjenek. Egy adott pillanatban az unió által 1698-ban kétfelé szakítottak bennünket. Ezek a szerzetesrendek (ferencesek) velünk szemben, különösen a Székelyföldön, megsemmisítő hadjáratot hajtottak végre. A piaristák iskoláiban ugyanazon eszközökkel dolgoztak a nem magyarok elnemzetlenítésére, mint aminő eszközökkel dolgozott az állam. Név szerint majdnem mind renegát magyarok.

A kolozsvári piarista főgimnázium velünk szemben mindig ellenséges magatartást tanúsított, éppúgy, mint a területükön levő többi kat. iskolák. A vezetők jóllehet szerzetesek, népünkkel szemben mindig ellenséges politikai magatartást tanúsítottak. Így például Bolla Márton kolozsvári piarista igazgató, akit az erdélyi diéta 1791-ben felkért, hogy a *Supplex Libellus*ra nézve az erdélyi rendeknek véleményt adjon, kifejtette, hogy a románoknak Erdélyben semmiféle jogigényük nem lehet, mert a románokat legyőzték a magyarok.

A piaristáknak román területen nézete szerint egyetlen intézetük sincs. Az erdélyi róm. kat. főgimnázium státusi intézet. A máramarosszigeti piarista főgimnázium a kincstáré, de azért azt írja róla, hogy az államkincstár a fenntartást a piarista rend kötelességének számítja. A nagykárolyi gimnázium az állam tulajdona. A temesvári kegyesrendi főgimnázium Temesvár városé. A piaristák a tőlük vezetett iskoláikban a románsággal szemben ellenséges érzelmekkel viseltetnek. A máramarosszigeti és a nagykárolyi gimnáziumokat súlyos kihágások (?) miatt a román kormány bezáratta.

Egyes szerzetesrendek rendfőnöksége ma is Magyarországon van. A Szatmári és Csanádi Egyházmegyében működő piaristák a budapesti rendfőnökséghez tartoznak... Ezek a szerzetesrendek a román uralom alatt is úgy viselkednek,

mint Magyarország irredenta exponensei, pedig megérthetnék, hogy mi a kötelezettségük az új hazával szemben, vagy ha nem tudnak alkalmazkodni az új viszonyokhoz, vonják le ennek következményeit és távozzanak el, de addig sem az egyik, sem a másik nem történt meg.

Ami a szerzetesrendeket illeti, állítsa a közjó szolgálatába a román állam helyzetének, a mai szükségleteinek szem előtt tartásával. Esetleg meg is lehet őket szüntetni, számukat kevesbíteni vagy szekularizáltatni.²⁵

Ghibu könyve, mint a részletekből látjuk, történelmi hazugságok sorozata. Komolytalan munka. A piarista iskolák jogviszonyait nem ismeri, sem a régebbieket, annál kevésbé az újabbakat. A máramarosszigetiről nem tudja, hogy az kegyesrendi főgimnázium, s hogy régebben sem volt az államé, éppen az idézett mondattal bizonyítja. A nagykárolyi róm. kat. piarista főgimnázium soha sem volt az államé, hanem fele részben a rendé s fele részben a városé. A telek teljesen a rendé. A rendnek a várossal kötött szerződése értelmében, abban csak piarista tanárok taníthatnak. A temesvári róm. kat. főgimnázium 1904-től kegyes tanítórendi főgimnázium, s bár az új jogviszonyokat közzétettem,²⁶ erről sem vesz tudomást, hanem állítását az 1907/1908. évi értesítő egy helytelen állítására alapítja,²⁷ s az intézetten kívülálló egyéniség tévedéséből vonja le ezen megállapítást, figyelembe nem véve az értesítő külső lapját. Semmi súlyos kihágás nem fordult elő sem a máramarosi, sem a nagykárolyi intézeteinknél, hanem azon a címen, hogy a román államnak szüksége van ezekre az intézetekre, erőszakkal vették el a piarista rendtől. A szerzetesrendekkel s elsősorban a piaristákkal szemben ellenséges érzelmekkel viseltetik, azért mert magyar nyelven és magyar szellemben tanítottak. Bolla Mártonnak, a *Suplex Libellus*ra adott véleménynyilvánítása miatt megjegyzem, hogy Bolla indoklása helytelen volt, mert a honfoglaló magyarok a románokat nem győzhették le, mert akkor Erdélyben románok nem laktak. Véleménye szerint a szerzetesrendeknek alkalmazkodniuk kell az új idők viszonyaihoz, rendfőnökeiknek Romániában kell lenniük, vagy Romániát el kell hagyniuk.

Onisifor Ghibu a román uralomkor nagyon jelentős szerephez jutott. Mint volt egyházi tanfelügyelőből a kolozsvári románra tett egyetemen a pedagógia tanárává emelkedett, az Erdélyi Kormányzó Tanács Oktatásügyi Osztályának államtitkára lett. A kolozsvári egyetem és színház erőszakos birtokba vételét ő végezte el. Sovinizmusa teljesen elvakította. A kat. egyház és intézményei előtte gyűlöletesek és románellenesek, miért is gyengíteni kell ezeket, vagy ha lehet, teljesen megszüntetni. A gyűlöletkeltésre, a kat. egyház intézményeinek elvételére ő dobta oda elveit a bukaresti minisztérium s a román közvélemény elé. Természetesen ezek ott hitelre találtak. A bukaresti Közoktatásügyi Minisztérium felfogására jellemző, hogy az Erdélyi Róm. Kat. Státus ellen 1932-ben írt, még nagyobb történelmi valótlanágokon alapuló terjedelmes könyvét: *Un*

²⁵ GHIBU, Onisifor, *Catolicizmul unguresc in Transylvania, i. m.*, 5, 14, 110, 119, 132-133, 156, 168, 183, 193, 201-202, 205, 213-214, 264.

²⁶ A temesvári kegyestanítórendi főgimnázium értesítője, 1911/1912, Csanádegyházmegyei kny., 1912, 12.

²⁷ A temesvári kegyestanítórend főgimnáziumi értesítője, 1907/1908, Csanádegyházmegyei kny., 1908, 13.

anacronism și o sfidare statul romano-catolic ardelean. (Egy anakronizmus és egy-egy kihívás, az Erdélyi Róm. Kat. Státus), a bukaresti minisztérium az állam költségén nyomatta ki, s terjesztette.

A katolikus egyház intézményei ellen megindított hadjáratban a főszerep Ghibué. Melléje sorakoznak Anghelescu tanácsadói s a kolozsvári nagytanács tagjai között, amint értesültem tanárok ügyvédek, a közoktatás főbb vezetői foglaltak helyet, s előzetesen, mielőtt kivitelre került volna a sor, mindent megfogyaltak. Anghelescu, mivel a régi Romániában csak állami s magániskolák (nyilvánossági joggal és e nélkül) léteztek, nem ismerte sem az erdélyi felekezeti, sem a magyar szerzetesi iskolákat, tulajdonképpen tehát az erdélyi román tanácsadók sugalmazására adta ki a szerzetesek ellen rendeleteit, s így a megindított támadásoknak okai: az erdélyi románok, Pteancu egyéni értesítése, Goca cikke, Ghibu könyve az alapelvekben egyeznek.

Ghibunak vádjaira megemlítem, hogy a piarista intézetek román tanulói román nemzeti érzésüket az intézetben megőrizték. Az életben kiváló románokká, a románok tündöklő csillagaivá, kiválóságaivá váltak. A sok közül a kolozsvári intézet növendéke volt Gheorghe Lazăr, aki a kolozsvári piarista tanítási rendszert áttette a bukaresti Szt. Száva kollégiumba, ahol tanított.²⁸ A nagykárolyi és az erdélyi románság szellemi s politikai életének vezére Simion Barnuțiu, aki a balázsfalvi liceumban, 1834-ben saját felelősségére a román tannyelvet behozta a latin helyett.²⁹ Aurel Cosma, Ionel Brătianu kormányának munkaügyi minisztere, aki a román akadémiának egy millió leu alapítványt tett, a temesvári piarista főgimnáziumban, mint a társházunk ingyenes felszolgálója (credenciális) végezte tanulmányait. Moses Iencu, a bukaresti minisztérium Vallásügyi Osztályának vezetője, akit iskolatársai az Önképzőkör elnökévé választották meg.³⁰

A piarista iskoláknak a nemzetiségi tanulókkal való bánásmódjáról egy nagy tekintélyes román ember, Kolozsvár polgármestere, Theodor Mihali érdekes vallomást tett.

Igazolom – mondá –, hogy különösen abban az időben, amidőn én folytattam itt tanulmányaimat a legteljesebb mértékben megvolt a harmónia köztünk, román fiúk s a magyar tanulók közt. Igazolom, hogy tanáraink részéről nem értünk visszahelyezést, vagy bántó megkülönböztetést román voltunk miatt és hogy nem mostohagyermekként nevelték itt a román ifjúságot, azért szívem egész melegével köszönöm ez ünnepélyes órában, s hálából megfogadom a többi román vendégekkel együtt, hogy erőnkhez képest odahatunk, hogy ennek az intézetnek szerzett jogai ne csorbítottassanak meg.³¹

²⁸ JANCÓS Benedek, *A romániai középkutatás*, in *Az elszakított magyarság közoktatásügye*, i. m., 110. és BITAY Árpád, *A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése*, Gyulafehérvár, 1922.

²⁹ Veritas, *A magyarországi románok egyházi iskolái közművelődési s közgazdasági intézményeinek ismertetése*, i. m., 190.

³⁰ *A temesvári kegyestanítórendi főgimnázium értesítője*, 1900/1901, Csanádegyházmegyei kny., 1901, 57.

³¹ *Véndiákok a kolozsvári piarista gimnázium ősi falai között*, Keleti Újság, 1926. június 16.

Ghibu a liberális kormány alatt 1934/1935-ben alkalmasnak találta az időpontot, hogy a konkordátum megkötése ellenére újabb támadást intézzen az erdélyi Státus és a szerzetes intézmények ellen. Állami kiküldetéssel elnökkölt az 1934 júliusában Aradon megtartott érettségi vizsgálatokon és hogy a magyar felekezeti iskolában járt tanulókkal szemben milyen eljárást tanúsított, arról az érettségi vizsgálatok adatai beszélnek. A piarista intézet 27 tanulója közül az írásbelin csak kilenc ment át és ebből a szóbelin csak három. Ghibu az intézet tanításiának eredménytelenségét akarta bizonyítani ezzel, bár az előző években tanulóink az érettségiken megfeleltek a követelménynek, hogy ezzel is alapot vessen a temesvári és kolozsvári piarista intézetek román birtokbavételéhez.

A konkordátum a román miniszterek aláírásával (1927) a szerzetesrendeknek jogi személyiséget biztosított, de mivel ezt a román kormány számításból nem adta ki, Ghibu a város ideiglenes tanácsával 1934. augusztus 3-án a piarista rendre telekkönyvezett rendházat, templomot s gimnáziumot átíratta a városra, és a város tanácsa a rendet rögtön ki is akarta lakoltatni épületéből. A piarista rend, mivel sem a várost, sem a telekkönyvi hatóságot semmiféle törvényszakaszmeg nem jogosította fel az átírásra, az ügyet a temesvári törvényszéknél fellebbezte. Ghibu erre Anghulescu felhatalmazásával okmányok után kutatva 1934. augusztus 23-án levéltári vizsgálatot tartott az igazgatói irodában. Egyes okmányokról másolatokat készített, s az igazgatóval aláíratott. Kifogásolta az intézeten s templomon lévő magyar szentek szobrait, amelyeket a rendőrhatalóság 1920 augusztusában kézbesített határozatával továbbra is engedélyezett.

Kiváltképpen a főgimnázium felett elhelyezett három méter magas Szent István és Szent Imre szobrok ellen izgatta és uszította a románságot, miért is azok az intézetről, miután a bontási munkálatok 1934. december 18-án befejeződtek, eltávolítottak. Ghibu nyilatkozatában a temesvári piarista intézetet az irredentizmus székhelyének s az antiromanizmus tüzfészékének bélyegezte és szerinte a rendnek, mivel nincs jogi személyisége, nincs birtokjoga sem. A temesvári törvényszék a piarista rend fellebbezését azon a címen, hogy a rendnek nincs jogi személyisége, 1934. szeptember 11-én elutasította.

A rend a temesvári törvényszék határozata ellen 1934. október 14-én a bukaresti Semmitőszéknél keresett jogorvoslást. Az egyházmegye a rend igazságát 400 000 bánsági hívőnek a királyhoz intézett felségfolyamodványával támogatta. Ghibu, mivel az átírás után a piarista intézet komplexumot a város által nem tudta birtokba vétetni, Temesvárt 1934. december 19-én tartott revízióellenes gyűlésen vádjait a piarista intézet ellen megismételte, s kiegészítésül az intézetet a revíziós törekvések szolgálatába állította, azonban a gyűlés határozati javaslata nem találkozott a románság általános helyeslésével.³²

Anghulescu miniszterrel a piarista rend ügyében történendő tárgyalásomnak ezek voltak az előzményei. Világosan értésemre adták, hogy milyen alapon tárgyalnak velem. A rend legfőbb érdekei forogtak kockán, miért is nagy aggodalommal készültem a bukaresti útra. Pteancu generális-igazgatót május elején értesítettem, hogy május 15-én szándékom Bukarestbe utazni, s kértem, hogy erre az időpontra legyen ő is ott. Levelemre ugyan választ nem kaptam, de azért

³² A temesvári újságok közleményei.

mégis útnak indultam. Bukarestben másnap, május 16-án a Közoktatásügyi Minisztériumban Pteancu után érdeklődtem. Jelentették, hogy a hivatalában a Közoktatásügyi Minisztérium épülete mellett megtalálható. Felkerestem a helyiségében, üdvözöltem. Szívélyesen és barátságosan fogadott, s két-három ízben május 16. és 17-én a miniszteri fogadás előtt vele tanácskoztam. Rendszeresen nem tárgyalt, semmi előterjesztést nem tett, hanem mint észrevettem, inkább nézetemet és szándékomat volt célja belőlem kivenni.

A közoktatásügyi miniszter fogadása május 18-án vasárnap 9 órakor történt meg Alexandru Pteancu és Iosif Popovici kolozsvári egyetemi tanár és országgyűlési képviselő jelenlétében. Előtte Nagy Károly ref. püspököt fogadta a miniszter. Meg akartam várni, míg Nagy Károly dolgával végez, s csak őtána szándékoztam bemenni a tárgyalási terembe, azonban Popovici felszólított, hogy egyszerre menjünk be mind a ketten, ami meg is történt. Anghelescu azonban ezt megjegyzés nélkül nem hagyta. Bizonyára csak azt akarta tudni, hogy értéke már románul, s felém fordulva kérdezte, hogy egy kat. pap, reformátussal együtt akar-e vele tárgyalni? Erre én távozni készültem a teremből, mire ő ottmarasztalt.

Nagy Károly ügyét rövidesen elvégezvén, reám került a sor. Előterjesztettem neki, hogy mivel a piarista tanárok, bár tanulják a román nyelvet, de ezen előadni még nem tudnak, átmeneti intézkedések foganatosítását kérem a román nyelv, történelem, földrajz s alkotmánytan tanítását az 1923/1924. tanévben csak az I–IV. osztályban engedélyezze, s csak az 1924/1925. tanévben vezetessenek be ezen tárgyak román nyelven az I–VIII. osztályban. Tanárokat ezen tárgyakra mindaddig, míg a rendnek nincs ezekre tanára, az állam bocsásson a rendnek rendelkezésére. Kijelentettem, hogy a rend a nagykárolyi s temesvári intézetekben a magyar osztályok mellett a párhuzamos román osztályokat bevezeti, az 1925/1926. évben megnyitja az I. osztályt, azután minden tanévben egy-egy osztályt. Kértem rendi intézeteinknek a törvény által biztosított segélyezést, amelyből, mint a magyar világban volt, a rajz- és a tornatanár fizetését kapná. A kolozsvári rendi tanárképző részére segélyt azon címen, hogy az állam a máramarosszigeti róm. kat. piarista intézetünket tanítás céljaira lefoglalta. Stipendiumot a rendi tanárok részére, hogy a román nyelvet elsajátíthassák. Továbbá rendi intézeteink nyilvánossági jogát, s hogy az alkotandó új kultusz törvényben a piarista rend jogi személynek ismertessék el s mivel a rend a Szentszéktől már önálló alapon szervezett a rendfőnököknek, biztosításuk mindazon jog, ami a szerzett jogok s a rendi konstitúciók alapján megilleti.

Az előterjesztést magyarul és részben románul olvasva tettem meg. A miniszter meghallgatta előterjesztésemet, s értésemre adta, hogy ezeket foglaljam írásba, s a választ másnap 9 órakor a Közoktatási Minisztériumban fogja megadni.

Előterjesztésemet aznap délután elkészítettem és egy jóságos szívű, Bukarestben élő erdélyi pap (Fischer) segítségével vasárnap délután románra fordíttattam. Másnap reggel megjelentem a minisztériumban. Vártam egy ideig, amikor Pteancu megjelent, s átvévén tőlem az iratot, értésemre adta, hogy a miniszter nem fog megjelenni, s így a tárgyalás befejeződött.

A miniszterrel való tárgyalásra a választ Pteancu Kolozsvárt, 1923. július 11-

iki tanácskozáson adta meg a már említett módon. A miniszter Both memorandumában – mondta – halogatást látott. Azért rendelte el a gyors végrehajtást azzal, hogy a szerzetesiskolák csak román kultúrát szolgálhatnak Romániában, s megmásítva írásomat ezen módon terjesztette elő: „Kérték a piaristákat a román tagozat felállítására, de ők nem voltak hajlandók.”

Az egyházak az 1923. szeptember 11-én, Nagyváradon tartott értekezletükből kifolyólag az anyanyelvi oktatás s más egyházi ügyek tárgyában – közli – memorandummal fordultak Brătianuhoz. Az Erdélyi Róm. Kat. Státus 1830/1923-iki felterjesztésének az eredménye lett, hogy azt az indokolást, amely szerint a szerzetesek a státusnál csak „alkalmazottak,” a miniszter elfogadta, s a fenntartói jogot a tanítási nyelvre a többi egyházmegyében is sértetlenül hagyta, s így a piaristák Kolozsvárt a nemzeti tárgyakat kivéve magyar nyelven taníthattak. Az intézeteiket fenntartó szerzetesekre azonban kemény és szigorú rendelkezéseket bocsátott ki.

Az új rendeletek már nem veszik tekintetbe azon szempontokat, amelyek szerint a rendi intézeteknél is a tanulók 90%-a magyar nemzetiségű és magyar anyanyelvű, amint volt a temesvári piarista főgimnáziumban, az 1922/1923. tanévben 785 tanuló közül 694 magyar nemzetiségű tanuló.³³ Ravasz célzattal kieszelt, püspöktől nem függő szerzetesiskolákra kiadott 100090/1923. sz. miniszteri rendeletnek célzata az volt, hogy miután a nagyváradi premontreit 1923. január 17-én, a piaristáktól vezetett nagykárolyi főgimnáziumot 1923. június 11-én bezárta, a szilágysomlyói minorita főgimnázium működését 1923-ban megszüntetésre kényszerítette, a temesvári piarista intézet az új rendelet folytán magától megszűnjön, s ez maga után vonja a kolozsvári róm. kat. státusi intézetből is a piaristák távozását.

A szerzetesekben Anghulescu tanácsadói félelmetes erőt láttak, kevesebbet az apácáktól vezetett intézetekben. Ezért kitűzött cél volt: őket romanizálni, vagy ha erre nem hajlandók, az új kibocsátott közoktatásügyi rendeletekkel Romániából kitelepíteni.

³³ A *timişoara*i (temesvári) kegyestanítórendi róm. kath. főgimnázium értesítője, 1922/1923, i. m., 30.

XI.
A ROMÁN NYELVŰ TANÍTÁS BEVEZETÉSE
(1923/1924. TANÉV)

Anghelescu 100090/1923. sz. rendelete. A szülők mozgalma. Az igazgató memoranduma Anghelescuhoz 1923. október 3-án. Egyházi s világi vezető férfiak közbenjárása intézetünk érdekében. A temesvári Polgári Szervezet memoranduma. Pteancu 1923. október 16-án váratlanul megjelenik az igazgatói irodában. Az intézet kényszerhelyzete. Temesvár s a Délvidék iskolaügyeinek siralmas képe az 1922/1923. tanév végén. A Polgári Szervezet memorandumának átnyújtása Ionel Brătianunak Temesvárt, 1923. november 12-én. Az egyházi főhatóság memoranduma. Az 1923. március 9-iki audiencia Bukarestben Ferdinánd királynál. Az iskolafenntartó egyházak tanácskozásai s tárgyalásai Bukarestben Anghelescuval. A Népszövetség képviselői 1923. augusztus 4-én Kolozsvárt. Tárgyalás az egyházak fejével. A tanítás megkezdése román nyelven 1923. október 17-én. Pteancu látogatása 1924. május 21-én. Csergő Lajos rajztanár s a VIII.A és VIII.B osztály tanulóinak tablója 1924. június 19-én. A VIII. osztály abszolváló vizsgálatai az 1923/1924. tanév végén. A bakkalaureátusi törvény 1925. február 24-én. A bakkalaureátusi vizsgálatok gyászos eredményei. Costachescu 1929-ben, Iorga 1931-ben módosítja a bakkalaureátusi törvényt.

Anghelescu rendeletei a kisebbségi tanulók más kisebbségi iskoláiban való beíratására, a román nemzeti tantárgyak tanítására, a hittannak s a kisebbség anyanyelvét kivéve a többi tárgyaknak román nyelven, mint előadási nyelven elrendelése a felekezeti kisebbségi s legfőképpen a szerzetesiskolákat az 1923/1924. tanév küszöbén a legnehezebb helyzet elé állították. A szülők Anghelescu rendeleteivel az 1923/1924. tanév küszöbén tanácstalanul állottak. A teljes bizonytalanság úgy hatott, mintha a lélekharangot húzták volna meg a felekezeti iskolák felett. A szülők panasza s feljajdulása, mivel gyermekeik szabad tanítási s nevelési jogát sértették a közoktatási miniszter rendeletei, nagy méreteket öltöttek, mégis az 1923/1924-iki tanévre intézetünkben az első A–B osztályba szeptember 1–4. napján 97 tanuló iratkozott be.¹

Az egyházak közbenjárása s fellépése folytán, mivel a fenntartói s a tannyelv megállapításának joga volt veszélyeztetve, Anghelescu a 10588/1923. sz. rendeletén változtatott, s csak a nemzeti tárgyakra: a román történelem, földrajz s alkotmánytanra változtatta át a román nyelven elrendelt tanítást. Megtoldotta azonban előbbi rendelkezését a 100090/1923. sz. rendelettel, amely szerint a püspöktől nem függő szerzetesiskolák I. osztályában az 1923/1924. tanévben a hittant s az anyanyelvet, mint tantárgyat kivéve, minden tárgyat románul kell előadni.

¹ A timișoarai (temesvári) kegyestanítórendi róm. kath. főgimnázium értesítője, 1923/1924, i. m., 23.

Ezen rendelet a beíratások után, szeptember 23-án érkezett meg és visszamenőleg 1923. szeptember 1-jével lépett érvénybe. Ez a romanizálást legélesebben körvonalazó rendelet, mint kivételes intézkedés, kiáltó jogtalanság volt reánk, mert csak Temesvárt a piarista és a Notre Dame intézeteket sújtotta, s ezeket az intézeteket a legnagyobb megpróbáltatás elé állította. Kétségbeejtő heroikus létküzdelem hosszú sorozatának kezdetét jelenti ez a rendelet, amely azt hiszem, páriját ritkítja az iskolák életében.

A beíratásokat az előírás szerint szeptember 1–4. napján elvégeztem, s mivel a minisztériumból kiszivárgott, hogy az egyházmegyéék memorandumára, s a státus 1830/1923. sz. felterjesztésére kedvező választ kapnak, a tanulókat abban a reményben vettem fel, hogy a magyar tanítási nyelv a nemzeti tárgyak kivételével érvényben marad. Reményemben azonban csalatkoztam, mert 1923. szeptember végén megküldte Petrovici tankerületi főigazgató 4649/1923. sz. a. a hivatalos értesítést a 100090/1923. sz. miniszteri rendeletről. Az oktatás az összes felekezeti iskolában e rendelet alapján továbbra is a tanulók anyanyelvén történt, kivéve a nemzeti tárgyakat, de ez a rendelet – írja – nem vonatkozik a temesvári piarista és a temesvári Notre Dame gimnáziumokra, azzal a megokolással, hogy ezek az intézetek 1918 előtt nem függték a püspöktől.

Ez a kivételes intézkedés a társadalom összes rétegében, mint kiáltó jogtalanság s az intézet megsemmisítésére futó s kieszelt eszköz tűzként terjedt el, engem úgyis, mint igazgatót, úgyis, mint vikáriust a legnehezebb helyzet elé állított.

A tanári testülettel történt megbeszélés alapján elhatároztam, hogy a rendeletet meg fogom folyamodni, s abból az elvből kiindulva, hogy a jogvédelem nem büntetendő cselekmény, mert folyamodni, fellebbezni minden jogállamban lehet és szabad, s mert a tanulókat azon hiszemben vettem fel, hogy a tanítás nyelve magyar marad, s mert a szülők is ezen alapon írárták be gyermekeiket, az újságokban közzétettem, hogy a szülőknek a már befizetett felvételi s tandíjat visszafizetem, s fiaikkal a szülők szabadon rendelkezhetnek.²

A rendelet végrehajtását a saját felelősségemre elhalasztottam, s az előadásokat, mivel egyetlen egy szülő nem vette ki gyermekét, könyvek beszerzése nélkül megkezdtem az I. osztályban is a régi tanterv szerint, s első sorban elkészítettem a felülfolyamodást a közoktatási miniszterhez. Ehhez szükségem volt a szülők írásos nyilatkozatára, miért is őket a tanulók útján felszólítottam, hogy jelentkezzenek az igazgatói irodában. A szülők nevei megtalálhatók az 1923/1924. tanévről szóló értesítőben³ s ugyanezen évi igazgatói iktatókönyvben. Három vidéki szülő kivételével mind megjelentek és szabad elhatározásukra bíztam a következő nyilatkozat aláírását:

„Alulírottak, akiknek gyermekei az 1923/1924. tanévre a temesvári róm. kat. piarista főgimnázium első osztályába beiratkoztak, arra kérjük a közoktatási miniszter urat, mivel gyermekeink katolikusok és magyarok, a timișoarai-temesvári róm. kat. feleke-

² *Das Schicksal der Temesvarer Piaristen Obergimnasiums* 1923. szeptember 30. és a többi helybeli lapok cikkei.

³ *A timișoarai (temesvári) kegyestanítórendi róm. kath. főgimnázium értesítője*, 1923/1924, i. m., 30, 12–13. Igazgatói iktatókönyv 1923/1924. tanévről 164–1923. sz.

zeti piarista főgimnáziumban tovább folytathassák tanulmányaikat, s ott magyar anyanyelvükön nyerhessenek oktatást.”

Megindokoltam nekik, hogy ezen nyilatkozatra szükség van, mert ezeket a folyamodványhoz fogom csatolni. A szülők ezen nyilatkozatot három vidéki szülő kivételével, akik nem jelentek meg, aláírták. A szülői nyilatkozatok után elmentem Petrovici tankerületi főigazgatóhoz, s jelentettem neki, hogy a magyar tanítás ügyében a közoktatásügyi miniszterhez fellebbezést nyújtok be, miért is kérem, szíveskedjék az intézetbe eljönni s tényleg meggyőződni arról, hogy a tanulók magyar anyanyelvűek. Ezt azért tettem, hogy a közoktatásügyi miniszter hivatalos közege s képviselője is igazolja a tényállást. A főigazgató megjelent a két első osztályban. A legtöbb tanulóval beszélt. Kikérdezte őket, hogy mi az anyanyelvük, tudnak-e más nyelvet, hol jártak iskolába? A tanulók mind magyar anyanyelvűeknek, magyar nemzetiségűeknek vallották magukat. Mind magyar iskolába jártak. Az elemiben románul még semmit sem tanultak. A megejtett vizsgálat után elkészítettem a kérvényt, s a főigazgatóhoz elvittem, csatolva hozzá a szülők nyilatkozatát. Megkértem, hogy a megállapított tényeknek megfelelően terjessze be.

A folyamodványt román nyelven október 3-án 164/1923. sz. a. nyújtom át a tankerületi főigazgatónak a miniszterhez való sürgős felterjesztésre, s kérem a rendelet végrehajtásának elhalasztását. Az indító okok ezek voltak: A piarista intézet eddig felekezetinek ismertetett el. A szerzetesiskola már létezésénél fogva sem lehet más, mint felekezeti iskola. Gyökerét a kat. egyházban bírja s célja elsősorban a kat. egyház szolgálata. A szerzetesiskolák mindig függtek a püspöktől. A püspöki joghatóság nélkül rendek az egyházmegyék területén nem léteznek. Romániában most csak állami s felekezeti iskolák léteznek. A felekezeti iskolák közé tartozik a temesvári piarista intézet is. Felekezeti jellegét eddig az állam is elismerte, a minisztérium, valamint a főigazgatóság a rendeleteket a püspök útján küldötte meg. Az új megkülönböztetés, püspöktől függő és nem függő szerzetes felekezeti iskolák jogi állapotának meghatározása ismeretlen fogalom. A felekezeti iskolának jellegét az iskolának tanárai s tanítványai adják meg. A temesvári piarista intézetnek tanulói 80%-a katolikusok,⁴ s tanárai a román nyelv tanárain kívül s egyik segítő tanáron kívül mind katolikusok. A szerzetesrendek felekezeti iskolái a magyar állam idejében is a tantervet tekintve annyira függetlenek voltak az államtól, hogy midőn az 1890-iki t. c. XXX. §. a görög-pótló tanítást elrendelte, a rendek tiltakozó szavukat emelték fel az ellen, s a piarista rend csak az állammal kötött külön szerződés után vezette be iskoláiba a görög-pótlót, mint tantárgyat.⁵ A 10596/1923. sz. rendelet megváltoztatását a szerzetesrendek képviselőjében július 11-én Kolozsvárt is kérelmeztem, s míg egyöntetű volt minden szerzetesiskolára a 10596/1923. sz. rendelet, nem az a 100090. sz. rendelet, de valamint a többi felekezeti iskolák nem képesek, úgy intézetünk sem tud működni ezen az alapon, sem tanárai, sem tanulói nem bírják még a román nyelvet, miért is kérem, hogy a temesvári piarista róm. kat.

⁴ *A timișoarai (temesvári) kegyestanítórendi róm. kath. főgimnázium értesítője, 1922/1923, i. m., 30, 13.*

⁵ PIRCHALA Imre, *A magyarországi középiskolák rendje, i. m., 388.*

főgimnázium is felekezetűnek ismertessék el, s a többi szerzetes- és felekezeti iskolákkal egyforma bánásmódban részesítessék.

A memorandumot megküldtem a világi s egyházi legelőkelőbb férfiaknak, s Fülöp Béla Temesvár szenátora útján 186/1923. sz. a. Ferdinánd királynak.

Nagyon jelentősnek gondoltam Aurel Cosmanak, Temesvár képviselőjének, miniszternek közbenjárását, aki a képviselőválasztás előtt tartott beszédében a felekezeti oktatás fenntartása mellett nyilatkozott, s intézetünknek nemcsak tanítványa volt, hanem mint gör. kel. román tanulója a kegyesrendi házban, mint felszolgáló fiú ingyen ellátásban részesült. Reményemben csatlakoztam.

Levellet írtam 1923. október 3-án Raymund Netzhammer bukaresti róm. kat. érseknek, s közbenjárását kértem a királynál. Levelemre október 7-én válaszolt, s arról tudósított, hogy ő ebben az ügyben nem remél eredményt az ő befolyásától, de Pacha Ágoston apostoli adminisztrátorral Bukarestben értekezni fog.

A folyamodványt elküldtem Dolci apostoli nunciussnak is, mellékelve hozzá az intézet s a rendház fényképét, hathatós befolyását kérve Ferdinánd királynál. Válaszát 1923. november 6-iki kelettel Nunziatura Apostolica Rumunia 3518/1923. sz. a. küldötte meg:

„Admodum Rev. Patri Francisco Both Vicario provinciale. Photographias, quas misisti, libenter accepi et in iis templum, lyceum, ceteraque aedificia, arte constructa, quam maxime miror. Iam ea tuenda intercessi apud Ministerium Relationum Exterarum et nunc spero, ut opera mea quam Deiparae Virgini enixe commendo, Tibi profutura sit. Vale in Domino. Angelus Maria Dolci archiepiscopus, nuntius apostolicus.”

Az intézet annyira megnyerte a nuncius tetszését, hogy mint később Pacha Ágoston apostoli adminisztrátor nekem mondotta, állandóan az íróasztalán tartotta.

Megküldtem a memorandumot 1923. október 8-án Pacha Ágostonnak, az egyházmegye főpásztorának, pártfogását s közbenjárását kérve Bukarestben a nunciussnál, az érseknél, a vallásügyi és közoktatási miniszternél. A miniszternek 137/1923. sz. a. felterjesztést is tett, s később december 5-én Bukarestben személyesen is tárgyalt az intézet ügyében, de sikeres eredmény nélkül.

Megmozdult Temesvár polgársága is ősi intézetéért. A Polgári Szervezet Temesvár egész polgárságát képviselte, s ennek a nevében nyújtotta be a folyamodványt Anghelcsuhoz Nemes József elnök s Vuchetich Endre főtitkár Aurel Cosma, Temesvár képviselője útján. A folyamodvány hivatkozott a piarista intézet kimondottan felekezetiiségére. Szerzetes-tanárai mind román állampolgárok s az egyházmegye főhatósága alatt állnak. A püspöknek felettük joghatósága van. Tanárai s tanítványai katolikusok. A felekezeti iskolák osztályából való kivonás által, az intézet különálló, nem létező kategóriába soroztatott be. Minden rendelet a 10596/1923. sz. rendelet előtt s után az egyházi főhatóság útján közöltetett az intézettel, tehát felekezeti jellege elismertetett. A szülők abban a tudatban írták be gyermekeiket az intézetbe, hogy a tanítás az anyanyelven fog történni. Az intézet Temesvár s a Délvidék egyetlen felekezeti iskolája, s így a 100090/1923. sz. rendelet a bánási magyar katolikusokat erősen sújtja. Kérik a minisztert, hogy kivételes rendelkezésétől annál is inkább tekintsen el, mert azt a tankerületi főigazgató tévesen értelmezte csak a piarista s a Notre Dame intézetekre.

Az Erdélyi Róm. Kat. Státus 1923. október 25-én tartott közgyűlésén foglalkozott intézetünk sorsával, s folyamodványba befoglalta a temesvári piaristák gimnázium ügyét is. E gimnázium – indokolja – a Csanádi Püspökséggel szoros jogviszonyban állván, az a kérésünk, hogy a tanintézet szintén felekezeti tekintetűnek tannyelv tekintetében.⁶

Közismert dolog, hogy a szerzetesiskolák voltak prototípusai a felekezeti iskoláknak. A protestáns iskolák s a többi felekezeti iskolák csak jóval később keletkeztek, és ez a rendelet azért is ellenkezik a törvénnyel, az egyházjoggal s a kat. felfogással, mert a szerzetesrendek s az állam közt szerződés szabályozta a viszonyt, amely a román impériummal megváltozott, miért is a rendeletet „képtelenségnek” kell tekinteni.⁷ A rendeletnek nincs más célja, mint az, hogy ennek a kat. műintézetnek a megsemmisítésével a pompás épület más kezére jusson.⁸

Az Anghelcsuhoz benyújtott memorandumra októberben válasz írásban nem érkezett, hanem e helyett Alexandru Pteancu generál-direktor október 16-án minden bejelentés nélkül Temesvárra jött. Az igazgató tudta nélkül reggel Ion Petrovici főigazgatóval bejött az intézetbe, s egyenest felment az első osztályokba. A tanulók anyanyelvét tudakolta és hogy az előző évben hol végezték az elemi osztályokat. Ezután Petrovici főigazgatóval lejött az igazgatói irodába, s ezen kijelentést tette. Az I. osztályban a román tanítást feltétlenül be kell vezetni, ellenkező esetben megszünteti az első osztályokat, vagy a piaristákat állami tanárokkal fogja helyettesíteni. A II. osztályból az izraelita tanulókat kizárta.

Pteancu korlátlan hatalommal és megbízással rendelkezett. Kijelentésére válaszul az volt, hogy a szülők a beíratáskor gyermekeiket nem állami tanároknak, hanem piaristáknak bízta. Kényszerhelyzet elé állítva, a román nyelvű tanítást az első osztályokba be fogom vezetni.

A piaristák közül Sütöry István és Cspoti Lajos tudott románul tanítani, s a román nyelvet tanító a rendtől alkalmazott két román tanár. Október 17-én román előadási nyelven kezdtük meg a tanítást a két első osztályban. A földrajz, történelem s alkotmánytan a IV. osztályban már a tanév elejétől román nyelven adatott elő.

A román nyelvű tanítás tehát drákói módon vezetett be az intézetben. Pedagógiai és didaktikai képtelenségnek s lehetlenségnek tartjuk, s minősítjük ezen eljárást. Kis tanulókat, akik még az elemiben semmit sem tanultak románul, minden előkészület nélkül, hevenyében, rögtönzötten román nyelvű tanításra kényszeríteni, az előmenetel s haladás lehetőségétől megfosztani.

A piarista intézetek sorsa függött ezen rendelkezéstől, a parancs nem teljesítése esetén a rend működését Romániában befejezettnek kellett volna tekinteni. Pteancu látogatásának eredményeképp az intézetet miniszteri megintésben részesült, s ettől kezdve a miniszteri megintések egymást követték. Az elsőt (3208/1923.) azért kapta, mert a 26169/1923. sz. a. szeptember 23-án érkezett

⁶ BALÁZS ANDRÁS, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez 1919/1929 Cluj–Kolozsvár, Minerva. 1929, 114. Felsőfolyamodvány a sérelmes iskolarendetek ügyében.*

⁷ BLASKOVICS Ferenc, *A temesvári piarista gimnázium tannyelve*, Temesvári Hírlap, 1923. október 2.

⁸ *Das Temesvarer Piaristen gymnasium*, Temesvarer Zeitung, 1923. október 2.

rendelet ellenére szeptember 1–4. és szeptember 5–14. napján⁹ elrendelt beíratáskor a zsidó tanulókat, akik magyar nemzetiségűeknek vallották magukat, az I. osztályba felvettem. A másodikat (122007/1923. sz.) azért kapta az intézet, mert a 100090/1923. sz. rendelet elhalasztását kértem. A harmadik intézés Csergő Lajos rajztanár tablórajza miatt (76473/1924. sz.) érte az intézetet a nélkül, hogy az igazgatónak a rajz készüléséről tudomása lett volna. Ezen harmadik intézés hivatalosan, mint második intézés tétetett közzé, s így érkezett meg hozzám a főigazgatótól is. Az 1925/1926. tanévben az illetékes vezérinspektor javaslatára Bérczy János tornatanár miatt, mivel a tornaórán nem vezényelt román nyelven, bár ekkor a román előadási nyelv még csak az első három osztályban vezetett be, az intézet és a tornatanár elsőfokú megintésben részesült. Az intést a 30211/1926. VKM. (Magánoktatási General Direktorság) március 31. rendelete nem indokolja meg.

Temesvár s a Délvidék siralmas iskolaügyi viszonyait az 1922/1923. tanév végén sötét vonásokkal jellemzi a Magyar Párt újabb memoranduma. A magyarságot újabb s újabb rendeletekkel fosztják meg békeszerződésileg biztosított jogaitól. A régi érdemes tisztviselők sorra való nyugdíjazása mellett már a megrokkant nyugdíjasoknak sem utalják ki csekély éhbérüket. A kormány és közegei különösen keményen sújtják Temesvárt s a Bánságot. A vidéki magyar iskolák közül alig működik már egy-kettő. Több ezer magyar gyermeknek nincsen itt a Bánságban magyar iskolája. Temesvárt a népiskolák után jönnek a középiskolák. A zárdában s a piarista iskolában megváltozik a magyar tanrend. A reál-gimnáziumban az idén már nem nyílik meg az V. és a VI. magyar osztály. A temesvári magyar óvodák beszüntetésével a temesvári kereskedelmi iskola magyar tagozatának beszüntetését is elrendelte a miniszter.¹⁰

Temesvárt a magyar óvodák megszüntetését a miniszter 61721/1923. sz. a. rendeli el és 750 magyar gyermeket fosztott meg a tanítástól. A 11 óvónőt áthelyezi szeptember 1-ig az ókirályságba, de ugyanakkor meghagyja a négy román és négy német kiseddóvót s óvónőket. A felsőkereskedelmi magyar tagozatát a 65440/1923. sz. rendelet szünteti meg.¹¹

Ferdinánd királynak november 12-én végzett temesvári látogatása alkalmából a hatóságokhoz intézett szavai: „Bánjanak a kisebbségekkel megértőleg,” arra bírták a Magyar Pártot, hogy Ionel Brătianu miniszterelnöknek, aki a király társaságában szintén Temesvárt volt, újabb memorandumot nyújtott át, felsorolva benne Temesvár s a Bánát iskolásérelmeit.¹² Ez az emlékirat a piarista

⁹ A *timișoarai (temesvári) kegyestanítórendi róm. kath. főgimnázium értesítője*, 1922/1923, i. m., 37.

¹⁰ Már csak könnyeink vannak, Temesvári Hírlap, 1923. augusztus 1. A *Bánság magyar iskola nélkül*, Temesvári Hírlap, 1923. augusztus 12., *Az óvónők ügye*, Ugyanott.

¹¹ A *Magyar Párt memoranduma*, Temesvári Hírlap, 1923. augusztus 12. *Most jönnek a gyermekkertek. Das Ende der ungarischn Kindergärten*, Temesvarer Zeitung, 1923. augusztus 5. *Die Verstümmelung der Temesvarer Handelsschule*, Ugyanott. *Die singestellte Eisenbahnpensionen*, Temesvarer Zeitung, 1923. augusztus 8. *Két fájó seb a magyarság kultúráján*, Temesvári Hírlap, 1923. augusztus 8. *A magyar óvodákért s a kereskedelmi magyar tagozatért*, Temesvári Hírlap, 1923. augusztus 8.

¹² *Das Memorandum der Ungarische Partei an den Ministerpräsidenten*, Temesvarer Zei-

14. A temesvári gimnázium tanárai és diákjai az udvaron. A kép baloldalán, civil ruhában ül Németh János számtantanár, mellette egy Nagy Aurél piarista. A kép közepén négy piarista tanár látható: Dronka András(?), Wolf János, Panyik Tóth Lajos (igazgató), Mertz Károly. A jobb oldalon ülő piarista Princzinger István. (Foto Leonardo felvétele, 1930 körül, Erdély István hagyatékából, Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény).

intézet sorsát is újból feltárta, azonban mint a többi, úgy ez is eredmény nélkül maradt.

Az intézetért több részről megnyilvánult mozgalom nem másította meg az intézet sorsát. Anghelesu hajthatatlan maradt. Minden közbenjárás eredménytelen volt. Döntése 1923. november végén hivatalosan közzétetett, s minden érvelés hiábavalónak bizonyult.¹³

Mindenki, mint Temesvár a Bánság egyetlen magyar iskolájának elvesztését látta a kivételes drákói rendelkezésben. A magyarság legféltettebb kincsének elvesztését nem tudta feledni, s bár anyagiakban megfogyottan továbbra is hű maradt az intézethez, s a tanulók igen nagy nehézséggel küszködve iparkodtak a kormány rendeleteinek megfelelni.

Anghelescu a közoktatásügy terén gyökeres s felforgató újításaival felkavarta a csatolt területek nyugalmát, s ha ezeket a rendeleteket összefoglaljuk, világosan látjuk belőlük a Brătianu-korszak iskolapolitikáját. A 78129/1922. sz. november 12-iki, a miniszter engedélye nélkül bármely fokon s bármely jellegű felekezeti iskolánál megtiltja a tanárok alkalmazását. A 26169/1922. sz. szeptember 23-iki rendelet megtiltotta más kisebbségi tanulók felvételét. A 2167/1923. sz. február 15-iki csak képesített tanárokkal engedi meg kisebbségi intézetekben

tung, 1923. november 16.

¹³ A piarista gimnázium sorsa végleg eldőlt, Temesvári Hírlap, 1923. november 29.

a román nyelv tanítását, az 1682/1923. sz. rendeletével a tanév elején felvett VIII. o. magántanulók az állami német-magyar intézetbe utaltattak át. A 3117/1923. sz. március 17-iki rendelet eltiltja a magánvizsgálatokat a felekezeti iskolákban, a 6505/1923. sz. március 13-iki rendelet már nyilvános és nem nyilvános jogú magániskolákat említ, s az érvényes bizonyítványok feltételül az egységes tantervet, s a román nyelv tanítását jelöli meg. A 6776/1923. sz. március 17-iki rendelet az egységesítésre vonatkozik; a 7394/1923. sz. április 2-iki a program-analitika egységesítésére; a 7394/1923. sz. áprilisi elrendeli a tanév végén a IV. osztály után az *examen absolviret* (befejező vizsgálatot), a 100088/1923. sz. rendelet az 1923/1924. tanév második felére a román vizsgálatot; a 10596/1923. sz. rendelet után kizárólag csak intézetünkre s a temesvári Notre Dame gimnáziumra vonatkoztatta a 100090/1923. sz. rendeletet stb. Ez utóbbi és a 100088/1923. sz. a legsúlyosabb, mert teljesítésük óriási, majdnem lehetetlen feladatot rótt a fenntartókra, tanárookra és tanulókra. Az egyházi főhatóságok memorandumokkal ostromolták Anghelescut, s minden követ megmozdítottak ezen rendeletek megmásítására vagy visszavonására. Adott válaszul, mielőtt még a miniszter hivatalos határozata megjelent volna, amelyet az illetékes egyházi hatóságokkal majd közölni fog, egyik erdélyi lapban megjelent *Anghelescu huszonkét pontja*¹⁴ címen egy közlemény azon tanügyi újításokról, amelyeket minisztertanács elé fog vinni, s ott fog ezekről határozni. Ezek közül csak legfontosabbakat említem, mint olyanokat, amelyek később elrendeltettek: az egyházi főhatóságok felterjesztésüket csakis a főigazgatók (inspektorok) útján küldhetik el a minisztériumnak, a magántanulók egyáltalán nem vehetők fel, felekezeti iskolákba zsidók nem járhatnak, minden felterjesztés csak románul történhetik, csak Romániában megjelent s a közoktatásügyi minisztertől jóváhagyott tankönyveket lehet használni. A felekezeti iskolák román nyelven kötelesek tanítani a román nyelvet s a nemzeti tantárgyakat, a szerzetesi iskolák első osztályában a tanítás nyelve román, a koedukáció szigorúan tilos, a zsidó iskolákban románul kell tanítani, ellenkező esetben bezáratnak, az elemi iskolákra a 9644/1923. sz. rendelet kötelező, a felekezeti tanároknak s tanítóknak 1924. június végéig románul vizsgálatot kell tenni. A huszonkét pontból ezek a legfontosabbak. Rendeletileg később mind kötelezővé tétettek.

Az államsegély elvonása, az agrárreform által a kulturális intézmények alapítványaiban okozott nagy veszteséget, a kisebbségi tanulók elvonása az egyes felekezeti intézetekből a fenntartókat megrémítette. Felekezeti intézetek bezárása, a nyilvánossági jogtól való megfosztás az összes felekezeti iskoláknak két-nyelvűvé tévése, a fenntartó egyházak jogaiba beleütköző újabb és újabb rendeletek annál inkább jogtalanságoknak vétettek, mert a magyar állam összes jogszabályait Románia 1923. alkotmányának 135. §-a az egységes szabályozásig érvényben hagyta. A magyar faji, vallási, kulturális és gazdasági intézmények megmentésére Ferdinánd királyhoz fordultak, felségfolyamodványt nyújtottak be hozzá, Ionel Brătianuval s Anghelescuval Bukarestben több alkalommal tárgyaltak az égető kérdésekről.

Erdély tevékeny s fáradhatatlan püspöke, Mailáth Gusztáv Károly a tanügyi

¹⁴ *Anghelescu huszonkét pontja*, Keleti Újság, 1923. szeptember 22.

és az agrársérelmek orvoslására Ferdinándnál, Románia királyánál a csatolt területek kat. egyházfői részére királyi audienciát eszközölt ki, amelyen ezen ügyekben memorandumot is nyújtanak át a királynak. A királyi audencia 1923. március 9-én délután történt meg.

Mailáth vezetésével a küldöttség tagjai voltak Karácsonyi János a Nagyvárad, Magyary Pál prelátus a Csanádi Egyházmegye képviselőjében. A Szatmári Egyházmegye képviselője nem jelent meg. Mailáth a szerzetesrendek képviselőjeként, mint a piarista rend vikáriusát engem is meghívott, s március 7-én Bukarestbe utaztam.

Mailáth már előbb megérkezett Bukarestbe, s látogatást téve többek között Marghilomannál és Iorgánál, bemutatta nekik a memorandumot, akik mindketten a memorandum utolsó részének elhagyását tanácsolták, ami meg is történt. Az audencia öt órára volt kitűzve. Megérkezvén a királyi palotába, a királyi ház minisztere Mișu, a király szárnysegédével fogadott bennünket, s miután a fogadószobában négyszer beírtuk a nevünket a kitett könyvbe, egy cédulán a királyi ház minisztere jelentést tett a királynak, s bevezetett bennünket a királyi nagyterembe.

Belépésünk után, nem sok idő múlva megjelent az uralkodó hatalmas királyi alakja. A legmélyebb hódolattal köszöntöttük, s Mailáth püspök üdvözlése után egyenként bemutatta a küldöttség tagjait, előadta alázatos kérelmeinket, egyenlő jogokat kérve Románia minden polgárának. Az uralkodó jóságos szívvvel fogadta a küldöttséget, s tagjait külön-külön beszélgetésével s kérdéseivel tüntette ki. Tőlem kérdezte, hogy hány intézetünk van s mennyi a tanulóink száma? A válaszban megneveztem a Romániában működő piarista intézetek tanulóinak számát, s megemlítettem, hogy köztük a múltban igen sok román tanuló volt, akik ma a román államban a legelőkelőbb vezető állásokat töltik be. Kérdezte továbbá, hogy Nagykarolyban – amelyet meglátogattam – merre van az intézet? Tudomása volt a nagyváradai premontrei főgimnázium bezárásáról, s azon értesülése volt, hogy a miniszter irredentizmus miatt zárta be az intézetet. Kértük, hogy a francia eredetű premontrei rendnek különösen papkérdés szempontjából kegyeskedjék segítségére lenni. Mailáth püspök megemlítette az államsegély elvonása miatt a felekezeti intézetek szorult helyzetét, amire Ferdinánd király a román nyelven való tanítást ajánlotta. Ez esetben – mondotta – meglesz az államsegély. Az audiencián a király közvetlenséggel, nyilatkozatával a legnagyobb jóindulatot tanúsította a küldöttség memoranduma iránt, és sajnálatának adott kifejezést, hogy nehéz helyzete miatt nem tud rajtunk segíteni.

Az iskolafenntartó egyházak Bukarestben 1923. március hóban Anghelescuval külön- külön tárgyalásokat folytattak. 1923. november 23–25-én az erdélyi ref. egyházak állásfoglalása s protestálása után, 1923. december 27-én az erdélyi felekezetek együttesen tanácskoztak a sérelmes iskolarendeletekről, s ugyancsak közös értekezlet megtartását kérték Bukarestben a közoktatási minisztertől. Helyt adott kérésüknek, de a rendeletet továbbra is fenntartotta.

Megemlíttem még azon változásokat s mozzanatokat, amelyek az 1922/1923. tanévben, iskolánk életében a közoktatásügyi rendelkezések alapján történtek meg. Az új tanterv a II. osztályban fokozatosan bevezetett. Június 10-én a román nyelv és irodalom köréből kitűzött tételre irodalmi verseny hirdettetett,

ezen az intézet két tanulója dicséretben részesült, május 23-án a helybeli középiskolák tornaversenyén intézetünk tanulói első díjat nyertek. Az év végi osztályvizsgálatok 7394/1923. sz. a. megszűntek, s a IV. osztályra középvizsgálat (kis érettségi) abszolváló vizsgálat rendeltetett el május 8. és 12-én Iosif Popovici egyetemi tanár, országgyűlési képviselő a román nyelv tanítását figyelte meg intézetünkben, az év végi érettségi vizsgálatok Silvius Bejannak, a temesvári állami líceum igazgatójának, mint miniszteri biztosnak elnökletével tartattak meg. A miniszteri biztos az értekezleten kiemelte, hogy a tanulók a román nyelvvel és irodalommal komolyan foglalkoztak. Ez volt az utolsó érettségi vizsgálat. A tanév második felében, 1923-ban elrendeltetik a tanári oklevelek nosztrifikáló vizsgálata (26609/1923. sz. rendelet); az összes használt iskolai tankönyveknek Bukarestbe, a Közoktatási Minisztériumba küldése (26900/1923. sz. rendelet); az intézet összes belső termeire s az intézet homlokzatára a román nyelvű felírás (135366/1923. sz. rendelet); az év végi értesítők az 1922/1923. tanév végétől román és magyar nyelven jelennek meg (3607/1923. sz. rendelet), azután csak román nyelven jelenhetnek meg.

Az erdélyi magyar egyházak iskolaügyi sérelmei a Népszövetségig eljutottak és három kiküldöttje: Colbán (norvég), Ascarte (spanyol), Hoden (francia) népkisebbségi tanulmányozás címen 1923. július-augusztus hónapban Erdélybe jött. Az állam vendégei voltak, s ez mindent megmagyaráz. Kalauzuk Alexandru Pteancu közoktatásügyi vezérfelügyelő volt. Kolozsvárt augusztus 4-én megbeszéléseket folytattak az egyház vezetőivel, akik kérték tőlük sérelmeiknek a Népszövetség elé terjesztését. Külföldi hittestvérek is ellátogattak Erdélybe, de ennek alapján a hatóságok államellenes magatartás címen lelkészek s egyházi vezetők ellen tömeges hadbíróági eljárást indítottak meg.¹⁵

Az intézet az 1923/1924. tanév októberében a kényszerhelyzet folytán az I.A és B osztályokban megkezdte a román nyelvű tanítást. A tárgyakat azon rendi tanároknak osztottam be, akik vállalkoztak arra, hogy a tanulókkal együtt a tanítás révén ők is megtanulják a román nyelvet, s akik tudtak már valamit románul. A tankerületi főigazgató, Petrovici nem emelt kifogást a tárgyak besorolása ellen, s így a tanítást megkezdettük. A IV. osztályban a nemzeti tárgyak tanítására Sütöry István vállalkozott, aki a szünidei tanfolyam után szorgalmasan tanulta a román nyelvet, s mint jó nyelvtelhetségű tanár gyorsan elsajátította, amint ezt az eredmények igazolták.

Alexandru Pteancu generál-direktor 1924. május 21-én váratlanul ismét meglátogatta intézetünket. Minden értesítés nélkül a rendházon keresztül egyenesen az I.A osztályba ment be a román nyelvi órára, innét a IV.A osztályba a román történelemre, majd visszatért az I.A osztályba. Kérdéseket intézett a tanulókhoz a román történelemből és földrajzból, úgyszintén a természetrajzból, bár ezekből a jelzett napon nem is volt óra.

Látogatásáról ezután jelentést tett nekem. Az eredményt nagyszerűnek minősítette, s igen jónak a direkt módszert, amelyet Sütörynél tapasztalt.

A tanév nyugodtan telt el, a tanév nyugodt befejezését azonban egy váratlan esemény zavarta meg. Ősi szokás volt Temesvárt minden iskolánál és így intéze-

¹⁵ *Erdélyi Magyar Évkönyv*, szerk. SÜLYOK István–FRITZ László, 1(1918/1929), 36.

tüknél is, hogy a VIII. osztályt végzett tanulók lefényképeztették magukat, s az osztályfőnök részére díszesebb nagy fényképet (tablót) készítettek emlékül. A VIII.B osztályban a fénykép rajzdíszítésére a tanulók társukat, míg a VIII.A osztályos tanulók Csergő Lajost, az intézet rajztanárát kérték meg. Az igazgatónak erről nem volt tudomása, s ezután érdeklődni nem is tartotta szükségesnek, mert eddig az év végi fényképek minden rajz nélkül készültek, s az új, megváltozott viszonyok közt is abban senki kifogást nem találhatott. A rajztanár a jelen esetben a tanulók felkérésére, a tablóra ráfestette a rendház homlokzatán létező rendi címert, s bele koronát rajzolt, bár tudhatta volna, hogy a koronát a rendőrség levétette úgy a rendház, mint az intézet homlokzatáról, s az állam a rendi címerben az egyházi koronát sem engedélyezi, mert az szerinte a magyar koronára emlékeztet. Ügyetlenségének, vigyázatlanságának és meggondolatlanságának kell betudni, hogy akkor, amikor a rendi címer ügye éppen a korona miatt a hatóságokkal hosszasan tárgyaltatott, s a koronának az intézet s rendház homlokzatairól történt eltávolításával végződött, ezek után arra a merész gondolatra jutott, hogy a rendi címert a benne levő koronával együtt úgy, mint ő azt az intézet építéskor, 1910-ben az igazgató megbízásából megtervezte, a tablóra rearájzolta.

Mindkét tablót a tanulók a Lloyd-soron kitétték a kirakatba a nagy nyilvánosság elé közszemlére. A kirakatban egy kisdiaák, úgy beszéltek, a német-magyar állami liceum tanulója, aki az előző tanévben még intézetünk tanulója volt, a fénykép megtekintésénél felkiáltott „hiszen az a magyar korona”, s felhívta a képre egy éppen a képet szemlélő román hírlapíró figyelmét, aki azután erről a rendőrséget értesítette.

A rendőrség a képet a kirakatból azonnal elvitette, sőt elvitette a VIII. osztályos tanulók tablóját is, azon a címen – bár ez az igazságnak nem felelt meg –, hogy nemzeti színben játszik, s a tablón lévő egyéb rajzokhoz fűzött különféle képzelt értelmezések miatt.

Június 19-én a körmenetről hazaérkezve, a lakásomon várt a rendőrség idézése. Csergő Lajos jóval előttem már a rendőrségen volt, s mint utóbb megtudtam, beismerte, hogy véletlenségből magyar koronát rajzolt a rendi címerbe, ezt ki is sajtírozta, azonban a rajz visszaütött. A rendőrség kérdezte az én véleményemet is. Kijelentettem, hogy én még a tablót nem láttam, s így nem is nyilatkozhatom. Erre a szomszéd teremben elhelyezett fénykép elé vezettek, a megtekintés utáni jegyzőkönyvet csak úgy írtam alá, hogy a tablón levő rajz a piarista rendi címert ábrázolja.

A rendőrségről a tablót Gavanescul hadtestparancsnok magához kérte, s híre terjedt, hogy Csergő rajztanárt hadbírószág elé fogják állítani. Gavanescul tábornok meggyőződést szerzett arról, hogy a rajztanárt s az intézetet semmi célzatosság nem vezette, s Ion Petrovici főigazgatót bízta meg az ügy megvizsgálásával, akik megjelenvén az intézetben a fénykép készülésének körülményei iránt érdeklődött. Megvizsgálta az intézet homlokzatán lévő rendi címert, s arra nézve, hogy a rajztanár vétkes-e, vagy sem – mondotta – szakértőkkel fogják a tablót megvizsgáltatni. Én szavaihoz még hozzátettem, hogy ehhez szükséges a királyi ügyész véleménye is. A tablót szakértőkkel megbíráltatták. Véleményük különböző volt.

A főigazgatóság ezután a tabló ügyét a közoktatási miniszterhez felterjesztette, ahonnan augusztus közepén érkezett meg a határozat: Csergő Lajos rajztanár állásától felfüggesztetett. A tanártestületből való kizárását a Magánoktatás általános igazgatóságának a 76473/1924. sz. a. kelt rendeletét 1924. december 2-án 8050/1924. sz. a. küldte meg a temesvári főigazgatóság. E szerint a minisztérium Csergő Lajos tanárt kizárta a temesvári piarista líceumból, s az intézetre büntetésül alkalmazta a második megintést: az iskolának a törvényektől s az iskolai szabályzatoktól való súlyos eltéréseért s a minisztérium rendeleteinek tekintetbe nem vételéért.

Csergő Lajost vigyázatlanságáért súlyosan büntette a Közoktatási Minisztérium, büntetéssel sújtván egyúttal intézetünket is, jóllehet a tabló kivitelében az intézetnek semmi cselekvő része nem volt. Csergő Lajos ügyvédje útján fellebbezésekkel és felfolyamodással élt, de eredménytelenül. A minisztérium a rendi címer koronájában, mint magyar koronában államellenes tényt állapított meg, s határozatát nem változtatta meg. A rajztanár nemcsak állását veszítette el ezzel, hanem nyugdíját is, amelyre neki, mint a magyar államtól intézetünkhöz még a háború előtt kinevezett rajztanárnak jogosultsága volt. Az intézet vele elvesztette rendes rajztanárát, s helyét ideiglenesen Sinkovits Dezső és Sipos András töltötték be.

Az intézet volt jeles tornatanítója, akit a magyar állam szintén még a háború előtt nevezett ki intézetünkhöz, mivel neki a beállott viszonyok miatt a rend sem állandó, rendszeres fizetést, sem nyugdíjat nem tudott biztosítani, 1923. szeptember 21-én hozzám intézett levelében sajnálattal vált meg állásától, s a magyar közoktatási minisztertől kérte alkalmaztatását, ami ha mindjárt nem is, de később sikerült neki. A tornatanítást utána, mint óraadó tanár ideiglenesen tanár, Bérczy János látta el.

Csergő Lajos rajztanár vigyázatlanságát a román újságírás kihasználta intézetünk s tanárai ellen. Az egyik román lap támadó cikkében ezeket írta. Meg voltunk győződve, hogy Nagyromániának területén élő egyének törekedni fognak ezen ország életéhez igazodni. Naivságunkban [...] csalatkoztunk és ez bennünket arra készítet, hogy a népeket ne szavuk, hanem tetteik után ítéljük meg... A tabló, amelyről mint eredetiről a többi kisebbek készültek, a VIII.A osztály diákjait ábrázolta tanáraikkal. Fent a fényképek közt kép volt látható, amely a gimnáziumot elől- és oldalnézetben ábrázolta. A két freskó egyesülésénél egy ovális mezőben bizánci stílusú betűk és ez alatt püspöki korona tartották Szent István elvesztett, görbült keresztes, felhőkbe burkolt koronáját. Ezek a magyar eszmét, Magyarország területi integritását rejtegetik. Lent egy diák mond utolsó üdvözlöt a tanároknak és Szent István koronájának. Újságunk igazgatója – írja – volt az első, aki Magyarország elvesztett koronáját észrevette. Értesítette azonnal a rendőrséget, s intézkedett, hogy a képet elkobozzák, s vizsgálatot indítsanak a készítő ellen. A készítő viszont könnyen megtalálható volt, hiszen a képen láthattuk: Tervezte Csergő Lajos tanár. A cikket hamis állítással így fejezi be: Hiszszük, eljött az ideje, hogy a belvárosi piarista főgimnázium, amely a város, az állam pénzén (?) épült fel, az állam birtokába menjen át... Különösen azért, hogy

ama magyar irredentizmus-tűzhely eltűnjön.¹⁶

A két elkobzott tablót a tanulók 28 000 lei költségén készítették s az elkobzás után azokról csak annyi jutott tudomásomra, hogy egy időre a hadtestparancsnoksághoz vitettek, további sorsuk ismeretlen maradt.

Anghelescu közoktatási miniszter közoktatásügyi politikája a nacionalizmus jegyében kiszámított tervszerűséggel haladt előre, nem véve figyelembe a múltat, az egyházak ősi autonómiáját, a régi bevehetetlen bástyákat egymás után döntötte le. Az iskolákat fenntartó egyházi testületeknek s minden középiskolának a magyar törvények jogot adtak, hogy a nyolcadik osztály sikeres elvégzése után a tanulók az állami kiküldött elnökletével, vagy a miniszteri biztos kiküldetésével érettségi vizsgálatot tehettek román intézeteknél is és érettségi bizonyítványukkal felsőbb tanulmányok folytathatására képesítették. Az érettségi a tanulótól nagy munkát, erőfeszítést követelt meg, s a tanulónak saját tanáraiból összeállított vizsgálóbizottsága tekintettel volt a tanuló régebbi előmenetelére is, s nem annyira a tudást, mint inkább az értelmiséget bírálta el.

Anghelescu tanügyi programjába vette az érettségi vizsgálat reformját, s ehhez átmenetül alkotta meg 89194/1923. és 58881/1924. sz. a. elrendelt, a nyolcadik osztályt sikerrel elvégzett tanulók számára miniszteri biztos kiküldetésével, s elnökletével megtartandó abszolváló vizsgálatot. A rendelet közvetlenül az évfizetés előtt két hónappal előbb érkezett. Ez már teljesen szakított a régi rendszerrel. Az abszolváló vizsgálat szóbeli részét teljesen román nyelven kellett letenni, az írásbelinél még egyelőre erre a tanévre meghagyta a tanulók tanítási nyelvét is. Az írásbeli tárgyai voltak: dolgozat a román nyelvből s irodalomból, a magyar nyelvből és irodalomból, és szabad választás szerint francia vagy német nyelvből és irodalomból, latin nyelvből és fizikából tehát összesen öt írásbeli dolgozat volt. A szóbelié már tisztán csak nemzeti tárgyak: a román nyelv és irodalom, román történelem és alkotmánytan. A tanulóknak a szóbeli egyes tárgyainál gondolkozási időt engedett és segédeszközül könyveket is használhattak. Ezen abszolváló vizsgálatok intézetünkben július 5–10. és július 10–11-én folytak le Josif Popovici egyetemi tanár, miniszteri biztos elnökletével. Tekintve az abszolváló vizsgálatot tett tanulók nagy számát (a VIII.A-ból 43, a VIII.B-ből 29, összesen 72 tanuló), megfelelt 63, ismétlésre utasított a VIII.A-ból 5, a VIII.B-ből 4, az eredmény megfelelőnek volt mondható.

A román középiskolának alapja az 1864-iki középiskolai törvény volt amely szerint a tanulók a negyedik és hetedik után (lévén ekkor a líceum hétéosztályos), befejező abszolváló vizsgálatot tettek. A befejező vizsgálat Romániában 1922 előtt minden tantárgyból írásbeli és szóbeli volt. Az 1922-ben kiadott új Regulamentul (közöttéve a hivatalos lapban 1922. április 1-én 1404/1922 sz. a.), 57. §-a a befejező vizsgálatokat a negyedik osztály után kötelezővé teszi, azonban nem az 1921/1922., hanem az 1922/1923. tanévben léptette életbe.

A tanulók román nyelven 1. egy oly tételről készítenek dolgozatot, amelyet a vizsgálóbizottság részéről megállapított öt tételt tartalmazó jegyzékéből maguk szabadon választanak. 2. Az utolsó osztály anyagából francia szöveget fordítanak. 3. Az utolsó két osztály tananyagából feladott matematikai tételt fejtenek

¹⁶ *Coroana Santului Stefan*, Vointa Banatului, 1924. iunie 29.

15. A temesvári piarista gimnázium végzős növendékeinek tablója, 1932 (Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény).

meg. A szóbeli vizsgálaton a tanulók azon tantárgyakból felelnek, amelyeket a vizsgálóbizottság állapított meg. Főként a tanuló értelmi képessége s a tudományos ismeretek elsajátítására való készség jött tekintetbe. A kikérdezés tanulóként legfeljebb 15 percig tartott.

A negyedik osztály elvégzése után a 7394/1923. sz. rendelet szerint már az 1922/1923. tanév végén tartatott abszolváló vizsgálat, s utána az 1923/1924. tanév végén is. Miniszteri biztos Fodor János, a temesvári állami leányliceum igazgatója volt.

Intézetünk tanulói mindkét tanévben jó eredménnyel tették le ezen vizsgálatot, amelyet a közönség kis érettséginek nevezett el. Az 1922/1923. tanévben 96 tanuló közül 94, az 1923/1924. tanévben 66 tanuló közül 62 felelt meg a követelményeknek. Ezen vizsgálat az okiráltság rendszer mintájára vezetett be a csatolt területek iskoláiba. A negyedik osztály elvégzése után elrendelt vizsgálat ebben a két tanévben a többi elrendelt tantárgy mellett a magyar nyelvet is magában foglalta, s inkább végvizsgálat, mint romanizáló jelleggel bírt, de az 1923/1924. tanév végén a nyolcadik osztály után érettségi helyett megtartott abszolváló vizsgálat, szakítva a múlttal, a romanizálás jegyében rendeltetett el, s nyelvbeli egységesítést készítette elő, miért is a magyar egyházak jogfosztása miatt meglátva iskoláikra a benne levő veszélyt, döntő lépésre határozták el magukat, s elérkezettnek látták az időt, hogy tettekkel is óvást emeljenek a közoktatásügyi politikai túlkapasai ellen. Az tudniillik, amit a miniszter az abszolváló vizsgálatokkal kapcsolatban a magyar iskolák fenntartóitól követelt, hogy a

tanulók minden tárgyból románul feleljenek, jogilag a legnagyobb sérelem, pedagógiai szempontból pedig lehetetlenség volt.

A magyar egyházak közösen megállapodtak abban, hogy feliratban még egyszer megkérik a minisztert a nyelvi rendelet visszavonására, s ha ennek nem lesz fogantatja, akkor a végső eszközzel, a vizsgálatok felfüggesztésével tiltakozzanak a teljesíthetetlen követelés ellen. Hivatkoztak feliratukban az 58881/1924. sz. soha nem közölt s így tartalmában nem ismert rendeletre, amely úgy intézkedett, hogy az abszolváló vizsgálatokon a felekezeti iskolák tanulói is minden tárgyból románul kötelesek vizsgázni. A kérést a ref. egyház fogalmazta meg, s tudatta a miniszterrel, hogy az igazgatótanács az abszolváló vizsgák tartását mindaddig beszünteti, míg legalább a 100090/1923. sz. rendeletben az előírt módon azok meg nem tarthatók.¹⁷

Nézetünk szerint mivel a tanulók előkészületét s román nyelvi tudását tekintve az abszolváló vizsgálatokat a nemzeti tárgyakon kívül másból képtelenség volt megtartani, s mivel valószínű, hogy a minisztérium egyelőre azt más tárgyakra kiterjeszteni úgysem tervezte, az 100090/1923. sz. rendeletre való hivatkozás jogorvoslást nem jelentett.

A román ifjúságnak a középiskolába való özőnlése, a képzettség nélküli, úgynevezett „kurzista” tanárok (az 1919 és 1920 nyarán a tanfolyamokon 193 egyént képeztettek, 1919-től 1924-ig 2600 középiskolai tanárt képeztek az egyetemeken¹⁸) tanítása s az enyhe elbírálás következtében a román középiskolák színvonalára annyira lesüllyedt, hogy a külföldi egyetemek kénytelenek voltak a román kormány figyelmét a bajok orvoslására felhívni, ellenkező esetben, vagy nem veszik fel a romániai ifjakat a külföldi egyetemekre, vagy csak felvétellel. Megjegyzem, hogy a színvonal a felekezeti iskoláknál teljesen megfelelő volt.

Az abszolváló vizsgálatokat a külföldi egyetemek nem fogadták el, miért is Anghelescu tanácsosaival az 1924/1925. iskolai tanév első felében rögtönzöttén új érettségi törvényt készített elő, s ezt mélyreható döntő tanügyi kérdést anélkül, hogy előbb közölte volna az érdekeltekkel s a nagy nyilvánossággal, novelláris úton egyetlen artikulussal 1925. február 24-én a törvényhozás elé terjesztette, s elfogadván 1925. március 7-én mint baccalaureátusi vizsgálatot törvényerőre emelte.

A baccalaureátusi vizsgálat a régi Románia 1864-ki középiskolai törvényében már ismeretes volt. A hetedik osztály befejező vizsgálata után tett baccalaureátus vizsgálat főiskolai tanulmányok végzésére képesített. Spuru Haret 1898-ban a hétéosztályos líceumot nyolcosztályúvá fejlesztette, s elrendelte, hogy a baccalaureátusi vizsgálatokat nem az egyetemeken, hanem az illető középiskola tanártestülete alatt kell tartani. Az úgynevezett Anghelescu-féle baccalaureátusi törvény, vagy mint hivatalosan jelentette, az érettségi új szabályzata alapján az ország összes tanulói a közoktatási minisztertől kinevezett bizottságok előtt (az 1924/1925. tanévben 44 bizottság működött) teszik le a baccalaureátust. Az írásbeli tárgyai: 1. dolgozat a román nyelvből és irodalom-

¹⁷ *A magyar egyházak döntő lépésre szánták magukat*, Ellenzék, 1924. július 3.

¹⁸ JANCSÓ Benedek, *A romániai középkoktatás*, in *Az elszakított magyarság közoktatásügye*, szerk. KORNIS Gyula. Bp., Magyar Paedagógiai Társaság, 1927, 54.

ból, 2. fordítás románból franciára, 3. fordítás latinból románra. A szóbeli tárgyai: román nyelv és irodalom, román történelem, földrajz s alkotmánytan, fizika, kémia és természetrajz. A miniszternek jogában áll e két utolsó tárgyat a gimnázium más elvégzett tananyagára, tehát minden más tárgyra csak a magyar nyelv és irodalomra nem, átváltoztatni.

Javító vizsgálat nem létezik, de a következő alkalommal a teljes vizsgálat ismételtető annyiszor, amennyiszor tetszik. Az arcképpel ellátott okmányt a közoktatásügyi miniszter írja alá. A vizsgálat díja 800 lei, amely alól szegény tanulók részben vagy egészen felmentésért folyamodhatnak. A baccalaureátus a közoktatásügyi miniszter szerint nemzeti szükségesség, hogy a tanulók önálló szellemi egyéniségekké fejlődjenek, s a legszigorúbb állami ellenőrzés azért elengedhetetlen, mert nem volt kielégítő a tanulmányi készültség, mint azt a külföldi egyetemek is jelentették s, hogy a felburjánzott szellemi proletáriátust az egyetemektől távolartsák.

A magyar és német párti képviselők a baccalaureátus ellen meggyőző érvekkel szólaltak fel¹⁹ a kamarában, Nagy Károly pedig a szenátusban. Reámutattak arra, hogy mi volt a régi érettséginek s mi a baccalaureátusnak célja, a kettő közt lévő különbségre s a tanulóknak ismeretlen bizottság elé állítására, arra a fontos körülményre, hogy a tanulók még csak öt éve tanulják a román nyelvet s négy év óta a franciát, tehát életük legelhatározóbb pillanatában gondolataik kifejezésénél idegen bizottság előtt nyelvi nehézségekkel kell küzdeniük, s így a román anyanyelvű tanulókkal szemben az elbírálás egyenlőtlen alapon történik. A baccalaureátus arra szolgál, hogy a romanizálás céljával a kisebbségi tanulók elől az egyetem kapuit elzárja, s tulajdonképp ez a törvény annak a feltámasztása, amelyet Spiru Haret román közoktatási miniszter, mint pedagógiai és didaktikai ellenest eltörölt.

A törvényjavaslaton a miniszter annyi változást eszközölt, hogy egy modern nyelvnel s más két tantárgynál az illető iskola előadási nyelvén történhetik a vizsgálat.

Az első baccalaureátusi vizsgálatok az egész országban 1925. június és július hónapban, a pótérettségik szeptemberben tartattak meg, s hogy a kisebbségek aggodalma ezen törvény életbeléptetésekor nem volt alaptalan, a végzetes és gyászos eredmények igazolják. A temesvári tankerületben megtartott tanév végi érettségi vizsgálaton s az írásbelin 251 tanuló közül megbukott 119 tanuló, a szóbelire bocsátott tanulók közül 132-ből érettnnek nyilvánított 90 tanuló. Az erdélyi részeken nyolc vizsgálóbizottság előtt 516 román nemzetiségű tanuló állott vizsgálatra. Megbukott 188, azaz 36.4%. Ugyanezen vizsgálóbizottság előtt 431 magyar tanuló közül megbukott: 316, tehát 73,3%. Az egész országban átlag 60 percent nem felelt meg a kisebbségi tanulókat tekintve pedig 90-95 percent. Nagyon katasztrofális volt a baccalaureátus a temesvári német-magyar állami intézet tanulóira, 56 tanuló közül csak 6 tudott megfelelni, s már az írásbeli érettségiről, mivel a matematikai tétel ismeretlen volt előttük, háromnegyed

¹⁹ *Erdélyi Magyar Évkönyv* 1918/1929, i. m., Parlamentsrede des Abg. Franz Kräuter. Tagblatt Stadtausgabe der Schwäbischen Volkspreme, 1925. február 28. BERNÁDY György: *Nulla dies sine linea*, Temesvári Hírlap, 1925. február 6.

órai gondolkodás után húszan elhagyták a termet. Szeptemberben már közülük csak húszan jelentkeztek, s közülük csak négyen tudtak baccalaureátusi bizonyítványt nyerni.

Intézetünk tanulói viszonyítva a többiekhez, bár igen nagy százalék áldozattal: megbukott 35 közül 24, szeptemberben hétből kettő, az érettségi vizsgálóbizottság egyik tagjának nyilatkozata szerint, ha nem is minden tekintetben, de mégis jobban megállták helyüket, mind a többi kisebbségi iskola tanulói.²⁰ Ezen dicséret azonban intézetünkre szomorú vigasztalást jelentett. A kisebbségi újságok a kisebbségi tanulók hekatombájáról,²¹ s tömeges lemészárlásáról írtak.²² A szülőket s a tanulókat a vizsgálat eredménytelensége a tragikus kimenetele miatt nagy izgalom fogta el, s a baccalaureátust lutrinak s a legnagyobb jogtalanságnak mondták, amely úgy a szülők, mint a tanulókra megsemmisítő és demoralizáló hatást gyakorolt. Szűrő tövisnek, gyógyíthatatlan sebnek s olyan ütésnek minősítették, amelyet a tanulók az életben soha el nem fognak felejteni, s a gyászos eredményért sem őket, sem a tanárokat nem lehet felelőssé tenni, mert az eredménytelenség okát magában a vizsgálati rendszerben kell keresni.²³ Magában a bizottság kinevezésében is a nagy társadalom román politikai s nemzeti küldetést látott, s bár a szabályzat szerint a jelöltek volt tanáraik közül senki sem vizsgáztathatja, ennek ellenére az egyik bizottságban, amelynél éppen a temesvári állami líceum vizsgázott, az állami főgimnázium igazgatója neveztetett ki. A kémiaiól a tanulók nem is készültek s csak a vizsgálat előtt tudták meg, hogy ezen tárgyból is kérdezni fogják őket. Az iskola előadási nyelvén tanult tárgyaknál a kérdéseket tolmács fordította le, aki azonban szabatosan sem tudta a tételeket értelmezni s így a tanulók a kérdéseket nem értették meg.

A vizsgáztatási eljárás, a lesújtó eredmény a társadalom egész rétegében óriási felháborodást keltett. Az állami magyar-német líceum tanulóinak szülei aláírásokat gyűjtöttek, s a közoktatási miniszternél jogvédelmet kerestek, kérve új vizsgálat kitűzését. Folyamodásuknak nem lett semmi eredménye.

Angheslu az egyes vizsgálóbizottságok jelentései után kijelentette, hogy a baccalaureátusi vizsgálatok eredményével meg van elégedve, mert a selejtezés államérdek. Feltétlenül szükséges. A rendszer – mondotta – a múlthoz képest nagy haladást jelent.

Az okirályságbeli felfogás szerint, ámbár voltak ott is ellenkező vélemények, a baccalaureátusi vizsgálat nem más, mint a beolvasztott tartományok érettségi vizsgálata, s erre azért volt szükség, mert a középiskolából kikerülő ifjúság nincs azon a tanulmányi színvonalon, amelyen az egyetem előad, miért szükségessé vált a készületlenek kirostálása. Az érettségi bizonyítvány a miniszter nézete szerint megfelel a célnak, a jó tanuló munkája szentesítő eszközének s a készületlenek kirostálásának. Az érettségi bizonyítvány tehát reális értéket fog kép-

²⁰ *Das Resultat der Maturitätsprüfungen*, Temesvarer Zeitung, 1925. július 5.

²¹ Banater Deutsche Zeitung, 1925. július 1.

²² *Studenten-Manacre*, 1925. szeptember 27.

²³ Die einundfünfzig Opfer der Baccalaureatsprüfungen im deutschen Realgymnasium 1925. október 8. Gál Kelemen, *Elégtétel a magyar tanárságnak s ifjúságnak*, Keleti Újság, 1925. július 13.

viselni.²⁴

Román nemzeti szempontból mindenesetre haladást jelentett ezen vizsgálat, azonban az erdélyi s bánági csatolt területek iskoláira nem foghattak reá, hogy ezek érettségi vizsgálati nem szolgálták az egyetemi tanítás színvonalát, mert a külföldi egyetemek is elismerték a magyar kisebbségi érettségi vizsgálat nagyon is reális értékét a további tudományos előrehaladásra s képzettségre, s tanulóink akkor, amidőn román miniszteri biztosok küldettek ki az érettségi vizsgálatokra az 1924/1925. tanév végéig, megfeleltek a követelményeknek. Az egyetemes szempont mellett több cél vezette a közoktatási minisztert a baccalaureátusi vizsgálatoknál: bizalmatlanság a kisebbségi iskolákkal szemben. Állami szempontból ki kellett venni az érettségi jogának tartását a kisebbségi intézetek kezéből, azután elsősorban cél: a kisebbségi ifjúság visszaszorítása a tudományos pályáktól és mivel az érettségi tárgyai átlag románok, román nyelven kell azt minden tanulónak letenni, így rászorítsa a kisebbségi tanulókat a román nyelv tanulására, s ezáltal a nyelvbéli egységesítést tűzzel-vassal, nem tekintve az egyházak százados autonómiáját, nem véve figyelembe a békeszerződésben a kisebbségeknek biztosított jogokat, keresztül erőszakolja. Vajon mit szölt volna ahhoz a magyar időkben a gör. kel. független nemzeti egyház, ha a magyar állam az érettségi vizsgálatokon elkobozta volna vizsgáztató jogát és a tanulóknak magyar nyelven, idegen bizottság előtt kellett volna letenni az érettségit? Bizonyára iskolai autonómiájuk durva és súlyos megsértésének tekintette volna, s a jogfosztásba semmi körülmények között bele nem nyugszik.

A baccalaureátusi vizsgálat nem vette tekintetbe az új viszonyokat, s a tanulóknál nem értelmi s jellembeli képességeit, hanem román nyelvű ismeretét puhatolta. A kivitel módjában rendelkezései különösen a kisebbségi tanulókat nagy nehézségek elé állították: így szótár használatát nem engedték meg, mikor még a tanárok is használhatnak szótárt a tanári vizsgálatoknál. Rendkívül súlyos feladat volt reájuk nézve egyik idegen nyelvből a másik idegen nyelvre, románból franciára vagy latinra fordítani. Nem számolt azzal a fontos körülménnyel, hogy kisebbségi tanulók. Még csak kezdetén voltak a román nyelvű ismereteknek, és jó, szorgalmas, törekvő tanulókat nyolcévi becsületes munkájuk után a bizonytalanságnak, eredménytelenségnek, feldúlt testi s lelki állapotnak dobott oda martalékul.

Azon okadatolásra, hogy az érettséginel más államban is, mint pl. Franciaországban állami bizottság működik, megjegyezzük, hogy egynyelvű országban az egész más elbírálás alá esik.

A román állam egész hadsereg iskolafelügyelőt tartott és fizetett,²⁵ s mégis előfordult, hogy a tanulók az ellenőrzés hiányossága miatt ismeretlen anyagból kaptak fel tételeket az érettségi vizsgálaton, és csak a vizsgálat előtt tudták meg, hogy a vegytanból is vizsgálatot kell tenniük. Az eredménytelenség után ítélve ennyi gyenge tanulót s ennyi lelkiismeretlen tanárt feltételezni teljesen kizárt dolog, hanem itt a hiba a hirtelen előrántott novelláris törvényben volt, amellyel

²⁴ IONESCU, Eugen, *Baccalaureatul*, Universul, 1925. július 12.

²⁵ *Gusti egyetemi tanár nyilatkozata az érettségi vizsgákról*, Temesvári Hírlap, 1925. július 16.

Angheliescu megörökítette nevét a pedagógia és didaktika évkönyvében.

Angheliescu új érettségi rendszerével a szellemi proletariátus ellen akart harcolni, amelyet iskolarendszerével éppen ő teremtett meg, mert 1919 után a román középiskolák egész sorozatát állította fel, s a román ifjúság oly tömegesen tódult a középiskolákba, hogy négy-öt év múlva a román egyetemeken több hallgató volt, mint a párizsi egyetemeken. A tapasztalat azonban azt mutatta, hogy az érettségi nem volt erre alkalmas eszköz,²⁶ s elsősorban a kisebbségek elől zárta el az egyetem kapuit.

Az első bakkalaureátusi vizsgálat eredménytelenségéhez hasonló volt a következő tanévek bakkalaureátusa is, úgyhogy maguk a románok is, bár a román tanulók nyelvi könnyebbségük miatt átlag jobban megfeleltek, erős bírálat tárgyává tették. Iorga a bakkalaureátust „mészárlás”-nak nevezte.²⁷

A Nemzeti Parasztpárt közoktatási minisztere, Costachescu az 1928/1929. tanévben a bakkalaureátusi törvény módosításának ügyét parlamenti tárgyalás elé vitte, s változtatásokat eszközölt rajta. Az írásbeli kettőben állapította meg: 1. román nyelv és irodalom, 2. latin vagy számtan. Ez utóbbi a tanuló választása szerint. A szóbeli tárgyai: román nyelv és irodalom, román történelem, jog és földrajz, francia, számtan vagy latin, természetrajz vagy vegytan. E két utóbbi csoportból a tanuló szabadon választhatott, Costachescu tehát könnyített az írásbelin, s megjelölte az a két tárgyat, amelyből a jelöltnek vizsgáznia kell. A bakkalaureátus főbb nehézségeit azonban nem küszöbölte ki. Megmaradt a régi vizsgálobizottság és a tolmács rendszer.

A módosítás után is éppen ezek miatt igen nagy volt az eredménytelenség. Például az 1928/1929. tanév júliusában Temesvárt megtartott érettségien 137 kisebbségi tanuló közül csak 64 tanuló kapott bakkalaureátusi bizonyítványt. A piarista intézet 41 tanulója közül a szóbelit sikerrel tette le 17, a német állami reálgimnázium tanulói közül 66-ból 33, a zsidó líceumban 14-ből 7, a Notre Dame leánylíceumból 15-ből 7 jelölt, úgyhogy a vizsgálat elszomorítónak mondható, különösen intézetünkre nézve. Erdély más magyar kisebbségi iskoláiban az eredmény még kedvezőtlenebb volt. A régi Románia több intézetében, például a bukaresti Szt. Szávéban 1929 júliusban lefolyt bakkalaureátus nem felelt meg annak a várakozásnak, amelyet Costachescu miniszter az érettségit módosító javaslatához hozzáfűzött.

A módosítási javaslat parlamenti tárgyalásakor Pop Ghita erdélyi képviselő reámutatott a bakkalaureátusi törvény hibáira. A bakkalaureátus mellett vagyok – mondá –, de meg kell változtatni a végrehajtást úgy, hogy a jelölt saját líceumában, az illető iskola nyelvén vizsgázzon, természetesen állami ellenőrzés mellett. Én is – mondotta – a régi Magyarországon tanultam, s az összes tárgyakból, kivéve a magyar nyelvet és irodalmat, románul tettem le az érettségit. Lehetetlenség, hogy mi kevesebbet adjunk a kisebbségnek, mint amennyi jogunk volt nekünk a magyar uralom alatt.²⁸

²⁶ GYÁRFÁS Elemér *beszéde az érettségi törvényhez*, Magyar Kisebbség, 1931. július 1. (13. sz.) 500.

²⁷ JANCÓS Benedek, *A baccalaureátusi törvény*, in *Az elszakított magyarság közoktatás-ügye, i. m.*, 84.

²⁸ Keleti Újság, 1929. február 1.

A bakkalaureátus eredménytelenségének fő okára román ember mutatott rá, mindamelllett ez figyelemben nem vétetett. Megnehezítette ezenkívül a nyolcadik osztály megszüntetése. Megmaradt a tolmács rendszer is kinövésével. Több esetben meg tolmács se volt, úgyhogy a tanulóknak minden tárgyból románul kellett felelniük. Volt eset, hogy a latin nyelv tanára tolmácsolta a természetrajzi feleleteket, s latinból való írásbeli fordítást tolmáccsal javította ki a szaktanár.²⁹

A temesvári bizottsághoz rendszerint az állami reálgimnázium természetrajz tanárát nevezték ki, de volt eset reá, hogy a kinevezés elmaradt.

Iorga 1931-ben lett miniszterelnök és közoktatásügyi miniszter. Több tanügyi újítást vett tervbe, s a bakkalaureátusi törvényt is teljesen át akarta szervezni. Kimondta reá ítéletét, s hirdette, hogy neki más felfogása van a bakkalaureátusról. Ez a törvény – hirdeti – nem az ő személyes törvénye. Ő, mint kisegítő eszközt, csak foltozgatja a régit: „Un articol de tapisserie.”

A bakkalaureátus legnagyobb hibájának nevezi a jelöltek nem ismerését a vizsgálobizottság részéről, azután nem tartja helyesnek a szóbelin 4-5 csoport alkotását, mert az elsőnek nem jut ideje gondolkodásra. Helyteleníti a bizottság összeállításának, illetőleg kinevezésének módját s a kérdés módját. A gépies rendszernek meg kell szűnni. Általános ismereteknek természetbeni adottságoknak, fejtegetéseknek kell érvényesülni.³⁰ A középiskolát fokozatosan ismét nyolcosztályúvá teszi, s az érettséginel tekintettel van más tárgyaknál a tanuló által végzett középiskolai tanulmányaira.

Iorga tervezete a bakkalaureátusra, ha eredeti fogalmazásban megvalósul, gyökeres változást jelentett volna, mert azok a tanulók, akik más tannyelvű iskolákban tanultak, mint a román nyelv, összes írásbeli és szóbeli vizsgálataikat a román nyelven kívül az illető liceum tannyelvén is letehetik.

Ez felelt volna meg a békeszerződésnek s a régi magyar eljárásnak. Sándor József méltán látta benne a „legnagyobb román” szellemét. A tervezet azonban inkább csak szemfényvesztés volt. Tudni kell, hogy Iorga átszervezte a román Közoktatásügyi Minisztériumot, s megalkotta a Közoktatásügyi Tanács szerveit: a) a Consiliul Consultativumot (ennek tagjai az összes volt közoktatási miniszterek), b) a harminc tagból álló vezértanácsot és c) az összes oktatásfokok egy-egy kiküldöttjéből alakított szakkategóriák képviselőit. Iorga eredeti javaslatát már az első tanácsnál feladta, ezenkívül az érettségi vizsgáztató bizottságok véleményezésével indokolta meg javaslatát. Anghelescu megköszönte Iorgának a szép magatartást, amellyel a bizottság módosítását elfogadta. A baccalaureátus Iorga eredeti tervéből teljesen kivetkőztetve ezzé lett. Azon tanulók, akik más tannyelvű liceumban járnak, mint a román nyelv, használhatják kiegészítőleg az írásbelin s a szóbelin az illető liceum tanítási nyelvét, hogy magukat jobban megérthessék. A román nyelv, román történelem, földrajz és alkotmánytanból azonban csak román nyelven tehető le a vizsgálat.

Az írásbeli tárgyai: 1. román 2. francia (fordítás románból franciára), 3. latin (fordítás latinból románra), 4. természetrajz, fizika, kémia, vagy számtan. Szabad

²⁹ BARABÁS, Endre, *A romániai magyar nyelvű oktatásügy, i. m.*, 52.

³⁰ GÁL Kelemen, *Iorga oktatásügyi törvényei, A bakkalaureátusi törvény.* Erdélyi Múzeum, 1931, 253.

választás szerint ez utóbbiakból egy tárgy. A szóbelié: román nyelv és irodalom, történelem, alkotmánytan, francia. Más tárgyak: filozófia, számtan, természetrajz vagy fizika, kémia s egy modern nyelv (angol, francia, olasz vagy német), tehát egy idegen nyelvet s a más tárgyak közül egyet a tanuló, amelyből vizsgázni akar, választhat.

A vizsgálóbizottság elnöke egyetemi tanár vagy főigazgató. Tulajdonképpen ő állapítja meg a jegyet, s a kérdező tanároknak, a bizottság tagjainak csak tanácsadó, véleményező szerepe van. A bizottság megalakítására elrendeli, hogy hármat az egyik állami, másik hármat a másik állami intézetből sorsolnak ki. A nemzeti tárgyakon kívül a többi tárgyra vizsgálóbizottság legfeljebb két taggal egészíthető ki. E két tag illetékessége csak azon szaktárgyakra szorítkozik, amelyekre kinevezettek. Iorga módosított bakkalaureátusi törvénye alapján a vizsgálóbizottságnak a kisebbségi líceumok román tanárai is tagjai lehetnek, a nem románok azonban nem. Az általános osztályzat minősítései: kielégítő, jó, kiváló. Az egyes tárgyakra bevezetetik a baccalaurátusba a jelölt utolsó osztályának összes évharmadi jegye: médiája.

Az 1931/1932. tanév végén tartott bakkalaureátusi vizsgálat lefolyására nézve megkértem intézetünk egy jeles tanulóját, aki érettségét tett, hogy személyes tapasztalata alapján írja le nekem a vizsgálat lefolyását. Érettségije után ezen jegyzéket nyújtotta át nekem.

„1932. június 25-én reggel 8 órakor gyülekezés. A tandíjmentesek névsora ki van függesztve, a többiek fizetik a vizsgálat díját. Várás 11-ig. Most három csoportra osztattunk (rendesen 100-100 rendeltetett az egyes városokban), egyben kihirdették a vizsgálatok rendjét, utasításokat kaptunk. Másnap 8-kor a román írásbelit mindenféle segédkönyv s jegyzet nélkül kellett elkészíteni. Egy-egy írásbelire két-két óra engedélyeztetett. A román írásbelin két jelöltet meg nem engedett eszközök használata miatt felfüggesztettek. Ugyanazon nap délután 4-kor írásbeli a franciából. Nagy az izgalom. A szöveg nagyon nehéz, úgyhogy a legtöbben nem értették meg. Szótár vagy más segédeszköz használata tilos. A román szavak értelmét nem mondták meg. Összesen három román szó francia értelmét mondta meg a tanár, miért a munka nagyon lassan haladt. Ebből buktak a legtöbben. Másnap 27-én 8 órakor latin írásbeli. Könnyű szöveg, szótárt szabad használni. A legtöbb már az első órán elkészítette dolgozatát.

A szóbeli vizsgálat június 30-án 8 órakor vette kezdetét. Először tesmervári állami líceum jelöltjei kerültek sorra. Általában a jelöltekkel egyformán bántak, csakhogy a kisebbségi tanulók nem bírván úgy a román nyelvet, mint a románok, nem tudták magukat szabatosan kifejezni, de erre a vizsgálóbizottság nem volt tekintettel. A piarista intézet tanulóitól a román irodalomból mindig azt kérdezte a tanár, hogy mit olvastak, novellát, színműveket vagy költeményeket? A történelemből egyes korok jellemzését, politikai irányzatát követelték. A békék évszámait nagyon fontosnak tartották, ami kínosan hatott reánk. Az alkotmánytanból olyan kérdéseket kaptunk, amelyeket sose hallottunk, s csak találmokra adtuk meg a választ. A franciából egy íróról kellett beszélni francia vagy román nyelven. Olyan írókat is kérdeztek, akikről az iskolában egyáltalán nem hallottunk. A választott modern nyelvnél társalgást kívántak az illető nyelven. Természetrajzból, fizikából anyanyelvünkön feleltünk. A román tanár adta fel a kérdést, amelyet a tolmács tudott velünk töredékes nyelven. Sok esetben nem értettük meg, hogy tulajdonképp mit akar és sokszor oda nem vágó kérdéseket adott.”

Iorga bakkalaureátusa továbbra is fenntartotta a tolmácsrendszert, a felekeze-

ti tanárokat továbbra is kizárta a vizsgálobizottságból, egy új írásbelivel többet rendelt el, de a tétel tárgyát széleskörűvé tette. Egy írásbeli elégtelennel a jelölt szóbelire bocsáttatik, sőt, ha az elnök úgy látja jónak, még kettővel is. A latin nyelv a szóbeli vizsgálatnak többé nem tárgya, s ennek kihatása lesz a latin nyelv tanulására. Az egyes tárgyakból általános tudást, áttekintést, jellemzést követel. A nemzeti tárgyakon kívül a többi tárgy körét kiterjeszti, s ezeken kívül még egy modern nyelvet is elrendel.

A tanulók a Iorga-féle bakkalaureátuson jobban megfeleleltek, mint az előzőkön. Fő oka lehet ennek az, hogy a vizsgálobizottság összeállítása a tanulókra kedvező volt. A temesvári intézetek jelöltjeinek bakkalaureátusa átlag megfelelő volt: a piarista intézet 20 tanulójaiból megfelelt 16, a Notre Dame leánylíceumból 17-ből 15, a zsidó líceumból 17-ből 11, a német reállíceumból 50-ből 43. Összeállítva temesvári intézeteink bakkalaureátus vizsgálatait: 1925-ben sikerrel tett érettségit 16, 1926-ban 17, 1927-ben 12, 1928-ban 18, 1929-ben 18, 1930-ban 26, 1931-ben 26, 1932-ben 16, összesen 166 tanuló. Ezzel szemben a kegyesrendiek vezetése alatt álló kolozsvári róm. kat. líceumnál az eredmény sokkal kedvezőtlenebb, s az 1925. tanév végén csak 9, az 1928. tanév végén csak 4 tanuló bocsáttatott keresztül a bakkalaureátuson.

Iorga bakkalaureátusi törvénye csak látszólag kedvezőbb, mint elődeié, mert tekintve, hogy Romániában minden, így a vizsgálobizottság kinevezése is a politikai pártállástól függ, s máról holnapra változnak a tanügyi rendeletek, s ha jobban belenézünk a Iorga bakkalaureátusába, meglátjuk benne a rejtett célt: Iorga nemzeti ideálját. Technikai tekintetben jobb, de főcéljában veszedelmesebb, amint voltak a régiek. A kisebbségek parlamenti képviselői nem alaptalanul így jellemezték: rosszabb, mint az Anghelescué, mert általa a kisebbségek elvesztették feltétlenül jogukat az anyanyelvű vizsgálat használatához, elvesztették az Anghelescu-féle bakkalaureátusi törvény által biztosított jogot is.

XII.

A TANÁROK ÁLLAMI VIZSGÁLATA ÉS MÁS ROMANIZÁLÁSI TÖREKVÉSEK (1924/1925. TANÉV)

Az 1923/1924. tanév végén az intézet igazgatójává Brach József nevezetik ki. Román tanfolyam 1924. május 7-től július 7-ig Román vizsgálatok 1924. augusztus 15-től szeptember 1-ig. A piarista tanárokat egy kivétellel mind megbuktatták a román vizsgálatokon. A vizsgálat, mint drasztikus eszköz a kisebbségi iskolák megnyomorítására. A kisebbségi tanárok és tanítók kálváriája. A vizsgálatok következményei. A tanári s tanítói önérték lealacsonyítása. A román nyelv tanításának megfigyelése intézetünkben az 1924/1925. tanévben. Elrendelt tanári kicserélések. Miniszteri rendeletek. Vintila Brătianu felfogása a román s a kisebbségi kultúráról. Angheliescu mint a román kulturális politika megtestesítője. A Népoktatási Törvény életbeléptetése 1924. július 26-án. Új népiskolák kényszerlétesítése. Állami és magániskolák. Az egységesítés célja és eszköze. A felekezeti iskolák megsemmisítésére irányuló törekvések. Vizsgálatok állami bizottság előtt. Állásfoglalás Angheliescu rendeletei ellen. A Magánoktatási (Nép és Középfokú oktatási) törvény. A kisebbségi iskolák válságos helyzete, elnéptelenedése. Az erdélyi magyar egyházak a Magánoktatási törvény ellen. Folyamodás a Népszövetség védelméért 1925. május 4-én és szeptember 15-én. A genfi döntés 1926. március 18-án.

Az 1923/1924. tanév befejezése után, miután a római rendi generális 1924. december 11-én tudatta velem, hogy a Szentszéknek 3505/Szentszék 1921. sz. dekrétuma értelmében vikárius provinciálissá történt kinevezésem jogköre úgy lelkiekben, mint anyagiakban, mindazokra kiterjed, amelyekkel a rendi vikárius-provinciálisok élnek, 14 évi működés után megváltam az intézet igazgatóságától, s 1924. augusztus 26-án Brach Józsefet neveztem ki az intézet igazgatójává.

Kinevezésében több szempont vezérelt, de elsősorban az, hogy az intézetet féltettem a többszöri miniszteri megintés után a bezárástól, s úgy gondolván, hogy az igazgatói változás folytán az intézet a további kellemetlenkedésektől és zaklatásoktól mentes marad, másodsorban pedig a rendi ügyek maguk is elég munkát adtak, s mint a rend vezetője nem tehettem ki magam állásomnál fogva sem a román vizsgálatokkal járó megaláztatásoknak és megszegyénítő eljárásoknak, bár a román vizsgálat letételére a szükséges előkészületeket többi rendtársammal együtt én is megtettem és az 100088/1923. sz. rendelet miatt, amely a román nyelvből és irodalomból, román történelemből, román földrajzból és román alkotmánytanból az 1923/1924. tanév második felében minden csatolt területen lévő tanárra vizsgálatot rendelt el, de később ezt a román nemzetiségektől nem követelték. Május hóban az intézet tantestülete részére újból román tanfolyamot rendeztettem, s Petrovici tankerületi főigazgató ajánlatára Ion Rosst, az állami liceum tanárát kértem fel annak megtartására.

A második román tanfolyam 1924. május 7-től július 7-ig tartott. A tanári testület szorgalmasan látogatta a román órákat, s törekedett a román nyelvet elsajátítani, hogy azután a román vizsgálatra előkészülhessen. Április 20-án

újból megjött a felszólítás, hogy a tanárok a megjelölt román tárgyakból vizsgálatot tenni tartoznak és június hóban a tankerületi főigazgatóságtól 5122/1924. sz. a. megküldött rendelet a kisebbségi tanárok nyelvi vizsgálatának módját s idejét tudatván, a vizsgálat idejét 1924. augusztus 15. és szeptember 1. közé eső időszakra tűzte ki.

A román nemzeti tárgyak nagy anyagot ölelnek fel, úgy hogy ezek elsajátítása s román nyelven való előadása, vagy írásbeli készítése olyanok részére, akik nem román anyanyelvűek, mivel még román nyelvű tudásuk is fogyatékos volt, már előre is kizárta, hogy ilyen rövid idő alatt a vizsgálat követelményeinek meg tudjanak felelni. Nálunk, piaristáknál még egy nagyon fontos körülmény forgott fenn arra nézve, hogy a vizsgálat elhalasztását kérjem: sem rendi helyzetünk a konkordátummal, sem iskolaügyünk törvénnyel nem volt rendezve s biztosítva. Mindemellett, mivel az a veszély fenyegette az intézetet, hogyha a tanári testület vizsgálatra nem jelentkezik, az intézet működése elé a minisztérium akadályokat gördít, 1924. május 17-én a közoktatási miniszterhez folyamodtam, hogy a vizsgálatról eltekinteni, vagy azt elhalasztani szíveskedjék. Megkértem hivatalos irattal Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspököt, hogy a többi erdélyi magyar felekezetek vezetőségeivel karöltve járjanak közbe a közoktatásügyi miniszternél, hogy a román vizsgálat alól a felekezeti tanárokat mentse fel, vagy ha ez nem lehetséges, a vizsgálatot a jövő tanév augusztusára halassa el, mert az említett indító okok alapján ennek megfelelni teljes képtelenség.

A közoktatásügyi miniszter, miután már az 1923/1924. tanévben a nemzeti tárgyak tanításának elrendelésével minden felekezeti iskolát kétnyelvűvé, intézetünk első osztályát pedig a hittan és a magyar nyelv kivételével, amely utóbbiak a 3946/1924. főigazgatói rendelet értesítése szerint a magyar tannyelvű iskolák heti 2-2 óraszámában tanítható, román tannyelvűvé tette, most a tanítókat s tanárokat a román vizsgálatokkal célozta romanizálni, s az egységesítést előmozdítani, a vizsgálat alól nemhogy felmentést, de még halasztást sem adott, s egy év alatt akarta az idősebb tanárokat is levizsgáztatni.

Temesvárt három vizsgálobizottság működött. A főigazgatósági épületben (régii Mocsonyi-ház) a vizsgáztató bizottságnak elnöke, mint miniszteri biztos Iosif Popovici egyetemi tanár, országgyűlési képviselő volt, aki nálunk az érettségi vizsgálatokon, mint miniszteri biztos több alkalommal elnökölt, s így az intézet tanár testületét jól ismerte. A középiskolák kisebbségi tanárainak ezen bizottság előtt kellett vizsgálatot tenni, s így a piarista tanároknak is. Közöttük több idősebb tanár volt, s mivel csak azok nyertek felmentést, akik hatvan évesek elmúltak, vagy akiknek harminc éves szolgálatuk volt, az egész tanári testületnek vizsgálatot kellett tennie.

A vizsgálat előtt Brach József igazgató kérdést intézett hozzám, hogy jelentkezzen-e vizsgálatra vagy sem. Az intézet érdekét véve tekintetbe az előírt rendelet miatt szükségesnek tartottam a vizsgálatra való jelentkezést, már azért is, mert többen a nagy szünetben igen nagy erőfeszítéssel és szorgalommal tanulmányozták az anyagot.

A piarista intézet tanáira a vizsgálat napja augusztus 23-ikára volt kitűzve. Írásbeli és szóbeli része volt, s ezek alapján csak Sütöry István vizsgálatát fogadta el a bizottság. Kívülről az egész tanári testület megbukott a román vizsgálaton.

Egy temesvári hírlap jeles ügyvéd írója ezekből a vizsgálatokból nagyon érdekes következtetéseket állapított meg, miért is eszmemenetéből egyes részleteket a viszonyok megvilágítására ideiktatok. Angheliescu úgy látszik, veszélyes elemnek tartja a kisebbségeket. A tanári és tanítói vizsgálatok bizonyítják, hogy Angheliescu erősen az iskolák életébe markolt. Jogi és emberi érzésünket felizgatja a hivatalos eredmény. Hivatalvesztés, kenyér nélkül maradnak azok a tanítók, akik nem tudnak megfelelni. Nincs Angheliescunak, mint orvosnak emberi érzése. Az emberi érzés meg sem engedheti, hogy ezen tanítókat elbocsássák. A vizsga nem adja a képességet a tanításra azoknál, akiknek diplomájuk van. Nem lehet őket vizsgálat alá vetni. Nem kell őket a vizsgálat tortúrájának kitenni. Az ilyen vizsgálat idegrablás, különösen idősebb asszonyokra és férfiakra nézve, akik az élet harcában állanak, akiknek a vizsgálat idegölő izgalmaikat kell elszenvedniük. A tanulmányi eredmény után kell a tanárok s tanítók képességeit elbírálni. A vizsgálat náluk a tekintély kérdése. E nélkül fegyelmezni nem lehet. A megbízottakat saját tanítványaik fogják kinevetni.

A piarista tanárok egy kivételével mind megbuktak. Hogyan lehetséges ez, mikor még az elmúlt évben is jó tanítási eredményt tudtak felmutatni. Egyet biztosan tudunk, hogy mi, összevéve mindenkit, bánsági románok, németek, magyarok, szerbek a piaristák iskolapadjain együtt ültünk. Jellemünket, képzésünket, istenfélő nevelésünket, mindenünket a piaristáknak köszönhetjük. Az előkelő bírák, a közigazgatás vezetői, orvosok, ügyvédek, képviselők, szenátorok: ezen város minden értelmiségének, románoknak, németeknek, magyaroknak szerbeknek meg kell hajtaniuk az elismerés zászlóját a piarista rend előtt, mert ők voltak a mi vezetőink. Mi tanítványok: a Bánság fiai, mindnyájan erkölcsileg lekötelezve vagyunk minden életviszonyok között a piarista tanárokat minden kellemetlenség ellen megvédeni, mert amik vagyunk, mindent nekik köszönhetünk. Meg vagyunk győződve, hogy a piaristák az ifjúságot ma is a hazaszeretet szellemében nevelik, a hazának kötelességtudó rendszerető polgáiraivá. Ez a drasztikus eszköz közoktatásügyi miniszter úr, ezen tanárok ellen a város békéjére és egyetértésére nem fog szolgálni.¹

Iosif Popovici eljárása miatt az egész város közönsége felzúdult, ami akkor érte el tetőpontját, amidőn a vizsgálaton miniszteri biztosi minőségben a védtelen apácákkal szemben parázna módon szellemeskedett és a védtelen nőket szeméremérintésükben sértette meg. A lapok hivatkoztak a zárdai nevelésre, amelyben igen tekintélyes számban román nők is részesültek, s az eljárást, mint művelt emberhez nem méltót, egyhangúan elítélték. Eljárásában az egyenlő elbánás elvének megsértését és gyűlöletet állapítottak meg az egyházi intézmények ellen, mert a szerzetes és zárdai iskolákat mostohábban kezelte, mint a többi intézeteket. Ennek magyarázatát abban találták meg, hogy bizonyos román köröket nagyon izgatta ezen intézetek kisajátítása, miért is a miniszter s közegei lehetetlenné akarják tenni ezen intézet működését, de a támadásokkal, a kisajátítási szándékkal szemben az egész kat. nép, mint védőfal a zárdai és szerzetesi iskolák háta mögött fog lenni és minden jogtalansággal szemben meg

¹ LANG Béla, *Ein offenes Wort in der Schulfrage*, Temesvarer Volksblatt, 1924. augusztus 31.

fogják őket védeni. A németeknek ugyan – írja az egyik lap – a piarista gimnáziumra, mivel nincs párhuzamos német osztály, jogos panaszkodásuk van, s ezen követelésüket (?) a jövőben is fenntartják, de éppen ezen kat. intézetre való tulajdonjoguk (?) tudatában elmenve a végsőkig, minden zaklatás ellen megvédik, és a közös védekezés folytán a magyarok és a németek közt minden versengés megszűnik, s ha szükséges lesz, a mártíromságtól sem riadnak vissza.

A román vizsgálat nemcsak a szerzetesekre, de minden kisebbségi tanárra és tanítóra valóságos kálvária, kínzó pedagógiai eszköz volt. A vizsgálat elé mindenki aggodalommal és félelemmel állt, mert a nem sikerült vizsgálat a szolgálatból elbocsátással, kenyérvesztéssel fenyegette az állami tanárokat és tanítókat, s így nekik ez az életfenntartást jelentette, mert Anghelescu nemcsak megfenyegette, hanem százával el is bocsátotta minden ellátás nélkül.²

A követelmény vizsgálatánál szigorú volt, mert aki ötös osztályzatot kapott, az a vizsgálatot a jövő tanév végén ismételni tartozott, sőt, ha az egyes iskolátozóknak úgy tetszett, azokat is, akik hatos osztályzatot kaptak, újból és újból a vizsgálat ismétlésére utasíthatta.³ A tanárok s a tanítók részéről nagy volt tehát az elkeseredés és izgalom, mert a miniszter nem engedvén elég időt a készülésre, erőszakos és türelmetlen módon kényszerítette a tanárokat és tanítókat a román vizsgálatra.

Tragikus kimenetele is volt a vizsgálatnak. Sikora, az ötvenéves lindenfeldi tanító a vizsgáztató teremben az izgalomtól szélütést kapott. Összeesetten vitték a kórházba, ahol meghalt. Nem csoda tehát, ha Anghelescu nevének említésére félelem s rettegés fogott el tanárt és tanítót, s annak, aki ezt az eljárást szemlélte, látva a száz tanítót reszketve a vizsgához menni, tanítónőket zokogva összeszni, elkeseredésében fel kellett kiáltania: Ilyen politika soha nem lehet az állam érdekében.⁴

A tanárok és tanítók vizsgálatainak eredménye: a középiskolai tanároknak a fele, a tanítók közül pedig 417 közül 264 tette le sikerrel a vizsgálatot, a többi egy év után a vizsgálat ismétlésére utasított. Intézetünk tanárai szintén új román vizsgálat letételére utasítottak, s az 1924/1925. tanévben az intézet tovább folytatta működését.

A vizsgálat nem számolt sem az idővel, sem a hivatásbeli nehézségekkel. Elbocsátással fenyegetvén meg az állami tanítókat s tanárokat, belekergette őket lelkiismeretlenségbe, mert készületlenül voltak kénytelenek a legnagyobb izgalom között a vizsgálobizottság elé ülni. Ez a módszer csak arra szolgált, hogy a tanári s tanítói önértéket megalázva, mérget, elkeseredést öntsön a lelkükbe.

Összehasonlítást téve a múlttal, a nemzetiségek közül éppen a románok panaszkodtak legtöbbet a magyar elnyomás ellen, de ha a múltat összehasonlítjuk a jelennel, az Anghelescu rovására üt ki. 1867-től 1879-ig a magyar nyelvnek az elemi iskolákban való tanításáról nem volt szó. Az 1879. évi XVIII. §. az első

² BITAY Árpád, *A magánoktatási törvény végrehajtási utasítása*. Kolozsvár, Minerva, 1926, 73. 202. §.

³ *Katholiken feindlich*, Schwäbische Volkspresse, 1924. augusztus 29. *Unnötige Sekkaturen*, Ugyanott, 1924. augusztus 26. *Die Peitsche in Antlitz*, Ugyanott, 1924. szeptember 1.

⁴ BLASKOVICS Ferenc, *Államérdek-e?* Temesvári Hírlap, 1924. augusztus 31.

kísérlet az államnyelv oktatására és nem az államnyelven való tanítás bevezetésére ott, ahol magyar nyelven tudó tanítók vannak rendelkezésre. A tanítóknak 4-5 évet adtak az előkészületre, s csak azoktól kívánták meg a vizsgálatot, akik 1872 után szereztek meg képesítésüket s még nem múltak 25 évesek. Senkit sem fenyegettek meg elbocsátással, s még húsz évvel ezelőtt is működtek a sovinszta Magyarországon olyan tanítók, akik nem tudták az magyar nyelvet.⁵ Nálunk 1890-ben, tehát tizenegy évvel az 1879-i XVIII. t. c. után, mely a tanítói képesítést a magyar nyelv tudásához kötötte, még mindig 1994 tanító volt Magyarországon, aki nem bírta a magyar nyelvet. Ebből Erdélyre 723 esett.⁶

A nem magyar felekezeti iskolákban a magyar nyelv tanításában sok helyen sok kívánni való volt, s ezen iskolák nagy része olyan állapotban volt, hogy szó nélkül be lehetett volna azokat csukadni az általános tanítási eredménytelenség, valamint a magyar nyelvtanítás elhanyagolása miatt, arról nem is szólva, hogy nemcsak felekezeti és közösségi, de még állami iskolai tanító is akadt, aki még akkor 1909-ben sem tudott jól magyarul.⁷ Egyiket sem fosztották meg állásától, és tisztességes nyugdíjat adtak nekik. A szász tanítók s papok még az intelligensebb szász községekben is egyáltalában nem bírták a magyar nyelvet.⁸

A román állam nemcsak a tanárokat s tanítókat fenyegette meg elbocsátással a kötelező román vizsgálat miatt, hanem minden állami és községi tisztviselőt, és mivel az 1924. január 1-én életbe lépett az új köztisztviselői törvény, amely nyelvvizsgára kötelezte a kisebbségi tisztviselőket, az egész csatolt területen valóságos román nyelvtanulási láz szállta meg az embereket. Tanároknak, tanítóknak, tisztviselőknak még akkor is, ha már sikerrel vizsgáztak, s kötelességüket rendesen végezték, a román nyelvi vizsgálat minden évben mint Damoklész-kard lebegett a fejük felett, s még 1932-ben is a kormány a városi, megyei és állami tisztviselők részére úgynevezett képesítési vizsgálatot rendelt el azon végzáradékkal, hogy az aki nem felel meg, az többé pótvizsgát nem tehet s elbocsátandó, amint a közigazgatási vezérfelügyelő értesítette is a várost, hogy a vizsgálatra nem jelentkezett négy tisztviselőt el kell bocsátani.⁹

A liberális kormány közoktatásügyi minisztere ismét Anghelescu lett, s 1934/1935. évben az összes kisebbségi állami és felekezeti tanítókat és tanárokat újból román nyelvvizsgálatra rendeli. Minisztértársai ezt kiterjesztették az összes kisebbségi városi, megyei és állami tisztviselőkre s az összes közalkalmazottakra, s nem kielégítő román nyelvtudás címen leginkább magyarokat, azokat is, akik már régebben megfeleltek a követelményeknek, megfosztják állásuktól s alkalmazásuktól. A magyar tisztviselők s állami alkalmazottak száma így igen csekély, míg Magyarországon 1909-ben 10 023 volt állami alkalmazásban, s s ezrével éltek magyarul nem tudó alkalmazottak.¹⁰

⁵ BLASKOVICS Ferenc, *Államérdek-e?, i. m.*

⁶ A budapesti Statisztikai Hivatal közlése 1934. augusztus 15.

⁷ VÉRTESSY Gyula, *Temes vármegye közoktatásügye*, in *Temesvár és Temes megye monográfiája, i. m.*, 198.

⁸ GYÁRFÁS Elemér, *Erdélyi problémák 1903–1923*, Cluj–Kolozsvár, Erdélyi Irodalmi Társaság, 1923, 91.

⁹ *Elbocsátják a bukott városi tisztviselőket*, Temesvári Hírlap, 1932. május 14.

¹⁰ A budapesti Statisztikai Hivatal közlése 1934. augusztus 15. Papp József, *Epizódok a*

Az 1924/1925. tanév a román vizsgálatok katasztrofális kimenetele után a legnagyobb aggodalmak, kétségek s bizonytalanságok között nyílt meg, mert nem lehetett tudni, hogy a rendi tanárokkal szemben a román vizsgálatokon tanúsított ellenszenv s a román nyelvtudásnak a vizsgálobizottságtól megállapított hiányossága miatt a közoktatási kormány az 1924/1925. tanévben intézetünkkel szemben követelményekkel lép fel, s vajon túrni fogja-e, hogy az 1924/1925. tanévre a közoktatási miniszteri rendeletek kényszere folytán most már az I.A, I.B, II.A, II.B osztályokba fokozatosan bevezetett román előadási nyelven a rendi tanárok továbbra is taníthassanak? Mindezen aggasztó körülmények között is utasításomra Brach József igazgató nemcsak a két első, hanem a két második osztályba is rendi tanároknak osztotta be a román nyelven előadandó tárgyakat, a tárgy beosztáshoz segítségül véve az intézetben működő két román anyanyelvű román nyelvtanárait is.

A román nyelvű tanítás megfigyelésére Ion Petrovici temesvári kerületi tartományi főinspektor az első látogatását 1924. október hó 23-án tette meg, s látogatása végén megállapította, hogy a rendi tanárok közül Cspoti Lajos hibásan hangsúlyoz, s nehezen beszél a román nyelvet, s minthogy a megállapítása szerint a tanulók csak nagyon kicsit értik a román nyelvet (megjegyzem, hogy az elemiben ezek még semmit sem tanultak a román nyelvből, tehát nem is érthették), a tanár hagyja el a meghatározásokat, s mindig csak egyszerű mondatokban beszéljen.¹¹

Ezt a látogatást követte 1925. január 23-ikán Speranția ókirályságbeli inspektor látogatása, aki magyarul semmit sem értvén figyelte meg s tanulmányozta a tanulók tanulmányi előmenetelét intézetünkben. Bírálataiban számolva a kezdet nehézségeivel, jóindulat mutatkozott. Reá két hónapra Petrovici kerületi főinspektor 1925. március 5-én újból meglátogatta intézetünket, s látogatásáról felvett jegyzőkönyvben Nagy Aurél tanárról megállapította, hogy nagyon gyengén beszél a román nyelvet, s mivel még több tanár is van az intézetben, akik nem bírják a román nyelvet, ezeket mind más tanárokkal kell felcserélni.

A kerületi főinspektornak ez a rendelkezése nagy levertséget keltett a tanári testületben, s előre látható volt, hogy most már a tanügyi kormány a román nyelvet bíró, s románul tanítani tudó tanároktól teszi függővé az intézet működését. A kerületi főinspektor Nagy Aurél tanáron kívül nem nevezte meg azon tanárokat, akiknek kicserélését szükségesnek tartotta, miért is Brach József igazgató hivatalos átiratban tudatta a kerületi főinspektoral, hogy állapítsa meg a kicserélendő tanárokat.

Ennek keresztülvitelére Sabin Evuțian, a temesvári kerületi főinspektorsághoz beosztott felügyelőt küldte ki intézetünkbe, aki látogatását s megfigyeléseit március 18., 19. és 23-ikán végezte el. Evuțian a magyar impérium idején a lugosi állami főgimnáziumban a természettudományoknak volt a tanára, s mint többi hivatalos látogatásairól felvett jegyzőkönyvek igazolják, szigorúan bírált, de a jóindulat nem hiányzott nála. Ezen látogatásáról felvett jegyzőkönyvben leszögezi, hogy a temesvári kegyesrendi róm. kat. főgimnáziumban az

románság történetéből a magyar uralom alatt, Magyar Kisebbség 1932. január 16. 541.

¹¹ Lásd a 433–1924. sz. jegyzőkönyvet az Igazgatói Iktatókönyvben.

1924/1925. iskolai tanévben a hittant s a magyar nyelvet kivéve az I.A, I.B, II.B osztályokban a többi tárgyak román nyelven adatnak elő, a többi osztályok tannyelve magyar. Tanmenetében a hivatalos állami programhoz alkalmazkodik. A tanári karról megállapítja, hogy csak Sütöry István az egyetlen rendi tanár, aki letette a román nyelvű vizsgálatot, s tud román nyelven tanítani. Jócskán tud még románul Csukovits Sándor és Wolf János. Jegyzőkönyvbe foglalja, hogy több tanárt meglátogatott, s náluk jóakaratot s igyekezetet tapasztalt, s kéri, hogy azon osztályokban, amelyekben az előadás nyelve a román, a magyar nyelvet kiegészítő nyelvül csak a legvégső esetben használják. Petrovici főinspektor már említett jegyzőkönyvére hivatkozva, felhívja az igazgatót, hogy a román nyelvű osztályokban cserélje ki azon tanárokat, akik a reájuk bízott tantárgyakat nem képesek románul előadni. Ezek Cspoti Lajos, Dutschak András, Nagy Aurél.¹²

Evuțian ezen látogatása után a tanév utolsó harmadában új tantárgyfelosztást kellett készíteni, s a nevezett tanárokat a jelzett osztályokban kicserélni. Ezzel a látogatással összeesik, úgy látszik, hivatalos jelentés s kiküldetés alapján Petru Marinescunak, a bukaresti Közoktatási Minisztériumban a magániskolák direktorának s Ion Bratu inspektornak látogatása március hó ugyanazon napjain, amelyeken Evuțian látogatását végezte. Marinescu látva a népes magyar osztályokat, már akkor fogamzott meg lelkében az a gyilkos gondolat, hogy meg fogja ritkítani az osztályok tanulóinak számát.

Az 1924/1925. tanévben még egy látogatója volt intézetünknek: Alexandru Pteancu 1925. június 19-én.

Míndezezből láthatjuk, hogy a román közoktatási kormány célkitűzéséből nem engedett, s különleges, mondhatjuk nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy a temesvári róm. kat. piarista főgimnázium romanizáltassék, s ezen a címen a rend kezéből kivetessék.

Az elnéptelenítés célját szolgálta az V. osztályos felvételi vizsgálatnál kapcsolatban kiadott azon rendelkezése, hogy az V-ikbe csak 40 tanulót szabad felvenni, s a párhuzamos osztályok felállításához az engedélyt a közoktatási miniszter adja meg.¹³ A 31/1925. sz. Gazetta Oficial rendelettel a hittanórákra nézve is kötelezővé tette a román vizsgálatot.

A magyar s angol nyelv tanítására 1924 június hóban ezen rendeletek érkeztek. Magyar nyelvű iskolák a magyart heti két-két órában taníthatják (3946/1924. főig. sz.). Az 1926. augusztus 20-án kelt 70128/1926. sz. a. Magánoktatás Általános Igazgatósága jóváhagyta, hogy az anyanyelv hetenként heti 3-4 órában tanítassák. 1927. május 18-án kelt 77/1927. sz. rendelet a magyar nyelvet csak mint fakultatív tárgyat akarta meghagyni. A kegyes tanítórend romániai rendfőnökségének a bukaresti Közoktatási Minisztériumnak történt közbelépésére s átiratára az intézet magyar nemzetiségű tanulói a magyar nyelvet kötelező tárgyként tanulják (647/1929. inspect.). Az angol nyelv pedig csak akkor vezethető be a modern s reálgazogatba, ha tanítására képesített tanár van (115927/1924. Közoktatásügyi Min. sz.).

¹² Lásd a 2785–1925. sz. jegyzőkönyvet az Igazgatói Iktatókönyvben.

¹³ Monitorul Oficial 82–1925. sz.

A Brătianu-kormány a maga részére biztosítani akarta az ország sorsdöntő intézményeinek vezetését azáltal, hogy a befolyását pénzügyi, katonai, egyházi, szociális és kulturális ügyekben érvényre juttatta és értékesítette.¹⁴

Ezt a politikát a kultúra terén, az állam hivatását a Romániához csatolt régi kultúrájú népekkel szemben a legjellegzetesebben Vintila Brătianu nyilatkozatából, előadása nyomán ismerjük meg. Romániának – mondotta – három részletkultúrával van most dolga: egyik a régi királyságban francián keresztül a latin kultúra, a másik a magyaron keresztül a germán kultúra, a harmadik az ország keletén a szláv kultúra.

A fiatal román nép kultúráját ezeknek a régi kultúráknak helyébe kell ültetni. A részletkultúrák továbbtáplálásával szakítani kell, s a közös kultúra megteremtését kell végezni. Csak bátorság kell a múlt nélküli állapotok elképzeléséhez, s az előzmények nélkül az ismeretlenbe való merész belevágáshoz. Arra, hogy a bátorság sikerüljön, a gazdasági és természeti feltételek adva vannak. A kultúra ugyanis gazdasági alapokon épült fel, s a régi kultúrák megszüntetése úgy valósítható meg, ha elvonjuk a gazdasági alapot, s a régi kultúrájú népeket visszakergetjük a társadalmi züllésbe. Így lesz a magasabb kultúrából rom, amelyen felépülhet aztán az elgondolható új egységes román kultúra. Az átöröklött kulturális adottságokat meg lehet szüntetni, s egyáltalában nem baj, ha ez bizonyos fokú idegengyűlölet előidézésével fog jární.¹⁵

Ennek a kulturális politikának a gyakorlati téren megtestesítője s foganatosítója Anghelescu közoktatásügyi miniszter volt. Következetes, átgondolt tervvel, hideg számíttással dolgozik. Kitűzött céljától semmiféle szempont által nem engedi magát eltéríteni. Keresztülgázol a múlt hagyományain, az egyházak és iskolák autonómiáján, a békeszerződésnek a kisebbségek kultúrájára vonatkozó biztosítékain, nem törődve jogsértéssel, a csatolt területek nemzetiségeinek gyűlöletével. Előtte az új román kultúra megteremtése lebeg és sovinizmusával több millió kisebbségi polgárt akart elnemetleníteni, mégpedig nem fokozatosan, hanem lehető legrövidebb idő alatt.

A románok benne a román kultúra első hódító vezérét látták, aki a népnevelés fejlesztése körül csodákat tudott művelni, s alig egy év alatt Romániában több mint 1000 új népiskolát állítani,¹⁶ tehát a román közvélemény jelentős része benne a román kultúra és népnevelés nagy emberét ünnepelte, s a Gheorghe Lazăr és Spiru Haret mellé állította.

Reformtevékenységében valami olyasféle ő, amit tanügyi militaristának lehet nevezni. A militarista fegyvercsörtetők pedig népszerűek szoktak lenni mindaddig, míg tudományuk elkerülhetetlen csődjét a keserű, többnyire kései kiábrándulást az idő meg nem hozza.¹⁷

Egy másik jellemzés szerint Anghelescu nagy vagyon tulajdonosa, és nem fukarkodik ott, ahol román iskolacélokról van szó. Nagyon szorgalmas. Miniszteri szobája olyan, mint a méhraj. Ideges sietséggel tárgyal két-három emberrel,

¹⁴ Ionel Brătianu *szociálpolitikája*, Keleti Újság, 1925. április 19.

¹⁵ BRĂTIANU, Vintila, *Új Románia eljövendő hivatásáról*, Turnu-Severin, 1926. október. BARABÁS Endre, *A romániai magyaryelvű oktatásügy, i. m.*, 113.

¹⁶ Nagyváradai Napló, 1923. február 28.

¹⁷ Sulyok István, *Anghelescu tanügyi militarizmusa*, Ellenzék, 1925. június 5.

amikor még két tucat ember van a szobában. Nyugodt megfontolás lehetetlen nála. Beható tanácskozásokat csak a palotájában folytat késő éjjeli órákban. Közeli rokonságban van Spiru Harettel, aki az iskolaügynök a Regátban az alapítója volt. Anghelescu becsvágya őt felülmúlni, ezért negyven preparandiát¹⁸ és ezer népiskolát létesített.

Népszerű kettős okból: a román iskolázást gőzerővel követeli és a román intelligencia tömegképzését vezeti be, ezzel szemben a kisebbségi iskolákat elnyomja és bezárja. Fantaszta a tanügy terén, mint Vintila Brătianu pénzügyi téren. Visszafizetési politikája az erdélyi Pteancuval együtt a kisebbségekkel szemben ellenséges érzületűvé teszi, s erőszakoskodása a kisebbségi iskolákkal szemben külföldön rossz benyomást tett és ártott Románia hírnevének.

A magyar iskolák statisztikájával dolgozik, mindig az lebeg a szeme előtt. A kisebbségi iskolák s az egyházak autonómiái neki elviselhetetlen privilégiumok. Gyűlölik a felekezeti iskolákat. Franciaországból a szabadkőműves eszmét hozta magával. Ezért egyházi részről a vele való tárgyalásnak eredménye nem volt. (Ezt a felfogást osztja Netzhammer volt bukaresti érsek is az osztrák katolikusok folyóiratában, a *Schönere Zukunft*ban.)¹⁹ A hégeli állami mindenhatóság eszméje úgy látszik mélyen gyökeret vert a szívében, s úgy véli, hogy a felekezeti iskolákkal, mint középkori intézményekkel leszámolhat, azután a vallásszabadsággal együtt a tanulási és tanítási szabadsággal is, mint az új idők abszolút posztulátumával.

A szülőknek nincs előtte semmi joga. Csak az állam hivatott mindenkit a saját szellemi jászolóhoz terelni. Úgy van: a román jászolhoz, minden nemzeti-ségűek különbség nélkül csalogattanak és kényszerítettnek. Ezt nevezik demokráciának és egyenjogúságnak.²⁰

Nemzeti kisebbségi szempontból hatalmaskodó szellem, aki nem ismer más saját akaratánál. Politikája autokratikus, bosszúálló, s az idők szellemével össze nem egyeztető (Adevărul).²¹ Türelmetlen erőszakos. Még iskolafelállítási jogot sem engedélyez a kisebbségeknek, minden a minisztertől függ.²² A romániai kisebbségi oktatás fojtogatója, elsorvasztója, régi, nagy múlttal bíró, tekintélyes kisebbségi iskolák elsenyvesztője és megsemmisítője, a kisebbségi népoktatás megbénítója.²³ A kisebbségi oktatást megfosztja nemzeti jellegétől és elnemzetleníti, pedig ez ma már veszedelmes ábránd s lehetetlenség. Anghelescu miniszternek s tanácsadóinak – Pteancuval az élükön – a kisebbségi iskola Prokrasztész ágya s kényszerzubbony, az erre megfelelő eszközök: rendeletek, intézkedések, kényszer-rendszabályok új és új formában.²⁴ Úgyhogy Anghelescu fogalom lett, s legjellegzetesebb képviselője ama szellemnek, amely szívós akarral túlzó sovinizmusból a legsúlyosabb csapásokat mérte a kisebbségi hitval-

¹⁸ Előkészítő tanintézetet, tanítóképző intézetet.

¹⁹ Magyar Kisebbség 1920. április 1. 262.

²⁰ *Unterrichtsminister Dr. Anghelescu*. Tagblatt, Stadausgabe der Schwäbischen Volkspresse, 1925. március 22.

²¹ *Új orientáció kell a kisebbségi politikában*, Ellenzék, 1925. június 12.

²² *Scharfe Kritika in dem neuen Schulgesetz*, Temesvarer Zeitung, 1924. június 24.

²³ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918/1929, i. m.*, Az 1924. év eseményei, július 26.

²⁴ BLASKOVICS Ferenc, *Allamérdek-e?*, i. m.

lások iskolákra.²⁵

Rendeleteinek lázas sietséggel törekszik törvényes alapot adni. Első törvényalkotása a népoktatási törvény, amely 1924. július 26-án lépett életbe, s az 1924/1925. tanévben már a beiratásoknál éreztetni sújtó hatását. Ebből a törvényből értjük meg, hogy drákói szigorral, pedagógushoz nem megfelelő módon, miért erőszakolta oly rövid idő alatt a tanítói s tanári vizsgálatokat. Tanárookra és tanítóokra volt szüksége, hogy ők már az 1924/1925. tanévben, legyenek azok bár kisebbségiek is, készen álljanak a romanizálás szolgálatára.

Hétosztályos elemi iskolákat létesített négy első és három felső tagozattal. Ez utóbbi csak teljesen román lehet. Ezzel egyidejűleg megszüntette a polgári iskolát. Terve volt, hogy a román nyelvű elemi oktatásban már az első és második osztályban is bevezeti a román nyelvet, de ettől a kisebbségi magyar egyházak vezetőinek Ionel Brătianunál történt közbenjárására elállt, de különleges rendelkezésével napi egy-egy órai tanítást a román nyelvből mégis elrendelt.²⁶

A magánoktatási törvény végrehajtási utasításához csatolt függelék állapítja meg a kisebbségi tannyelvű elemi iskolák román nyelvi heti órarendjét.²⁷ Az egytanítós iskolákban heti 12 óra, a kéttanítósban heti 20, a háromtanítósban heti 38, a hattanítósban heti 38 a kötelező román nyelvi óra. Ezekhez jön még a román történelem s földrajz, s alkotmánytan a III és IV. osztályban heti 2-2 órában. A hétéves tankötelezettség, a régi hat helyett haladás, de egyúttal a népoktatási rendszernek kettétörését jelenti. Hibái közt egyik a tanterv kettősége, mert a négy osztályt a magasabb fokú intézet előkészítő szervének tekinti, a másik az alsó fokon a tárgyak túlszűfolttsága és túlságos elméleti jellege. Az alsó tagozat mindazt felöleli, amit megfelelő bővítéssel a felső: úgymint mértant, románt, történelmet, földrajzot, polgári jogot, egészségtant s túlterhelvén a tanulót, Ghidonescu román pedagógus szerint: merénylet a gyermek agyveleje ellen.²⁸ Nézete szerint ez nem vezet a tervezett végleges lelki és kulturális egységesítéshez, amiért Angheliescu a népoktatás szervezésének egységesítését egyetlen iskolatípussal megalkotta, hogy a különböző kultúrák hatása alatt népfajok különbségeikkel ne gyöngítsék a nemzeti öntudatot.

E törvény 2. §-a szerint Romániában állami s az államtól engedélyezett magániskolák vannak, s mivel a régi királyság felekezeti iskolát nem ismert, azt a látszatot keltette, hogy a felekezeti iskolákat nem ismeri el.

A nép s a középfokú közoktatásügy is a csatolt területeken, Erdélyben s a Bánátban magas színvonalon volt. A román nemzetiségüket is tekintve, minden 1005 román lakosra esett egy román tannyelvű autonóm felekezeti népiskola, míg ugyanakkor a régi királyságban csak 1418-ra egy állami iskola.²⁹ A középfokú oktatásügye pedig – jegyzi meg Angheliescu – összehasonlítva az új román tartományokéval, kedvezőtlenül üt ki reánk nézve, mert nemcsak aránylag, hanem abszolút számokban is kevesebb számú iskolánk van, mint Erdélyben.³⁰

²⁵ BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez, i. m.*, 15.

²⁶ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918/1929, i. m.*, 78.

²⁷ Monitorul Oficial 10. martie 1926.

²⁸ Gál Kelemen. *Az elemi iskolai törvényjavaslat*, Magyar Kisebbség, 1924. május 15. 41.

²⁹ GHIBU, Onisifor, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania, i. m.*, 37.

³⁰ BARABÁS Endre, *A romániai magyaryelvű oktatásügy, i. m.*, 88.

Angheliescu ezért mindenek előtt a régi királyságban sok új elemi iskolát építtetett, s mivel az átvett 1822 községi és állami magyar népiskolai épületet a felekezetek megmaradt 739 elemi iskolájával szemben³¹ a romanizálás céljaira nem tartotta elegendőnek, sőt mondhatjuk nagyon is kevesellte, a Népoktatási törvény 17. §-a értelmében minden községet kötelezett állami iskolát építeni, vagy a meglévőt a minisztertől előírt tervek szerint átalakítani, még azokban a községekben is, ahol a kisebbségi lakosság saját erejéből felekezeti iskolát tart fenn. A 16. §. pedig azon rendelkezést tartalmazza, hogy az iskolák dologi kiadásait a politikai községek viselik, s az állam csak a tanítók fizetését fedezi.

A Népoktatási törvény 7-8. §-a arra kötelezi a minisztert, hogy azokon a helyeken, ahol erre szükség van, kisebbségi népiskolákat kell emelnie, mégpedig olyan viszonyban, mint az államikat, de ezt úgy oldja meg, hogy például 150 magyar községet arra kényszerített, hogy fél éven belül a saját költségén román állami elemi iskolát létesítsen, míg a 161. §. által biztosított államsegély nem teljesítettett.³² A sváb német nemzeti kisebbségekkel, bár nem oly viszonyban s mértékben, mint a magyarokkal, ugyanaz volt az eljárása. Ezen jogtalanság ellen a svábok feljajdultak, s az egész kultúrvilágon ismeretlen fogalomnak minősítették a közoktatási miniszter azon eljárását, hogy tisztán német községekben az ő pénzükön, az ő romanizálásukra román iskolákat építsenek.³³ A 184. §. a községi illetékekből egy bizonyos hányadot biztosít a kisebbségi iskoláknak, de igen gyakran azt sem utalták ki.³⁴

Angheliescu ábrándja az iskolák egységesítésével az volt, hogy mindenkinek, aki román földön él, legalább nyelviileg minél előbb románná kell lenni, s mivel haza jövőjét leginkább a magyaroktól féltette,³⁵ a legádázabb fegyverekkel első-sorban a magyar kultúrát törekedett megsemmisíteni, s annak megszervezését lehetetlenné tenni. Hangoztotta, hogy nincs szükség felekezeti iskolákra, mert az állam a kisebbségekről úgyis gondoskodik, s ellátja saját anyanyelvükön a kisebbségek tanítási ügyét, de hogy milyen rohamos volt a magyar kultúra pusztítása és pusztulása, elegendő reámutatnunk a szomorú adatokra. Tíz év alatt (1918–28) kipusztított a magyar kultúra 10 főiskolából, 51 liceumból, 77 polgári iskolából, 3 óvónőképzőből, 20 elemi és polgári tanítóképzőből 16 kereskedelmi, 11 ipariskolából és 1407 elemi iskolából.³⁶

Tervezete szerint még azt sem akarta megengedni, hogy a kisebbségek óvodákat létesítsenek. Célját alkotta minden kisgyermekre nézve a gyermekkertek látogatását 5-7 éves korig egész éven át kötelezővé tenni. A Népoktatási törvény megengedi, hogy egyházak és magánosok is létesíthetnek óvodákat, de állami óvoda csak román tannyelű lehet, s mivel a kisebbségek anyagilag elszegényedtek, gyermekeiket a román állami óvodákba voltak kénytelenek küldeni.

Legjobban a székelységet, s a nyugati határokat rakja meg román állami

³¹ BARABÁS Endre, *A romániai magyar nyelvű oktatásügy, i. m.*, 81.

³² JAKABFFY Elemér, *Die Stimme der Minderheiten*, 1932, 10–12. 424.

³³ *Frondienste*, Schwäbische Volkspresse, 1924. szeptember 27.

³⁴ *Stellungnahme der deutschen Partei zu den brennendsten Problemen des Landes*. Temesvarer Zeitung, 1931. december 3.

³⁵ BARABÁS Endre, *A romániai magyar nyelvű oktatásügy, i. m.*, 17.

³⁶ BARABÁS Endre, *A romániai magyar nyelvű oktatásügy, i. m.*, 84.

iskolákkal s az úgynevezett kultúrzónás tanítókkal, akik természetesen nem is tudnak a kisebbségi tanulókkal érintkezni. A *Curentulban* egy Csík megyei román tanító leírja, hogy a Székelyföldön nagyon sok olyan tanító és tanítónő működik, akiket az ókirályságból vittek oda, s akiknek természetesen fogalmuk sincsen tanítványaik nyelvéről. A tanítók megtartják az előadásokat az előttük ülő gyermekek előtt, akik csak a szájmozgását látják, s a hangot hallják anélkül, hogy egy szót is értenének.³⁷ Éppen ilyen a helyzet a gyermekkertekkel.

Anghelcsu célja az 50 000 székely-magyar elrománosítása, akik egy tömegben laknak. A gyulafehérvári gyűlés ugyan autonómiát biztosított nekik, azonban ez hamarosan feledésbe ment, s részint áttérítéssel, névelemzéssel stb. dolgoznak a román jövő feladatát a békediktátum 47. §-ának ellenére.³⁸ Például csak Csík megyében 1932-ben 115 román tanító és 56 román óvónő működik.³⁹ 1935-ben a régi Magyarországnak ebben a legnagyobb s legkatolikusabb vármegyében az állami tanítók száma 314-re emelkedik. A román tanítók száma 1930-ban a székely megyékben az ötszázat meghaladja.⁴⁰

A Népoktatási Törvény 159. §-a törvényesen elrendeli a román kultúrzóna létesítését, a 40771/1924. közoktatási sz. rendelet értelmében húsz megyében, amelyből tíz Erdélyre esik. A tanítók tíz hektár letelepedési birtokot, azonfelül ötven percentés fizetésemelésben részesülnek,⁴¹ s négy év nekik öt évnek fog számítani. Megkapják az első átköltözési költséget. A kultúrzóna pótdíjaira az 1928. évi közoktatási miniszteri költségvetésben 1 290 000 lei,⁴² 1932-ben pedig a kultúrzónában működő román állami tanítók részére 50% többlet címen 3 500 000 lei van beállítva és előirányozva,⁴³ de míg az előző tanévekben a romanizálás ösztöndíját nagylelkűen fizette a román állam, az 1931/1932. tanévben már a tanárok és tanítók illetményét sem tudta rendesen kiutalni.

Az új román kultúra megteremtésében az egyesítés révén biztosítandó kultúrfőlény elérésében eszközei: igen nagyszámú állami iskola létesítése és rengeteg tanár s tanító képzése, s a kisebbségi s felekezeti iskolák működésének megbénítása, tönkretétele. Gyűlöli a felekezeti iskolát⁴⁴ nem vévén tekintetbe, hogy a románok mily nagy erőssége volt a magyar uralom alatt a kisebbségi felekezeti román iskola. Mások abból okadatolják gyűlöletét, hogy meggyőződése szerint a magyar állam a román elemi felekezeti iskolákat célozta megsemmisíteni.

A felekezeti iskolák Anghelcsu iskolapolitikájában feleslegesek, mert aláás-

³⁷ *A kultúrzóna román tanítója is lehetetlennek mondja működését*, Keleti Újság, 1932. 6. sz.

³⁸ *Ami Anghelcsu érdeme*, Nemzeti Újság 1935. március 13.

³⁹ FRITZ László, *Az erdélyi román kultúrzóna ügye a Népszövetség előtt*. Magyar Kisebbség 1932. augusztus 1. 490.

⁴⁰ FRITZ László, *Az erdélyi román kultúrzóna ügye a Népszövetség előtt*, i. m., 620.

⁴¹ BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy*, i. m., 21.

⁴² BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy*, i. m., 50.

⁴³ *A magyar nemzeti kisebbség méltányos része*, Magyar Kisebbség, 1932. március 1. 126.

⁴⁴ *Unterrichtminister Anghelcsu*, Tageblatt. Stadtausgabe der Schwäbische Volkspresse 1925. március 22.

sák az állam tekintélyét.⁴⁵ Minden tanuló menjen az államiba.⁴⁶ Ezért a nyílt és állandó támadás a felekezeti iskolák ellen.⁴⁷ Többféle eszközzel kísérli meg a felekezeti iskolák megsemmisítését.⁴⁸

Az eszközökben a felekezeti iskolák helyzetének s rendjének megszabályozásában kifogyhatatlan.⁴⁹ Az elemi iskolába való beiratkozásnál a tanuló nem járhat azon iskolában, amelyet a szülő gyermeke nemzeti kisebbségi iskolájának tart, hanem a tanfelügyelő állapítja meg a gyermek neve után nemzetiségét s jelöli ki neki az iskolát.⁵⁰

A félremagyarázott törvényeknek magyarázása a tanügyi kormány és közegei részéről eredményezte a névelemzési irányzatot. Lényege, hogy magyar anyanyelvű tanulók kiltatnak a magyar kisebbségi iskolákból, mert nevük nem magyar. Ez a mesterkedés az 1926. év óta a legutóbbi időkig megtizedelte egyik-másik magyar kisebbségi iskola tanulóinak létszámát,⁵¹ olyan gyermekekkel szemben is, akik százötven évre visszamenőleg magyar eredetűek.⁵²

Azon kisebbségi tanulók, akik elmulasztják a felekezeti iskolába elrendelt beiratkozás idejét, többé nem járhatnak felekezeti iskolába.⁵³

Temesvárt és a vármegyében, 1927-ben újból kísért a névvegyelemzés, amellyel lehetetlenné akarják tenni, hogy magukat magyaroknak valló szülők gyermekei továbbra is magyar iskolába járhassanak. Különösen négy-öt éve szerették egyes férfiak s tanítónők üzni. Az elemi iskolák magyar tagozatából irgalmatlanul kitétték azon tanulókat, akiknek véletlenül német hangzású neve volt, még akkor is, ha ezen tanulók egy szót sem tudtak németül.⁵⁴ Ilyen korlátozások is voltak: a szülők gyermekeiket csak azon városrészben írathatták be, ahol laktak. Több községben nem volt magyar tagozat, vagy ha volt, nem volt tanító, akik magyarul tudott volna tanítani.⁵⁵

Találó s nagyon szomorú az a korkép, amelyet *Sírvirágok* címen örökíti meg ezen korszakból a magyar szülők s a magyar tanulók szomorú kálváriáját. Az iskola kezdetén egyszerre gombamódra megszorodtak a vegyészek. Ezek a vegyészek tanügyi férfiak, akik a kisebbségi szülő és gyermek szívét, lelkét morszárban összetörték, lombikban megfőzték, retortákon átszűrve, érzéseit nagyítóval vizsgálva végül hivatalosan megállapítják, hogy a magyar nem magyar, az érzés hazug és a névvegyelemzés eredménye az egyedül szent, sérthetetlen és

⁴⁵ BARABÁS Endre, *A magyar iskolák a román uralom alatt*, Magyar Kisebbség, 1930. április 1. 264.

⁴⁶ *Felségfolyamodvány*, Kivonat az Erdélyi Róm. Kat. Státus 1925. május 14-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. Cluj–Kolozsvár, 1925, 152.

⁴⁷ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918/1929, i. m., 79.*

⁴⁸ *Scharfe Kritika n dem neuen Schugesetz*, Temesvarer Zeitung, 1924. június 24.

⁴⁹ *A magyar felekezeti iskolák megszüntetésének módja*, Ellenzék, 1925. június 12.

⁵⁰ BITAY Árpád, *A magánoktatási törvény végrehajtási utasítása, i. m., 18. 35. és 47. §.*

⁵¹ BALÁZS ANDRÁS, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez, i. m., 34.*

⁵² *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918/1929, i. m., 82, 83.*

⁵³ BITAY Árpád, *A magánoktatási törvény végrehajtási utasítása, i. m., 22, 26.*

⁵⁴ *Temesvárt újból kísért a névvegyelemzés*, Déli Hírlap, 1927. november 28.

⁵⁵ *A szülők panasza a beiratások miatt*, Déli Hírlap, 1925. szeptember 19. Kubán, *Magyar iskolák magyar tanítás nélkül*, Déli Hírlap, 1926. május 8. *Magyar tanuló nélkül maradt egy Temes megyei község*, Déli Hírlap, 1926. október 10.

csalhatatlan.⁵⁶

A magyar szülőket magyar származásuk miatt elbocsátják a hivatalokból, s gyermekeiket német eredet címén kizárják a magyarul is tanító iskolákból, úgyhogy a gyermekek nagy része elvész a magyarságra.

Nehéz volt középiskolákba is beiratkozni, mert a tanuló az abszolváló bizonyítványt az illető elemi iskola igazgatójától csak nagy nehézségekkel tudta megkapni. Ezekhez járult a hivatalos nyomás, különösen az állami hivataloknál, s a tandíj csekélysege vagy teljes elengedése, ingyen könyvekkel történő ellátás a szegényebb néposztályra oly eszköz volt, amelyre a viszonyok folytán reá-kényszerült, ha gyermekét iskolába akarta járatni, s különösen a tandíj elengedése miatt igen számos magyar kisebbségi szülő adta gyermekét állami intézetbe. A székelyudvarhelyi állami elemibe az 1929/1930. tanévben a tanulók számából 397 járt román elemibe és 236 magyar felekezetibe.⁵⁷ Temesvárt az 1930/1931. tanévben az állami III. osztályos magyar gimnáziumban 130 magyar, a róm. kat. magyar felekezeti gimnáziumban pedig, ahol nagyobb volt a tandíj, csak 72 volt a három osztályban a tanulók száma.⁵⁸ Igen gyakori eset volt, hogy a tanulókat évközben miniszteri rendeletre átparancsolták az államiba.⁵⁹

Az új Népoktatási törvény elrendelte a magániskolákba járó növendékekre a tanév végén az osztály, s a negyedik elemi után a befejező, a hatodik osztály után a képesítő vizsgálatot kinevezett állami bizottság előtt.⁶⁰ Ez utóbbit tisztán román nyelven kellett letenni.

Hatéves gyermekeket öt óráig vizsgáztatnak öttagú bizottság előtt. A nem román anyanyelvű gyermekeknek olyan kérdéseket adtak a bizottság tagjai, amelyekre megfelelni román anyanyelvű gyermekeknek is nehéz lett volna. Ez a jelenlévőkre oly benyomást tett, mintha érettségit akartak volna tételni a gyermekekkel. Könnyek közt és félelem közt vizsgáztak a kis tanulók, s a vizsgálat után fejfájásról panaszkodtak.⁶¹

Kisebbségi nemzeti szempontból végzetes hibája az Anghelescu törvénynek tehát a vizsgakénszer. Megtagadja a vizsgáztatási jogot a kisebbségi iskoláktól, s a növendékeket ismeretlen vizsgáztatók elé utalja.⁶²

Felekezeti iskoláktól megvonja a nyilvánossági jogot, bezárja vagy birtokba veszi azokat. A nyilvánossági jogot a nyugati határon kivétel nélkül elvonta, s tíz év alatt a különböző magyar felekezeteknek összesen 472 magyar tannyelvű népiskoláját és 19 magyar középiskoláját zárták be.⁶³ Háromszék megyében

⁵⁶ *Sírvirágok*, Déli Hírlap, 1929. szeptember 20.

⁵⁷ SZÁSZ József, *Iskoláink s a magyarság*, Magyar Kisebbség, 1931. március 21. 217.

⁵⁸ Anuarul. Ghimnaziului de Beati al Statului 1930/1931. *A timișoarai (temesvári) kegyestanítórendi róm. kath. főgimnázium értesítője*, 1930/1931, Timișoara, Csendes Testvérek kny., 1931, 25.

⁵⁹ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918/1929, i. m.*, 83.

⁶⁰ BITAY Árpád, *A magánoktatási törvény végrehajtási utasítása, i. m.*, 65. §. 23.

⁶¹ *Sechsjärige Kinder werden fünf Stunden geprüft*, Temesvarer Zeitung, 1924. június 27.

⁶² Paál Árpád *fejtegetései az iskolákról*, Újság, 1925. június 29. (47. sz.)

⁶³ JAKABFFY Elemér, *Die politische, kulturelle und soziale Lage der ungarischen Nationalminderheit aus Rumänien*, Glasul Minorităților, 1930. Nr. 10–12. 404.

egyszerre 14 magyar népiskola bezárását rendelte el egyetlen szó indokolás nélkül.⁶⁴ A nyugati határon megszüntette vagy bezáratta az összes felekezeti középiskolákat Nagyváradon, Nagykárolyban, Szatmárt, Máramarosszigeten. (Aradon 1931/1932-ben ismét megnyílt.) Az átvett 25 állami középiskolában a román tanítási nyelvet vezeti be, s a magyar tagozatot évről-évre megszünteti, a magában tiszta magyar nyelvű városban, Nagyszalontán is.⁶⁵

A magyar iskoláktól elvonja az államsegélyt, míg állami tanerőknek óriási összegeket fizet. (A kultúróna tanítói 1928-ban 13 600 000 lei külön jutalomban részesültek.) Mivel a román állam a nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségét nem teljesítette, felekezeti elemi és középiskoláink válságba jutottak.⁶⁶

Egyetlen egy magániskola sem létesíthető a közoktatási miniszter engedélye nélkül.⁶⁷ E törvénycikk maga világosan mutatja, hogy az egyházi autonómia és a felekezeti oktatás életbevágó kérdései ellen intézte az ostromot.⁶⁸

Ezek az eszközök, mint a jól irányzott lövések jól találtak, s letarolták a magyar kultúrát, a felekezeti kisebbségi magyar iskolákat elnéptelenítették, a fenntartást megnehezítették, megsemmisítették. A visszaromanitás jelszavával a beolvasztási politikát szolgálja és irányította.⁶⁹

Az erdélyi magyar egyházak Anghelescu rendeletei ellen állást foglaltak és védőfegyverekhez nyúltak. Az 1923. december 27-én tartott értekezleten közösen tárgyalták meg a sérelmes rendeleteket és az 1923. sikertelen kérvények eredménytelensége után az 1924. év folyamán minden alkalmat felhasználtak, hogy elhárítsák az iskolarendeletek végzetes hatásait.⁷⁰ Az Erdélyi Róm. Kat. Státus 1924. január hóban tartott gyűlése vérző szívvel állapította meg, hogy a miniszter a Státus iskolai magyar tannyelvű jellegére végzetes csapást mért, s a tannyelv meghatározásában s a tanszabadság gyakorlásában iskolafenntartó jogaitól fosztotta meg.⁷¹

Az erdélyi reformátusok rendkívüli közgyűlésén tiltakoztak a közoktatási kormánynak az egyházi autonómiában való beavatkozása ellen. Az ősök szelleméhez való meghatározható fohászzkodással öntik ki fájdalmaikat: Vihar zúg az egyház felett... Tanácstalanul állunk... Gyengék vagyunk... Egyedül Krisztus szellemétől várjuk az orvoslást.⁷² Felsorolva az egyházakat és iskolákat ért jogtalanságokat, elhatározzák, hogy orvoslásért memorandummal a királyhoz folyamodnak. Az unitárius egyházak képviselőjében Ferenc József unitárius püspök 1924. június 6-án Ferdinánd király előtt védelmet kér egyháza és iskolája részére.⁷³ Sándor József 1924. június 17-én a kamarában tiltakozást olvas fel a Népiskolai Törvény

⁶⁴ BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy, i. m.*, 20.

⁶⁵ BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy, i. m.*, 73, 92.

⁶⁶ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918/1929, i. m.*, 83. BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy, i. m.*, 71.

⁶⁷ BITAY Árpád, *A magánoktatási törvény végrehajtási utasítása, i. m.*, 4. 4. §.

⁶⁸ *Az utolsó bástyák körül*. Ellenzék, 1924. február 24.

⁶⁹ BALÁZS ANDRÁS, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez, i. m.*, 116.

⁷⁰ BALÁZS ANDRÁS, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez, i. m.*, 21.

⁷¹ BALÁZS ANDRÁS, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez, i. m.*, 17.

⁷² *Rendkívüli közgyűlést tart a református egyházkerület*, Ellenzék, 1924. január 13.

⁷³ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918/1929, i. m.*, Az 1924. év eseményei

rendelkezései ellen.⁷⁴

A Nemzetek Szövetségének érdeklődése különösen a tanügyi rendeletek és zaklatások hatása alatt Erdély felé fordult, s Henrik Colban a Nemzetek Szövetsége (NSZ) kisebbségi osztályának vezetője Kolozsvárt, 1924. május 17-én előadást tart a Nemzetek Szövetségéről és személyesen érdeklődhetett a kisebbségi ügyek iránt.⁷⁵

Megmozdul a protestáns világszövetség küldöttsége is, és 1924. július 15-én hitsorsosai részére védelmet kérve Bukarestben felkeresi Anghelcut.⁷⁶

A kérelmezéseknek, folyamodásoknak nem lett semmi eredménye. Anghelcut a kitűzött irányban megingathatatlanul haladt előre, s meglepetés-szerűen, előzetes letárgyalás nélkül alkotta meg a bakkalaureátusi törvényt, mielőtt még törvényt készített volna a középiskolákra. Más államok törvényalkotásának eljárása ezzel homlokegyenest ellenkező volt. Először elkészült a középiskolai törvény s azt elrendelt tananyag alapján az érettségi, s ehhez alkalmaztatott a középiskolai tantárgyak tanítása.

A Középiskolai törvényt, mint sürgősen letárgyalt tervezetet a már törvényerővel bíró Népoktatási törvénnyel együtt, Magánoktatási törvény címen 1925. május 9-én Anghelcut a szenátus elé terjesztette, s vele rendkívüli sürgősség címen négy napos tárgyalás után (1925. május 15–19.) megszavaztatta.⁷⁷

A Középiskolai törvény elsősorban a magyar kisebbségi értelmiség letörésére s középfokú iskolái működésének megbénítására, elnéptelenítésére irányult, s eszközei ebben ugyanazok voltak, mint amelyeket rendeleteivel már a népoktatás terén is életbe léptetett. A nyilvánossági jog megszüntetéséről, a bezárásról, a birtokba vétel módjáról az egyes magyar felekezeti intézetek évkönyvei sokat, de nagyon sokat beszélhetnek.

A nyilvánossági jogtól megfosztott intézetek tanulóinak, szüleinek, tanárainak sorsa, küzdelme izgalmas, szánalmas, kétségbeejtő volt, pedig voltak ilyenek többen, amelyeknek tanulóit falkákban hajtották az állami intézetek magánvizsgálóira és a szülőknél keservesen összekuporgatott keresményeinek a legnagyobb részét, nagy összegeket, a kisebbségek új kulturális fogyasztási és forgalmi adóját, az állami intézetek pénztáráiba kellett öntenük. Ez a vizsgáztatási rendszer rengeteg százalékban apasztotta a tanulókat és évek óta szedve áldozatait, elnéptelenítette az intézeteket. Halálra váltak nagy és virágzó iskolák.⁷⁸

A nyilvánossági joggal bíró intézetek is, mint például a temesvári piarista intézet a Magánoktatási törvény végrehajtási utasításainak 65. §-a⁷⁹ értelmében kinevezett bizottság előtt, az államtól kinevezett elnökkel vizsgáztatta le tanulóit az év végi osztályvizsgálatokon⁸⁰ s a szeptemberi, valamint a III., az 1930/1931. tanévtől kezdve a IV. osztály elvégzése után elrendelt befejező vizsgálatokon,

⁷⁴ Erdélyi Magyar Évkönyv 1918/1929, i. m., Az 1924. év eseményei.

⁷⁵ Erdélyi Magyar Évkönyv 1918/1929, i. m., Az 1924. év eseményei.

⁷⁶ Erdélyi Magyar Évkönyv 1918/1929, i. m., Az 1924. év eseményei.

⁷⁷ BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez*, i. m., 24.

⁷⁸ Spectator [KRENNER Miklós], *Hozzám a kisedeket*, Ellenzék, 1925. június 12.

⁷⁹ BITAY Árpád, *Magánoktatási törvény gyakorlati utasításai*, i. m., 23.

⁸⁰ Az év végi vizsgálatokra delegált tanárok, mint miniszteri biztosok. (Ez minden tanévben megtörtént 1926/1932-ig). Igazgatói iktatókönyv 8613–1919.

míg Iorga a 250–1931. XII 11. (Buletin Școlar) rendelettel az 1931/1932. tanévben az osztályvizsgálatokat el nem törölte.⁸¹ Nálunk az eredmény azon osztályokban is, ahol már a tanítás román nyelvű volt, ahol már az elbírálás szigorú volt, általában megfelelőnek ítéltetett, azonban az V. osztályra az 1925/1926. tanév szeptemberére elrendelt selejtezési és elnéptelenítési vizsgálat módja és visszavetési arányszáma egyenesen felháborító. Túltesz minden elképzelhető felvételi és bakkalaureátusi mérszárláson.⁸²

Angelescu és több román vezető egyéniség csak pár kisebbségi középiskolát tartottak megengedhetőnek, így Prie a magyarság ősi intézményei közül csak egy minimális számnak akart megkegyelmezni, de Ghibu és társai ezt is sokallották. Popa Liseanu, Angelescu titkára az államosításnak volt a híve, s az oktatásban nem ismert el más szempontot csak a románt, amely az egységes nemzeti államot szolgálja.⁸³

Angelescu a rendeletekkel kiépített rendszer törvényesítésében is az egységesítés eszméje vezette. Az új középiskolai magánoktatási törvényt (magániskolának törvényesítve minden nem állami intézetet) egységes elvek alapján építet fel.⁸⁴

Az összes felekezeti kisebbségek a Magánoktatási törvényben tervszerű támadást láttak a kisebbségi iskolák ellen, az autonómia teljes megsemmisítését,⁸⁵ súlyos sérelmet a felekezeti iskolák felállítására, fenntartására, kormányzására a tannyelvére,⁸⁶ a tanítás szabadságára.⁸⁷

Az iskola a magyar uralom alatt mindenkié volt. A vallási türelem és a szabad szellem melegágyai voltak.⁸⁸ Megsértése az 1791. §. törvénycikknek.⁸⁹ A magyarság halálát jelenti, miért is élet-halál harcról van szó.⁹⁰ Román vélemény szerint is összeférhetetlen a kisebbségi kérdés modern demokratikus rendezésével⁹¹, a középfokú oktatást kétnyelvűvé teszi⁹², az államnak nincs más, csak ellenőrzési joga.⁹³ Nincs értelme a kezelési különbségnek a tanulókkal szemben, ha az kisebbségi magániskolákban és ha az párhuzamos költségvetésen kívül

⁸¹ *A timișoarai (temesvári) kegyestanítórendi róm. kath. főgimnázium értesítője*, 1924/1925, Timișoara, Csendes Testvérek kny., 1925.

⁸² *Katastrofalig Ausgang der Aufnahmeprüfungen*. Temesvarer Zeitung, 1925. szeptember 26.

⁸³ *Az utolsó bástyák körül*, Ellenzék, 1925. február 24.

⁸⁴ *Pteancu vezérfelügyelő a magánoktatási javaslatról*, Ellenzék, 1925. május 20.

⁸⁵ GÁL Kelemen, *Az új iskolajavaslat kritikája*, Keleti Újság, 1925. május 6. (103. sz.)

⁸⁶ *Angelescu a magyar iskolatörvényekkel fenyegeti a romániai kisebbségeket*, Brassói Lapok, 1925. május 6.

⁸⁷ *Paál Árpád fejtegetése az iskoláról*, Újság, 1925. június 29.

⁸⁸ *Az Országos Magyar Párt kiáltványa Románia románajkú népeihez*, Ellenzék, 1925. május 14.

⁸⁹ *Az Országos Magyar Párt kiáltványa Románia románajkú népeihez, i. m.*

⁹⁰ BERNÁDY György, *Vegyük bonckés alá Angelescu javaslatát*, Ellenzék, 1925. július 16.

⁹¹ *Új orientáció kell a kisebbségi politikában*. Ellenzék, 1925. június 12.

⁹² GHIBU, Onisifor, *Pop román képviselő szavai*. Keleti Újság, 1929. február 1.

⁹³ Iorga felfogása. *Die Schulpolitik der Regierung*, Temesvarer Zeitung, 1924. szeptember 20., BARABÁS Endre, *A romániai magyar nyelvű oktatásügy, i. m.*, 90.

létesült iskolában tanul, mikor mind a kettő ugyanaz.⁹⁴

A Magánoktatási törvény, ha nem is folytja meg egészen a kisebbségeket, de rendkívül nehéz helyzetet teremtett számukra, s abban olyan súlyos rendelkezések foglaltatnak, aminőkről az erdélyi román iskoláknak a magyar uralom idején fogalmuk sem volt. Számos pedagógiai elvvel ellenkező rendelkezése a kisebbségek gyermekeinek lelki meggyötrését célozza.⁹⁵

A négy román nemzeti tárgy román nyelven tanításának kötelezővé tétele, a kisebbségi iskola lelkét és létalapját támadta meg,⁹⁶ és Iorga szerint ellopja a gyermek lelkét.⁹⁷

A közoktatási miniszter felfogása az, hogy a törvényjavaslatnak célja a kisebbségek különböző tanítási rendszereit az állam érdekeihez alkalmazni.⁹⁸ Pteancu vezérfelügyelő szerint a nem állami iskolák egyenrangúak (?) az állami iskolákkal. Valamennyi iskola megtartja nyilvánossági jogát (?), amelynek birtokában van (?). Az iskolák tanárai maguk vizsgáztatják és léptetik felsőbb osztályba tanulóikat (?). A középiskolák előadásai nyelvét a fenntartók állapítják meg (?), kivéve a nemzeti tárgyakat. Megjegyzi, hogy ezt a jogot a magyar törvény nem biztosította az összes nem állami iskoláknak, csak az autonóm felekezetiüknek, és a javaslatnak az a nyilvánvaló célzata, hogy a kisebbségek addig szerzett jogait tekintetbe vegye (?).⁹⁹ Erre csak az lehet a válaszuk, hogy a papiros türelmes és sok mindent elszenved, de nem az emberek.

A javaslat ellen az összes nemzetiségek állást foglaltak.¹⁰⁰ Az erdélyi három magyar egyház leghatározottabb fellépéssel és okadatolással, a legerősebb ellenállással a törvényekre s a békeszerződés kisebbségi pontjaira való hivatkozással fejtette ki álláspontját és nyújtotta be kérelmét Ferdinánd királynak s Angheliescunak a Magánoktatási törvényjavaslat megváltoztatására.

A miniszter merev elzárkózással, titokzatossággal készítette elő javaslatát. Nem tartotta megengedhetőnek, hogy a magyar kisebbségi egyházak vezetői vele ilyen nagy fontosságú, a kisebbségek életében mélyen bevágó ügyet több oldalról megtárgyaljanak. Nem adta meg nekik erre azt a négyheti időt, amelyet szükségesnek tartottak arra, hogy az egyházak igazgatótanácsával s a hívekkel behatóan megfontolás s tanácskozmány tárgyába tegyék. Az egyházak vezetői, mivel a miniszter eljárását nem tartották lelkiismeretükkel összeegyeztethetőnek, 1925. május 4-én eltávoztak a bukaresti értekezletről. Angheliescu nem akart megengedni más változtatást, csak kisebb módosításokat, s ha ezeket nem fogadják el, akkor a magyar törvények alkalmazásával fog felelni, s megcsinálja

⁹⁴ Costachescu szava a Magánoktatási törvény tárgyalásakor.

⁹⁵ BERNÁDY György, *Vegyük bonckés alá Angheliescu javaslatát, i. m.*

⁹⁶ BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez, i. m.*, 31.

⁹⁷ *Az egyházak egyöntetű határozata 5. pont*, Újság, 1925. május 16.

⁹⁸ *Angheliescu spricht*, Banater Deutsche Zeitung, 1925. május 20. BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy, i. m.*, 23. A magyar kisebbségi kultúra ügye a Népszövetség előtt. (A törvény részleges indokolása.)

⁹⁹ *Pteancu vezérfelügyelő a magánoktatási javaslatról*, Ellenzék, 1925. május 20.

¹⁰⁰ *Das Privatschulgesetz von Tagesordnung abgesetzt*, Temesvarer Zeitung, 1925. június 13.

a törvényt a kisebbségek nélkül is.¹⁰¹

A magyarságot azonban nem lehetett a régi magyar iskolatörvényekkel megijeszteni, mert azokat százszorosa kívánatosabbnak tartotta.¹⁰² Maga a németiség is arra kérte a minisztert: büntesse csak, sújtsa csak őket a hevesen támadott sovíniszta törvénnyel, ők azokat, viszonyítva Angheliescu törvényeihez és rendeleteihez, békésen elviselik.¹⁰³ Sándor József a kérdéses magyar törvények megfelelő cikkelyeit 1925. december 2-án a román kamarában szó szerinti szövegben előterjesztve kijelentette, hogy a romániai magyarok nem kívánnak többet az iskolaügy terén, mint amennyit a románok élveztek a magyar uralom alatt.¹⁰⁴

Az egyházak könyörgő imádságokat tartottak. Kiáltványt intéztek Románia románajkú népéhez, emlékeztetve őket a hitvallásos iskolák nagy jelentőségére s arra a körülményre, hogy a románok túlnyomó része a magyar egyházak felekezeti iskoláiban nyerte műveltsége alapját.¹⁰⁵

A katolikusok kiáltvánnyal fordultak a világ népeihez. Az erdélyi magyar egyházak 1925. május közepén mind a hárman egy napon külön-külön gyűlést tartottak, s kimondották az önvédelmi harcot. Egyöntetű határozatokban állapodtak meg. Először a törvényhozás, a király s a miniszter elé terjesztik kérelmüket, s amennyiben nem lesz lényeges módosítás, kérvényüket a Népszövetséghez terjesztik. Tűrik a szenvedéseket, de csak addig, míg a lelkiismereti kényszer nem diktálja az utolsó szót. Keresik az emberi bírót, amíg remény van az igazságra, s ha nem adja meg a védelmet, csak az isteni hit parancsait teljesítik.¹⁰⁶

Az erdélyi magyar egyházak vezetői, mivel semmi reményt nem nyertek a Magánoktatási törvény módosítására, május 6-án Genfben a Népszövetségnél panaszt emelve, előzetes oltalomért folyamodtak, reámutatva azon veszélyekre, amelyekkel a Magánoktatási törvényjavaslat iskoláikat fenyegeti.¹⁰⁷ Az erdélyi magyar egyházak genfi lépésével, az egész kultúrvilág köztudatára hozásával Európa érdeklődésének középpontjába került az erdélyi kisebbségi magyar iskolák ügye. 1925. április 7-én egy amerikai bizottság tett jelentést erdélyi tapasztalatairól, többek közt a felekezeti iskolák bezárásáról, a tanításban az anyanyelv megszorításáról.¹⁰⁸ A kisebbségek jogára védelmére alakult angol és amerikai bizottság 132 panaszt tartalmazó memorandumban vitte a világ közvéleménye elé az erdélyi kisebbségi egyházak helyzetét.¹⁰⁹ Az Emberi Jogok Ligájának párizsi főtitkára Bukarestben előadást tartott s a romániai magyar kisebbség helyze-

¹⁰¹ *Mi van Angheliescu inkvizíciós iskolatörvényében*, Keleti Újság, 1925. május 4.

¹⁰² *Angheliescu a magyar iskolatörvényekkel fenyegette meg a romániai kisebbségeket*, Brassói Lapok, 1925. május 6.

¹⁰³ *Vergebliche Beschönungsversuche*, Banater Deutsche Zeitung, 1925. április 25.

¹⁰⁴ *Dezbaterile Deputaţilor*, 1925. Nr. 15. 125–126.

¹⁰⁵ *Románia románajkú népéhez*, Ellenzék, 1925. május 14.

¹⁰⁶ *Inkább Istennek, semhogy az embernek*, Újság, 1925. május 16.

¹⁰⁷ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918/1929, i. m., Az 1925. év eseményei*.

¹⁰⁸ *Die Minderheitsfrage in Rumänien*, Tageblatt, 1925. ápril. 7.

¹⁰⁹ *The religions minorities in Transilvania*, Ellenzék, 1925. május 9.

te iránt érdeklődött.¹¹⁰ A részletes indoklást az egyházak 1925. szeptember 15-én nyújtották be Genfben.¹¹¹

Románia külügyminisztere kijelentette, hogy a kisebbségek ne Genfben, hanem Bukarestben igyekezzenek elintézni dolgaikat. A kisebbségi magyar egyházak vezetői erre a közoktatási miniszter meghívására novemberben és decemberben Bukarestben újból tanácskozáson jelentek meg, s december 3-án jegyzékbe vett pontok szerint 19 pont jelentékeny módosítást értek el.¹¹² Az Erdélyi Róm. Kat. Státus Ferdinánd királyhoz is beadványt intézett.

Az erdélyi magyar egyházak panaszát a Népszövetség kiadta észrevételezés céljából a román kormánynak, s ez 1925. december 1-jén terjesztette vissza terjedelmes észrevételeit.¹¹³

Angelescu december első felében az egyházakkal történt tárgyalás eredményéről, mint megegyezésről, az egyházak kívánságainak teljesüléséről értesítette a Népszövetséget. Elküldték jelentésüket az egyházak vezetői is. A miniszter azonban a megegyezési pontokat a törvénybe vagy általában nem vette fel, vagy csak fogyatékosan.¹¹⁴ A megállapodás pontjait, ígérete ellenére a törvény végrehajtási utasításaiból is kihagyta. Angelescu és Garbovicianu előadó, akik a november 6-iki jegyzőkönyvben s azután ismételten elkötelezték magukat a 19 pontnak törvénybe való felvételére s az ellentétes rendelkezések elhagyására több reánk nézve elsőrendű fontos rendelkezést illetően, nem teljesítették nekünk tett ígéretüket.¹¹⁵ A végrehajtási utasítás a törvénynél is kedvezőtlenebb.¹¹⁶

Angelescu végelemzésben a Magánoktatási törvény előtt kiadott rendeleteit szentesítette, s a kisebbségi iskolákat a békeszerződésben biztosított joguktól megfosztva,¹¹⁷ a fenntartókra, a tanulókra, a tanárookra olyan súlyos terheket rótt, amiről a románoknak a magyar uralom alatt sejtelmük se volt. Arra nézve, hogy a román nemzeti tárgyakat a békeszerződési okmány megsértésével miért vette fel a Magánoktatási törvénybe, Angelescu maga is elismeri, hogy a nemzetközi jog védelme alá helyezett békeszerződés 10. §-ának ellenére cselekedett, midőn a román nemzeti tárgyak tanításának a törvénybe való bevételéről ezen okadatolást és értelmezést adta:¹¹⁸

¹¹⁰ *Az erdélyi magyarság ügye Európa érdeklődésének központjában*, Ellenzék, 1925. június 19.

¹¹¹ BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez*, i. m., 27.

¹¹² *Az Angelescu-törvény módosításának hiteles szövege*, Keleti Újság, 1925. december 19. (290. sz.) BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez*, i. m., 18, 28.

¹¹³ BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy*, i. m., 23.

¹¹⁴ BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy*, i. m., 29, 188. A Magánoktatási törvény összehasonlító ismertetése az előzetes tárgyalási pontozatok alapján.

¹¹⁵ GYÁRFÁS Elemér, *Az iskolatörvény szentesített szövege*, A Monitorul Oficial 282. sz. Keleti Újság, 1926. január 4.

¹¹⁶ BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez*, i. m., 29, 30.

¹¹⁷ Békeszerződés, Nagyrománia törvénye a kisebbségek védelméről. 10. §.

¹¹⁸ *Románia románajkú népeihez*, Ellenzék, 1925. május 14.

„A kormány gyakorlati szempontból a nyelv elsajátítása végett meg akarja könnyíteni az ifjú nemzedéknek a tanulást, s ahelyett, hogy a román nyelv és irodalom elvont mindennapi tanítását írná elő, velük minden osztályban heti három órában tanítja a grammatikát s az irodalmat, s ebbéli ismereteiket alkalmaztatja a történelem s földrajz tanításánál.”¹¹⁹

Mindenki megértheti ebből a törvénytelenység álláspontját. A közoktatási miniszter maga nyíltan beismeri, hogy a békeszerződés kisebbségi jogai ellenére cselekedett. Érthetetlen, hogy a kisebbség az igazságtalanságnak, magának a törvény alkotójának eme nyílt beismerése után sem kapott jogvédelmet a Nemzetek Szövetségénél, s így vált e törvénycikk az elnemzetlenítés egyik hatalmas eszközévé.

A törvény végleges megszövegezésébe a kisebb változtatások után az egyházak nem nyugodtak bele, s 1926. március 12-én újabb kéressel fordultak a Nemzetek Szövetségéhez, a benyújtott panasz tárgyában készségesen vállalva a közoktatási miniszter súlyos vádjaival és sértő feltevéseivel szemben a részletes indokolást.

A Nemzetek Szövetsége 1926. március 18-án nyilvánosságra hozta a genfi döntést. Érveléseiből látjuk, hogy a Nemzetek Szövetsége nem látott vagy nem akart látni a dolog mélyére, s még a kisebbségi magániskola fogalmát sem értette meg, egynek értelmezve a romániai kisebbségi magániskolák tanulóit a Magánoktatási törvény előtt a magyar törvények alapján magánvizsgálatot tett tanulókkal, mert véleménye szerint a 9. §-ban kívánt egyenlőség egyfelől a kisebbségek magániskoláira, másrészt a többség magániskoláira vonatkozik.¹²⁰

A magyar egyházakon kívül a többi kisebbségek is heves harcot vívtak a Magánoktatási törvény ellen. Csak a svábság és németiség tiltakozását említem meg néhány szóval.

A svábok és németek erélyesen felemelték szavukat a népiskolai, mint a középiskolai oktatási törvényjavaslat ellen, mint amely nemzeti kultúrájuk, nemzeti jellegük megsemmisítésére irányul. Az államhatalom beavatkozik iskolaügyekbe, türelmetlen és erőszakos módon el akarja őket nemzetietleníteni,¹²¹ de éppen az államhatalom beavatkozása folytán ébredt fel bennük nemzeti öntudatuk.¹²²

A svábok előtt érthetetlen dolog, hogy a kisebbségek anyanyelvét a kormány türelmetlenül kezeli, és amit a románok régen elítéltek, arra akarják a svábokat kényszeríteni, de kijelentik, hogy míg egy sváb lesz a világon, ezen rendszer ellen küzdeni fognak.¹²³ Követelik a román nemzeti tárgyaknak anyanyelvükön

¹¹⁹ BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez, i. m.*, 171. A román kormány 1925. december 1-jén kelt emlékirata a Nemzetek Szövetségéhez.

¹²⁰ BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez, i. m.*, 203. A Nemzetek Szövetsége Tanácsa hármass bizottságának 1926. március 18-iki jegyzőkönyvéből.

¹²¹ *Scharfe Kritik den neuen Schulgesetz*, Temesvarer Zeitung, 1924. június 24.

¹²² *Iorga und wir Schwaben*, Tageblatt, Stadtausgabe der Schwäbischen Volkpresse, 1925. március 8.

¹²³ *Vergebliche Beschönigungsversuche*, Banater Deutsche Zeitung, 1925. április 25.

tanítását.¹²⁴

A népoktatás tervezetét a parlamentben a német párt 1924. június 24-én elutasította,¹²⁵ mert a Magánoktatási törvénnyel a német középiskolát német jellegéből vetkőztetik ki. Egy középiskolájuk van a Bánátban, de az is inkább román, mint német.¹²⁶ Sokkal rosszabb most a helyzetük, mint volt régen a magyar uralom alatt.¹²⁷

¹²⁴ *Der Baccalaureatsgesetzentwurf angenommen*, Tageblatt Stadtausgabe der Schwäbischen Volkpresse. 1925. február 24.

¹²⁵ *Scharfe Kritika an dem neuen Schulgesetz*, Temesvarer Zeitung, 1924. VI. 4.

¹²⁶ *Vergebliche Beschönungsveruche*, Banater Zeitung 1925. április 25.

¹²⁷ *Rechansschaftsbericht des Senators Möller*, Tageblatt, 1925. március 22.

XIII.

A MAGÁNOKTATÁSI TÖRVÉNY INDOKLÁSÁNAK VIZSGÁLATA

*A Magánoktatási törvény végrehajtási utasítása. Monitor Oficial 1926. március 10. Bírálata: az Anghelescu-korszak a magyarság leggyötrelme-
sebb korszaka. Szempontok, amelyek Anghelescut a Népoktatási törvény
létesítésében vezették. Ennek cáfolata a gör. kel. autonómia. A románok
egyházai és iskolai autonómiájukra vonatkozó magyar törvények. Az
1908. évi Apponyi-féle Népiskolai törvény összehasonlítva Anghelescu
Magánoktatási törvényével. A magyar s a román tanügyi szabadság közt
létező különbség. A magyar államsegélyezés a románok közép- és népisko-
láira. A románok közép- és népiskolái. Különbség az Apponyi s az
Anghelescu iskolatörvénye között. A régi s a mai jogi helyzet. A magyar
kultúra sem a románokra, sem a többi nemzetiségekre nem volt átalakító
hatással. A románok ellenséges magatartása a magyar hazával szemben,
még a magyar nyelvet sem akarták megtanulni. A vezérek felfogása a
magyar nyelv megtanulására nézve.*

A Magánoktatási törvény alapeszméje az, hogy megóvja a román kultúra tekin-
télyét és nyelvét. Jogunk van – mondotta Gerbovicean előadó – megkövetelni a
kisebbségi gyermekektől a román nyelv megtanulását, s hogy tanulják meg
románul az ország földrajzát és történelmét.¹

Az alapeszme keresztülvitelét a Magánoktatási törvény alkotója, hogy mi
módon valósította meg, erre nézve elegendő reámutatnunk a végrehajtási utasí-
tásra,² s látni fogjuk, hogy az mennyire szeges ellentétben van a békeszerződés
által biztosított kisebbségi jogokkal s azokkal a magyar törvényekkel, amelyek a
nemzeti kisebbségek részére az egyházi és tanítási függetlenségét, tanítási sza-
badságot, nemzeti fejlődést biztosítottak.

A Magánoktatási törvény végrehajtási utasításaiból csak egy néhányat eme-
lek ki. A 4, 14, 16. §. korlátokat emel az iskolák létesítése elé. Tények igazolják,
hogy az erdélyi egyházak csak 15 esetben kaptak engedélyt magyar nyelvű
óvodák létesítésére.³ Okleveleket a kisebbségi iskolák nem adhatnak ki. A
bakkalaureátusi vizsgálatok állami bizottság előtt tartatnak meg, s ennek a bi-
zottságnak kisebbségi intézetnél működő tanár nem lehet tagja (37. §.).

A fegyelmi szabályokat az egyházak nem állapíthatják meg (45. §.). A feleke-
zeti kisebbségi iskolák tanáira állami fizetést állapít meg (41. §.), de ugyanak-
kor a kisebbségek védelméről szóló 10. §-t teljes figyelmen kívül hagyja az ál-
lamsegélyre vonatkozólag. A kisgyermek és a magániskolák csak állami tanterv
szerint működhetnek (9. §.). Megszabja a zsidók nemzetiségét, amely magyar
anyanyelvű zsidóknak se lehet magyar, és a zsidó iskolák előadási nyelve vagy

¹ Magyar Kisebbség, 1925, 24. sz. 945.

² A Magánoktatási törvény végrehajtási utasítása a Monitor Oficial 1926. március 10-
iki számából.

³ JAKABFFY Elemér, *Die politische, kulturelle und soziale Lage der ungarischen National-
minderheit aus Rumänien*, i. m., 408.

héber, vagy román (48. §.). A szerzetesrendek iskoláinak előadási nyelve a román (40. §.). Négy tárgyat minden iskolában románul kell tanítani (52. §.). Kisebbségi iskolákba csak kisebbségi gyerekek járhatnak (61. §.). Azon kisebbségi gyermekek, akik az elemi iskolába való beiratkozás határidejét elmulasztják, az állami iskolába kötelesek beiratkozni (64. §.), s ezekre nézve egyszer s mindenkorra a gyakorlat szerint a kisebbségi iskola kapuja bezáródott. A Népoktatási törvény hétosztályos kötelező elemi iskolát rendel el, és ennek V., VI., VII. osztályai tisztán román tannyelvűek. A magániskolákban járó tanulók minden tanév végén az elemi inspektortól, vagy az illető iskolai revizor ajánlatára kinevezett bizottság előtt osztályvizsgálatot tartoznak tenni s a kinevezett bizottság előtt befejező (abszolváló) vizsgálat letelésére kötelezettek (65. §.). Azon elemi iskolai tanulók, akik év végi vizsgálatra nem jelentkeznek, a következő tanév elején hivatalból beiratkoznak az állami intézetekbe (72. §.). A középiskolák ötödik osztályába való felvétel csak felvételi vizsgálat alapján eszközölhető (75. §.). A magán középiskoláknak tilos a családban előkészített magántanulókat vizsgáztatni (76. §.). A bakkalaureátusi (érettségi) diploma elnyerésére szükséges vizsgálatot a nyilvánossági joggal bíró magániskolák növendékei a minisztériumtól létesített bizottságok előtt teszik le (94. §.). A közép vagy más iskolákba való beíratásra csak a revizor vagy inspektor láttamozásával kiállított igazolványok érvényesek (96. §.). A tanítók és tanárok kötelező román nyelvű vizsgálatának módját belátással törvényesíti (202. §.), de a gyakorlatban, mint a sok meggyötört tanító és tanár példája igazolja, a törvénnyel homlokegyenest ellenkező eljárást foganatosított és sikeres vizsgálat után is, az iskolafelügyelők megállapítása alapján újból tanfolyamra kötelezhetőek (202. §.).

Tág utat nyit a törvényen kívüliségre, mert a végrehajtási utasításban nincs érintve, azokra nézve irányító szabály gyanánt a megfelelő fokú állami oktatásról szóló törvényeket és szabályzatokat jelöli meg (207. §.). Így például a Magánoktatási törvény 35. §-a jogot ad az iskolafenntartóknak az előadási tannyelv megállapítására, de a 33925/1928. sz. VKM. rendelettel úgy intézkedik, hogy a szatmári iskolába azonnal vezessék be a német tanítási nyelvet.⁴ A tanulók anyanyelvét az iskolai hatóság állapítja meg (98405/1926 sz. a.).⁵ A hét három napján 10 percnyi szünetkor a román társalgás a kötelező (70423/1926. sz. a.). Ez a rendelet több ízben megismételtetett. A tanulók nemzetiségének megállapítása nem a szülők, hanem az iskolai hatóságok jogkörébe tartozik (127973/1927. sz. a.) stb.⁶

A végrehajtási utasítás a törvényben nem létező újabb rendelkezéseket, adminisztratív és pedagógiai felügyelet tekintetében a törvény szellemét is meghaladó szigorú intézkedéseket tartalmaz.⁷ A fentebb említett tények és cikkelyek alapján is megállapíthatjuk, hogy a Magánoktatási törvény elkobozza az iskolákat fenntartó egyházaktól az autonómiát, megsemmisíti a felekezetek régi jogait iskoláik vezetésére s ellenőrzésére. Iskoláikat, mint magániskolákat az államiak alá helyezi, lefokozza a több százados múltú, hírneves intézeteket, amelyekben

⁴ BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy, i. m.*, 361.

⁵ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918/1929, i. m.*, 81.

⁶ BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez, i. m.*, 217.

⁷ BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez, i. m.*, 30.

igen sok román nyerte alapképzettségét, hátrányosabb helyzetbe hozva, azt célozta, hogy a kisebbségek gyermekei kizárólag állami intézeteket látogassanak, s a kisebbségek intézetei elnéptelenedve maguktól megszűnjenek. A nevet és származást kutató módszert törvényesíti, s minden eszközt felhasznál a magyar gyermekek elhódítására, hogy a magyarság sorait megritkítsa. Hadi tervet készít a székely falvak elrománosítására, bár ezeknek a békeszerződés autonómiát biztosít, s nyíltan kijelenti, hogy a mai felekezeti iskolákat meg kell szüntetni, s a tanulókat el kell azokból távolítani.⁸ A Székelyföldön tehát mennél több állami iskolára s mennél több román tanítóra van szükség.⁹ A három székely vármegyében több mint ötszáz regáti román tanítót alkalmaz,¹⁰ akik tanítványaikkal beszélni nem tudnak. A Magánoktatási törvény 159. §-a kilenc magyar jellegű vármegyét s ebből három tiszta magyart kultúrzónának nyilvánít ki.¹¹

Papiroson ugyan szerepelnek magyar állami elemi és középiskolák s Anghelescu megállapítása az, hogy a román állam fenntart 762 elemi, 22 polgári és 9 magyar középiskolát,¹² de ezen iskolák gyors egymásutánban annyira román előadási nyelvüekké váltak, hogy az elemi iskolákban a tanulók még írni sem tanultak meg magyarul.¹³

Az új állami iskolákat óriási pénzáldozatokkal létesíti, s minden eszközt, zaklatást, névelemzést, bírságot, hivatalos nyomást, tandíjmérséklést vagy teljes mentesítést, tankönyvek adományozását stb. felhasználják a hivatalos intéző közegek arra, hogy a magyar tannyelvű felekezeti kisebbségi iskolától a magyar gyermeket elhódítsák.¹⁴ Elhódítsák és aztán elnemzetlenítsék, elrománosítsák.

Anghelescu azt az érvet hozza fel, hogy az állam nyelvét megtanulni hazafias kötelesség, mi ehhez hozzáteesszük, hogy az anyanyelvet elfelejtetni, a nemzeti műveltséget a lelkekből kiirtani, az egyént nemzettörzsétől elszakítani, a békeszerződésben vállalt nemzetközi kötelezettségnek tudatos s megfontolt kijátszása. Anghelescu további érve az, hogy az államnyelv nem tudása a kisebbségeket a többi állampolgárokkal szemben alacsonyabb helyzetbe hozza, míg annak ismerete ebből a helyzetből kiemeli.

Erre válaszunk az, hogy az államnyelvet megtanulja az, akinek szüksége van, s magának az államnyelvnek tudását meg lehet követelni, bár a románok felfogása 1918 előtt nem ez volt, azonban a kisebbségi tanulóktól az erőszakos nyelvtanulást, a túlhajtást, több tárgynak román nyelven tanítását követelni még a románok is elítélik. „Hiba a román nyelv erőszakos tanítása. Teljes társadalmi

⁸ *Anghelescu hadüzenete*, Keleti Újság, 1927. augusztus 21.

⁹ *Anghelescu hadüzenete*, i. m.

¹⁰ JAKABFFY Elemér, *Die politische, kulturelle und soziale Lage der ungarischen Nationalminderheit aus Rumänien*, i. m., 408.

¹¹ JAKABFFY Elemér, *Die politische, kulturelle und soziale Lage der ungarischen Nationalminderheit aus Rumänien*, i. m., 407.

¹² BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez*, i. m., 172. A román kormány 1925. december 1-jén kelt emlékirata.

¹³ *Magyar apa levele Szerkesztőséghez*, Déli Hírlap, 1932. március 25.

¹⁴ *A romániai kisebbségi magyar nemzetpolitikai kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt*. Magyar Kisebbség, 1930. szeptember 1. 619.

szabadságot kell adni a kisebbségeknek. Az állam érdeke nem akadályozza meg, sőt megkívánja, hogy az azt alkotó népek, fajok, vallási és nyelvi csoportok módot lelhessenek arra, hogy legjobb erőik végső megfeszítésével saját kultúrájukat ápolják s fejlesszék.”¹⁵ Iorga szerint buzogánnyal igyekeztek a magyarokra rákényszeríteni a román nyelvet.¹⁶

A Magánoktatási törvény nincs tekintettel a magyar anyanyelvű tanulók helyzetére s az érettségien is egyforma mértékű, román nyelven előadandó tudást követel tőlük. A román nyelv szolgálatába állítja, a nyelvegység megteremtését az asszimilációs törekvések szolgálatába állítja, amely erősebb, mint valaha volt, habár a világ hatalmasai elismerik a nemzeti gondolat államfelettségét, s hogy az egész állampolgársága mellett egy másik nagy erkölcsi testületnek, nemzetnek is tagja, s azzal szemben legalább is oly hűséggel tartozik, mint amilyent az állampolgárság ró reá.¹⁷

Az Anghelescu-korszak tehát a magyarság leggyötrelmesebb korszaka volt, s az utolsó évtizedek magyar közéletének legszomorúbb képe. „Minden fáradozásunk, hogy magyar állami iskolatagozatot létesítsenek a magyar községekben, eredménytelenek maradtak. Megújított kérvényeink elsüllyedtek a tanügyi hatóságoknál, a névelemzés, mesterségesen kitalált kifogások, s valószínűleg az állam pénzügyi helyzete is útját állták törekvéseinknek. A meglévő magyar tagozatokban is egyre romlik a helyzet a magyarul nem tudó regáti tanítók odahelyezése miatt. Egyetlen helyes út számunkra ily körülmények között a felekezeti iskolák felállítására.”¹⁸

Ezen rajzolt tanügyi viszonyokra vonatkoztatja Dickinson a kisebbségek elégedetlenségére nézve elmékedéseit, s ezeket írja. „A legtöbb panasz a kormányoknak iskolai túlkapasáiról hallható, mivel az egyes kormányok azt hiszik, hogy az állam érdekeit legjobban azzal szolgálják, hogy a kisebbségeket minél előbb beolvasszák. A hatás természetesen az ellenkező.”¹⁹

Ugyanerre a megállapításra jutott az Erdélyben járt amerikai komité, mint ezt jelentéséből látjuk. Úgy látták, hogy Románia nem hajlandó megadni a kisebbségeknek a békeszerződésben előírt összes jogokat, amelyeket minden civilizált államban egyformán élveznek a szabad népek, s úgy találja, hogy nagy a különbség az alkotmány elvei s azoknak a hatósági közegek által való alkalmazása között.²⁰

Tanulságos megfigyelni és összeállítani azon szempontokat, amelyek Anghelescut s tanácsosait a Magánoktatási törvény létesítésébe vezették, s amelyekkel a törvényjavaslatot megindokolja. Ezek: vádolja a magyar múltat, mert

¹⁵ Nicolae Mateiu, *A román kultúra s az erdélyi nemzeti kisebbségek*, Magyar Kisebbség, 1931. május 1. sz. 345. Papp József, *Az erdélyi székelyek vallási s tanügyi önkormányzata*, Magyar Kisebbség, 1931. május 6. sz. 365.

¹⁶ *Iskolaügy*, in *Magyar Ház évkönyve*, Temesvár, 1930, 102.

¹⁷ *Szülő Géza beszéde a hetedik nemzetkisebbségi kongresszuson*, Magyar Kisebbség, 1931. szeptember 12. sz. 610.

¹⁸ *Magyar Ház évkönyv*, i. m., 102.

¹⁹ *Anghelescu hadüzenete*, Keleti Újság, 1927. augusztus 21.

²⁰ BARABÁS Endre, *A romániai magyaryelvű oktatásügy*, i. m., 60.

minden jog az övéké, magyaroké volt, másoké (a nemzetiségeké) a kötelesség.²¹ A régi magyar iskolapolitikát szörnyűnek és elnyomónak nevezi, s különösen nagy gyűlölete s haragja, felháborodása megbélyegzése az 1907. évi Apponyi-féle népiskolai törvény miatt, s ezek miatt különösen az Apponyi-törvény miatt visszafizetéssel és megtorlással él, mert a magyar iskolaügy az elnemzetlenítést, a magyarosítást szolgálta, s arra törekedett, hogy a gör. kat. és gör. kel. gyermekek tagadják meg apáik hitét. A román nemzet iránt tartozó kötelességének tesz tehát eleget, amidőn a múltban elszenvedett keserőségeket visszafizeti, és visszاسzerzi azt, ami a múlt mostohasága miatt elveszett. A bosszú, a megtorlás szelleme uralkodik rajta,²² bár kijelenti hogy ez nem célja, s nem tesz mást, mint a nemzetiségekre hozott magyar törvényeket alkalmazza a magyarokra, s mivel a magyarok a nemzetiségeket, elsősorban a románokat lealacsonyító alsóbbrendűségben tartották,²³ az állami iskolák építésével célja túlszárnyalni a magyarokat, s a román kultúrfölényt megteremteni. Ezért a magyaroknak kulturális fejlődésben mindaddig várniuk kell, míg a románok őket utol nem érik. Önérzettel s büszkeséggel állapítja meg, hogy a román uralomnak kellett jönni, hogy a közoktatási ügy Erdélyben európai színvonalat öltjön (?), mert a magyar kormányoknak nem felvilágosítás, hanem butítás volt a célja.²⁴

A románok a magyarokat azzal vádolják, hogy elnyomták a román kultúrát és nemzetiséget, de arról nem beszéltek és nem beszélnek, s a külföldön nem hirdetik, sőt szándékosan elfeledkeznek arról, hogy Erdély volt az üldözött és a sanyargatott románság menedékhelye, ahova különösen 1741–44 között tömegesen özönlöttek be a határon.²⁵ A magyar nemzetiségi politikájának nem volt céltudatos kitűzése a nemzetiségek erőszakos megmagyarosítása, ennek tulajdonítható, hogy a Bánságban s Erdélyben több magyar beolvadt a románságba. Alexandru Vaida-Voevod szerint 400 magyar községet románosítottak el.²⁶

Az erdélyi fejedelmek között Bethlen Gábor és I. Rákóczi György tettek legtöbbet a román kultúra érdekében. Rákóczi a Bethlen Gábortól tervezett nyomdát a románok részére Gyulafehérvárt felállíttatta, s ösztönzésére s költségére 1648-ban az *Új Testamentumot* román nyelven kiadatta. Ezenkívül a budai nyomdában adták ki 1780-ban Inocențiu Micu-Klein első román nyelvtanát. Gheorghe Șincai magyar segítséggel írja meg krónikáját és adja ki *Istoria Românilor* címen 1807–08-ban és Petru Maior történetét 1812-ben, úgyhogy a kezdődő román irodalom majdnem minden jelentékenyebb terméke magyar földön jött létre. A román művelődést és a nemzetiségi elvet a Regátban ma-

²¹ BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy, i. m.*, 175. A román kormány 1925. december 1-jén kelt emlékirata.

²² BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez, i. m.*, 24, 30, 172, 176. HEGEDŰS Nándor, *Az erdélyi román bankigazgatók vallomásai*, Statisztikai Közlemények, 1932. január 16. (2. sz.) 37.

²³ Gál Kelemen, *Kétnyelvűség a népiskolában*, Magyar Kisebbség, 1925. február 15. 128.

²⁴ BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy, i. m.*, 10, 21.

²⁵ JANCsó Benedek, *Román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*, I. Bp., Lampel, 1890, 759.

²⁶ *Az elemi iskola reformja a parlamentben*, Déli Hírlap 1934. június 25.

gyarországi románok terjesztik el. Az első iskola a Regátban magyar segítséggel jön létre.²⁷ A gör. kel. egyház autonómiája az erdélyi fejedelmek korában keletkezett. Joggal állíthatta tehát a román író, hogy magyar fáklya világított századokon át a román nép előtt. Magyar befolyás adott irányt nyelvnek és irodalomnak.²⁸ A magyar uralom alatt az olyan vármegyékben, ahol nagy számmal éltek románok, a megyebizottság tagjai saját nyelvükön szólalhattak fel, s alispáni jelentéseket is a saját nyelvükön olvashatták. Mindent törvényt a kisebbségek nyelvén is kinyomattak. Az iskolák románul levelezhettek a magyar felügyeleti hatóságokkal. Minden tárgyat románul tanítottak, még a magyart is. Az összes állami hivatalokban meg volt engedve a román nyelv használata. (1868. XLIV. §. III.)²⁹

Angelescu szörnyű vádjaira cáfolatot nyújtanak a románok, különösen a gör. kel. románok egyházi és iskolai autonómiájára vonatkozó magyar törvények. Nevezetesen az 1868. évi 9. §. 3. pontja teljes autonómiát, biztosít a gör. kel. románoknak egyházi s iskolai téren. Az 1868. évi 9. §. 3. pontja, amely szétválasztja a gör. kel. egyházat a szerb egyháztól, s az erdélyi gör. kel. vallású püspökségeknek érsekségre való emelését törvénybe, iktatta, nagy történeti tény volt a gör. kel. románokra, ugyancsak nagy történeti jelentőséggel bír a gör. kat. románokra az 1868. évi 29. §. és 9. §., mert külön nemzetiségű alapon a balázsfalvi érsekséggel működő egyháztartományt törvényesítette. A románokat ez annyira kielégítette, hogy Victor Babeş szavaival élve: köszönettel lesznek érte a hazának.³⁰

A nemzeti alapon létesített román egyházak a románok összetartozandóságának hatalmas támaszaivá lettek, s azok keretében szabadon és zavartalanul fejlődhettek. Különösen a gör. kel. független nemzeti egyháznak volt gyönyörűen kifejlett autonómiája, amelynek alapján valósággal államot alkottak a magyar államban, s mivel abba nemzetiségi jogok csúsztak be, a nemzeti autonómia védelme alatt a magyar állam ellen kifejtett törekvéseiket, harcaikat politikai térre víve át, ezek a magyar nemzetre nagyon ártalmas következményűek voltak. Az 1871. évi 10. §. a gör. kat. egyház részére évi 90 000, a gör. kel. egyházak pedig évi 100 000 forint állami segítséget biztosított.

Az 1868. évi 38. §. biztosította az egyházaknak a tanítás szabadságát, az iskola felállítását, s a tanerők választásának jogát, állami segítséget nyújtott a hívők anyagi támogatásához. A tanítási rendszer és módszer iránt a tankönyvek bevezetésében a törvényben előírt feltételek mellett intézkedhettek. Az 1868. évi 43. §. biztosítja a nemzeti egyenjogúságot s az anyanyelv jogát és a 44. §. 14. pontja alapján elemi iskoláikban az oktatás nyelvüül vagy az állam nyelvét, vagy a gyermek anyanyelvét választhatták. Az 1868. évi népiskolai törvény, valamint

²⁷ JANCsó Benedek, *Román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota, i. m.*, 312, 318, 391, 401, 532-533.

²⁸ MOLDOVÁN Gergely, *A reformáció hatása a román népre Erdélyben*, Budapesti Szemle 1890, 225-226.

²⁹ VÁSÁRHELYI Gergely [György Lajos], *A magyar nyelv küzdelemes sorsa Erdélyben*. Bp., MTA, 1935, 28.

³⁰ GRATZ Gusztáv, *Magyarország s a nemzeti kisebbségek*, Magyar Kisebbség, 1930. április 1. 268.

az 1879. évi Berzeviczy-féle népiskolai tervezet a magyar nyelv tanításának kötelezettségére nézve feleleveníti az 1840. évi 6. §-t és az 1844. évi 2. §-t, amelyek a magyar nyelv tanítását a magyar népiskolákban kötelező tantárggyá tették. Az 1879. évi 18. §. előírja a vizsgálatot a magyar kultúrtörténelemből, földrajzból s alkotmánytanból, de erre négyévi időt engedélyezett.

A románoknak leginkább fájó sebe volt az 1907. évi Apponyi-népiskolai törvény, amely előírja – helytelenül ugyan – már az első osztályban a magyar nyelv tanítását, de ez nem hajtatható végre. A hazai történelem s földrajz tanítását csak azon nemzetiségű népiskolában tette kötelezővé, amelyek államsegélyt kértek s élveztek. Az Apponyi-törvénnyel biztosított államsegélyt a román vezetők nemzeti kultúralap létesítésével törekedtek ellensúlyozni, s hogy iskoláiknak ne legyen szükségük az államtól felkínált segélyre, áldozatkészésre buzdították híveiket.³¹

A román és szász iskolák inkább lemondtak az államsegélyről, de nem vezették be iskoláikba ezen „túlzott” magyar nyelvtanítást.³² Még a bánási sváboknál is, akik a magyar állam iránt való barátságos érzelemből az Apponyi-törvényt elfogadták, 18 német nyelvű felekezeti iskola megmaradt, amelyek az államsegélyt nem vették igénybe,³³ s így továbbra is német nyelven tanítottak.

Az 1907. évi 27. §-sal Apponyi megalkotta nagyszabású államsegélyezési tervét, ellenszolgáltatás nélkül rendezte a felekezeti tanárok s tanítók fizetését. Az egyházak által fenntartott tiszta nemzetiségű iskolákban a tanítók fizetésének egyharmadát az állam rendezte. A magyar kormány a 2820 román elemi felekezeti iskolát nem tartotta feleslegesnek, az állam tekintélyét veszélyeztetőnek s évi 2 426 800 korona államsegélyben részesítette azokat.³⁴ Egy másik adat szerint a románoknak 2985 felekezeti iskolájuk volt, amelyekben 3076 tanító működött. Ebből 1283 volt gör. kat. felekezeti, 1702 pedig gör. kel.³⁵ Ghibu nézete szerint is 1915-ben 2 824 177 románnak 2901 közösségi és felekezeti autonóm felekezeti iskolája volt, ezzel szemben Romániában, 1928-ban hozzávetőlegesen 1 900 000 magyar élt, s ezeknek 1928-ban 872 felekezeti iskolájuk volt.³⁶ Az 1912/1913. tanévben a népiskolák tannyelvű megoszlása között csak 2233 román említ könyvében egy magyar statisztikus.³⁷

Ezen nagy támogatás fejében, amelyet a túlzó románság „Júdás tallérok”-nak tekintett a nemzeti öntudat terrorizálására,³⁸ nem kívánt a magyar állam a ro-

³¹ *A románok áldozatkészége iskolájukért*, Magyar Kisebbség, 1932. február 16. 94.

³² *Anghelescu a magyar iskolatörvényekkel fenyegeti meg a romániai kisebbségeket*, Brassói Lapok, 1925. május 6.

³³ RÉTHY Imre, *A Csanád Egyházmegye s a török hódoltság*, in *Az erdélyi katolikusok múltja és jelene*, i. m., 452.

³⁴ BARABÁS Endre, *Magyar iskolák a román uralom alatt*, Magyar Kisebbség, 1930. április. 1. 263.

³⁵ Veritas [GAGYI Jenő], *A magyarországi románok egyházi iskolái közművelődési s közgazdasági intézményeinek ismertetése*, i. m., 16, 12.

³⁶ *A Magyar Népliga Szövetség emlékirata a Minorites Nacionalesban*, Magyar Kisebbség, 1931. október 16. 748.

³⁷ Moravék Endre, *Magyarország nemzetiségei. Iskola és asszimiláció*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1934, 43.

³⁸ JAKABFFY Elemér, *Adatok a románság történetében*, Lugos, 1931, 140.

mán iskoláktól mást, mint nyelvet és magyar történelmet, de román nyelven a középiskolák IV. és VIII. osztályokban, magyar irodalomtörténetet magyar nyelven, de csak a VII. és VIII. osztályokban, s tudni kell, hogy a román tannyelvű iskolákban nem magyar nyelven, hanem románul tanítottak, s az elemiben a magyar uralom alatt mind a hat osztályban román volt a tanítási nyelv, kivéve a magyar nyelvű tárgyakat. A *Dacia* című folyóirat szerint is a románok saját felekezeti iskoláikba bevezették a románok nyelvét, történelmét s földrajzát.³⁹

Igaz, hogy a 2583 magyar tannyelvű állami népiskola között egy sem volt román,⁴⁰ azonban a románok állami intézet iránt csak legújabbantámogatott igényeket, s az is inkább román középiskolákra vonatkozott, mert akkor még az állami intézeteket faji jellegükre nézve veszedelmesnek tartották.

A középiskolai törvényt Apponyi érintetlenül hagyta. Az 1883. évi 30. §. biztosította nekik a jogot középiskolák létesítésére s fenntartására, a tannyelv meghatározására, s az 1883. évi 30. §. 8. pontja szerint a felekezeti fenntartók határozzák meg a tanítás végcélját, a tandíjat, szabadon választhatják meg a tankönyveket. A 1883. évi 30. §. 15. pontja megengedi nekik a magántanulók felvételét, a 25. pontja az érettségik megtartását, a 7. pontja a tantervre vonatkozott, amelynek ezután az államhoz kell igazodnia. A 64. és 65. pontja nem kívánt államnyelvi vizsgálatot azoktól, akiknek oklevelük már volt.

Az 1891. évi 15. §. a kisedővodák és gyermekházak felállítására vonatkozik, s ennek 3. pontja ezek létesítésére s fenntartására biztosítja a hitfelekezetek s az erdélyi kat. autonómia jogait, a 22. pontja pedig igazgatás s felügyelet dolgában a hitközségek hatásköre alá helyezi azokat.

Példátlan dolog a nemzetek történetében, hogy a magyar állam a románoknak érettségit tenni iskoláikban román nyelven engedélyt adott. Az iskolák létesítésében teljes szabadsággal bírtak. A hátszegi preparandiára Moldován vikárius be sem várva ezen iskola felállításához a kormány beleegyezésének megérkezését, megnyitotta.

A román középiskolák valóságos román művelődési gócpontok voltak, a román törekvések tűzhelyei. Ezekből indult ki minden kultúrmozgalom, s világhosszot árasztották a régi Romániára is. Nemzeti életre élesztették például Balázsfalvát, Moldovát s Havasalföldet, úgyhogy a régi Románia kulturális felendülése nagyon sokat köszönhet neki. Magyarországi román férfiak ott letelepedve iskolákat nyitottak, s kiszorították a görög nyelvet.

A belényesi iskolát többféle szempont miatt lehet irányadóul tekinteni. Az alapítvány 6. pontja úgy rendelkezik, hogy felügyelete nyilvános lesz, s a tanulmányi igazgatás minden ágában közvetlen szorosán, egyedül és közvetlenül a tankerületi főigazgatóságtól függ. Nem lehet irányadóul tekinteni a tanulók s a tanárok államellenes magatartása miatt sem.

Nézzünk bele a román középiskolák akármelyik tanévvégi értesítőjébe, s ezek szerint megállapíthatjuk az azokban uralkodó román szellemet, iskolai életét, amely ellen a magyar állam kifogást nem emelt. Például a balázsfalvi intézetre

³⁹ BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy, i. m.*, 40, 86.

⁴⁰ BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez, i. m.*, 72. A román kormány 1925. december 1-iki memoranduma.

vonatköz 1906/1907. iskolai évi adatok között ezeket találjuk: „Miután a gimnázium tannyelve kizárólag román, az összes tárgyak román nyelven adattak elő, kivéve a VII. és VIII. osztályokban előadott magyar irodalomtörténetet.” Az intézet önképzőköre működésére ezeket jelenti. A tagok összesen 24 munkát nyújtottak be, 10 prózát és 11 költeményt, amelyek mind románok voltak. A közgyűléseken 11 költeményt szavaltak, amelyek közül 2 magyar volt. A tanári könyvtár ezen adatokat tartalmazza: 12 magyar és 9 román folyóirat járt, az utóbbi körül 9 bukaresti volt.⁴¹

Középiskolájuk a számokhoz viszonyítva nem volt sok, de mindenik kultúrközpontot alkotott, rendszeren többféle, úgynevezett központi iskolákkal, de lehetett volna annyi, amennyit akartak volna létesíteni, azt a magyar állam nem korlátozta.

A román középiskolák tanárai s tanítói minden román kultúrmozgalom megindítóit, támogatóit, fejlesztőit, lelkei. Több kiváló erő van köztük, s 1919 után majdnem mind vezetői és egyetemi tanári állásba léptek elő.

Az Apponyi-törvény egyes pontjainak megváltoztatásáért, hatályon kívül helyezéséért, revíziójáért a románok nagy és hosszú harcot vívtak s az 1913. évi 16. §. módosította is ezt a törvényt.⁴²

Az Apponyi-törvény születési körülményei s az abban kifejezett rendeletek értelme, célja, mértéke mások voltak, mint Anghelescu Magánoktatási törvényei, s keletkezéséhez nagyban hozzájárultak a román nemzetiségű polgároknak a magyarsággal szembenálló törekvései s ellenséges, államellenes magatartása. Ez a magatartásuk idézte elő, hogy a magyar iskolapolitika eltért Deák s Eötvös liberális szellemétől, s akinek 1868. évi iskolatörvényei nyújtottak alapot a román felekezeti iskoláknak a fejlődésre. Az 1868. 44. §. teljes szabadságot és nyelvhasználati jogot biztosított Magyarországon nemzetiségeinek a Nyugat-Európát félszázaddal megelőző kisebbségi törvényben, de ez a nemzetiségeket nem elégítette ki.

A nemzetiségek a kiegyezés után a magyarsággal szemben s ellene akarták céljukat elérni. Temesvárt 1867-ben a szerbek és a románok közös tanácskozást tartottak, s megalkották az összes nem magyar fajok szolidaritását. A románok és szlovákok pedig 1868-ban lépnek érintkezésbe egymással. Az izgatásban a legnagyobb nemzetiség, a román járt elől, valamint nemzeti tevékenységben is. Az 1880–1890. évek közt több értekezletet tartanak, s nemzetiségi programot hirdetve, nyíltan fellépnek a magyar állam politikája ellen. 1905-től bátorságot ad nekik nemcsak Ferenc Ferdinánd pártfogása, hanem a bécsi szláv köröknek a dualizmus megdöntésére irányuló érdekszövetsége is.⁴³ A memorandummal (1892) Apponyi szerint nemzeti létünk összes alapja ellen támadást intéznek.

Bethlen István 1907-ben, a parlamentben hívja fel az ország figyelmét az erdélyi irredentizmus veszedelmére. A nemzet mégsem veszi, s nem akarja észrevenni a nemzeti léte, integritása ellen irányult tervszerű akciót. Ezen viszo-

⁴¹ Veritas, *A magyarországi románok egyházi iskolái közművelődési s közgazdasági intézményeinek ismertetése, i. m.*, 73–74, 191–194, 203, 211, 215.

⁴² Tisza István 1924. február 20-iki beszéde. Magyar Kisebbség, 1927. október 1. 806.

⁴³ GRATZ Gusztáv, *A dualizmus kora, in Magyarország története 1867–1918*, I. Bp., Magyar Szemle Társaság, 1934, 69, 73, 87–88.

nyok között általános megdöbbenést keltett a nemzetiségek között az 1907. évi Népiskolai, úgynevezett Apponyi-törvény XXVII. §-a, mely a nemzetiségi elemi iskolákra nézve új intézkedéseket rendel el. A románok a „magyarosító törvény-nyel” nemzeti létüket látták veszélyeztetve. Nyelvi követelményeit képtelenségnek, természetellenesnek, emberfelettinek bélyegzik, s a szlovákokkal együtt fellármázzák vele a külföldet.

Magyar szempontból az Apponyi-féle Népiskolai törvény nem volt más, mint védekezés a nemzetiségek túlkapasai ellen,⁴⁴ és állami rendelkezés a magyar nyelv és a nemzeti tantárgyak tanítására. Létrejöttelének okai: a nemzetiségek agitációja, irredentizmusa és a nemzetiségi iskolák színvonalának emelése.

A Magyar Külügyi Társaság és a Román Népliga közt keletkezett vitából kifolyólag Apponyi a következő nyilatkozatot intézte 1930-ban Bovet tanárhoz, a *Bulletin des Minorites* főszerkesztőjéhez:

„Mint ennek a törvénynek szerkesztője – mondja – állíthatom, hogy egy akkora tömeg, mint a magyarországi románok megmagyarosítására soha sem gondoltam. Nem az államnyelv tanításának tulajdonítottam a fő jelentőséget, hanem a honpolgári nevelésnek, amelyet az iskola adhat. A tanítót csak akkor lehetett fegyelmileg büntetni, ha megállapítást nyert, hogy a sikertelenség az ő hibája. Tény, hogy ezen a címen egyetlen büntetés sem történt. Angheliescu, akkori közoktatási miniszter a Nemzetek szövetsége elé terjesztett hivatalos iratban azt merészkedett állítani, hogy az Apponyi-törvény kötelezővé tette minden államsegélyt élvező iskolában a földrajznak, történelemnek s a polgári ismereteknek magyar nyelven való tanítását. Ez nem felel meg a valóságnak. A törvény elfogadható megélhetést kívánt biztosítani a tanítóknak. Valótlan, hogy a törvény lehetővé teszi román vagy más iskolák bezárását. Ezeknek az iskoláknak szilárdabb alapot adtam, mint aminővel bírtak előbb, törvényes jogot adván nekik az államsegélyre, ami azelőtt a miniszter tetszésétől függött. Román iskolák bezárása csak a háború alatt történt, amidőn a román haderők kiűrtették az általuk korábban elfoglalt erdélyi területeket, s ama vidékeken levő román iskolák tanulóinak több mint fele, szám szerint száz, a román haderővel távozott. Ez a nemzeti védelem kérdése volt. Kivételes és csak ideiglenes rendszabály. Nem tulajdonítok semmi csalhatatlanságot vagy hibátlanságot közéletem cselekedeteinek, magam is megállapítom annak tévedéseit s hibáit, ezeket nem habozom elismerni, de a nemhez fűződő iskolai törvény nem tartozik azok közé. Ma is, a dolgoknak mai szemmel való tekintése mellett, a majdnem történeti távlatban, amelyben pályámnak egy részét látom, könnyű szívvel viselem érte a felelősséget minden jóhiszemű ember előtt.”⁴⁵

Az Apponyi-törvény a magyarságnak nem sokat használt, mert a nemzetiségek, különösen a románok erős politikai tökét s eszközt kovácsoltak belőle. Például többek közt Iorga iskolai tankönyveiben a magyarországi románság legújabb történetének kapcsán az 1907. évi Apponyi-törvényről megállapítja, hogy ez a törvény az erdélyi román iskolákat igen nehéz feltételek elé állította. Ezeknek a fenntartása a jövőben nagy áldozatokba fog kerülni. Ez törvény azt célozza, hogy a vallástanításba is beleerőszakolja a magyar nyelvet, s Magyarországon a román beszédért s a román nemzeti színek ártatlan viseléséért már az

⁴⁴ Fóris Anna, *A tót nemzetiségi kérdés fejlődése Magyarországon*. V. Magyar Kisebbség 1934. március 16. 174.

⁴⁵ *Bulletin des Minorites* 1930, 6. sz. 1–8. Magyar Kisebbség 1933. március 1. 5. sz. 130.

asszonyokat is börtönbe vetik.⁴⁶

Az értelmi s érzelmi összhangot tekintetbe véve a román nép a magyarság közé ezzel izgató éket vertek.

Összehasonlítva tehát a „barbár, elnyomó, butító” Apponyi-féle törvényt s a többi magyar iskolapolitikai törvényt az Anghelescu-féle törvényekkel, az összehasonlítás folytán lényeges különbséget találunk a kettő között, különösen, ha a viszonyokat, a körülményeket, a politikai szempontokat is mérlegetjük: úgy találjuk, hogy az Apponyi-törvény sokkal enyhébb s emberségesebb, mint az Anghelescué. Nem süllyesztette le a román iskolákat a magániskolák szerepére, s az azokban szerzett diplomák államilag érvényeseknek ismertettek el, s még a magyar politika reakciós korszakában sem tétetett lehetetlenné a nemzetiségekhez tartozó gyermekek anyanyelvükön való oktatása. Az egyházak autonómiáját a magyar állam nem bántotta,⁴⁷ míg az 1928-iki kultusztörvény megszünteti a felekezeti szabadságot, s a kisebbség autonómiáját szűk határok közé szorítja.⁴⁸ Ezen kívül a jogi helyzet más volt 1907-ben, mint 1925-ben. Az akkor tisztán Magyarország belügye volt, ez nemzetközi jogokat nem vesz figyelembe. Akkor a Napóleontól megalkotott nemzetállam eszméje rendre átalakította egész Európát, míg a trianoni békeszerződés után a nemzeti kisebbségek jogi személyiségekké váltak, s visszafizetésről, megtorlásról, bosszúról, a háború előtt keletkezett magyar törvényekre való hivatkozásról szó nem lehet.

A magyar kultúra a románokra nem volt átalakító hatással, s a nemzetiségek annyi száz esztendő után is megőrizték nyelvüket s faji sajátosságaikat. Az államsegély nem változtatta meg iskoláik szellemét s légkörét. Bizonyosság erre a brassói gör. kel. líceum évkönyve.⁴⁹ A román nép tömegesen soha nem sajátította el a magyar nyelvet, s a román népet nem lehet megmagyarosítani.⁵⁰ Egyházaik számukra erős bástyát alkotnak, azután szomszédjukban van Románia.⁵¹ Az erdélyi s bánáti román értelmiség nagyjából magyar iskolából került ki, de sohasem lett magyarrá. Az elemi iskolai oktatás után az így nevelődött gyermekeknek nem ártott a magyar szó, sőt a magyar szó által minden téren érvényesültek s nemzetük legsovénabb nacionalistáivá lettek.⁵² Ezekből, a magyar iskolából kerültek ki a román nemzeti politika legenergikusabb szóvivői.⁵³ Közöttük a magyarok iránt sok ellenséges érzületű román található, ami egyesek annak tulajdonítanak, hogy az iskola nem teremtett érzelmi összhangot a román magyar tanulók között.⁵⁴ Az asszimilációs törekvéseknek tehát eredménye nem

⁴⁶ JANCsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*, Bp., Bocskai Szövetség, 1920, 360.

⁴⁷ GRATZ Gusztáv, *Magyarország s a nemzeti kisebbségek*, i. m., 268.

⁴⁸ *A magyar kisebbségek magyar nemzeti, politikai, kulturális s gazdasági helyzet képe a genfi kongresszus előtt*. Magyar Kisebbség, 1930. szeptember 6. 24.

⁴⁹ BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy*, i. m., 39.

⁵⁰ GOLDIȘ, Vasile, *A nemzetiségi kérdésről*, Déli Hírlap, 1926. április 4–5.

⁵¹ *Aurel Popovici cikke a Gross-Österreichben*, Magyar Kisebbség, 1931. január 6. 59.

⁵² Cogitator [Kardhordó Károly], *A szatmárvidéki asszimiláció*, Lugos, 1928, 63. és SZÁSZ József, *Iskoláink s a magyarság*. Magyar Kisebbség, 1931. március 16. 219.

⁵³ GOLDIȘ, Vasile, *A nemzetiségi kérdésről*, Temesvári Déli Hírlap, 1926. április 4. 5.

⁵⁴ GYÁRFÁS Elemér, *Erdélyi problémák*, i. m., 18.

volt, míg például a moldvai magyarságnál az elrománosítás ma tudatosabban folyik, mint régente,⁵⁵ s egyes helyeken már elfelejtették magyarságukat a csángók.⁵⁶

Mindenesetre a magyar nyelv megtanulásánál sokkal fontosabb az érzelmi összhang megteremtése, amelyet a magyar állam több fontos tényező miatt nem tudott megteremteni. Ezek közé tartozik a románok magatartása a magyarsággal s a magyar hazával szemben. Ellenszenvvel viseltettek a magyar nyelvvel szemben. Sem ők nem akarták megtanulni, sem pedig gyermekeiket erre megtanítani, mert a magyar nyelvtől s a magyar iskolától féltették a román szellem, a román lélek, román érzelem s gondolkozás megmásítását s tönkretűnését, mint amely elszakítja az élő fától a gyökere. A magyar nyelvet reájuk nézve idegen nyelvnek jelentik ki, s nem akarják, hogy idegen nyelv hangozzék iskoláikban, s tisztátalan szellemével beszennyezze lelküket, s a tanító idegen nyelven butítsa gyermekeiket.

Ebben a fajiságuk veszélyeztetését látják. A románok állást foglaltak a magyar nyelv tanítása ellen, s úgy fogták fel, hogy ez a jog nem az államé, hanem a szülőké: „Hogy gyermekeinket a magyar nyelvre is megtanítsuk vagy nem, ez a szülők természetes joga, s egyetlen népnek sincs ahhoz joga, magától értetődik tehát, hogy a magyar államnak sem, hogy a nyelvet más népre reáerőszakolja, mert ez a gyermekeknél természetellenes fejlődésre vezet.”⁵⁷ Már 1870-ben Cristea Miron nagyszabeni gör. kel. román érsek a magyarországi román püspöki kart Ferenc József elé vezette, hogy tiltakozásának kifejezést a magyar nyelvnek a népiskolába való behozatala ellen.⁵⁸ Tiltakozása nem járt eredményre.

Érdekes Maniunak, a Román Nemzeti Párt vezérének felfogása a magyar nyelv tanítására nézve. Felfogása eben a kérdésben az, hogy az államnyelvnek a népiskolába való bevezetése nincs a nemzet érdekében. „Egy egész népet egy nyelv megtanulásával kínozni s visszatartani egyéb ismeretek megszerzésétől [...] erőszak és igazságtalanság.”⁵⁹

Nem csoda tehát, hogy a vezérek felfogása a köznépet a magyar nyelv tanulásától visszatartotta, s a magyar nyelv tudását illetőleg a románok mutatták a legkedvezőtlenebb arányszámot. Ezer románból csak 60 beszélt a magyar nyelvet, míg ezer szerbből 111, ezer svábbból 251.⁶⁰

A vezetők felfogása a magyar nyelvnek megtanulását illetőleg később egyeseknél megváltozott, s azt a jelen körülmények közt feltétlenül szükségének jelentették ki. Ez pedig csak a magyar iskolában sajátítható el.⁶¹ „Mindent elköve-

⁵⁵ DOMOKOS Pál Péter, *A moldvai magyarság*, Csíkszereda, 1932.

⁵⁶ *A moldvai csángók nyomában*, *Ellenzék*, 1932. június 5.

⁵⁷ JAKABFFY Elemér, *Adatok a románság történetéhez*, i. m., 47, 50, 113, 132.

⁵⁸ Veritas, *A magyarországi románok egyházi iskolái közművelődési s közgazdasági intézményeinek ismertetése*, i. m., 107.

⁵⁹ Maniu beszéde 1907. március 13-án a magyar képviselőházban, *Temesvári Déli Hírlap*, 1926. november 29.

⁶⁰ Veritas, *A magyarországi románok egyházi iskolái közművelődési s közgazdasági intézményeinek ismertetése*, i. m., 13.

⁶¹ JAKABFFY Elemér, *Adatok a románság történetéhez*, i. m., 132.

tünk, hogy a magyar nyelv a törvény határain belül tanítassék, de meg akarjuk őrizni román lelkünket, s hogy a magyar nyelv tanításának alapját a növendékek anyanyelve alkossa, de gondolkozásmódja, érzélemvilága román maradjon.”⁶² A mérsékelt románoknak nincs kifogása az ellen, hogy a magyar nyelv a népiskolákban megfelelő mértékben tanítassák, s a Mihú-féle memorandum (1910) nem ellenzi a magyar nyelv tanítást.⁶³

Az 1879. évi népiskolai 18. §. és az 1883. évi 30. §-a ellen az egész román sajtó állást foglalt, pedig ezeket Angheliescu magánoktatás törvényeivel össze sem lehet hasonlítani. Angheliescu mégis a nemzetközi védelem biztosítója s szavazatolása ellenében a kisebbségekre vonatkozó szerződésekkel ellentétes törvényeket a parlamenttel és a szenátussal szentesítette. A Román Nemzeti Pártnak 1887-ben, Nagyszebenben tartott értekezlete az 1883. évi programot s ennek 7. pontját azzal toldja meg, hogy a Román Nemzeti Párt küzdeni fog minden magyarosítás ellen, amelyeket az állami orgánumok s legújabbban a magyar közművelődési egyesületek táplálnak.⁶⁴

A Cartea Aurea az 1879. népiskolai és az 1883. évi középiskolai törvény ellen irányult.⁶⁵

⁶² JAKABFFY Elemér, *Adatok a románság történetéhez, i. m.*, 132.

⁶³ Mihú 1910-iki emlékirata, Magyar Kisebbség, 1927. október 7. 68.

⁶⁴ Veritas, *A magyarországi románok egyházi iskolái közművelődési s közgazdasági intézményeinek ismertetése, i. m.*, 475. Az 1887. évi konferencia.

⁶⁵ *Vergeblishe Beschönigungsversuche*, Banater Deutsche Zeitung (Schwäbische Volkspresse), 1925. április 25.

XIV.

A ROMÁNOK HELYZETE MAGYARORSZÁGON 1918 ELŐTT

A románok harca az Apponyi-féle törvény revíziójáért. Tisza István felfogása a nemzetiségi kérdésről. Az Apponyi-féle törvény keletkezésének politikai okai. A bécsi kormányok politikája. A román vezetők a magyar állameszme ellen. A román lapok a vezetők eszméinek szolgálatában. Románia politikusainak agitációja Magyarországon s a külföldön. Subventio. A nemzetiségi blokk tiltakozása az 1896. évi ezredéves ünnep alkalmából. A bukaresti Kultúrliga munkája a külföldön. A magyarosítás, mint eszköz az államellenes törekvések ellen. Mérsékeltabb felfogású románok 1907-ben. A románság megerősödése minden téren. Az elnyomatról terjesztett hírek nem feleltek meg a valóságnak. A bánági svábok s az erdélyi szászok tanúságtétele a magyar és a román iskolapolitikáról. Egyes svábok vezetők érthetetlen feltűnő szerepe. A román kormány támogatta a germanizálást a magyarok ellen. Szembehelyezkedés a magyarokkal. A román kormányok a felekezeti iskolák ellen. A magyar felekezeti iskola fontossága a csatolt területeken. A Magánoktatási törvény célja. Az utódállamok közös fronttámadása. Scotus Viator kiábrándulása. A liberális párt új politikai nyilatkozata, mint történelmi okmány. Az Anghelescu-féle iskolapolitika csődje. A régi Magyarország nemzetiségei egyházai és iskoláik révén megőrizték fajiságukat sok század leforgása után is. Erdélyi románok nyilatkozata a magyar elnyomásról.

A románok legégetőbb, fájó sebe volt az Apponyi-törvény, mert ebben fajiságuk, román lelkük veszélyeztetését látták, miért is ellene 1907-től 1918-ig legkevesebb s legszívósabb harcot indították, s folytatták. Minden alkalmat megragadtak arra nézve, hogy ezen törvényt hatályon kívül helyezték, vagy ha ez nem lehetséges, legalább egyes pontjai megváltoztassák, módosítsák, sőt ezen törvénnyel kapcsolatban újra tiltakoztak magának a magyar nyelvnek megtanulása ellen is.¹ Az 1910. évi képviselőválasztások alkalmából is kérték az Apponyi-féle törvény revízióját.² A Mihú-féle memorandum egyenesen reámutatott az 1907. Apponyi-féle törvény XXVII. §-ának 2, 12, 18, 29. és 33. pontjainak hatályon kívül helyezésére, mivel ezek szerint a nemzetiségektől a magyar nyelvű oktatás érdekében túlzott követeléseket támasztanak.³

A nemzetiségi kérdésnek ismerője volt Tisza István. A nemzetiségi kérdést meg akarta oldani, de a nemzetiségek igényeit nem volt már ideje kielégíteni. Tisza elvei ezek voltak. El kell ismernünk a nemzetiségek jogait, nyelvük, vallásuk, kultúrájuk fenntartásához.⁴ A háború előtt 1914. február 20-án a magyar

¹ PAPP József, *Epizódok a románság életéből a magyar uralom alatt. Az Apponyi-féle iskola-törvényjavaslat*, Magyar Kisebbség, 1931. augusztus 1. 56.

² PAPP József, *A nemzetiségek koalíciója*, Magyar Kisebbség, 1932. február 16. 95.

³ PAPP József, *A románok békefeltételei*, Magyar Kisebbség, 1932. május 1. 271.

⁴ *Tisza István beszéde Nagyváradon, 1914. február 20-án*, Magyar Kisebbség, 1927. október 1. 760.

parlamentben így nyilatkozott. A magyar állam erejének kifejtését nem a nemzetiségek elnyomásában, hanem azok kielégítésében, tehát abban keresi, hogy jogtisztelő, méltóságos, nagylelkű magatartása által vívja ki tiszteletüket és biztosítsa ragaszkodásukat.⁵ Tisza politikai elveihez tartozott, hogy a tisztviselőknek ismerni kell a nemzetiségek nyelvét s a nemzetiségek nyelvét a nemzeti-ségi vidékeken fekvő középiskolákban tanítani szükséges.⁶

A háború alatt a románoknak az államintézményekre vonatkozó kívánságai között, mint első pont szerepel: a Népiskolai törvénynek a felekezeti iskolákra vonatkozó kedvező módosítása.⁷ Elsősorban és nyomatékosan kívánták az 1907-iki Népinevelési törvény revízióját. Sérelmesnek tartották úgy a törvény rendelkezéseit, mint különösen azt a praxist, amely a törvény alapján kifejlődött. Az Apponyi-féle népiskolai törvény tehát a kisebbségek sérelmeinek legérzékenyebb területe volt. Különösen sérelmesnek találták e törvény azt a rendelkezését, amelynek értelmében fegyelmi eljárás indítható mindazon tanítók ellen, akik államellenes magatartást tanúsítanak s hogy minden hivatalba lépő tanító köteles a tanfelügyelő kezébe esküt tenni s ha az államellenes hibák valamelyikében a lelkész is részes, az illetőtől az állami kongrua-kiegészítést meghatározott időre vagy egyszer s mindenkorra az állam elvonhatja,⁸ de el kellett s el kell ismerniük, hogy ez a törvény jutatta őket ahhoz a kedvező helyzethez, hogy a közélet minden téren saját hasznukra kiválóan tudtak érvényesülni.

A nemzeti-ségi ügyét a magyar ifjúság s a magyar társadalom kevésbé ismerte. Tudni kellett volna a nemzetiségek nyelvét, tanulmányozni történelmét, egyházi és társadalmi viszonyait, hírlapjait, irodalmi termékeit. Üdvös lett volna a tanulókra nézve egy-egy nemzeti-ségi nyelvet megtanulni is így sokkal közelebb jutottunk volna hozzájuk, s jobban tudomást szereztünk volna törekvéseikről. Ezt a fontos ügyet a magyar értelmiségnek alapjában kellett volna ismernie. Az 1867 után bekövetkezett békés időket a magyar nép műveltségének beható fejlesztésére s a nemzeti-ségi kérdés tanulmányozására kellett volna fordítani.

A nagyban és sokszor nehezményezett Apponyi-féle Népoktatási törvény keletkezésének politikai okai reávilágítanak a nemzetiségek, különösen a románok államellenes törekvéseire. A bécsi kormány politikája volt a nemzetiségek felhasználásával gyengíteni a magyarságot, s a faji erőknél a magyarság ellen történt izgatásával éket verni a magyarság s a nemzetiségek közé. Ez a törekvés természetesen a régebbi nagyszámú telepítés folytán fokozottabb mértékben lehetővé vált.

A román nép vezetői a XIX. század első felében fegyverbarátságot kötöttek Béccsel, amely erősen megingatta a magyarság s a románság közt fennálló érzelmi közösséget. Az abszolutizmus kedvezményei az elért kiváltságok azt a tudatot keltették a román népben, hogy azt amit faji jellegük biztosítása érdekében ki tudtak vinni, az mind Bécs ajándéka, s román meggyőződés volt, hogy

⁵ Tisza István beszéde Nagyváradon, 1914. február 20-án, i. m., 729.

⁶ Albrecht Ferenc, *Forrástanulmányok gróf Tisza István román nemzetiségű politikájához*, Magyar Kisebbség, 1927. november 15. 805, 815.

⁷ Gróf Tisza István és a románok a háború alatt, Magyar Kisebbség, 1928. január 4. 9.

⁸ JANCsó Benedek, *Defensio Nationis Hungaricae*, i. m., 130.

szebb és boldogabb jövőt csak a magyar állam bukásával remélhetnek.⁹ Ez a tudat ellenszenvet s idegenkedést keltett a románság részéről. Eltávolította és szembeállította egymással a két nemzetet. A nagyszebeni gyűlésen, 1848. december 28-án a románok tiltakoztak Erdélynek Magyarországgal való egyesülése ellen, s 1848. február 25-én az Ausztriában élő románoknak egy autonóm szervezetté való egyesülése érdekében Ferenc Józsefhez kérvényt nyújtottak be. 1850. március 6-án egy 37 tagból álló román küldöttség a kompakt tömegben élő románság részére Ferenc Józseftől Bécsben külön területet kért.¹⁰

Az 1867. december 26-án szervezeti Román Nemzeti Párt (komité) ugyanezt a politikát folytatta és céljai elérésében hatalmas pártfogóra talált Ferenc Ferdinándban, akiben Iuliu Maniu, a Román Nemzeti Párt vezére román nemzeti törekvéseihez a magyarok ellen a legerősebb támaszát nyerte.¹¹ Maniu magyar képviselői beszédei hátterében 1906-tól 1910-ig ott van Ferenc Ferdinánd.¹² E korszakból származnak azok a vádak, hogy a magyarok elnyomják a nemzetiségeket, s az antant keletkezésekor, mint rendkívül súlyos tényezőt vették számba a monarchia nemzetiségeinek elégedetlenségét.¹³

A román vezetők, különösen Bukarest hatása alatt a román nép lelkébe így azt a tudatot vitték be, hogy a magyar nép neki ellensége, s a románokat minden rendelkezésre álló eszközzel ki akarja irtani. Százados ellensége, neki – szerintük – a magyar, s a hazugság meg a gonoszság szikláiból építették rabságuk várát. A román hírlapok ennek a célnak szolgálatába álltak, s ilyen eszméket terjesztettek. A közös múlt a gyűlöletnek, az elnyomatásnak, a szenvedéseknek, az igazságtalanságoknak a múltja. A román nép borzasztóan szenved, nincs része igazságban és jogban, s a leigázott román testvérek szenvedése hasonló Krisztus szenvedéseisehez.

A magyar uralom idején a román s egyáltalán a nemzetiségű lapokat kevés figyelemre méltatták, lanyha volt az ellenőrzés, pedig a mérget legfőképpen ezek csepegtették bele a román lelkekbe. Társadalmi elkülönülést sürgetnek annyira, hogy a még nekik felkínált állami hivatalokat sem vállalták. Jelszavuk: Teljes kivonás a magyar társadalmi mozgalmakból. Hangsúlyozottan kiemelik a románoknak a magyar kulturális mozgalmaktól való távoltartásának szükségességét, s a román nép lelkébe elültetik, hogy az, aki a román intézményektől különböző kulturális intézmények sorába áll, ellensége a román kultúrának.¹⁴

A magyar állam nem látott nagy veszélyt abban, hogy a régi Románia vezérémberei fajtestvéreiket felkeressék, velük eszmét cseréljenek, s nekik előadásokat tartsanak, pedig ezek már akkor a nagy Románia megteremtéséért agitáltak nemcsak szónoklatokkal, hanem anyagi eszközökkel, szubvenciókkal dolgoztak,

⁹ GYÁRFÁS Elemér, *Erdélyi problémák*, i. m., 36, 46, 48, 58, 59, 68, 87, 92, 121.

¹⁰ Veritas, *A magyarországi románok egyházi iskolái közművelődési s közgazdasági intézményeinek ismertetése*, i. m., 466, 468.

¹¹ ALBRECHT Ferenc, *Forrástanulmányok gróf Tisza román nemzetiségű politikájához*, i. m., 732.

¹² ALBRECHT Ferenc, *Könyvek a nemzetiségi kérdésről*, Magyar Kisebbség, 1931. április 1. 269.

¹³ HEGEDŰS Nándor, *A külföldi propaganda* i. m., 206.

¹⁴ JAKABFFY Elemér, *Adatok a románság történetéhez*, i. m., 92.

mint ezt Vaida-Voevod miniszterelnök 1932. augusztus 2-án a bukaresti képviselő tartott beszédében nyíltan beismeri, amidőn így szól.

„Nyilvánosan meggyóonom, hogy a magyar világban szubvencionáltak minket a magyar elnyomatás alatt. Sajtónkat Románia közrendészeti alapjaiból támogatták, amely támogatás a liberálisok kegye volt. Igen, elismerem, hogy 1910-től kezdve, mikor a választások voltak, szubvenciók érkeztek Bukarestből. Igaz. Azonban uraim, senki sem tagadja ezt. És én első vagyok, aki ezt beismerem és itt a pillanat, hogy ezt a történelem előtt is megállapítsam.”¹⁵

Még jobban reávilágít az irredentista jellegű román nemzetiségpolitikai törekvésekre ezen történelmi adat. Ismeretes dolog, hogy a román kormány s a román politikai pártok, elsősorban az utóbbiak között a liberális párt, tetemes összegű titkos pénzsegélyt jutattak a magyarországi román egyházaknak, iskoláknak és időnként a nemzetiségpolitikai akciók céljaira is. Az út, amelyen a titkos segélyek nagyobb része nem ellenőrizhető módon Magyarországra jutott, a bankok romániai üzleti összeköttetésein vezetett Bukarestből Nagyszébenbe.¹⁶

A román vezetők lépésről lépésre nemcsak eltávolodtak a magyar állameszmétől, hanem a magyar állameszme ellen fordultak. A balázsfalvi gyűlésen 1848 szeptemberében kimondották, hogy a magyar alkotmányt nem ismerik el.¹⁷ Az 1892-iki nagyszébeni konferencia s memorandum az egységes magyar nemzeti állameszme ellen foglalt állást. Ezt különböző, az egységes magyar nemzeti állameszme ellen rendezett gyűlések s megmozdulások követték, megalkotva a nemzetiségi blokkot. 1896-ban az ezredéves magyar nagy ünnep alkalmával, megszenteltelenítve a nagy történelmi évfordulót, tiltakoztak Magyarország ezeréves fennállásának megünneplése ellen. Tiltakoztak, mint olyan ünnep ellen, mely a nemzetiségeket leigázott, s meghódított népnek tünteti fel.¹⁸ A külpolitikai viszonyok alakulatával erősebb lesz a bukaresti politikai és kultúrligai befolyás, s 1907 óta már egy lépést se tettek, egy akciót sem indítottak Bukarest tanácsa nélkül.¹⁹

Vaida-Voevod a bukaresti szenátus 1932. augusztus 3-án tartott ülésén az erdélyi és a regáti román mentalitás összezsapását fejtegetve, beszédében kitér a régi magyar uralom alatt élő románok államellenes irredenta törekvéseire, s nyílt, őszinte vallomással ezeket mondotta: „Odajutottunk, hogy miután Magyarországon hazaárulók s irredenták voltunk, minthogy tényleg azok is voltunk, Nagyromániában bennünket, rossz románokat felszabadított rabszolgák gyanánt osztrák–magyar mentalitású emberekként kezeltek, akik aláaknázzuk az ország létének alapjait.”²⁰ Úgy gondoljuk, hogy Vaida-Voevod nyilatkozatát nem a népre, hanem a vezetőkre vonatkoztatja. Ezenkívül a bukaresti Kultúrliga a

¹⁵ FRITZ László, *Az erdélyi és regáti román mentalitás összezsapása*, Magyar Kisebbség, 1932. október 16. 822.

¹⁶ JANCÓS Benedek, *Defensio nationis Hungaricae*, i. m., 193.

¹⁷ Veritas, *A magyarországi románok egyházi iskolái közművelődési s közgazdasági intézményeinek ismertetése*, i. m., 466.

¹⁸ HEGEDUS Nándor, *A külföldi propaganda* i. m., 177.

¹⁹ SZÁSZ Zsombor, *Erdély Romániában*, Bp., Grill, 1927, 308. Dacia, 1922. április. 10.

²⁰ FRITZ László, *Az erdélyi és a regáti román mentalitás újabb összezsapása*, Magyar Kisebbség, 1932. október 6. 621.

külföldön is a különféle gyűlöletet keltő eszközökkel, ügynökökkel, külföldi írókkal szította a tüzet, hogy az lángra lobbanjon. A külföldi támogatás hatása alatt itthon nyíltan hirdetik, hogy mi románok sohasem fogadjuk el az önök magyar állameszméjét.²¹ Nem akarnak kötelezettségeket ismerni a magyar nemzeti állameszme legegyszerűbb, külső megnyilvánulásával szemben se, s egyenesen izgatón módon hirdetik, hogy amikor a tanítót, lelkészt arra kényszerítik, hogy a magyar állameszme előtt levegye kalapját, ez csak gyengíti a nemzetünk iránt való szeretetét. Vigasz, hogy egyszer el fog jönni a bosszúállások ideje.²² Ezzel szemben a román impérium alatt rendőrségszerűen kényszerítették a románok a felekezeti iskolákat intézeteik felbomlására, a nemzeti ünnepélyükön istentiszteletükön való részvételre. Az elemi iskolás tanulók kezébe vallás és nemzeti különbség nélkül kis román zászlókat erőszakoltak, hogy kiirtsák lelkükből a nemzetiségük iránt való emlékeztetést is. Íme, az idők fordulásával a gondolkodásuk mennyire megváltozott!

A románok követeléseinek, nemzetiségi támadásainak mozgató erőit tanulmányozva megállapítható, hogy ennek alapja elsősorban az etnográfiai és geográfiai helyzet volt, ebből született meg az eszme, az erdélyi s a romániai románság egyesítésére s Nagyrománia megteremtésére. A nemzetiségi mozgalmakat ennek a szolgálatába állították. A XIX. század magyar felfogása szerint a kat. egyházzal létesített unió adott alkalmat a román papnak s az első román tudósoknak a magyar államiságot szétrombolással fenyegető elméleteik s illúzióik kialakítására.²³

Az erdélyi nemzetiségi mozgalom először 1838-ban jelenik meg a Gheorghe Barițiu által szerkesztett *Gazeta de Transilvania* (Brassó) című lap hasábjain. Szellemi és politikai közösséget ez teremt a két ország értelmisége közt. Az érzelmi és kölcsönösség eleven érzése a romániai akadémiai iskolák alapításával 1830-tól 1840-ig kezdődik, teljessé pedig 1840-től 1848-ig terjedő időszakban fejlődik ki. Erdélyből Romániába átvándorolt tanárokat és tanítókat beültetik iskoláikba, s rájuk bízják fiatalságuk lelki érzelmi és értelmi világának kialakítását. Ezek hirdetik nekik a magyar zsarnoki elnyomást s az erdélyi románok összes sérelmeit. Hirdetik, hogy a barbár magyarok a románokat nyelvüktől, nemzeti kultúrájuktól, vallásuktól meg akarják fosztani, s a románságot megsemmisíteni. A konkolyhintők, hogy mily nagy számban voltak, erre nézve Iorga szavaira utalunk. Az erdélyi románoknak összes élettereje és kultúrája ez időben hozzánk költözött. Erdély esze Bukarestben s Iașiban lakott.²⁴

A románok nemzeti ideáljuknak megvalósítását a külpolitikai viszonyoktól tették függővé, s mivel az összes románok egyesítésére az idő még nem érkezett meg, egyelőre kulturális úton végezték az előkészítés munkáját. Ez a gondolat Ioan Slavicié, a nagyszebeni *Tribuna* szerkesztőjéé, s vele politikai kapcsolatot teremtett az erdélyi s a romániai politikai törekvések között. Ő szervezi be erre a

²¹ Vasile Goldiș beszéde Arad megye közgyűlésén. In: JAKABFFY Elemér, *Adatok a románság történetéhez*, i. m., 139.

²² JAKABFFY Elemér, *Adatok a románság történetéhez*, i. m., 140.

²³ HÓMAN-SZEKFI, *Magyar történet. A XVIII. század*, i. m., 446.

²⁴ JANCÓS Benedek, *Az Akademia Mihaileana közművelődési és politikai hatása*, in *Az elszakított magyarság közoktatásügye*, i. m., 108.

célra a bukaresti egyetemi ifjúságát, s rajta van, hogy az erdélyi kérdés Európa elé vitessék. Úgy a román, mint a külföldi sajtóban azután napirenden tartják az erdélyi románság elnyomatását, s a magyarság zsarnoki uralmát Bukarestből, az irredentizmus középpontjából valóságos izgató és rágalmozási hadjáratot indítanak a magyarok ellen, s Európától kérnek igazságot. Az erdélyi kérdésből pártpolitikai fegyvert kovácsolnak, s 1869-ben Bismarcknak kellett Romániában közbelépni a Magyarország ellen folytatott igazgatások elnémítására. 1894 után a memorandum-per mártírjai közül többen Romániába szöknek át, s a magyarok ellen a hangulatot kielezzik, különösen 1906-tól a Kultúrliga újjászervezésétől s jogi személyiségnek elismertetésétől kezdve.

Az erdélyi nemzetiségi harc a román faj politikai és gazdasági egyesülését célozta, ezért az erdélyi nemzetiségi pártok követeléseiket a magyar nemzeti állam közjogi helyzetével ellentétben akarták megvalósítani. Maga az erdélyi román nép az irredentizmussal nem sokat törődött, s a román nemzeti tanács megalakulásakor, 1918-ban is nyugodtan maradt. Az összes románok egyesítése majdnem százados cél volt s a románok minden kívánságát teljesítő magyar politikával sem lehetett volna ennek útját vágni. Az osztrák-magyar monarchia föderalisztikus átalakításával céljuk elérését csak gyorsítani akarták, nem pedig nemzeti ideáljukról lemondani, s a magyarsággal kibékülni. Kedvező időpontot kivárva a nemzetiségek elnyomása s felszabadítása, s az összes románság egyesítése címén üzenik meg a háborút, s az osztozkodásból alaposan kivették a részüket, pedig nem az ő vasukkal s vérükkel hódították meg Erdélyt.

A magyar kormány a feltornyosuló veszedelmek ellen, különösen az iskolában a magyar nyelv és kultúra erősítésével védekezett, de ez a románságot csak még jobban felizgatta, a román vezetők harcokra ösztökölte.

Az Apponyi-féle Népiskola törvény keletkezésénél a románság magatartásán kívül még számba kell venni egy jelentékeny tényezőt, hogy a politikai zavaroknak volt következménye. A Függetlenségi Párt követelte a magyar nyelvnek nagyobb mértékben való tanítását, de ennek fejében a magyar állam a nemzetiségi iskoláknak nagy államsegélyt adott, azonban ezzel feltétlenül élniük nem kellett és iskoláikat a régi alapon hagyhatták volna.²⁵

A túlzó felfogást a románok többsége alkotta. Ezekkel szemben a mérsékeltebb felfogásúak az 1907-iki kiegyezés alapján állnak, s kifejezésre juttatják, hogy Szent István országa egyúttal az ő hazájuk is.²⁶ Ezen új hang a Mihó-féle memorandumban nyilvánul meg s a békének, összhangnak helyreállítására egyengette az utat. Nekünk románoknak is – írják – megváltozott már lényegében a politikai helyzetünk. Eddig egy pillanatra sem hagyhattuk el védelmi sáncainkat. Ezután azonban a haza többi népeivel együtt mi is hivatva vagyunk közreműködni a nagy mű megalkotásában, amelyet mi is nélkülözhetetlennek s üdvösnek vélünk.²⁷

Megengedhetjük, hogy a múltban voltak a román népnek, mint jobbagynak

²⁵ Az Anghelescu-féle iskolajavaslat kritikája, Brassói Lapok, 1925. május 6.

²⁶ PAPP József, *Epizódok a románság történetéből a magyar uralom alatt*, Magyar Ki-sebbség, 1932. május 1. 268.

²⁷ *A Tribuna békeajánlata a Khun-Héderváry kormány megalakítása idején*, Magyar Ki-sebbség, 1932. február 16. 92.

szenvedései, megpróbáltatásai, sérelmei, de voltak a magyar népnek is, azonban 1867 után anyagi és szellemi téren, sokszor a magyarság rovására megerősödtek, gazdasági és kulturális téren felvirágoztak. A román értelmiség 67%-kal szaporodott.²⁸ A román nemzeti vagyon az utolsó hat évben 149 pénzintézettel megnövekedett. Munkájuk gyümölcsét szabadon élvezhették. Tulajdonjogaikat, iskolai, egyházi alapítványait nem tette tönkre a magyar állam. Magyar államférfiak részéről soha nem hangzott el egyetlen szó sem arra nézve, amely a nemzetiségeket, kevésbé kívánatos állampolgároknak,²⁹ vagy veszedelmes elemnek nyilvánította volna, s különbséget tett volna „jellemes” és jellemtelen kisebbségek között.³⁰ Jellemesnek nevezvén Vaida-Voevod a magyar elvekhez hűtleneket, a jellemtelenekeket.

A régi Románia kiküldöttei magyarországi személyes tapasztalataik alapján több alkalommal megállapították, hogy erdélyi románok kedvező viszonyok között élnek, s az elnyomatóról terjesztett hírek nem felelnek meg a valóságnak. Ezért Romániától szemrehányást kaptak.³¹ A tönkrement magyar földbirtokosok földjeit egymás után románok vásárolták össze s így az elnyomó magyar faj felé az elnyomottak kerekedtek felül.

Magyarországon a nemzetiségek nem voltak elnyomva és soha sem részesültek oly bánásmódban, amely lehetetlenné tette volna számukra a gazdasági, művelődési és nemzeti fejlődést. Messze felette álltak műveltségileg külszói fajtájuknak. Ezért írja egy romániai műveltségtörténész: A műveltségnek néhány sugara, amely az elmúlt századokban minket is megérintett, Magyarországból jött hozzánk és a magyar államban otthonra talált szerb nép adta az összes szerbségnek minden jelentékenyebb tudását, költőjét és művésztét.³² Iorga, a román nemzeti ideálért folytatott harcoknak rendezője és vezetője szolgáltatott igazságot a magyaroknak 1927-ben, kolozsvári egyetemi előadásában. El kell tűnni a román oktatásból – mondá – annak a beállításnak, hogy a román nemzet Erdélyben, a régi századok alatt is borzalmas elnyomás alatt nyögött, és a románság népi életét sokkal kevésbé befolyásolta a magyar uralom, mint ahogyan azt a román iskolákban tanítják.³³

A szörnyű elnyomó iskolapolitikára nézve, ha megvizsgáljuk a régi magyarországi másik két nemzetiségnek, a bánági sváboknak s az erdélyi szászoknak véleményét, a magyarság javára a magyar uralom idejéből ékesen szóló bizonyítékokat találunk.

A bánági svábság a román kormány azon politikai irányzatát, amely őket azon a címen akarta romanizálni, hogy a magyar uralom alatt nemcsak politi-

²⁸ Papp György beszéde a Petru Maior olvasóköri ötven éves jubileuma alkalmából, *Gazetta Transilvaniae*, 1912. április 23. JAKABFFY Elemér, *Adatok a románság történetéhez*, i. m., 116.

²⁹ GRATZ Gusztáv, *Magyarország s a nemzeti kisebbségek* i. m., 268.

³⁰ Keleti Újság, 1932. április 3.

³¹ *A Romániai Gazdasági Egyesület elnöke a magyarországi románokról románul*, 1913. május 10. In: JAKABFFY Elemér, *Adatok a románság történetéhez*, i. m., 206.

³² JANCÓS Benedek, *Defensio nationis Hungaricae*, i. m., 160, 162.

³³ Olay Ferenc, *A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken 1918–1928*, Bp., Magyar Nemzeti Szövetség, 1930, 429.

kailag, hanem nemzeti vonatkozásaikban is tudatosan a magyarsághoz csatlakoztak, a népiségüket bizonyos mértékben feladták, téves beállításnak minősítették. A bánági sváb, mint legkönnyebb gyúrható anyag (Iorga) állítólag megmagyarosodott. Ezen állítással szemben maguknak a bánági sváb vezéreknek több alkalommal kinyilvánított nézete szerint a bánági svábok, bár a magyarokkal jól voltak, de azért németek maradtak.³⁴

Ugyanez a felfogás nyilvánul meg a magyarországi németek nyilatkozataiban is: „A németséget a magyar nemhogy elnyomná, hanem annak nyelvi és faji érdekeiért folyó hivatalos kisebbségi mozgalmat a magyar kormány anyagilag s erkölcsileg támogatja, és sehol a világon a kisebbségek a közéletben oly messze menő jogokat s érvényesülési lehetőségeket nem élveztek, mint éppen Magyarországon.³⁵ Egyébként a túlzó felfogású Bleyer Jakab is elismeri, hogy nem sikerült s nem sikerülhet a magyarságnak a német falusi lakosság nagy tömegeit nyelvileg és etikailag magába olvasztani.³⁶ Hozzáteszem, hogy ez a magyar ál-lamnak nem volt célja.

A sváb nép lelke a magyar uralom alatt is német maradt, s így megértjük, hogy erőszakosan elszakítva a magyarságtól, nemzeti érzése s faji öntudata felébredt benne, s hogy a német szülők az 1918/1919. tanév végén könnyezve hallgatták gyermekeik német feleletét a vizsgálatokon: „Bei denen die Eltern mit Thränen in den Augen die Fortschritte ihre Kindern bewunderten.”³⁷

Magával a sváb népnek ezt a lelki megnyilvánulását megértjük, de hogy a vezető sváb férfiak, akik a magyar világban nagy magyaroknak játszották ki magukat, politikai eszközként kínálták fel magukat a román kormánynak a történeti fejlődés folytán elmagyarosodott szatmári svábok visszanémetesítésére, lélektanilag teljesen érthetetlen, mert amint a történeti fejlődés folytán a keleti poroszországi részekben a szláv vérségű mazurok németekké váltak,³⁸ úgy a szatmári svábok is geográfiai helyzet s a történeti fejlődés folytán magyarosodtak el. A magyar iskolapolitikának ehhez kevés köze van, mert a XVIII. és a XIX. században céltudatos magyar iskolapolitikáról szó sem lehet.³⁹ A magyar iskolaügy ugyanis még nagyon távol állott attól, hogy magyarnak neveztesse. Állami iskolák csak 1873 óta vannak. Ekkor összesen csak 17 állami népiskola volt. 1890-ben számuk 728, s még 1913-ban is 16 861 népiskolából csak 3296 államit találunk.⁴⁰ Ezek a községek az Apponyi-féle Népiskolai törvény kibocsátásakor (1907) már jó pár évtizeddel előbb az etnográfiai helyzet, a környezet, az elszigeteltség s a történeti fejlődés folytán megmagyarosodtak, s mégis egyes sváb vezérek a román kormány részéről politikai okok miatt erőszakolt visszane-mesítő irányzat eszközeül kínálkoztak fel.

A nagykarolyi visszanémetesítő sváb propagandamozgalom minden meg-

³⁴ *Romanisirung der Banater Schwaben*, Temesvarer Zeitung, 1923. június 27.

³⁵ STAUER György, *Rachel siralma*, Nemzeti Újság, 1933. január 3.

³⁶ BLEYER, Jakab. Budapesti Szemle, 1918. március hó.

³⁷ Bericht über die Schuljahre 1926/1927. Liceul particular german rom. kat. de băiet Timișoara. 3.

³⁸ Cogitator, *A szatmárvidéki asszimiláció*, i. m., 81.

³⁹ Cogitator, *A szatmárvidéki asszimiláció*, i. m., 47.

⁴⁰ HÓMAN-SZEKFÜ, *Magyar történet. A XIX. és XX. század*, i. m., 383.

mozdulása Temesvárról, a bánsági svábok köréből indult ki,⁴¹ s újból hangsúlyozzuk, hogy lélektanilag nem tudjuk megérteni a sváb vezetők ezen eljárását. Micsoda nagyfokú lesüllyedés kell ahhoz, hogy ugyanazok a vezetők, akik a svábságot a magyarosodásra ösztökélték, most elaltatva régi öntudatukat, mélyen lenyomva a tudat alá régi magyar érzelmeiket, a magyaroktól elfordulva a régi jótéteményekről megfeledkezve, erre a munkára vállalkozzanak, s a magyarsággal szemben ellenséges érzelemmel viseltessenek.

Minden jel arra mutat, hogy a kormány s a sváb vezetők között a színtér mögött megegyezésnek kellett létrejönnie, s ennek ára volt: teljes szakítás, sőt szembehelyezkedés a magyarsággal. Erről a kérdésről fellebbentette a fátyolt Kräuter Ferenc sváb képviselő 1928. március 22-én a bukaresti parlamentben elhangzott beszédével kapcsolatban Anghelescu közoktatási miniszternek ezen megjegyzése: „Kräuter arról beszélt, hogy Brăniște Krassóban német gimnáziumot adott a sváboknak, ma pedig oda fog fejlődni a dolog, hogy az óvodában németül nem is imádkozhatnak.” Erre tette meg nevezetes megjegyzését Anghelescu ezen szavakkal: „Ne csak Brăništenek adózzék hálával, hálás lehet nekem is, hogy én is segítem Önöket Szatmárban, ahol a magyarokkal veszekszem. Inkább erről beszéljen.”⁴² Vagyis a miniszter segédkezet nyújt a sváb vezéreknek a magyarokkal szemben a szatmári elmagyarosodott németek visszánémetesítési törekvéseihez. A tények beszélnek. Nagykarolyban, az állami líceumban a miniszter német tagozatot létesít. Sváb tanítók küldetnek az olyan községekbe, s ahol a szülők magyar tanítókért könyörögnek, s különböző német propagandaeszközöket, használnak fel. 1931. november 21-én Nagykarolyban sváb internátus nyílik meg, amelynek felavatásán részt vett Brandsch Rudolf kisebbségi miniszterrel együtt Muth Gáspár, a bánsági német népközösség vezére is.⁴³

A sváb vezéreknek a magyarsággal történt szembehelyezkedésének, többször megnyilvánult ellenséges magatartásának, szívós munkájuknak meglett a jutalma: a román kormány a svábság kultúrigényeit kielégítette, az államsegélyeket kiutalta 1933-ig, amikor a sváboktól és a szászoktól is megvonta az államsegélyt.

A svéb kultúrigényekre nézve csak a temesvári állami (volt főreál) német líceumot említem meg, ahol 1928. december 1-től kezdve, a román nemzeti tárgyakon kívül minden tárgyat német nyelven adtak elő.⁴⁴ A kormány megszünteti ellenük a románosító törekvéseket, s ezen időtől kezdve a bánsági németek hivatalos lapja a Temesvarer Banater Zeitung minden alkalmat felhasznál arra nézve, hogy a magyarok ellen kíméletlen, durva támadásokat intézzon, és ellentéteket szítson.⁴⁵

A román uralom kezdetén a bánsági sváb-németek és az erdélyi szászok erős harcot vívnak, s ellenállást fejtenek ki iskoláikért, nemzeti kultúrájukért, s midőn ezeket biztosítva látták a vezetők, nemcsak elfelejtették régi magyar hazájuk jótéteményeit, hanem szembefordultak vele, s képesek voltak arra, hogy

⁴¹ Temesvári Déli Hírlap, 1928. március 23. Közlemény

⁴² Cogitator, *A szatmárvidéki asszimiláció, i. m.*, 66.

⁴³ Egykori Temesvári Újságok közleménye 1931. október 23. – november 21. között.

⁴⁴ Lásd az intézet év végi értesítőit.

⁴⁵ Lásd a Temesvarer Banater Zeitung számait.

érdekbiztosítás kieszközléséért a régi magyar uralmat vádolják és a románoktól 1933. március 28-án rendezett antirevizíós tüntetésekbe bekapcsolódva vezetők szónoklataival a revízió ellen foglaltak állást. A magyarságban fájdalmas érzést keltett a sváb-németség hivatalos tényezőinek nyílt törése a magyar érdekek ellen.⁴⁶

A román kormányok szolgálataikért a békediktátumban kötelezővé tett államsegélyt, amelyeket a magyaroktól megtagadtak, kiutalták nekik. A sváb-németség és a szász tanítók évente több milliót kaptak, de már az 1932/1933. évben, bár nem állították be a költségvetésbe, később a szász képviselők közbelépésére mégis kifizették nekik.⁴⁷

A románság érdekeinek nagyon megfelelt a magyarok számának gyengítése, s a liberális kormány készséggel nyújtott nekik segédkezet visszánémetesítő, az úgynevezett német egységes front megszervezéséhez. A nagynémetek világszervezetébe a stuttgarti s müncheni német külügyi hivatalok, az úgynevezett Deutsche Akademie révén bekapcsolódnak.⁴⁸ A stuttgarti német külügyi hivatal a Szatmár megyei magyarok visszánémetesítése ügyében filmet készített, s ezt díjmentesen bocsátotta a vezetők részére.⁴⁹

A visszánémetesítés céljáért a közoktatási kormánnyal olyan rendeleteket adtak ki, amelyek az 1924-ben alkotott Népoktatási törvény 35. cikkét, amely szerint a felekezeti iskola tanítási nyelvét az iskolát fenntartó hitközség állapítja meg, semmibe se veszik, s a történeti fejlődés folytán magyarrá lett szülők gyermekeit német tanulásra kényszerítik, bár a szülők szabad iskoláztatási jogát a román kir. tábla elismeri,⁵⁰ s ugyancsak abban az értelemben a románok és szerbek között kötött szerződés is a gyermek nemzetiségének megállapítását a szülőkre, illetve a gyámok nyilatkozatára bízta.⁵¹

Ezekből láthatjuk, hogy csak a magyarok helyeztetnek törvényen kívül. A liberális kormány 1935-ben a sváb-németek kivételes bánásmódján változtatni kezdett.

Az elnyomó magyar nemzetiségi politika megítélésére nagyon sokat nyom a latba a szászok vezérének, Hans Otto Rothnak Ionel Brătianu parlamenti beszédére adott válasza, amelyben kitér a román kormány iskolapolitikájára, s azt összehasonlítva az Apponyi-féle iskolatörvénnyel reámutat a kettő közt fennforgó nagy ellentétre. Angheliescu erőszakos törekvései – mondja – attól a szabadságtól is meg akarják fosztani a szász nemzetet, amelyet az Apponyi-törvény nekik meghagyott, s a kormány meg akarja fosztani a kisebbségeket attól a jogtól, amelyhez a román népnek is szent joga volt.⁵²

Még jellegzetesebben bírálja meg a romániai iskolaügyi állapotokat Fridrich

⁴⁶ *A híres brassói gyűlés 1934. június 24-én*, Magyar Kisebbség 1934. július 16. 431, 435.

⁴⁷ R. Szeben András, *Az átkapcsolt részek háború előtti és jelenlegi államsegélyeinek összehasonlítása*, Magyar Kisebbség 1933. október 16. 586.

⁴⁸ Magyar Szemle 1934. XXII. kötet. 81.

⁴⁹ *Propaganda a visszánémetesítésre*, Déli Hírlap 1934. június 12.

⁵⁰ *A szülők szabad iskolaválasztási joga*, Kisebbség 1934. május 16. 310–311.

⁵¹ *Románia és Jugoszlávia szerződése a bánági kisebbségi iskolák helyzetének szabályozásáról*, Magyar Kisebbség 1933. május 16. 276.

⁵² *Hans Otto Roth válasza*, Ellenzék, 1925. március 18.

Teutsch szász püspök, s a nagyszebeni egyházkerületi gyűlésen a szász iskolákról a következő elszomorító jellemzést adta: Iskoláink a legnagyobb veszedelemben vannak. A minden oldalról hibásnak ismert és keresztülviteli módját tekintve hírhedté vált bakkalaureátust nem törölték el, a gimnázium nyolcadik osztályának megszüntetését nem tették jóvá, a tanterveket a legprimitívebb pedagógiai követelmények elképesztő tudatlanságával állították össze. A nevelést, amely az iskola feladata, drillel nyomják el, a jelöltek vizsgáztatását önkényesen hajtják keresztül – ez a mai iskoláinknak a képe –, de a mi iskoláinkra a belső nyomorúság s állami vexatura mellett leginkább, ölműsúllyal nehezedik az a tény, hogy az állam, iskoláink támogatási kötelezettségének egyáltalán nem tesz eleget.⁵³

Ugyanezen közgyűlésből kifolyólag, amelyen Teutsch püspök hivatalosan megállapította, hogy az erdélyi szászok egyházi és kulturális intézményei a végveszedelem tragikus óráit érik, egy névtelen szerző (k-n) visszaemlékezéssel azon időkre, amikor a magyar nemzetiségi politika éveiben a román nép képviselőivel vállvetve küzdöttek népük egyházáért és iskolájáért, s arra az eredményre jut, hogy menyire kicsiny és jelentéktelen, mondhatni semmitmondó volt annak az időnek az ínsége, összehasonlítva mindazzal ami ma kockán forog. Igaz, hogy Bánffy helynévtörvényei, Apponyi iskolatörvényei nem voltak számunkra kellemes meglepetések, de mindaz a fájdalom s bánat, amit a magyar nemzet a túlfűtött nemzeti képzelet folyományaképp jöhiszeműleg vagy rosszakarattal, szándékosan vagy talán szándék nélkül okozott, az tűszúrás volt csupán, amely ha fáj is, mégsem vágott elevenünkbe, nem érintette sorsunkat, lelkünket, magát az életünket.⁵⁴

A románok s Anghelescu részéről felhányt s a Magániskolai törvény megokolásában indító okul említett Apponyi-féle törvény a bánági svábok s az erdélyi szászok felfogásában, megvilágításában, megítélésében, sokkal enyhébb, türelmesebb volt Anghelescu iskolai törvényeinél. Apponyi a nemzeti kisebbségek iskoláit, egyházait és iskolai autonómiájukat nem semmisítette meg, hanem a magyar állam keretében tovább is élhették nemzeti életüket. Az utódállamok nemcsak gúzsba kötik, hanem egyenesen letiporják a magyar nemzeti kisebbséget, bár erkölcsi kötelezettséget vállaltak a nemzeti jogvédelem oltalma alá helyezett kisebbségi jogok megtartására, mégsem az 1892-iki román memorandumban felhozott pontok jelenleg tényleg a Romániában élő magyar kisebbségek sérelmeit alkotják. Ezek: visszaélés a választói joggal, iskolaügyi elnyomás, a kisgyermek iskolák ügye, a magyar nyelv s a magyar kultúra ellen intézett hadjárat, a román nyelv nem tudása címen állami tisztviselők elbocsátása s fegyelmi alá helyezése, magyar tisztviselők nem alkalmazása, a gondolat és sajtószabadság korlátozása még 1935-ben is, az agrártörvénnyel a nemzeti kisebbségek tönkretéve, az igazságszolgáltatás egész vonalán a román nyelvű bírói eljárás, az egyenjogúság helyett másodrendű állampolgárság, a törvénytelenések és visszaélések sorozata a világ népeihez intézendő magyar memorandum kiáltó jogsérelmeinek tárgyai.

⁵³ Keleti Újság, 1930. augusztus 2. 150.

⁵⁴ Keleti Újság, 1930. augusztus 4. 152.

A román nemzeti élet fő alkotó tényezője volt a hitvallásos iskola. A románok vezető férfijai éppen ezért, mivel nagyon is jól tudták a nemzeti és faji jellegük megőrzésére nézve a román hitvallásos, felekezeti iskolák fontosságát s jelentőségét, 1920-tól kezdve a magyar felekezeti iskolák ellen a legerősebb támadásokat intézték.

A magyar hitvallásos, felekezeti iskola a csatolt területeken a magyar fajiságot, a magyar lelket, a magyar kultúra megőrzését jelenti a magyar nemzetnek. A magyarság kisebbségi létének egyetlen letéteményese, biztosítéka és záloga. Ezt minden magyarnak tudni illik és meg kell éreznie.⁵⁵ A magyar nemzeti kultúrát, amelyet a nemzet élő lelke kialakított s az idők forgása alatt folyton alakít, a csatolt területeken a felekezeti iskola őrzi meg a magyar nemzet számára, amiért is ez és minden, ami a közművelődéssel összefügg, a magyar kisebbség részére életük legelső s egyúttal legutolsó biztosítéka.⁵⁶

Mellőzni a felekezeti iskolát a magyar nemzetiségre nézve is fajárulással egyenértékű bűn. Igaz, hogy a felekezeti iskola fenntartása a leszegényedés miatt a csatolt területeken óriási erőfeszítéssel és áldozattal jár, mert a román kormányok nem utalták ki a magyar kisebbségi iskoláknak a trianoni békeszerződésben biztosított államsegélyt, mégis egyetlen helyes út marad a magyarság részére a csatolt területeken: a felekezeti iskola, amelyet mint szeme világát, az elődök szent és drága örökségét, nemzeti életének eszközét őrzeni, támogatni, s a legnagyobb áldozatokkal is fenntartani szent kötelessége. Ez a csatolt területeken nemzetvédelmi hivatást teljesít. A Magyar Népköztársaság fennhangoztatott elve: kötelező állami oktatás az egész vonalon, az 1918 után bekövetkezett szomorú viszonyok közt csütörtököt mondott. A szép, dallamos, zengő magyar nyelvet, a magyar kultúrát, a magyar lelket, a magyar fajiságot, mint a magyarság fennmaradásának legfontosabb tényezőit, a csatolt területeken a magyar felekezeti iskola tartja meg a magyar nemzet számára, s amilyen fontossága van a szívnek a szervezetre, épp oly fontossága van a kisebbségi iskoláknak a nemzeti életre. A magyar nemzeti gondolat egyedüli őrtornyai a sokat üldözött hitvallásos iskolák maradtak. Az egyház iskolája szellemet, tudást, lelket, szívet, erkölcsöt ad, oktat és nevel. Erdély lelke a templom és az iskola volt mindig, és ma is az. Ha az államhatalom a szülők akarat ellenére diktátori módon erőszakolja, hogy a gyermeket hol és hogyan neveljék, az már nem állami védelem, hanem túlkapás.⁵⁷ Az iskolázás a szülőknek szabad választási joga az 1920. évi I. t. c. 10. §-ának és VKM. 16. §-ának magyar rendelkezése szerint is.

A magyar kultúra reánk nézve egyetlen népfenntartó valóság és sokkal fényesebben kapcsolódik jövőnkhez, sem hogy legkisebb megingását is súlyosan nem éreznénk. Öntudatunk, bizalmunk, lelki erőnk fejlesztő motorja, amelyet a legutolsó sejtecskéhez is eljuttatja a tápláló vért.⁵⁸

Iorga, a románok vezére, a román Kultúrligának, a nagy román törekvéseknek lelke szintén nagyon fontosnak tartja a felekezeti iskolát, mert az Anghelescu-féle Magánoktatási törvény parlamenti tárgyalásakor a javaslat

⁵⁵ SZÁSZ József, *Iskoláink s a magyar kultúra*. Magyar Kisebbség, 1932. március 16. 215.

⁵⁶ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918/1929, i. m., 73.*

⁵⁷ URBÁNYI C. József, *Erdély vérvő kultúrája*, Bp., Stephaneum, 1936, 29, 32, 53.

⁵⁸ NYIRŐ József, *Veszedelemben a magyar kultúra*, Ellenzék, 1931. december 21. 293.

előadójának a leghatározottabban ezeket mondta: A felekezeti iskolákban oly tradíció nyugszik, amelyhez nincs jogotok hozzányúlni.⁵⁹ Valeriu Braniște bán-sági román politikus, aki a román felekezeti iskolák légkörében nevelkedett, az autonóm felekezeti iskolát jelöli meg, mint olyan eszközt, amely legalkalmasabb a nemzeti s a vallási kultúra ápolására.⁶⁰ A kisebbségi oktatás kérdését az új román államban az egyházak útján kívánta megoldani, miért is a volt magyar állami iskolaépületeket a magyar egyházaknak bérbe adta, illetőleg visszaadta.⁶¹

A magyar hitvallásos iskolákban a román államra nagy veszedelmet láttak Anghelescu s Negulescu közoktatásügyi miniszterek, Popa Liseanu s több román vezető egyéniség. Nézetük szerint semmi értéke nincs a magyar hitvallásos iskoláknak.⁶² Ezek a gyűlölet kreatúrái az új rend ellen, s akadályozzák a román állam konszolidációját, s azért állították fel, hogy az állami iskoláknak ellenzékét csináljanak.⁶³ A hitvallásos iskolákat Anghelescu szerint gyakran a püspökök a papok erőszakolják a nép óhaja ellenére, amelynek ezen iskolák tényleges teher.⁶⁴

A magyar felekezeti iskoláknak a magyar nemzeti életre gyakorolt elhatározó befolyását s így fontosságát éppen az a tény igazolja, hogy Anghelescu ezekben látta romanizáló munkájának legnagyobb akadályát. Legjobban szerette volna mindegyiket eltüntetni, de mivel az egyes felekezeteknél a legnagyobb ellenállásra talált, s a külföldi érdeklődés, felfigyelés s látogatások s magának a békeszerződésnek IX. §-a a felekezeti kisebbségeknek jogot biztosított a hitvallásos iskoláik fenntartására, ezek a körülmények a román közoktatási minisztereket a felekezeti iskolák megszüntetésétől ugyan visszatartották, de működésüket annyira megnehezítették, hogy az csaknem egyenlő volt a halálos döféssel. A felekezeti iskolákat titkos irredenta üzésekkel vádolják meg, gyűlöletes színben tüntessék fel működésüket.

A román kormány 1920-ban a közvélemény kívánságára (?) elhatározta a nemzeti érdekek védelmére a felekezeti iskolák államosítását, s ennek megoldását egyelőre úgy vélte legegyszerűbben elérhető, ha olyan intézkedéseket fogantatosít, amelyek lassan ugyan, de biztosan célhoz vezetnek. Egyik ilyen intézkedése volt az, hogy azon iskolákat, amelyeket a felekezetek meg akarnak tartani, egész egyszerűen magániskolákká fokozza le.⁶⁵

A leszegényített magyar nemzeti kisebbség a hivatalos nyomás s egyéb szempontok miatt nem tudta s nem tudja iskoláit oly szívósággal védelmezni s fenntartani, mint tudta reánézve sokkal kedvezőbb anyagi körülmények között a románság. Többen gyermekeiket román állami iskolákba járatják, vagy mondjuk

⁵⁹ *A Magánoktatási javaslat*, Viitorul, 1925. december 9., Magyar Kisebbség, 1925. december 15. 946.

⁶⁰ BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez*, i. m., 10.

⁶¹ BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy*, i. m., 8.

⁶² *Anghelescu hadüzenete*, Keleti Újság, 1927. augusztus 21.

⁶³ BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez*, i. m., 173. A román kormány emlékirata a Nemzetek Szövetségéhez (1925. december 1.).

⁶⁴ BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez*, i. m., 175.

⁶⁵ GÁL Kelemen, *Anghelescu középiskolai reformtervezete*, Magyar Kisebbség, 1930. május 16. 41-43.

kénytelenek járni, aminek szomorú következményeit a jövő fogja megmutatni, nem lévén többé ezekre nézve védelmi sánc s fellegvár a magyar léleknek, a magyar fajiságnak, a magyar nyelv s kultúra révén megszentelt temploma, a magyar hitvallásos, felekezeti kisebbségi iskola.

A Magániskolai törvény célzatát ezek után mindenki világosan látja. Ez a magyar faji, vallási fenntartást szolgáló iskolák s intézmények meggyengítése, működésüknek újabb és újabb rendeletekkel való akadályoztatása, hogy ezek folytán, önmaguktól összeomoljanak.

A nemzetiségek közös állást foglalva törtek a magyar állam egysége ellen. Magyarországot nem nemzeti, hanem nemzetiségi államnak tekintve, összekötetésben fajtestvéreikkel, hol nyíltan, hol földalatti csatornákon dolgoztak ellene. Tökéiket is a magyar állameszme ellen használták.⁶⁶ Az abszolutizmus ideje kedvező időszak volt részükre, s a kiegyezés után, mivel a nemzetiségi törvény nem elégitette ki őket, aknamunkájukat a monarchia s a magyar állam szétrombolására fokozottabb mértékben folytatták. Ez annál könnyebb volt, mivel a magyarság nem ismerte a nemzetiségi kérdés fontosságát, ennek behatóbb tanulmányozásába nem mélyedett. Velük idejében sem tárgyalásokba nem bocsátkozott, sem kellő eréllyel nem lépett fel ellenük. A nemzetiségek vezeterei viszont később lehetetlen követeléseket támasztottak, s így a magyar állam nem találhatta meg a velük való békés együttműködés útját. Nekik területi s elszakadási céljaik voltak. A szlovákok 1861-ben 13 vármegyét, a románok külön nemzeti szervezetet és nemzetiségi kormányt követeltek. Hasonló petícióval járultak az országgyűléshez a szerbek is.⁶⁷ Ez az irányzat nemcsak megmaradt, hanem később a zavaros magyar politikai viszonyok között, különösen az 1912-i Balkán háború után megerősödött.

A román nemzetiségi törekvéseket „Erdélyt a Tiszáig” a Királyhágóbeli Kultúrliga vette programjába. A Felvidék elszakítását cseh érdekek tekintették. A királyságbeli szerbek Bácska és a Vajdaság egyesítésére törekedtek.

A monarchia nagyhatalmi állása miatt tervük egyelőre ne volt megvalósítható, s ezzel nyíltan fellépni nem merészelték, hanem ügyesen leplezve irredentizmusukat, ügynökök, írók szerződésével fellármázták a külföldet. Francia, angol röpiratokkal igyekeztek a magyarok, mint elnyomó nemzet ellen ellenséges hangulatot szítani. E nemzetiségi izgatásoknak mozgatója az elszakadási eszme volt. Maguk a nemzetiségi vezetők céljaik elérésével, saját nyilatkozatukkal igazolják ezen állításunkat. Ezek között Theodor Mihali t emlitem, aki a románok titkos politikai célját így írja meg. „Emlékszem azokra a nyílt és titkos összejövetelekre, melyeket – ma bevallhatjuk – mi erdélyi s bánáti vezérek – tartottuk fenn a Regáttal, mely segített, bátorított, tájékoztatott küzdelmeinkben, s az időközönként rendezett véres és vér nélküli román megmozdulások Maniu szavaival élve, logikusan vezettek a nemzeti egységhez.”⁶⁸

Az utóállamok, az úgynevezett kis antant, a kisebbségi kérdésben, a kisebbségi iskolaügyben egymással egyetértett egy húron pendült és közös fronttáma-

⁶⁶ SZEKFŰ Gyula, *Három nemzedék s ami utána következik*, Bp., Egyetemi ny., 1934, 269.

⁶⁷ GRATZ Gusztáv, *A dualizmus kora*, i. m., 75.

⁶⁸ SZÁSZ Zsombor, *Scotus Viator: Románok története*, Magyar Szemle 1935. XXII. kötet. 101–102.

dást intézett a magyar kisebbségi kultúra védősáncai ellen. Nem törődött azzal, hogy a jogi helyzetet a nemzeti kisebbségeket illetően egészen más, mint volt 1918 előtt s a mi azokra kedvezőtlen volt, a párizsi egyezmény után nem állhat fenn. Nem számolt a történelmi fejlődéssel sem, amellyel pedig minden nemzetnek számolni kell, s aki ezt nem látja, ítéletében meg van vesztegetve s annál történelmi igazságot keresni teljesen céltévesztett dolog. Az nincs is tisztában azzal, hogy a világon minden szükségszerű fejlődésben van s a népek élete él organizáció. Olyan ez, mint az élő nyelv, amely a fejlődésben észrevétlenül halad előre.

Az utódállamok mindenekeelőtt a nemzeti öntudatot, a kulturális összetartozandóság érzetét törekedtek kiirtani a felnövekvő magyar nemzedék lelkéből, s a magyar ifjúságot legdrágább kincsétől, az anyanyelvtől megfosztani.⁶⁹

A csehek és a szerbek is Angheliescu iskolapolitikáját követték, nemcsak követték, hanem sok esetben túl is szárnyalták. A szerbek minden kisebbségi iskola-tulajdont minden kártalanítás nélkül lefoglaltak, a nemzeti kisebbségek felekezetek autonóm iskoláit az állami intézetekhez csatolták.⁷⁰ A kimutatás szerint ugyan a szerbeknél is léteznek népiskolai magyar tagozatok s ezekben 530 tanító működik, de ezeknek több mint 50% nem bírja a magyar nyelvet. A név-vegyelemzés intézménye a magyar kisebbségekkel szemben egész Vojvodinában dívik.⁷¹ Ezzel szemben a szerbek a magyar uralom alatt úgy a magánéletben, mint a közélet terén teljes joggal és szabadsággal használták anyanyelvüket. Államilag segélyezett közép és elemi iskoláik voltak. Magániskoláik felállítása semmi korlátozáshoz nem volt kötve. Iskoláikban szerb volt az előadás nyelve, az elemi iskolákban cirill betűs írást tanítottak. Szerb tanítóképzőkben gondoskodtak a szerb tanerők utánpótlásáról, míg a magyar kisebbségeknek mind a mai napig nincs tanítóképző intézetük, a magyar nyelvű és nemzetiségű tanítókat négyötöd részben elbocsátották.⁷²

Horvát–Szlavóniában 85 087 magyar gyermek részére egyetlenegy magyar iskola sem létezik.⁷³

A szerb népoktatási törvény 45. §-a szerint a kisebbségi párhuzamos osztályok, a nyolcosztályos elemi iskoláknak csak négy alsóbb osztályában engedtetnek meg, a négy felsőbb osztályban az oktatás kizárólag az állam nyelvén történik.

Hasonló irányelvek vannak a cseheknél is. Magyar iskolákban rutén tanítókat alkalmaznak, akik nem tudnak magyarul. Magyar polgári iskolai tanítók képzé-

⁶⁹ *Angheliescu ki akarja érdemelni rendjelét*, Magyar Kisebbség, 1930, 387. Csehszlovákia tíz éves fennállása alkalmából elrendelt táviratok és beszédminták. Keleti Újság, 1928. október 21.

⁷⁰ *Die politische kulturelle und wirtschaftliche Lage der Ungarischen Minderheit in Jugoszlavien*, Die Stimme der Minderheit, 1930, 10–12 sz. 389.

⁷¹ *Észrevételeink az Annuaire de Association Jugoszlavie de Droit International állításaira*, Magyar Kisebbség, 1932. március 1. 42.

⁷² *Die politische kulturelle und wirtschaftliche Lage der ungarischen Minderheit in Jugoszlavien*, i. m., 392.

⁷³ *Die politische kulturelle und wirtschaftliche Lage der ungarischen Minderheit in Jugoszlavien*, i. m., 389.

séről az állam nem gondoskodik.

A németeknek van főiskolájuk, a magyaroknak nincs. Pozsonyban van egy magyar tannyelvű szék lektor számára (később ezt is megszüntették), de aki a magyar nyelvet tökéletlenül bírja. A magyar nemzeti kisebbségek kulturális vonatkozásait az anyaországgal a legszűkebb korlátok közé szorítja. Mindent kiirtani törekszik, ami a régi magyar uralomra emlékeztet. Eltiltja a régi magyar írók olvasását. Elvakultságban annyira megy, hogy a rákói temetőben a Baniczky család sírkeresztjét, amelyre a kat. hit szellemében ezen felirat volt vésvé: „Feltámadunk”, erőszakkal eltávolíttatta.⁷⁴

Nem csoda tehát, ha Seton Watson (Scotus Viator) a kis antant politikájának legnagyobb barátja, az osztrák és magyar monarchia nemzetiségei felszabadításának legnagyobb harcosa, aki több könyvet írt a Monarchia ellen, kiábrándulva nyíltan elismeri, hogy az új rendezés nem érte el célját, a nemzeti szabadságok szempontjából sokkal rosszabb helyzetet teremtett a háború előttinél.

Az utódállamokat a trianoni békekötés után többször meglátogatta, s a Duna-medencéjében tanulmányozta azon politikai változások eredményeit, amelyeknek létrehozásához szóval és tollal jelentékeny részben hozzájárult. Tapasztalatait *Szlovenszko egykor és most* címen tárta a világ elé.⁷⁵

A szerbegről is megállapította, hogy kíméletlenül elnyomják a kisebbségeket, s az állam nem tesz eleget a kisebbségi szerződésben vállalt kötelezettségének.⁷⁶

Kolozsvárt is bizonyos időt töltött, s beható értesülései s tanulmányozása alapján tette meg ezen nevezetes nyilatkozatát: „A magam részéről – úgymond – az egyetlen komoly megoldás a régi határokhöz való visszatérés marad.”⁷⁷

Az utódállamok, amint látjuk, nem tanultak az elődállam nehezményezett hibáiból. Az asszimilációs törekvések erősebbek, mint valaha voltak, a magyar kisebbségek elnyomása gazdasági s kulturális téren oly nagymérvű, hogy egyes nemzeti érdekeit veszélyezteti. Coriolan Bucșan v. román államtitkár szerint: Egyes városokban többet értünk el romanizálás terén tíz év alatt, mint a magyarok ezer év óta.⁷⁸

Iskolapolitikájuk a nemzetközi békeszerződés ellenére a legerősebb elnemetlenítést szolgálja, miért is Jancsó Benedek találóan állapítja meg, hogy a magyar kisebbségek védő fegyvereiket a cseh és szerb iskolákban kovácsolják, amelyekbe az elnemetlenítést célzó politikai törekvés érdekében a magyar kisebbségi ifjúságot belekényszerítik.⁷⁹

A kisebbségeket elnyomó politika elsősorban a román liberális pártnak van és volt a zászlajára írva, s hosszú időnek kellett eltelni, míg ezen párt belátta politikájának helytelenségét, de már csak akkor, amikor uralmon nem volt s akkor,

⁷⁴ *Die kulturelle Lage in der Tschechoslovakischen Republik. Die Stimme der Minderheiten*, i. m., 35, 356, 358.

⁷⁵ *Szlovenszko egykor és most*, Magyar Kisebbség, 1931. november 1. 757.

⁷⁶ *Scotus Viator a szerbegről*, Erdélyi Lapok, 1932. január 25.

⁷⁷ *L'Esprit International. La monde Slave és Dragicescu*. Magyar Kisebbség, 1932. február 16. 104.

⁷⁸ *Adeverul* (Bukarest) 1935. október.

⁷⁹ PARECZ György, *A kisebbségi magyarság. Magyar Szemle novemberi száma*, Magyar Kisebbség, 1930. április 1. 271.

amikor a magyar szavazatokra lett volna szüksége. Az újabb kisebbségi politikára vonatkozó elméleti elveit 1931. február 26-án szögezte le ezen megállapítással:

„Le parti national-liberal tend une main fraternelle a toutes les minorites, vivant sur la territoire de la Grande Roumanie. Il desidere, il vent une cohabition harmonieuse entre l'element rounain et les elementes minoritaires. Au demeurant nous avons la conviction, que si elles nous tendent la main, avec le meme sentiment fraternel, que nous a leur tendons (?) ici en cet Etat, et a l'abri de notre Constitution, de realisation de toutes leurs legitimes aspiration politiques, economiques confessionnelles et culturelles.”⁸⁰

Az összes politikai gazdasági, vallásfelekezeti és kulturális törvény és igények teljesítését ígéri. A liberális pártnak fordulóponthoz jutott ezen politikája a kisebbségek életében semmi enyhülést s javulást nem hozott, de mint vallomástétel nagy jelentőségű a romániai magyar kisebbségek életében.

A liberális párt 1934-ben újra hatalomra jutván megsemmisítő gazdasági és iskolai politikáját a kisebbségekre s ezek között főképp a magyarokra nézve fokozottabban folytatta. A numerus valachicust az ipari üzemekre súlyos pénzbüntetés terhe alatt 1935-ben kötelezővé tették, s mindezt a nemzeti munkavédelem a történelem reparálása címen az állami, városi és községi hivatalokban újabb és újabb nyelvvizsgálatok elrendelésével mint irtóhadjáratokkal a numerus valachiust az összes vonalakon keresztül hajszolták, és meg nem felelő román nyelvtudás címén 16 000 kisebbségit, legnagyobb részt magyarokat fosztottak meg állásuktól.⁸¹ A hatalmi viszonyok megváltoztathatatlanságába vetett öntudat s a nemzetközi lelkiismeret hiánya bátorságot ad nekik a kisebbségi jogok lerombolására és céltudatos beolvasztási politikájuk folytatására. A magyarság helyzete a revízióval még súlyosabbá vált.

A súlyos élethalál harc, melyet testvéreink a tőlünk elszakított területeken elnyomóikkal szemben folytatnak, ahol nemcsak kultúrájuk, nyelvük és nemzetiségük megtartásáért folyik a küzdelem, hanem a mindennapi kenyérért, életük gazdasági alapjáért, vagyoni birtokukért a pusztá életlehetőségért, a heroikus küzdelem szükségessé teszi, hogy erkölcsi alapon állva mindig rájuk gondoljunk és sorsuk javításért a legnagyobb áldozatoktól se riadjunk vissza.⁸²

Az elszakított magyar kisebbségek elnyomatásáról. Bánásmódjáról ma már Európának tudomása van. Az angol nemzet legélesebben látja a magyar nemzet ellen elkövetett igazságtalanságot, miért is az angol alsóházban a következő indítványt tették. A ház aggodalommal látja, miként sértik meg a kisantant államok a faji kisebbségek védelméről a háború után kötött szerződéseket, melyeket Anglia is aláírt, s felszólítja a ház az angol kormányt, figyelmeztesse erre az ügyre a Népszöveget.⁸³

⁸⁰ *Les minorites et le parti national, L'indépendance Roumanie.* 1931. február 27. A liberális párt hivatalos lapjáról.

⁸¹ *Vitánk a külügyminiszterrel. Bethlen György beszéde a bukaresti parlamentben 1935. december 3-án, Magyar Kisebbség 1935. augusztus 1. 439. és Magyar Kisebbség 1935. december 16. 663–664.*

⁸² SZEKFI Gyula, *Három nemzedék s ami utána következik, i. m., 391.*

⁸³ *Három indítvány az angol alsóházban Magyarországról, Nemzeti Újság 1935. márci-*

A kisebbségek megérték az Anghelescu-féle iskolapolitika csődjét, összeomlását. Milliárdokat dobott ki román kultúrcélokra, tekintet nélkül a közszükségletre, amely a tanárok s az iskolák számát követeli és irányítja. A gazdasági fenyegető összeomlás folytán az iskolákat le kellett építeni, s a tanárok egy részét el kellett bocsátani. A kormány 1931. november 28-án tíz felsőkereskedelmi iskola megszüntetését határozta el,⁸⁴ s Iorga közoktatási miniszter a beállott gazdasági romlás miatt meg akarta szüntetni a líceumot s a gimnáziumok egész sorát még a nagyobb városokban is, s a tanügyi igazgatást lényegesen akarta egyszerűsíteni.⁸⁵

Anghelescu megérte, hogy sok helyütt ma is csak félig kész épületek mint omlottak össze, megérte a tanárok s a tanítók éhezését, s mivel az állam fizetési kötelezettségének nem tudott eleget tenni, a tanárok s a tanítók lesújtó helyzetét, a székelyföldi, kultúrzónai iskolák tanítóinak rendeltetési helyükről való önkéntes távozását. Megérte azt az elégedetlenséget s mondhatjuk forradalmi hangulatot, amely a bukaresti gyűlésen megnyilvánult.⁸⁶

Ez a megváltozott helyzet amellel bizonyít, hogy az állam nem élhet a *cape-rape* programjából, hanem igenis politikájának szellemi és erkölcsi nemességéből, s ahol a jogérzetet, mint minden nemzeti kultúrképesség tőkéje gyanánt nem ápolják, ott a kíméletlen hatalomvágy hovatovább félretesz minden szemérmert s a rövidlátó érvényesülés kerekedik felül.⁸⁷

A nemzeti vagyon elherdálási rendszeréhez hozzájáruló gazdasági válság a kisebbségek kulturális eszközei mellett a román kultúráét is kikezdte. Pusztulás fenyegeti az óriás arányban, rohamos mértékbe kierőszakolt, természetellenes, reális alap nélkül fejlesztett román iskolákat is, a mesterségesen, előképzettség nélkül, úgynevezett „gyorstalpalással” képzett tanítók s tanárok nagy táborát. Anghelescu összefoglaló jelentése szerint négy év alatt 1922-től 1920-ig az iskolák számát 12008-ról 23057-re, a tanítókéét 23693-ról 37767-re emelte.⁸⁸

A brutálisan elnyomónak nevezett magyar nemzetiségi politikával szemben el nem vitatható tény, hogy a régi Magyarország területén élő, alacsonyabb művelődési fokon álló nemzetiségeknek kultúrájuk kiépítésében a magyar nemzet segítségükre volt. Nagy anyagi eszközökkel támogatta őket, míg az utódállamok kormányai megfosztva őket a köteles anyagi eszközöktől, a leszegényítés mellett a román nyelv s kultúra erőszakoltságával törekednek őket nemzeti jellegüktől megfosztani. Céljuknak nagyban kedvezett még a fellépő gazdasági válság is, úgyhogy ezen nehéz viszonyok között a jövő nagy kérdésévé válik a jövő magyar nemzedék nemzeti kultúrájának s faji jellegének megőrizhetése.

A magyar nemzeti kisebbség kulturális fejlődésének állami támogatása már abból a történelmi tényből is indokolt volna, hogy a magyar uralom egyházaikat s iskoláikat a legméltányosabban támogatta, s hogy a magyar uralom mégsem

us 7.

⁸⁴ Temesvári Hírlap, 1931. november 28.

⁸⁵ Iorga lényeges iskolareformokat akar, Temesvári Hírlap, 1932. június 2.

⁸⁶ *Congresul corpului didactic*, Dimineața, 1932, 5.

⁸⁷ FÖRSTER, Fridrich Wilhelm, *Élet és jellem*, ford. SCHÜTZ Antal, Bp., Szociális Misszió Társulat, 1913, 139.

⁸⁸ SZÁSZ Zsombor, *Erdély Romániában, i. m.*, 238.

volt oly türelmetlen a nemzetiségekkel szemben, mint amilyenek egyesek szeretik feltüntetni, annak bizonyosságául szolgál azoknak a román nemzetiségű politikusoknak nyilatkozata, akik álmaik beteljesedése után is kénytelenek voltak elismerni, hogy a magyar elnyomás jobb volt, mint a testvérek uralma.⁸⁹

A románok s különösen Anghelescu miniszter részéről a Magániskolai törvényjavaslat megokolásában s a genfi felfolyamodással szemben indító okul felhasználás s a legerősebb bíráló tárgyává tett Apponyi-féle Népiskolai törvény a bánági svábok s az erdélyi szászok nyilatkozata és tanúságtétele szerint sokkal enyhébb, sokkal emberségesebb, türelmesebb a nemzetiségek fajiságára és kultúrájára kevésbé volt veszélyes, mint Anghelescu iskolai törvényei. A kisebbségek nemzeti életének két fő tényezőjét: az iskolát s az egyházat nem semmisítette meg.

Fajiságuknak két hatalmas pillére az egyház s az iskola, a nemzetiségeket s fajiságukat állítólagosan veszélyeztető külső behatásokkal szemben továbbra is magyar törvények alapján megdönthetetlenül állott. A mérlegbe erős súllyal esik a szászok tanúságtétele, akik II. Endre magyar királytól nyert s élvezett kiváltságaik mellett sem voltak a magyarok barátai, de maga az a tény, hogy a románok az Apponyi-törvény után is állami támogatással majdnem háromezer (3000) román felekezeti népiskolát tudtak fenntartani, olyan nagy történelmi okmány úgy a románság, mint a magyarság részére, amelynek felbecsülhetetlen értékét a román lélek s a román faj szempontjából a románok nagyon is tudták értékelni.

Egyházuk mellett a román felekezeti iskolát tartották a legfontosabb tényezőnek és eszköznek nemzetiségük megőrzésére s fenntartására, Érette áldozatok meghozatalára is készségesen vállalkoztak.

⁸⁹ GRATZ Gusztáv, *Magyarország s a nemzeti kisebbségek*, Magyar Kisebbség, 1938. április I. 269.

XV.

A ROMÁNIAI PIARISTA RENDTARTOMÁNY MEGALKULÁSA ÉS KÍSÉRLET A GIMNÁZIUM PÜSPÖKI JOGHATÓSÁG ALÁ HELYEZÉSÉRE (1925/196. TANÉV)

Az önálló piarista rendtartomány alakítása 1925. február 10-én. A rendtagok helyzete. A rendi generális s a budapesti rendfőnök biztosítékai. Váltakozások a rendtagok számában 1920. december 15-től, a viceprovincia megalakításától az önálló provinciáig, 1925. február 10-ig. Küzdelem és izgalmas évek. Az önálló piarista rendtartomány első káptalani gyűlése Temesvárt 1925. július 7. és 8-án. Patay József rendfőnök. Both Ferenc generális asszisztens. Az 1925. szeptember 21-én tartott felvételi vizsgálatok gyászos eredménye. Marinescu bukaresti miniszteri biztos igazságtalan és bosszúálló eljárása. Az igazgató folyamodása jogorvoslásért a közoktatási miniszterhez, ennek válasz nélkül történt hagyása. A piarista rend s a temesvári piarista főgimnázium tanártestületének áldozatkészsége az anyanyelvű tanításért. A püspöki joghatóságra vonatkozó 1438–925. sz. első szentszéki dekrétum. Az 51913–926. június 11. sz. leiratban a közoktatási miniszter megjelöli az intézet átadásának feltételeit. Patay rendfőnök tárgyalásai a csanádi egyházi főhatósággal 1926. június 22-én. Az okiratok megszerkesztése. Megállapodások. A tanácskozások nyilvánosságra bocsátása 1926. június 25-én. A román sajtó s a román közvélemény állásfoglalása. A temesvári Schülerheim létesítése 1925. április 22-én. Az új német róm. kat. liceum első osztályának megnyitását 1926. augusztus 13-án engedélyezi a miniszter. Petrovici közoktatási miniszter 70128/1926. augusztus 20. sz. a. elutasítja a temesvári piarista főgimnázium püspöki joghatóság alá való helyezését.

A viceprovincia megalakításától, 1920. december 15-től 1925. február 10-ig négy esztendő múlt el. Ezen idő alatt a rend tagjai a Romániához csatolt területen levő rendi intézetekben igen nagy nehézséggel küszködve végezték működésüket. A román közoktatási kormány azonban nem volt hajlandó ezt a rendi alakulatot a viceprovincia alakjában tovább megengedni, s önálló rendtartománnyá való alakulást sürgetett, ellenkező esetben a rend további működését beszünteti. Ezen felfogásnak ad kifejezést Cristea Miron bukaresti gör. kel. metropolita, amidőn ezeket írja: Ami az egyház szerzetesrendjeit illeti, amelyek jelenleg Romániában léteznek, szabad működést kell nekik engedni, minthogy a tanügy terén az ifjúság megneveléséhez megvan a buzgóságuk s hozzáértésük, de ezen rendek fejének Romániában kell lenniük, mert ellenkező esetben a sok rendi intézménynek fejei külföldön lennének, ami megengedhetetlen.¹ Az 1925. évben ezt az álláspontot a román kormány vatikáni követe útján a Szentszéknak tudomására hozta, s keresztülvitelét sürgette.

A viszonyok kényszerítő hatása folytán XI. Pius pápa a rendek önállósítását a csatolt területeken már 1925. január 13-án elhatározta s az erre vonatkozó dek-

¹ Universul 25 martie 1924.

rétumokat a rendi generális Rómában 1925. február első hetében kapta meg, s a generális kísérőlevelével február 10-én Temesvárra is megküldetett 164/1925. sz. a., amely elrendeli az új román provincia alakulását, s biztosítékokat nyújt azon rendtagoknak, akik később a generális engedélyével a magyar rendtartományba óhajtanak visszatérni.

A rendtagok a budapesti rendkormánytól hivatalosan nyilatkozattételre szólították fel arra nézve, hogy kik hajlandók a csatolt területeken továbbra is működni, s kik óhajtanak visszatérni? A rendtagok Csukovits Sándor, Dutschak András és Sütöry István kivételével mind a visszatérés mellett nyilatkoztak, s erről írásbeli bizonylatot írtak alá. Ugyanez év május 10. és 30. között kellett megválasztani az állampolgárságot is, s e tekintetben is a rendtagoknak teljes szabadságuk volt vagy a magyar, vagy a román állampolgárságot választani. A magyar állampolgárságot a kolozsvári rendházból hárman, a nagykárolyiból két rendtag választotta, akik a tanév végén visszatértek az anyaprovinciába. A többi rendtag a nehéz lépés előtt fontolgatta, hányta, vetette, tárgyalta új helyzetét s azt bizonytalannak látván, azért egyrészt tekintve a román közoktatási kormányt a román nyelv tanítására s megtanulására, a román nyelvű vizsgálatokra nézve elrendelt, úgyszólván teljesíthetetlen követelményeit, másrészt az új rendi jogi helyzet kialakulásával az anyaprovinciától való elszakítást s ez által rendi jogaiknak kockáztatását, 1925. február első hetében memorandumot szerkesztett, amelyet Both Ferenc vikárius provinciálison és Viezner Gyula temesvári házfőnökön kívül a temesvári társház többi tagjai mind aláírták s aláírásra a kolozsvári, nagykárolyi s máramarosi rendháznak is megküldtek. Az egyöntetű eljárásnak célja volt: a rend működését a Romániához csatolt területen megszüntetni, s visszatérni az anyaprovinciába.

A nagyfontosságú lépésről tudomást szerevezve, magukra a rendtagokra bízam a döntést, és szándékuk elé semmi akadályt nem gördítettem, jól tudván, hogy ezen nagyfontosságú kérdésben mindent számba kell venni. A kolozsvári társház tagjai nem találták célravezetőnek a temesvári társház tagjaitól tervezett és javasolt megoldást, miért is a temesvári házfőnökséghez átiratot küldöttek, s javasolták egy rendi értekezletnek a megtartását. A temesvári társház tagjai a rendi értekezletet nem találták célravezetőnek, s megmaradtak a memorandumukban kifejtett álláspontjuk mellett. Memorandumot küldöttek Rómába, Szinger Kornél generális asszisztenshez s Hám Antalhoz, a magyarországi piarista rendfőnökhöz. Mindketten megnyugtató választ és írásbeli biztosítékokat küldöttek a rendtagoknak rendi jogaik fenntartására s az anyaprovinciába való visszatérésre.

Ilyen töprengések, nyugtalanságok közt hívtam össze 1925. március 1-jén a temesvári társház tagjait, s a római rendi generális-helyettes rendi vikárius generális, Giuseppe del Buono utasításai alapján kihirdettem az összegyűlt rendtagoknak a 164/1925. sz. megküldött pápai dekrétumot, amely a viceprovinciát önálló romániai piarista rendtartományi rangra emelte. A generális kísérőlevele az anyaprovinciában való visszatérést engedélyekhez kötötte, amelyeket később eltérve az eredeti dekrétum szövegétől² még jobban korlátozott. Az önálló rend-

² *Constitutiones Religionis Clericorum Regularium Matris Dei Scholarum Piarum,*

tartomány kihirdetése a többi három társházban ugyanazon napon a házfőnökök útján eszközöltetett.

A viceprovincia megalakulásakor, 1920-ban negyvenegy (41) áldozópap, rendi tanár volt Romániában a csatolt területen, akik közül Huber Imre, Perényi József, Majthényi Géza Kolozsvárról, Vincze László és Gyurác Ferenc Nagykarolyból nem tettek esküt, s a magyar állampolgárságot választva visszatértek az anyaprovinciába. Három rendi tag közül kettő jellemgyöngeségük folytán a békeszerződés aláírása után a román állam, egy pedig a szerb állam szolgálatába lépett. Nevüket örök időre kitöröltem az emlékezetemből s a rendi történetből. A temesvári régi tanártestületből Csonka Mihály, Czimmermann Pál, Schandl Béla, Tökés Lajos a román vizsgálat miatt visszatértek az anyaprovinciába. A román nyelvű vizsgálat miatt öten a csatolt területen más rendi beosztásba kerültek, hárman világi papokká lettek. Nyugalomra az anyaprovinciába visszatértek: Jakab Gyula, Kovács Endre, Szabó József. A csatolt területen elhaláloztak: Fehér Flórián, Fertetics István, Récsei Ede, Sáfrán József, László József a szüni-dőben, Veszprémben hunyt el. A temesvári régi erős tanári karból csak öten tudták letenni ismételt visszavetés után a román nyelvű vizsgálatot: Dutschak András, Nagy Aurél, Sütöry István, Wolf János és 1932-ben Földvári György. A régi tanári karból csak egy kis töredék maradt meg, s a hiányzó erőket részint a kolozsvári egyetemen képzett rendi tanárokkal, részint a drága, világi óraadó tanárokkal kellett pótolni. Kolozsvárt a román vizsgálatot a rendi tanárok mind letették, s itt a követelmény sokkal enyhébb volt, mint Temesvárott. A pótlás Temesvárt a piarista háznak óriási anyagi áldozatába került, s a tandíj legnagyobb részét felemésztette. Tényeket említek: a temesvári ház az 1925/1926. tanévben 240 750 lejt, az 1926/1927-ben 168 300 lejt, az 1927/1928-ban 229 200 lejt, 1928/1929-ben 574 273 lejt, az 1929/1930-ikban 492 478 lejt, tehát öt év alatt: 1705 001 lejt (körülbelül 60 000 pengőt) fizetett ki a tandíjból az óraadó világi tanároknak.³

A rendi tanárok képzése a kolozsvári egyetemen a legnagyobb nehézségekkel járt. Magyar szülők gyermekei folyamodván a piarista rendbe, a román nyelv oly mérvű elsajátítása, hogy az egyetemen választott szaktárgyaikból vizsgázni is tudjanak, igen nagy s nehéz feladat volt reájuk nézve. A rendnek bizonytalan helyzete miatt –, amelyet a román újságok iparkodtak kiszínezni – még a konkordátum megkötése után is, a rendi fiatalságot hivatásából kiforgatták, s eltérítették. Így az utánpótlás majdnem lehetetlenné vált. Anghelcsunak 100090/1923. sz. rendelete a növendékeket annyira elriasztotta a piarista rendbe való belépéstől, hogy az 1924/1925. tanévre felvett, érettségit tett hat VIII. osztályos tanuló közül egyetlen egy sem jelent meg a máramarosi noviciátusban, s hogy a máramarosszigeti házat megmentsem, öt tanulót, mint piarista jelölteket kellett ott elhelyeznem.

Rendi tanárjelölt volt az 1922/1923. évben az egyetemen Kolozsvárt 3, 1925/1926-ban az önálló rendtartomány megalakulásakor 9, az 1929/1930. tanévben 11, akik közül az 1930/1931. tanévben érzékeny csapásul 5 hagyta el a

Romae, Tip. Madre di Dio, 1930, 118.

³ Lásd a temesvári társház számadási könyvét 1925-től 1930-ig.

rendet.

Az önálló romániai piarista rendtartomány megalakulásakor (1925) azzal az öt bánsági s egy nagykárolyi illetőségű rendtaggal együtt, akiknek a román kormány nagy nehézségek után megengedte az átköltözést és a tanítást, negyvenöt (45) áldozópap tagja volt az önálló piarista rendtartománynak. Meg kellett választani a rendfőnököt s asszisztenseit, s a többi elöljárót. E végből a római generális 1925. március 11-én a vikáriust rendfőnökké nevezte ki, a régi asszisztenseket s házfőnököket tisztségükben megerősítette, s kinevezte az új számvizsgáló bizottságot is. Erre két nappal később, március 13-án értesített arról, hogy a tanév végén az önálló rendtartomány első rendi káptalana összehívassék. A rendi káptalan idejét 1925. július 7. és 8. napjaira tűztem ki Temesvárra, amelyen beszámoltam az elmúlt küzdelmes négy év munkájáról, s átadtam a vezetést Patay Józsefnek, a megválasztott rendfőnöknek, és semmi felajánlott rendi tisztséget nem vállalva, mint egyszerű tanár teljesen az ifjúság nevelésének s tanításának óhajtottam szentelni életemet. Eltökélt szándékomat azonban nem tudtam megvalósítani, mert a rend bizalma Temesvárról Rómába szőlített, ahol mint rendi generális asszisztens a piarista rend összes ügyeinek intézésében három évig tevékenykedtem.

Róma, a kereszténység örök városa új munkakört, új világot jelentett számomra. Szent Péter utódainak székhelye, a kereszténység s a régi pogány világ emlékeivel, művészetével, gyönyörű templomaival, a vértanúk és szentek sírjaival, felemelő kat. életével, a sok-sok zarándok lelki meghatottságával, könyvtárainak, levéltárainak ritkaságaival felemelő, tisztító, felejthetetlen hatást gyakorolt lelkekre, s az isteni Gondviselés különleges kegyelmének tulajdonítva Rómába történt küldetésemet, teljes imádságos szívvel és lélekkel iparkodtam eleget tenni az író szavainak: „tutte quest'are, tutti questi sepulchri d'inspirazione visitate continuamente visitateli adorando e sperando, che quindi immensa forza deriva.” (Prati Lettere Frammento). Mindezen oltárok és sírok szellemétől lelketek áthatva, imádkozva és remélve állandó látogatástok tárgyai legyenek, mert ebből mérhetetlen nagy erőt nyertek.

Mint generális asszisztens 1926. február hó végén hagytam el Temesvárt, s így tanúja voltam az 1925/1926. tanév gyászos bevezetésének.

Az 1925/1926. tanévben Brach József továbbvitte a temesvári főgimnázium igazgatói teendőit, aki a megtartott káptalani gyűlésen temesvári házfőnöknek is megválasztatott. Már mint kecskeméti házfőnök s igazgató több éven keresztül működött, s az igazgatásban gyakorlatot szerzett. Mint bánsági német vérben minden kellék megvolt benne arra nézve, hogy a németek kívánalmait a piarista intézetben létesítendő párhuzamos német osztályok bevezetésével kielégítse. Vele új korszak, a német irányzat kezdődik az intézet történetében.

A román közoktatási kormány kiküldöttével mindjárt az 1925/1926. tanév kezdetén a felvételi vizsgálatok miatt meggyúlt a baja. Az 1925. február 24-iki bakkalaureátusi törvénnyel kapcsolatban ugyanis törvénnyé lett a román középiskolai törvény 18. §-a 19. és 71. pontjainak módosítása is. Ezek alapján kötelező lett az I. és V. osztályban a felvételi vizsgálat, s csak az juthatott fel az V. osztályba, aki legalább ötös médiával (elosztva a jegyeket: 10, 9, 8, 7. stb. a tantárgyak számával) tette le a felvételi vizsgálatot, de így is az V. osztályba felvehető

tanulók számát negyven tanulóra korlátozta, amennyiben a felvételin negyvennél is többen megfelelnek a követelményeknek, csak az a negyven tanuló vehető fel, akik a legjobban megfeleltek. Az V. osztály párhuzamosítását, beleértve az egyházak autonómiájának jogaiba, s figyelmen kívül hagyva, miniszteri engedélyhez kötötte a közoktatási miniszter.

A középiskolai törvény módosítása után az I.–IV. o. tanulók június hó 15-ig látogatták az előadásokat, azután vizsgálat nélkül bíráltattak el. A VIII. o. tanulók június 5–20-ikán, az V–VII. o. tanulók 10–24-ikén tették le a vizsgálatokat, s ezután bíráltattak el. A végzett IV. és VIII. o. tanulók abszolváló bizonyítványt kaptak.

Az V. osztályba való felvételi vizsgálatnak idejűl, az írásbeliekre szeptember 21-ike, a szóbeliekre szeptember 22-ike tűzött ki. Az írásbeliek tárgya volt a román nyelv s a matematika, a szóbelieké a román nyelv, a román történelem, a román földrajz. Azokra, akik az V. osztály reátagozatába óhajtottak beiratkozni, még a matematika, a modern tagozatot választóknak még a latin nyelv.

Anghelescu már 1925. február 6-ikán, az úgynevezett novelláris iskolai törvényjavaslatnak a képviselőházban történt bírálatánál világosan megjelölte a felvételi vizsgálatnak célját, a selejtezést. Világosan látták ezt a javaslat bírálói is, amidőn így nyilatkoztak róla: a kisebbségeknek s elsősorban a magyaroknak jelenti a törvényjavaslat azt, hogy a jövőben még nagyobb, fokozottabb, győtrőbb lesz a közoktatási miniszter rendszertelensége következtében az a bizonytalanság, amelynek folytán eddig is keserves kínok közt tengődünk. Hol és hogyan fogják az V. osztály elől elzárt azon ifjak, akik tehetségeknél vagy hajlamuknál fogva művészeti szakra volnának elhivatottak, a nekik is szükséges és nélkülözhetetlen alapvető ismereteket elsajátítani: ez a kisebbségi iskolaügy égető kérdése.⁴

A selejtezés elsősorban a kisebbségi tanulók sorainak megritkítását célozta. A kisebbségi tanulók szüleinek jó nagy része már előre megérezte a felvételi vizsgálat célját, s előre látta azokat a nagy nehézségeket, amelyek gyermekeikre a felvételinél vártak, miért is igen sokan fiaikat a IV. osztály elvégzése után, gyakorlati pályára adták. Így intézetünk IV. A és IV. B osztályának 83 abszolváló tanulója közül harminc – ami igen nagy százalékot, s az előző tanévekhez viszonyítva rendkívüli kiválást jelentett – a IV. osztály elvégzése után nem folytatta tanulmányait, s így a felvételire nem is jelentkezett. Így az V. osztályba 53 (ötvenhárom) tanuló óhajtott beiratkozni.

A felvételi vizsgálat már a nagy szüenidőben sok gondot okozott a szülőknél s a tanulóknál, de az a mód, amelyen ez végrehajtatott, a szülők s a tanulók lelkét teljesen felkorbácsolta, az igazgatót s a tanári tantestületet, a város társadalmát pedig megbotránkoztatta s kétségbe ejtette. A minden erkölcsi, emberi érzést, igazságosságot nélkülöző vizsgáztatási módszer a miniszteri kiküldött részéről azt a gondolatot ébresztette fel mindenki benn, hogy a piarista intézet kivégzésének újabb szaka következett el.

A felvételi vizsgálatnak elnöke Petru Marinescu, a magániskolák (kisebbségek) bukaresti közoktatási miniszteri generális direktora volt. Felügyelt az írás-

⁴ BERNÁDY György, *Nulla dies sine linea*, Temesvári Hírlap, 1925. február 6.

beli vizsgálatokon. Az írásbeli tételt a matematikából, jóllehet ez az osztály még magyar osztály volt, románul íratta a táblára s a tanárnak csak annyit engedett meg, hogy a tételt lefordítsa, s így a tanulók a feladott tételt sem értették meg teljesen. Minden felvilágosító magyarázatot megtagadott. Egy tanulónak az írásbelijére, mivel mozgott, jegyzést tett, mire az megijedve elhagyta a termet. Elnökölt a szóbelin. Ő adta fel a kéréseket. A szaktanárokat teljesen mellőzte. Nekik sem itt, sem az elbírálásnál nem engedett hozzászólást. A jegyeket önkényesen állapította meg. A jegyek önkényes megállapítása után a tanulók több mint 80%-ának lekaszabolásával, a sok szabálytalanság s embertelenség elkövetése után úgy látszik a félelem érzete felébredt lelkében, mert az eredmény kihirdetése nélkül távozott intézetünkől.

A felvételi vizsgálatról felvett jegyzőkönyvet a tankerületi főinspektori hivatalban adta le, megbízva Petrovici János főinspektort az átküldéssel.

Marinescu 53 felvételi vizsgálatból csak tizenhét tanulónak engedte meg az V. osztályba való felvételét, s így 36 tanuló előtt az V. osztály ajtaja elzáródott s kénytelen volt más irányt változtatni, vagyis a IV. osztály után hatvanhat (66) tanuló hagyta el intézetünket.

Az igazgató, a tanárok, a szülők s a tanulók levertsége óriási volt. Többen már a konviktusban helyezték el gyermekeiket, s most kénytelenek lévén azokból kivenni, a legnagyobb bizonytalanságban töprengtek gyermekeik jövőjén. Intézetünket az erkölcsi káron kívül anyagi is érte, mert ezáltal a fenntartáshoz szükséges tandíj lényegesen megcsökkent, s társasházunkban elhelyezett konviktusunk is érzékeny csapást szenvedett. Az V. osztályra az 1925/1926. tanévre csak tizenhét tanuló maradt, a modern tagozaton 10, a reálén 7, úgyhogy a reáltagozatot erre az osztályra nézve az 1926/1927. évben be kellett volna szüntetni, sőt az igazgatónak azonnal egyesíteni kellett volna a két osztályt s, hogy ezt nem tette meg, annak oka az volt, hogy felfolyamodására soká és hiába várta a választ a közoktatási minisztertől.

Marinescu eljárásával eret vágott az intézeten, úgyhogy a tanulók száma az 1925/1926. évben már erősen megcsappant. A célzat szembeszökő volt: elnépteleníteni s így kivégezni az intézetet. Hasonlóan önkényes volt Marinescu eljárása a zsidó líceumban is, ahol a feladott matematikai tételt a tanulók szintén nem értették, s a jelentkezett öt tanulóból kettőt visszavetett. A felvételinél sokkal enyhébb volt az eljárás a román állami líceumban, ahol a közoktatási miniszter magukat az intézet igazgatóit bízta meg az elnökséggel. Az állami főgimnáziumban a felételre jelentkezett negyvenhárom tanuló közül huszonhét (27) a német-magyar állami líceumban hatvanhét közül ötvennégy (54) megfelelt és felvehető volt az V. osztályba.

Marinescu embertelen, lelkiismeretlen, erkölcstelen, gyilkoló eljárása felháborodást, megütközést idézett elő a társadalomban. Erre nézve bizonyítékul ideiktatjuk az egyik temesvári lapnak a felvételi vizsgálatokra vonatkozó cikkét, amely a *Tanulók мэszárlása* címen látott napvilágot. Minden igazsággal ellenkezik – írja – s egész életükre megmérgezi a tanulók lelkét, a szülőknél pedig s a társadalom legszélesebb köreinél elégedetlenséget keltett a felvételi vizsgálatoknál gyakorolt eljárás. Állást foglaltunk a „céltudatos elnyomás” gyanúja ellen, de a felvételi után mindenki arcunkba nevet, mert tiszta tervszerűség ez a ki-

sebségek ellen. A tanulástól a tanulóknak minden kedvét elveszik. Ezen eljárással, a tanulók lemeszárásával képtelenség lesz iskoláinkat fenntartani, míg a románok internátusaikban tömegtermeléssel nevelik a jövő értelmiségüket. Merénylet ez a mi jövőnk ellen, de ha egyeseket megsemmisítenek is, a nép szívós marad, s talál eszközt a védekezésre.⁵

Marinescu Anghelescu tanügyi politikáját a gyakorlatban a fennebb jelzett módon érvényesítette, s egyúttal elrettentő bosszúállást vitt végbe a Genfben intézett jogorvoslási folyamodásért. A felvételi vizsgálatokon a kisebbségi tanulókkal szemben gyakorolt kegyetlen s bosszúálló eljárással annak a többször hangoztatott felfogásnak megvalósítását látjuk, hogy meg kell büntetni azokat a kisebbségeket, akik panaszjaikkal a Népszövetség elé mernek járulni.

A Közoktatási Minisztérium, a román értelmiség nehezményezte az igazság keresését, zokon vette, s mint fullánkot a lelke mélyén tartogatta. Évek múltán is vissza-visszatérnek hozzá, s hangsúlyozzák, hogy nem lehet meg nem történni tekinteni azt a nemzetközi akciót, amelyet 1925-ben a román nemzet ellen irányított a magyar kisebbség a Nemzetek Szövetsége előtt a magánoktatási-ügy kérdésében. Ennek a róm. kat. Státus által kezdeményezett és foganatosított akciónak valóságos vezérkara lévén a Státus, a magyar visszakövetelések folytán Románia a világ közvéleményében kellemetlenséget keltett.⁶ Ezek után azt hisszük, nem tévedünk, ha a felvételi vizsgálatok gyászos, lesújtó, világraszóló botránnyának egyik fő okát a genfi fellebbezésben jelöljük meg.

Az intézet igazgatóját lesújtotta s beteggé tette az embertelen eljárással két népes IV. osztály önkényes és célzatosan keresztülvitt megsemmisítése. Az igazságtalanságba nem tudott belenyugodni, s 255/1925. igazgatói sz. a. szeptember 26-án a temesvári tankerületi főigazgatóság útján, a szabálytalanul s igazságtalanul megtartott felvételi jogorvoslásáért a közoktatási miniszterhez folyamodott, s kérelmezte, hogy a négyes médiával minősített tanulók is beiratkozhatnak az V. osztályba. Erre a folyamodásra válasz nem jött, s már a felfolyamodás előtt megérkezett az igazgatóhoz a kerületi főinspektor 10968/1925. szeptember 24. sz. átirata, amelyben figyelmébe ajánlja, hogy tekintetbe véve a felvételi vizsgálat eredményét, ne írjon be másokat az V. osztályba, mint csak azokat, akik a mellékelt táblázat szerint a felvételi vizsgálatot sikerrel, vagyis ötös médiával tették le.

A főigazgató ezen átiratával a felvételi vizsgálat aktái lezárultak, de 1926. június 19-én a közoktatási miniszter új rendeletével hatályon kívül helyezte az érettségiről s a felvételiiről szóló végrehajtási utasításának idevonatkozó szakaszát s az összes tárgyakból nyert tanjegyek középarányosául a hatos média generálét rendelve el, a vizsgálatot még jobban megnehezítette. A minisztérium még válaszra sem érdemesítette a jogorvoslásért történt folyamodást, s abban az osztályban, ahol azelőtt 60-70 tanuló foglalt helyet, mint ijesztő rémkép, a társaiktól erőszakosan megfosztott pár tanuló helyezkedett el,⁷ s a jövő bizonytalan-

⁵ *Studenten Massacre. Die Minderheiten sollen keine Intelligenz haben?* Banater Deutsche Zeitung, 1925. szept. 27.

⁶ GHIBU, Onisifor, *Egy anakronizmus és egy kihívás*, Ismerteti Fritz László. Magyar Kisebbség, 1932. február 16. 114.

⁷ *Szigorítás a fővételi vizsgálatoknál*, Keleti Újság, 1926. június 19.

ságával, tanáraikkal együtt csüggedetten, leverten, de azért Istenbe vetett hittel kezdték meg az 1925/1926. tanévet.

A temesvári piarista főgimnázium megsemmisítésére irányuló kormánytörekvésekkel szemben a rend vezetőinek s rendtagoknak egyre aggodóbb fontolgatása tárgyát alkotta az intézet megmentésének s jövője biztosításának az ügye, s mivel a 100090–923. sz. rendelet a püspöktől függő intézetekben meghagyta az anyanyelvi tanítást, a püspöki joghatóság alá helyezkedés látszott legalkalmasabb eszköznek arra nézve, hogy intézetünket míg egyrészt a lefoglalás veszélyétől is megóvjuk, másrészt a lefoglalás veszélyétől is megóvjuk, másrészt pedig tanulóinak részére az anyanyelvi oktatást is biztosítsuk.⁸

A piarista rend részéről ennek keresztülvitelére Rómában a rendi generalátusnál 1925 első hónapjaiban megtétettek a szükséges intézkedések s március hóban a vatikáni államtitkárság foglalkozott a kényes kérdés megoldásával. A piarista rend az anyanyelvű, elsősorban a magyar nyelvű tanításért kész volt a legnagyobb áldozatot meghozni, lemondani intézetéről s átadni a püspökségnek, mert úgy gondolta, hogy ezzel, míg egyrészt a magyar nyelvű tanítást fenntartatja, másrészt a német párhuzamos osztályok bevezetésével a németiség régi s újabb kívánalmait is kielégíti.

A Szentszéknél a püspöki joghatóság alá helyezkedés eszméje a vatikáni államtitkárságnak a Szentszékhez intézett 39651/1925. sz. megkeresése után helyeslésre talált, s a temesvári piarista főgimnázium válságos helyzetére való tekintettel hozta meg 1925. november hóban 1438–925. sz. a. a döntést, mint azt Laurenti bíboros a Szerzetesek Szent Kongregációjának prefektusa, Peter Gaspari vatikáni bíboros államtitkárnak olasz nyelven jelentette. A Szentszék határozatát ugyancsak olasz nyelven tudatta Pacha Ágostonnal, a Csanádi Egyházmegye apostoli adminisztrátorával s a piarista rendfőnökséggel, aki azután erről a temesvári házfőnök-igazgatót értesítette.

A Szentszék 1438/1925. sz. dekrétuma értelmében a temesvári piarista intézet az ott (Románia) érvényben lévő iskolai törvény tekintetéből a megyés püspöktől való függésbe, joghatóságába megy át mindaddig, míg az a fentnevezett iskolatörvény életben van. Mindemellett fenntartja azokat a privilégiumokat, amelyeket az exemptio s más privilégiumok biztosítanak a rendnek, mint amelyekkel a piarista atyák, mint szerzetesek bírnak. A dekretumból csak ezen fontos részt idézem:

„La decisione di S. C. Religiosi, in forza quale l'attuale Gimnazio o Istituto, attesa la legislazione ivi vigente, passi dipendenza o iurisdictione dell' Ordinario dicezано, quanto Gimnazio, sino a che perduri la sudettea legislazione scolastica, salvi rimanendo tuttavia l'esenzione ed altri privilegi, dei quali i P. P. Scolopi (Piaristi) quodomo come Religiosi.”⁹

Pacha Ágoston csanádi apostoli adminisztrátor a németiség régi óhaját és saját tervét látván így megvalósíthatni, nagyon szíven viselte a temesvári piaris-

⁸ A püspöki joghatóságra vonatkozó okmányok 1925/1926-ban nem vezették a tárház történetébe, 1932-ben pótlólag eszközöltettek.

⁹ Decretum (1926. február 18.) Temesvári Csanádi Püspöki Levéltár és *Historia Domus Sch. P. Temesvarini 1932*,

ta intézetnek a püspöki joghatóság alá utaló helyezését, s ennek érdekében Rómában a vatikáni államtitkárságnál s a Szentszéknél, a piarista rend római generálisánál, a bukaresti Közoktatási Minisztériumnál, a bukaresti nunciusról s az irányadó köröknél eljárta. Neki az volt a meggyőződése, hogy a temesvári piarista intézetet csak a német párhuzamos osztályok bevezetésével lehet az állami birtokbavételtől megmenteni, s csak másodsorban gondolt a magyar nyelvi oktatásra. Anghelescu miniszternek tényleg ez a célja is lehetett, mert még a rendház mellett lévő kert eladását is megakadályozta, és a liberális Georgevici Lucian polgármester a telekre nézve azt jelentette a házfőnök-igazgatónak, hogy a román állam a piarista telken gazdasági akadémiát szándékszik létesíteni.

A német osztályok bevezetésének híve volt az intézet igazgatója, Brach József, aki ezt az ügyet a társház 1926-iki tavaszi házi gyűlése elé terjesztette. A társház tagjai ezen a gyűlésen döntöttek ebben a nagyfontosságú s nehéz kérdésben. Elfogadták a német párhuzamos osztályok felállításának tervét, de csak úgy s abban az esetben, ha a közoktatásügyi kormány részéről a magyar osztályok magyar tanítási nyelve biztosítottak. Az ügyet Kolozsvárra, a rendfőnökségnek terjesztették fel, s miután a tervet a rendfőnökség is helyeselte, Brach József házfőnök-igazgató a megvalósítás ügyét Pacha Ágoston apostoli adminisztrátor és Kräuter Ferenc képviselőre bízta, akik, különösen az utóbbi, a Közoktatásügyi Minisztériumnál a terv keresztülvitelére készségesen vállalkoztak.

A feltételeket a bukaresti közoktatási miniszter a Magánoktatásügyi Egyetemes Igazgatósága útján 1926. június 11-iki kelettel 51913/1926. sz. a. küldte meg a csanádi apostoli adminisztrátornak. Ez a leirat több iskolaügyi kérdésben döntött. Mi ebből csak azt a részt közöljük, amely a temesvári piarista intézetnek éppen kérdéses püspöki joghatóságára vonatkozik. Ezen rész a következő:

Ami a temesvári róm. kat. piarista líceumot illeti – tudatja – felekezeti iskolának lesz minősíthető, ha a minisztérium a püspökségtől kapni fog először (I.) egy nyilatkozatot, hogy a főgimnázium tisztán csak a püspökségtől függ, másodsor (II.) egy bizonylatot a piarista főgimnáziumtól, hogy a helyiség már nem az övéké, hanem a püspökségé, harmadszor (III.), ha a tanári testület igazgatójokkal lemond arról, hogy a piaristáknak legyen alávetve, elismervén, hogy főnökük kizárólagosan Uraságod. Csupán ezen esetben minősíthető a főgimnázium felekezetiinek, kötelezettséget vállalva, hogy az ilyen jellegű iskolákra vonatkozó minden törvényben lefektetett rendelkezéseknek aláveti magát.¹⁰

Ez a közoktatásügyi 51913/1926. sz. leirat a piarista rendre nézve olyan súlyos feltételeket tartalmaz, hogy egyenesen a temesvári szerzetes piarista tanári karnak, s így magának a temesvári piarista háznak s intézetnek, mint szerzetesintézménynek a megsemmisítését követeli a püspöki joghatóság s az anyanyelvű oktatás fejében.

Nem hisszük, hogy ezen kikötésekről ilyen alakban tudomása lett volna Patay József piarista rendfőnöknek, Brach József házfőnök, főgimnáziumi igazgatónak s a temesvári kegyesrendi társház tagjainak, mert ezek már eleve kizárták a tárgyalás s a megegyezés lehetőségét is, s ellentétben vannak a 1438–925. sz.

¹⁰ Leirat (Bukarest, 1926. október 13.) Temesvári Csanádi Püspöki Levéltár és *Historia Domus Temesvariensis Sch. P. 1932*,

szentszéki dekrétummal, vagy a rendfőnök a tőle megjelölt alapokirat (II. sz.) elfogadásából tette függővé a további tárgyalásokat.

Ezek előrebocsátása után s ilyen módon érthető meg Patay József piarista rendfőnöknek 1926. június 22-ére, Temesvárra a püspökséggel történt tárgyalásokra való érkezése. A tanácskozások a temesvári Csanádi Püspökségen folytak le. Ezekre a tanácskozásokon Pacha Ágoston nem vett részt. Vagy diplomatikusan kikapcsolta magát az egész ügyből, vagy hivatalosan másutt volt elfoglalva. Maga helyett Fiedler István püspöki helynököt bízta meg a Csanádi Püspökség s a piarista rend között folyó tárgyalások vezetésével. Az első értekezlet 1926. június 22-én tartott meg. A püspökség részéről jelen voltak: Fiedler István püspöki helynök, Blaskovics Ferenc prelátus-kanonok, Waltner József püspöki titkár. A piarista rend részéről Patay József rendfőnök, a temesvári piarista ház s főgimnázium részéről Mondik Pál és Schweighoffer János piarista tanárok. Az értekezlet befejezése előtt jelent meg Brach József temesvári házfőnök és főgimnáziumi igazgató.

A tárgyalások után a közoktatási kormánytól kívánt s kikötött okiratokat megszerkesztették. A püspöki joghatóságra vonatkozó I. sz. okiratot a Szentszék már korábban megküldte a püspökségnek s a rendfőnökségnek. A II. sz. okirat az 1926. június 22-éről kelt szám nélkül, s a piarista rendnek megegyezését tartalmazza a püspökséggel. Az ügyirat megvédi a rend érdekeit. Kikötéseket és biztosítékokat tartalmaz. A 1438/1925-iki szentszéki dekrétumnak megfelelően megvédi a szerzetesintézmény jogait és privilégiumait. Ez a II. sz. ügyirat nem terjesztett fel a Közoktatásügyi Minisztériumnak, mert a minisztérium részéről erre utalást sehol sem találtam, mert ez útját vágta volna a további tárgyalásoknak. Valószínű azt gondolták, hogy ezeket a nehézségeket a Közoktatásügyi Minisztériumnál utólag meg tudják szüntetni. Ideiktatom az egész ügyiratot.

„A romániai kegyes tanítórend főnöke és a Csanádi Róm. Kat. Egyházmegye romániai részének egyházi főhatósága a mai napon tárgyalásokat folytatott a temesvári piarista főgimnázium felekezeti jellegének megszerzése ügyében. A tárgyalás folyamán megállapodás történt a püspöki főhatóság elfogadásáról a kegyesrendi rendház és főgimnáziumnak a püspökségre való átírásáról, a szerzetesi állapot megmaradásáról az alábbi fenntartásokkal:

Mindezen megállapodások a miniszter feltételeinek megfelelően történtek, amelyekhez a felekezeti jelleg megadását kötötte. A püspökség és a rend között kötendő végleges szerződésben lesznek a rend részéről szükséges fenntartások, biztosítékok megállapítva. Úgymint mutáció, parallel-osztályok felállítása stb. stb.

Az idehelyezett tanárok elfogadása, a számadások tudomásulvétele, elszámolások, különféle jelentések; tanügyi újításokat a püspök a rendfőnök nélkül nem hozhat be; az iskolalátogatások ügy, jegyzőkönyv, tandíj, fegyelmi ügyek a rendfőnök hatáskörébe tartoznak, még a világi tanároké is; az iskola címe.

A püspök és az állam ránk vonatkozó megállapodásokat a rendfőnök nélkül nem köthet.

Ha a rend temesvári épületei a püspöki egyházmegyére telekkönyvileg átíratnak, az átírás költségeit az egyházmegye viseli. Ezen átírással kapcsolatban a következő biztosítékot kérjük: a vagyon átruházása csak az állam kívánságára történik, és ez csak formai. A tulajdonjog továbbra is a rendé. Amikor a rend akarja, visszairhatja a nevére. Ezen fontos okmányok felterjesztendők a Szentszékhez és a rendi

generálátushoz. Ha a romániai piarista rend megszűnik, a rend a püspökséggel szemben kártalanítási igényel bír.

Ha a püspökség az intézet felekezeti jellegét (a magyar és német tagozattal) nem tudná kivívni, ezen megállapodások tárgytalanok. A püspökség anyailag a szükséges és lehetőség szerint segítse.

Szerzetesi jellegünket, mivoltunkat fel nem adhatjuk.

A világi tanerőket is a rend alkalmazza.

Mikor szűnhetik meg a szerződés?

Világi kérdésekben ki ítélkezik? (egyházi hatóság).

A püspök másik ilyen iskolát, ami iskolánk veszélyeztetésével itt nem nyit (illetőleg csak velünk). Ha a rend esetleg itt helyben akarna terjeszkedni, a püspök azt elősegíti. A püspök minden sérelmünket magáévá teszi és a magyar tagozat fennmaradását is elősegíti.

Timișoara, 1926. június 22-én Patay József s. k. rendfőnök, Brach József s. k., Mondik Pál s. k., Dr. Schweighoffer János s. k.¹¹

A temesvári Csanádi Püspöki Levéltárban az 1926. június 22-iki tárgyalásokra a következő feljegyzéseket találtam.

„A romániai kegyesrend főnöke s a Csanádi Róm. Kat. Egyházmegye romániai részének főhatósága a mai napon (1926. június 22.) tárgyalásokat folytatott a temesvári piarista főgimnázium felekezeti jellegének megszerzése ügyében. A tárgyalás során megállapodás történt a püspöki joghatóság elfogadásáról, a kegyesrendi rendháznak s a főgimnáziumnak a püspökségre való átírásáról, a szerzetesi állapot megmaradásáról az alábbi fenntartásokkal.” Zárójelbe téve ezen sorok: „Mindezen megállapodások a miniszter felvételeinek megfelelően történtek, amelyekhez a felekezeti jelleg megadását kötötte.”¹² Ezekből az következik, hogy a miniszter feltételeit a püspökség nem közölte a rendfőnökséggel.

A III. sz. okiratot a közoktatási miniszter a temesvári piarista intézet igazgatójától s tanári testületétől kívánta. A tanári testület a két legidősebb rendtaggal, Mondik Pállal és Schweighoffer Jánossal képviseltetett. Ez is elkészült, s az utókor számára szintén ideiktatom.

„Püspöki róm. kat. líceum Temesvárt. No. 131/1926.

Nyilatkozat.

Alulírottak Brach József, dr. Schweighoffer János és Mondik Pál, a temesvári püspöki róm. kat. líceum (a volt róm. kat. piarista líceum) tantestületének igazgatója, illetve megbízottai saját nevükben és a fent nevezett tanári testület nevében – ideértve úgy a papi, mint a világi személyeket is – és a romániai kegyesrendi piarista rendfőnöknek tudomásával és beleegyezésével s a római Szentszék (Sacra Congregazione dei Religiosi) 1438/1925. sz. a. kelt autorizációja alapján, ezennel kijelentjük a következőket:

A jelen és a jövőbeni temesvári püspöki róm. kat. líceum tantestülete a róm. kat. püspökségi iskolai fennhatóságának alá van vetve, és marad is alávetve, és a tantestület tagjai, úgy a papok, mint a világiak mindig alá fogják magukat vetni iskolai dolgokban a püspök rendeleteinek, úgyhogy a püspök a maga részéről teljes felelőséget

¹¹ Decretum (1926. június 22.) Temesvári Csanádi Püspöki Levéltár és *Historia Domus Temesvariensis Sch. P. 1932*,

¹² Decretum (1926. június 22.) Temesvári Csanádi Püspöki Levéltár és *Historia Domus Temesvariensis Sch. P. 1932*,

vállalhat az ország kormányával szemben a mi iskolai tevékenységünkért, amely hazánk és az ország törvényeivel megegyezésben fog lenni.

Temesvárt, 1926. június 22.

A tantestületnek nevében Brach József igazgató, s. k. Mondik Pál tanár s. k., Schweighoffer János dr. tanár s. k. Patay József dr. s. k. a romániai kegyesrend főnöke, Fiedler István, a temesvári róm. kat. püspök vikáriusa s. k. P. H.”

Ezen utolsó okirat már előlegezi a püspöki róm. kat. líceumot, jóllehet a rendfőnöki II. sz. ügyirat szerint az intézet neve majd csak a miniszteri jóváhagyás után nyer majd megállapítást.

A püspök és a piarista rend között folyó tanácskozások nemcsak kiszivárogtak a külvilágba, jóllehet addig, míg a miniszter a temesvári intézet felekezeti jellegét a püspöki joghatóság elfogadásával jóvá nem hagyta, a legnagyobb titoktartásba kellett volna az egész ügyet őrizni, hanem már 1926. június 25-én valaki, aki a tanácskozáson részt vett, az újságban közzétette.¹³ Az egész cikk azt mutatja, hogy a cikkíró teljesen tájékozott volt a helyzetről és mivel párhuzamos osztályok bevezetését a németek keresztény kat. nevelés és papképzés szempontjából, mint a németek kívánságának teljesítéseképpen említi, valószínűleg látszik, hogy a püspökség elhirtelenkedve a dolgot, mint azt Rómába a Szentszékhez 1927. október 10-én a piarista rendfőnök részéről felterjesztett folyamodás is igazolja, maga a Csanádi Püspökség tette közzé.

A jelzett cikkből csak a lényegesebb részeket emelem ki. A tanácskozást s a megállapodást döntő jelentőségűnek mondta. Hivatkozik az új iskolai törvényre, amely a piarista gimnáziumot nehéz helyzetbe hozta. A piarista rendfőnökség megtette a szükséges lépéseket, hogy a temesvári piarista főgimnázium püspöki joghatóság alá jusson. A német párhuzamos osztályok eszméje megvalósult, ami igen nagy jelentőségű a német kat. nevelés és papképzés szempontjából. Ez a kívánság a miniszternek is előterjesztett, aki ennek feltételül azt kötötte ki, hogy a temesvári piarista ház a csanádi egyházi főhatóság alatt álljon. Ennek a foganatosítása most bekövetkezett. Patay József piarista rendfőnök a tárgyalásokat a püspöki helynökkel megkezdette. A piaristák írásbeli nyilatkozással elismerték a püspöki fennhatóságot, amelyet a piarista rend főnöke, s a tanár testület megbízottai is aláírtak, tehát most már az intézet nem piarista, hanem róm. kat. főgimnázium. A piarista rend fenntartotta jogait és privilégiumait. A tanárokat a püspökség erősíti meg. A hivatalos nyilatkozat egy példányban Bukarestbe terjesztett fel, s ha a miniszter tudomásul veszi, úgy minden osztályba ismét a magyar tannyelv vezetetik be, s a következő 1926/1927. tanévben a német párhuzamos osztályok az I–VIII. osztályban felállítatnak. Ez utóbbi terv azonban valószínű csak fokozatosan valósítható meg.¹⁴

A nevezett lapnak ez a híradása feltűnést keltett nemcsak Temesvárt, ahol ez időben mindenki erről beszélt, hanem az egész megyében, úgyhogy a szócső egész Bukarestig elnyúlt, de amíg a magyar s német lapok tetszéssel és örömmel fogadták, nem így a román lapok s a román közvélemény.

A püspöki joghatóságból kifolyólag a Nădejdea,¹⁵ s bár a rendházat s a gim-

¹³ *Grosse Umwandlung in Piaristen Gimnasium*, Temesvarer Zeitung, 1926. június 25.

¹⁴ *Grosse Umwandlung in Piaristen Gimnasium*, i. m.

¹⁵ Lásd a Nădejdea 1926. augusztus 10-iki számát a piarista gimnáziumról.

náziumot a várossal kötött csereszerződés értelmében maga a Temesvár városa és közönsége telekkönyvezte reá a piarista rendre, a gimnázium s rendház jogviszonyait teljes tudatlansággal s gonoszsággal figyelmen kívül hagyva, állítani merészelte, hogy az intézet nem a piarista rendé, hanem vagy az államé vagy a városé, ezért ajánlja, hogy az állam vegye birtokába. Ez ellen a kisebbségi hírlapok állást foglaltak, s a telekkönyvre hivatkozva kijelentették, hogy a rendház s a gimnázium nem a város tulajdona.¹⁶

A román lapok s a román közönség hivatkozva a Magánoktatási törvény 37. §-ára, amely szerint a szerzetes intézetek tanítási nyelve a román, s a végrehajtási utasítás 49. §-ára, amely ellentétben a megállapodásokkal úgy szövegeztetett meg, hogy az elismert szerzetesrendek és iskolai kongregációk vezette magániskolák előadási nyelve a román.¹⁷ A törvény betartását, sőt a Temesvárt megjelenő román lap vétkéül tudta be a piarista rendnek, hogy a püspöki joghatóság alá helyezkedéssel az állam nyelvétől akar szabadulni az intézet, a Szentszék pedig azzal vádolta meg, hogy a román állam ügyeibe avatkozik.¹⁸

Voltak sokan, akik a Temesvarer Zeitungban 1926. június 25-én közzétett cikknek a korai nyilvánosságra hozatalnak tudták be, hogy a püspöki joghatóság kérdése testet nem öltött. Az bizonyos, hogy a román sajtó az említett cikk nyilvánosságra hozatala után kezdte meg támadásait a piarista intézet ellen, s a román közvélemény állást foglalt a püspöki joghatóság ellen. Hiába volt a piarista rendnek azon érvelése, hogy a magyar s a német osztályok mellett a román osztályokat is fenntartja, a román vezetők a magyar s német párhuzamosoktól éppúgy, mint a túlzó svábok, akik félték a magyar s német közeledéstől, s egy épületben lévén a tanítás elkerülhetetlennek tartották, hogy sváb fiúk magyar szót ne halljanak, s magyar fiúkkal ne érintkezzenek. Ezen kívül, mint nagyon, de nagyon fontos gátló körülmény gyanánt kell tekintenünk a román közoktatási kormány nézetét a temesvári piarista főgimnázium tanártestületének magyar szelleméről. Ettől annyira féltette a közoktatási miniszter a sváb ifjúságot, hogy a püspöki új róm. kat. német líceumban kikötötte, hogy benne piaristák nem taníthatnak.

A svábok részére ugyanis részint bánási sváb áldozatkészséggel, részint külföldi nagy német hathatós támogatással épült a német Tanulóotthon (Schülerheim), vagy más néven Banatia. Az 1922. április 22-én közzétett hirdetés szerint¹⁹ csak német iparosok s német építészek pályázhattak a berendezési és építészeti munkálatokra, s 1926. szeptember első vasárnapján Pacha Ágoston a már felemelt épületet nagy papi segédlettel felszentelte. Az internátuson kívül helyet foglal benne a német tanítóképző német elemi előkészítő osztállyal, s a német róm. kat. líceum. Az első német osztály megnyitását már 1926. augusztus 13-án engedélyezte a svábok közbenjárására Ion Petrovici közoktatásügyi miniszter, mivel volt már egy német állami intézet (a régi magyar főreál), s mivel éppen az 1926/1927. iskolaévben megadta az engedélyt a püspöki róm. kat. né-

¹⁶ *Angriffe gegen as Temesvarer Piaristen-Gimnasium*, Temesvarer Zeitung, 1926. augusztus 11.

¹⁷ BITAY Árpád, *A magánoktatási törvény végrehajtási utasítása, i. m.*, 18.

¹⁸ Nădejdea, 1926. szeptember 9.

¹⁹ Banater Deutsche Zeitung, 1925. április 22.

met líceum első osztályának megnyitásához, úgy gondolkodott, hogy a német-ség igényeit már úgyis kielégítette, s még egy harmadik német párhuzamosokkal bíró intézet román felfogás szerint túlságos terjeszkedés volna a német-ség részéről, amelyet a románság rovására nem tartott megengedhetőnek. A püspöki aula felfogása az volt, hogy a temesvári piarista főgimnázium felekezeti jellegének keresztülvitele azért nem sikerült, mert Negulescu közoktatási miniszter, aki a feltételeket aláírta, megbukott, s utódja az aláírt feltételekért már nem vállalt kezességet.

Jobban betekintve az ügyet mozgató indítékokba, meg kell állapítanunk, hogy a közoktatásügyi kormány politikai szempontból a német párhuzamosakkal kapcsolatban nem tartotta Temesvárt megengedhetőnek a temesvári piarista, vagy mondjuk püspöki intézetben a magyar előadási nyelvet, s a csanádi egyházi főhatóság 1926. június hó végi újabb kérelmére 1926. augusztus 20-iki kelettel 70128/1926. sz. a. adta meg az elutasító választ.²⁰ Ebben a leiratban a bukaresti Közoktatásügyi Minisztérium Magánoktatásügyi Egyetemes Igazgatósága az apostoli kormányzót értesíti, hogy felekezeti iskoláinak kérvényei a következő elintézést nyertek. Ennek I. pontja a temesvári piarista főgimnázium ügye. Ezen főgimnázium lévén úgy a múltban, mint a jelenben a miniszter vezetése alatt álló szerzetesiskola, a Magánoktatási törvény 37. §-ának rendelkezései szerint előadási nyelve a román, tehát az első három osztály romanizálása után, úgy amint eddig történt, az 1926/1927. tanévben a IV. osztály fog romanizáltatni, s a következő években egy-egy osztállyal több. A miniszter megengedi, hogy minden egyes osztályban az apa nyelven adassék elő a vallastan heti 2-2 órában és az anyanyelv heti 3-3, vagy 4-4 órában.²¹

Kräuter bányai képviselő még egyszer megpróbálta Petrovici minisztert döntésének megváltoztatására, de eredménytelenül. 1926. augusztus 28-án délelőtt a szászok s németek küldöttségével kihallgatáson jelent meg Kräuter Ferenc is a miniszternél, s az iskolaügyi tárgyalások során részletes adatokkal szolgálva a piarista gimnázium és a zárdaiskolák ügyéről, kérte a minisztert, változtassa meg álláspontját, s tekintse felekezetinek a zárdaiskolákat. Petrovici kijelentette, hogy nem tehet eleget kérésünknek. Kräuter kérelmét, hogy küldjön Temesvárra egy bizottságot az iskola helyzetének tanulmányozására, megígérte, kilátásba helyezte.²² Tudomásunk azonban nincs arról, hogy ez végre is hajtatott.

²⁰ A csanádi püspöki iskolaügyi iktatóban 550 Sch./1926. sz. a. található meg.

²¹ 1926. augusztus 30. sz, Temesvári csanádi püspöki levéltár.

²² *Nincs kegyelem a temesvári piarista főgimnáziumnak*, Keleti Újság, 1926. augusztus

XVI.
ÚJABB VITÁK A NÉMETEK ÉS A MAGYAROK KÖZÖTT
(1927–1929)

A püspökség és a németiség újabb lépéseket tesz a piarista gimnázium megszerzésére. Pacha Ágoston befolyása a Szentszékre. 1927. június 28-iki kelettel az 1843–925. sz. első dekrétum számának megújítása, vagyis a második szentszéki dekrétum. A piarista rendfőnök memoranduma a Szentszékhez 1927. október 10. A folyamodvány ügye a vatikáni államtitkárságnál. A határozat közlését a bukaresti nunciatúra 4433/1927. sz. a. február 4-én tudatja a temesvári püspökséggel. A Magyar Párt a temesvári piarista főgimnázium anyanyelvű oktatásáért. A temesvári piarista intézet ügye az erdélyi Magyar Párt 1926. október 12-iki és a gyergyószentmiklósi 1928. október 15-iki nagygyűlésen. A temesvári piarista főgimnázium ügye 1929. január 24-én Iuliu Maniu miniszterelnök elé terjesztetik. Az 1928/1929. tanév befejezése. Az utolsó magyar osztály az intézetben. A temesvári Magyar Párt zászlóbontása (1926–28). Viszálykodás a Magyar Párt s a Sváb–Német Népközösség között. Hírlapi harcok. Visszanémetesítés. A román közoktatási kormány az originea etnică-t követeli. A német-svábok vádaskodása. Párhuzam a német-svábok és a szászok közt. A magyarok és a svábok külön útja.

Az 1926/1927. tanévben a temesvári piarista főgimnáziumban a tanítás Petrovici közoktatási miniszter 70128/1926. sz. rendelete után ismét román nyelven folytatódott, ne gondoljuk azonban, hogy Pacha Ágoston s a köréje csoportosult németiség, mint politikai párt az ügyet befejezettnek tekintette volna. Pacha Ágoston abban az időszakban, amíg Rómában, mint generális asszisztens működtem, többször megfordult az örök városban. Mint a Csanádi Egyházmegye apostoli adminisztrátorának bizonyára több elintézni valója akadt. Nekem ezekről, valahányszor meglátogattam, nem nyilatkozott. Csak kíséretétől értesültem egy alkalommal, hogy Pacha Ágoston püspökké szentelése ügyében, mivel ez a svábság kat. hitéletének emelésére igen jó hatással lenne, s tekintélyét is emelné az egyházmegye papsága előtt, kíséretével több bíbornokot meglátogattak, s pártfogásukat kérték. A temesvári piarista gimnázium ügyéről nekem nem nyilatkozott, de egy alkalommal Kräuter Ferencsel a második dekrétumnak elutasítása után látogatást végzett Giuseppe del Buono piarista rendi helyettes generálisnál. Tények igazolják azonban, s ezek között ott van a kolozsvári piarista rendfőnöknek 1927. október 10-én a Szentszékhez intézett kérvénye, hogy Pacha Ágoston Rómában a piarista gimnázium püspöki joghatósága ügyében a Szentszéknel személyesen eljár, s kieszközölte az 1927. júniusi 28-iki kelettel ellátott, voltaképp pedig újból az 1438/1925. sz. második dekrétumot, amely a csanádi püspökséghez 1927. szeptember 16-án érkezett meg. Ennek teljes szövegét ideiktatom.

„Nuntiatura Apostolica in Romania. Ex Secretaria S. Congregationis De Religiosis N. 1438/1925.

Decretum.

Cum hic S. Congregationi Religiosorum Sodalium negotiis praepositae summopere cordi sit, ut scholae, quae in Regno Romaniae ab ordinibus, seu congregationibus religionis catholicis diviguntur, omnibus praesidiis muniantur, quae ad earum conferant incrementum, iisque favoribus frui queant, quos lex civilis nobilis illius nationis scholis episcopalibus tribuit, opportunum visum est, ut praedictae scholae in Romano regno a sodalibus Religiosis directae, sub dependentia atque autoritate Episcoporum, respectivi loci constituantur. Quapropter ad earundem scholarum bonum ac religionis incrementum in Romano regno promovendum, eadem S. Congregatio per praesens Decretum scholas catholicas, quascunque in ea regione existentes, quas viri religiosi aut religiosae mulieres cuiusvis ordinis seu congregationis dirigunt, sub dependentiam et auctoritatem Ordinariorum loci transferant et constituit, ita ut tamquam episcopales scholae haberi debeant, ut omnibus iuribus et privilegiis earundem episcopales scholae haberi debeant, ut omnibus iuribus et privilegiis earundem episcopalium scholarum potiri valeant. Comittitur itaque Reverendissimo Nuntio Apostolico in Regno Romano, ut praesens decretum publici iuris faciat, sive Reverendissimis Ordinariis locorum sive superioribus ordinum et congregationum religiosarum, quarum interest nec non communicet cum civili auctoritate ad effectus iuridicos ac civiles obtinendos.

Datum Romae ex Secretaris S. Congregationis Negotiis Religiosorum Sodalium praepositae die 28. Junii 1927.

O. Card. Laurenti-Praefectus. Vinc. La Puma Secretarius.

In fidem copiae Temesvarini, die 16. Septembris 1927. Dr. Josef Waltner director Off. Dioec.”¹

Ez a második szentszéki dekrétum már minden rendi kikötés, egyezmény, s a rendi privilégiumok biztosítása nélkül helyezte a temesvári intézetet püspöki joghatóság alá, s joghatályát azáltal is biztosítani akarta a román államban, hogy nyilvánosságra hozatalát is elrendelte. Szóval a Szentszék a rend megkérdezése nélkül a temesvári piarista intézet átadását a püspökség részére rendelte el, ami azt a veszélyt idézhette volna elő, hogy így, ha másképp nem volna lehetséges, a püspök tisztán a németységnek kisajátíthassa.

A sváb vezetők terjesztgetni kezdték, hogy mivel Temesvár s a környék lakossága legnagyobb részt német, tehát minden ellenszolgáltatás nélkül, kultúrjog alapján joguk van az intézethez, a tanári testületből csak egy-kettőt voltak hajlandók átvenni, akikben teljesen megbíztak. Semmi biztosítékot nem nyújtottak az alkalmazás nélkül maradó, németül előadni nem tudó piarista tanárok fenntartására, akik úgy az ő, mint az állam nézete szerint nem is megbízhatók. Mindegyre merészebbé váltak követeléseikkel, mivel úgy a püspök, mint a német vezérek érezték s tudták, hogy ezzel a román kormánynak is kedves dolgot cselekszenek. Most már egyenesen azt hangoztatták, hogy a piaristák menjenek Aradra, ott béreljenek maguknak lakást, s vegyék át az aradi román kat. magyar gimnázium vezetését, míg a temesvári piarista gimnázium német nyelvű tanítás számára szolgáljon, nem is gondolva már arra, hogy ezáltal Temesvárt a magyar ifjúságnak nem maradna intézete.

¹ Csanádi Püspöki Levéltár, Temesvár 1927. és *Historia Domus Temesvariensis Sch. P. 1932*,

A Szentszék második dekrétuma a piarista rend s a kolozsvári piarista rendfőnökség megkérdése nélkül készült, s miután 1927. szeptember hóban Temesvárra és Kolozsvárra a bukaresti nuncius útján megküldetett, a kolozsvári piarista rendfőnökség beható tanulmányozás és megfontolás tárgyává tette, s mivel az intézetre vonatkozó korlátlan püspöki joghatóság, amely a II. sz. szentszéki dekrétum után érvényesülhetett volna, úgy a magyarságra, mint a piarista rendre káros volt, a kolozsvári piarista rendfőnökség a szentszéki második, 1927. június 28-án kelt 1438/1925. sz. határozata ellen 1927. október hó 10-én nagyon alapos s az ügyre teljes világot vető, a veszélyeket nyíltan kitérő memorandummal fordult a Szentszékhez, amelyet sürgős betérjesztésre egyenesen nekem küldött meg, aki akkor Rómában mint generális asszisztens a piarista rend egyetemes érdekeit képviseltem.

A memorandum egyenesen a Szentatyához volt intézve s elintézésének módja éppen az abban kifejezésre jutott püspöki s rendi, magyar s német érdekek ellentétessége miatt sok gondot okozott. Fokozta még ezt az a rendi körülmény, hogy ez időben semmi rendi ügyet a piarista rend vizitátora, Lucas Hermenagildo Pasetto címzetes püspök nélkül nem lehetett sehová betérjeszteni. Meg kellett tehát kerülnöm Pasettot, mert e nélkül, éppen mivel a folyamodás a temesvári apostoli adminisztrátort eljárásban s a II. sz. szentszéki dekrétum kieszközlést módjában erősen érintette, nem remélhettem még a betérjesztést sem.

A memorandumot előzetesen elvittem Serédi Jusztiniánhoz, aki ekkor Rómában a vatikáni államtitkárságnál s a vatikáni magyar követségnél, mint tanácsos működött, s reméltem, hogy nála megértésre találok. Miután Serédi ezt áttanulmányozta, a rendi helyettes generális útján Pasettohoz, a piarista rend vizitátorához terjesztettem be, akit Mailáth Gusztáv Károly útján is – aki éppen akkor Rómában időzött, s a memorandumról már előzetesen tudomása volt s tanácsomra személyesen felkereste Pasettot – meggyőztem arról, hogy a memorandum betérjesztésére sürgető szükség van. Pasetto Mailáth látogatása és személyes sürgetésem után egyenesen nem terjesztette a memorandumot a Szentszékhez, hanem visszaküldte a rendi generálishoz azzal az utasítással, hogy én terjesszem be a Szentszékhez. Serédi Jusztinián tanácsára azonban nem a Szentszékhez, hanem a vatikáni államtitkársághoz terjesztettem be.

A kolozsvári piarista rendfőnök memorandumából csak a főbb részeket ismertetem.²

A piarista rendfőnökség felterjesztésében hivatkozik a Szentszék második dekrétumára, amelyről meggyőződése az, hogy a piarista rend javára adatott ki. Ez a dekrétum a rendfőnökség szerint egyrészt oltalmat nyújt a kisebbségeknek az állami erőszakos törvények ellen, másrészt azonban a püspöki korlátlan joghatóság alá helyezés a püspöktől függő iskolákra igen sok veszélyt rejt magába. A csanádi püspökség hívei ugyanis nagyobb részt német nemzetiségűek s ebben van a veszély. A csanádi püspök már a román uralom kezdetétől rajta volt, hogy intézetünkben német tagozat állítassék, s amennyire tőlünk függött, ezen szándéknak eleget is akartunk tenni, de csak azon feltétel alatt, ha az állam iskoláinkban a püspöki főhatóság alá helyezéssel

² Memorandum (1927. október 10.) Róm. generálisi és budapesti központi rendi levéltár.

magyar tagozatot, magyar tanítási nyelvet is engedélyez. Ily értelemben szólt az 1438/1925-iki szentszéki első dekrétum, amely a piarista rend jogait s privilégiumait továbbá is fenntartotta. Az egyezség a püspök és a rend között csak arra az esetre szólt, ha a püspök a német tanítással együtt a magyart is kieszközli a kormánytól. Sajnos, ez nem sikerült. Ez a második dekrétum a püspök joghatóságát nem korlátozza, s így az elsővel ellentétben a magyarok s a piarista rend jogait a németiséggel szemben sem biztosítja, sem sértetlenné nem teszi. Ezen második dekrétum alapján a püspök a szerzetesi iskolákat minden feltétel és megszorítás nélkül követelheti és ki-sajátíthatja.

A jelen esetben a püspökség és a rend között nem egyszerű joghatóságról van szó, mert ha csak erről volna szó, bizonyára a csanádi püspök a Szentszék célján és álláspontján túl semmit sem követelne. A kormány beleegyezését arra a püspök kieszközölheti, hogy a temesvári piarista intézet minden feltétel s egyezség nélkül püspöki joghatóság alá helyeztessék, s megengedjük, hogy püspök a magyar tanítás engedélyét is kérni fogja a kormánytól, de remény arra nincs, hogy ezt a közoktatási miniszter engedélyezze. Ez esetben az intézet nemcsak a magyar ifjúságra s a magyar kultúrára nézve vesz el, hanem mireánk, piaristákra is.

Két évvel ezelőtt az új kat. német liceumot (Banatia) a miniszter azon feltétel alatt engedélyezte a püspöknek, hogy abban a piaristák nem taníthatnak, ha tehát a kormány továbbra is így gondolkodik a piaristákról, akkor – ami ugyan alig hihető – a püspök inkább minket akar elveszíteni, mint intézetünket. Ezt igazolja az a körülmény, hogy a püspök a megengedett mértéken túl a német párt tekintélyétől s törekvéseitől függ. Ezt igazolja eljárási módja intézetünkkel szemben, mert míg a püspök 1925-ben a velünk folytatott tárgyalások alapján kereste meg a Szentszékét, most a mi tudtunk nélkül kérelmezte ezt a második dekrétumot a Szentszékétől. Rómában ezt a dekrétumot egyetlen más püspök sem kérelmezte, mivel ez új jogviszonyt csak egyedül a Csanádi Egyházmegyében teremt, a többi egyházmegyében nem. A püspök minden feltétel, minden megegyezés nélkül akarja megszerezni intézetünket, s minden feltételt, minden tárgyalást, amelynek alapján a püspökkel megegyezhetnék, teljesen elutasít.

Ezek után, ha már a jelenlegi püspök személye is aggodalomra ad alkalmat, mit várhatunk utódaitól, akik nemzeti érzésükre esetleg még kevésbé lesznek mérsékeltek, vagy talán erőszakosabbak is találtnak közöttük.

Nehezen határoztuk el magunkat, hogy a Szentszékhez forduljunk, de tettük ezt azért, mert meg voltunk győződve, hogy ha Szentszék ezen második dekrétummal is iskoláinkat a román állam erőszakossága ellen akarta megvédeni s jogainktól minket nem akart megfosztani. Miért is a Szentszékétől legmélyebb tisztelettel s fiúi hódolattal kérjük: 1. hogy a Szentszék ezen II. sz. dekrétumát helyezze hatályon kívül. 2. Kérjük nyilváníttassék ki, hogy a második dekrétumban a püspökök számára biztosított joghatóság a szerzetesi intézetekkel szemben csak az adminisztrációra szorítkozik, s nem rendelhet el semmit ezen püspöki joghatóságánál fogva sem a rend életében, sem a rend iskoláiban (legkevésbé rendelheti el tehát az új német tagozatot, csak a renddel kötött törvényes egyezség útján), s a jogokkal a kötelezettségeket s terheket is szükséges átvennie. 3. A Szentszéknek kérjük, méltóztassék kinyilvánítani, hogy ez a második általános érvényű dekrétum is csak akkor bír érvénnyel, amikor a román kormány azt az óhajtanó céllal s jogerővel elfogadja.

Folyamodásunk nemcsak a miénk, hanem az egész romániai magyar közvéleményé, amely úgy a temesvári intézetünk, mint minden magyar sorsát aggódó lélekkel kíséri. Fájdalommal tölt el bennünket, hogy a temesvári piarista intézetben a nehéz román nyelven kénytelenítettünk tanítani, mégis ebbe már belenyugodott a magyarság, mivel erre a jogtalanságra az államhatalom kényszerített bennünket, s reméljük,

hogy azt, amit igazságtalanul elvettek tőlünk, idővel visszaszerezhetjük. Ifjúságunkra fontos, hogy megtanulja a román nyelvet, de ezt úgy, hogy lélekben kat. és magyar maradjon. Ezt a jellegét jelenleg a magyar ifjúság temesvári intézetünkben a legjobban megkapja. Az intézet a mi nemzetünkre abban az esetben elvész, ha pusztán csak német nyelven kénytelenítettünk tanítani, s abból a magyar ifjúság kizáratik, vagy a német tagozat mellett megmaradna a román tagozat a magyar nélkül, úgy a magyar nemzet saját iskolájában, nemzeti érzelmében látná magát megalázva, s ezért joggal vádolhatná a Szentszékét, aki ezen dekrétum által ezt lehetővé tette, s minket az anynyi sok bajtól sújtott magyarokat elhagyna. Erre azonban hisszük, nem kerül sor. Bizalmunk szilárd az igazság erején. Rendíthetetlen bizalmunk van a Szentatyában, akit tetteiben a bölcsesség, az igazság és a szeretet vezérel, s rendeletei által legkisebb fiainak sem enged jogtalanságot.

Serédi Jusztinián, a vatikáni államtitkárság tanácsosa nekem az ügy elintéséről csak annyit mondott, hogy ilyen természeti ügyeket a Vatikán a nunciatúrák útján diplomáciai úton végzi el. Később értesültem, hogy a magyar ifjúságot s a magyar népet, mint híveit is, a Szentatya Pacha Ágoston figyelmébe s egyenlő elbánás módjába ajánlotta, majd midőn Rómából betegségem miatt Temesvárra visszatérve, 1932-ben az intézet történetére vonatkozó okmányokat s adatokat gyűjtöttem össze, reálaltam a kolozsvári piarista rendfőnökség részéről a Szentszékhez intézet folyamodásának hivatalos elintézési okmányára is, amelyről nekem Rómában tudomásom se volt. Ezt a vatikáni államtitkárság a Szentszék útján küldötte meg olasz nyelven Pasettonak, aki ezután a bukaresti nunciatúra útján 4433/1927. február 4. sz. a. küldötte meg ugyancsak olasz nyelven Pacha Ágostonnak, mint csanádi egyházmegyei főhatóságnak, s tudtára adta, hogy a piarista rend érdekeinek hathatósabb védelme szempontjából a Szentszéknek az az óhaja, hogy az apostoli adminisztrátor a piarista rend házáat illetőleg a piarista rendfőnökkel egyezzen meg ezen javaslat alapján. Mivel jelenleg nem forog fenn ok arra nézve, hogy a román kormány birtokába akarná venni a piarista telekkönyvezett intézetet, a Szentszék dekrétumával nem időszerű ezt biztosítani, már azért sem, mivel a román kormány a Szentszék beavatkozásának tekintené Románia belügyeibe, s ez ellenséges érzületet váltana ki. Az első dekrétum végrehajtását is a román kormány akadályozta meg, s ítélező tiszteletlen újságcikkek a Szentszékét azzal vádolták meg, hogy az állami iskolaügybe beavatkozik. Bizonyos tehát, hogy egy második dekrétum sem szolgálna jó célt, s megtorlásul magának a piarista háznak birtokba vételét eredményezhetné. Célszerűbbnek látszik, tehát – mondja – engedje meg Eminenciád, ha maguk a temesvári piaristák alkalmas időben s módon, a körülmények szerint törvényes módon engedik át házukat tulajdonjog fenntartásával a püspököknek. A rendi jogok fenn fognak maradni, s erről az átengedésnél a püspök a rendnek írott nyilatkozatot fog adni.

Az átadásra sor nem került, mert ezek után a piarista rendfőnökség úgy döntött, hogy maradjon meg az intézet elsősorban a magyar tanulók részére a román tanítási nyelvvel, s magyar tanítási nyelven a hittannal, s magyar nyelvvel s magyar irodalommal, amelyhez később a román közoktatási kormány magyar nyelven a Mária kongregációt s ünnepéyleit engedélyezte, úgyszintén a cserkészetet. Magyar maradt a templomi istentisztelet, az egyházi ének, a tanulók iskolai társalgása mindenkinek az anyanyelvén, s így a magyar szó nem némult

el a piarista iskolában.

Román lévén az előadási nyelv, a tanulók újból vallás és nemzeti különbség nélkül iratkozhattak be az intézetbe, a fenntartás könnyebbé vált.

Pacha Ágoston ezen tervével nagyot nőtt a román kormány s a túlzó svábok szemében, míg ellenben a magyarok bizalma benne megrendült. A helyzet a magyarság s a némettség között kiélesedett. A némettség nem tudta elfeledni a piarista főgimnáziumnak a némettség részére történt elveszését, s a német lapok évek után is vissza-visszatértek erre a kényes kérdésre tudatlanul, lelkiismeretlenül, rossz akaratúlag a magyarságot s képviselőjét, a temesvári Magyar Pártot vádolták meg azzal, hogy megakadályozta a temesvári piarista főgimnáziumban a német párhuzamos osztályok létesítését.³

A levéltári okmányok az ellenkezőt bizonyítanak. A németek egyszerre két helyen sokat akartak markolni, s a román kormány részéről a cél letörésének ez is egyik oka volt. A magyarok még ebben a nehéz időben is testvéreiknek tekintették a németeket, és sem a piarista renden, sem a magyarságon nem múlt, hogy a némettség tervezett iskolaügyi igényei a temesvári piarista intézetre nézve kielégítést nem nyertek.

A temesvári s vele együtt az egész bánzági magyarság, különösen pedig ennek képviselője, a Temes–Torontáli Magyar Párt, a legnagyobb figyelemmel kísérte a piarista intézet ügyét, s felekezeti jellege kivívása érdekében minden lehető elkövetett. Amint értesülést szerzett részint a hírlapok, részint a kiszivárgások útján intézetünkben a párhuzamos magyar s német osztályok bevezetésének tervéről, hivatalos közlönye, a Déli Hírlap útján, mint nagy eseményt tudatta a közönséggel. Örömmel vette tudomásul, hogy szeptembertől kezdve magyar tanítás lesz a piaristáknál,⁴ s magyar és német tagozatot létesítenek. Lelkesedve írja, hogy ez iránt már megtették a kellő lépéseket Bukarestben és a közoktatási kormányznál. A Magyar Párt reméli, hogy eljárásának sikere lesz,⁵ de már három hét múlva nagy levertséggel teszik közzé, hogy nem lesz magyar tagozat a piaristáknál, s hiába jártak közbe a közoktatási miniszternél a magyarság s a svábság képviselői. Döntött Ion Petrovici miniszter, s a jövőre nézve is a már előbb elrendelt tanítási rendszer tartatik fenn.⁶ A beiratkozásokkal kapcsolatban a közhangulat fájdalmas magyar érzelmének kifejezését tolmácsolta. „Gyász borítja – tudatja – a magyarság lelkét, mert a Bánát egyetlen magyar iskolája elveszett. Elveszett abban az értelemben, hogy abban az intézetben, amelyben apái tanultak, nem tanulhat többé anyanyelvén.”⁷

A temesvári piarista intézet anyanyelvű tanításának ügye a miniszter döntése után is, bár a román sajtó a törvényre való hivatkozással megütközést keltő hangon több ízben állást foglalt ellene, a szülőket s a nagy társadalmat, elsősorban pedig úgy a temesvári Magyar Pártot, mint az Országos Magyar Pártot állandóan foglalkoztatta. A Magyar Párt az Averescu-párttal az 1926. évi tavaszi választásokra politikai paktumot kötött, amelynek legnagyobb részét az

³ A *paktumról*, Banater Zeitung, 1931. május és Temesvári Hírlap, 1931. május 28.

⁴ Temesvári Déli Hírlap, 1926. június 30.

⁵ Temesvári Déli Hírlap, 1926. július 26.

⁶ Temesvári Déli Hírlap, 1926. augusztus 16.

⁷ Temesvári Déli Hírlap, 1926. szeptember 15.

Angheliescu-féle tanügyi politika által okozott iskolai sérelmek orvoslásának ígérete alkotta. Ezek között foglalt helyet intézetünk anyanyelvű tanításának ügye is, azon határozott kikötéssel: vagy elismerik a piarista gimnázium felekezeti jellegét, vagy nem szavaznak a kormány listájára. A választásokon ugyan győzött az Averescu-párt, de a kormány adott szavát nem váltotta be, s a tanügyi sérelmeket nem orvosolta. A temesvári közgyűlésen Veterányi Viktor ügyvezető elnök hosszabb indokolással külön javaslatot terjesztett elő, hogy az Országos Magyar Párt vezetősége, valamint annak parlamenti csoportja tegye magáévá a Bánság egyetlen magyar iskolájának ügyét, s hasson oda, hogy az eredetileg is róm. kat. temesvári piarista főgimnázium felekezetinek ismertessék el, s az előadási nyelvet az iskola fenntartója állapítsa meg.⁸ A Magyar Párt Temes–torontáli tagozata megbízásából Veterányi Viktor intézetünk sérelmét az egész erdélyi magyarság sérelmévé téve, a gyergyószentmiklósi nagygyűlés elé terjesztette, s megkérte Sándor Józsefet, a közművelődési osztály elnökét, hogy mint szenátor a kormánynál is tegye meg a szükséges lépéseket.⁹ Sándor József a nagygyűlésen kijelentette, hogy a magyarság többi kulturális sérelmével együtt a temesvári piarista gimnázium ügyét is magáévá téve, érdekében küzdeni fog.¹⁰

A temesvári Magyar Párt belvárosi tagozata választmányi ülésében foglalkozott intézetünk ügyével, s azon szempontból vezéreltetve, hogy mindent el kell követni a magyarságnak ebben az iskolában a magyar nyelv régi jogaiba való visszahelyezésére, Ungár Adolf kijelentette, hogy a temesvári Magyar Párt memorandumot dolgozott ki, s azt a kolozsvári központhoz, valamint a parlamenti csoport tagjaihoz eljuttatta.¹¹ A memorandumra a temesvári Magyar Párt úgy látszik semmi választ nem kapott, mert 1927. november 10-én a központi intézőbizottság ülésén, az intézet felekezeti jellegének elismertetése ügyében Veterányi Viktor az intézőbizottságot felkérte, hogy a magyar és német parlamenti csoport együttesen járjon el a kormánynál intézetünk felekezeti jellege érdekében.¹²

A magyarság 1928. október 15-én tartott székelyudvarhelyi nagygyűlésén a Bánság kulturális sérelmei között Veterányi Viktor ügyvezető elnök ismét felhívta a figyelmet arra, hogy a temesvári piarista gimnázium legfelsőbb osztályában (lévén ez akkor a VII. osztály, mert az 1928/1929. tanévtől az intézetek már csak hétosztályosok) ebben a tanévben tanítanak utoljára magyarul, mert a többi osztályt már romanizálták, s azokban a tanulók anyanyelvén csak a magyart s a hittant tanítják. Kérte, hogy a magyar parlamenti csoport eszközölje ki a kormánynál a piarista gimnáziumnak püspöki fennhatóság alá helyezését, amelynek azután joga legyen a tannyelvet megállapítani.¹³

A Maniu-kormány uralomra jutását (1928. december) a katolikusok kedvezőbb időszaknak tartották sérelmeik orvoslására, miért is Mailáth erdélyi püs-

⁸ Temesvári Déli Hírlap, 1926. augusztus 26.

⁹ Temesvári Déli Hírlap, 1926. október 10.

¹⁰ Temesvári Déli Hírlap, 1926. október 13.

¹¹ Temesvári Déli Hírlap, 1926. október 10.

¹² Temesvári Déli Hírlap, 1927. november 12.

¹³ Temesvári Déli Hírlap, 1928. október 15.

pök vezetésével az összes egyházmegyéből küldött bizottságok, egyháziak és világiak jelentek meg Maniu miniszterelnök előtt 1929. január 24-én az erdélyi s a bánági kat. képviselőtársaságban. Mailáth az államsegély ügye után részletesen foglalkozott az aradi róm. kat. és a temesvári piarista főgimnázium ügyével. A temesvári piarista főgimnáziummal – mondotta – az a jogtalanság történt, hogy minden feltétel ellenére felekezeti jellegét nem ismerték el, csak azért, hogy elrománosítása lehetővé váljon. Maniu megígérte, hogy az aradi s a temesvári főgimnázium ügyét tanulmányozni fogja, s ismerve Costachescu közoktatási miniszter igazságszeretetét – mondta – biztosra veszi, hogy a kérdés kedvező elintézésre nyer.¹⁴ (A temesvári püspöki iroda közlése szerint ebben a küldöttségben közbejött akadályozó körülmények miatt sem Pacha Ágoston, sem megbízottai nem vettek részt.)¹⁵

A Maniu-kormány az egész magyar felekezeti oktatás részére huszonöt millió államsegélyt kiutaltványozott,¹⁶ de sem az aradi kat., sem a temesvári piarista gimnázium sérelmeit nem orvosolta.

Szomorú esemény volt a piarista intézetre nézve az 1928/1929. tanévnek a befejezése, amidőn az utolsó magyar osztály tartotta *Te Deum*-át. A tanári testület, a tanuló ifjúság évről évre remélt, s várta a változást. Várta azt az időt, amidőn újból anyanyelvén sajátíthatja el az életfeladata végzéséhez megkívántató ismereteket, tudta, hogy a piarista rend s a tanári testület minden lehetőséget elkövetett a magyar tanítás érdekében, s lesújtva, reményeiben csalatkozva, mivel a román tanítási nyelv erőszakos elrendelésétől kezdve változatlanul telt el egyik év a másik után, fejezte be az 1928/1929. tanévet. Ennek a szomorú közérzésnek adott kifejezést egy egykori figyelő, aki megjelenve templomunkban a tanév befejezésekor tartani szokott istentiszteleten, a tanulókról s a tanárokról ezen jellemzést adja.

„Az idén érettségizett piarista hetedikesek lehorgaszott fejjel álltak a hálaadó istentisztelet után a templomban, azután csüggedten hagyták el az Istennek szentelt hajlékot. A tanárok pedig szomorúan néztek utánuk és soknak könnybe lábadt a szeme, mert az a huszonöt tanuló végzett utoljára magyar osztályt a piarista főgimnáziumban, amelynek falai között sok ezer diákot tanítottak becsületre, emberszeretetre, istenfélelemre. Ebből az intézetből számtalan oly férfiú került ki, aki ma jó román és kitűnő hazafi volt, mert a piarista tanárok nem kutatták, hogy ki milyen nemzetiségű, hanem a tehetséget, a szorgalmat keresték az emberben. Most beteljesedett azoknak vágya, akiknek szemében szálfák voltak az egyetlen bánági magyar főgimnázium.”¹⁷

A Magyar Pártnak s kiválóképpen belvárosi tagozatának intézetünk anyanyelvű oktatása érdekében kifejtett fáradozása s közbenjárása, a Magyar Párt temesvári s bánági zászlóbontásának legszebb idejére (1926–1928) esnek. Temesvárt ezen időszakban városrészek szerint szervezik a Magyar Pártot, s tagozatai a vidéken is gyors egymás után létesülnek úgy, hogy a temesvári Magyar Párt kibontott zászlója alatt egyesült Temes–torontáli magyarság tekintélyes s

¹⁴ Temesvári Déli Hírlap, 1929. január 25.

¹⁵ Temesvári Déli Hírlap, 1929. január 27.

¹⁶ *Erdélyi Magyar Évkönyv* 1918/1929, i. m., 83.

¹⁷ Temesvári Déli Hírlap, 1929. július 12.

jelentékeny erőt képviselt.¹⁸

A Magyar Párt munkáját hathatósan támogatta az 1926. március 24-én megalakult Magyar Nőegylet és az 1926. november 24-én szervezett Leányegylet. Ez a két egyesület társadalmi téren igen sokat tett a magyarságnak. Intézetünk igen sok szegény sorsú tanulóját segítette a Nőegylet nemes lelkű, fáradhatatlan elnöknője, Bogma Miklósné anyagi támogatással.

A Temes–torontáli Magyar Párt napról-napra, évről-évre erősödött úgy, hogy a kisebbségi sorsra jutott magyarság társadalmi, kulturális s gazdasági tömörülésére, s védelmére 1927. február 15-én megtartotta a létesítendő Magyar Ház alakuló gyűlését is. Ekkor még a zsidóság legnagyobb részben magyarnak vallotta magát, s az 1926 októberében Temesvárt tartott gyűlésen tiltakozott a román tanítási nyelv erőszakolása ellen. Arra nézve, hogy a temesvári zsidóság legalább 90%-ban magyar nemzetiségű volt, bizonyítják a temesvári zsidó líceum 1921/1922. tanév végén kiadott értesítőjének statisztikai kimutatása, amely szerint a zsidó líceum középiskolájában járt 418 tanulóból 363 volt zsidó, tehát 95.6%. A statisztikai adatok szerint valamennyi magyar nemzetiségűnek vallotta magát.¹⁹ Ezt igazolják Erdély zsidó líceumának értesítői is, és mégis a román közoktatási kormány erőszakosan, törvénnyel a zsidó tanulókat mind román nemzetiségűnek vagy zsidónak rendelve el, előadási nyelvül vagy a román, vagy a zsidót írta elő. Intézkedése nagy jogtalanság és igazságtalanság volt, mert az utódállamokon kívül nincs még egy olyan ország, ahol az illető állam nemzetiségétől elütőleg, más nemzetiségű zsidóknak nem volna szabad létezniük, mint aminő országokban élnek. A nemzetiség független a vallástól, s ezt senkire sem lehet reáerőszakolni, különösen nem lehet azokra, akiknél már a háború előtt kialakult egy bizonyos nemzetiségi jelleg. A románságnak ezzel az erőszakoskodásával s törvénytelen eljárásával nem volt más célja, mint a zsidóságot kiszakítani a magyarság kulturális és gazdasági életéből. Eret vágni a magyarság testén és számát kevesebbíteni. A temesvári zsidóság lelkesen támogatta a Magyar Ház eszméjét, s áldozatokkal járult hozzá a Magyar Ház létesítésére gyűjtött alapoz. A rég erőszakolt tanügyi rendeletekkel azonban a kormány részéről románnak vagy zsidónak nyilvánítva, a nyomasztó politikai s gazdasági viszonyok hatása alatt évről-évre erősebben elszakított a magyarságtól úgy, hogy 1932-ben, amint sajnos tapasztaltam, a temesvári zsidóságnak már alig egy tizede vallotta magát magyarnak, míg a legnagyobb része cionista alapon szervezkedett.

A Magyar Párt erősödését nem jó szemmel nézte a Sváb Népközösség Pártja, különösen pedig hivatalos orgánuma, a *Banater Deutsche Zeitung*, s minden alkalmat felhasznált, hogy a magyarságot a németiségtől elidegenítse, s éket verve közéjük, egymástól eltávolítsa. A magyar sajtót azzal vádolta, hogy a sváb többség uralmával szemben a kisebbségi Magyar Párt uralmát akarja bevezetni. Ehhez az irányzathoz az alapot a román kormány teremtette meg azzal, hogy a népszámláláshoz az adatokat az *originea etnică* alapján önkényesen írta össze, s a közoktatási miniszter a tanulók nemzetiségének megállapításánál nem a szülő bevallását tekintette irányadónak, hanem a felsőbb tanügyi hatóságok a közok-

¹⁸ Magyar Ház évkönyve, i. m., 79.

¹⁹ A temesvári zsidó líceum értesítője az 1921/1922. tanévről, 40.

tatási miniszteri rendeletek s utasítások folytán azon tanulókat, akiknek neve románosan vagy németesen hangzott, erőszakkal eltávolították a kisebbségi magyar iskolákból. Angheliescu után Petrovici közoktatási miniszter 98405/1926. sz. rendeletével úgy intézkedett, hogy a szülők gyermekeik anyanyelvét illető nyilatkozatai egymagukban nem vehetők figyelembe, hanem azok szigorú átvizsgálás alá vettessenek. Így lettek a Kozmák, Vajdák, Máték s a többi magyar ifjak román származásúak.

A visszazomanítás és visszanémetesítés nem számolt a hosszú történeti fejlődéssel, a csekély számú tanulóval rendelkező állami népiskolák benépesítése, a magyarság számának csökkentése volt a politikai szempontok mellett az irányadó. A visszanémetesítés Temesvárt is gyakorlatba vététt, Romulus Frates tanfelügyelő az 1926. év áprilisában a róm. kat. magyar elemi iskola igazgatóságát szigorúan figyelmeztette, hogy a tanulók névsorának átvizsgálása után a tanulók több mint a fele nem magyar nemzetiségű, ez pedig törvényellenes állapot.²⁰ A nemzetiség megállapításában az anyanyelv és a szülő bevallásának döntő szerepét tehát teljesen mellőzték, s így az egyes iskolába belekényszerített gyermekek a legképtelenebb, s a legsajnálatosabb helyzetbe kerültek.

A kormány visszanémetesítő irányzatát a túlzott német svábok nemcsak helyesnek ítélték, hanem a bánági svábok erre egyenesen eszközül kínálkoztak fel. Különbféle propagandákkal a szatmári magyarrá lett sváb községekre vetették magukat, s visszanémetesítésükkel számukat növelni törekedtek. Ezt az eljárást, Temesvárt a történeti fejlődés folytán német nevű magyar polgároknál is tervbe vették, de azokra a magyarokra nem gondoltak, akik ugyancsak a történeti fejlődés folytán a bánági sváb községekben (pl. Bakóvárt stb.) németekké lettek, vagy a franciákra, olaszokra, szlovákokra, akik beleolvadtak a németiségbe.

Svábok hirdették, hogy magyarok halásznak közöttük. Megengedjük, hogy a szervezésnél kölcsönösen felszólítások is történhettek, azonban ez nem lehet irányadó a nemzetiség elbírálására, valamint nem fogadható el azon elv sem, hogy mindenki térjen vissza abba a nemzetbe, amelyből apái elindultak.

Hivatalos lapjuk, a Banater Deutsche Zeitung s a vezérek, a nemzeti öntudat s fajiság fenntartására szolgáló kultúrintézmények fontosságát hangsúlyozták. A Magyar Párt ezen álláspontjukat mindaddig helyeselte, míg az nem esett a magyarság rovására, így nem nézhette egykedvűen Pacha Ágostonnak s a köréje csoportosult német-svábságnak azon törekvését sem, hogy az említett második szentszéki dekrétum kieszközlésével a piarista intézetet kizárólag németté tegye. Pacha Ágostonnak a következményekkel számoló ezen lépése a magyarsággal s a piarista renddel szemben barátságtalan lépés volt, mert az előzmények után mindenki meg volt arról győződve, hogy a román kormány a temesvári piaristáknak a magyar tanítást nem engedi meg, mindamelllett még a piarista rend és tanítása nélkül is birtokba akarta venni intézetünket. Ezen szándékát még az sem menti, hogy ellenkező esetben a közoktatásügyi kormány lefoglalja, mert a piaristák nélkül hagyni kellett volna az intézetet a maga sorsára, amint hogy

²⁰ Temesvári egykorú magyar újságok közlései és BARABÁS Endre, *A kisebbségi iskolák az 1925. évi Magánoktatásról szóló törvény keretében*, in *Az elszakított magyarság közoktatásügye*, i. m., 47.

később másként nem is történhetett.

Pachát 1927. május 15-én Dolci bukaresti nuncius püspökké szentelte, a második szentszéki dekrétum kieszközlése az 1927. évre, tehát a visszánémetesítő mozgalommal együtt már püspökségére esik. A visszánémetesítés célzata Temesvárt a magyarok s a német svábok között a hírlapokban tollharcot idézett elő, és a szakadást kiélezte.

Röviden reávilágítok ezen küzdelem főbb mozzanataira s azon elvekre, amelyekkel úgy a német sváb és a német vezetők, mint a német nevű magyarok s magyar hírlapok álláspontjukat megindokolták.²¹

A német svábok hivatalos lapja a Magyar Párt szervezkedési munkálatait úgy tüntette fel, hogy az meghaladja s sváb pártét, s ez azért van, mert a németeségből toboroz híveket. Halásznak járnak köztünk, akik német lelkekre vetik ki hálójukat s a magyarság erőnövelésének új forrásait más népek táborában keresik, továbbá a Magyar Párt szervezkedése a határokat túllépte, a kulturális szervezetebe németeket von be. A magyar hírlapok ezekkel szemben reámutattak a Szatmár megyei visszánémetesítő propagandára s annak eszközeire, a bánági svábokra. Az agitátorok faluról-falura, házról-házra járva, ott is kopogtatnak, ahol a német név mögött magyar szív és lélek, magyar felfogás és gondolkodás van. A bánági svábok tehát nyíltan űzik a magyarság elnemzetlenítését, míg a magyarságot a reáfogott vádtól erkölcsi felfogása visszatartja. Nem halásznak a svábok táborában, s a Magyar Pártba csak azokat fogadják be, akikről bizonyosra veszik, hogy a nehéz időkben sem tagadják meg őket. Beleszóltak a harcba a sváb és magyar vezérek is. Német részről a legmagasabb fokú ellenséges cselekedetnek tekintették német embernek nemzettestétől való elcsábítását, s védekezni fognak bármely olyan ténykedés ellen is, amely egyetlen német lelket akar is tőlük elidegeníteni. Hivatkoztak a békeszerződés után bekövetkezett új állapotokra, nemzeti öntudatuk ébredésére, ragaszkodásra őseik nyelvéhez s fájához, mint történelmi szükségszerűségre, nemzeti öntudatuk fejlődésére, s annak rövid tíz év alatt alkotott csodálatos eredményeire, a kulturális egyenlőség és szabadság diadalára.

A német sváb nemzeti élet ezen megnyilvánulásait a békeszerződés után a magyarok indokoltan találták, mert minden kisebbségnek védekezni kellett a romanizálás ellen. A sváb népközösségben való tömörülés és a létesített intézmények ellen egyetlen egy magyar hang sem emelkedett, sőt követendő példaként emlegették.

A német-svábokra azonban a Magyar Párt szervezkedésekor nemcsak, hogy visszakövetelték maguknak a német nevű magyar tagokat, hanem ellenük a legnemtelenebbül gáncsokkodtak. Renegátoknak nevezték el őket, mint akik

²¹ BLASKOVICS Ferenc, *A szatmárvidéki kisebbség elnémetesítéséről*, Temesvári Hírlap, 1927. február 19. *A bánági magyarság szervezkedési munkálatai*, Banater Deutsche Zeitung, 1928. augusztus. *Magyarország kisebbségi politikája*, Banater Deutsche Zeitung, 1928. szeptember. BACH Gyula, *Akiket a hála, becsület és meggyőződés tart vissza a magyarság táborában*, Temesvári Hírlap, 1928. augusztus 2. POGÁNY Jenő, *Németek a Magyar Pártban*, Temesvári Hírlap, 1928. augusztus 11. MUTH Gáspár, *Végkövetkeztetés és tanúság*, Temesvári Hírlap, 1928. augusztus 11. BLASKOVICS Ferenc, *A kisebbségi béke föltételei*, Déli Hírlap, 1928. október 1.

megtagadva apáik hitét, nemzetiségét, elnyomva a vér szavát, nem követik őket a faji öntudat s a nemzeti ébredés útján. Ezek vétkeznek a fajhűség ellen, amidőn elhűségből maradnak a magyarok között. A sváb sovíniszták ezeket nemcsak megvetik, hanem habzó gyűlölettel beszélnek róluk.

A sváb vezetők a magyarságot vádolták, felhozva, hogy a múltban a sváb nép nagy vérvesztéséget szenvedett, különösen az értelmiségi elmagyarosítása folytán, s idővel ez halálát jelentette volna. Az asszimilációról úgy nyilatkoznak, hogy az nem egyéb, mint nemzeti öngyilkosság és fajárulás. A német népnek a múltban nem volt nemzeti öntudata, sem német iskolája, tehát hiányzott az iskolai és közéleti magyarisítással szemben ellenálló képessége. Az elhűség másodrendű dolog, első a fajhűség.

A német nevű magyarok nevében a felhozott vádakra több felelet hangzott el, s indokolásaikból csak a legjellemzőbbeket említem. A német nevű magyarok nemcsak elhűségből, de becsületből is kitaranak a magyar nép mellett, mert mindenüket nekik köszönhetik, s történetének legsúlyosabb napjaiban nem fordítanak nekik hátat. A szerencsétlen nemzettel annak bújában és bánatában vállalják a sorsközösséget, s midőn már nem remélhetnek tőlük semmit, akkor is együtt éreznek vele. Nehéz sorsukat megjavíthatnák a sváb gazdasági falanxba való beilleszkedésükkel, de magyarságukat azért nem tagadják meg, és szótlanul viselik a magyarságuk nyílt hangoztatásából származó kellemetlenségeket. Oda kiáltják nekik: csak ne tessék oly undort keltő gyűlölettel viseltetni egy szerencsétlen szegény nemzet ellen! Csak hagyjanak bennünket békében, hiszen oly kevesen vagyunk! A Schulzokat, Mayerokat, Schmidteket, akik első felszólításra beléptek a Magyar Pártba, a svábság magáénak soha sem tekintheti.

Mint látjuk, ezek a német nevű magyarok a becsületes elhűség legszebb példáival igazolták magyarságukat, abban az időben, amidőn nehéz volt magyarnak lenni, megörökítve nevüket Temesvár s a megye történetében.

Köztudomású dolog, hogy a svábságot a magyarosodásra a magyar állam sem kényszerítette. A svábság maga akarta a magyar nyelvet s műveltséget elsajátítani. Szegeden s az alföldi városokban a svábság, vezetőik buzdítására egymás után létesítette a konviktusokat. A középiskolákat sereggestül lepte el a sváb ifjúság. Követték a gyakorlati élet következményeit, s elsajátítva a magyar nyelvet s műveltséget, előkelő társadalmi álláshoz, jóléthez, vagyonhoz jutottak, de mint éppen a világháború fényesen bebizonyította, lelkük mélyén még az értelmiség is német maradt.

A svábság vezetői, a sovíniszta apostolok a magyarságot akkor vádolták, amikor annak teste ezer sebből vérzett, amikor már nem várhattak tőle semmit. A svábságnak a magyar világban nem voltak kiváltságai. Egy része német elemi iskoláit fenntartotta, s fenntarthaták volna mindenütt, a svábság azonban csak a világháború szerencsétlen kimenetele felé kezdett igényt tartani német iskolákra.

A svábok rokonszenvvel viseltettek a magyarok iránt, és a határok eltolódását nem óhajtották. A kat. svábok 1920 után a lutheránus szászokkal szöveteztek, akik a magyarok előtt nem voltak rokonszenvesek.

A német svábok most kezdtek a magyarokkal szemben vádaskodni, a szászok pedig nyíltan, hálával ismerték el, hogy milyen nagy jótétemény volt reájuk

nézve a régi Magyarország. A szászok igazolták a román kormány és közvélemény előtt is, hogy a háború előtt az autonóm közigazgatás egész terén nyelvüknek korlátlan érvényessége volt. Városi vagy megyei tanácsstagok nem gátoltak abban, hogy anyanyelvén szólaljon fel. A magyar világban saját városi hatóságához még a román is saját nyelvén írt, és bár éles parlamenti harcot vívtak ezért, mert a magyar nyelvoktatás túl nagy mértékét kényszerítették rájuk, de ez ellen nem is tudtak védekezni.

Milyen semmivé zsugorodnak össze akkor panaszaink – kiáltanak fel – ha azokkal hasonlítjuk össze, amiket a liberális veretű román államban iskoláinkkal cselekednek. A gyermekeket ma oly módon terhelik meg a román nyelv tanulásával, hogy idegerejük az alatt csaknem összetörik. Mindenhez hozzájárul a hírhedt vizsgáztatási rendszer. Állandó német színházuk volt, ez elé a magyar kormány a legcsekélyebb akadályt sem gördítette. Amit a földreformmal elértünk, visszataszító eltorzítása a földreformnak, a polgári egyenlőségnek. A régi Magyarországon földkisajátítás csak közérdekből fordult elő.²² Teutsch, egyházi vezetőjük a világháború alatt előre látta a jövőt, amikor így nyilatkozott: „Ha Magyarország tönkre megy, mi is elpusztulunk. Elvész népünk s egyházunk.”²³

A német svábokat kétszáz év, a szászokat hatszáz év választotta el betelepítésüktől, s ily hosszú időn keresztül a magyar uralom alatt mindkét nép megőrizte faji jellegét és nemzetiségét.

A svábok, a régi testvérek vádjai nagy visszatetszést, megütközést keltettek a Magyar Pártban, nyilvánvaló, hogy vádjaik nem egyedül a magyaroknak szóltak. A vezérek és a német-svábság hivatalos lapja tisztára akarta a svábságot mosni, a magyar érzelmektől a visszánémetesítésre, mint politikai cselekedetre reá kellett térni, s nyilvánosan igazolni a románság előtt az új sváb nemzeti irányzatot, a magyar testvéreikkel való szakítást, mert így könnyebben jutottak céljaikhoz. A németiség legnagyobb része nem fordult a magyarok ellen, inkább csak egy kis töredéke és megőrizte a magyarsághoz való ragaszkodását a világháború után is. A harc elején volt egy hang a sváb vezérek részéről, amely későbbben, mint a pusztába kiáltónak hangja veszett el. Politikai oktalanság volna, ha mi kisebbségek összeveszünk, s egymást gyengítjük. A nemzetiségre nézve akkor még az volt irányadó, aki német akar lenni, az legyen német, aki magyar, az legyen magyar, mégsem úgy történt. A vizálykodás s vádaskodás megindult, s a Banater Deutsche Zeitung hasábjain, valamint a temesvári hitközségekben s időközönként a kisebbségi ügy legnagyobb kárára fel-fellángolt.

A Magyar Párt a temesvári intézetünkben létesíteni óhajtott magyar és német párhuzamos osztályok ügyében 1927. november 12-én úgy határozott, hogy a magyar s német parlamenti csoportok ez ügyben a kormánynál együttesen járjanak el, erre következett a második szentszéki dekrétum, utána a svábság fellépése a magyarság ellen, amelyet főbb vonásokban ismertettünk. Tapasztalatom szerint intézetünkben több olyan tanuló volt, akiknek vagy az apja volt magyar s az anyja német, vagy megfordítva, s mivel 1867 után Temesvárt az alkalmazott

²² SZÁSZ Zsombor, *Erdély Romániában*, Bp., Grill, 1927, 277.

²³ *Őszinte szász hang válaszolt a kormánylap fölszólítására*, Keleti Újság, 1928. október 26.

állami törvényhatósági s vasúti tisztviselők száma igen nagy arányban megnövekedett, azonkívül a világháború előtt a társadalom minden rétegében megnövekedett a magyarság száma, a házasságkötések révén új magyar polgárság alakult ki. Tanulóink között voltak többen német nevű magyar tanulók. Kérdem ezeket a német nevű magyar tanulókat, a visszanémetesítés alapján nem köve-telték-e volna magukat a svábok, s lehetséges lett volna-e a temesvári piarista intézetben, egy épületben a magyar és a német párhuzamos osztályokkal tervezett együttműködés?

XVII.

AZ INTÉZET ÁLLAMI ELLENŐRZÉSE, AZ EGYSÉGES KÖZÉPISKOLAI TÖRVÉNY ÉS A KONKORDÁTUM (1927–1929)

A temesvári piarista intézet fokozottabb ellenőrzése iskolafelügyelők és miniszteri biztosok útján. Stefanescu látogatása 1927. március 18-án s ennek jelentősége. Az anyakönyvi ügy. Pteancu vizsgálata a matrikula ügyben 1927. január 27-én. Angelo M. Dolci bukaresti nuncius 1927. május 14-én meglátogatja az intézetet. Brach József 1926. július 17-én lemond az igazgatói állásról. Utódja Sütöry István 1927. szeptember 1-től 1928. november 20-ig. A közoktatási miniszter a román irányzatot sürgeti. Az intézet nyilvánossági jogának kérdése. Autorizáció. A bánági s erdélyi magyar iskolák szomorú sorsa. A nyilvánossági jog és az igazoló eljárás. A piarista főgimnázium nyilvánossági joga megszerzésének akadályai. Véndiákok találkozása intézetünk dísztermében 1928. június 28-án. Sütöry súlyos megbetegedése. Helyettese 1928. november 20-tól 1929. augusztus végéig Kovács Béla. A román egységes középiskola létesítésére vonatkozó törvények. Reform miniszterek. Anghelescu mint a hétosztályos román egységes középiskola megteremtője. Az egységes középiskolai törvény az 1928/1929. tanévben életbe lép. A román egységes középiskola bírálata. Iorga újításai. A piarista intézetben elhelyezett magyar kat. „gimnázium” küzdelmes évei. Konkordátum a Szentszék és Románia között. A konkordátum aláírása 1927. május 10-én, ratifikálása 1929. június 9-én. A ratifikáláshoz kikötött feltételek a román kormány részéről. Kivételes rendelkezés a temesvári piarista intézet tanítási nyelvére. Temesvár délvidéki kulturális jelentősége. Magyar nemzetiségű tanulók az állami magyar s román tannyelvű iskolákban. A magyar ifjúság helyzete a Romániához csatolt magyar területen.

Anghelescu közoktatási miniszter a temesvári piarista intézet romanizálását tűzte ki célul, s tanügyi felügyelőivel, miniszter kiküldötteivel ezen irányzat megerősítését s keresztülvitelét sürgette. Politikai szolgálatok fejében a német svábság a minisztériumtól kapott ugyan ígéretet az intézetben német osztályok létesítésére, de hogy abban magyar tanulók saját anyanyelvükön tanulhassanak, még a legkisebb jelét sem találjuk.

Az 1924/1925. tanévtől kezdve a Közoktatási Minisztérium kiküldött tanügyi felügyelői, miniszteri biztosai, a temesvári főigazgatóság ellenőrzéseinek és látogatásai kívül, egymás után keresik fel intézetünket, s mind a román nyelvű tanítás megerősítését s keresztülvitelét sürgetik.

Romániai miniszteri rendelkezés alapján a felügyelők látogatásaik tapasztalatairól a tanári testülettel nem tartanak értekezletet, hanem megfigyelésük eredményét az ezen célra az igazgatói irodában őrzött könyvbe bevezetik, s ennek egy-egy példányát minden alkalommal legrövidebb idő alatt köteles az intézet igazgatója a Közoktatásügyi Minisztériumnak s a kerületi tanügyi felügyelőségnek megküldeni.

Az 1924/1925. tanévben Eugeniu Speranția regáti felügyelő 1925. január 23. és

24-én, Petrovici főigazgató március 4-én, Evuțian a főigazgató mellé beosztott középiskolai felügyelővel március 18., 19. és 23-án, Petre Marinescu bukaresti generál-felügyelő és Bratu felügyelő együttesen június 3-án, Pteancu vezérfelügyelő június 19-én látogatta meg intézetünket. Az 1925/1926. iskolai tanévben Speranția március 19-én, Petrovici felügyelő november 17-én, Evuțian április 20–21-én, Pteancu február 24-én minden bejelentés nélkül. Mind az intézet román nyelvű tanítását figyelték meg, a többi tárgyak tanításával nem sokat törődtek. Az 1926/1927. tanévben Stefanescu kisebbségi oktatási felügyelő, krajovai igazgató 1926. október 15-én, Pteancu január 27-én és május 18-án vették jegyzőkönyvbe az intézetünkben szerzett tapasztalataikat. Megjegyzem, hogy az ókirályságbeliek magyarul nem tudtak.

Ezen felügyelők jegyzőkönyveiből betekintés végett pár adatot kiveszek. Eugeniu Speranția 1925. január 23-án kiemeli, hogy a tanári testület törekszik feladatát teljesíteni, de a tanulók románul még nehezen fejezik magukat, aminek oka az, hogy csak a múlt évben vezették be az intézetbe a román nyelvet. Ajánlja, hogy a tanulók minden osztályban minden harmadban egy-egy román költeményt tanuljanak meg, s így nyolc év múlva szép szókinszre fognak szert tenni.

1926. április 20–21-én Evuțian jegyzőkönyvbe veszi többek közt, hogy idővel az új Magánoktatási törvény alkalmazásával a fogyatékos dolgok megjavulnak, és hogy 150-nél kevesebb tanulója van az intézetnek, mint az előző évben. Ezen jelentését a főigazgatóság 5336/1926. sz. a. küldötte el a Közoktatási Minisztériumnak. A Magánoktatás Általános Igazgatósága 1926. május 28-i kelettel 49398/1926. sz. a. a főigazgatósághoz erélyes hangú leiratot intézett válaszul. „Főfelügyelő úr! A temesvári piarista intézetet figyelmeztesse, hogy foganatosítsa a megjavulási lépéseket!”

Ștefanescu kisebbségi oktatási felügyelő, krajovai igazgató 1927. március 18-án látogatta meg intézetünket. Nemcsak a tanítási, hanem az igazgatói ügykezelést is tanulmányozta. A román nyelvből s a nemzeti tárgyakból kielégítő eredményt tapasztalt. Megállapította, hogy az intézet neveléstani és műveltségi szempontból haladva a korrallal, színvonalon van. A tanári testülettel folytatott beszélgetéseiből, a piarista tanárok magánkönyvtárainak megtekintéséből választékos műveltségükről, az iskolai tanításban jóakaraturól, a törvényhez és az iskolai követelményekhez való alkalmazkodásukról győződött meg.

Ezen jegyzőkönyv a Közoktatási Minisztériumnál s a kerületi főigazgatóságnál megütközést keltett, s a hivatalos tanügyi lap, a *Gazeta Oficiala* (1927) azért, hogy a román ember felekezeti kisebbségi intézetről jegyzőkönyvileg ilyen nyilatkozatot adott, megróttta Stefanescut. Ránk nézve nagy jelentőségű volt, mert az anyakönyvi szabálytalanságok miatt Pteancu korábban az intézetet bezárással fenyegette meg, s működését bizonytalanná tette.

Alexandru Pteancu többször látogatta meg intézetünket. Legnevezetesebb volt az 1927. január 27-iki látogatása az 1925/1926. tanévi anyakönyvek megvizsgálása ügyében.

Az ügy megismerése szempontjából tudnunk kell, hogy a közoktatási miniszter a Magániskolai törvény értelmében a felekezeti kisebbségi iskolák tanév végi vizsgálataihoz elnökül miniszteri biztosokat küldött ki, rendszeren a helybeli ál-

lami intézetek igazgatóit vagy tanárait. Volt ugyan kiküldött az állami intézeteknél is, így például a felsőbb osztályba elrendelt felvételnél, azonban ezek rendszeresen az illető állami intézet igazgatói voltak, már ezen körülményből kifolyólag is a selejtezés, a visszavetés nálunk sokkal nagyobb volt, mint az államiaknál. Ez a megalázó helyzet az 1931/1932. tanév végéig tartott az osztályvizsgálatokra nézve, amikor Iorga az év végi osztályvizsgálatokat megszüntette, a felvételekre nézve azonban a régi rendszer továbbra is fennmaradt.

Az 1925/1926. tanév végén az osztályvizsgálatok miniszteri biztosául Jucu, a temesvári állami reálliceum tanára neveztetett ki intézetünkhöz, s mivel más intézetnél is volt megbízatása, az osztályvizsgálatok befejeztével aláírás végett sürgette az anyakönyvek elkészítését. Az anyakönyvek elkészítése teljesen eltért a régi magyar világ elkészítési módjától és sok nehézségekkel járt. Ugyanis az osztályozó jegyeket Romániában a tanárnak először az osztályozó naplóba kell beírni: minden feleleti jegyet, azután a harmadvégi jegyet minden tanár bevezeti a szakkatalógusba, ez az úgynevezett catalogus specialis, s azután ennek alapján az egyes tárgyak évharmadi jegyeiből (médiájából) tizedes törtekig kiszámítva készítették el az anyakönyv. Az osztályozás 10-től lefelé 1-ig történik. Az anyakönyvben akkor még a tárgyak sorrendje nem volt hivatalosan megállapítva, s az is megtörtént, hogy időközben osztálykönyvtől és szakkatalógustól eltérőleg, más anyakönyvi lapokat kellett nyomtatni. A jegyek bevezetése az anyakönyvi lapokba ez által nehézkessé vált, s tévedéseknek alapjául szolgált. Így történt meg, hogy az 1925/1926. tanév végén készített anyakönyvekbe több hiba csúszott be.

Az anyakönyveket a román tankerületi főigazgatóság a mellé beosztott segédszemélyzettel ellenőrizteti, s felülvizsgálja, s így mivel Brach József igazgató az osztályfőnökkel az anyakönyv jegyeit nem olvasta össze, a becsúszott hibákat elfelejtette kijavítani, vagy több hiba esetén a lapokat újraíratni. A román állami intézeteknél az ellenőrzés az igazgató mellé beosztott titkárnak a kötelessége.

A főigazgató nem nézte jó szemmel a közoktatási miniszter 1926-i döntése után Brach József igazgatónak s az intézet néhány tanárának a német párhuzamos osztályokért síkra szállását, ezért ebből az esetből 1927. március 7. sz. a. igazgatói vétséget, kötelességmulasztást állapított meg, s az ügyet a Közoktatásügyi Minisztériumhoz terjesztette fel.

Az anyakönyv ügyének megvizsgálására a közoktatási miniszter Pteancu vezérfelügyelőt küldte ki, aki 1927. január 27-én kezdte meg a vizsgálatot. Mindenek előtt kérdőre vonta az igazgatót, hogy miért nem alkalmaz titkárt. Brach József a régi szokásra hivatkozott, s hogy az intézetnek erre a célra pénzforrás nincs rendelkezésére. Pteancu válasza szerint a titkárság feltétlenül szükséges, mert lehet valaki jó tanár s amellet az ügyiratok készítésére a legalkalmatlabb. Leszögezte, hogy az igazgató a törvényes rendelkezéseknek nem téve eleget, súlyos mulasztást követett el. Az anyakönyvek jegyei nem egyeznek a szakkatalógusba beírt jegyekkel, így nem egyszerű tévedésről van szó. Kitért ezután a főigazgatóság jegyzéke alapján a részlethibákra.

Intézetünk már abban az időben több világi óraadó tanárt volt kénytelen alkalmazni, így az 1925/1926. tanévben éppen kilencet, akik közül három román volt. A román tanárokat az igazgató rendszeren a főigazgató előzetes tanácsára

alkalmazta, s köztük volt egy regátbeli kurzista tanár is, név szerint Caragheorghiveci Péter, egyébként a temesvári katonai iskolában a román történelem tanárául alkalmaztatott. Nagy baj volt, hogy egyesek az óradíjas tanárok közül az osztályozási jegyeket a szülők megterhelésére használták ki.

Pteancu a vizsgálatoknál Caragheoghivecire megállapította, hogy az egyik tanulónak a szakkatalógusba beírt jegye az anyakönyv jegyével homlokegyenest ellenkezik, az első harmad nyolcas jegye a szakkatalógusba össze-vissza van húzogatva és hármasra (igen elégtelenre) javítatott ki. Ez a jegy került be az anyakönyvbe is, úgyhogy a tanulónak év végén feltétlenül meg kellett buknia. Az oka ennek a legnagyobb valószínűség szerint az volt, hogy az illető tanuló szüleitől várt valamit, s mivel ebben csalatkozott, a jegyét megváltoztatta, de Pteancu faggatására is kitért azon állítása mellett, hogy a szakkatalógusba az illető tanulónak is eredetileg nem nyolcast, hanem hármaszt írt be, s hogy nem ő, hanem valaki más változtatta meg a jegyét. Az osztályfőnök a jegyzékből igazolta, hogy a tanulónak az első harmadvégi értesítő kiosztása előtt a tanár részéről bementett jegye nem hármas, hanem nyolcas volt. Pteancu Caragheorghiveciet minden áron arra a kijelentésre akarta reábirni, hogy az ő jegyét más tanár hamisította meg, de Caragheorghiveci erre nem volt hajlandó. Nem ismerte be, hogy ő változtatta meg a jegyet, de azt sem erősítette meg, hogy az osztályfőnök vagy más tanár változtatta át a jegyét.

Pteancu az első napi vizsgálat eredményével nem elégedett meg, s távozásakor kijelentette, hogy az ügyet részletesebben s behatóbban fogja tanulmányozni. Második alkalommal a főigazgatóság segédszemélyzetével jelent meg az intézetben, összehívta az egész tanári testületet, s pontról-pontra haladva megkérdezte, hogyan történt a különbség, s miért cserélték fel több helyen a jegyeket?

Az igazgató azzal védekezett, hogy az osztályvizsgálatokra kiküldött miniszteri biztos sürgette az anyakönyvek elkészítését, nem engedélyezett reá időt, s elutazásának sürgősségét hangoztatta, s mivel a miniszteri biztos a szükséges ellenőrzés nélkül írta alá az anyakönyveket, tehát elsősorban őt terheli a felelősség. Az osztályfőnökök az új eljárást az osztályozásban az osztályozó napló s az anyakönyv rovatainak eltérését hozták fel mentségükre.

Pteancu az anyakönyvi hibákat nagyon nehezményezte, eltávozása előtt az intézet bezárásával fenyegetőzött, de mielőtt ezt megtenné, az ügyet a bukaresti Közoktatási Minisztérium úgynevezett „permanens bizottsága” elé szándékozott terjeszteni, s az 1925/1926. tanévre szóló anyakönyvet a temesvári kerületi főigazgatóságon letétbe helyezte. Rómából, amidőn 1928. január havában Temesvárra látogatóba érkeztem, Petrovici tankerületi főigazgatót is felkerestem. Evuțian felügyelővel megmutatta nekem a vörös tintával átjavított 1925/1926. évi anyakönyvet. Megtekintése után javasoltam neki, hogy az intézetnek bocsássa addig rendelkezésre, míg az osztályfőnökök újra leírják. Ajánlatomat a felügyelőség felelet nélkül hagyta, s úgy látszik miniszteri rendelkezés folytán továbbra is a főigazgatóság őrzi, úgyhogy az 1931/1932. tanévben is ez az év még mindig hiányzott az intézet anyakönyveiből, s ha másolatra volt szükség, ezért külön a főigazgatóságra kellett menni, s ott kikérni. A román lapok – különösen a *Nadejdea* – Brach Józsefet, Dutschak Andrást és Schweighoffer Jánost

az anyakönyvi hibákból kifolyólag okirathamisítással vádolták. Budapest előrsének, irreudentáknak bélyegezve őket, személyüket meghurcolták.

Brach József három évig vezette az intézet ügyeit. Igazgatósága alatt több nevezetes látogatása volt az intézetnek, ezek között megemlítem Alexandru Cisar bukaresti róm. kat. érsek látogatását 1925. augusztus 7-én, Angelo M. Dolci bukaresti apostoli nunciusét 1927. május 14-én és Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspökét 1927. június 14-én. Legkiemelkedőbb és legnagyobb fontosságú volt a nuncius látogatása, aki Pacha Ágoston püspökké szentelésére – amelyet ő végzett – érkezett Temesvárra, s ebből az alkalomból intézetünket látogatásával tüntette ki. A tanári testület s az ifjúság Brach József igazgatóval az élen, s az összegyűlt nagyszámú közönséggel intézetünk templomában fogadta a Szent-anya helyettesét, akit rövid ima s a pápai áldás kiosztása után az igazgató a díszterembe kísért fel. Itt a tanári testület nevében Kovács Béla tanár olasz nyelven, Frint Béla VIII. osztályos tanuló pedig az ifjúság nevében francia nyelven üdvözölte. Ezek után a bensőséges ünnepély keretében énekszámok következtek, s a végén az ifjúság a közönséggel együtt a pápai himnuszt énekelte el. Ünnepély után az igazgatói irodában beírta nevét az intézet vendégkönyvébe, s megtekintette az intézetet s a rendházat. Reá egy hónapra Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök volt intézetünknek vendége, aki, mivel május 14-én akadályozva volt a püspökszentelésen való megjelenésében, ezért június 15-én látogatta meg Temesvárt, s intézetünket, s rendházat s a konviktust, lelki gondozásban részesítvén intézetünk tanulóit.

Brach József háromévi igazgatósága neki sok csalódást s az intézetnek is kellemetlenséget hozott. A felvételi vizsgálattal okozott nagy anyagi és szellemi csapás, az anyakönyvi ügy, a német párhuzamos osztályok bevezetéséért folytatott sikertelen küzdelem, a tanügyi hatóságok kellemetlenkedései, a tanulók létszámának mesterséges, tervszerű csökkentése (három év alatt 657-ről 359-re), az intézetnek bezárással való megfenyegetése súlyos gondokat s aggodalmakat okozott neki. Brach a német irányzatnak volt a híve, de ez a kormány célját kerszezte. Nem volt meg a román vizsgálata, s mivel a román nyelvet sem bírta tökéletesen, az 1926/1927. tanév végén leköszönt az igazgatói tisztségről. A piarista rendfőnök lemondását elfogadta, s helyette Sütöry Istvánt, az intézet tanárát bizta meg az igazgatói teendők elvégzésével, aki 1927. július 17-én vette át hivatalát. A Közoktatási Minisztérium 102493/1927. szeptember 23. sz. a. felhatalmazást adott Sütörynek az igazgatói állásra.

Az igazgatói kinevezésnél rendszerint tekintetbe jövő szempontokat sajnos, úgy nála, mint később helyettesénél figyelmen kívül kellett hagyni. A szükségszerűség követelte, hogy Sütöry István neveztesék ki igazgatónak akkor, amidőn intézetünk az anyakönyvi ügy miatt a minisztériumnál s a tankerületi főigazgatósággal szemben igen válságos helyzetbe jutott. Elsősorban neki megvolt a román vizsgálata, azután a csatolt területen maradt idősebb piarista tanárok közül senki sem beszélt tökéletesen a román nyelvet, s a főigazgatóság, mivel a román nyelvet s a nemzeti tárgyakat szép eredménnyel tanította, valamint egyéni magatartása miatt is bizalommal viseltetett iránta. Ezek miatt a piarista rendfőnökség is remélte, hogy a román tanügyi hatóságok részéről elrendelt követelményeknek eleget téve, a kifogásokat elsímítva, az intézet nyugodt mű-

ködését biztosítani tudja.

Ugyanezen szempontok érvényesültek később Sütöry súlyos megbetegedésével, helyettese Kovács Béla kinevezésénél, akit a rendfőnök tanári tapasztalatok nélkül mindjárt a kolozsvári egyetemen végzett tanulmányai után két évre azért volt kénytelen megbízni az igazgató helyettesítésével, mert mint a román nyelvnek s irodalomnak képezített szaktanára, kifogástalanul a tanári testületből csak ő beszélt a román nyelvet, s mivel a főigazgatóságnak csak benne volt bízalma. Egyéni rátermettség, hosszú éveken át szerzett pedagógiai és didaktikai tapasztalat az igazgatói állás betöltésénél nem jöhetett számba. A minisztérium s a főigazgatóság előtt fő kellék volt a román nyelvnek kifogástalan tudása, s a megbízhatóság a román állammal szemben. Ez a körülmény, valamint az intézet válságos helyzete sok mindent megmagyaráznak, ami talán érthetetlennek tűnik fel azok előtt, akik nem láthattak a dolgok mélyére.

A Közoktatási Minisztérium az anyakönyvi ügy miatt függő és bizonytalan helyzetbe helyezte az intézet működését, reábizva a döntést a Közoktatási Minisztériumban létesített Állandó (permanens) Bizottságra, az intézet működését a jövőre nézve attól téve függővé, hogy a tőle kitűzött célt, a román irányzatot követi-e, vagy nem?

Már Brach József igazgatósága idején, 1927. április 19-én 42579. VKM. sz. a. elrendeli, hogy a román nyelv, történelem s földrajz tanárai elsősorban az állami intézetek tanárai közül alkalmaztassanak, s csak ezek hiányában lehet másokat alkalmazni. A főigazgatóság, jóllehet képezített román tanár volt intézetünkben a román történelemnek tanára, 7061/1921. sz. rendelettel azon adatolással, hogy a piarista líceumban a földrajznak s a történelemnek nincsenek szakszerű (speciális) tanárai, az ötödik osztályos felvételi vizsgálatokhoz a temesvári állami líceum tanárát, Iliesut rendelte ki intézetünkhöz. A közoktatási miniszter Sütöry igazgatósága alatt 1928. április 16-án, Evuțian inspektornak intézetünknél végzett hivatalos látogatásáról felvett jegyzőkönyvére 39938/1927. VKM. sz. a. tudatja az igazgatóval, hogy a román nyelvet kizárólag beszédgyakorlatokkal kell tanítani, s kéri a Regulamentul 41. szakasza értelmében szorosan vett feltételek mellett készített szerződéseket az intézetnél alkalmazott kisegítő tanárokról. A törvény 33. szakasza alapján követeli a Mária Társulat (kongregáció) alapszabályait is.

A főigazgatóság 1928. május 17-én megküldi a Közoktatási Minisztérium Magánoktatás Általános Igazgatóságának 2394/1928. sz. rendeletét, s tudatja, hogy a közoktatási miniszter átvizsgálván az intézet nyilvánossági jogáért benyújtott ügyiratokat, az Állandó Bizottság 272/1928. sz. a. úgy határozott, hogy az intézet működését a tanév végéig engedélyezi, s elrendeli, hogy ezen idő alatt megszűnjenek az összes megállapított hiányok, mert ellenkező esetben az intézet nyilvánossági jogát elveszti. Igenlő esetben a minisztérium ellenőrző közegeivel új vizsgálatot fog tartani, s határozni fog az iskola jövő nyilvánossági joga felett. Ezután tudatja azon tanárok nevét, akik a minisztériumtól tanítási jogosítványt (autorizáció) nyertek. Négyen nem nyervén engedélyt, iskolánktól megválni kényszerültek. Három idősebb tanár pedig egy évre ideiglenesen még megtűretik az intézetben. Az önképzőkörre vonatkozólag elrendeltetik, hogy mint Olvasó Kör román nyelven fog működni. Tudomásul veszi a Mária Társu-

lat alapszabályait. Ezen vallásos társulat – aki – a tanulók anyanyelvével tovább működhet, s ünnepélyeit a tagok anyanyelvén rendezheti.

A közoktatási miniszternek ezen rendeletei súlyos feladatok teljesítése elé állították az új igazgatót. Román nyelven új leltárakat kellett neki készíttetni, az összes szemléltető képeket román felírásokkal ellátni, a nyilvánossági jog megszerzéséhez a sok ügyiratot összegyűjteni, s a 2394/1928. sz. rendelet értelmében úgyszólván az egész tanári testületet újjászervezni. Sütöry igazgatósága alatt legfontosabb volt az intézet nyilvánossági jogának megszerzése, mert ennek elvesztése végleg mepecsételte volna az intézet sorsát.

Angehelescu 1922/1926-ban a magyar iskolák számában s életében romboló pusztítást vitt végbe, s ezen irány távozása után sem szünetelt a Közoktatási Minisztériumban. A községekben a magyar tagozatokat egymás után szüntetik meg, a hitközségek felekezeti iskoláiba nem engedik a magyar tanulókat beírni, a Magánoktatási törvény 35. §-a és a végrehajtási utasítás 47. §-a alapján a névelmzessel a magyar gyermekeket állami intézetekbe kényszerítik, több magyar iskola működését megszüntetik, nyilvánossági jogaikat elveszik. A magyar iskolák száma évről-évre fogy, s ahol vannak még magyar iskolák, ott nincsenek magyar tanítók. A magyar tanítás nagyon fogyatékosná válik, mert a román tanítók nem bírják a magyar nyelvet. A magyar gyermekek közül átlag 70% az állami népiskola román tannyelvére van ítélve.¹

Az iskolaügy terén különösen veszedelmessé válik a helyzet azon szegényebb magyar családokra, akik vagy a németek, vagy a románok és szerbek közt elszórtan élnek. Nem lévén magyar oktatásuk, ezek a magyarságra nézve elvesznek. Sok helyen távolabb a plébániáktól még hitoktatást sem nyerhetnek, s közülük egyik-másik a középiskola első osztályába bejutva, mint sajnos tapasztaltam, magyarul még imádkozni sem tudott.

A magyar elemi iskolákra vonatkozó állításainkat történeti tények igazolják. Ezek szerint nem tud magyarul a désánfalvi magyar tagozat tanítója.² Magyar tagozatú iskolákat szüntetnek meg Németszentpéter, Gilád, Brestováca, Székesút, Féregyháza, Bánlak, Pártos, Medves, Szinérszeg községekben, bár a községek kérik, hogy újra állítsanak vissza az elemi iskolák magyar tagozatai.³ A tanfelügyelőség egyszerre megszüntette a szókefalvi kat. és ref. iskolákat.⁴ Fibis négyszáz magyar családja magyar iskola nélkül van.⁵ A janovai magyaroknak magyar iskolájuk nincsen, de a román iskolán kívül a német iskola fenntartásához is hozzá kell járulniuk. Pártos községben az iskolaigazgató az állami iskola magyar tagozatát elgáncsolta.⁶ Száznégy vingai gyerek hiába keresi a magyar iskolát.⁷ A magyar szülők fizetik az iskolaadót, de azért gyermekeiket

¹ Temesvári Déli Hírlap, mint a temesvári Magyar Párt hivatalos lapjának az 1926–1929. évek egyes számaiból.

² Déli Hírlap, 1926. november 7.

³ Déli Hírlap, 1927. november 12.

⁴ *Megindult a hadjárat a magyar iskolák elkobzásáért*, Keleti Újság, 1927. augusztus október 3. 193.

⁵ Déli Hírlap, 1928. június 27.

⁶ Déli Hírlap, 1929. szeptember 6.

⁷ Déli Hírlap, 1929. október 9.

nem szabad a kat. felekezeti iskolába beíratni.⁸

A magyar kultúrapostolok, mint a temesvári Magyar Párt tagjai, a magyar iskolák bajairól pontos adatokat gyűjtve, bejárták az egyes községeket, s a közoktatási miniszterhez intézett folyamodásaikkal, választási kikötésekkel képviselőknek és szenátoroknak a parlamentben történt felszólításaikkal törekedtek a kis magyar tanulók iskolaügyi bajain segíteni, azonban minden igyekezetük hajótörést szenvedett a kormány politikáján. A temesvári Magyar Párt a Bánság iskolásérelmeiről megállapítja, hogy az 1929/1930. tanévben 19 bánsági község (felsorolja egyenként a községeket) kérte a magyar iskolai tagozat létesítését, de végeredményben egynek ügye sem nyert elintézését, úgyhogy a Bánság területén két és félezernél több magyar gyermek nélkülözte a tanítást.⁹ Ilyen tanügyi viszonyok uralkodtak nemcsak a Bánságban, hanem Erdély s a csatolt területek más községeiben s városaiban is. Például Nagyváradon hat középiskolában nemult el a magyar szó a közoktatási miniszter s a nagyváradai tankerületi főigazgatóság rendelkezése folytán.¹⁰

A Magánoktatási törvény életbelépése után az 1926/1927. évben az iskolák működési s nyilvánossági jogát illetőleg kezdetét vette az igazoló eljárás. Az összes egyházak és magániskolák kötelesek voltak 1926. március 19-ig adataikat a közoktatási miniszternek beszolgáltatni. A miniszter egy évi határidőt adott a Hármas Bizottságnak az iskolák ügyiratainak felülvizsgálására, majd az ügyiratok betérjesztése után a közoktatási miniszter úgy rendelkezett, hogy azon iskolák, amelyeknek nyilvánossági joguk volt, egy évig nyugodtan dolgozhatnak.¹¹ Ezen határidő leteltével az egyházfők a közoktatási miniszterrel tárgyalásokat folytatva, újabb engedményt eszközöltek ki, s azon iskolák, amelyekről az Állandó Bizottság nem ítélték, nyilvánosan tovább működhetnek.¹²

Minden határidő kitolása mellett is a nyilvánossági jogtól több középiskola megfosztatott, ezek között megemlítem a kolozsvári Tarbut, a nagyváradai zsidó, a szatmári ref. s az aradi róm. kat. középiskolákat.¹³ Temesvárra s a Bánságra vonatkozólag 1928. június első felében egyszerre tizenegy temesvári s környékbeli magyar és német nyelvű iskolától, köztük a piarista intézetben elhelyezett róm. kat. magyar gimnáziumtól is megvonta a miniszter a nyilvánossági jogot, azon utasítással, hogy kötelesek áttérni a román tanításra, s növendékeiket állami bizottság előtt levizgáztatni. Anghelescu ezen fojtogató rendelete ellen a hitközségek, a Magyar Párt temesvári tagozata, a bánsági Sváb Népközösség, a magyar és sváb parlamenti csoport állást foglalt. Az egyházmegyei főhatóság részéről Pacha Ágoston nagyszabású mozgalmat indított és a közoktatási miniszterhez intézett kérelmének meglett az eredménye, mert az Állandó Bizottság 9559/1928. sz. a. visszaadta mindazon iskolák nyilvánossági jogát, amelyek már azzal bírtak, de csak az év végéig s azon feltétel mellett, hogy a jövő tanév kez-

⁸ Déli Hírlap, 1929. szeptember 23.

⁹ Magyar Ház évkönyve, i. m., 106.

¹⁰ Keleti Újság, 1926. január 20.

¹¹ Keleti Újság, 1927. április 2. 84.

¹² Keleti Újság, 1927. szeptember

¹³ Nyilvánossági joguktól megfosztott középiskolák, Keleti Újság, 1927, 5. 76.

16. Kovács Béla (1894–1964), piarista, a temesvári piarista gimnázium helyettes igazgatója 1928/1929-ben (Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény, Albumok)

detéig a törvény rendelkezéseihez alkalmazkodni kötelesek.¹⁴ A harc a nyilvánossági jogért még most is folyik, s még az 1931/1932. tanévben sem volt elintézve több erdélyi iskolánál. Nem került még tárgyalás alá sem 52 elemi iskola nyilvánossági joga és nem nyert elintézést 34 elemi iskolának valamely okból megtagadott, vagy elvett nyilvánossági joga.¹⁵

A nyilvánossági jogtól való megfosztás az egyes iskolák tantestületeinél, s a nagyközönségnél nagy rémületet keltett, mert ennek következményei rettenetesek voltak, amint ezt az aradi róm. kat. főgimnázium esete is igazolja. Ezen intézet megfosztatván a nyilvánossági jogtól, tanulói az 1928/1929. tanév első felében az aradi román állami líceum tanárai elé utasítottak magánvizsgálatra, amelyen 92 tanuló közül „elégtelen” osztályzatra minősített nyolcvanhárom (83) tanuló, s fizettek a vizsgáztatásért 59 800 leit.¹⁶

A temesvári piarista intézet az Állandó Bizottság 272/1928. sz. határozatával csak az 1927/1928. tanév végéig nyert nyilvánossági jogot, s így bizonytalanná vált, hogy a már úgysis sokat zaklatott intézet az 1928/1929. tanévben folytathatja-e nyilvános működését? Intézetünk nyilvánossági jogának megszerzésénél ugyanis több gátló akadály volt. Első volt az intézet múltja. Az intézet hagyományos nemzeti szellemben nevelt, s ezért kultúrmunkáját a román uralom átvétele után egyes túlzó románok és túlzó svábok sovinizmussal illeték, úgyhogy az, ami a múltban intézetünk érdeme és dicsősége volt, a megváltozott viszonyok folytán bűnévé nyilvánított, s lerontotta megbízhatóságát a román minisztérium s tanügyi közegei előtt. A megfigyelők s kiküldöttek sűrű raja a tanári testületet érzelmeiben s gondolkodásában magyarnak találta, s ezért a közoktatási miniszter tájékozódást szerezve az intézetről, bizalmatlan volt működése iránt. A román közönség ellenszenvét intézetünk iránt a román hírlapírók időről időre élezgették és szították, hogy a kormány irredentizmus címén bezárja, s állami célokra lefoglalja.

A közoktatási miniszter az intézet működését először azon a címen akarta megszüntetni, hogy a román nyelvet az intézetre reakényszerítette, majd mikor

¹⁴ Déli Hírlap, 1928. június 4.

¹⁵ *Az Erdélyi Róm. Kat. Státus utolsó jelentéséből (1931–32)*. Magyar Kisebbség, 1932. november 1. 678.

¹⁶ Déli Hírlap, 1929. március 7.

az intézet létérdeke miatt a román nyelvű tanítás bevezetett, a román nyelvű tanítás eredményével nem volt megelégedve. A Magánoktatási törvény életbe léptetése után intézetünk nyilvánossági jogát korlátozta, mert évről évre állami tanárokat, mint miniszteri biztosokat küldött a tanév végi osztályabszolváló s felvételi vizsgálatokhoz, akik a tanulók létszámának csökkentésére törekedtek.

A románoknak az intézet minden megmozdulásáról pontos és hű értesítésük volt. Megtudták azt is, hogy az intézet célja az időnyerés, és nem szándéka a román nyelven való tanítást keresztülvinni, s bár az időnyerés szempontja nem vált be, a gyanú mindig fennmaradt. A tervbe vett német párhuzamos osztályok bevezetése intézetünkben a román politikai célt keresztelte. A román hírlapok úgy iparkodtak ezt megakadályozni, hogy románellenes színezetben úgy állították be ezt a tervet, hogy a piaristákra reáfozták a román gyűlöletet, akik inkább készek elnémetesedni, mint a román kultúra szolgálatába állni. Nehezményezték azt is, hogy a piaristák helyet adnak a kat. magyar polgárinak, s magyar tan nyelvű gimnáziumot rejtegetnek intézetük falai között. Az anyakönyvi szabálytalanság szintén az intézet megbízhatóságának a rovására súlyosan esett a mérlegbe.

Sütörynek ezekkel az akadályokkal számolni kellett. Elhárításukra egyedüli mód az volt, amit Stefanescu felügyelőnek végzett látogatásakor megígérte, hogy alkalmazkodni fog a törvény és a Regulamentul követelményeihez. A követelmények teljesítésére s a hiányok pótlására nézve személyes érintkezést keresett és talált Evuțian temesvári inspektorral, aki megadta neki a szükséges utasításokat, míg Brach igazgatónak, midőn útbaigazításért járult hozzá, azt felelte, hogy a főigazgatóság nem felvilágosító, hanem elbíráló hivatal. Sütöry az ügyvezetést teljesen állami mintára vezetvén be, s a román irányzatot követvén, a bizalom iránta a románok részéről megszilárdult. Evuțian kijelentette, hogy az intézet a rendes kerékvágásba tért, s erről hivatalosan is jelentést tett a közoktatási miniszternek, miért is az Állandó Bizottság határozatát az intézet bezárására nézve nemcsak hatályon kívül helyezte, hanem 38698/1928. sz. a nyilvánossági jogot is megadta.

Sütöry társadalmi úton is iparkodott az intézet volt régi tanítványait, köztük a román nemzetiségűeket is közelebb hozni az intézethez, s az intézet régi munkájával s a nagy társadalom megmozdításával is hatni iparkodott a hivatalos körökre. E célból rendezte 1928. június 27-én a vendiákok egyesületének ünnepét a piarista intézet dísztermében. Találkoztak a 10–20, 25, 30, 40 év előtt érettségit tett tanulók. Tíz órakor ünnepélyes *Te Deum* volt az intézet templomában, amely után a vendiákok felvonultak a díszterembe. Sütöry igazgató üdvözlőbeszéddel megnyitván a gyűlést, a hatvan év előtt érettségit tett Reiner Géza ügyvéd, lelkes vendiák foglalta el az elnöki széket. Ezután a sorozat szerint Ion Petrovici tankerületi főigazgatónak – aki Petrovics Jánosként szintén az intézet tanítványa volt – kellett volna üdvözölni az egybegyűlteket és Aurel Cosma volt miniszternek beszédet mondani, de mivel mindketten akadályozva voltak a megjelenésben, Petrivici helyett Paul Obadean román szenátor és Kun Arthur ügyvéd beszélt, Cosma helyett pedig Magyary Pál prelátus, szemináriumi rektor fejezte ki háláját szép beszédben az intézet s a volt tanárok iránt. Obadean felolvasva Cosma Bukarestből küldött sürgönyét, aki mint az intézet tanítványa kife-

jezve háláját az intézet iránt, üdvözetét küldte a vendiákoknak. A gyűlés az elnök indítványára kimondotta a temesvári piarista főgimnázium volt vendiákjai egyesületének megalakítását. A gyűlés határozatából sürgönyileg üdvözölték a közoktatásügyi minisztert. A gyűlés végeztével kimentek a temetőbe, s elhunyt tanáraik s tanuló társaik sírját megkoszorúzták. Az elhunyt tanárok sírjánál Probst János ügyvéd mondott megható szép beszédet. Délben a piarista ház ebédlőjében rendezett társas ebéden a vendiákok közül nyolcvanvan vettek részt.

A vendiákok találkozása s egyesületük megalakítása, hálájuk megnyilatkozása az intézet iránt megható módon folyt le. A vendiákok betértek az alma materbe. Egykori növendékek, öregek, deres fejűek, fiatalok és duzzadó erejűek, hogy hálavirágot ültessenek annak az intézetnek az emlékkertjébe, ahonnét elindultak, mint az élet becsületes, felvértezett küzdői. Örült egymásnak az a száz ember, aki találkozott régi diákemlékei derűs ege alatt, hogy megszorítsák egymás kezét, hogy együttes köszönetet mondjanak az intézet szellemét őrző tanerőknek, hogy kegyelettel állják körül elhunyt tanáraik sírhantját. A vendiákok a piarista főgimnázium hagyományaihoz híven először szentmisén vettek részt, majd megható közvetlenségű közgyűlés keretében kimondották a vendiákok egyesületének megalakulását.¹⁷

Az összejövetel után az igazgató megbetegedése és egyéb körülmények miatt az egyesület nem fejtett ki semmi működést, legalább is én ennek nyomára nem akadtam.

Sütőry az 1927/1928. tanévet megnyitotta, s működését megindította, azonban már novemberben olyan nagyfokú idegesség vett rajta erőt és zavarta meg elméjét, hogy a gimnázium igazgatóságától ideiglenesen fel kellett menteni és gyógykezelésre Budapestre szállítani. Helyettesítésével a rendfőnök Kovács Béla tanárt bízta meg, aki folytatta azt az irányzatot, amelyet a közoktatási kormány az intézet működésének alapfeltételül tűzött ki. Kitűnően beszélvén s tanítván a román nyelvet, mindjárt első fellépésével megnyerte a hivatalos látogatók tetszését. A tankerületi felügyelővel, Sabin Evtužiannal szintén összeköttetést tartván fel, útbaigazításokhoz könnyen hozzájutott, s így az igazgatásban fennakadás nem történt. Mint tapasztalatlan ember azonban olyan intézkedéseket is elrendelt, amelyeket a magyar sajtó meg-megírogatott, ami román részről megbízhatóságát iránta még jobban növelte. Helyettesítése 1928. augusztus végéig tartott, amikor P. Tóth Lajos, a kolozsvári piarista rendfőnökségtől kinevezett igazgató vette át az intézet vezetését, aki közmegelegedésre intézte az intézet ügyeit.¹⁸

A középiskolai reform kérdésével több miniszter foglalkozott, Negulescu, Petrovici, Iorga s legújabbán Gusti. Mindannyian egyetemi tanárok, akik pártpolitika útján jutottak hozzá a Közoktatásügyi Minisztérium vezetéséhez, s a megnagyobbodott Románia közoktatásügyét rendezni, javítani, egységesíteni törekedtek úgy, hogy Romániában s a csatolt területeken a román uralom átvétele

¹⁷ Déli Hírlap, 1928. június 27.

¹⁸ Források, hivatalos rendeletek. GAL Kelemen, *Negulescu középiskolai reformtervezete*, Magyar Kisebbség, 1930. május 16. GAL Kelemen: *Petrovici középiskolai szervezete*, Magyar Kisebbség, 1930. július 16. BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez*, i. m., 226, 234. Hozzászólás középiskolai reformtervezethez.

óta tanügy terén nincs megállapodás. Egyik évről a másikra változik a tanterv, egyik napról a másikra változnak a rendelete a tanügyi férfiak, a társadalom legnagyobb meglepetésére.

Anghelescu az orvostudomány, Negulescu és Petrovici a bölcselet, Iorga a történelem, Gusti a szociológia tanára az egyetemen. Petrovici és Iorga az egyetemen előadott tudományok szempontjából tekintette a közoktatásügyet, Negulescu nevelési és közművelődési célt akart szolgálni, Gustinál tanácsadója véleménye alapján a reáltudományoknak van legfontosabb szerepe a tanításban. Anghelescu a Brătianu-kormány nemzeti politikáját követve a román nemzeti irányt, a sovínizmust viszi bele a középiskola reformjába. Mindegyik lelkileg is egyesíteni akarja a megnagyobbodott Románia polgárait, hogy így az iskolák útján megteremtse az egységes erős Romániát.

A középiskola reformja nyolc éven keresztül forrott s, hogy csak nyolc év után valósult meg az egységes középiskola, annak a politikai pártok uralmának váltakozása volt az oka.

Először az Averescu-kormány közoktatásügyi minisztere, Negulescu (1920–22) foglalkozott úgy az elemi, mint a középiskolai oktatás reformjával, s az utóbbi két éves tervezet már nála megtaláljuk. A lelki egység megteremtése céljából a munkaiskolának a híve, ahol a tanár nemcsak előad, s a tanító nemcsak befogadtatja az ismereteket, hanem a tanuló s a tanár tevőleges munkát is fejt ki. A középiskola hét osztálya után előkészítő évet tervez az intézetek keretében, amely a tanulót választott életpályája szerint készíti elő az egyetemi tanulmányokra, s e célból az előkészítő évről nyolc tagozata lett volna. Az elemiben fontos a természetes tehetség fejlesztése, ez a cél, szerinte nem kell megterhelni a gyermeket román nyelvi ismeretekkel. Az oktatásra nézve az a felfogása, hogy az tisztán állami feladat s a felekezeti iskola csak túrt dolog, s ha van már felekezeti iskola, azokat az illető felekezeteknek kell fenntartani. Az egységes középiskolát nála még nem találjuk meg, és a régi polgári iskolákat nem szünteti meg. A gyakorlati oktatást annyira fenntartja, hogy a tanulók ezekből az iskolákból a liceumba nem léphettek soha át.

Negulescu után a Brătianu-kormány közoktatásügyi minisztere (1922–26)

17. Panyik-Tóth Lajos (1890–1955) piarista, a temesvári piarista gimnázium igazgatója (1929–1944) (Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény, Albumok)

Angheliescu lett, akinek e korszakból származó, a kisebbségek, különösen pedig a magyarság iskoláinak megsemmisítésére kiadott rendeletei ismeretesek. Az egységes középiskola tervét a Magánoktatási törvény után 1926-ban elkészítette. E szerint a középiskolák, tanítóképzők, kereskedelmi, ipari, munkás és gazdasági iskolák, háztartástanfolyamok mind hétszintűsoknak tervezettek. A miniszteri tanács elhatározta az egységes középiskola tervezetének betervezését a törvényhozás két háza elé, amidőn 1926 tavaszán a Brătianu-kormány lemondott, s utána újból az Averescu-kormány következett.

A második Averescu-kormány közoktatásügyi minisztere Ion Petrovici volt. Filozófus tanár, akinek gondolkodását, egész lényét a bölcséleti eszmék hatották át. A bölcsellel akarta a középiskolai oktatást megjavítani, s vele hidat verni a vallás s a pozitív tudományok közé. Azért a líceumi oktatás középpontjába a bölcséletet helyezi, s beilleszti tantervébe az etikát is, ezek által óhajtott védőszert nyújtani az ifjúságnak a terjedő materializmus ellen, s célja a bölcsélet által az összes tudományokat egybefoglalni. Ez okból a lélektant már az V. osztály tantervébe felveszi, s a felső osztályok mindegyikében tanítani tervezte. A bölcsélet mellett nagy tért szentelt a modern nyelveknek, mint amelyek a tanulót a gyakorlati életre képesítik. A középiskola nála nem szakiskola, hanem az általános műveltség iskolája. Az ismerethalmozást nem célozza. A teljes egységesítés keresztülvitelével a közös alap megteremtését tervezte, s a régi polgári iskolából különböző vizsgálatokkal az átlépést az egyikből a másikba lehetővé tette volna. Még akarta szüntetni a líceum két ciklusát s a líceum felső osztályának hármas elágazását is. Petrovici hitelvi és nemes világnézeti elvei teljes elismerést érdemelnek, de hibája az, hogy a bölcsélet tanítását nagyon előtérbe helyezi, a bölcséleti gondolkodásra éretlen tanulókkal már az ötödik osztályban lélektant akar taníttatni.

Az egész liberális párt felzúdulással fogadta Petrovici tervezetét, s különösen Angheliescu intézett ellene heves támadást. Pedagógiaellenesnek nevezte, mert a bölcséleti ismereteket a tanulók nem tudják megemészteni, s az ismeretek rendszerezéséről, mielőtt a tanulók azokat megszerezték volna, nem lehet szó. Antidemokratikus is, mert a régi polgári megszüntetésével elzárja a parasztság gyermekei elől az utat iskoláztatásukhoz. Hazafiatlan, mert Petrovici tanterve szerint a hazai földrajzot és történelmet csak a hétszintűs líceum utolsó osztályában tanulják a tanulók, így a hazafias nevelést nem szolgálja, pedig a román államnak elsősorban tüzes lelkű hazafiakra van szüksége, nem pedig értelmetlen elmélkedőkre. A tanulók lelkét csak a nemzeti tárgyak behatóbb tanításával lehet kialakítani.

A második Averescu-kormány élete rövid volt, egy évig és két hónapig tartott, s amint nem váltotta be – talán a rövid uralom miatt – a választások alkalmával a magyarságnak tett és kikötött ígését, hogy kormányrendelettel visszaadja a kisebbségi iskolák nyilvánossági jogát, s jóváteszi az összes iskolai sérelmeket, éppúgy nem tudta megoldani az egységes középiskola reformját sem.

A Brătianu-kormány 1927 júniusában ismét átveszi a kormányzást, s a közoktatásügyi minisztere, Angheliescu korábbi tervei alapján elkészíti az egységes középiskola tervezetét, amelyet a törvényhozás két háza, a parlament és a szenátus

tus elfogadott s a király szentesített.

Angheliescu egységes középiskolája az 1928/1929. tanévben lépett életbe s a líceum ezután nem nyolc-, hanem hétéosztályú lett. Francia mintára minden középiskola, tanítóképző és minden gyakorlati iskola, háztartás tanfolyamok hétéosztályosok lesznek. Angheliescu egységes középiskolájának két tagozata van, alsó és felső, az alsónak három (I–III.), a felsőnek négy (IV–VII.) osztálya van. A felsőbb tagozatokba csak felvételi vizsgálatlalt lehet feljutni, s ugyancsak felvétellel juthatnak a tanulók az alsó osztályokba is. Az első osztályba 50, a többiben 40–40 a tanulók száma, ha felvételt többen tesznek, úgy a vizsgálat érdemjegyei szerint elsőbbségben azok részesülnek, akik a felvételin jobban megfeleltek.

Megszünteti a régi polgári iskolákat (összesen 38 volt még 1927/1928. iskolai tanévben a Romániához csatolt területen), s ezután csak helyébe lépnek az I–III. osztályos gimnáziumok. Tantervük teljesen egyezik a líceum I–III. osztályával. Nevük fiú- vagy leánygimnázium, még azok, amelyekben csak a felső négy osztály, vagy a felső s alsó együttesen működik, eltörölve a főgimnázium elnevezést, fiú- vagy leánylíceumnak hívatnak. Angheliescu középiskolájában a tanítás középpontja a román nyelv s a nemzeti tárgyak. Ezekre jut a legtöbb óra, úgyhogy a hét osztály heti 182 órájából 77 esik a nemzeti tárgyakra és nyelvekre, számításba véve a román nyelv után a modern nyelveket is. Angheliescu egységes reformiskolája a román nemzeti nevelés iskolája. Ezen irányzatot utódja, Costasescu tovább fejleszti, elrendelvén az összes felekezetek teológiáin a román nyelv s a román történelem tanítását, s a felekezetek tiltakozása ellenére tanárokat nevez ki ezen felsőbb vallásos jellegű főiskolákhoz. A katolikusokra nézve ezen rendelkezést a konkordátum XVI. cikkével is megerősítették.

Angheliescu egységes középiskolája a kisebbségi tanulókra nincs tekintettel. A román nyelv s a nemzeti tárgyak román nyelvű tanulásán kívül a kisebbségi diák az első osztályban kettő, a harmadikban három, a negyediknél négy, a hatodiknál kezdve pedig öt idegen nyelvet tanul. Nálunk Temesvárt a magyar nyelv, magyar irodalom s hittanon kívül minden tárgyat románul kell neki tanulnia, s az idegen nyelvek tanításánál a tanár kisegítő nyelvül is csak a románt használhatja. A felső osztályokban megszüntette a csoport-elágazást, úgyhogy az által a bakkalaureátusi vizsgálatot is egységesebbé tette, mert míg azelőtt ez a klasszikus, reál, s modern tagozatokhoz alkalmazkodva a közös tárgyakon kívül, a klasszikus tagozatnál még a latin s bölcséletet, a reálnál a mennyiségtan s egyetemes történelem, a modernnél a természettudományok és egyetemes történelem tárgyaiból kívánta meg a jelöltektől a vizsgálatot, addig ezután ez a hármas elágazás megszűnt. Arra nézve, hogy az előkészítő év a középiskolában vagy az egyetemen valósítassék-e meg, nem döntött, s csak az 1931/1932. tanévben rendelték el ezt az egyetemeken, de arról, hogy miként valósult meg, értesülésem nincsen.

A közoktatási kormány az új szervezati módosításokról 1928 júniusában 66735/1928. sz. értesítette az intézeteket. Rendelete szerint az 1928/1929. tanévben az új törvény szerint fog működni, vagyis a líceum hét, a gimnázium pedig három osztállyal. Az I–II. osztályban az új munkarend, a III–VII-ben pedig átmeneti tanterv lép életbe. A régi harmadikosak minden felvételi

nélkül iratkoznak be a negyedikbe, azon tanulók pedig, akik a harmadik után nem akarnak továbbtanulni, összesítő (abszolváló) vizsgálatot tesznek. Azon tanulók, akik a negyediket elvégezték, a felvételit az ötödikbe, június vagy szeptemberben teszik le. Az 1927/1928. tanévben hetedik osztályt végeztek az 1928/1929. tanév szeptemberében átmeneti vizsgálatot tesznek a régi nyolcadik osztályban és siker esetén az 1928/1929. tanév őszi bakkalaureátusi vizsgálatra jelentkezhettek.

A közoktatási miniszter 103883/1928. sz. rendeletével 1928. szeptember 1-én értesítette az intézeteket az új középiskola típusairól is. A hétosztályú líceumon kívül felállítja a tíz és tizenegy osztályú állami középiskolákat, vagyis az elsőnél az alsó, a másodiknál pedig az alsó és felső osztályok párhuzamosak. A példa igazolta, hogy ezen új típusú iskolák csak államiak lehettek, míg a kisebbségi magyar iskolák csak hét osztállyal működhettek, s amikor intézetünk e rendelet után az 1928/1929. tanévben kérelmezte a minisztertől az első osztály párhuzamosítását, ezen indokolással (60660/1929. sz. a.) utasította el. Tekintettel arra, hogy Temesvárt az állami román líceum mellett van még állami gimnázium is, azon magyar eredetű tanulók, akik a piarista líceumban nem nyernek helyet, ebbe az állami gimnáziumba beiratkozhatnak, tehát a párhuzamos osztályt nem engedélyezi, s így intézetünk fejlődésének útját vágta.

Az egységes középiskola ellen sok volt a panasz az anyag túlszűfolttsága miatt, ezért a Közoktatási Minisztérium a 11428/1929. sz. január 28-iki rendelethez 22853/1929. számmal, február 25-én utasítást küldi a túlszűfolt anyag könnyítésére átmeneti tantervül az összes nyilvánossági joggal bíró magániskoláknak. Elrendeli, hogy a görög a VI. és VII. osztályokban két óra helyett egy, a hetedikben a hittan egy órában tanítassák, a VI. osztályban az antropogeográfia megszűnik. A többi tárgyak tanításánál az anyag könnyítése végett a tanár mellőze a nem fontos részeket. Az egységes középiskola tantervét a mellékelt táblázatban mutatjuk be.

Az egységes román középiskola tanterve s órarendbeosztása a matrikula sorrendje szerint:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.
Hittan	2	2	2	2	2	2	1
Román	5	4	3	3	3	3	3
Magyar ¹⁹	3	3	3	3	3	3	3
Latin	—	—	2	3	3	3	3
Görög	—	—	—	—	—	1	1
Francia	3	3	3	3	2	2	2
Német	—	—	—	4	2	2	2
Történelem	2	2	2	3	2	2	2
Filozófia	—	—	—	—	—	2	2
Alkotmánytan	—	—	1	—	—	1	1
Földrajz	2	2	2	2	2	—	2
Számтан	3	3	3	2	3	2	2
Fizika	—	2	2	2	3	2	—

¹⁹ A legújabb matrikula szerint a „Magyar” a legutolsó rubrika.

Természetráajz	2	2	1	2	2	2	2
Egészségtan	—	—	1	—	—	—	1
Szépírás	1	1	—	—	—	—	—
Rajz	1	1	1	1	1	1	1
Ének	2	2	1	1	1	1	1
Torna	2	2	2	2	2	2	2
Kézimunka	2	—	—	2	—	—	—
Osztályfőnöki óra	1	1	1	1	1	1	1

Az egységes román középiskolában a hittant minden tanuló az anyanyelvén tanulja. Vallásjegy nélküli tanulók osztályismétlésre utasíthatnak. Intézetünkben a tanulók legnagyobb része magyar lévén, ezek hittanórái a többi tanórák közé osztatnak be. A németajkúak számára német a külön kijelölt időben, a gör. kel. részére hasonlóan az intézetben tartatott meg a hittanóra. A gör. keletiek a magyar világban is kaptak az intézettől osztálytermet a hittanórájuk megtartására.

A magyar nyelvet az állam nem akarta rendes tárgynak elismerni, s az ebből nyert elégtelen osztályzat egy időben nem számított be az eredménybe, ha a tanuló román intézetben folytatta tanulmányait. Később a főigazgató úgy döntött, hogyha valamely tanuló a magyar anyanyelvűek közül a tanév elején a magyart is választja, köteles minden magyar órán megjelenni, s tanév közben a magyar nyelvi oktatásból ki nem léphet. Gyakorlati eljárás szerint az igazgató minden magyar anyanyelvű tanulót bevett a magyar órára. Más nemzetiségűek a magyar órán nem jelenhettek meg, zsidók sem, akiknek pedig anyanyelvük magyar volt. Az 1930/1931. tanévben Brüch Edgar izraelita folyamodott a minisztériumhoz, hogy a magyar órákat látogathassa, de a közoktatási miniszter elutasította. (1931. XII. 8. Nr. 245.) A német nyelv tanításának az a célja, hogy a tanulók németből románra szabatosan tudjanak fordítani, ezért a nyelvtani szabályokat is románul kell tanulniuk, úgyszintén a német, az irodalomtörténelmet is. A klasszikus nyelvek tanítása az egységes román középiskolában elsovszatatott, s a tanulók vajmi kevés eredményt mutatnak fel. A nemzeti tárgyak tanulása mélyreható. Az osztályok összes számát tekintve a román nyelvre 24, a franciára 18 óra rendeltetett. A világi ének a nemzeti nevelés szolgálatába állítatott és minden tanulóra kötelező. Az osztályfőnöki óra az erkölcsi nevelést szolgálja.

A közoktatási miniszter az egységes középiskola életbeléptetésével kapcsolatban újításokat rendelt az év végi vizsgálatok terén. Az 1928/1929-iki tanév végén az első osztályosok román nyelvből, franciából és számtanból, a többiek minden tárgyból vizsgáltak. Az 1929/1930-ban az elsősök a román nyelvből és számtanból, a másodikosok, a románból, számtanból és franciából, a többi osztály minden tárgyból tett év végi vizsgálatot. Az 1930/1931. tanévben az év végi vizsgálatok úgy folytak le, mint az 1929/1930-ban, és még a magyarból is kellett vizsgázni.

A hétéosztályos középiskola túlterhelte a tanulót, úgy az értelmi, mint az erkölcsi képzést befejezetlenül hagyta, éppen ezért a román bakkalaureátusi vizsgálatnál a külföldi egyetemekre – a franciát kivéve – az ifjúság nem iratkozhatott be, s így a szabad képzést akadályozta.

Angheliescu a hétosztályos egységes középiskolát Leygues és Berárd rendszerének összeolvasztásával s a felső tagozaton a csoport-elágazások megszüntetésével, francia mintára alkotta meg. Erre következő indító okai voltak. A világháború után a francia műveltség megszerzése volt uralkodó irány Romániában, ezért a francia egyetemeket annyira ellepte a román ifjúság, hogy csak az ösztöndíjasok száma az 1922/1923. tanévben 265 volt,²⁰ azután Romániának megnövekedvén területe, hivatalnokseregére volt szüksége, ezenkívül a Romániához csatolt volt magyar területek ifjúságát a magyar egyetemek látogatásától célja volt elvonni, s így a magyar kapcsolaton lazítani.

Angheliescu egységes középiskolájával nemcsak a kisebbségek, hanem még a románok sem voltak megelégedve, s a hét osztályt nem tartották elégségesnek az ifjúság értelmi és erkölcsi képzésére. Iorga szintén nem volt a hétosztályos líceumnak híve, ezért, amikor kormányra jutott, mint közoktatási miniszter 1931-ben megszüntette a hétosztályos líceumot, valamint a háromosztályos gimnáziumot, visszaállítva a nyolcadik osztályt. Átmeneti tanterve 1931. szeptember 16-án lépett életbe, egyelőre csak az I és IV. osztályra. A negyedikben megváltoztatta a tantárgyakat és óraszámokat. A francia nyelv óraszámát kettőről háromra, a a történetét kettőről háromra, a számtan és fizika óraszámát háromról kettőre megváltoztatta, a német nyelv tanítását a negyedikben eltörölte. Az első és negyedik osztályban elrendeli egy-egy mesterség tanítását heti 4-4 órában az iskolafenntartók költségére. Intézetünk a szobrászatot vezette be.

Iorga a tanításban új módszertani eljárást sürget. Elve: ismeretből haladni ismeretlenre. A történelem tanításánál a jelenből kell a múltba visszatérni. Új osztályozó jegyeket állapít meg: kiváló, igen jó, jó, elégséges és elégtelen. Az állam szorult anyagi helyzete miatt elrendeli, hogy az ismétlő tanuló 500, a javítóvizsgát tevők tárgyanként 50, és minden kibocsátott iskolai bizonyítvány után 50 leut kell a Közoktatásügyi Minisztérium javára fizetni, s a begyűlt összeget az igazgató a tanév végén a Közoktatásügyi Minisztériumba tartozik beküldeni.²¹ A negyedik osztály kivételével eltörli az év végi vizsgálatokat,²² s ezzel a kisebbségi iskolákat, különösen intézetünket, megalázó helyzetből kiszabadítja. Az állami intézetek igazgatóit szavazás útján a tantestületekkel választatja, de ezen rendelkezését a felekezetiekre nem terjeszti ki.²³ Eltörli a tanári képesítőt (*examen de capacitate*). Ezen vizsgálatot a tanári oklevél elnyerése után kellett letenni az állami tanároknak, s azoknak, akik megfeleltek, az állam rendszeres állást volt köteles juttatni. Ez a vizsgálat a felekezeti iskolák tanáira kimondottan nem volt kötelező, de azért folyton fejük felett lebegett a bizonytalanság, hogy a kormány váratlanul rájuk is kötelezővé teszi.

Iorga tanügyi újításaival a reform középiskola ügye nem záródott le. A legújabb értesülés szerint Gusti közoktatási miniszter 1933. február hónapban, Bukarestben értekezletet hívott össze, amelyen a szakértők megtárgyalták a középiskola reformjainak kérdéseit. A miniszter a túlterhelés miatt könnyíteni

²⁰ JANCSÓ Benedek, *Románia harmadik egyeteme Franciaországban*, in *Az elszakított magyarság közoktatásügye, i. m.*, 120.

²¹ Bulletin Şcolar 30–1931.

²² 20517–1931. sz. Bulletin Şcolar 250–1931.

²³ Bulletin Şcolar 81–1931.

akart a tanulók munkáján. Az értekezlet az alsó fokon az órák csökkentésében állapodott meg, s Velkovi, a temesvári műegyetem volt tanára abban állapodott meg, hogy a konkrét ismereteket kell a tanítás központjává tenni, s az iskolát a reális élettel szorosabb kapcsolatba kell hozni.

Anghelescu Iorga rendeletein az 1934/1935-i tanévben több változtatást hajtott végre, s a kisebbségi iskolaügyet újból szigorítja. A líceumok 1934/1935. tanévben nyolcosztályosokká lesznek.

Az egységes középiskola életbe léptetésével az 1928/1929. tanév óta megváltozott a temesvári piarista intézetünkben elhelyezett magyar kat. gimnázium – volt magyar kat. polgári – helyzete, s mivel intézetünkkel életsorsa szoros összefüggésben van, röviden visszatekintünk keletkezésére, s vázoljuk jelen helyzetét. Az intézetet az 1920/1921. tanévben azon polgári iskolai tanárok kérelmére, akik a volt városi polgári iskolában működtek, de esküt később tettek, s így állás nélkül maradtak, Glattfelder Gyula csanádi püspök létesítette, de az iskola működését a piarista rend tette lehetővé. A csanádi püspök tőlem kért termeket az iskola részére, s tekintetbe véve a magyarság s az állás nélkül maradt tanárok helyzetét – jöllehet ebben a tanévben 798 nyilvános tanulója volt az intézetnek – a földszinten levő termeket, délutáni előadásokra rendelkezésre bocsátottam. Ezekon kívül a tornatermet, rajztermet s mindent, amire szükségük volt. Igénybe vehették a múzeumokat is. Átadtam nekik az igazgatói iroda egyik termét irodai használatra. Az intézet felmerülő költségei a befolyt tandíjból fedeztetek, s mivel a piarista főgimnázium központi fűtésre van berendezve, mérsékelt összeggel járultak hozzá a fűtési költségekhez.

A magyar kat. polgári, amelybe más vallású magyar tanulók is beiratkozhattak, a kisembereknek, a szegényebb sorsú magyar gyermekeknek volt az iskolája, akik a négy polgári osztály elvégzése után gyakorlati pályákra léptek, s mint jó magyar szellemben, erkölcsi alapon nevelt tanulók, az életben közmegelegedésre álltak meg helyüket. Az iskola első román felügyelőjének véleményezése szerint kat. szempontból valódi szükségletet pótol. Alapításkor a magyar tantervet követte azzal a módosítással, hogy a román nyelvet, s a világtörténelem keretében Románia földrajzát is tanítania kellett, de magyar nyelven tanította a nemzeti tárgyakat is. Az 1925/1926. tanévtől kezdve a Magánoktatási törvény a nemzeti tárgyak tanítását román nyelven tette kötelezővé, s 1928/1929. óta tanterve egyenlővé tétetett a líceum I–III. osztályának tantervével, a francia nyelv tanításánál kiegészítő nyelvül a magyart használhatja, s a kézimunka tanítása 1931/1932-ig nem volt kötelező.

Az 1920/1921. tanévben annyi tanuló jelentkezett felvételre, hogy az első osztályt párhuzamosítani kellett. Összes tanulóinak száma akkor 210 volt, amely szám csak nagyon keveset apadt, mert még 1925/1926-ban is az első osztály párhuzamosítása nélkül 200-an jártak a magyar polgáriban. Ezen tanév után azonban a tanulók száma fogyni kezdett. Ennek okát többféle okban találjuk meg. A piarista főgimnázium igazgatója azon tanulókat, akik felvehetőek nem voltak, vagy tanulmányaikban gyengéknek bizonyultak, a magyar kat. polgáriban tanácsolta, s tanulóinak számát gyarapította, később, amidőn a piarista főgimnáziumban kevesbedett a tanulók száma, ezt megérezte a polgári is. Háromosztályú gimnáziummá válván, csökkent osztályainak száma, s ezen kívül felettes

hatósága a tankerületi főigazgatóság lett.

A Közoktatási Minisztérium, hogy a magyar kat. gimnáziumot gyengítse, Temesvárt az 1928/1929. tanévben magyar állami gimnáziumot létesített. A tantárgyak tanításán ennél könnyített, elrendelvén, hogy a számtan, amely azeelőtt a régi állami polgáriban román nyelven adatott elő, magyar nyelven tanítassék. A szegényebb állami tisztviselők fiait s általában a szegényebb sorsú tanulókat különféle eszközökkel, ingyenes tankönyvekkel, tandíjmérséklésekkel, vagy teljes elengedésével vonta be az állami gimnáziumba úgy, hogy tanulóinak száma megnövekedett, s 1928/1929-ben 137, 1929/1930-ban 104, 1930/1931-ben 108 volt a tanulóinak száma, míg a magyar kat. gimnáziumban 1928/1929-ben 117, 1929/1930-ban 60, 1930/1931-ben 72 tanuló iratkozott be.²⁴ Tanítványainak száma 1920-tól 1930-ig 1830.

A Magánoktatási törvény kötelezővé tétele után a középiskolákban a déleelőtti tanítás rendeltetett el, s ennek folytán a piarista líceumnak több teremre lett szüksége, s a kat. magyar gimnázium is déleelőtt volt kénytelen az előadásokat tartani s a termeket igénybe venni. Az ének rendes tárgyként tanítása, a kézimunka bevezetése, a Mária Társulat, a cserkészet, a más vallású tanulók hittanórái, a magyar órán részt nem vevő tanulók, a gör. kel. vallású tanulók hittanórái, a tornamentesek külön-külön termeket igényeltek. Ezeken kívül a tankerületi főigazgatóság elrendelte, hogy a magyar gimnázium részére új irodai helyiség rendeztessék be, s volt irodája ezentúl a piarista líceum részére, mint titkári szoba használtassék.

Mindezen körülmények folytán a kat. magyar polgári elhelyezése elsősorban pedig a kötelező déleelőtti oktatás miatt a piarista líceumban úgyszólván lehetlenné vált, s a tanári testület részéről vetődött fel az a gondolat, hogy a kat. magyar gimnáziumot valahol más alkalmas helyiségben kellene elhelyezni. A kat. magyar polgárinak, később kat. magyar gimnáziumnak ugyanis nem volt semmi szerződése a piarista renddel. Évről évre, szóbeli úton kapta az engedélyt a szükséges termék átengedésére. A kat. magyar gimnázium az igazgató felszólításának, hogy másutt próbáljon elhelyezkedni, nem tudott eleget tenni, s emiatt a temesvári Magyar Párt elnöke, Ambrózy Andor a piarista rendfőnöknél, Patay Józsefnél közbenjárt, hogy a kat. gimnázium valami módon továbbra is a piarista líceumban maradhasson. A rendfőnök a Magyar Párt elnökének kérelmét teljesítette.

A tankerületi főigazgató s a hivatalos iskolalátogatók a magyar kat. gimnáziumnak, mint háború után keletkezett intézetnek, különösen azóta, hogy gimnázium lett, működését nem jó szemmel nézték és megszüntetésére törekedve, működését megnehezítették. A középiskolák nyilvánossági jogának felülvizsgálataival megbízott Állandó Bizottság pedig különféle címenek, 1928. június 1-én megvonta tőle a nyilvánossági jogot. A Magyar Párt, a belvárosi hitközségek mozgalma és Pacha Ágoston memoranduma folytán az Állandó Bizottság 9559/1928. sz. a. ideiglenesen az intézet nyilvánossági jogát egy évre visszaadta. A magyarságnak 1928. október 15-én megtartott székelyudvarhelyi nagygyűlésen, Veterányi Viktor, a temesvári belvárosi Magyar Párt ügyvezető elnöke a

²⁴ Statisztikai kimutatás a tanévvégi értesítőkbén.

magyarság sérelmei között ismertette a magyar kat. gimnázium nyilvánossági jogának elvonását. Működési engedélyét 1928 októberében nyerte meg.²⁵ Fenn tartási költségeit a tandíjakból, a temesvári hitközségek s jótévközpontok segélyéből fedezvén, mivel a vagyoni válság miatt a hitközségek segélye bizonytalanra vált, az 1932/1933. tanév elején válság fenyegette. A magyar kat. gimnázium sorsa odaért a lét és nemlét kérdéséhez, s a magyarság fájó szívvel nézte vergődését annál is inkább, mert a temesvári állami magyar gimnázium jelen magyar tanítási nyelvre csak ideiglenesnek mondható, amint ideiglenes volt a német állami liceumban is a magyar tagozat. A magyarság az 1932/1933. tanév elején a lélekharang megkondulását vélte hallani az intézet felett. A gimnázium az 1932/1933. tanévben megnyílt ugyan, jövője azonban nagyon bizonytalan.

Ez a jövő még bizonytalanabbá vált az 1936/1937. tanévre. Anghelescu ugyanis az 1935/1936-i tanévben több kifogás címén megvonta a magyar intézet nyilvánossági jogát, s mint magántanulókat a temesvári állami fiúgimnáziumba rendelte át év végi vizsgálatra. Ott 133 tanuló közül 57 osztályismétlésre, 59 pedig javítóvizsgálatra utasított, és csak 17 tanuló nyert sikeres vizsgálatot.

Az intézet gondozása körül Kayser Lajos és Martzy Mihály szereztek elévülhetetlen érdemeket.

A temesvári piarista intézetnek, mint Romániában szerzetes tanárokkal s román előadási nyelven működő egyetlen férfi középiskolának a sok megpróbáltatás és küzdelem után, hogy még visszatérhet a magyar előadási nyelvre, utolsó reménysége a konkordátum megkötésében volt. Mi, piaristák egymás között ugyan már korábban beszélgettük, hogy a ránk kényszerített román tanítási nyelvből a román kormány még a konkordátum megkötése esetén sem fog engedni, mégis reméltük, hogy ügyeinket kedvezően fogja rendezni.

A konkordátum tárgyalásai hosszú ideig (1920-tól 1928-ig) tartottak. A tárgyalásoknak s halogatásoknak különféle okai voltak. A régi Románia gör. kel. vallású volt. Az 1912. év népszámlálási adatai szerint 7 234 920 számú lakosságából 6 735 444 követte a gör. kel. ortodox vallást,²⁶ miért is nemzeti állammenn tartó vallás volt, a csatolt területek 5 696 465 lakosból 2 086 097 volt gör. kel. vallású, míg 1 336 000 gör. kat., 972 924 lakos pedig róm. kat., tehát ezzel a 2 308 000 katolikussal a román államnak számolnia kellett.

A csatolt területek katolikusainak a Szentszékhez való viszonya a román uralom átvételével változás alá esett, bár a gör. kel. egyes vezető férfiak véleménye szerint a volt apostoli magyar király felségjogai Románia királyára szálltak át, a király patronátusi jogának összes jogi következményeivel őt illeti a püspök kinevezésének joga is. A földreformmal kifosztották az egyházakat, de azért még mindig nagy kincsnek tekintették a kat. egyház javait, s felfogásuk az volt, hogy az ország összes javait testvéri kézzel kell egymás közt megosztani.

Az *Universul* egyik munkatársa 1924-ben kikérte Románia patriarchájának, volt magyarországi karánsebesi gör. kel. püspöknek, Cristea Mironnak felfogását a konkordátum megkötésére nézve. Válaszának lényege ez volt: minden egyes felekezet jogai körvonalaztassanak, mert a tisztázott helyzet nyugalmat és

²⁵ *Hét kisebbségi iskola kapott működési engedélyt*, Keleti Újság, 1928. január 24. 6.

²⁶ JAKABFFY Elemér, *Erdély statisztikája*, i. m., 32.

békét teremt. Reméli, hogy a kat. egyház Romániában is megtalálja helyét a felekezetek sorában. Ezen általános elv után visszatekintést vetve a múltra, reámutat arra a magyar államra nézve igazi nagy jelentőségére, amely egyúttal a gör. keletiekkel szemben veszedelmet jelentett.

A róm. kat. egyház szerinte tulajdonképp a magyar nemzet offenzívája volt a nem magyar nemzetekkel szemben, s az erőszakos magyarosítást szolgálta. Akadályokat gördített a nem kat. vallásúak vallási és kulturális kifejlődése elé. A román lelket támadta s bilincsekbe verte, különösen a hajdúdorogi magyar gör. kat. püspökség felállításával. Ezek miatt nagyon résen kell lenni a konkordátum megkötésénél, s mivel a katolikus egyház feje a pápa az országon és létérédekén kívül van, befolyását egyházbírói szempontból szabályozni kell. Vissza kell állítani a király patronátusi jogát. Meg kell szüntetni a szatmári és a nagyváradi püspökségeket, s az Erdélyi Státus privilégiumos, önhatalmúlag alkotott autonóm testületét. Nagyon kényes kérdésnek nevezi a mérhetetlen vagyonkérdést. Felhossa a román értelmiség tájékozatlanságát s a román kormányok tévedéseit, amelyek igen nagy összegeket jutattak a kat. egyháznak s a kat. klérusnak fizetéskiegészítés címen, fizetve például még a nagyváradi püspök kocsját is.

A szerzetesrendek és kongregációk tanításának barátja, mert megvan a buzgóságuk s kellő hozzáértésük úgy a tanügyben, mint az ifjúság nevelésében. A Romániában jelenleg működő szerzetesrendeken kívül mások csak különleges engedéllyel, a parlament hozzájárulásával telepedhetnek meg. Mielőtt a konkordátumról tárgyalni lehetne, elsősorban az uralkodó ortodox vallás jellegét és autonómiáját kell biztosítani és rendezni, utána a gör. kat. egyház ügyeit, s csak azután kerülhet sor a többi kultuszokra.²⁷

A róm. kat. vallás jogi helyzetét az 1923. évi román alkotmány 22. §-a megszüntetvén, az egyházak egyenlőségét lényegesen megváltoztatta. Az ortodox gör. kel. vallás ügyeit a parlament 1925. év tavaszán rendezti, s uralkodó vallásnak jelentette ki. Utána mindjárt első helyen a gör. kat. vallás következik. A kultuszokra csak ezek után kerülhet sor. A kultuszok (a többi más Romániában létező vallás) ügyeit az 1928. évi 1093. sz. Vallásügyi törvény szabályozta. Vasile Goldiș 1928. március 5-én nyilvánosságra hozta a konkordátum pontjait, amelyeket már 1927. május 10-én Rómában aláírt. Időközben az Averescu-kormány távozáván, a Brătianu-kormány a konkordátumot 1928. április 22-én letárgyaltatta.

A konkordátum megkötése ellen tiltakozott az ortodoxok nagyváradi kongresszusa, s e tiltakozást a parlamentben Erdély és Bánság metropolitája, Nicolae Bălan jutatta kifejezésre. Kifogásolta a róm. kat. püspökök számát, a kat. egyházban s iskoláiban a kisebbségi nyelvek használatát, a konkordátumnak a jogi személyiségre vonatkozó szakaszát. A Brătianu-kormány államérdeknek jelentvén ki a konkordátumot, mindezen tiltakozások és parlamenti kifogások után is, a törvényhozás mindkét házával elfogadtatta. Ellene szavaztak a magyar és rutén katolikusok, s az ortodox képviselők. A szenátusban a szavazás előtt a román szenátorok a teremből kivonultak.

²⁷ *Hogyan értelmezi a „Metropolita Prima”-t, a Konkordátumnak a Vatikánnal való megkötését?* Universul, 1924. martie 25.

A konkordátum ratifikálása több mint egy év lefolyása után a nemzeti parasztpárti kormány alatt történt meg, de mielőtt a román kormány ehhez beleegyezését adta volna, külügyminisztere, Titulescu útján még bizonyos kikötések teljesítését kérte a Szentszéktől. Ezen kikötések elfogadásához oly szívósan ragaszkodott, hogy Dimitrie Pennescut, Románia vatikáni követét, aki úgy látzik a konkordátum kölcsönös aláírásával az ügyet befejezettnek tekintette, a kormány állásától felmentette és stockholmi követé nevezte ki. Felozlatta a vatikáni követséget, s a volt vatikáni követ, a meghatalmazott miniszter helyébe ügyvivőt nevezett ki. Ezen szokatlan s feltűnést keltő változás a római tartózkodásom alatt ment végbe. Meglepetve olvastam az *Osservatore Romano* című hivatalos lapban, hogy Pennescu könnyezve hagyta el Rómát. A jelek arra mutatnak, hogy közte és Titulescu között elvi ellentétek forogtak fenn, és emiatt kellett neki Rómából távoznia.

Titulescu kikötéseit 1928. július 20-án 48524. sz. a. küldte el Dolci, bukaresti nunciushoz. Titulescu hű maradv a hagyományos romániai diplomáciához, a konkordátum aláírása után ezen feltételek teljesítésétől tette függővé a konkordátum ratifikálását. I.A IX. §-ban részletesen felsorolt jogi szervezeten kívül más jogi személyiséget nem fog élvezni. II.A XIX. §. 3. cikke, amely így szól: a szerzetesrendek és vallási kongregációk összes iskolái az illetékes püspök fennhatósága alá helyeztetnek, következőképp ezek is élvezik a tanítási nyelv megállapításának jogát, úgy értendő, kivéve azon iskolákat, amelyeknél a jelen pillanatban a román nyelv, mint tanítási nyelv érvényben van. A harmadik kikötés a hittanarra s a hittani kézikönyvekre vonatkozik. Ezen kikötések teljesítését Titulescu a román kormány részéről a konkordátum ratifikálásának feltételül jelentette ki.

A Szentszék válaszát a bukaresti nuncius 5310/1928. sz. a. október 21-én küldte meg Románia külügyminiszterének, hogy újabb bizonyosságával szolgáljon arra irányuló jóakarátának, s amennyire módjában van, megkönnyítse a kölcsönösen aláírt megegyezés ratifikálása érdekében a kormány feladatát, a IX. cikkre vonatkozólag készségesen teljesíti a kormány kívánságát. Ami az iskolákra vonatkozólag a XIX. és XX. cikkeket illeti, a Szentszék hasonlóképp hozzájárulását adja a kormánynak a fenn említett jegyzékben javasolt kijelentéseikhez.²⁸

A konkordátum ratifikáló okmányainak kicserélése ezek után 1929. június 9-én Rómában történt meg. A dekrétumot az Acta Apostolicae Sedis 1929. szeptember 10-iki számában nyilvánossá teszi, s a konkordátum megkötéséért végzett szerepért harmincegy román államférfi kitüntetését közli, akik között Pennescu nevével, mint aki legtöbbet tett ezen ügy érdekében, nem találkozunk.

A ratifikálásról szóló törvény huszonnégy cikket foglal magában. Lényege ez: a róm. kat. apostoli vallás a királyság egész területén bármely szertartás szerint nyilvánosan és szabadon gyakorolható (I. §.). A bukaresti egyháztartomány érsekség. A szatmári és nagyváradi püspökség *aeque principaliter* egyesítettik. A nagyváradi püspökség területe a szatmári püspök joghatósága alá kerül. Bukovina a iasi-i egyházmegyéhez csatoltatik. Megszűnik a Congregatio de Propa-

²⁸ Temesvári püspöki körlevél a konkordátumról (1929. szeptember 25.). A romániai apostoli nunciátúrától. Arjetoianu külügyminiszternek (1928. október 22.) 78.

ganda Fide joghatósága (II. §.). A Szentszék a püspökök és koadjutorainak kinevezése előtt közölni fogja a kinevezendő személyt, s közös megegyezéssel állapítják meg, hogy politikai szempontból nincs-e ellene kifogás (V. §.). A püspököknek egyházi teendők végzésében s egyházmegyéik kormányozásában teljes szabadságuk van. Ami a papság kinevezését és szent hivataluk gyakorlását illeti, a kat. papság többi tagjai kizárólag tőle függnék. (VIII. §.) A kat. egyház s ennek román állampolgár jogú tagjai az állam által a Királyság többi vallásával egyenlő elbánásban részesülnek (X. §.). A püspökök szabadon állíthatnak fel új plébániákat. A plébánosok kinevezésének joga a püspök kizárólagos hatáskörébe tartozik (XII. §.). *Patrimonium sacrum* fog létesülni a román járadékkötvényekből. Ezt a *patrimonium sacrumot* a megyéspüspök tanácsa kezeli. Ugyanaz kezeli az Általános Kat. Vallásalapból s az Általános Tanulmányi Alapból származó jövedelmeket, amely alapok máris jogi személyiséget élveznek, s megmaradnak jelenlegi vagyoni és jogi állapotukban. A *patrimonium sacrum* jogi személyiséget élvez az ország általános joga értelmében (XIII. §.). A kat. egyháznak joga van saját költségén elemi és középiskolákat létesíteni és fenntartani, s ezek az illetékes püspök fennhatósága s a közoktatási miniszter felügyelete és ellenőrzése alatt állnak. A jelenlegi számban képzőintézeteket tarthat fenn. A szerzetesek s az összes vallási kongregációk összes iskolái az illetékes püspök fennhatósága alá helyeztetnek, következésképp ezek is élvezik a tanítási nyelv megállapításának jogát. Az előző cikkben megjelölt összes iskoláknak nyilvánossági joguk lesz az érvényben lévő törvények módozatainak megfelelően (XIX. §.). A kat. egyháznak joga van, hogy a Királyság összes nyilvános és magániskoláiban a kat. tanulóknak hitoktatást adjon. Ezt a hitoktatást anyanyelvükön nyújtja nekik (XX. §.). Az iskolák a nevelői és jótékonsági intézetek s minden egyházmegye valamennyi egyéb kegyes intézményének javait az egyházmegyei hatóságok kezelik, s a vonatkozó alapítványokban előírt s kitűzött célokra fordítják az állam törvényeiben előírt rendelkezésekkel összhangban (XIV. §.). Az állam a szerzetesrendeket és vallási kongregációkat, mint olyanokat jogi személyeknek elismeri, azzal a feltétellel, hogy azok az érvényben lévő törvények által megállapított feltételeknek megfeleljenek. (A szerzetesrendek jogi személyiségét a konkordátum megkötése után sem ismerték el, bár működésük az állam törvényeinek megfelelt.) A szerzetesrendekhez és vallási kongregációkhoz tartozó jövedelmeket a jótévedők (adományozók) szándéka és a vallásos intézmény természete és célja szerint kell felhasználni. Új szerzetesrendek és vallási kongregációk Romániában csakis a Szentszék és a Román Kormány egyetértő hozzájárulásával telepedhetnek meg (XVII. §.). Az ország általános jogának megfelelően a törvényes hierarchiahatóságok által képviselt kat. egyházak jogi személyiségét az Állam elismeri, egyházzogilag és törvényesen megalakult szervezetek jogi személyek bármely természetű javai teljes tulajdonjogát az Állami Királyság alkotmánya értelmében a törvényes hierarchiahatóságok által képviselt kat. egyház számára biztosítja (IX. §.).

A konkordátum aláírásakor tehát – mint látjuk – a tanítási nyelvet illetően nem tétetett különbség a szerzetesrendek és vallási kongregációk iskolái között, s így a temesvári piarista intézet is, amelyet már 1925. november 23-án a *Sacra Congregatio dei Religiosi* 1433. sz. rendeletével az egyházmegyei joghatóság alá

helyezett, a konkordátum törvényének XIX. §-a alapján szabadon választhatta volna meg a tanítás nyelvét. A román diplomácia azonban itt is a szokott fortélyal és ravaszsággal román nemzeti szempontból ügyességgel, szerződések megszegésével, berlini, trianoni, szövetségi letagadásokkal (kultúrzóna, egyenlőtlen elbánás a kisebbségekkel) dolgozik. Már akkor, amikor a jogi személyiségre nézve külön kikötést kért a Szentszéktől, rejtett célzatban el volt határozva az Erdélyi Róm. Kat. Státus ellen az új hadjárat, amelyet a másik két kikötés általános szempontból kisebb, de ezek közül a XIX. §. 3. cikkének módosítása éppen a temesvári piarista s a temesvári zárdai leánylíceumra nézve igen nagy fontosságú, döntő jelentőségű volt, mert csupán e két intézetre a román nyelvű tanítást továbbra is fenntartotta. A konkordátumban így a magyarság nagyon csalódott, és a temesvári magyar közvélemény legsúlyosabb csapásnak nevezte, amely a magyarságot kisebbségi sorsba szakadásának tíz éve alatt érte.

Titulescu kikötésének első pontja a jogi személyiség korlátozására vonatkozott. Eszerint a kat. egyház a IX. §-ban felsorolt szervezetein kívül más nem fog jogi személyiséget élvezhetni, sem javakkal bírni. Az Erdélyi Róm. Kat. Státusra nézve, mivel a Státus a konkordátumban nem volt a jogi személyiségek között felvéve, ez az első pont román részről későbbi megsemmisítésének alapját alkotta, s ez nyilvánvalóan azért történt, hogy az Erdélyi Róm. Kat. Státust tönkretéve, a román állam a Státus javait is kézrekeríthesse, bár értelmileg az aláírt konkordátum IX. és XIII. §-a biztosítja az Erdélyi Róm. Kat. Státus létét és javait.

Titulescu kikötésénél már megvolt a terv az Erdélyi Státus tönkretételére, s Ghibu a történeti tények durva meghamisításával a Státus ellen írt könyvének (*Egy anakronizmus s egy kihívás: Az Erdélyi Róm. Kat. Státus, jogi és történeti tanulmány*), az okadatolása arra volt alapítva, hogy a kat. vallás szervezetét az aláírt konkordátum határozta meg, s a IX. §. sem közvetve, sem közvetlenül nem emlékezik meg a Státusról, tehát állami és kánonjog szerint nem ismert, túrt szervezet, s ennek a román államra nézve veszedelmes szervezetnek jogi létezése megszűnt.

A Közkutatási Minisztérium államköltségen nyomatta ki Ghibu 450 oldalas könyvét, s a konkordátum hatálybalépésével kapcsolatban feltette a kérdést, hogy milyen intézkedés teendő a Státussal? Ghibu ezenkívül egyetemi tanárokból, képviselőkből, szenátorokból alakított társulatot szervezett meg a konkordátum hatálytalanítására. Az állami ügyésszel megállapíttatta, hogy a Státus vagyona csaló eszközökkel birtokolt közalap, s ellenséges propaganda céljaira használtatik. Az államügyész véleményezése alapján a Státus intézményeit áttelekkönyvezték a román államra.²⁹

A román kormány s a Szentszék között 1932 májusában újabb tárgyalások indultak meg Rómában, amelyeknek alapján ezen újabb megállapodás jött létre: a román állam elismeri az eddigi kezelt alapok egyházi jellegét s az egyházmegye telekkönyvi tulajdonjogát, de az alapok felett az intézkedési jog a tanácsot, a felügyeleti jog pedig a kultuszminisztert s a bukaresti érseket illeti meg. A Státus ezután, mint ilyen megszűnt, s egyházmegyei szervévé lett az erdélyi egyházmegyének gyulafehérvári székhellyel.

²⁹ SZÁSZ Zsombor, *Az erdélyi rom. kat. státus*, Magyar Szemle, 1933, 2, 3, 4.

18. Mondik Pál aranymiséje és Panyik-Tóth Lajos ezüstmiséje alkalmából készült fénykép, Temesvár, 1939. máj. 29. Állnak: Wolf János, Komlósi András, Princzinger István, Cspoti Lajos, Aubermann Péter, Erdély István, Blédy Lajos. Ülnek: Csukovits Sándor (máramarosszigeti házfőnök), Mondik Pál, Mondik Mária (Lukovits Andrásné), Kayser Lajos nagyprépost (az aranymise manuduktora), Panyik-Tóth Lajos, Biró Vencel (tartományfőnök), Mertz Károly (temesvári házfőnök) (Piarista Múzeum Fényképgyűjtemény; lásd még: PMKL, Romániai Rendtartomány levéltára, Iktatott iratok, 1939/48).

Ránk, piaristákra ez az új megállapodás IX. §-a új változást hozott, mert a kolozsvári piarista templomra nézve – amelyet Mária Terézia örök időkre a piaristáknak adományozott – a IX. §. azon jogot adta a gör. kat. egyháznak, hogy minden vasár- és ünnepnapon 11 és 13 óra között, azonkívül a nemzeti ünnepeken 10 és 12 óra között istentiszteletet tarthat a kolozsvári piarista templomban. Ezzel azonban a küzdelem – úgy gondoljuk – az erdélyi katolicizmus és a román állam között nem zárult le, mert a román állam a nemzeti ideál megvalósítását egyházi téren is céljaul tekinti. Ghibu támadásaival kapcsolatban a konkordátum ellen az ortodox román testvériség szervezet kezdeményezésére 1935-ben 9000 erdélyi ortodox román templomban prédikáltak a konkordátum ellen, s felmondására több ezer aláírást gyűjtöttek össze.

A konkordátum megkötésénél legnagyobb részben Cristea Miron elvei érvényesültek, de érvényesült a román nemzeti érdek is, mert a bukaresti róm. kat. érsekség felállításával az Erdélyi Róm. Kat. Státus régi erejét letörte, s meggyöngyöztette a magyar kapcsolatot, a görög s latin szertartású egyházmegyék egyesítésével pedig a patrimonium sacramot kezelő megyéspüspökök tanácsában számukkal a gör. kat. püspökök vannak többségben, s így a róm. kat. egyházi vagyon hovaforrására befolyást gyakorolhatnak.

A piarista rend a konkordátum ratifikálása után csalódottan tovább folytatta temesvári intézetében a román-magyar nyelvű tanítást, tudatában annak, hogy így is hasznos szolgálatot tesz a bánági magyarságnak, s a további nehéz mun-

kára erőt merített a lefolyt tanévek alatt végzett teljesítményeiből. Ezeket összefoglalva az 1920/1921. tanévtől az 1929/1930. tanév végéig csak a tisztán magyar nemzetiségű tanulókat véve számításba, Temesvárt 4724, Kolozsvárt 4532, Nagyváradban az 1920/1922. tanévtől az 1922/1923. tanévig, amikor a közoktatási kormány váratlanul az igazgatói irodát lezáratta s lepecsételtette, úgyhogy ebben a tanévben már az értesítőt sem lehetett kinyomtatni, körülbelül 1000 tanulót, tehát összesen 9256 középiskolai magyar tanulót részesített nevelésben és oktatásban.³⁰ Nagyváradban 5932 hívót – bár az 1920-iki román népszámlálás ezek nagy részét német névük alapján önkényesen és erőszakosan német nemzetiségűnek vette fel – részesített magyar lelki gondozásban s fiaikat magyar hitoktatásban. Kolozsvárt egy piarista rendtag, mint a Báthory-Apor szeminárium igazgatója, a kolozsvári egyetemre járó magyar egyetemi hallgatók nevelésével s gondozásával hasznos és fontos szolgálatot teljesít. A rend, hogy a kolozsvári akadémiai templomot a románok lefoglalásától megmentse, templomi magyar hitszónokot nevezett ki a kat. hívók részére. A lefoglalt máramarosszigeti intézetünk visszaszerzéséért még a bírói eljárást sem tudtuk megindítani, mert bár az 1929. június 9-én a konkordátum a Szentszék és Románia között ratifikáltatott, s ezáltal a jogi személyiség a rendnek biztosított, még 1932 októberében, amidőn Temesvárt elhagytam, a román Közoktatási Minisztérium Vallásügyi Osztálya ezt az ügyet még mindig nem intézte el.

Temesvárt, mint a Délvidék gócpontja, a háború előtt a magyar művelődés útján rohamosan haladt előre. A magyar állam ugyan nem erőszakolta reá a különféle nemzetiségektől lakott városra a magyar műveltséget, hanem maga a város a törvényhatóságok útján önként határozta el és kérelmezte a magyar műveltség megszerzésének eszközeit. A város az állammal karöltve létesítette igen nagy áldozatokkal kulturális intézményeit. A város kulturális kiadásai 1891 óta 120 656 koronáról 1900-ban már 194 400 koronára emelkedtek és ezután minden évben növekedtek.³¹ Az állam tanügyi kiadásainál elég reámutatnom az állami intézetekre, amelyeknek fenntartási költségeit fedezte.

Temesvárt volt a világháború előtt 36 népiskola. Ezek közül 12 volt községi, 14 felekezeti, 6 állami és 4 magániskola. A népiskolai tanulók száma 6447-re rúgott 1911/1912. tanévben. Közülük nem magyar nyelvű iskolába csak 304 tanuló járt.³² Temesvárt volt 9 állami ismétlőiskola, voltak gyakorlati képzést szolgáló szakiskolái, 1 gazdasági népiskola, 8 iparos és 1 kereskedelmi tanonciskola, fa- és fémipari és erdőőri szakiskola. Középfokú intézetei, állami és kegyes tanítórendi főgimnázium, állami főreáliskola, állami és róm. kat. felsőbb leányiskola, községi férfi felsőkereskedelmi, községi női felsőkereskedelmi, kisdudóvóképző, 1 férfi (állami) és két női tanítóképző, 5 polgári iskola (közülük 1 községi fiú és 1 községi leány). A középiskolák sorában említjük meg a temesvári közös hadseregbeli hadapródiskolát. Összes tanintézeteti tanulóinak száma a háború előtt 14253, a tanítóké és tanároké 471 volt.³³

³⁰ Statisztikai adatok a nevezett intézetek értesítőiből.

³¹ BERKESZI István, *Temesvár kis monográfiája*, i. m., 151.

³² BELLAI József, *Temesvár közoktatásügye*, in *Temesvár és Temesmegye monográfiája*, i. m., 189.

³³ BELLAI József, *Temesvár közoktatásügye*, in *Temesvár és Temesmegye monográfiája*, i.

A műgyetem létesítése ügyében 1918-ban a magyar állam a várossal döntő elhatározásra jutott, de a háború szerencsétlen kimenetele miatt ez nem volt megvalósítható. Emberbaráti intézményei a községi siketnéma intézet, a községi vakokat képző intézet, 2 árvaház (az egyik községi), állami gyermekmenhely. Művészi célt szolgál a községi, városi zeneiskola. Művészi színvonalal bír a kitűnő Magyar Dalárda s a többi magyar dalegyesületek. Tudományos és közművelődési egyesületei voltak a dél-magyarországi történelmi régészeti és természetudományi társulatok, a temesvári kerületi tanári kör szabad liceuma s az Arany János Társaság.

A román közoktatási kormány az elemi és középiskolákat a felekezetieken kívül mind államosította, pedig erre a községi iskoláknál jogalapja nem volt, mert ezeket a temesvári polgárság létesítette, amely között a románság csak csekély százalékot képviselt. Az 1910-iki népszámlálás szerint Temesvárnak 72 555 lakója volt³⁴ (ez a szám a román statisztika szerint 1920-ban 82 689,³⁵ 1910-ben Temesvár lakószáma közül 31 644 volt német, 28 552 magyar, 7556 román, 3482 szerb, egyéb 1311. A községi iskolákat tehát nem a románok létesítették és községi adózással nem ők tartották fenn, mert hozzájárulásuk csak csekély volt, s mégis a román közoktatási kormány ezeket célja megvalósítására birtokába vette, de később a gazdasági válság bekövetkezésekor ismét a városra hárította át a fenntartási költségeket.

Temesvárt a közoktatási kormány német s magyar kisebbségi iskolákat, jobban mondva kisebbségi magyar tagozatokat létesített. A magyar tannyelvű állami elemi iskolai tagozatok száma az 1929/1930. tanévben 5, ezek közül a II. kerületi állami elemi iskolába járt 289, a III. kerületibe 126, a II. kerületi leányelemibe 141, a III. kerületi fiúelemibe 295, a román elemibe 172, összesen 1023 magyar tanuló.

Temesvárt román tannyelvű elemi iskolába jár 756 magyar nemzetiségű tanuló. A mai Temes–Torontál megyében, az 1929/1930. tanévben 22 községben volt magyar tannyelvű állami elemi iskolai tagozat,³⁶ átvett a román állam a magyar államtól 85 állami elemi és 22 állami óvodát.³⁷ A községi magyar tagozatú állami elemi 2476 magyar tanuló látogatta. Temes–Torontál megyékben hivatalos kimutatás szerint román tannyelvű állami elemibe járt 1711 magyar tanuló. A középfokú iskolákat tekintve: Magyar tannyelvű állami gimnáziumba (régii polgári) járt az 1928/1929. tanévben 250 tanuló. Román nyelvű állami líceumba járt az 1929/1930. tanévben 20 magyar tanuló, a román tannyelvű állami felső és alsó kereskedelmibe 50 magyar tanuló, Temesvárt román tannyelvű iparos és tanonciskolába járt 200 tanuló.

A temesvári egyházmegye területén az 1930/1931. tanévben 117 felekezeti iskola volt. Ezek közül 1 magyar líceum (Arad), 3 magyar tannyelvű gimnázium

m., 199.

³⁴ *A Magyar Szent Korona Országának Helységnevtára 1913*, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1913, 1223.

³⁵ JAKABFFY Elemér, *Erdély statisztikája*, i. m., 106.

³⁶ Magyar Ház évkönyve, i. m., 108.

³⁷ Vértessy Gyula, *Temes vármegye közoktatásügye*, in *Temesvár és Temes megye monográfiája*, i. m., 195.

(régí polgári), 14 magyar tannyelvű elemi iskola, 2 román-magyar líceum, 1 horvát-román elemi, 77 német elemi, 14 magyar-német tagozatú elemi és 5 krassován nyelvű elemi.³⁸

Ezek közül Temesvárt a következők a magyar róm. kat. felekezeti elemi iskolák: belvárosi leány 20, gyárvárosi leány 20, józsefvárosi leány 328, józsefvárosi fiú (missziós iskola) 159, összesen 527 tanulóval.

A temesvári egyházmegye területén (Temesváron kívül) róm. kat. felekezeti magyar iskolába jár 1583, tehát összesen 2110; gimnáziumokban (régí polgári) 342, magyar líceumba (Arad) 82 tanuló. Reánk nézve a missziós iskola nagy fontosságú, mert növendékeink nagy részét ez szolgáltatta.

Ezen statisztikai adatok szerint Temesvárt magyar állami elemibe jár 1023, róm. kat. magyar felekezetibe 2110, ref. magyar elemibe 491, Temes–Torontál megyében állami magyar tagozatba 2476, tehát összesen 6104 tanuló részesül magyar elemi oktatásban. Temesvárt román elemibe jár 756 magyar tanuló, Temes–Torontál megyében 1711 magyar tanuló, összesen 2467 tanuló. Magyar óvoda Temesvárt egy sincs, német-magyar tagozattal a vidéken hármat találunk, amelyben összesen 160 kisgyermek jár. Magyar tannyelvű állami gimnáziumba Temesvárt 250, magyar tannyelvű róm. kat. felekezetibe 342, összesen 592. Állami román líceumba 20, magyar tannyelvű róm. kat. líceumba 82, összesen magyar tanuló 102. Összesen iskolába jár 10 305 magyar tanuló. Ezek közül román államiba jár 670, felekezetibe 3599, román állami intézetben magyarul tanul 3719, felekezetiben 3103. Összesen magyarul tanul tehát 6822 tanuló.

A magyar tanulóknak tehát, több mint a fele állami iskolába jár. A magyar tannyelvű állami elemi iskolába 3469 tanuló jár, de ezen iskolában a gyermekek többet tanulnak románul, mint magyarul, s magyarul írni és olvasni is alig tanulnak meg. A kis magyar tanulókra nagy veszedelem, különösen a román tannyelvű elemi iskola, mert ott, ahol szórványosan járnak ezen iskolákba, s ilyen van Temes–Torontál vármegyében 49, ott elfelejtik a magyar nyelvet és asszimilálódnak. Nagy veszedelmet jelent a magyarságra, hogy nincs magyar óvodája. Temesvárt az 1909/1910-ben községi óvoda 14 és a vármegyében állami 22 volt, ezekből a magyarok részére egy sem maradt meg.

Temesvárt Temes–Torontál és Krassó megyében nincs egyetlen olyan magyar tannyelvű líceum, ahol a középiskolai tanulók a nemzeti tárgyakon kívül magyar nyelven végezhetnék el középiskolai tanulmányaikat. A román statisztikai adatok alapján is 1920-ban Temes–Torontál és Krassó–Szörény vármegyében 88–155 ezer magyar találtatott, s ebből Temesvárra esik 26185.³⁹ Repatriálás folytán 1921/1922-től kezdve 5000-el fogyott Temes–Torontál megyében a magyarok száma, s ebből Temesvárra, mivel 1910-ben a magyar népszámlálás szerint Temesvár 72 555 lakosából 28 552 magyar volt, körülbelül 3000 magyar repatriáltat lehet felvenni, s így a magyarság fogyása után is azt mondhatjuk, hogy Temes–Torontál, Krassó megyében több mint 80 ezer magyarnak nincs egyetlen egy magyar főgimnáziuma (líceuma).

³⁸ *A timișoarai egyházmegye róm. kat. hitvallásos jellegű oktatási intézetei az 1930/1931. tanévben, i. m., 35.*

³⁹ JAKABFFY Elemér, *Erdély statisztikája, i. m., 4, 166.*

A trianoni békediktátum által Románia a magyar művelődés eszközeinek birtokába jutott. Csak az állami népiskolákat s a gimnáziumokat tekintve az előbbiből 25 állami intézetet veszített el a magyar állam.⁴⁰ Ezekkel a műveltségi eszközökkel, a román felekezeti s új állami intézetek létesítésével, folytonos tanfolyamok rendezésével, erőszakos rendeletekkel a román nyelv megtanulása terén tíz év alatt olyan eredményt ért el, amelyhez hasonlítani a régi Magyarországon élő nemzetiségek magyar nyelvi tudását nem lehet. Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a magyar uralom csak 373 822 román tudott magyar nyelvre megtanítani. Ma Romániában a fiatal kisebbségi nemzedék úgy szólván mind beszéli a román nyelvet, míg Csonka-Magyarország nemzetiségei között az 1930-iki magyar népszámlálás még mindig, századok leforgása után is, 177 316 olyan egyént talált, akik nem beszélik a magyar nyelvet.⁴¹ Köztük bizonyára vannak fiatalok is.

Iskolákkal, közművelődési intézményekkel, szabadegyetemi előadásokkal, hivatalnoksereggel, telepítésekkel, beköltözésekkel stb. romanizálják a régi magyar városokat, úgyhogy például Temesvárnak, ahol a háború előtt az 1910-iki népszámlálás csak 7556 román talált, az 1931-iki román népszámlálás alapján, a katonákon kívül 23 740 román lakosa van.⁴² Temesvárt a kisebbségi kultúrát legázolta, s a várost a román művelődés gócpontjává tette. Az 1920. november 11-én kelt királyi dekrétummal műegyetem alapítottatott Temesvárt. A reakövetkező években nagyszabású műegyetemi épület, s ezután vele kapcsolatos internátus létesült. A műegyetemre a magyar s más kisebbségi ifjak csak korlátozott számban (numerus clausus) iratkozhatnak be.

Statisztikai adatokkal igazoltuk, hogy a Bánságban a tanulóknak több mint a fele állami intézetbe jár, s ez nemcsak a Bánságban van így, hanem a csatolt egyéb területeken is. A román állam iskolapolitikája a kisebbségi, elsősorban a magyar tanulóknál lelkileg és érzelmileg a román lelket kialakítani, s elidegeníteni a magyar érzéstől, a magyar kultúrától, a magyar öntudattól, a családtól, otthontól s ezáltal kiszakítani nemcsak a csatolt román területen élő magyarok nemzeti közösségéből, hanem elszakítani nemzettestétől is: „Szűnjék meg az itteni s a törzsterületen lévő magyarok közt minden társadalmi kapcsolat, minden vérségi összefüggés, s akkor elkövetkezik, hogy a szomszédos román és magyar államok közt gyanútlan békesség fog lenni.”⁴³ Az új magyar nemzedékről egy másik nyilatkozatában mondja ez az agyafúrt román, hogy ez bizonyosan közelebb lesz hozzánk, különösen akkor, ha mi az ő nemzeti kultúrájánál magasabb kultúrát adunk neki (?).

Anghelescu Magánoktatási törvényével közös vágányra terelte a megnövekedett Románia kisebbségeinek különböző műveltségi alapon felnövekedett polgárainak fiait, s az állami iskolákkal az új kisebbségi nemzedék lelkét, szellemét, érzését s gondolkozását megváltoztatni, románánná tenni volt célja. A kisebbségi jogokat, a faji nemzetiséget, amely által az egyén az államon belül még egy

⁴⁰ BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy, i. m.*, 84.

⁴¹ *Az 1930-iki népszámlálás*, Magyar Statisztikai Közlemények, 1932, 8.

⁴² Temesvári Hírlap, 1932. április 28.

⁴³ *Voevod (Vajda) Sándor népkisebbségi politikája*, Erdélyi Lapok, 1932. április 4., *Vajda a jellemes kisebbségekről*, Erdélyi Lapok, 1932. április 3.

nemzetiségnek is tagjává lesz, amellyel szemben épp olyan kötelezettséggel tartozik, mint az állammal szemben, a nemzetközi szerződés ugyan papíron biztosítja, de gyakorlati kivitelét a román állam nem teljesíti.

A nemzeti kisebbségek védelmére alkotott szerződések holt betűk maradtak, mely nemcsak reánk, hanem az emberiség magasabb érdekeire is csapást mért, mert ezzel együtt jár, hogy a tőlünk elszakított területen lévő ősi és dicső múlttal rendelkező magyar közművelődés irtóhadjáratnak van kitéve (Apponyi). A többek között az állam még a szükséges magyar elemi iskolázást sem adja meg a magyar kisebbségnek. Az elemi iskola nem adja meg a magyar ifjaknak azt a lelki táplálékot, amelyből az életre éltető erőt meríthetne. Hiányozván az állami polgári nevelésen kívül a nemzeti érzést tápláló erő, magyar nemzetiségét nem tudja megőrizni. Igen sokan még a magyar nyelvet és írást sem tudják megtanulni, vagy ha a nyelvet tudták is, az iskolában olyan zagyvalék nyelvre tesznek szert, hogy alig lehet beszédjük után magyar voltukra reáismerni. A nyelvkuzdelem, melyet ma az erdélyi magyarság a föléje hatalmasodott uralom karjai közt folytat, nemzeti létének kétségbeesett védelme. Ez a másfél évtized a magyarság nyelvi öntudatát kezdte ki, s a nyelvérzékét támadta meg, hogy a nyelv útján léket üssön a magyarság eszme- és érzésvilágán, s a nemzeti szellem teljes elsorvasztásával áthasonítsa a teljes felszívódásig. A románság hatása folytán sok idegenszerűség csúszik be a magyar nyelvbe.⁴⁴

A középiskolákban a magyar műveltséget az alsó fokon a nemzeti vonatkozásoktól megfosztott magyar olvasókönyvekből, felső fokon a magyar irodalomtörténetből s engedélyezett irodalomtörténeti olvasmányokból, s mindkét fokon – mint temesvári intézetünkben is – rendszeresen többszörösen átselejtezett ifjúsági könyvtárakból többé-kevésbé megszerezheti, de a román nemzeti tárgyak romboló hatását lelkére ezek csak kis mértékben tudják ellensúlyozni. A román történelmi órákon a háborús mozzanatok kiszínezésével a magyar nemzet iránt táplált gyűlölettel előadott történelmi hazugságokból hallania kell, s meg kell tanulnia, hogy a románok legnagyobb ellensége a magyar nemzet, a román vitéz, hősies nép, vezérei a vitéz, magyar királyokat a csatában legyőzték, a műveletlen, barbár magyarok a román népet elnyomták, s nemzetiségétől megfosztották. Nagyrománia a Tiszáig terjed stb.

A román történelemmel s a többi nemzeti tárgyakkal mérget csepegtetnek a magyar tanulók lelkébe s a káros hatásokkal megfertőzve lelküket, elvesztik a magyar lelkiséget, el a faji öntudatot. Új lélek alakul ki bennük, és szakadás áll be köztük s az otthon között. A létfenntartásért küzdő, gazdaságilag tönkrement, lerongyolódott szülőnek, akinek kötelessége volna a román iskola hiányait pótolni, s legalább a legszükségesebb magyar történelmi ismeretekre fiát megtanítani, nincs kedve fiával otthon foglalkozni, s a káros hatásokat ellensúlyozni, de legtöbbje ehhez nem is rendelkezik a szükséges ismeretekkel, s így gyermekei a szükséges magyar történelmi ismeretek nélkül nőnek fel. Fogalmuk nincs az ezeréves magyar haza küzdelmeiről, vitéz, bölcs, nagy fiai magasztos teljesítményeiről. A magyar haza fogalma kialszik a lelkéből. A lelkébe ültetett román

⁴⁴ Vásárhelyi Gergely [György Lajos], *A magyar nyelv küzdelmes sorsa Erdélyben*, Bp., MTA, 1935, 8, 30, 35.

szellem csendesen megfojtja benne a magyar nemzeti tudatot.

Nemzetközi uniók és nevelésügyi társaságok ismételten sürgették a történelem tanításának nemzetközi megjavítását, a hamis történeti adatok kiküszöbölését, a gyűlölet megszüntetését. Constantin Kiritzescu, Románia kiküldöttje Genfben aláírásával kötelezte magát, hogy különösen az utolsó követelménynek Románia eleget fog tenni, mindemellett a szokásos romániai rendszer szerint ez is a régiibe maradt.

A magyar uralom idejében a román középiskolákban hivatalosan nem tanították a románok történelmét. Sehol semmi nyoma, – olvassuk – hogy tanítanak a románok történelmét. E tekintetben tehát az ifjú román tannyelvű iskolákból épp oly tanulatlanul jön ki, mint a magyarból. És csakugyan nem tanulnak a román tannyelvű iskolában a románság történetéből semmit? Nem hiszem, – írja a román nemzetiségű kérdések legalaposabb ismerője – mert ez a román tanárok részéről saját fajukkal szemben végtelen közönyösség jele volna.... A román ifjú előtt bizonyára nem marad fájának története ismeretlen, tanulnak ők a történelemből eleget, csak hogy mint önálló stúdium nem szerepel sem a tantervben, sem a tankönyvekben.⁴⁵ A magyarországi volt román iskolák belső szellemi életére, a román történelem tanítására újabban találunk bizonyítékokat. Ezek között említtem Victor Păcălanak, jelenleg román tanügyi felügyelőnek nyilatkozatát.⁴⁶ A jelzett helyen a magyarországi volt román iskoláról így ír:

„Trefort, Apponyi, Zichy embertelen törvényei iskoláink haladását mélyen megzavarták, de nem tudták a nemzeti öntudat fáklyáját eloltani. Sohasem fogom elfelejteni az én hittani, nyelvtani s történelmi jó tanárait, akik az engedélyezett tankönyvek szavai mellett napról-napra belopták lelkünkbe a tiszta nacionalizmus kevésbé engedélyezett parancsait.”⁴⁷

A románok ismerték nemzeti történetüket. Az „önkéntes szökevények” ezrei román történelmi hazugságok alapján tanították a regátbeli román ifjúságot a román történelemre, s gyűlölettel izgattak az elnyomott, leigázott, nemzetiségüktől megfosztott erdélyi román testvéreik felszabadítására, az összes románok egyesítésére. Több adattal igazolhatjuk, hogy a magyarok iránt ellenséges, román faji öntudat mennyire kiviláglott a lelkükből. A belényesi gör. kel. román főgimnázium tanárai és tanulói magyar nemzetellenes cselekedetei, a világháború idején a brassói gör. kel. román főgimnázium tanárainak Romániába történt átszökései, cserkészeik kémkedései, a román szemináriumok hittanhallgatóinak hazafiatlan, kihívó érzelmi megnyilatkozása mind a helytelen, magyar államelhellenes szellemben irányított román faji öntudat bizonyítékai.

A Romániához csatolt területen lakó magyar nemzeti kisebbség gyerekeinek magyar történelmi tanítására nemigen akad oktató, még az iskolán kívül se, mert a mindenre figyelő titkosrendőrség beavatkozásának következményeitől

⁴⁵ JANCSÓ Benedek, *A dakó-romanizmus és a magyar kultúrpolitika*. Bp., Neumayer Ede kny., 1893, 66.

⁴⁶ *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918–1928 (La Transylvanie, le Banat, la région des Körös et le Maramaros)* II. București, Cultura Națională, 1929, 1052.

⁴⁷ BARABÁS Endre, *A román kultúrpolitika iránya*, in JANCSÓ Benedek *emlékkönyv*, szerk. ASZTALOS Miklós. Bp., Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, 1931, 296.

mindenki fél. Ezzel szemben a magyar uralom alatt, mivel nyelvüket sem értették, s mivel a rendőri ellenőrzés lanyha volt, a pópák, román tanítók és tanárok, a román nyelv leple alatt taníthatták és hirdethették a román nemzeti történelmüket.

A tanév végi értesítők bizonyítják, hogy a magyar kisebbségek tanulóinak száma évről évre csökken. E tekintetben elég hivatkoznom a temesvári róm. kat. egyházmegye hivatalos megállapítására, amely szerint az 1926/1927. tanévben a két román magyar liceumnak, a temesvári piarista s a temesvári zárda leánylíceum tanulóinak száma az 1926/1927. tanévben 618, az 1930/1931-ben 496 volt, három gimnáziumé (régen polgári) 1926/1927-ben 720, 1930/1931-ben 342-re szállt le.⁴⁸ Ennek fő oka az anyagi tönkremenés. Temesvárt s Temes megyében a középosztály szegénnyé lett, az iparosok s kereskedők, különösen a reájuk vetett nagy adók miatt kénytelenek üzleteiket becsukni, a gyári üzemek vagy szünetelnek, vagy csekély munkaerővel dolgoznak, s így a munkanélküli magántisztviselők láthatatlan tábora évről évre növekszik, az elbocsátott magyar tisztviselők vagy nyugdíj nélkül maradtak, vagy keservesen kiutalt évről évre csökkentett nyugdíjuktól családjaikat sem tudják fenntartani.

Az 1924/1925. tanév végén az V. osztályban elrendelt felvételikor, a IV. osztály elvégzése után igen sok tanuló ment gyakorlati s különösen ipari pályára, mert ekkor meg ez a megélhetés mutatkozott számukra, s e pályát akkor még nem özönlötték el a román tanoncok. A románok ugyanis beavatkozva az iparosmesterek műhelyjogaiba hivatalosan elrendelték, hogy minden kisebbségi iparos köteles román tanoncot felvenni s kiképezni. Ez a rendelkezés azért történt, hogy a románokat hozzászoktatva ezekhez a pályákhoz, amelyektől régen irtóztak, az iparhoz, kereskedelemhez, a keresletet ezzel is kivegyék a kisebbségek kezéből. Néhány év múlva a kisebbségi iparosok nem vették fel a román tanoncokat, mert legnagyobb részük tönkrement, részben a gazdasági válság okozta munkahiány miatt, részben a nagy állami adók miatt, amelyeket a román kormány az iparosokra vetett. Ezek miatt például Temesvárt egy hónapban 49 iparosmester adta vissza igazolványát,⁴⁹ s egyik községben 119 kisiparos és kereskedő adta vissza üzleti szabadalmi iratait.⁵⁰

Mіндеzen kedvezőtlen, nehéz viszonyok mellett is a magyar kisebbségi szülők gyermekeinek nincs más tér a megélhetésre azon kis százalékon kívül, akik egyetemi tanulmányokat végeznek, mint a gyakorlati pálya, mert ha valahol, ha nehézségekkel is, de nagy nehezen mégis, ha egyik évben nem, akkor a másikban elhelyezkedhetnek. Rendkívül fontos, hogy ezek a magyar kisebbségi társadalom leendő gerincei, nevelésüket, erkölcsi képzésüket olyan iskolában nyerjék meg, amelyek nem szakítják el nemzetiségüktől, megőrzik nemzeti jellegüket, megtartva őket a magyar sorközösségben. A magyar felekezeti gimnáziumnak (régi polgári) ezen a téren van nemzetmentő hivatása. Sajnos, állami lefoglalások és nehéz anyagi viszonyok miatt nagyon kevés van ezekből. A román állam tervszerű eljárással gondoskodik arról, hogy a magyar tannyelvű állami iskolák

⁴⁸ *A timișoarai egyházmegye róm. kat. hitvallásos jellegű oktatási intézetei az 1930/1931. tanévben, i. m.*, 33.

⁴⁹ *Temesvarer Zeitung*, 1931. február 4.

⁵⁰ *Temesvarer Zeitung*, 1931. április 2.

magyar tagozatai megszűnjenek; a felekezeti gimnáziumok, megvonva tőlük a köteles államsegélyt, fenntarthatók ne legyenek. A román kormány inkább állít a magyar felekezeti iskola mellé állami magyar nyelvű intézetet, semhogy támogatná a magyar kisebbségi intézeteket, s nyomással ezekbe tereli a magyar tanulókat, hogy ily módon a magyar felekezeti iskolákat elnéptelentse. A kisebbségek fiai, különösen a román tannyelvű állami elemi iskolákban vesznek el, nemzetük számára, kiváltképpen azokban, amelyekben kevesen, 10–15-en alul járnak, szóval ott, ahol nincsenek (s ilyen sok község van) magyar tannyelvű iskolák, de nemcsak a községekben, hanem magában Bukarestben is, ahol a román közoktatási kormány a háború előtt nagy magyar áldozatokkal létesített Szent László iskolákat román tanügyi célokra foglalta le, s így a magyar szülők gyermekei kénytelenek román állami intézeteket látogatni, s az ezekben nyert tanítás és nevelés folytán, rettenetes életfogyást és veszteséget okozva a magyar nemzetnek, beolvadnak.

A magyar ifjúság a csatolt magyar területeken őrzi, s beszéli a magyar nyelvet. Az 1931/1932. tanév nyarán Temesvárt a belvárosi ligetben lévő népfürdőt látogattam meg. Különböző középfokú iskolákba járó tanulók, mintegy ötvenen, vidám nevetés és beszélgetés közt nagy gumilabdát egymásnak dobálva lubickoltak, játszadoztak a fürdő medencéjében. Mind román tannyelvű iskolát látogattam, de azért mind tősgyökeres magyar nyelven beszélt. Ragyogó délelőtt volt. Örömmel gyönyörködtem bennük. Kívülük csak egy román liceumi tanár a fiával és én voltunk a fürdőben. Figyeltem a román tanár komor arcát, hogy vajon mit gondolhat egy román tanár, hallva ennyi jókedvű magyar ifjú zamatot, tősgyökeres magyar társalgását? Ugyanazt gondolhatta volna, amit én gondoltam. Magyar anyanyelvű tanulókat rendeletekkel, román tannyelvű iskolákba betereni a trianoni kisebbségi jogok nemzetközi biztosítása után nem más, mint szerződészegés, önkényes jogtalan eljárás.

Az elemi és középiskolai tanulók a Romániához csatolt területen a román uralom után nagyon sok küzdelemmel, erejük megfeszítésével folytatták tanulmányaikat. A háborúból hazakerült ifjak s az idősebbek, a negyvenéves korig a Csonka-Magyarország területére tódultak, s nagymértékben megnövelték az átköltözöttek számát. 1924 végéig 197 000-en⁵¹ hagyták el a Romániához csatolt területet, erősen meggyengítve a magyarság ellenálló erejét. A középiskolát végzett ifjak legnagyobb részben a magyar egyetemre iratkoztak be. A román nyelv nem bírása s hazafias érzésük folytán különben másképpen nem is cselekedhettek. Ezek közül végzett tanulmányaik után csak egy kis rész került vissza Romániába, legnagyobb része a Csonka-Magyarország területén maradt, emiatt az a veszély fenyegette a Romániához csatolt területen élő magyarságot, hogy létéért vezetők nélkül kell küzdenie. Mozgalom indult meg tehát az irányban, hogy a középiskolákat végzett ifjaknak egyetemi tanulmányaikat Romániában kell elvégezni, itt kell élniük, hogy így később saját nemzetüknek tanácsadói, vezetői lehessenek.

A fordulat 1925-ben, amidőn az ifjúság a középiskolákban már elsajátítván a

⁵¹ JAKABFFY Elemér, *Die politische, kulturelle und soziale Lage der ungarischen Nationalminderheit aus Rumänien*, i. m., 423.

román nyelvet, az egyetemen is tudott tanulmányában haladni, bár mint volt tanítványomtól értesültem, még az 1931/1932. tanévben is voltak olyan egyetemi hallgatók, akik szótár segítségével készültek vizsgálataikra.

Az egyetemi ifjúság behelyezkedett az új viszonyokba, s bár az utódállamoknak magyar egyetemeket látogató ifjúságból az 1930. évben 669-ből 65%-ot a románokhoz csatolt terület magyar ifjúsága képviselt,⁵² ez a szám évről évre csökken, főleg az átutazással járó nehézségek miatt. Az 1929/1930. tanévben 1200 magyar látogatta a romániai egyetemeket, s az 1926–1930-iki statisztikai kimutatás szerint sikeres eredménnyel. A magyar ifjúság teljes tudatában van annak, hogy feladatát a legkomolyabban kell felfognia, miért is ereje megfeszítésével, szorgalmával, kitartásával nem marad mögötte a román ifjúságnak.

Az egyetemi tanulmányok sikeres elvégzése után még nehezebb s küzdelmesebb az út előtte, mint a magyarországi ifjúság előtt, mert az életküzdelem a csatolt területen még nagyobb, mint a magyar földön. Minden lépésére, szavára és cselekedetére ügyelnie kell. A légkör, amelyben él, megfertőzött. Az állapotok züllöttek. Románia a győztes állam, betegebb, mint Európa más országa. Hivatalnokai már a világháború előtt is ismeretesek voltak megvesztegethetőségükről. A háború után teljes mértékben tobzódott ez az irány: *Omnia venalia sunt*.⁵³ De mindez nem elégíti ki őket. Az állami javakat is eltulajdonítják. Évről-évre szaporodnak a sikkasztások. Bukaresti román lapok 1931. március 29–30-iki közlése szerint az elsikkasztott állami vagyon évente több mint 17 milliárd, vagyis az állami költségvetés majdnem egy évi összege. Manoilescu volt román kereskedelmi miniszter 1931. május 16-án a temesvári színházban tartott beszédében jellemzőleg igazolta ezen állapotokat, mondván „Tizenkét év óta a pazarlás és a közpénzek elsikkasztása üli diadalát.”⁵⁴

A társadalmi s erkölcsi viszonyok tehát a magyar ifjúságra nézve nagyon züllöttek. A másik súlyos körülmény reánézve, hogy magyar ifjú a román államnál állásra nem számíthat. Ez a tér reá nézve elzárt terület. Más kisebbségi nemzetiségű némi kis százalékfoglalkozást, állást talál, de magyar nem. A magyar társadalom anyagilag tönkrement. Segíteni rajta nem képes. Az üzemek legnagyobb része, amelyeknél a háború után sokan találtak alkalmazást, vagy nagyon korlátolt munkaerővel működik, vagy teljesen szünetel, úgyhogy 1931-ben magában Temesvár városában 1000 munkanélküli magántisztviselő kérelmezte a segítséget, amelyet a város a testi munkanélkülieknek nyújtott.⁵⁵

A románok kítűzött célját, a magyar kisebbség tönkretevését a bekövetkezett gazdasági összeomlás megkönnyítette. Az idő nekik dolgozott, mert a gazdasági tönkremenés folytán az életfenntartás, különösen a magyar kisebbségekre rendkívüli küzdelmekkel, szenvedésekkel, nyomorral van összekötve. A magyar ifjúságnak élet-halál harcot kell folytatni a megélhetéséért. A szellemi pályákon csak egy tér van nyitva számára, a szabad pályák, de ezeken is nehéz kereslethez

⁵² *Az utódállambeli hallgatók száma a magyar egyetemeken*, Magyar Kisebbség, 1932. december 16.

⁵³ A teljes idézet: *Romae omnia venalia sunt* (Rómában pénzért minden eladó, Gaius Sallustius Crispus).

⁵⁴ Temesvári Hírlap, 1931. május 16.

⁵⁵ Egykori temesvári újságok, 1931. december 23.

jutni. Nem csoda, ha egy részük, engedve azon csábításoknak, amelyek az ifjúság megnyeréséért folynak, megtántorodik, s nem foglalja el azt a helyet a küzdelemben, amely minden nemzet ifjúságát megilleti. Jelenleg csak az ifjúság kis töredékére vonatkoznak szavaink. Ezt a nagy megoldásra váró kérdést csak a magyar területi épség visszaállításával, nagy szociális átalakulással lehet megoldani, addig is, míg ez elkövetkezik, az ifjúságnak a szellemi foglalkozást ki kell egészíteni a testivel. Szellemi és testi egyensúlyozottsággal kell felvérteződnie és felfegyverkeznie, hogy azon a téren keresse meg a megélhetést, amelyen éppen munkaalkalmat talál.

A csatolt területeken élő magyarság fennmaradásának éltető kovásza a magyar ifjúság, amiért is a jó úton, magyar nemzeti szellemben való megtartása, az ifjúság irányítása, nevelése a magyar nemzetre rendkívül nagyfontosságú feladat, a halál vagy az élet kérdése. A magyarság vezeterei ezért törekedtek megszervezni, s amennyiben képesek egyetemi tanulmányaikban támogatni, a magyar kultúra és sorsközösségekben megtartani a magyar ifjúságot, mert önálló faji és nemzeti jelleg, szellem és érzés nélkül nincs magyar nemzeti élet. A magyar ifjúságot nemzetének megtartó tényezői: a vallásosság, a munka, a tiszta élet, a faji öntudat, a kultúrközösség, fegyelmezettség, csüggedetlen testi s lelki erő, fegyelmezettség, megingathatatlan remény sorsának megváltoztatására. Neki kell az őrhelyeket védeni, a védősáncokat tovább építeni, a nemzetközileg biztosított kisebbségi jogok gyakorlati megvalósítását kiharcolni, a földjeiktől, szellemi és gazdasági intézményeiktől, a művelődés eszközeitől kifosztott, elnyomított, koldussá tett, szerencsétlen, balsors által sújtott nemzet számára túrhető sorsot teremteni.

FÜGGELÉK

1.

A BÁNÁTI SVÁB NEMZETI TANÁCS MEMORANDUMA
(TEMESVÁR, 1919. JÚNIUS 12., RÉSZLET)

Memorandum a bánáti sváb középfokú iskolák tárgyában

I. Történeti rész

[Állameszme. A háború hatása. A forradalom hatása. A Sváb Nemzeti Tanács.]

A Sváb Nemzeti Tanács tagjai: 1. Dr. Andres Ferenc ügyvéd, 2. Dr. Behavetz János ügyvéd, 3. Dr. Dutschak Frigyes, 4. Dr. Bonauell János iskolai igazgató, 5. Dr. Eschker János orvos, 6. Dr. Gabriel József ügyvéd, 7. Dr. Klemann József ügyvéd, 8. Dr. Kräuter Ferenc tanár, 9. Dr. Muth Gáspár ügyvéd, 10. Dr. Neff Ferenc ügyvéd, 11. Probst János járásbíró, 12. Saljó Keresztély kereskedő, 13. Dr. Schira András ügyvéd, 14. Striegl József tanár, 15. Tengler János bankigazgató és 16. Thierjung Ferenc földműves.

[Manifesztum. Memorandum a területi integritás érdekében. A VI. néptörvény. Dr. Kräuter Ferenc megbízatása (Dr. Imre Sándor közoktatási államtitkár, 227605–1918. sz.).]

A temesvári hatóságok viselkedése

A temesvári tanügyi hatóságok passzív, sőt a svábság törekvései iránt ellenszegülő viselkedésükkel és úton-útfélen hangoztatott kijelentéseikkel azt a gyanút keltik a svábságban, hogy az iskolák terén a Berinkei-kormány által kilátásba helyezett ígéretek a magyarság részéről nem fognak megvalósíttatni, sőt az eddig keresztülvitt reformokat is visszavonják, mihelyt rendezett viszonyok lesznek.

Kötelességünknek tartjuk a magyar kormányt ezen jelenségekre és káros politikai következményeikre figyelmeztetni. A Sváb Nemzeti Tanácsnak nem közömbös az, hogy a sváb középiskolákat a magyar vagy a szerb kormánytól kapja-e meg, mert a szerbektől kapott sváb iskolákban bizonyára nem fogják táplálni a sváb népek a magyarság iránt érzett rokonszenvét.

Szakadás a svábság körében

A reformoknak magyar részéről való sürgős végrehajtását az a körülmény is szükségessé teszi, hogy a Sváb Nemzeti Tanáccsal szemben néhány sváb község (a régi pángermán fészkek) és a sváb intelligenciának az a része, mely Németországban, Ausztriában és az erdélyi szász iskolákban nevelkedett, már kezdettől fogva bizalmatlanul viselkedett a magyar iskolában nevelkedett a magyar iskolában nevelkedett sváb intelligencia, a Sváb Nemzeti Tanács 13/16-od része iránt. A múltban tanúsított magyar sovíniszta állásfoglalásával ugyanis nemcsak, hogy nem követelte az autonómiát, hanem egyenesen elősegítette a nép

elmagyarosítását, az ő szempontjából: elnemzetietlenedését. Kifogásolják azt is, hogy a Sváb Nemzeti Tanács nem a sváb nép érdekeit tartja elsőrendű fontosságúnak, hanem Magyarország területi integritását, amely pedig az ő véleménye szerint meg nem menthető. Lásd a *Deutsche Wacht* cikkeit és Bransch politikáját! Ez okból április folyamán a Sváb Nemzeti Tanács hivatalos lapjának, a *Schwäbische Volkspresse*nek ellensúlyozására megindították a *Deutsche Wacht* c. napilapot.

II. A magyar kormány teendője

A magyarbarát Sváb Nemzeti Tanács, illetve a Schwäbische Volkspresse pozícióját a svábság körében azzal lehetne erősíteni, hogy ezek álláspontjuk igazolására, vívmányokra hivatkozhatnának, s be tudják bizonyítani, hogy a jelenlegi magyar kormány is magáévá teszi az autonómia törvényben foglalt ígéreteket. Azért sürgősen szükségesnek tartjuk, hogy némely temesvári túlzó sovinizta magyar elemek dezavualtassanak, és amennyiben az illetők hivatalokat viselnek, utasítsanak arra, hogy konciliáns és barátságos magatartást tanúsítsanak a sváb mozgalommal szemben.

III. Konkrét javaslatok

Ezek alapján javasoljuk, hogy bízza meg a kormány Dr. Kräuter Ferenc fővárosi tanárt azzal, hogy a temesvári tankerületi főigazgatói kirendeltség vezetőjével egyetértően, miniszteri biztosai minőségben, a főigazgató távollétében önállóan is intézkedhessék az ottani állami iskolák sváb célokra miként való berendezése és az alábbi módon javasolt átalakítása tekintetében.

Rendelje el a kormány, hogy a temesvári állami tanítóképző és állami felső leányiskolának, illetve azok internátusainak igazgatósága a sváb tanítók szüneti kurzusa számára engedje át a szükséges épületeket, esetleg felszerelést és személyzetet, továbbá hívja fel az intézetek internátusi vezetőit, hogy velük közösen megállapítandó díj ellenében a hallgatóknak lakást és ellátást adjanak.

Rendelje el a kormány, hogy a temesvári állami főgimnázium tanítási nyelve az 1919/1920. tanévtől kezdve a német legyen, mégpedig úgy, hogy a szeptemberben megnyíló első osztályban az összes tantárgyak németül taníttassanak, a magyar nyelv kötelező tantárgyként tanítandó, a további osztályokban pedig a megállapítandó átmeneti terv szerint történjék a tanítás.

Ehhez képest az igazgató és tanerők szükségessé váló kicserélése egyelőre a tankerületi főigazgató elnöklete alatt a Sváb Nemzeti Tanács által kiküldendő háromtagú bizottságra bízassék. Ugyanezen bizottság állapítsa meg a sváb iskola tantervét és a használandó tankönyveket. A 3. ponttal azonos intézkedések rendeltessenek el a temesvári állami tanítóképzőre is, azzal a hozzáadással, hogy a bizottságba a tanítóképző igazgatója hívassék meg.

Utasítsassék a temesvári állami leánygimnázium igazgatósága, hogy a német nyelven tanulni kívánó növendékek számának megfelelő párhuzamos német nyelvű osztályokat állítson fel minden fokon. Az igazgató, tanerők, tannyelvek megválasztása, az átmeneti terv kidolgozása a Sváb Nemzeti Tanács bizottságának hatáskörébe utasítandó.

Az 5. pont alatti intézkedések foganatosíttassanak a temesvári állami ipari szakiskolánál! Bízva meg a kormány a temesvári tankerületi főigazgatói kirendeltség vezetőjét, hogy a Sváb Nemzeti Tanács iskolabizottságával szervezze meg a jövő tanév elejére Temesvárott egy német nyelvű reálgimnázium mind a nyolc osztályát.

Hívja fel a kormány Temesvár városi tanácsát, hogy annyi elemi iskolát alakítson át német nyelvűvé, amennyi a jelentkező tanulók számarányának megfelelően szükséges, továbbá a az 5. és 6. pont alattiakhoz hasonló intézkedéseket foganatosíttasson a városi polgári és felsőkereskedelmi fiú- és leányiskolára nézve.

Tekintettel arra, hogy a temesvári tanfelügyelőség a bánáti német tannyelvű iskolák működésével nem rokonszenvez, kívánjuk, hogy a német iskolák ennek hatásköre alól kivétessenek és számukra a Sváb Nemzeti Tanács javaslata alapján a sváb tanfelügyelőség állíttassék fel, addig is utasíttassék a temesvári tanfelügyelőség, hogy a sváb iskolák tekintetében is áthelyezendő tanító ügyében Dr. Kräuter Ferenc miniszteri biztos utasításai szerint járjon el.

Temesvárt, 1919. június 12.

A Sváb Nemzeti Tanács

2.

DIE KATHOLISCHE KIRCHE IM BANAT UND DIE LAGE DER TEMESVARER PIARISTEN (DENKSCHRIFT, 1921. JÚLIUS)

Lelőhelye: PMKL, Both Ferenc kéziratok (IV.87), Memorandumok a temesvári magyar piarista iskolával kapcsolatban (3. tétel). Az iratot eredetileg 1921. július 22-én iktatták a magyar piarista tartományfőnökségen (643/1921, a tartományfőnöki titkár írása az irat hátán: „Memorandum a temesvári piarista főgimn. helyzetéről”), azonban nem őrizték meg, hanem Both Ferenc temesvári igazgatónak továbbították, aki ezt írta az irat hátára: „A bánáti svábok memoranduma. Hogy ki készítette, szerzőjét nem tudom. Bécsben adták át Viñas Tamás generálisnak 1921 júliusában, aki a magyar piarista házakat látogatta meg, s Nagykárolyba[n] a Romániához csatolt piarista intézetek érdekében Marmaggi apostoli nunciussal találkozott. A budapesti piarista rendfőnökség kezemhez juttatta. Dr. Both Ferenc – A bánáti sváboknak Bécsben egyesületük volt, a memorandum eredete itt keresendő.” Ld. még a *Huszonöt év VIII. fejezetét*.

Vorwort

Das Haus Habsburg herrschte über nicht weniger als zwölf verschiedene Völker, welche in ganz einzigartiger Weise untereinander miteinander lebten, aber nicht zu einer homogenen Gemeinschaft zusammengewachsen waren. Die Staatskunst der ehemaligen Österreich-ungarischen Monarchie hatte in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts trotzdem die Grundlage eines „Völkerstaates“ verlassen und versuchte unter der Hegemonie des magyarischen Adels noch fünf andere Völker zu einer einheitlichen „nationalen Kern“ zu geben. Die kirchliche Politik verfolgte innerhalb der Monarchie dieselbe Tendenz.

Dieser Versuch misslang. Der Weltkrieg zerschlug des grosse Reich!

Die katholische Kirche steht neuen Verhältnissen, neuen Tatsachen gegenüber. Wenn sie ihrer grosszügigen zivilisatorischen Aufgabe, wenn sie ihrer erhabenen völkervereinenden Sendung eingedenk bleiben will, muss sie jene Wege beschreiten, auf welchen ihr die Völker mit Opfermut und Begeisterung folgen können!

I. Kapitel

Mit dem Zusammenbruche der alten ungarischen Staatsgewalt zerfällt auch die, auf dieselbe aufgebaut gewesene katholische Politik.

Das alte Königreich Ungarn diente so lange es[!] unter dem Scepter der katholischen Habsburgdynastie tatsächlich stand[haft] den Interessen der römischen Kirche. Wenn auch das magyarische Volk zum grossen Teil protestantisch ist, fand die röm. Kirche in den nicht-magyarischen Völkern des Königreichs Ungarn eine besondere getreue Anhängerschaft: so in den Deutschen, Kroaten und Slowaken. Der Bund zwischen Staat und Kirche schuf eine magyarisch-chauvinistische Priestergeneration. Der „nationale Geist“ der ungarischen katholischen Priesterschaft ist aber wesentlich verschieden von dem völkischen Empfinden der katholischen Klerus der westlichen Ländern. Es ist nur zu begreiflich, dass die Geistlichkeit heute, da die nationale Idee über die Menschen Europas so eine grosse Gewalt gewonnen hat, besonders eng zu ihrem eigenem Volke hält, wie zum Beispiel der französische, wallonische, italienische bayrische Clerus es tut. Das „nationale Empfinden“ des schwäbischen, slowakischen, kroatischen Priestern, sein sogenanntes „Ungartum“ – und den grössten und begabtesten Teil der ungarischen Geistlichkeit gaben die nicht magyarischen ungarischen Völker der römischen Kirche – war und ist aber geradezu eine Verleugnung des eigenen Volkes. Es ist nicht einmal ein Staatsbewusstsein im erhabenen Sinn, sondern dient nur der Herrschaft einer Kaste, dem magyarischen Adel.

So lange dieser feudale magyarische Staat bestand, konnte die kirchliche Politik berechtigter Weise auch den Standpunkt einnehmen, dass durch Konzessionen an die Faktoren der vorhandenen Macht, die katholische Kirche aus der gefügiggemachten Staatsautorität grössere Vorteile für das Gedeihen der erhabenen Ideale des katholischen Glaubens gewinnen könne, als die Gefahren einer Entfremdung zwischen dem Clerus und der Gesellschaft, dem römischen Glauben und der Bevölkerung – welche Entfremdung notwendigerweise aus der gegenüber den nationalen Bestrebungen der aufwärtsstrebenden rechtlosen Völker eingenommenen gegnerisch Haltung erwachsen mussten – zu fürchten gewesen wären.

Der herrschende magyarische Adel und sein Anhang war aber unfähig die grossen Ideen der westlichen Zivilisation zu erfassen und zu feige denselben zu dienen. Die nationalen Bestrebungen der durch das Magyarentum bevormundeten Völker waren ja ursprünglich ohne besondere Kraft. Ihre rein kulturelle Natur wuchs aber zu einem gleichzeitig auch sozialen und politischen Problem empor, und gewann eine bezwingende Gewalt. In der Sprachenfrage, in der Agrarfrage und in der politischen Forderung nach Demokratie fand dieser ge-

schitliche Prozess seine fassbare Verdichtung. Der ethische Inhalt des ungarischen Staatsgedankens verzehrte zum blinden Klasseninteresse.

Diese gefahrbringende Umwandlung im Körper des ungarischen Staates vollzog sich mit grosser Geschwindigkeit. Jener Teil der Priesterschaft, der in inniger Föhlung mit dem Volke war, hatte diese Vorgänge leider nicht rechtzeitig erfasst! Ja, sie ist sogar heute noch blind und taub! Das Imperium der römischen Kirche geriet so in Ungarn vor etwa 20 Jahren in eine latente Krise. Vor dem Krieg gab es schwerlich bald einen anderen Staat in Europa, im welchem die Geistlichkeit auf die Staatsgewalt einen so grossen und direkten Einfluss ausüben konnte, wie gerade im Königreich Ungarn. Einen Tiefen Einfluss auf das Volk hatte die Kirche aber nicht! So mieden um nur einiges anzuföhren – die schwäbischen Bauern augenfällig die Kirchen[?], und eine christliche Arbeiterbewegung gab es überhaupt nicht. Der ungarische Clerus predigte für „Nation und Staat“, war aber angesichts der Verhältnisse, dadurch gegen sein eigenes Volk, gegen den sozialen Fortschritt und gegen die politische Befreiung.

Volkspolitik im Zeichen des föderalistischen Gedankens verbirgt dem katholischen Gedanken eine neue Blöte.

Die Hochflut des grossen Weltkrieges entriss mit der Zertrümmerung der ungarischen Staatsgewalt der bisherigen Konzeption der katholischen Politik in den Ländern der mittleren Donau jeglichen Boden.

Der politische Infantilismus der neuen Nationalstaaten Jugoslawiens und der Tschechoslowakei identifizierte die katholische Kirche mit dem früheren magyarischen Staat. Die Volksfremdigkeit der römischen Kirche wird zur Volksfeindschaft! Nichts scheint der Clerus in diesen Gebieten gegen die nationale Histerie der neuen Volksbeglückern zu unternehmen, – als wäre gerade ihre Mentalität, noch mehr als die Volksspyche selbst von der Wahnvorstellung vollständig befangen, dass Katholizismus gleich wäre mit Volksfeindschaft und Reaktion, die römische Kirche identisch mit dem magyarischen Gentrystaat.

Immer mehr heben sich aus dem heutigen Chaos die Konturen der föderalistischen Idee hervor. Die einzelnen Gebiete beginnen eine ihnen eigene Physiognomie anzunehmen. Es erscheint wohl heute schon als eine gesicherte Erkenntnis, dass die Ausbildung „homogener Nationen“ in den Gebieten des ehemaligen Habsburgerreiches durch gewaltsame Assimilationspolitik eines „Herrenvolkes“ nunmehr unmöglich geworden ist. Das Weltproblem der Völkerverständigung harret hier in einen kleinerem Massstabe eher umso dringenderen Lösung!

Der römischen Kirche ist bei der Lösung dieser Aufgabe die Gelegenheit zur Entfaltung ihrer ewigen sittlichen Kräfte in wundervoller Weise gegeben, wenn nur ihr Genius der katholischen Politik eine neue glückverheissende Konzeption zugrunde legt.

Die römische Kirche darf weiterhin ihre moralischen Kräfte nicht in den Dienst der heute Staatenformenden politischen Kräfte des Wirtschaftslebens stellen! Sie muss den nationalen Bestrebungen aller Völkler kluge Zugeständnisse machen, um den Anker der völkereinenden christlichen Idee in die Seele den Menschen versenken zu können!

Keine Staatspolitik, sondern Volkspolitik betreiben, von dem leuchtenden Ge-

stirn der Menschheitsidee geführt die leidenden Menschen mit Frieden und Liebe beglücken zur höchsten Ehre des allmächtigen Gottes!

II. Kapitel

Die unvernünftige Haltung der katholischen Geistlichkeit im Banat fordert den rumänischen Staat zum Kampf gegen die römische Kirche heraus.

Die Gebiete der mittleren Donau wurden vorwiegend um die Wende des achtzehnten Jahrhunderts mit schwäbischen Bauern besiedelt, die aus den verschiedenen Teilen des südwestlichen Deutschland, so auch aus der Pfalz, aus Elsass, aus Lothringen gekommen waren, um mit Pflug und Fleiss abendländische Kultur zu verbreiten. Als ihre Nachkommen wohnen heute in den nördlichen und nordöstlichen Teile des Königreiches der Serben, Kroaten und Slowenen etwa 650 bis 700 000 Schwaben. Im Banat, dass zum grössten Teil zum Königreiche Grossrumänien gehört, [wohnen] gegen 300 000 Schwaben. Die Schwaben des Königreiches d. S. K. S. sind zum grösseren Teile, die Schwaben im Königreiche Grossrumänien in überwiegender Mehrheit treue Kinder der katholischen Kirche.

Magyaren wohnen im Banat nur in verschwindender Zahl. Die radikale Magyarisierungspolitik der letzten 40 Jahre hat zwar von den anderen Völkern – vorwiegend den Schwaben – eine Intelligenzschicht förmlich „abgeschöpft“, die sich dem ungarischen Klassenstaatsgedanken verschwor. Diese Intelligenz bildet nur eine *dünne Oberschicht* der Bevölkerung, sie ist ohne Fühlung mit letzterer, wie die Haut eines faulen Apfels. Dieses „Ungartum“ ist teils katholischer Konfession: die Beamtschaft des einstigen ungarischen Staates, der Komitatsverwaltung sowie aller anderen unmittelbaren und mittelbaren staatlichen Einrichtungen. Ein sehr erheblicher von ihr ist aber mosaischen Glaubens: Kaufleute, Handelsleute – eine Art Bourgeoisie. Es gibt auch keinen magyarschen Landadel im Banat, wie es zum Beispiel in der Slowakei und in Siebenbürgen der Fall ist. Das Land hat gesunde Bodenverteilung, einen kräftigen Bauernstand (Schwaben) da es bis etwa vor 40 Jahren eine direkt von Wien aus verwaltete Provinz gewesen war.

Die breiten Massen, die im Banat der katholischen Kirche dienen, bildet die schwäbische Landbevölkerung, der schwäbische Kleinbürger und Gewerbetreibende im Dorf und Stadt.

Das schwäbische Volk erlebt seit 2 Jahren eine nationale Renaissance. Bis in die Urheimat der einstigen Kolonisten halt diese frohe Botschaft. Und nicht lange ist es her, dass Abbé Wetterlé im französischen Parlament im Namen der Elsass und Lothringens seiner Freude darüber Ausdruck gab, dass die Urenkel der einst ausgewanderten Pfälzer, Lothringer und Elsässer Bauern ihre kulturelle Freiheit im Banate Grossrumäniens wieder erlangt haben-

Dieses völkische Wiedererwachen fand ihre Verkörperung in dem „Deutschschwäbischen Kulturverband“ in Temesvar (Hauptstadt des Banats) der getragen von der Begeisterung der Jugend bald die Herzen des gesammten schwäbischen Volkes gewann. In nicht weniger als 150 Volksschulen, 2 Mittelschulen, 4 Bürgerschulen und in einer katholischen Lehrerpräparandie wird seit der letzten

20 Jahre das schwäbische Volk wieder in seiner deutschen Muttersprache unterrichtet.

All diesen gewaltigen Veränderungen der aller letzten Zeit steht fast der gesamte Clerus, ganz besonders aber die Professoren des Temesvarer Piaristengymnasiums, welche Schule vor dem Einsetzen der Bestrebungen zur Schaffung einer „homogenen ungarischen Nation“ deutsch gewesen war, vollkommen verständnislos, ja sogar feindselig gegenüber. Er fühlt sich mehr der alten ungarischen Staatsgewalt verpflichtet, als seinem eignen Volke. Das „Ungartum“ liegt ihm mehr am Herzen, als die katholische Kirche selbst. Anstatt dem elementar hervorbrechenden völkischen Gedanken kluge Zugeständnisse zu machen, im Interesse der Kirche und gemäss dem Geiste des erhabenen Glaubens, erklärt er der völkischen Bewegung offen und unterirdisch den Krieg!

Nur 2 Bilder aus diesem unseligen Kampf sollen vor uns vorbeiziehen ...

Die Lehrbücher, die der Kulturverband für die neu eröffneten deutschen Schulen in Wien bestellt hatte, trafen nicht rechtzeitig unten ein. Damit der Schulbeginn nicht verschoben zu werden müsse, hat der Kulturverband von den Siebenbürger Sachsen (Protestanten), die von jeher ihre deutschen Schulen besitzen durften, Lehrbücher ausgeliehen. Um die Eröffnung der schwäbischen Schulen aber zu verhindern, scheute sich der magyarische Clerus nicht, sogar die Kanzel der Kirche dazu zu missbrauchen, um mit der Formel, dass die Bücher von „Ketzter“ stammen und daher zu verbrennen waren, gegen das Schwabentum zu kämpfen. Er versucht durch Beeinflussung der Frauen, denn die Männer gehen nicht mehr in die Kirchen, das Gift der Zwietracht zwischen Mutter und Sohn, Mann und Frau, Bruder und Schwester, Führer und Volk zu sähen – und wenn hieraus auch der grösste Schaden für die Kirche erwachse – die völkische Bewegung durch die Zersetzung des Familienfriedens zu zermürben.

Voriges Jahr, im Sommer, geschah es, dass in einem der vielen schwäbischen Dörfern die schwäbischen Hochschüler, die im Winter auf den deutschen Hochschulen Schwabens oder Deutschösterreichs studieren, waren auf Einladung der Dorfgemeinde die Gründung der dortigen Ortsgruppe des Kulturverbandes vornehmen wollten. Die Gemeinde wollte den Festtag mit einem Gottesdienst beginnen. Der Dorfpfarrer aber, der von Geburt aus Schwabe (und daher der grösste Magyarone) ist, verweigerte das Lesen einer Messe (immerhin war es an einem Werktag), nahm die Schlüssel der Kirche mit, und war den ganzen Tag hindurch nicht aufzufinden. Er war fischen gegangen! Die Dorfbevölkerung und die Studenten haben vor dem Gotteshaus, am Kirchplatz ihre Andacht verrichten müssen. Nach Absingung einiger Messelieder haben sie – ohne Priester die Hilfe Gottes für das Werk erbeten!

In der Masse, als die Geistlichkeit sich vom Volke entfremdet, entfremdet sich das Volk vom Glauben. Der Banater katholische Geistliche hat es heute schon so weit gebracht, dass die akademische Jugend die zukünftige Führerin des Volkes, ihr wahrhaft hasst, und so auch für die Kirche gar nichts mehr übrig hat!

Die Kulturpolitik Grossrumäniens zeigt den Kirchen und ihren konfessionellen Schulen, ohne Ausnahme ein ausgesprochenes Entgegenkommen. Trotzdem nimmt die katholische Geistlichkeit und ganz besonders der Temesvarer Piaris-

tenorden eine ausgesprochene feindliche Haltung gegen den neuen Staat ein. Letzterer hat sich auch deshalb bereits das grösste Missfallen der königlichen rumänischen Behörden zugezogen: die königliche rumänische Polizei arbeitet bereits daran, um auf Grund nachweisbarer irredentistischer Umtriebe gegen den hohen Orden vorzugehen.

Das fanatische Festhalten des katholischen Clerus an dem Bestreben in *einem rumänischen Staate aus Schwaben Magyaren machen zu wollen* ist geradeau verückt! Dieses Bestreben fordert den rumänischen Staat zum *energischesten Kampfe gegen die Position der katholischen Kirche auf seinem Territorium heraus!* Dieses Bestreben trieb das rumänische Staatsschiff in das Fahrwasser einer nationalen Unterdrückungspolitik, dadurch, falls der katholische Clerus *im schwäbischen Volk mit Missbrauch der gewaltigen Kräfte des priesterlichen Einflusses, eine Irredenta zu schüren, versuchte* obzwar dieses Volk seine *kulturelle Entfaltung* und wirtschaftlichen Fortschritt auch innerhalb Rumäniens vollauf erlangen kann!

III. Kapitel

Die Schwaben fordern volkstreue Priester.

Die weit über eine halbe Million schwäbischer Katholiken der deutschen Siedlungen im Banat, in der Batschka, in Syrmien und bis nach Kroatien hinein, erstreben *seit 2 Jahren* den kulturellen Angleich, eine seelische Harmonie mit dem Muttervolke.

Das süddeutsche Element war und ist in Mitteleuropa ein sicherer Pfeiler der römischen Kirche. Das völkische Wiedererwachen des Banater, Batschkaer oder Syrmier Schwaben gibt diesem Pfeiler nur noch einer festeren, breiteren Grund, und so ist es auch gleichzeitig ein Gewinn für die katholische Kirche!

Einmütig verlangt das schwäbische Volk von seinen Priestern Schwäbisches Herz! Sie sollen Hirten und nicht Wölfe, Freunde und nicht Volksverleugner sein!

Gewiss gibt es auch heute schon „weisse Raben“, Priester, die trotz aller „Verleumdungen“ eng zu ihrem Volke halten. Und wie innig und dankbar die Gemeinde in solch einem Fall zum Herren Pfarrer hält, und durch den Pfarrer zur Kirche, zum Glauben!

Wenn nur die maasgebenden höheren kirchlichen Stellen den entsprechenden Wink geben würden, dagb es einem „ungarischen“ Priester erlaubt sei „schwäbische“ zu fühlen – wenn er ein Schwabe ist, würde sich das düstere Bild wesentlich aufhellen. Es gibt ja viele Geistliche, deren Volksempfinden die Magyarisierung nicht gänzlich getötet hat und die dann sicherlich mit ihrem Volke gehen würden. Heute aber – trauen sie sich nicht!

Eine *unverzüglich eingeleitete Aufklärung der Geistlichkeit über ihre Haltung die völkische Bewegung betreffend, ein radikal durchgeführter Austausch der volksfremden Priester durch schwäbische Geistliche und eine volkstreue Priesterziehung* sind die einzigen Heilmittel dieser schweren Krise, die das Band zwischen Kirche und Volk zu zerreißen droht!

Die Banater Schwaben verlangen ihre schwäbischen Piaristen in das Temesvarer Gymnasium zurück und die Errichtung deutscher Paralellklassen im letzteren.

Ideen überleben oft ihre Schöpfungen. Die „Einheitliche ungarische Nation“ ist heute nur mehr eine historische Fossilie.

Das Ungartum der Banater Gesellschaft, das in den magyarischen, chauvinistischen Gedankenkreis hinein geboren wurde, und darin aufgewachsen ist, halt diese Götzen unerschütterlich auch weiterhin die Treue! – durchaus begreiflicher Weise.

Die Jugend der „Herrchen“ – so nennt der schwäbische Bauer und Kleinbürger die magyarisierte Intelligenzschicht – hat in Temesvar seit dem Zerfalle Ungarns nur mehr eine magyarische Mittelschule zur Verfügung: das Piaristengymnasium.

Dem nationalen Erwachen des schwäbischen Volkes sind durch ihre Gleichzeitigkeit mit sozialen und politischen Komplikationen der letzten Zeit zwar die günstigen Vorbedingungen geschaffen worden, doch ist ersteres vor allem eine autonome Bewegung der Volksseele, und als solche nicht aggressiv. Die ungarische Oberschicht wird in Ermangelung des früheren „staatlichen Regenerierungsapparat“ von der Bevölkerung in der Zukunft keine gewaltsame Auffrischung mehr erhalten können, und verliert so durch den Zwang der Verhältnisse ebenfalls ihre Aggressivität in kultureller Hinsicht.

Der gesellschaftliche und kulturelle Frieden erfordern Verständnis und Toleranz.

Der Wille zu diesem Frieden ist seitens der schwäbischen Bevölkerung mindestens so stark, als das Ungartum den Frieden notwendig braucht.

Weit entfernt aber von all diesen Erwägungen bläset das Professorenkollegium des Piaristengymnasiums die Trompete des alten „Magyarentums“ fort. Die Piaristenprofessoren schaffen so in ihrer Verblendung zum aufrichtigen Bedauern der schwäbischen Bevölkerung und zum grössten Unglück des Banater Ungarntums eine Atmosphäre der Unruhe und der Zwietracht. Ihre Auslegung der politischen Wandlungen, als ob das schwäbische Volk, dadurch dass es sich eigens Wege gewählt hat, einen „Verrat“ beging – giesst nur Öl aufs Feuer.

Das Bestreben die Jugend mit überlebten Ideen zu fanatisieren ist unwürdig der grossen kulturellen Verdienste, die diese ehrwürdige Schule des hohen Ordens in ihrer Vergangenheit sich erworben hat. Unzweifelhaft ist es aber, dass dieses unverantwortbare Treiben das weitere Bestehen dieses Gymnasium auf dem Gebiete des Königreiches Grossrumänien schon in der allernächsten Zeit unmöglich machen wird.

20–30 ist die Zahl jener Piaristen, die ausserhalb des Banats auf den Gebieten des ehemaligen Königreiches Ungarn zerstreut verwendet werden, und die alle schwäbischer Abstammung, und im Banat beheimatet sind. Die Rückversetzung dieser Professoren in die Hauptstadt ihres Heimatlandes verbunden mit einer glücklichen Neubesetzung der Direktorstelle des Gymnasiums würde in den heute so unerwicklichen Verhältnissen – so hoffen es wenigstens die Schwaben – umgehend den günstigsten Wandel schaffen. Die eigenen Söhne des Banats werden ja inmitten ihres Volkes nicht lange blind und taub bleiben können. Die

Stimme des gleichen Blutes wird sie von leblosen Doktrinen und Voreingenommenheit befreien, und sie werden dann für die Herstellung eines gesellschaftlichen und kulturellen Friedens mit ihrer ganzen Kraft sicherlich eintreten.

Um aber nicht nur das alte Ansehen des Temesvarer Piaristengymnasiums wieder zu gewinnen, sondern auch um seinen einstigen Einfluss im alten Umfange zu erhalten, ist die Einführung von deutschen Parallelklassen, und zwar schon von der ersten Klasse an, unerlässlich.

Die grossen Veränderungen im Banater Schulwesen, als deren Folge heute in nicht weniger als 150 Volksschulen deutsch unterrichtet wird, werden sehr bald zu ihrer vollen Auswirkung kommen. Keinem Schwaben wird es wohl in der Zukunft einfallen, sein Kind, das eine deutsche Volksschule besucht hatte, in einem rumänischen Staat nicht in eine deutsche, sondern in eine magyarische Mittelschule zu schicken.

Im grössten Interesse des Piaristenordens müsste sowohl der Professorenaustausch, als auch die Einführung von deutschen Paralellklassen noch vor dem heurigen Schulbeginn (im Herbste) verwirklicht werden.

Diese Massnahmen werden die Stellung des Piaristengymnasiums im rumänischen Staate festigen, und der altangesehenen Schule eine glückliche und erpriesliche Zukunft sichern.

IV. Kapitel

Schlusswort.

In den Friedensverträgen von St. Germain und Trianon wurde der geschichtlichen Entwicklung des südöstlichen Europa ein neuer, verheissungsvoller Weg gegeben.

An Stelle der historisch-territorialen Zusammenhänge treten die Kräfte der völkischen Individualität in Erscheinung.

Das völkische Empfinden ist die Integration des Familiensinns. Dasselbe gibt der menschlichen Gesellschaft die unentbehrlichen sittlichen Kräfte des sozialen Gefühls. Die katholische Kirche muss – wenn sie ihrer erhabenen Tradition eingedenk bleiben soll – der politischen Stellung der Schwaben (Kroaten, Slowaken und Magyaren) in den neuentstandenen Staatswesen Rechnung tragen.

Ihre dortige Geistlichkeit muss die Scheuklappen eines versunkenen Staatsideals abstreifen und dem Nationalempfinden der einzelnen Völker Zugeständnisse machen, um die Völker mit der grossen Menschheitsidee des Christentums durchdringen zu können.

Die katholische Kirche hat an die Wandlungen des geschichtlichen Lebens immer eine grosse Anpassungsfähigkeit gezeigt.

Der Einfluss und dadurch auch die Zivilisatorische Aufgabe der römischen Kirche ist heute in ihrem Donauimperium in grosser Gefahr!

Sie muss aus den geänderten Verhältnissen die richtigen Konsequenzen ziehen. Denn wenn ihre berufenste Vertreterin, *die Geistlichkeit*, auch weiterhin den Götzen überlebter oder unmöglichen Ideen huldigt (so z. B. aus Schwaben im Königreiche Grossrumänien Magyaren machen zu wollen), und *sich nicht*

anschmiegt an das eigene Volk, so richtet sie dadurch selbst die katholische Kirche zugrunde zum grössten Unglück der europäischen Zivilisation!

3.

A ROMÁNIAI PIARISTA REND FŐNÖKÉNEK A SZENTSZÉKHEZ INTÉZETT
MEMORANDUMA
(KOLOZSVÁR, 1927. OKTÓBER 10.)

Elintézte Rómában Dr. Both Ferenc generális asszisztens, 1927. okt. 30.

No. 383/1927. rendfőnök

Beatissime Pater!

Josephus Patay a S. Theresia, Praepositus Ordinis Scholarum Piarum per Romaniam Provincialis ad Sanctitatis Vestrae pedes provolutus humiliter exponit:

S. Congregatio negotiis religiosorum Sodalium praeposita suo Decreto de die 28. Junii anni 1927. sub No. 1438/25. scholas religiosorum a iurisdictione episcoporum exemptas in Romania „sub dependentia et auctoritate episcoporum respectivi loci” constituit.

Quod decretum S. Sedis nos maxima cum reverentia accepimus, quippe quod sicuti nos ipsi optime scimus – directe in nostrum favorem est datum. Cum enim religiosorum scholis vi legum scholarium hic vigentium lingua tantum Status, ergo Rumenica docere liceat, pro scholis vero Episcopalibus vel aliis minoritatum, personae morales scholam sustentantes linguam docendi determinare possint. Decretum ergo hoc – supposito, quod gubernium illud cum hac vi accepta – possibilitatem tribuit scholas nostras adversus leges Status violentas pro nostro populo in sorte minoritatis degenti recuperandi. Ex alia autem parte dependentia scholarum religiosorum ab episcopis pro plurimis earum nihil, quod praevideri posset, detrimenti vel periculi afferre potest.

Decretum commemoratum per scholam nostram Temesvariensem (Timișoara – Temesvár) nobis interest, ubi vi legalis scholaris, respective antiquius iam vi ordinationis Gubernii, a quinque iam annis lingua Rumenica nos docere cogimur. Schola haec nostra magnifica et splendidissima, quae ratione suae foundationis est institutum penitus Hungaricum, vi huius Decreti iurisdictioni Episcopi Csanadiensis subiiceretur, cuius tamen praelati propter suorum fidelium pluralitatem ex Germana certe semper natione erunt. Et hic latet causa, cur nos ad Sanctam Sedem confugere ausi summus.

Conatus ille, quod schola nostra Temesvariensis ob legem Status violentam sub iurisdictione Episcopi constituatur, antiquioris est originis. Ortum hic habuit a Germanis ea in regione habitantibus, respective ab Episcopo Csanadiensi eorum res agenti, qui inde iam ab exordio imperii Rumenici maxime in votis habebant, ut in nostra schola sectio Germanica constitueretur. Quorum votis nos, quantum in nobis erat, obvenire conati, hoc eis promittebamus, ea tamen conditione, si sub auctoritate Episcopi Gubernium Status ius in nostra schola itiam Hungarice docendi concedet. His praevis compositis S.

Congregatio de Religiosis Decretum suum de die 23. Novembri anni 1925. sub No. 1438/25. emisit, quo scholam nostram Temesvariensem sub iurisdictione Episcopi constituit, sed simul enuntiat, hoc esse tantum rem formalem, nec se hoc modo iuribus Ordinis praeiudicium ullum afferre velle.

Editio hoc Decreto Ordinem inter et Episcopum die 22. Junii 1926. conventum est tum de ambitu, tum de modis iurisdictionis ab Episcopo habendae. Ne autem nos onera huius rei fors sine speratis effectibus suscipiamus, item conventum est, iurisdictionem episcopalem tunc tantum de facto valorem nacturam, si Episcopus una cum factione Germanica indultum a Gubernio in nostra impetret. Pro dolor! hoc minime secessit. Imo ob nostram hanc rem (licet eam nos occultam voluerimus habere) ephemerides Rumenicae et ipsa existimatio populi effugere velle vitio tribuentes et ipsam Sanctam Sedem, ut se Regni rebus ulterius immisceret, accusantes (e. gr. „Nădejdea” die 9. Sept. 1926.)

Quod per Decretum particulare de anno 1925. quoad institutum nostrum assequi non potuimus, idem nunc S. Congregatio de Religiosis per Decretum suum generale de die 28. Junii anni 1927. quoad omnes religiosorum scholas assequi intendit et sperat. Si Decretum hoc ex assensu Gubernii optatum eventum habebit, neminem sicuti nos de hac ne gaudere oportet. Ast Decretum laudatum, pro dolor! nullam nunc restrictionem auctoritatis seu iurisdictionis Episcopi, sicuti in Decreto illo particulari erat, continet, quae scilicet iura religiosorum et in nostro casu etiam iura Hungarorum prae Germanis tuta incolumiaque vedderet. Equidem nos intime persuasum habemus, etiam hoc decretum generale ita intelligendum et interpretandum; at cum nos cum tali restrictione et conditione scholam nostram auctoritati Episcopi subiecturos declarassemus, ille Decretum particulare ab anno 1925. et etiam conventionem nostram eodem innixam, tamquam omni valore exuta, repudiavit et subiectionem nostrae scholae suae iurisdictioni sine omni conditione et restrictione postulavit.

Non de re simplicis iurisdictionis Ordinem inter et Episcopatum in nostro casu agitur. Si de hac re tantum ageretur, certe D. Episcopus non tam durus esset, ut quidquam ultra finem et statum a S. Congregatione intentum exigat; et tunc certe etiam nos indulgentiores essemus. At nos clare perspicimus (et fortasse etiam D. Episcopus ita cogitaverat), ut si institutum nostrum sine omni conditione et pacto auctoritati Episcopi subiicitur, ille indultum Germanice docendi a Gubernio forsitan impetrare et vi iurisdictionis suae illud in nostra schola etiam praescribere potest et tunc schola nostra pro iuventute et cultura Hungarica periit. Ultro concedimus D. Episcopum etiam indultum Hungarice docendi a Gubernio postulaturum esse. Sed vix sperare potest, ut Gubernium id concedat, eo minus, quia lingua Germana in eadem schola concessa sat superque se iam liberalem fuisse existimat. Imo nec id exclusum censemus, ut institutum nostrum Temesvariense etiam pro nobis ipsis Piaristis hoc modo pereat. Re vera enim cum Gubernium erectionem gymnasii linguae Germanicae pro populo Germanico Temesvarini ante duos annos concessisset, ide a tantum conditione fecit, ne nos Piaristae ibi doceamus, quippe qui ex existimatione Gubernii „irredenti” simus. Si ergo Gubernium ita etiam ulterius de nobis cogitat (quod est verisimillime), D. Episcopus, vix credibile, ut non nos magis, quam scholam

amittere velit.

Ne cogitare dignetur, nos iniuste forsitan talia timendo Episcopum Csanadiensem accusare. Ut non sine causa nos talia timeamus, et ipse iam sua agendi ratione satis demonstravit. Omnibus enim hic notum D. Episcopum iusto plus ab auctoritate et conatibus factionis Germanicae dependere, illius factionis Germanicae, quae res Hungaricas, proh dolor! non semel laedit, queque linguae quaestiones exacuit. Manifestum signum huius dependentiae est, ut D. Episcopus hucusque iam in sua dioecesi pro pluribus scholis, quae antea Hungarice docebant, linguam Germanicam – immediate vel mediante societate – praescripsit, quod ut saltem aequum in aliquibus casibus fuerit et nos ultro concedimus, sed non in omnibus. Sed omnibus forte ceteris melius tales conatus D. Episcopi ostendit relatio eius ad ipsam nostram scholam, quod praeterea etiam Sanctitati Vestrae notum esse potest. Nam dum antea (1925) D. Episcopus initis nobiscum saltem colloquiis S. Sedem adierit; nunc – cum primum illud Decretum optato effectu carebat – nihil nobis praevis significans, ergo de nobis sine nobis ad S. Sedem pro hoc secundo Decreto instabat. Compertum est enim nobis Decretum hoc a nemine ex episcopis catholicis in Romania, ubique autem ab Ipso esse petatum, qui hoc petendo directe de nostra schola acquirenda forsitan cogitabat. Re vera enim, quod nos et ab ipsis D. Episcopis scimus, Decretum hoc novissime editum vix in caeteris Dioecesibus novum statum iuridicum afferat, sed tantum in Dioecesi Csanadiensi, et hic quoque praesertim quoad nostram scholam; nam scholae Sororum nec hucusque penitus ab Episcopo independentes erant. Et si bonam fidem et intentionem D. Episcopi ostendit, quod edito Decreto particulari anno 1925. eius conditiones summa cum reverentia obsecutus est; eo plus nunc dicit, quod tales conditiones et pactiones, quibus innixi cum D. Episcopo etiam nos ipsi convenire potuissemus, nunc penitus repudiat. Et liceat nobis addere: Si Dominus Episcopus, qui Dioecesi Csanadiensi nunc praest, et quem virum adhuc moderationem et benevolum adhuc novimus, pro talibus angoribus nobis causam dat, quid tunc ab aliis expectare debemus, qui eius successores erunt et inter quos forte in suo nationalitatis sensu immoderati et violenti invenientur.

Ideo nos – credat nobis Sanctitas Vestra: non faciliter – in animum induximus, ut cum praesenti nostro scripto S. Sedem appellaremus. Scimus S. Sedem per praesens suum Decretum praesidium tantum nostris scholis adversus violentias Status Rumenici praestare voluisse et non nos iuribus nostris privare. Scimus Sanctam Sedem nunquam iniustitiam velle vel partium studio indulgere et filiorum suorum etiam minimorum preces semper audire – dummodo certionem Illam nos facere debeamus. Nos ergo, postquam statum nostrum sincere aperuimus, profundissima et filiali cum reverentia petimus:

I. Dignetur S. Sedes decisionem emittere (si necesse sit, iis tantum, quorum interest, notificandum) eius tenoris, quae Decretum Generale sub No. 1438–25. ad sensum et spiritum Decreti particularis sub eodem No. interpretatur, quae ergo enuntiet constitutionem scholarum religiosorum sub auctoritate Episcoporum esse tantum rem formalem et consequenter iurisdictionem episcopalem iis tantum cum terminis valere, quibuscum finis ad statum intentus adhuc salvetur, quique praeterea iura religiosorum sarta tecta quae relinquunt.

II. Licet in priore contineatur, invabit tamen declarare, iurisdictionem episcopalem per Decretum hoc obtinendam ad simplicem administrationem restrictam esse, nec eos quisquam vi huius iurisdictionis in ordine vel vita scholarum illarum, ordinare posse (minime ergo e. gr. institutionem novae sectionis Germanicae), nisi per legitimam conventionem cum ordine respetivo, quando scilicet praeter iura illa etiam obligationes et onera amplectantur oporteat.

III. Dignetur S. Sedes enuntiare: Decretum illud Generale sub No. 1438/25. etiam inter Episcopos et Ordines non prius effectum sortiti, quam Status illud, et quidem cum optata vi acceptet. Alias enim onera tantum nobis inponuntur sine ullis emolumentis. Et Status quoque et Societas Rumenica illud moleste ferent, sicuti id etiam occasione primi nostri conatus anno 1925. factum est.

Liceat nobis adhuc adnotare: Per Scriptum hoc, proprio nostro nomine S. Sedem adimus; sed humilis petitio est illud revera totius Societatis Hungaricae in Rumenia, quae sortem scholae nostrae Temesvariensis, sicuti omnium bonorum suorum sortem, etiam hucusque iam anxio animo prosequabatur. Et licet dolenter omnes afficiat, ut in schola nostra Temesveriensis, in arce hac Hungarorum prae omnibus gravi et illustri lingua Rumenica nos docere cogimur. Hac tamen re acquiescit adhuc societas Hungarica et acquiescimus et nos. Nam ad hoc iniuria manifeste a protestate Status coacti sumus; quod autem iniuste a nobis ablatum est, id nos aliquando recuperaturos esse speravi potest. Praeterea neque id nunc pro iuventute Hungarica sine aliquo emolumento est. Nam nihil nunc pro iuventute nostra tam magni momenti est, quam ut linguam Status addiscat, sed ita, ut in animo suo catholico et Hungarico permaneat; quod illa nunc optime in schola nostra Temesvariensi accipit. At si Germanice in nostra schola docere debemus, iuventus Hungarica exclusa illinc esset, et sic institutum nostrum pro populo nostro periit; nam scholam Germanicam iuventus Hungarica minime frequentabit. Et etiam si sectio Germanica tantum in nostra schola institueretur, ita tamen, ut pro iuventute Hungarica sectio Rumenica, quae nunc est, permaneat; tunc populos noster ob peiroem suam conditionem et quidem in sua schola in animo suae nationalitatis iure se laesum sentiret et accusaret – non nos, quos nihil in hac re negligentiae onerabit, sed S. Sedem, quae suo Decreto hoc possibilem reddidit, quaeque dum omnium sit pater, nos Hungaros tot iam miseriis afflictos dereliquit. Sit venia nobis, sincere et ex animo talia dicendo loquimur.

Credimus, hoc non ad nos veniet, non ad nos venire potest. Fiduciam veritatis rei nostrae habemus et fiduciam habemus etiam Beatissimi Patris nostri, quem in suis actibus – scimus – sapientia semper et iustitia et caritas regunt, quique neque minimorum suorum filiorum per suum Decretum offensam fieri permittit.

Cum haec fiducia humillime iterata vice decisionem Sanctitatis Vestrae, cuius manus profundissima cum reverentia osculans, sum Beatissimi Patris

Claudiopoli in Rumenia, die 10. Octobris anni 1927.

Filius in Christo addictissimus
Josephus Patay dr. mp.
praepositus Schol. Piarum
per Romaniam provincialis

4.
STATISZTIKAI KIMUTATÁS AZ ÚJ FŐGIMNÁZIUM
ELSŐ HÚSZ ESZTENDEJÉRŐL
(1909–1929)

TANÉVEK	TANÁROK SZÁMA	BEÍRT TANU- LÓK	VIZSGÁLA- TOT TETT TANULÓK	TEMES- VÁRIAK	TEMES ME- GYEIEK	TORONTÁL MEGYEIEK	KRASSÓ- SZŐRENY MEGYEIEK	ARAD ME- GYEIEK	MÁS MEGYE- IEK
1909/1910	17	463	434	176	95	77	41	12	34
1910/1911	17	547	528	209	123	92	46	12	65
1911/1912	17	594	557	212	137	97	43	16	52
1912/1913	18	635	611	226	143	114	40	19	69
1913/1914	19	664	633	240	148	118	38	23	66
1914/1915	21	687	657	270	158	112	36	25	56
1915/1916	20	720	680	261	163	132	36	33	56
1916/1917	19	708	693	282	168	131	32	31	49
1917/1918	19	702	668	272	161	130	35	30	40
1918/1919	19	752	691	-	-	-	-	-	-
1919/1920	24	1322	1162	-	-	-	-	-	-
1920/1921	22	1080	1041	-	-	-	-	-	-
1921/1922	21	931	901	-	-	-	-	-	-
1922/1923	21	785	757	459	182	38	32	18	28
1923/1924	22	683	657	428	137	32	27	19	14
1924/1925	21	605	575	392	117	30	20	14	3
1925/1926	23	455	438	300	88	27	22	7	1
1926/1927	22	368	359	234	83	20	15	5	1
1927/1928	24	293	286	186	77	15	10	5	-
1928/1929	24	274	251	160	84	16	9	5	.
1929/1930	21	266	251	143	80	26	10	7	-
Összesen	431	13534	12828	4450	2144	1207	492	281	534

TANÉVEK	VIZSGÁLA- TOT TETT TANULÓK	RÓM. KATO- LIKUS	REFORMÁTUS	IZRAELITA	ÁGOSTAI EVANGÉLIKUS	GÖRÖG KEL. ROMÁN	GÖRÖG KEL. SZERB
1909/1910	434	332	18	11	17	40	16
1910/1911	528	420	22	18	14	44	10
1911/1912	557	443	10	17	13	50	24
1912/1913	611	491	7	28	25	53	17
1913/1914	633	504	5	36	15	55	18
1914/1915	657	520	6	36	19	54	22
1915/1916	680	531	8	39	21	44	37
1916/1917	693	554	9	44	19	51	20
1917/1918	668	534	12	41	11	50	20
1918/1919	691	540	19	52	10	53	17

1919/1920	1162	856	56	173	25	10	42
1920/1921	1041	752	41	181	30	4	33
1921/1922	901	656	41	164	21	2	17
1922/1923	757	545	34	136	12	5	21
1923/1924	657	513	28	90	10	2	28
1924/1925	575	465	26	66	9	-	10
1925/1926	438	360	18	44	9	-	7
1926/1927	359	298	15	31	10	-	5
1927/1928	286	253	12	18	7	-	7
1928/1929	251	243	10	7	5	7	2
1929/1930	251	210	7	15	6	24	7
Összesen	12828	10020	414	1247	308	548	380

TANÉVEK	VIZSGÁLA- TOT TETT TANULÓK	CSAK MA- GYARUL BE- SZÉL	NÉMETŰL IS BESZÉL	MAGYAR	NÉMET.	ÉRETTSÉGIT TETT	TEOLÓGIARA MENTEK.	KONVIKTO- ROK
1909/1910	434	80	188	251	130	34	8	10
1910/1911	528	99	192	321	156	60	13	13
1911/1912	557	118	184	331	159	51	16	13
1912/1913	611	126	272	345	194	43	11	27
1913/1914	633	123	247	387	178	57	15	26
1914/1915	657	122	233	402	184	59	14	22
1915/1916	680	156	219	415	196	97	26	29
1916/1917	693	202	256	488	149	63	14	38
1917/1918	668	192	262	479	140	53	11	43
1918/1919	691	169	282	476	145	51	12	45
1919/1920	1162	-	-	-	-	90	-	53
1920/1921	1041	-	-	942	47	83	-	57
1921/1922	901	-	-	850	25	73	-	67
1922/1923	757	-	-	694	39	74	-	74
1923/1924	657	-	-	590	22	80	-	74
1924/1925	575	-	-	477	21	21	-	79
1925/1926	438	-	-	357	18	17	-	64
1926/1927	359	-	-	294	17	12	-	55
1927/1928	286	-	-	231	11	18	-	52
1928/1929	251	-	-	213	18	24	-	48
1929/1930	251	-	-	176	18	26	-	46
Összesen	12828	1387	2335	8719	1867	1096	140	935

5.

AZ INTÉZET FŐIGAZGATÓI ÉS IGAZGATÓI (1909–1930)

Főigazgatók

Vass Bertalan 1907/1908-tól az 1917/1918. tanévig.
 Madzsar Gusztáv 1918/1919-től az 1919/1920. tanévig
 A román uralom alatt
 Ion Petrovici 1920/1921-től az 1929/1930. tanévig.
 Sabin Evuțian az 1930/1931. tanévtől.

Igazgatók

Pfeiffer Antal 1885/1886-tól az 1895/1896. tanévig
 Véber Antal 1896/1897-től az 1899/1900. tanévig
 Kroll Rudolf 1901/1902. tanévben
 Száamek György 1901/1902-től az 1909/1910. tanévig.
 Both Ferenc 1910/1911-től az 1923/1924. tanévig.
 Brach József 1924/1925-től az 1926/1927. tanévig.
 Sütöry István 1927/1928-tól 1928 november 20-ig.
 Kovács Béla, helyettes, az 1928. november 20-tól 1929. szeptember 15-éig.
 P. Tóth Lajos 1929. szeptember 15-től 1944 augusztusáig
 Blédy Lajos 1945-től az 1947/1948. tanévig

6.

AZ INTÉZET TANÁRAINAK NÉVSORA (1909–1930)

1909/1910.

Száamek György dr. igazgató. Rendi tanárok: Arendt Endre, Csukovits Sándor, Horváth Jenő, Kontraszti Dezső, Kozár Ferenc, Lendvai János, Magony József dr., Nagy Aurél, Néder Ede, Sáfrán József, Somogyi István, Tubán Tibor, Viezner Gyula. Világiak: Csergő Lajos (rajz), Packi Miklós dr. (iskolaorvos), Pércsics Károly (torna).

1910/1911.

Both Ferenc dr. igazgató. Rendi tanárok: Arendt Endre, Csukovits Sándor, Horváth Jenő dr., Kontraszti Dezső, Lendvai János, Magony József, Nagy Aurél, Néder Ede, Németh Jenő, Sáfrán József, Somogyi István, Tubán Tibor, Viezner Gyula. Világi tanárok: Csergő Lajos (rajz), Packi Miklós (egészségtan), Pércsics Károly (torna).

1911/1912.

Both Ferenc dr. igazgató. Rendi tanárok: Arendt Endre, Csukovits Sándor, Horváth Jenő, dr. Kontraszti Dezső, Lendvai János, Magony József dr., Nagy Aurél, Néder Ede, Olejovics János, Sáfrán József, Somogyi István, Tubán Tibor, Viezner Gyula. Világi tanárok: Csergő Lajos (rajz), Packi Miklós (egészségtan), Pércsics Károly (torna).

1912/1913.

Both Ferenc dr. igazgató. Rendi tanárok: Arendt Endre, Csukovits Sándor, Fertetics István, Horváth Jenő dr., Kontraszti Dezső, Lendvai János, Magony József dr., Nagy Aurél, Néder Ede, Olejovics János, Szakáll Gyula, Tubán Tibor, Viezner Gyula, Sáfrán József. Világi tanárok: Csergő Lajos (rajz), Packi Miklós dr. (egészségtan), Pércsics Károly (torna).

1913/1914.

Both Ferenc dr. igazgató. Rendi tanárok: Arendt Endre, Csukovits Sándor, Fertetics István, Horváth Jenő dr., Lendvai János, Magony József dr., Misányi Lajos, Nagy Aurél, Néder Ede, Olejovics János, Papp Gyula, Sáfrán József, Szakáll Gyula, Tubán Tibor, Viezner Gyula. Világi tanárok: Csergő Lajos (rajz), Horváth Ferenc (torna), Packi Miklós dr. (egészségtan).

1914/1915.

Both Ferenc dr. igazgató. Rendi tanárok: Arendt Endre, Csukovits Sándor, Fertetics István, Horváth Jenő dr., Magony József dr., Misányi Lajos, Nagy Aurél, Néder Ede, Olejovics János, Papp Gyula, Sáfrán József, Szakáll Gyula, Tőkés Lajos, Tubán Tibor, Vékony István dr., Viezner Gyula. Világi tanárok: Csergő Lajos (rajz), Packi Miklós (egészségtan), Horváth Ferenc (torna).

1915/1916.

Both Ferenc dr. igazgató. Rendi tanárok: Arendt Endre, Csukovits Sándor, Fertetics István, Károsi Sándor dr., Magony József dr., Misányi Lajos, Nagy Aurél, Papp Gyula, Sáfrán József, Simon Gyula, Tőkés Lajos, Tubán Tibor, Vékony István dr., Viezner Gyula. Világi tanárok: Csergő Lajos (rajz), Kakuk János dr. (iskolaorvos), Káldor Ágoston (óraadó rajz), Horváth Ferenc (torna).

1916/1917.

Both Ferenc dr. igazgató. Rendi tanárok: Arendt Endre, Csukovits Sándor, Fertetics István, Horváth Jenő, Károsi Sándor dr., Magony József dr., Misányi Lajos, Nagy Aurél, Papp Gyula, Simon Gyula, Tőkés Lajos, Tubán Tibor, Vékony István dr., Viezner Gyula. Világi tanárok: Csergő Lajos (rajz), Kakuk János dr. (egészségtan), Horváth Ferenc (torna).

1917/1918.

Both Ferenc dr. igazgató. Rendi tanárok: Arendt Endre, Berényi Mátyás, Csukovits Sándor, Fertetics István, Károsi Sándor dr., Misányi Lajos, Nagy Aurél, Papp Gyula, Sáfrán József, Simon Gyula, Tőkés Lajos, Tubán Tibor, Vékony István dr., Viezner Gyula. Világi tanárok: Csergő Lajos (rajz), Horváth Ferenc (torna), Kakuk János dr. (egészségtan).

1918/1919.

Both Ferenc dr. igazgató. Rendi tanárok: Arendt Endre, Bakodi Antal, Berényi Mátyás, Csukovits Sándor, Fertetics István, Horváth Jenő dr., Károsi Sándor, Nagy Aurél, Papp Gyula, Sáfrán József, Simon Gyula, Tőkés Lajos, Tubán Tibor, Vékony István dr., Viezner

Gyula. Világi tanárok: Csergő Lajos (rajz), Horváth Ferenc (torna), Kakuk János dr. (egészségtan).

1919/1920.

Both Ferenc dr. igazgató. Rendi tanárok: Arendt Endre, Bakodi Antal, Berényi Mátyás, Csonka Mihály, Csukovits Sándor, Fertetics István dr., Károsi Sándor, Nagy Aurél, Papp Gyula, Sáfrán József, Sütöry István, Tőkés Lajos, Vékony István dr., Viezner Gyula. Világi tanárok: Csergő Lajos (rajz), Horváth Ferenc (torna), Telegdi Nándor (iskolaorvos). Óraadók: Réday János, Kosek János, Schill Fülöp, Silvius Pascu, Faur Tivadar, Virgil Popovici.

1920/1921.

Both Ferenc dr. igazgató. Rendi tanárok: Bakodi Antal, Berényi Mátyás, Brach József, Csonka Mihály, Csukovits Sándor, Dutschak András, Fertetics István, Nagy Aurél, Sáfrán József, Sütöry István, Tőkés Lajos dr., Viezner Gyula. Világi tanárok: Csergő Lajos (rajz), Horváth Ferenc (torna), Telegdi Nándor (egészségtan). Óraadók: Ardelean Pál, Hadnagy László, Petrovics István, Virgil Popovici, Teleki Endre, Tóth Antal.

1921/1922.

Both Ferenc dr. igazgató. Rendi tanárok: Bakodi Antal, Berényi Mátyás, Brach József, Csonka Mihály, Csukovits Sándor, Dutschak András, Fertetics István, Nagy Aurél, Sáfrán József, Sütöry István, Tőkés Lajos dr., Viezner Gyula, Schandl Béla. Világiak: Csergő Lajos (rajz), Horváth Ferenc (torna), Telegdi Nándor (iskolaorvos). Óraadók: Hadnagy László, Petrovics István, Virgil Popovici, Teleki Endre.

1922/1923.

Both Ferenc dr. igazgató. Rendi tanárok: Berényi Mátyás, Brach József, Czimmermann Pál, Csonka Mihály, Csukovits Sándor, Dutschak András, Fertetics István, Nagy Aurél, Schandl Béla, Sütöry István, Tőkés Lajos dr., Viezner Gyula. Világiak: Csergő Lajos (rajz), Horváth Ferenc (torna), Telegdi Nándor (iskolaorvos). Óraadók: Ardelean Pál, Petrovics István, Virgil Popovici, Sargent József, Teleki Endre.

1923/1924.

Both Ferenc dr. igazgató. Rendi tanárok: Brach József, Csonka Mihály, Czimmermann Pál, Csopot Lajos, Csukovits Sándor, Dutschak András, Kacsur János, Mondik Pál, Nagy Aurél, Papp János, Récsei Ede, Schandl Béla, Schweighoffer János, Sütöry István, Viezner Gyula, Világiak: Csergő Lajos (rajz), Telegdi Nándor (iskolaorvos), Bérczy János (torna). Óraadók: Ilies Péter, Petrovics János, Virgil Popovici.

1924/1925.

Brach József igazgató. Rendi tanárok: Csonka Mihály, Csopot Lajos, Csukovits Sándor, Czimmermann Pál, Dutschak András, Földvári György dr., Mondik Pál, Nagy Aurél, Sütöry István, Schandl Béla, Schweighoffer János dr., Tőkés Lajos, Viezner Gyula, Wolf János. Óraadók: Bérczy János, Petrovics István, Virgil Popovici, Sipos András, Sinkovits Dezső.

1925/1926.

Brach József igazgató. Rendi tanárok: Csonka Mihály, Csukovits Sándor, Czimmermann Pál, Dutschak András, Kacsur János, Mondik Pál, Nagy Aurél, Sütöry István, Schandl Béla, Schweighoffer János dr., Tóké Lajos, Wolf János. Világi: Telegdi Nándor (iskolaorvos). Óraadók: Bérczy János, Aurel Calugaru, Caragheorghiveci Péter, Aurel Contrea, Gokler Antal, Hagel János, Petrovics István, Virgil Popovici, Sipos András, Sinkovits Dezső.

1926/1927.

Brach József igazgató. Rendi tanárok: Csonka Mihály, Dutschak András, Földvári György dr., Kacsur János, Kovács Béla, Mondik Pál, Nagy Aurél, Sütöry István, Schandl Béla, Schweighoffer János dr., Tóké Lajos, Wolf János. Világi: Telegdi Nándor (iskolaorvos). Óraadók: Bérczy János, Caragheorghiveci Péter, Dascal Demeter dr., Gokler Antal, Hagel János, Virgil Popovici, Sipos András, Sinkovits Dezső.

1927/1928.

Sütöry István igazgató. Brach József, Csonka Mihály, Dutschak András, Földvári György dr., Kacsur János, Kovács Béla, Mertz Károly, Mondik Pál, Nagy Aurél, Princzinger István. Világi: Telegdi Nándor (iskolaorvos), Tóké Lajos, Wolf János. Óraadó világi tanárok: Bérczy János, Dascal Demeter dr., Hagel János, Iliesiu Miklós, Virgil Popovici, Puhala Sándor, Rajka Géza dr., Stanculescu Demeter, Sipos András, Sinkovits Dezső.

1928/1929.

Sütöry István igazgató, helyettese Kovács Béla. Tanárok: Brach József, Csonka Mihály, Dutschak András, Jarosievitz Zoltán, Kovács Béla, Mertz Károly, Mondik Pál, Nagy Aurél, Princzinger István. Világi: Telegdi Nándor (iskolaorvos). Óraadó világi tanárok: Costantin Baron, Chirvasie György, Constantin Cioflec, Csilcsér Ernő, Ferenc Antal (torna), Frecot András, Isac János, Mauritz Viktor dr., Virgil Pop, Virgil Popovici, Rajka Géza dr., Constantin Spălăţelu, Lucian Tomi.

1929/1930.

P. Tóth Lajos igazgató. Rendi tanárok: Both Ferenc dr., Brach József, Dutschak András, Jarosievitz Zoltán, Kovács Béla, Mertz Károly, Nagy Aurél, Princzinger István. Óraadó világi tanárok: Constantin Baron, Cuteanu Jenő, Dascal Demeter dr. (iskolaorvos), Ferenc Antal (torna) Frecot András, Isac János (rajz), Németh János, Virgil Popovici, Puhala Sándor dr., Rajka Géza dr., Constantin Spălăţelu, Lucian Tomi.

7.

A RENDHÁZ KONVIKTORAI (1909–1930)

1909/1910.

Nagel László II., Cornean Péter, Holtz Károly, Lórenz Károly IV., Scheda György, Makk István VI., Lukács Gyula VII., Manoilovits Sándor, Sauerborn Károly, Wellisz Károly VIII. Összesen 10.

1910/1911.

Manoilovits György, Rappensberger Gyula III., Alföldi Tibor, Ragályi Ferenc IV., Jakabcsics Imre VI., Jancsó Lajos, Scheda György VII., Makk Iván, Szerencsy Árpád VIII. Összesen 13.

1911/1912.

Bécsy Bertalan I., Keresztesi Lajos II., Rappensberger Gyula IV., Alföldi Tibor V., Hadffy Gyula, Mangiuca János, Szekeres Kálmán VI., Hódy Mózes VII., Jancsó Lajos, Scheda György, Scholtz Arthur VIII., Nappaliak: Gyika Árpád VIII., Ladstatter István II. Összesen 13.

1912/1913.

Uhrmann Alfréd, Feigl Ede, Scheirich Károly, Verbos Nándor, Hack Béla I., Bécsy Bertalan, Károlyi Ferenc II., Kalmár Imre IV., Dengl Aladár, Mészáros János, Röhrich János IV., Pamlényi István, Vinczehidy Miklós V., Alföldi Tibor, Matisz Oszkár VI., Szekeres Kálmán, Hadffy Gyula, Beliczay István, Mangiuca János VII., Máriaffy Albert, Ragányi László, Balás István, Kövér István, Hódy Mózes, Fernbach Péter VII., Nappaliak: Landstatter István III., Beck Ferenc IV. Összesen 27.

1913/1914.

Gavanszky Milán, Gencsi Károly, Morschl Ferenc I., Uhrmann Alfréd, Feigl Ede, Scheirich Károly, Verbos Nándor II., Károlyi Ferenc, Bécsy Bertalan, Osztoics Vilmos III., Osztoics Ernő IV., Rudits Elek, Rörich János V., Manoilovits Samu, Pamlényi István, Radulov Ladoszláv, Vinczehidy Ernő VI., Szávits Andor VII., Beliczay István, Berthóty Barnabás, Hadffy Gyula, Eggenhoffer Ödön, Mangiuca János, Szekeres Kálmán VIII., Nappaliak: Mucsalov Simon II., Keresztesi Lajos IV. Összesen 26.

1914/1915.

Kalmusz Lajos I., Morschl Ferenc II., Feigl Ede, Scheirich Károly, Uhrmann Alfréd, Verbos Nándor III., Bécsy Bertalan, Károlyi Ferenc, Lengyel István, Müller Dezső IV., Röhrich János, Bencsik Lajos, Osztoics Ernő, Rudits Elek VI., Manoilovits Stanko, Nagel László, Menyhárt János, Pamlényi István, Radulov Boriszláv, Vinczehidy Miklós VII. Nappaliak: Szilárd János, Wildburg Walter II. Összesen 22.

1915/1916.

Bukovecz Sándor, Koreck Károly, Purgly Lajos I., Kalmusz Lajos, Stojanovits János br. II., Bohn József, Stefán József III., Feigl Ede, Scheirich Károly, Uhrmann Alfréd, Verbos Nándor IV., Bécsy Bertalan, Cornean András, Károlyi Ferenc, Müller Dezső, Pozsgay István V., Cornean György, Kintzig Tibor, Rörich János, Rudits Elek, Schmidt Gyula VII., Bencsik Lajos VII., Manoilovits Samu, Menyhárt János, Pamlényi István, Radulov Boriszláv, Vinczehidy Miklós VIII., Nappaliak: Muth Ferenc I., Wildburg Walter III. Összesen 29.

1916/1917.

Éltető János, Ferencsik Aladár, Petrovics Traján I., Bukovecz Sándor, Koronghy Gyula, Koreck Károly, Ortopán Miklós, Purgly Lajos II., Badócsi Béla, Menyhárt István, Ortopán György, Treisz József III., Götz János, Raity Szvetozár, Stefán Péter IV., Aistleitner László, Bodócsi Endre, Braun Dezső, Feigl Ede, Lukács László, Scheirich Károly, Szelik Aladár, Uhrmann Alfréd V., Bécsy Bertalan, Cornean András, Müller Károly, Pozsgay István VI., Kintzig Tibor, Mattanovich Kálmán, Papp Endre, VII., (erdélyi menekült), Bencsik Lajos, Nagel Henrik, Rörich János, Rudits Elek. Schmidt Gyula VIII. Nappaliak: Halász Endre I., Muth Endre II., Wildburg Walter br. IV. Összesen 38.

1917/1918.

Jedlicska Pál, Koreck Sándor, Mitták Béla, Papp Imre, Schönborn József, Römer Miklós, Wiszt Ferenc I., Benedek Mihály, Éltető János, Ferencsik Aladár, Koronghy Gyula, Onciu Aurél, Petrovics Traján, Puskás Zoltán II., Bukovecz Sándor, Koreck Károly, Ortopán Miklós, Takács József, Bodócsi Béla, Menyhárt István, Onciu Julián, III., Ortopán György, Schlebusz Sándor, Várady Tibor, Vermes Albán IV., Csigó Pál, Götz János, Raity Szvetozár, Reinhardt József, Stefán Péter V., Aistleitner László, Bodócsi Endre, Feigl Ede, Hesz Ervin, Lukács László, Scheirich Károly, Uhrmann Alfréd VI., Aistleitner András, Klemann István, Pozsgay István VII., Nappaliak: Gemeinhardt Vilmos, Mrkszics Eutim I., Halász Endre II., Muth Ferenc III., Wildburg Walter br. V. Összesen 43.

1918/1919.

Dittrich Elemér, Lányi Béla, Krenner Géza ism. Wiszt László, Marok István, Strósz Pál, Schäßler Endre, Weisz Ernő I., Antalffy László, Jedlicska Pál, Koreck Sándor, Mitták Béla, Schönborn József, Wiszt Ferenc, Papp Imre, Kleitsch Vilmos, Fóthy Ferenc, Zathureczky Gyula II. Petrovics Traján, Rumann Andor, Szabó Zoltán III., Bukovecz Sándor, Koreck Károly, Szabó István, Schlebusz Sándor, Várady Tibor, Rimmel Ferenc IV., Csigó Pál, Götz János, Hesz Ervin, Raity Szvetozár, Reinhardt József, Stefán Péter, Miklós Árpád V., Feigl Ede, Scheirich Károly, Uhrmann Alfréd, Schmidt József VI., Klemann István, Pozsgay VII. Nappaliak: Coste Zeno (június) Huszár Ödön, Mrkszics Eutim, Muth Ferenc IV. Wildburg Walter br. VI. Összesen 45.

1919/1920.

Mihályi Lajos, Draskovics Tivadar, Koreck Aladár, Makavey Dénes, Marok István, Liszt Ernő, Weisz Ernő, Rajkovits Antal I., Buding Ferenc, Mettler Engelbert, Dittrich Elemér, Kárász Dezső, Wiszt László, Peruf János, Szajbély Gyula II., Schönborn József, Jedlicska Pál, Gutschmidt Zoltán, Zathureczky Gyula, Virás Ferenc, Wiszt Ferenc, Koreck Sándor, Fóthy István, Gerba Gusztáv III., Muszkopf Imre, Petrovics Traján, Felser Antal, Dózsa

Jenő IV., Bukovecz Sándor, Takács József, Koreck Károly V., Gyertyánffy Miklós, Galotti Ferenc, Khün János, Schlebusz Sándor, Gruics Milán, Kokas Miklós, Rimmel Ferenc, Ladányi László, Czundler Béla VI., Götz János, Holzner László, Mihályik Imre, Gombos László, Szundy Aladár, Szajbély Ernő, Thöresz Dezső, Sollinger Nándor, Stefán Péter, Feigl Ede, Scheirich Károly, Uhrmann Alfréd, Nappali: Wildburg Walter br. VII. Összesen 53.

1920/1921.

Graef László, Dudás István, Eberle Vilmos, Fritz István, Knoblauch Miksa, Momák János, Rumann Gyula, Schusztér Gusztáv, Veszelovszky Pál, Wirsz Miklós I., Dittrich György, Draskovics Tivadar, Koreck Aladár, Minnich Ádám II., Marok István, Buding Ferenc, Mettler Engelbert, Szajbély Gyula, Sieburg Ferenc, Peruf János, Wiszt László, Dittrich Elemér III., Koreck Sándor, Balku Sándor, Dáma János, Demeter Gyula, Góth Pál, Gutschmidt Zoltán, Knoblauch Béla, Minnich János, Viszt Ferenc, Papp Imre IV., Fischer Péter, Knoblauch Ágoston, Muszkopf Imre, Petrovics Traján, Margita István V., Bukovecz Sándor, Koreck Károly, Schultz Ferenc VI., Cocron István, Kokas Miklós, Galotti Ferenc, Gruics Milán, Czundler Béla VII. Eilhardt Ferenc, Gombos László, Mihályik Imre, Parcsetics Árpád, Scheirich Tivadar, Stefán Péter, Szajbély Ernő, Szollinger Nándor, Szundy Aladár, Thöresz Mihály VII., Nappali: Wildburg Walter br. VIII. Összesen 57.

1921/1922.

Alsceh Ervin, Demeter Zoltán, Friedrich Jakab, Grün László, Marok Ernő, Paki Ferenc, Schausz János I Angerer Ferenc, Dudás István, Eberle Vilmos Graef László, Lengyel Sándor, Knoblauch Miksa, Mindl Rudolf, Momák János, Retzler János, Rumann Gyula, Schusztér Gusztáv, Wirsz Miklós II. Draskovics Tivadar, Eberlein Sándor, Huszarek Vilmos, Mihályi Lajos, Minnich Ádám, Thuma Bruno, Winter Antal, Koreck Aladár III. Buding Ferenc, Fullajtár István, Marok István, Mettler Engelbert, Schönborn Antal, Sárga Barnabás, Szajbély Gyula, Sieburg Ferenc, Viszt László IV. Balku Sándor, Dáma János, Demeter Gyula, Góth Pál, Knoblauch Béla, Kovács Lajos, Koreck Sándor, Melanovszky Alfonz, Minnich János, Thuma Béla, Vátz József, Viszt Ferenc V. Boróczy László, Fischer Péter, Goschy Imre, Grób Ferenc, Knoblauch Ágoston, Margita István, Muszkopf Imre, Petrovics Traján, Ruttner István, Schönborn Félix VI. Bukovecz Sándor, Koreck Károly, Schultz Ferenc, Cocron István, Czundler Béla, Galotti Ferenc, Kokas Miklós, Ladányi László VII. Összesen 67.

1922/1923.

Dudás László, Glasz Imre, Forster Tamás, Nepper Antal, Ortmayer Ferenc, Trasser Lajos, Viczián Ádám, Weszelovszky János, Zippel László I. Demeter Zoltán, Friedrich Jakab, Grün László, Erlitz István, Kotila Lajos, Marok Ernő, Nagy Gyula, Schausz János, Hány István II. Angerer Ferenc, Draskovics Tivadar, Dudás István, Eberle Vilmos, Heinrich Géza, Knoblauch Miksa, Lengyel Sándor, Matiachich Géza, Mindl Rudolf, Momák János, Prochaska Lajos, Rumann Gyula, Schusztér Gusztáv, Varga István, Wirsz Miklós III. Koreck Aladár, Mihályi Lajos, Minnich Ádám, Prochaska Jenő, Ruttner Dénes, Winter Antal. IV. Büchl Antal, Fullajtár István, Marok István, Mettler Engelbert, Sárga Barnabás, Wiszt László, Szajbély Gyula V. Balku Sándor, Dáma János, Demeter Gyula, Eilhardt József, Góth Pál, Knoblauch Béla, Koreck Aladár, Kovács Lajos, Melanovszky Alfonz, Minnich János, Schönborn József, Wiszt Ferenc, Knoblauch Ágoston, Margita István, Muszkopf Imre, Petrovics Traján, Ruttner István, Schönborn Félix, Zwicker József,

Nelouth Vince, VII., Bukovecz Sándor, Koreck Károly, Schultz Ferenc VIII. Összesen 74.

1923/1924.

Bratán János, Fullajtár Miklós, Bratán János, Haman Elemér, Kyri Jakab, Ruttner Ferenc, Schamen Károly, Duda László, Glasz Imre, Nepper Antal, Nikolajevics Miklós, Ortmayer Ferenc, Trasser Géza, Weszelovszky János, Zippel László II. Boros Imre, Csávossy András, Dobó Antal, Erlitz István, Friedrich Jakab, Grün László, Hány István, Kotila Lajos, Nagy Gyula, Fiatsék György, Schausz János, Sipos András, Willer Kázmér III. Dudás István, Eberle Vilmos, Knoblauch Miksa, Momák János, Matiachich Géza, Prochaska Lajos, Rumann Gyula, Schuszter Gusztáv, Varga István, Wirsz Miklós, Mindl Rudolf IV. Koreck Aladár, Hollmann Ferenc, Klöckl Oszkár, Prochaska Jenő, Ruttner Dénes, Winter Antal V. Büchl Antal, Fullajtár István, Kapcza Gyula, Mettler Engelbert, Sárga Barnabás, Schönborn Antal, Viszt László VI. Balku Sándor, Dáma János, Eilhardt József, Góth Pál, Knoblauch Béla, Malanovszky Alfonz, Schönborn József, Pongrácz János, Wambach Péter, Viszt Ferenc. VII. Boróczy László, Fischer Péter, Goschy Imre, Grób Ferenc, Kesselring Ferenc, Knoblauch Ágoston, Margita István, Muszkopf Imre, Nelouth Vince, Petrovics Traján, Ruttner István, Schönborn Félix, Zwicker József VIII. Összesen 74.

1924/1925.

Beniczky László, Bremzay Géza, Kolb Ödön, Papházy Miklós, Piroska László, Mixich Vince, Schaff Jenő, I. Vojkicza Gyula, Bratán János, Fullajtár Miklós, Hamann Elemér, Kyri Jakab, Ruttner Ferenc, Schannen Károly II. Glasz Imre, Kapcza György, Nepper Antal, Nikolajevics Miklós, Ortmayer Ferenc, Trasser Géza, Pangl Béla, Pataky Tibor, Zippel László III. Bodroghy István, Boros Imre, Csávossy András, Dobó Antal, Erlitz István, Friedrich Jakab, Grün László, Hány István, Katona, Kotila Lajos, Nagy Gyula, Platsek György, Retscher Miklós, Sipos András, Schausz János, Willer Kázmér, IV. Bizek Péter, Frank János, Hinkel Péter, Knoblauch Miksa, Momák János, Matthiasich Géza, Prochaska Lajos, Eberle Vilmos, Pangl József, Szál Jenő, Varga István, Wirsz Miklós V. Hollmann Ferenc, Klöckl Oszkár, Koreck Aladár, Prochaska Jenő, Ruttner Dénes, Winter Antal, Weifert Hugó, Zechmeister Pál VI. Büchl Antal, Ferencsik Ferenc, Fullajtár Imre, Gruics Milán, Kapcza Gyula, Mettler Engelbert, Sárga Barnabás, Schönborn Antal, Viszt László VII. Balku Sándor, Dáma János, Eilhardt József, Góth Pál, Kovács Lajos, Melanovszky Alfonz, Schönborn József, Pongrácz János, Wambach Péter, Viszt Ferenc. Összesen 79.

1925/1926.

Haman Jenő, Kyri Dezső, Mixich Sándor, Szmok Ferenc, Dupcza Miklós, Decsov György, Gengusch József, Lippe József, Darabos György, Székely Antal I. Beniczky László, Bremzay Géza, Kolb Ödön, Papházy Miklós, Piroska László, Mixich Vince, Vojkicza Gyula, Sztura Lajos II. Bratán János, Fullajtár Miklós, Haman Elemér, Kyri Jakab, Schannen Károly, Fiatska József, III. Glasz Imre, Nepper Antal, Nikolajevics Miklós, Ortmayer Ferenc, Trasser Géza, Zippel László, Bodroghy István, Böhm János, Müller Béla, Müller Zoltán, Friedrich Jakab, Hány István, Klotilla Lajos, Baán Gyula, IV., Csávossy Endre br., Dobó Antal, Erlitz István, Piacsek György, Willer Kázmér V., Eberle Vilmos, Frank János, Hinkel Péter, Knoblauch Miksa, Momák János, Prochaska Lajos, Weifert Hugó, Steinitzer Gyula, Adriányi Béla, Büchl Antal, Ferencsik Ferenc, Fullajtár István, Grujucs Sándor, Mettler Engelbert, Wiszt László VII. Összesen 64.

1926/1927.

Chwalibog Gyula, Dobl Zoltán, Hübner Endre, Joanovits Tibor, Pfindt József, I. Busch Félix, Decsov György, Dupcza Miklós, Gengusch József, Glatz Vilmos, Herrling Tibor, Kladiva Otmár, Kyri Dezső, Papházy Miklós, Mixich Sándor, Székely Antal, Somogyi Ferenc, Szmok Ferenc, II. Beniczky László, Bremzay Géza, Kolb Ödön, Mixich Vince, Prochaska József, Szegő Endre, Sztura Lajos, Virág Dezső III. Bratán János, Kyri Jakab, Schannen Károly IV. Baán Gyula, Glasz Imre, Glatz József, Háry István, Klement Oszkár, Nikolajevics Miklós, Ortmayer Ferenc, Trasser Géza, Traunfellner Lóránt, V. Dobó Antal, Erlitz I. VI. Csulyák János, Eberle Vilmos, Frank Miklós, Hinkel Péter, Momák János, Prochaska Lajos, Szál Jenő, Varga István VII. Adriányi Béla, Hollmann Ferenc, Koreck Aladár, Klöckl Oszkár, Prochaska Jenő, Schnitzár Sándor, Weifert Hugó. Összesen 55.

1927/1928.

Babos Ferenc, Berger László, Joanovits Sándor, Körbel László, Parsche Károly, Velisch Szaniszló I. Barboz István, Chwalibog Gyula, Dobl Zoltán, Heyer Károly, Joanovits Tibor, Kampf Nándor, Pfindt József II. Busch Félix, Decsov György, Dupcza Miklós, Glatz Vilmos, Herrling Tibor, Kladiva Otmár, Kalózy József, Mixich Sándor, Smock Ferenc, Stifter Andor III. Beniczky László, Bremzay Géza, Kolb Ödön, Mixich Vince, Prochaska József, Szegő Endre, Sztura Lajos, Virág Dezső IV. Bratán János, Carabes István, Glatz József, Müller Sándor, Schannen Károly V. Glasz Imre, Háry István, Ortmayer Ferenc, Traunfellner Lóránt VI. Berger Oszkár, Dobó Antal, Erlitz István VII. Csulyák János, Eberle Vilmos, Frank Miklós, Hinkel Péter, Momák János, Prochaska Lajos, Szál Jenő, Varga István, Weifert Hugó. Összesen 52.

1928/1929.

Dombrovsky Lajos, Ghitea József, Görög Ottó, Hecl Hugó, Herrling Károly, Jakabffy Lóránt, Josity Pál, Kabdebó Ottó, Láng György, Ortmayer Lajos, Prodanovics István, Tóth Gyula I. Babos Ferenc, Berger László, Dobl Zoltán, Joanovits Sándor, Parsche Károly, Velicsek Szaniszló II. Chwalibog Gyula, Heyer Károly, Hübner Endre, Klein Gábor, Pfindt József, Held Ernő III. Herrling Tibor, Kladiva Otmár, Kuna Ferenc, Mixich Sándor, Stifter Béla, Smock Ferenc IV. Beniczky László, Bremzay Géza, Glatz József, Kolb Ödön, Mixich Vince, Szegő Endre V. Bratán János, Fischer Kornél, Müller Sándor, Waldeck Ernő VI. Berger Oszkár, Dobó Antal, Glasz Imre, Háry István, Traunfellner Lóránt VII. Összesen 48.

1929/1930.

Dombrovsky Lajos, Fehér Sándor, Kremann Jenő, Kremmer István, Schwartz Miklós, Szilágyi Antal, Vingrom Károly, Singer Endre, Kohn Ferenc I. Ghitea József, Görög Ottó, Herrling Károly, Jakabffy Lóránt, Kabdebó Ottó, Láng György, Ortmayer Alajos, Pollák Ferenc, Tóth Gyula, Timcsák István II. Babos Ferenc, Berger László, Dobl Zoltán, Jakoby Heinrich, Parsche Károly, Pollák Emil, Velicsek Szaniszló III. Chwalibog Gyula, Getia Virgil, Olasz Vilmos, Hesz Jenő, Nagy István, Popovici Ovidius, Fésűs Pál IV. Dupcza Miklós, Gheta György, Herrling Tibor V. Beniczky László, Bremzay Géza, Kolb Ödön, Mixich Vince VI. Bratán János, Dudás László, Glatz József, Morariu Sabin, Müller Sándor, Waldeck Ernő VII. Összesen 46.
Mindösszesen 935.

8.

A BAKKALAUREÁTUSI VIZSGÁT TETTEK KIMUTATÁSA (1925–1931)

1925.	júniusban	11	szeptemberben	5
1926.	júniusban	10	szeptemberben	7
1927.	júniusban	6	szeptemberben	6
1928.	júniusban	10	szeptemberben	11
1929.	júniusban	17	szeptemberben	7
1930.	júniusban	14	szeptemberben	12
1931.	júniusban	22	szeptemberben	12
<i>Összesen</i>				<i>150</i>

TEMESVÁR PIARISTA EMLÉKÍRÓJÁRÓL

1.

EGYHÁZ- ÉS ISKOLATÖRTÉNETI HÁTTÉR

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződést követően a csanádi egyházmegye három részre szakadt. Glattfelder Gyula püspök 1923-ban a román kormánnyal történt nézetkülönbsége miatt egyházmegyéje magyarországi részébe kényszerült távozni, és székhelyét Temesvárról Szegedre helyezte át. A romániai területre Pacha Ágostont nevezték ki apostoli kormányzóvá, majd 1927-ben püspökké. Székhelye továbbra is Temesváron maradt, ahol a nyolc kanonokot felsorakoztató székeskáptalan és a püspöki papnevelde volt. Közigazgatási szervezete nyolc főesperességből, 16 esperesi kerületből állt, 160 anya- és 717 leányegyházzal (filiával) és 452 000 hívővel.

A városban egy apáca- és egy szerzetesrend szolgált a ifjúság vallás erkölcsi nevelését és oktatását. A Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek (SSND) tanítással foglalkozó rendjének 21 rendháza és 474 nővére 1923-tól a temesvári központtal megalakult romániai rendtartományhoz tartozott. Tanítottak a temesvár-gyárvárosi magyar és román tannyelvű valamint a temesvári apostoli kormányzóság területén működő német tannyelvű intézetben.

A kegyes tanítórend vagyis a piaristák négy romániai rendházában (Nagykároly, Máramarosziget, Kolozsvár, Temesvár) 53 tanár működött. A békeszerződés elszakította őket a magyar provinciától, szentszéki dekrétum alapján 1920 végén viceprovinciává, 1925-ben önálló romániai rendtartományá szerveződhetek. Kolozsváron főgimnáziumot, a rend papnövendékei számára a Kalazantinum hittudományi és tanárképző intézetet, Máramaroszigeten 1920-ig gimnáziumot, majd rendi újoncnevelő intézetet, Nagykarolyban gimnáziumot (1923-ig), plébániát, Temesváron főgimnáziumot és fiúnevelő intézetet vezettek. A rend munkálkodását taglalva nem túlzott Patay József rendfőnök, amikor ezeket a sorokat leírta: „Aki az Erdély területét borító kulturális fővenyt vizsgálhatja, a fővenyben a kegyes-tanítórend lábnyomaival lépten-nyomon találkozik.”

A történelmileg és közigazgatásilag megváltozott körülmények között az eddigieknél is fontosabb feladat hárult az egyházakra. A román kormány a hatalomváltás kezdeti szakaszában az erdélyi magyarság törvényes képviselőjeként csak a felekezeti püspököket ismerte el. A római katolikus egyház több évszázados múltjának tudatában és súlyával mégsem léphetett fel a majdnem egymillió hívő képviselőjében. Rendkívül súlyosan érintette az 1918. április 22-i vallásügyi törvény 11. §-a, mely nem sorolta a jogi személyiségekkel rendelkező egyházak közé. Egy külön törvényhely, a 7. §. csak utalt rá, hogy a román állam és a római katolikus egyház között rendezetlen jogviszony van, melyet majd külön szerződés keretében fognak rendezni. (A jogi rendezés csak 1927-ben, a Románia és a Vatikán közötti konkordátumban történt meg.)

Az azonos jogállású magyar püspökök az eredményesebb fellépés érdekében a korábban elkezdett együttműködés folytatásaként 1920. július 24-én egyesítették erőiket, és megalakították a „magyar egyházak felekezeti központi tanácsát”. A történelmi egyházak vezetői – a római katolikus, a református, az unitárius és a lutheránus püspökök – megbeszélték az iskolázás, az egyetemes egyházi adózás, a betegellátás, az egyházi vagyonok kezelése, az alapítványok és egyéb, az állami hatóságokkal való tárgyalás során felmerülő egyházi jellegű ügy kezelését. Az együttes erővel létrehozott testületek, albizottságok kidolgozta irányelveket egyeztették, majd közös döntés meghozatala után tették meg lépéseiket, adták ki rendelkezéseiket.

Erdély katolikusága belátta, hogy elsősorban önmagára számíthat, és összpontosítania kell erőit. Be kellett húzódnia még megmaradt egyházi és kulturális erődtényei, bástyái mögé és háromfrontos küzdelemben védelmeznie a múltból örökölt, a jelenben fenntartandó és a jövő érdekében megőrzendő értékeit, mégpedig a tanító-nevelő munkában, a hitélet elmélyítésében és a katolikus élet megszervezésében. Az új helyzetben az egyházak – így a római katolikus egyház is – a Reményik Sándor által megverselt két alappillérére összpontosítottak: a templomra és az iskolára.

Az egyházak besorolásának jogi kategóriáit a Ferdinánd király által 1923. március 28-án szentesített új alkotmány magasabb szintre emelte. Az 1919-es párizsi kisebbségi szerződésben foglaltakat megerősítve az alkotmány 5. és 8. §. kimondta ugyan, hogy Románia összes vallásfelekezetét egyenlően megilleti a szabadság és a védelem, de a 22. §-ban mégis megkülönböztetve, három csoportba osztotta őket: uralkodó, nemzeti és bevett vallás. Az uralkodó vallás a görög keleti (ortodox), a nemzeti a görög katolikus lett. A többinek – így a római katolikusnak is – a bevett vallás besorolás maradt. A megkülönböztető elkülönítésnek politikai vonzata is volt, a képviselőházi és szenátusi törvény 5. cikkében foglaltak szerint a román egyházak püspökeinek mindegyike szenátor lehetett a román kétkamarás törvényhozásban, a harmadik kategóriába szorított egyházaknak csupán egy-egy képviselői mandátum jutott, ha az egyházmegye hívei túlhaladták a kétszázévezres létszámot. Az új alkotmány a görög keleti és a görög katolikus vallást a román egyház kategóriájába sorolta. Ebből adódott az ún. kultusztörvény 21. cikkelye, mely kimondta, hogy a görög katolikus román (unitus) és a katolikus (latin, görög-rutén, örményszertartású) vallás két különböző egyházfelekezet.

1928. március 31-én fogadta el a szenátus az állam és az egyházak viszonyának szabályozására a vallásügyi – ahogy akkor nevezték – a kultusztörvényt. Az egyházakat öt csoportba sorolták: 1. uralkodó egyház (ortodox), 2. kiváltságos egyház (görög katolikus), 3. történelmi egyház (latin, rutén, görög és örmény szertartású katolikus, református, evangélikus, unitárius, örmény, zsidó), 4. elismert egyház (baptista) és az 5. el nem ismert egyház (nazarénusok, adventisták). A törvény az alkotmány alapján csak a két román egyházfelekezetet nevezte egyháznak, a többi kultusznak.

Vatikán és Románia 1919-ben diplomáciai kapcsolatra lépett egymással, a konkordátum létrehozása érdekében már a következő évben elkezdték a tárgyalásokat.

Új fogalom merült fel a tárgyalásokon, a *patrimonium sacrum*. Az „atyáktól kapott szent örökség” fogalmát az erdélyi latin és görög szertartású egyház ingó és ingatlan vagyonának uniójából, egyesüléséből létrejövő vagyon képezte volna, melybe az Erdélyi Római Katolikus Státus kezelte ingatlanok és a román földreform végrehajtása után meghagyott római katolikus birtok-roncsok, a görög katolikus egyház tulajdonaival a püspöki tanács irányítása alá kerültek volna. A megállapodásban a római és görög katolikus egyház közös kezelésébe a kisajátított egyházi birtokok után adott állami értékpapírok kerültek. Megállapodtak abban is, hogy a püspök fennhatósága alatt maradó szerzetesi iskolák maguk állapíthatják meg a tanítás nyelvét, valamint a kolozsvári minorita templomot és rendházat a pápa tulajdonjogának fenntartásával örök használatra, a kolozsmonostori volt bencés apátság templomot 25 évre megkapja a görög katolikus egyház.

1928. július 20-án Nicolae Titulescu külügyminiszter két megszorítást szorgalmazott a már aláírt konkordátum szövegéhez képest. A dokumentumban szereplőkön kívül más katolikus szervezetnek nem lehet jogi személyisége, valamint a most román nyelven működő iskolák megmaradnak előadási nyelvüknél. Mind a kettő a római katolikus egyházat sújtotta, az első esetben az autonóm Erdélyi Római Katolikus Státust, második esetben a szerzetes iskolákat.

Az 1929. július 7-én életbe léptetett, 24 cikkelyből álló konkordátum több évszázados működési elvet és gyakorlatot módosított. A latin szertartású egyházmegyét a bukaresti érseki székhelyű egyháztartományba egyesítette. A 900 esztendő, 400 000 hívőt számláló erdélyi püspökség helyett az 1883-ban alapított, 70 000 hívőből álló bukaresti püspökséget emelte érseki rangra. Az új érsekség alá tartozott az erdélyi helyett immár gyulafehérvárinak nevezett püspökség mellett a korábbi nevének – csanádi – megváltoztatására kényszerített temesvári is.

Az Erdélyi Római Katolikus Státus ellen állandósultak a támadások, melyek legelszántabb képviselője Onisifor Ghibu volt. A Státus vagyonát, a templomokat és az egyházi iskolákat fenntartó alapjait akarta elvetetni. Ezek után a Vatikán és Románia között létrejött konkordátumot 1932. május 30-án a „IX. szakaszának értelmezésére vonatkozólag” kiegészítették. Az egyházat és hozzá tartozó intézményeit jogi személynek ismerték el. A Római Egyezmény – az Accord – lényege: „véglegesen megállapítani kívánván az Erdélyi Római Katolikus Státus elnevezésű szervezet helyzetét”. Ősi elnevezését megváltoztatták, új neve a Gyulafehérvári Latin szertartású Katolikus Egyházmegye Tanácsa lett. A Státus vagyoni jogait, ingatlanai kezelését a gyulafehérvári püspök vette át, akire a konkordátum előírása alapján vonatkozott a kultuszminisztérium ellenőrzési és felügyeleti joga, így évente be kellett mutatnia a költségvetést, a mérleget és a közgyűlések jegyzőkönyveit. A jövedelmek felhasználása felett a bukaresti érseknek, mint közvetlen joghatóságnak is volt felügyeleti és ellenőrzési joga.

Ami a másik pillért, az iskolákat illeti, 1918-ban még nagyszámú oktatási intézmény működött. 675 a kisgyermeknevelés, 10 194 az elemei oktatás, 456 a középfokú oktatás és 21 a felsőoktatás szolgálatában. Mindösszesen 11 685 oktatási intézmény. Az állami és felekezeti iskolák számaránya megegyezett az akkori nemzetiségi összetétel mutatóival (jelmagyarázat: m = magyar, r = román, n

= német).

ISKOLÁK JELLEGE	ELEMI NÉPISKOLA			POLGÁRI ISKOLA			KÖZÉPISKOLA			TANÍTÓKÉPZŐ		
	M	R	N	M	R	N	M	R	N	M	R	N
Állami	1497	—	—	66	—	—	25	—	—	10	—	—
Községi	305	96	26	12	—	—	2	—	—	—	—	—
Görög keleti	—	1218	—	—	1	—	—	3	—	—	3	—
Görög katolikus	—	1078	—	—	2	—	1	2	—	—	5	—
Lutheránus	8	—	261	—	—	—	—	—	9	—	—	3
Római katolikus	383	—	—	25	—	7	13	—	—	11	—	—
Református	322	—	—	3	—	—	9	—	—	3	—	—
Unitárius	26	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—
Izraelita	42	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	2583	2392	287	109	3	7	52	5	9	24	8	3
Összes állami	1497 (28%)			66 (55,4%)			25 (37,9%)			10 (28,6%)		
Összes felekezeti	3850 (72%)			53 (44,6%)			41 (62,1%)			25 (71,4%)		

A gyulafehérvári határozatok és a kisebbségi szerződés értelmében a nemzeti kisebbségeknek joguk volt az állami és a saját oktatási intézményekben az anyanyelvi oktatáshoz. Ennek ellenére 900 elemi iskolában és a teljes magyar nyelvű középfokú oktatásban megszűnt az anyanyelvi tanítás. A magyar nyelvű állami felsőfokú oktatást teljesen felszámolták. Az erdélyi magyarság elemi érdeke megkívánta, hogy a gyermekeiket anyanyelvükön, saját tanáraik tanítsák. Az egyházak mindent megtettek a magyar tannyelvű iskolahálózat kiépítéséhez, kérve a nyilvánossági jog megadását. Az iskolahálózat felekezeti bontásban:

	RÓMAI KAT.		REFORMÁTUS		EVANGÉLIKUS		UNITÁRIUS		ÖSSZESEN	
	RÉGI	ÚJ	RÉGI	ÚJ	RÉGI	ÚJ	RÉGI	ÚJ	RÉGI	ÚJ
Főgimnázium (liceum)	13	6	9	3	—	—	2	1	24	10
Polgári iskola (gimnázium)	25	12	3	13	—	3	—	2	28	30
Tanítóképző	11	2	3	1	—	—	—	—	14	3
Iskola										
Felsőkereskedelmi	1	1	1	4	—	—	—	—	2	5
Iskola										
Elemi iskola	370	—	322	319	8	—	26	23	726	342
Összesen	420	21	338	340	8	3	28	26	794	390
Együttesen	441	678	11	54	1184					

Az erdélyi magyarság jelentős megmozdulásai az oktatásügyhöz is kapcsolódtak. 1922. július 30-án Segesvárt tartották meg az összes kisebbségi vallásfelekezet bevonásával az országos iskolaügyi kongresszust, amely a hitvallásos iskolák melletti ünnepélyes eskütétel volt. A konferencia gondolatának előzménye volt, hogy 1921. október 16-án Székelyudvarhely lelkes római katolikus egyházközsége megszavazta az iskola fenntartása érdekében az önadózás elvét.

Így kezdődött meg a hitvallásos iskolák fennmaradásáért folytatott hosszas küzdelem.

A Constantin Anghelescu miniszter nevéhez fűződő 1924. évi elemi iskolai törvény bevezette a „kultúrzóna” intézményét. Azok a regáti, ókirályságbeli tanárok, akik a kijelölt megyékben szolgálatot vállaltak, 50%-os fizetésemelésben és külön jutalomban részesülnek, ha letelepednek, 10 hektár földet kaptak ajándékba. A „nemzeti misszióként” feltüntetett törvényszakasz a négy, széke-lyek lakta megyére (Udvarhely, Csík, Háromszék, Maros-Torda) és több, románok lakta megyére (Bessarábia és Bukovina) is kiterjedt.

A Magánoktatásról szóló törvény (1925. december 12.) a nem állami (magán, felekezeti) iskolák tevékenységét szabályozta. Magániskolát a Közoktatási Minisztérium engedélyével és felügyeletével csak román állampolgárok létesíthettek. Az elismert szerzetesrendek és iskolai kongregációk intézményeiben csak román nyelven lehetett tanítani. A felekezeti vagy magániskolákban is kötelező volt a román nyelvnek, valamint Románia történelmének és földrajzának az állam nyelvén történő oktatása. A hitvallásos iskolák románok és zsidók kivételével más egyházfelekezethez tartozó tanulót felvehettek, de más nyelvt nem.

Az 1928-ban megszavazott kötelező érettségi (baccalaureátusi) vizsgáról szóló törvény a kisebbségek továbbtanulási lehetőségeit tovább szűkítette. Ez a „pedagógiai guillotine” arra kötelezte a tanulót, hogy olyan vizsgáztatók értékelését fogadja el, akik tolmács útján próbálkoztak tudása felmérésével. Emiatt a magyar felekezeti iskolákban tanulók 30–40%-a tudott sikeres érettségi vizsgát tenni.

A korábban ismertetett magyar nyelvű középfokú oktatás átrendeződött. 1920-ban 33 494 magyar középiskolás tanulhatott anyanyelvén 147 középiskolában; 1928-ban 11 522 magyar középiskolásra jutott 66 iskola, melyből kettő állami, a többi felekezeti fenntartású volt. A helyzet 1938-ra odáig fajult, hogy az összes középiskolás 6,1%-a volt csak magyar, a 13 117 főből is csak 64,5%, vagyis 8462 személy tanulhatott anyanyelvén. A 935 magyar nyelvű egyházi középiskola 5,1%-ra, 48-ra csökkent. Az 1930-as évekből a Temesvár egyházmegyei oktatási hálózatról pontos statisztikai adatok maradtak fenn: két líceum 193 tanulóval, négy gimnázium 641 tanulóval, egy népiskola 2074 tanulóval.

RÓMAI KATOLIKUS FELEKEZETI OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK

ISKOLATÍPUS	ISKOLÁK SZÁMA		TANERŐK SZÁMA		TANULÓK SZÁMA	
	1932	1938	1932	1938	1932	1938
Főgimnázium	12	8	206	183	2797	1921
Algimnázium	16	13	134	136	1499	1363
Tanítónőképző	4	3	47	43	400	194
Óvónőképző	1	—	6	—	48	—
Kereskedelmi iskola	2	2	20	38	264	226
Elemi iskola	297	244	624	588	31980	22600
Óvoda	15	14	17	17	632	584

ÖSSZES MAGYAR FELEKEZETI OKTATÁSI INTÉZMÉNY

ISKOLATÍPUS	ISKOLÁK SZÁMA		TANERŐK SZÁMA		TANULÓK SZÁMA	
	1932	1938	1932	1938	1932	1938
Főgimnázium	20	17	355	359	3827	4112
Algimnázium	22	18	190	184	2170	1925
Tanítónőképző	6	5	84	92	813	669
Óvónőképző	1	—	6	—	48	—
Kereskedelmi iskola	5	4	46	38	367	296
Elemi iskola	822	751	1459	1427	75580	58098
Óvoda	21	20	23	23	900	803

A felekezeti magyar nyelvű egyházi iskolák fenntartása és működtetése nemcsak a hátrányos oktatási törvények miatt került egyre súlyosabb helyzetbe. Másik alapvető oka az erdélyi földbirtok törvény (1921. július 30.) volt, mely során óriási földterületeket vettek el az erdélyi történelmi egyházaktól. (Katasztrális holdban számítva.)

	REFORM ELŐTT	KISAJÁTÍTOTT FÖLDBIRTOK	REFORM UTÁN
Római katolikus	290 507	277 513	13 040
Református	62 148	25 222	36 925
Unitárius	17 916	11 389	6 527
Evangélikus	1 041	73	967

A nagyváradi, gyulafehérvári, temesvári és szatmári római katolikus püspökség birtokainak 95%-át veszítette el. A magyar egyházak 371 614 holdnyi birtokából összesen 314 199 holdat, vagyis 84,5 %-ot elvesztettek. Az egész erdélyi magyarságot meggyengítették az 1925-ig lefolytatott kisajátítással, mely során összesen 2 494 585 katasztrális hold területet vettek el. A későbbi eljárásokat is beleszámítva, a teljes kisajátítás elérte a 3 192 508 katasztrális holdat.

2.

A TEMESVÁRI PIARISTA GIMNÁZIUM A DÉL-MAGYARORSZÁGI OKTATÁS TÖRTÉNETÉBEN

Mit jelenthetett a 19-20. század fordulóján a piarista iskola, a piarista oktatás, miben különbözött az állami vagy más egyházi oktatási-nevelési intézményektől? Erre feleletet adhat egy 20. század eleji hosszú, barokkos körmondat, amely *A kegyesrendi gyakorlati tanárképzés alapvonalai* című füzetben jelent meg. A Magyar Gábor rendfőnök által jóváhagyott, 1905-ös kiadványban olvashatjuk:

„...nem a pusztaság adja az embernek valódi értékét, hanem inkább az, hogy a tudás szárnyain mennyiben képes magasabb világnézetre, a nemzeti és társadalmi életfeladatok tisztább tudatára, s ezek körében az egyéni erkölcsi hivatás és kötelességek komoly felfogására emelkedni, hogy tudásának gyarapodása mennyiben hat emelőleg lelkiületére és akarati elhatározására, mennyiben indítja őt nemesebb törekvésekre s teszi képesebbé és készségesebbé azok megvalósítására. Nem a pusztaság tehát az, amire rendi tanárjelöltjeink képzésénél törekszünk; mert mint leendő tanárok is,

majd úgy felelhetnek meg piarista hivatásunk szellemében feladatuknak, ha tanítványaikat nemcsak érzelmileg fejlesztik és ismeretekkel gazdagítják, hanem ezekkel együtt lelki világuk nemesítésére s erkölcsi jellemök kifejesztésére is törekszenek.”

A rend tagjai a csanádi egyházmegye területén 1720-ban, Szegeden jelentek meg először, hogy a városi tanács reményei szerint „az ifjúságot (amely ekkoráig vadon és parasztul nevelkedett fel mind városunkban, mind a körülfekvő tartományokban) tudományokban felnevelhesse”. A 18. században a temesközi fiatalság nagy része a szegedi piaristák keze alatt tanult. 1750-ben dévai Bibics Jakab Arad megyei alispán, királyi tanácsos révén a rend megtelepett az Arad megyei Szentannán is, ahol gimnáziumot, majd a özvegy, Tomeján Margit 200 ezer forintos alapítványából 1774-től nemesi konviktust működtetett. Itt a román ajkú megye gondozásáról román hitszónok is gondoskodott. Bibics több birtokot vett a megyében, köztük Komlóst, Harkályt, Zarándot. Közülük főleg Komlóst fejlesztette, amelynek 1748-ban Szent Anna lett az új névadója.

A virágzó munkát 1788-ban II. József megszüntette, és a piaristákat Bánság központjába, Temesvárra, a bosnyák ferencesek felhagyott kolostorába költöztette. Oktatási tevékenységüket – megfelelőbb iskolaépület ígéretével – 1790 tavaszán kezdhették meg hivatásuk szerint: *peculiaris cura circa puerorum eruditionem* (fokozott mérvű odaadás a gyermekek oktatásánál). A visszaállított Temes vármegye székhelyi, mind rangosabbá vált tanintézetben először latinul, majd a német nyelvvel bővítve, a 19. századi reformkortól kezdődően magyarul szóltak az előadások. A tanítási nyelvtől függetlenül mindig voltak magyar, német, román és szerb órák. A kisgimnáziumból 1806-ban hatosztályos, 1851-ben a Bánság egyetlen középfokú iskolája, nyolcosztályos gimnáziuma lett. Tanulólétszáma egyre emelkedett, 1870-ben 417 római katolikus, ortodox, zsidó, lutheránus és református gyerek járt iskolába, 1885-ben 443, 1887-ben 550, 1899-ben 445 tanuló, közülük 53 teljes ellátással az internátusban.

Az időközben életveszélyessé váló iskolaépület helyett 1909-ben a tanárok és a tanulók elfoglalhatták a Székely László műépítész által tervezett és Merbl Arnold építési vállalkozó által 11 ezer négyzetméteren megvalósított második otthonukat. Az intézethez tartozó új templomot három év múlva szentelték fel. Tanulólétszáma 1910-re elérte a 426 főt (internátusában 48 teljes ellátással). Both Ferenc rendfőnök, az új intézmény igazgatója és monográfusa így imádkozott: „Adja Isten, hogy a hozzáfűzött várakozásnak egyházunk, magyar hazánk és Temesvár városának díszeré s javára meg tudjon felelni!”¹

A temesvári piarista főgimnázium mellett a városban működött az 1860-ban alapított kereskedelmi és ipartanoda, mely három év múlva háromosztályú alreáltanodává alakult; az 1870-ben alapított magyar királyi Állami Főreáliskola, majd 1898-tól az Állami Főgimnázium. A leányok iskoláztatásának magas színvonalú ellátására 1858-ban Csajághy Sándor megyéspüspök behívta a Miasszonyunkról elnevezett Szegény Iskolanővéreket (SSND). Jó hírnevüknek köszönhetően itteni anyaházukból kiindulva fogadták el 1906-ban a dési elemi iskola, majd 1911-ben a Hirschler József prelátnak-plébános alapította kolozsvári Marianum leánynevelő intézet vezetését.

¹ Ld. kötetünk 71. oldalát.

Az iskolavárossá vált Temesvárt mégis megőrizhette elsődlegességét, kiváltságos helyét a piarista középiskola. Az 1921/1922. tanévben 850 tanulója volt, és ezzel a rend legnépesebb iskolái közé tartozott. Az állami hatóságok nyomására 1923/1924. tanévtől fokozatosan át kellett térniük a román tannyelvű oktatásra, a tanulóknak saját nyelvükön csak a hittan és az anyanyelv tanulására volt lehetőségük. 1929-ben végzett az utolsó osztály, amely még minden tantárgyat magyarul tanult. A román állammal folytatott tárgyalások során lehetőség nyílt arra, hogy a szerzetesek által vezetett iskolák tanítási nyelvét a tulajdonos püspökség vagy egyházközség megválaszthatja. Ez a temesvári piarista főgimnáziumra, mint rendi tulajdonra nem vonatkozhatott, megmaradt a román tannyelv. Ezt megszüntetendő, a temesvári püspökséggel együttműködésben a román állammal eredménytelen tárgyalásokat folytattak a magyar és a német tagozat létrehozására. Annyit sikerült elérni, hogy a Mária-kongregációban megengedték a magyar nyelv használatát. Az 1925-ös magánoktatási törvény a soknyelvű város sok diákját kizárta a további oktatásból. A törvény szerint a kisebbségi iskolákba csak olyan növendékeket vehettek fel, akiknek anyanyelve azonos volt az adott oktatási intézmény tannyelvével. Ezzel kizárták a németeket, az örményeket és a zsidókat, még abban az esetben is, ha magyar anyanyelvűnek vallották magukat. Az 1927-es konkordátumban a román állam és a Vatikán megállapodásra jutott, hogy az iskola tannyelvét a fenntartó állapíthatja meg, de ez nem lehet visszamenőleges hatályú. Az újabb lehetőség sem vonatkozhatott a temesvári piarista főgimnáziumra, mert ott korábban már románul tanítottak. Az 1920-as évek második felében a tanulólétszám átlaga egy-egy esztendőben elérte a 300 főt, 60-80 bármilyen keresztény vallású internátusi taggal. 1938-ban a rend Temesvárra jövetelének 150. évfordulóját az iskolában is megünnepelheték.

Meg kell emlékeznünk a munkálkodásuk révén hírnévre szert tett, egykoron itt érettségizett vagy tanulmányaik egy részét itt folytató egykori tanulókról. Néhány kiragadott név az illusztris névsorból:

Ambrózy Gyula koronaőr, Berczik Árpád színműíró, Brocky Károly festőművész, Erdélyi Károly irodalomtörténész, filológus, műfordító, Gozdsu Elek királyi ügyész és író, Herczeg Ferenc regény és színműíró, Hoványi Ferenc nagyváradi kanonok, egyházi író, Lévy Imre piarista, a budapesti Katolikus Kör és a kolozsvári Kalazantinum megalapítója, Oltványi Pál pedagógus, a szegedi leányiskola és nevelőintézet alapítója, Ormós Zsigmond művelődéstörténész, író, Parádi Kálmán zoológus, Reitter Ferenc mérnök, a budapesti rakpart és nagykörút tervezője, Szigligeti Ede színműíró, Várady Lipót Árpád győri püspök és kalocsai érsek, Wolafka Nándor püspök.

Köztudomású, hogy a jezsuita, majd az ő nyomdokaikban működő piarista iskolákban jelentős számú román nemzetiségű ifjú tanult. Erre alapozva fogalmazott így Jakó Zsigmond: „felbecsülhetetlen jelentősége volt az erdélyi román értelmiség kialakításában és közvetve a román nemzeti öntudat ébresztésében és felnevelésében.” Közöttük a korabeli román elit neveit sorolhatjuk fel: Gheorghe Șincai, Petru Maior, Gheorghe Lazăr, Gheorge Barițiu, (Grigore) Moldován Gergely, Emil Isac, vagy éppen a temesvári piaristák „melegében” nevelkedett Ioan Slavici.

Honnan volt a hátrányos helyzetbe jutott iskolának az a többi oktatási intéz-

1. Both Ferenc gyakorló tanár és a kolozsvári piarista gimnázium 5. osztálya, 1896/1897 (Piarista Múzeum. Fényképgyűjtemény)

ménnyel össze nem hasonlítható többlete, mely az elért eredményeket magyarázza? Visszaidézem a századfordulós piarista tanárképzés alapvetését: „nem a pusztá tudás adja az embernek valódi értékét”, mely a két világháború közötti időszakban sem változott. Kiegészítem Boga Alajosnak, az Erdélyi Római Katolikus Státus előadójának, később Márton Áron püspök általános helynökének *A katolikus iskolázás múltja Erdélyben* címen a Pázmány Társaságban megtartott székfoglaló előadásából vett gondolatával: „az érték nem lehet teljes csak az értelmi tehetségek kiművelése által a jellem szilárdsága nélkül, ami viszont alapjait és kifejlődését a krisztusi hitből és a keresztény szeretetből merítheti.”

A temesvári piarista főgimnázium nem egyszerűen az egymást követő nemzedékek tanulmányainak és érettségük több szempontú bizonyításának színhelye volt, az itt tanító tanárok keze alatt nevelődött, formálódott a Bánság mindenkori társadalmának meghatározó része.

3.

BOTH FERENC RŐL ÉS KORTÖRTÉNETI KÉZIRATÁRÓL

Both Ferenc, a kötet szerzője Lébényszentmiklóson született 1872. január 3-án. (A falu neve 1908-ban Mosonszentmiklóssra változott). A gimnáziumi első négy osztályát Magyaróváron a piaristáknál, majd az V–VI. osztályokat Győrött a bencéseknel végezte. 1889. augusztus 27-én lépett a piarista rendbe. Miután

2. Both Ferenc a szegedi piarista gimnázium tanárai között (1899/1900). Állnak: Jászai Rezső, Both Ferenc, Prelog József, Frank István. Ülnek: Simonides István, Cserép Sándor (igazgató), Bite Béla, Fekete Ipoly, Zvér Endre (Goszleth István felvétele, részlet, Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény).

Kecskeméten befejezte gimnáziumi tanulmányait, Nyitrán 1892/1893-ban elkezdte a teológiát, de további vizsgáit magánúton tette le, mert a következő évtől Vácott, majd Temesváron tanított. 1895. április 15-én Temesváron ünnepélyes fogadalmat tett, ugyanabban az évben, július 7-én Schuster Konstantin váci püspök pappá szentelte. 1896-tól két évig a kolozsvári egyetem magyar és latin szakos hallgatója volt, de mellette továbbra is tanított: egy osztályban latint, és egy osztályban pedig szépírást. 1898-tól és Szegeden lett helyettes középiskolai tanár, de közben visszajárt vizsgálni Kolozsvárra: a tanári szakvizsgát 1899. január 11-én, a pedagógiát 1900. március 16-án tette le, majd 1902. június 13-án bölcsészdoktori címet szerzett.² Disszertációja nyomtatásban is megjelent (*Telegdy Miklós élete és művei*, Szeged, 1899).

Szegeden összesen tizenkét évet töltött. Szaktárgyai mellett több éven át tanított hittant, főleg a felső osztályokban, és volt hitszónok is. Tevékenysége elismeréséül 1908-ban tagja lett a Dugonics Társaságnak, ahol több előadást is tartott.³

1910-ben tartományfőnöke a temesvári rendház rektorává és a gimnázium igazgatójává nevezte ki. Ottani tizennégy évi igazgatósága alatt a világháború és a trianoni békeszerződés alapvető változást hozott a város és a gimnázium éle-

² *A kolozsvári Kalazantinum története 1894–1916*, s. a. rend. SAS Péter, Budapest, 2009 (Magyarország piarista múltjából, 4), 166, 177, 192.

³ Életéről ld. rendi nekrológiát, amelyet rendtársa, Agárdi László írt 1943-ban: Az Űr-ban elhunyt rendtagok kegyeletes emlékezete 1936. november 1-től 1942. november 1-ig, Budapest, 1943 (PMKL, Magyar rendfőnökség új levéltára [I.1.b], Kegyeletes életrajzok).

tében. Amikor 1920-ban létre kellett hozni a romániai piarista viceprovinciát, annak első vikárius provinciálisává (helyettes tartományfőnök) a generális őt nevezte ki. 1924-ig a viceprovincia mellett a temesvári rendházat és iskolát is igazgatta, de akkor utóbbiakról lemondott, majd egy év múlva a vikáriusságról is.

A legendás híru igazgatók közé tartozott. „Sok anekdota keringett róla” – írta Megyer József piarista, aki 1911 és 1917 között tanult a temesvári gimnáziumban – „A Both-viceket ismerte az iskola, a város és az egész rend. És mindenki szívből nevetett a Legendárium Bothferenciánium bohóságain.” Megyer a következőket jegyezte le:

„Szórakozottsága páratlan volt. Egy *október* eleji napon beadják az osztályba a hirdetőkönyvet. Papp Gyula tanár úr belenéz, azután csendesesen elneveti magát. Majd becsukja és visszaadja a pedellusnak azzal, hogy vigye vissza az irodába, mert egy kis tévedés van benne. A fel nem olvasott hirdetés szövege így kezdődött: »Holnapután, *március 15-én* a következő módon fogunk áldozni az aradi vértanúk emlékének...«

Mint gondos házfőnök a világháború alatt maga szokott kiutazni a környező falvakba sertést vásárolni. Nagyszentmiklósról azután az egyik vasárnapon a következő táviratot kézbesítik Sáfrán József vicerekternak az ebédlőben: »Vasárnap sertést nem szállítanak, hétfőn érkezem. Both.« Viezner Gyula, aki a matematikát is szögédi tájshólásban magyarázta, kommentárként még hozzá szokta tenni: »No, ilyen is csak a mi direktorunkkal eshetik mög. Ezön a Ferkón még a viccgűjtemények példái is beteljesödnek.«

Both Ferenc iskolája tiszta volt. Ha valahol rendetlenséget, rendbehoznivalót talált, azonnal intézkedett, de a kiadott parancsot azonnóm elfelejtette, s esetleg perceken belül két-három újabb utasítást is adott. Egy nap a folyosón pókhálót látott valahol. Máris szólítja a pedellust: Sándor, hozza a létrát! Amíg azonban Sándor előkerül a létrával, neki már más jutott az eszébe, s nyomban meg is indult a kijárat felé s azután tovább a városba. Sándor pedig utána a hosszú létrával. Már a színház táján járnak, amikor Both Ferenc hátrapillant és meglátja Sándort, aki főpedellusi öntudattal lépked direktora nyomában a kisebb méretű tűzoltólétrával a járókelők nem csekély ámulatára.

A rovocédulákat mindig ő osztotta ki, s minthogy jóideig a tandíjkezelő is volt, egy csapásra két legyet akart ütni: a rovét is kiosztani és a tandíjhátralékosokat is fizetésre nógatni. Ezt a célt ő ilyen buzdítással akarta elérni: »Aki holnapig nem fizeti be a tandíját, az nem kapja meg a rovocéduláját!«

Both igazgató úr a villamoson utazik. Egyik kezével fogja a kapaszkodó szíját, a másikban csomag. Míkor jegyváltásra kerül a sor, zavarban van. A csomagot nem engedheti el, de a szíjat sem, mert a temesvári villamost nagyon himbálódzó alkotmányoknak szerkesztették. Végül mégis a szíjat engedi el, és felfelé mutatva odaszól a kalauznak: »Fogja ezt addig!«

Az udvaron szemet szúr neki egy nyolcadikos bajusza, nemcsak amolyan pelyhedző 'legénytoll', hanem ápolni való férfidisz. Akkoriban nem volt ez ritkaság a felsősök között, de Both Ferencnek nem tetszett az ilyesmi. Magához inti tehát az ifjút, és imígyen adja tudtára a helyzetet: Újlaki, a maga bajusza a fegyelmi szabálókba ütkezik. – ...szabálókba és nem szabályokba. Mert azt tudni kell, hogy Both igazgató úr lyhelyett következeten l-et ejtett. Gyakran hallottuk tőle ezeket a szavakat: királ, pocsula, gólamadár, tekintéltisztelet, és ha megdicsért valakit: heles!

3. A Both Ferenc által építtetett családi sírbolt a mosonszentmiklósi temetőben (Ruppert József felvétele, 2013).

Igazgatónk szívesen helyettesített beteg tanárokat. Ilyen alkalmakkor hangzottak el az alábbiak: »Csend legyen ott hátul, mert az én fülem az utolsó padig is elér!« vagy ez: »Amikor én beszélek, egy számár mindig fecseg.«⁴

Igazgatóságát követően 1925 és 1928. között a rend generális asszisztense volt Rómában, majd betegsége miatt visszatért Temesvárra. Az 1929/30. tanévben hittant tanított, azután pedig nyugalomba vonult. 1932-ben kérte, hogy visszatérhessen szülőföldjére, a magyaróvári piarista rendházba, ahol idejét itt közreadott emlékirata megírásával, összeállításával töltötte. „Szálkás, nehezen olvasható írása mindvégig változatlan maradt” – írta róla Megyer József – „De levelei tartalmában is következetes maradt önmagához. Az utolsó lapot halála évében kaptam tőle. Pár sor volt csak az egész, de az utóirat hamisítatlanul az ő hangja volt. Ezt írta még oda a szöveg után: »Hogy van az, hogy Téged most Józsefnek hívnak, mikor azelőtt Rezső volt a neved?« Hozzá voltam szokva furcsaságaihoz, de ez a kérdés egy kicsit engem is meglepett, mert huszonöt éves ismeretség után végül is rosszul emlékezett a nevemre.»⁵

Magyaróváron, 1937. december 3-án hunyt el. A mosonszentmiklósi temető-

⁴ Hilarem datorem... Mulatságos apróságok a piarista múltból, összeáll. Előd István, 1962-1991 (kézirat: PMKL, IV.212: Előd István hagyatéka, Sk, 43a-b).

⁵ Uo.

ben, a családi sírboltban nyugszik, amelyet ő építtetett.

Iskolai értesítőkből, folyóiratokban megjelent fontosabb művei:

Telegdi Miklós élete és művei: Irodalomtörténeti tanulmány, Szeged, 1899 179 pp. – Másik kiadása, amelyből hiányzik a függelék: Bornemissza Péter Fejtegetésének töredéke: A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló szegedi városi főgymn. értesítője 1898/1999, 1-112 (különnyomatként is).

Nemzeti ébredés 1790-ben: Székfoglaló értekezésül felolvasatott a Dugonics Társaság 1908. év április hó 5-én tartott ülésében, Szeged, 1908.

Útiképek és tanulmányok, Szeged, 1909 = A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló szegedi városi főgimnázium értesítője 1908-1909, 1-108. – Fejezetei: Bevezetés; Berlin; Stockholm; Stockholmtól Göteborgig; Koppenhága; A porosz iskolák fejlődése; A porosz iskolák tanulmányi ügye; Befejezés.

A temesvári kegyestanítórendi főgimnázium története, és az új intézet ismertetése, in *A temesvári kegyestanítórendi főgimnázium értesítője* 1911/1912, 1-157.

Both Ferenc egy rendkívüli korban állt a temesvári piarista rendház és iskola élén, de azt követően is figyelemmel kísérte a város életét. A Temesvárt átélt időszak minden öröme és eredménye, megpróbáltatása és nehézsége tükröződik a emlékirata lapjain. Maga így indokolta munkája keletkezését:

„Benne éltem, s cselekvőleg is részt vettem a történeti eseményekben, miért is az események rugóit tisztán láttam, s amidőn elhatároztam, hogy Temesvár közönsége, ifjúsága, a piarista rend működése, s ezen korszak eseményeinek megörökítése céljából intézetünknek ezt a korszakát legnagyobb részt személyes feljegyzéseim, levéltári s egyéb adatok, okmányok alapján megírom, tárgyilagosságra, hűségre, történeti igazságra törekedtem, hogy e könyv, mint a megszállás idejére eső egyik forrásmunka szolgálatot tehessen a magyar történetírásnak.”

Munkájának első változatát még Temesváron kezdte írni 1929-ben, miután visszatért Rómából. Saját emlékein és jegyzetein kívül átnézte az iskola és a rend irattárait, valamint a temesvári püspöki levéltárban is gyűjtött adatokat. A fogalmazást Magyaróváron fejezte be 1934-ben, és munkájának a „Húsz év a temesvári kegyestanítórendi főgimnázium életéből” címet adta. Kinyomtatásához a Magyar Tudományos Akadémiától kért „némi anyagi támogatást”. Ebben nyilván rendi ismerősei támogatták, hiszen az Akadémia II. (Bölcsészeti, társadalom- és történettudományi) osztályának elnöke akkor Kornis Gyula piarista volt, helyettes osztálytitkára pedig Lukinich Imre, aki 1898 és 1900 között piarista növendékként a kolozsvári egyetem hallgatója volt, éppen akkor, amikor Both tanári vizsgáit letette.⁶ A II. osztály zárt ülése 1934. június 4-én tárgyalta a kérést, és Lukinich javaslatára úgy döntöttek, hogy a kéziratot Gombos Ferenc Albinnak küldik ki bírálatra,⁷ aki ugyan elsősorban a középkori történelem területén volt járatos, de 1889 és 1891 között ő is a temesvári piarista gimnázium diákja, majd pedig 1895-ig (Albin keresztnévvel) a piarista rend szerzetesnövendéke volt.⁸ 1934. augusztus 17-én keltezett bírálólatában a következő összefoglaló

⁶ *A kolozsvári Kalazantinum története 1894–1916, i. m.*, 161-181, passim.

⁷ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Régi Akadémiai Levéltár (RAL), K 1535: II. osztály zárt üléseinek jegyzőkönyvei, 1934. jún. 4. – Lukinich Imre felkérő levele Gombos F. Albinnak: Uo., K 1256: II. osztály iktatott iratai, 1934/73.

⁸ *A kolozsvári Kalazantinum története 1894–1916, i. m.*, 89, 94.

megállapítást tette:

„A szerző többet ad munkájában, mint amennyit a címben ígér. Itt is, ott is mélyen visszatekint a múltba és a helytörténet, intézménytörténet keretei közül kiemelve »Nagyrománia« egész kulturális és nemzetiségi politikáját behatóan tárgyalja, de nem rendszeresen, nem egyöntetű alapon. Nagyon értékes, tartalmas munka, amely témájának látszólagos elvontsága mellett is az érdeklődést, a figyelmet mindvégig ébren tudja tartani. A munka értékét nagyban növeli, hogy a szerző erős magyar lelki-sége ellenére is a tárgyilagosság határai között tud maradni, nem hanggal, nem kemény kifejezésekkel, hanem a pusztá, hideg, de annál meggyőzőbb tények jól csoportosított felsorakoztatásával illusztrálja a szomorú állapotokat.”

A bíráló kitért a javítandó részekre is, melyek átszerkesztése után még értékesebbé válhatna a kézirat.

„Az eredeti, az alapnak nevezhető rész naplószerű módszerben készült. Kétségtelenül ez illik legjobban az anyaghoz, minthogy a szerző nem távoli szemlélője, hanem tevékeny, sőt jelentős részese a történéseknek. Ez pompásan sikerült, szinte sugárzik belőle a közvetlenség. Ezt az eredeti részt aztán később (legalább is minden jel erre mutat) szélesebb alapon és nagyobb keretek között akarta elhelyezni. [...] Az utólagos hozzáadások, a gyökértelen közbeszúrások ugyanis szakadozottságot idéznek elő, és az előadás egységét mostani elhelyeztettségükben jóvátehetetlenül megbontják. [...] A derék munka szépséghibáját egyébként kétféleképpen is kiküszöbölheti a szerző. Az egységet megbontó, utólagos hozzáadásokat egyszerűen elhagyja, vagy pedig szervesen beleolvastja a naplószerűen feldolgozott anyagba.”⁹

Gombos Ferenc Albin bírálata az Akadémia II. osztálya 1934. november 5-i ülésén tárgyalta, és azt a döntést hozta, hogy „amennyiben Both Ferenc elvégezte a bíráló által kívánt munkát, az akadémiának természetesen módjában áll kérését teljesíteni”, és fölkérte az akadémia főtitkárát, hogy „a már átdolgozott kéziratot némi anyagi támogatásban részesíteni szíveskedjék”.¹⁰

Erre azonban nem került sor. Az észrevételeket Both kevésbé vette figyelembe, csupán néhány rövidebb beszúrást és kiegészítést tett a kéziratban 1934/1935-ben. A munka azonban valószínűleg nem emiatt maradt kiadatlan. A kézirat egyik lapalji megjegyzésében ugyanis ez olvasható: „A munka 1935. szeptember hóban elkészült, de kinyomatását a külügyi viszonyok miatt el kellett halasztani.”

A kiadással kapcsolatos végleges utasításokat a kézírásban fennmaradt munkapéldány címlapja tartalmazza:

„A magyaróvári Könyvnyomda és Könyvkötészetnél (Németh–Mayer 1937) bocsáttassék sajtó alá. Átdolgozott példány. Sajtó alá bocsátásnál egyes fejezetek kihagyása nélkül ez használtassék. Elhalálozásom után Budapestre küldenék, s a rendi levéltárba helyeztessék el a bekötött melléklettel együtt. Az arckép az elejére jön. Forma: 15 cm széles és 22 cm hosszú, lehet 14–21 cm.”

⁹ [GOMBOS Ferenc Albin], A „Húsz év a temesvári kegyestanítórendi főgimnázium életéből” c. kézirat mőről való véleményes jelentés, 1934. aug. 17.: mellékelve Both Ferenc kéziratához (ld. alább).

¹⁰ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Régi Akadémiai Levéltár (RAL), K 1535: II. osztály zárt üléseinek jegyzőkönyvei, 1934. nov. 5.

A kiadás tehát nem valósult meg, de a kézirat példányai (az első és az átdolgozott változatok) végakarata szerint a rendtartományi levéltárba kerültek.¹¹ A szerkesztésre vonatkozó, tanári pontossággal megadott meghagyásokat a sajtó alá rendezés során figyelembe vettük, a kézirat most csonkítatlanul, kihagyás és átdolgozás nélkül jelenik meg.¹²

Both Ferenc témaválasztása irodalmi munkásságának és rendi beosztásának ismeretében teljességgel érthető. A temesvári piarista főgimnázium igazgatójaként már korábban is foglalkozott intézménye történetének és állapotának bemutatásával. A *temesvári kegyestanítórendi főgimnázium története és az új intézet ismertetése* címen írt összefoglaló munkája gimnázium 1912. évi értesítőjében és önálló kiadványként is megjelent. Természetes, hogy munkáját szerette volna kiteljesíteni az azt követő viharos időszakában lezajlott eseményeinek összefoglalásával.

Kortörténetté – a korszak ismeretében a *körtörténet* kifejezést is használhatnók – növekedett emlékirata forrásanyagként szolgál. Személyesen átélte a lezajlott eseményeket, tudta mit és hogyan kell megörökítenie a körülötte gyorsan változó eseményekből. A Temesváron és az ottani piarista főgimnáziumban végbement történéseket beillesztette a nagy egészbe, az romániai magyarság életsorsa és oktatástörténete folyamatába. Pontos megítélés tárgyává téve, mit jelentett a Bánát Románia korabeli történetében és hogyan hatottak az Erdélyben zajló folyamatok a szolgálati helyeül kijelölt, több nemzetiség együttélését jelentő földrajzi térréumra. Arra is találunk érzékletes utalásokat, hogyan befolyásolták a többnyelvű közösség mindennapjait a párizsi béketárgyalás során kialakult diplomáciai fordulatok, az utódállamok leendő határainak hullámzóan képlékeny kialakítási kísérletei, a szerb és a román megszállások, kettőjük egymásnak feszülő birtokbaveteli törekvései, a több százados együttélést semmibe vevő pángermán törekvések.

Megrendítő rész az 1919 novemberére és 1920 áprilisa közötti eseménysort lezáró Levente-per kihallgatási előzményének taglalása, mely szemléltető utalás arra, hogy a hősiesség viselkedésnek nincsenek életkori határai. A perben a Bánság felszabadításáért tenni akaró temesvári főiskolai és középiskolai ifjúság tagjainak titkos tömörülése ügyében hoztak elrettentő ítéletet. Az eljárás jól mutatta a megszálló román hatóság viselkedését, mely arról tanúskodott, mintha az általa elfoglalt területnek nemcsak katonailag, hanem államjogilag is birtokában lenne. Ettől az esettől kezdve szálla lett a piarista rend és főgimnáziuma a hatalom új tulajdonosai szemében, mert az összeesküvésben több diákjuk is részt vett. A kegyes tanítórend tagjainak két világháború közötti, temesvári működése is jól példázta, hogy a katolicizmus egyetemlegessége nem zárhatja ki az egyház tag-

¹¹ Lelőhelyük: PMKL, Both Ferenc kéziratjai (IV.87). A fond tartalma: 1. Húsz év a temesvári főgimnázium életéből, 1910-1930 (1934); 2. Huszönöt év a temesvári főgimnázium életéből, 1910-1935 (1935); 3. A temesvári és más romániai gimnáziumok történetéhez gyűjtött adatok (jegyzetek és beragasztott újságkivágatok, 1922-1935); 4. Memorandumok a temesvári magyar piarista iskolával kapcsolatban (1919-1927).

¹² A szerkesztők csupán az alábbi változásokat tették: 1. Saját címet adtunk a fő fejezeteknek, követve a szerző fogalomhasználatát; 2. A román (és külföldi) személyek magyaros formában megadott keresztnévét a román (vagy más saját nyelvű) alakra cseréltük.

jaival kapcsolatos és magatartásukat minősítő „magyar” és „hazafias” jelzők használatát.

Both Ferenc piarista emlékirata mondanivalójának eszmei alapja üzenetértékű lehet a mai korszak fiatalsága számára is. „A szép, dallamos, zengő magyar nyelvet, a magyar kultúrát, a magyar lelket, a magyar fajiságot, mint a magyarság fennmaradásának legfontosabb tényezőit, a csatolt területeken a magyar felekezeti iskola tartja meg a magyar nemzet számára, s amilyen fontossága van a szívnek a szervezetre, épp oly fontossága van a kisebbségi iskoláknak a nemzeti életre.” (XVI. fejezet)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- †Both Ferenc*. Magyaróvári Hírlap, 1937. december 5.
Both Ferenc dr., Temesvári Hírlap, 1937. december 7.
Az erdélyi katholicizmus múltja és jelene, Dicsőszentmárton, 1925.
BALÁZS András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez 1919/1929*. Cluj-Kolozsvár, Minerva, 1929.
BARABÁS Endre, *A romániai magyarnyelvű oktatásügy első évtizede 1918–1928*. Lugos, Husvéth és Hoffer kny., 1929.
OBERDING József György, *Az erdélyi agrárreform*. Kolozsvár, Minerva, 1930.
BOGA Alajos, *A katolikus iskolázás múltja Erdélyben*. Cluj-Kolozsvár, Minerva, 1940.
B. KOVÁCS András, *Szabályos kivétel. A romániai magyar oktatásügy regénye*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion, 1997.
LÉSTYÁN Ferenc, *A hitvallásos iskolák küzdelme a két világháború között 1920–1940*. Kolozsvár, Gloria, 2000.
SZEKERNYÉS János, *Piaristák Temesváron. A kegyestanítórendi főgimnázium, rendház és templom*. Temesvár, Solness Könyvkiadó, 2009.

RÖVIDÍTÉSEK

a. = alatt	ref. = református
gör. = görög	róm. = róm.
kat. = kat.	sz. = szám
kel. = keleti	szab. = szabad
kir. = királyi	szt. = szent
m. = magyar	t. = tanuló
M. E. = Miniszterelnökség	t. c. = törvénycikk
min. = minisztérium	tek. = tekintetes
o. = osztály	VKM = Vallás- és Közoktatásügyi Minisz-
PMKL = Piarista Rend Magyar Tartomá- nya Központi Levéltár	térium

IDEGEN KIFEJEZÉSEK MAGYARÁZATA

abszolvál = befejez, iskolát elvégez	inspektor = felügyelő
Acta Apostolicae Sedis = a Szentészék (Va- tikán) hivatalos közlönye	inszenálás = valamely darab színpadra vitele, előadásra való előkészítése. Átvitt értelemben: célzatosan indulatot színlel, veszekedést, feltűnést keltő jelenet idéző elő.
aeque principaliter = egyenrangúan	intendatúra = hadbizottság
altdeutsch = ónémet	irredentizmus = az elcsatolt, idegen uralom alá került területek anyaországához való visszacsatolására irányuló politikai tö- rekvés
audiencia = fogadás, kihallgatás	K. u. K. Reservespítal = királyi és császári tartalékkórház
autorizáció = engedélyezés	koadjutor = egyházmegyébe beosztott, a megyéspüspök munkáját segítő, utódlási joggal rendelkező, különleges jogokkal fölrüházott püspök
bakkalaureátus = érettség	koedukáció = különböző nemű fiatalok együttes nevelése
cancellus = szentélykorlát, szentélyrács	komitácsi = macedón felkelő
Congregatio de Propaganda Fide = Katoli- kus Hittérítés Ügyének Kongregációja	kongregáció = egyházi társulat, csoport
defilé = díszfelvonás, díszszemle	konkordátum = az egyház és az állam között létrejött szerződés, megállapodás
dekrétum = határozat, rendelet	kontemplatív = szemlélődő, elmélkedő
delimitációs = határmegállapító	konviktor = bentlakásos növendék
Denkschrift = memorandum, emlékirat	konviktus = bentlakás
Deutscher Schulverein = Német Iskola- egyesület	legionárius = idegenlégiós
divizionárius = hadosztályparancsnok	Liceul de Stat german-maghiar = német- magyar állami gimnázium
drill = gépies fegyvelmezés, vakfegyelem	miseria plebs contribuens = a szegény, nyomorult adófizető nép
epochális = korszakos, korszakokba tömő- rített	Narodna Uprava = Nemzeti Tanács
equipage = felszerelés	nosztrifikál = érvényesnek elismer, honosít
examen de capacitate = képesítési vizsga	
exemptio = kiváltság	
general director = vezérigazgató	
generalátus = tartományfőnökség	
hekatomba = tömeges áldozat, a görögök- nél eredetileg 100 marhából álló áldozat	
heretikus = eretnek	
historia domus = háztörténet	
honoratior = tisztségviselő	
impérium = főhatalom	
inferioritás = alsóbbrendűség	

- novíciátus = újoncév
 numerus clausus = zárt szám, előre megkö-
 tött létszámkeret iskolai felvételre
 nunciatura = a Szentszék (Vatikán) követ-
 sége
 nuncius = a Szentszék (Vatikán) képviselő-
 je, a pápa követe
 originea etnică = nemzetiségi származás
 patrimonium sacrum = az „atyától kapott
 szent örökség” fogalma, jelen esetben az
 erdélyi latin és görög szertartású egyház
 ingó és ingatlan vagyonának uniójából,
 egyesüléséből létrejövő vagyon
 pángermán = a germán népek összefogá-
 sáért alakult politikai mozgalom tagja
 percent = százalék
 Poliția de Stat = Állami Rendőrség
 preparandia = előkészítő tanintézet, taní-
 tóképző intézet
 privilegium = előjog, kiváltság
 proklamál = kihirdet, kikiált
 protektorátus = védnökség
 ratifikálás = nemzetközi egyezmény vagy
 szerződés jóváhagyása
 regáti = királysági
 regulamentul = szabályzat
 Regulamentul Disciplinar Provizor = Ideig-
 lenes Fegyelmi Szabályzat
 repatriálás = visszatelepedés
 Sacra Congregazione Dei Religiosi = Kato-
 likus Nevelés Ügyének Szent Kongregá-
 ciója
 schizmatikus = szakadár, ortodox
 Schülerheim = diákotthon
 siguranța = államvédelmi rendőrség
 stipendium = ösztöndíj
 subordinatio = alárendelés
 subventio = segély, támogatás
 succrescentia = növekedés, új nemzedék
 Supplex Libellus = teljes címén Supplex Li-
 bellus Valachorum Transsilvaniae (az er-
 délyi oláhok kérelme), két 18. századi fo-
 lyamodvány címe, melyekkel az erdélyi
 románok II. Lipót császárhoz fordultak.
 Școală reala superioară de Stat = állami fel-
 ső reáliskola
 szekularizálás = világvá tétel, az egyház
 befolyásának visszaszorítására törekvő
 állami tevékenység
 szupremáció = fennhatóság
 Te Deum = a) „Téged, Isten dicsérünk”,
 himnusz, az egyház legrégebbi magasz-
 taló, hálaadó éneke; b) tanévzáró, hála-
 adó ünnepi szentmise
 Tertium non datur = Harmadik lehetőség
 nincsen.
 Veni Sancte = a) „Jöjj el Szentlélek”, a
 pünkösdi szekvencia, a Szentlelket segít-
 ségül hívó ének kezdő szavai; b) tanév-
 nyitó ünnepi szentmise
 vikáriátus = helynökség
 vikárius = helynök
 viceprovincia = al-rendtartomány
 vizitátor = vizsgáló

NÉVMUTATÓ

- Adorján Béla, 127
Adriányi Béla, 396, 397
Agárdi László, 408
Ahmed pasa, 206
Aistleitner András, 394
Aistleitner László, 394
Albrecht Ferenc, 292, 293
Alföldi Tibor, 393
Alsceh Ervin, 395
Ambrózy Andor, 356
Ambrózy Gyula, 406
Andrássy Gyula, 115
Andres Ferenc, 373
Angerer Ferenc, 395
Angelescu, Constantin, 180, 183, 184,
188, 189, 200, 203, 208, 219, 221, 223,
226, 230, 231, 232, 233, 234, 240, 241,
242, 246, 248, 252, 253, 255, 256, 258,
259, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 270,
271, 272, 273, 274, 275, 278, 280, 281,
283, 284, 286, 288, 290, 291, 296,
299, 300, 301, 302, 303, 305, 308, 309,
314, 316, 318, 330, 333, 338, 344, 345,
349, 350, 351, 354, 357, 366, 403
Antalfy László, 394
Apponyi Albert, 5, 13, 16, 61, 62, 66, 67,
278, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 291,
292, 296, 298, 300, 301, 309, 367, 368
Arany János, 14
Ardelean Pál, 391
Arendt Endre, 87, 91, 389, 390, 391
Asztalos Miklós, 368
B. Kovács András, 414
Baader Henrik, 32, 34, 50, 66
Baán Gyula, 396, 397
Babeş, Victor, 283
Babos Ferenc, 397
Bach Gyula, 334
Badócsi Béla, 394
Bakodi Antal, 390, 391
Bălan, Nicolae, 358
Balás István, 393
Balázs András, 201, 221, 238, 265, 268,
270, 271, 273, 275, 276, 279, 280, 282,
285, 303, 348, 414
Balku Sándor, 395, 396
Ballai József, 102
Bánffy Dezső, 301
Barabás Endre, 166, 171, 182, 186, 253,
263, 265, 266, 267, 268, 270, 272, 273,
275, 279, 281, 282, 284, 285, 288, 303,
333, 366, 368, 414
Baranyai Zoltán, 169, 183
Barbocz István, 397
Barițiu, Gheorge, 406
Barițiu, Gheorghe, 295
Barnutiu, Simion, 230
Baron, Constantin, 392
Bartha Albert, 131
Bartha József, 206
Baumgarten Sándor, 57, 58
Bayer László, 156
Beck Ferenc, 393
Bécsy Bertalan, 393, 394
Behavetz János, 373
Bejan, Silvius, 155, 243
Beliczay István, 127, 393
Bellai József, 218, 363
Bencsik Lajos, 393, 394
Benedek Mihály, 394
Benedek XV. pápa, 128, 179, 189
Benel Arthur, 123
Beniczky László, 396, 397
Berczik Árpád, 406
Bérczy János, 239, 245, 391, 392
Berényi Mátyás, 67, 141, 390, 391
Berger László, 397
Berger Oszkár, 397
Berkeszi István, 102, 104, 117, 205, 206,
207, 213, 214, 216, 217, 363
Bernády György, 249, 272, 273, 314
Berthóty Barnabás, 393
Berzeviczy Albert, 5, 50, 57, 284
Bessenyei Ferenc, 35
Bethlen Gábor, 282
Bethlen György, 14
Bethlen István, 286
Bibics Jakab, 21, 22, 405
Bíró Pál, 127
Bismarck, Otto von, 296
Bitay Árpád, 230, 259, 268, 269, 270,
271, 322
Bizek Péter, 396
Blaskovics Ferenc, 50, 197, 199, 200,
220, 238, 259, 260, 264, 319, 334
Blédy Lajos, 389

- Bleyer Jakab, 298
 Bodócsi Béla, 394
 Bodócsi Endre, 394
 Bodroghy István, 396
 Boér Zoltán, 127
 Boga Alajos, 407, 414
 Bogma István, 127
 Bogma Miklósné, 332
 Bohn József, 394
 Bolla Márton, 228, 229
 Bonauell János, 373
 Bonitz Mátyás, 127
 Bonnaz Sándor, 24, 26, 49, 51, 107
 Boróczy László, 395, 396
 Boros Fortunát, 104
 Boros Imre, 396
 Borzsák István, 16
 Both Ferenc, 1, 2, 10, 12, 16, 19, 70, 87,
     91, 106, 170, 181, 212, 221, 310, 311,
     375, 383, 389, 390, 391, 392, 405, 407,
     409, 411, 412, 413, 414
 Bovet, Pierre, 287
 Böhm János, 396
 Brach József, 179, 184, 197, 256, 257,
     261, 313, 318, 319, 320, 338, 340, 341,
     342, 343, 389, 391, 392
 Brandsch Rudolf, 299
 Brandt János, 110
 Brandt József, 34, 216
 Braniște, Valeriu, 303
 Bransch József, 374
 Bratán János, 396, 397
 Brătianu, Ionel, 300
 Brătianu, Ionel, 150, 182, 220, 230, 233,
     234, 239, 241, 265
 Brătianu, Vintila, 256, 263, 264
 Bratu, Ion, 262
 Braun Dezső, 394
 Braun Zsigmond, 139
 Bremzay Géza, 396, 397
 Brinati, Henrico, 128
 Brocky Károly, 406
 Brucker Ferenc, 127
 Brüch Edgar, 353
 Bucșan, Coriolan, 306
 Buding Ferenc, 394, 395
 Bukovecz Sándor, 394, 395, 396
 Buono, Giuseppe del, 311, 324
 Busch Félix, 397
 Büchl Antal, 395, 396
 Calugaru, Aurel, 392
 Candrea, Vasile, 188
 Carabes István, 397
 Caragheorghevi Péter, 341, 392
 Chirvasie György, 392
 Chwalibog Gyula, 397
 Cioflec, Constantin, 392
 Cisar, Alexandru, 342
 Cocron István, 395
 Contrea, Aurel, 392
 Cornean András, 394
 Cornean György, 394
 Cornean Péter, 393
 Coronini, Alexander, 131
 Cosma, Aurel, 138, 144, 149, 150, 221,
     230, 237, 347
 Costachescu, Nicolae, 234, 252, 273, 331
 Coste Zeno, 394
 Cuteanu Jenő, 392
 Czimmermann Pál, 312, 391, 392
 Czirbusz Géza, 205, 207, 211, 216
 Czundler Béla, 395
 Csajághy Sándor, 107, 405
 Csáky Albin, 33
 Csávossy András, 396
 Csávossy Endre, 396
 Csepregi Imre, 109
 Csergő Lajos, 102, 121, 123, 234, 239,
     244, 245, 389, 390, 391
 Cserma Lajos, 127
 Csernovics Arzén, 209
 Csigó Pál, 394
 Csíky Gergely, 216
 Csilcser Ernő, 392
 Csonka Mihály, 162, 312, 391, 392
 Csopotl Lajos, 238, 261, 262, 391
 Csukovits Sándor, 87, 91, 124, 262, 311,
     389, 390, 391, 392
 Csulyák János, 397
 d'Esperey, Franchet, 129, 131
 Dáma János, 395, 396
 Darabos György, 396
 Dascal Demeter, 392
 Deák Ferenc, 14, 286
 Decsov György, 396, 397
 Delbl Ferenc, 156
 Demeter Gyula, 395
 Demeter Zoltán, 395
 Dengl Aladár, 393
 Dér István, 157, 160
 Dessewffy Sándor, 5, 38, 40, 41, 42, 43,
     48, 50, 62, 66, 107

- Dickinson, Woodruff Richards, 169, 281
 Dittrich Elemér, 394, 395
 Dittrich György, 395
 Dobl Zoltán, 397
 Dobó Antal, 396, 397
 Dolci, M. Angelo, 237, 334, 338, 342, 359
 Domán Péter, 66
 Dombrowszky Lajos, 397
 Domokos Pál Péter, 289
 Dózsa Jenő, 395
 Draskovics Tivadar, 394, 395
 Duda László, 396
 Dudás István, 395, 396
 Dudás László, 395, 397
 Dugonics András, 212, 214
 Dupcza Miklós, 396, 397
 Dutschak András, 179, 262, 311, 312,
 341, 391, 392
 Dutschak Frigyes, 373
 Eberle Vilmos, 395, 396, 397
 Eberlein Sándor, 395
 Eggenhoffer Ödön, 393
 Eilhardt Ferenc, 395
 Eilhardt József, 395, 396
 Előd István, 410
 Éltető János, 394
 Endre II. magyar király, 309
 Endrődy János, 216
 Engelhoffer báró, 40
 Eötvös József, 14, 214, 286
 Eötvös Loránd, 34
 Erdélyi Károly, 217, 406
 Erlitz István, 395, 396, 397
 Eschker János, 373
 Evuťian, Sabin, 261, 262, 339, 341, 343,
 347, 348, 389
 Fábíán Miklós, 154, 155
 Falkenstein Adalbert, 39
 Faragó János, 107, 205, 207, 210
 Farkas János, 102
 Faur Tivadar, 156, 391
 Fehér Flórián, 312
 Fehér Sándor, 397
 Fehérváry Géza, 42
 Feigl Ede, 156, 157, 393, 394, 395
 Fekete Endre, 43, 70, 102, 103, 106
 Feletár Béla, 127
 Felser Antal, 394
 Ferenc Antal, 392
 Ferenc József, 270
 Ferenczy József, 69, 76, 81, 99, 102
 Ferenczy Sándor, 64, 67
 Ferencsik Aladár, 394
 Ferencsik Ferenc, 396
 Fernbach Péter, 393
 Fertetics István, 160, 162, 312, 390, 391
 Fésüs Pál, 397
 Fiatsék György, 396
 Fiatska József, 396
 Fiedler István, 319, 321
 Filipon Márton, 134
 Fináczy Ernő, 43, 44
 Fischer Kornél, 397
 Fischer Péter, 395, 396
 Fodor János, 161, 173, 247
 Fóris Anna, 287
 Forster Tamás, 395
 Fóthy Ferenc, 394
 Fóthy István, 394
 Földvári György, 312, 391, 392
 Förster, Fridrich Wilhelm, 308
 Frank János, 396
 Frank Miklós, 397
 Frates, Romulus, 182, 184, 333
 Frecot András, 392
 Friedrich Jakab, 395, 396
 Frint Béla, 342
 Fritz István, 395
 Fritz László, 243, 294, 316
 Fullajtár Imre, 396
 Fullajtár István, 395, 396
 Fullajtár Miklós, 396
 Fülöp Béla, 237
 Gabriel József, 373
 Gagyi Jenő, 209, 230, 284, 286, 289, 290,
 293, 294
 Gál Kelemen, 250, 253, 265, 272, 282,
 303, 348
 Galotti Ferenc, 395
 Gambetta, Jouinot, 115, 139
 Gambetta, Leon, 133
 Gaspari, Peter, 317
 Gavanszky Milán, 393
 Gemeinhardt Vilmos, 394
 Geml József, 21, 34, 106, 112, 133, 138,
 145, 216
 Gencsi Károly, 393
 Gengusch József, 396, 397
 Gera Mátyás, 141
 Gerba Gusztáv, 394
 Gerich Ferenc, 127
 Getia Virgil, 397

- Ghetia György, 397
 Ghibu, Onisifor, 186, 219, 227, 229, 265,
 272, 284, 316, 361, 401
 Ghita, Pop, 252
 Ghitea József, 397
 Glasz Imre, 395, 396, 397
 Glattfelder Gyula, 6, 8, 82, 108, 109, 114,
 148, 158, 165, 179, 189, 191, 196, 201,
 202, 355, 399
 Glatz József, 397
 Glatz Vilmos, 397
 Gocan, Simion, 227
 Gokler Antal, 392
 Goldiş, Vasile, 288, 295, 358
 Gombos Ferenc Albin, 411, 412
 Gombos László, 395
 Gonda György, 127
 Goschy Imre, 395, 396
 Góth Pál, 395, 396
 Gozdu Elek, 102, 406
 Görög Ottó, 397
 Götz János, 394, 395
 Graef László, 395
 Gratz Gusztáv, 283, 286, 288, 297, 304,
 309
 Gréth Károly, 42
 Grób Ferenc, 395, 396
 Gropsian, Mihai, 177
 Grosser József, 217
 Grósz József, 102
 Gruics Milán, 395, 396
 Gruics Panta, 133
 Grujucs Sándor, 396
 Grün László, 395, 396
 Gusti, Dimitrie, 251, 348, 349, 354
 Gutschmidt Zoltán, 394, 395
 Gyárfás Elemér, 260, 275, 288, 293
 Gyertyánffy Miklós, 395
 Gyika Árpád, 393
 Gyorgyevits, Szredoje, 133
 Györbíró Jenő, 102
 György Lajos, 283, 367
 Gyurác Ferenc, 173, 312
 Habsburg Ferdinánd I., 206, 237, 239,
 241, 242
 Habsburg Mária Terézia, 204, 208, 209,
 210, 211, 212, 217, 362
 Habsburg-Lotharingiai Albert, 39
 Habsburg-Lotharingiai Ferenc
 Ferdinánd, 286, 293
 Habsburg-Lotharingiai Ferenc I., 212,
 217
 Habsburg-Lotharingiai Ferenc József,
 26, 45, 46, 66, 117, 289, 293
 Habsburg-Lotharingiai Ferenc
 Szalvátor, 122
 Habsburg-Lotharingiai József II., 22, 82,
 204, 208, 209, 210, 211, 212, 217, 405
 Habsburg-Lotharingiai Károly IV., 131
 Habsburg-Lotharingiai Lipót II., 209,
 212, 217
 Hack Béla, 393
 Hadffy Gyula, 393
 Hadnagy László, 391
 Hagel János, 392
 Halász Endre, 394
 Hallerstein Ágoston SJ, 22
 Hám Antal, 311
 Haman Elemér, 396
 Haman Jenő, 396
 Hamann Elemér, 396
 Haret, Spiru, 181, 248, 249, 263, 264
 Häring Ákos, 127
 Hartl Ferenc, 215, 216, 218
 Hány István, 395, 396, 397
 Hecl Hugó, 397
 Heegn, Reinhold, 6, 130, 134, 145, 146,
 147
 Hegedüs Nándor, 119, 282, 293, 294
 Heinrich Géza, 395
 Held Ernő, 397
 Hemmen Ferenc, 25, 38, 43, 44, 49
 Herczeg Ferenc, 406
 Herczeg Ferenc temesvári bíró, 207
 Herrling Károly, 397
 Herrling Tibor, 397
 Hertelendy Ferenc, 64, 67
 Hess Rezső, 122
 Hesz Ervin, 394
 Hesz Jenő, 397
 Heyer Károly, 397
 Hinkel Péter, 396, 397
 Hirschler József, 405
 Hódy Mózes, 393
 Hohenzollern-Sigmaringen Ferdinánd
 I., 139, 172, 189, 242, 270, 273, 275
 Hollinger, Peter, 197
 Hollmann Ferenc, 396, 397
 Holtz Károly, 393
 Holzner László, 395
 Hóman Bálint, 204, 205, 206, 207, 208,
 209, 210, 212, 295, 298

- Horthy Miklós, 159
 Horváth Cirill, 213
 Horváth Ferenc, 123, 390, 391
 Horváth Jenő, 21, 91, 123, 129, 170, 389, 390
 Horváth Pius, 23, 216
 Hoványi Ferenc, 406
 Huber Imre, 173, 312
 Huber Joachim, 42
 Hunyadi János, 138, 205
 Huszár Ödön, 394
 Huszarek Vilmos, 395
 Hutira Dezső, 124
 Hübner Endre, 397
 Iencu, Moses, 230
 Ilies Péter, 391
 Iliesiu Miklós, 392
 Imre Sándor, 373
 Imrik Béla, 221
 Inotay László, 21
 Ionescu, Eugen, 251
 Ionescu, Take, 182
 Iorga, Nicolae, 118, 119, 216, 234, 242, 252, 253, 254, 255, 272, 273, 276, 281, 287, 297, 298, 302, 308, 338, 340, 348, 349, 354
 Iorgulescu, Spiridion, 159
 Irinyi Sándor, 66
 Isac János, 392
 Isac, Emil, 406
 Jaeger Ádám, 32, 34
 Jäger Alfréd, 127
 Jakab Gyula, 312
 Jakabcsics Imre, 393
 Jakabffy Elemér, 118, 119, 186, 222, 266, 269, 278, 280, 284, 289, 290, 293, 295, 297, 357, 364, 365, 370
 Jakabffy Lóránt, 397
 Jakó Zsigmond, 406
 Jakoby Heinrich, 397
 Jancsó Benedek, 209, 225, 230, 248, 252, 282, 283, 288, 292, 294, 295, 297, 306, 354, 368
 Jancsó Lajos, 393
 Jarosievitz Zoltán, 111, 392
 Járosy Dezső, 64, 220
 Jászai Rezső, 70, 106
 Jedlicska Pál, 394
 Joanovits Sándor, 120, 122, 397
 Joanovits Tibor, 397
 Josity Pál, 397
 Juhász Jenő, 156
 Kabdebó Ottó, 397
 Kacsur János, 391, 392
 Kakuk János, 124, 390, 391
 Kalazanci Szent József, 81
 Káldor Ágoston, 21, 102, 123, 390
 Kalmár Imre, 393
 Kalmusz Lajos, 393, 394
 Kalózy József, 397
 Kampf Nándor, 397
 Kapcza György, 396
 Kapcza Gyula, 396
 Kapdebó Gergely, 49
 Karácsonyi István, 42
 Karácsonyi János, 204, 205, 208, 221, 242
 Kárász Dezső, 394
 Kardhordó Károly, 288, 298, 299
 Károlyi Ferenc, 393, 394
 Károlyi Gyula, 143
 Károlyi Mihály, 131, 136, 142
 Károsi Sándor, 390, 391
 Kayser Lajos, 357
 Kazay Árpád, 127
 Kerekes Kálmán, 127
 Keresztesi Lajos, 393
 Kesselring Ferenc, 396
 Kessler Erzsébet, 41
 Khün János, 395
 Kinizsi Pál, 16, 205
 Kintzig Tibor, 394
 Kiritzescu, Constantin, 368
 Kisfaludy Kálmán, 34
 Kiss György, 76
 Kladiva Otmár, 397
 Klamarik János, 38
 Klein Gábor, 397
 Kleitsch Vilmos, 394
 Klemann István, 394
 Klemann János, 80
 Klemann József, 373
 Klemann Miklós, 127
 Klement Oszkár, 397
 Klotilla Lajos, 396
 Klöckl Oszkár, 396, 397
 Knoblauch Ágoston, 395, 396
 Knoblauch Béla, 395, 396
 Knoblauch Miksa, 395, 396
 Kohn Ferenc, 397
 Kokas Miklós, 395
 Kolb Ödön, 396, 397

- Kontraszti Dezső, 91, 99, 389, 390
 Koppauer Ignác, 41
 Koreck Aladár, 394, 395, 396, 397
 Koreck Károly, 394, 395, 396
 Koreck Sándor, 394, 395
 Kornis Gyula, 248, 411
 Koronghy Gyula, 394
 Kosek János, 391
 Kotila Lajos, 395, 396
 Kovács Béla, 338, 342, 343, 348, 389, 392
 Kovács Brúnó, 139
 Kovács Endre, 312
 Kovács Lajos, 395, 396
 Kozár Ferenc, 389
 Körbel László, 397
 Kövér István, 393
 Kratochwill Henrik, 66
 Kräuter Ferenc, 146, 147, 148, 197, 249,
 299, 318, 323, 324, 373, 374
 Kremann Jenő, 397
 Krémer József, 66
 Kremmer István, 397
 Krenner Géza, 394
 Krenner Miklós, 271
 Kubán Endre, 160
 Kun Arthur, 347
 Kun Lajos, 44
 Kun László, 43, 50, 216
 Kuna Ferenc, 397
 Kuncz Elek, 35
 Kümmer Henrik, 218
 Kyri Dezső, 396, 397
 Kyri Jakab, 396, 397
 Ladányi László, 395
 Ladstatter István, 393
 Lajos I. magyar király, 205
 Lajtsák Ferenc, 217
 Landstatter István, 393
 Láng Béla, 258
 Láng Gyögy, 397
 Lányi Béla, 394
 Lassada Anna Mária, 41
 László József, 312
 Laurenti, Geronimo, 317
 Lazár, Gheorghe, 230, 263, 406
 Leleszi János, 207
 Lendvai János, 59, 91, 389, 390
 Lendvai Miklós, 104, 205
 Lengyel István, 393
 Lengyel Sándor, 395
 Léstyán Ferenc, 414
 Létics György, 117, 143
 Lévay Imre, 406
 Linde, Pjotr, 128
 Lindner Vendel, 156
 Lippe József, 396
 Liseanu, Popa, 184, 272, 303
 Liszt Ernő, 394
 Lonovics József, 24, 26, 107, 213
 Lórenz Károly, 393
 Losonczy István, 13, 16, 204, 206
 Lówy Mór, 34
 Lucian, Georgevici, 318
 Lui Nándor, 66
 Lukács György, 161, 178
 Lukács Gyula, 127, 393
 Lukács László, 42, 50, 394
 Lukinich Imre, 411
 Mack Ignác, 26
 Mackensen, August von, 127, 132
 Madzsar Gusztáv, 130, 134, 150, 389
 Magony József, 91, 116, 124, 389, 390
 Magyar Gábor, 5, 38, 42, 44, 47, 50, 51,
 52, 67, 70, 106, 114, 404
 Magyary Pál, 242, 347
 Mailáth Gusztáv Károly, 170, 182, 221,
 222, 241, 242, 257, 326, 330, 342
 Maior, Petru, 282, 406
 Majthényi Géza, 173, 312
 Makavey Dénes, 394
 Makk István, 393
 Makk Iván, 393
 Malanovszky Alfonz, 396
 Mangiucia Aurél, 127
 Mangiucia János, 393
 Mangold Imre, 127
 Maniu, Iuliu, 139, 289, 293, 331
 Mannhardt Ignác, 24, 39
 Manoilovits György, 393
 Manoilovits Samu, 393, 394
 Manoilovits Sándor, 393
 Manoilovits Stanko, 393
 Marghiloman, Alexandru, 242
 Margita István, 395, 396
 Mária Piroška, 140
 Máriaffy Albert, 393
 Marinescu, Petru, 262, 310, 314, 315,
 316, 339
 Marmaggi, Francesco, 179, 187, 192, 375
 Marok Ernő, 395
 Marok István, 394, 395
 Marossy Mátvás, 102

- Márton Áron, 407
 Márton V. pápa, 104
 Martzy Mihály, 357
 Mateiu, Nicolae, 281
 Matheu, Simon, 159
 Matiachich Géza, 395, 396
 Matisz Oszkár, 393
 Mattanovich Kálmán, 394
 Matthiasich Géza, 396
 Mauritz Viktor, 392
 Mayer Ervin, 156
 Megyer József, 409, 410
 Melanovszky Alfonz, 395, 396
 Menczer Rezső, 32, 34
 Menyhárt István, 394
 Menyhárt János, 393, 394
 Merbl Arnold, 64, 405
 Mercy, Claude Florimond de, 39, 103,
 207, 208, 210
 Mertz Károly, 392
 Mészáros János, 393
 Mettler Engelbert, 394, 395, 396
 Micu-Klein, Inocențiu, 282
 Mihali, Theodor, 230, 304
 Mihályfi Imre, 127
 Mihályi Gábor, 221
 Mihályi Lajos, 394, 395
 Mihályik Imre, 395
 Miklós Árpád, 394
 Miklós István, 221
 Mindl Rudolf, 395, 396
 Minnich Ádám, 395
 Minnich János, 395
 Miron, Cristea, 119, 187, 289, 310, 357,
 362
 Misányi Lajos, 123, 129, 390
 Miskovits Deján, 140
 Misseni Pál SJ, 22
 Mișu, Nicolae, 242
 Mitták Béla, 394
 Mixich Sándor, 396, 397
 Mixich Vince, 396, 397
 Moldovan, Grigore, 283, 406
 Moldovan, Ion, 285
 Molnár Viktor, 42
 Momák János, 395, 396, 397
 Mondik Pál, 170, 173, 319, 320, 391, 392
 Morariu Sabin, 397
 Moravek Endre, 284
 Morschl Ferenc, 393
 Mrkszics Eutim, 394
 Mucsalov Simon, 393
 Murányi Ignác, 157
 Muszkopf Imre, 394, 395, 396
 Muth Endre, 394
 Muth Ferenc, 394
 Muth Gáspár, 192, 197, 299, 334, 373
 Mühlbach Károly, 34
 Mühle Árpád, 106
 Mühle Ernő, 139
 Müller Béla, 396
 Müller Dezső, 393, 394
 Müller Károly, 394
 Müller Sándor, 397
 Müller Zoltán, 396
 Nagel Henrik, 394
 Nagel László, 393
 Nagy Aurél, 4, 87, 91, 159, 261, 262, 312,
 389, 390, 391, 392
 Nagy Gyula, 395, 396
 Nagy István, 397
 Nagy Károly, 232, 249
 Napoleon, Bonaparte, 288
 Náray Lajos, 106
 Nátafalussy Kornél, 36, 37, 44
 Návay Lajos, 70
 Néder Ede, 91, 389, 390
 Neff Ferenc, 373
 Negulescu, Ion, 323, 348, 349
 Negulesu, Nicolae, 303
 Nehrer, Petru, 162
 Nelouth Vince, 396
 Nemcsényi Adolf, 21
 Nemes József, 237
 Németh János, 392
 Németh Jenő, 91, 389
 Németh József, 5, 32, 42, 49, 62, 64, 66,
 67, 68, 108
 Nepper Antal, 395, 396
 Netzhammer, Raymund, 189, 237
 Niamessny Mihály, 156, 157, 158, 160
 Niamessnyné Manaszgy Margit, 156,
 157, 158, 159, 160
 Niczky Kristóf, 211
 Nikolajevics Miklós, 396, 397
 Nikolajevics Miklós, 396
 Nyirő József, 302
 Obadean, Paul, 347
 Oberding József György, 414
 Olasz Vilmos, 397
 Olay Ferenc, 297
 Olejovics János, 389, 390

- Oltványi Pál, 406
 Onciu Aurél, 394
 Onciu Julián, 394
 Ormós Zsigmond, 406
 Ortmayer Alajos, 397
 Ortmayer Ferenc, 395, 396, 397
 Ortmayer Lajos, 397
 Ortopán György, 394
 Ortopán Miklós, 394
 Osztie Andor, 135, 205
 Osztoics Ernő, 393
 Osztoics Vilmos, 393
 Ozorai Pipó, 104
 Păcăla, Victor, 368
 Pacha Ágoston, 8, 10, 50, 191, 197, 200, 202, 221, 237, 317, 318, 319, 322, 324, 328, 329, 331, 333, 342, 345, 356, 399
 Pachinger Alajos, 110
 Packi Miklós, 123, 389, 390
 Păclișan, Zenovie, 189
 Paki Ferenc, 395
 Pamlényi István, 393, 394
 Pangl Béla, 396
 Pangl József, 396
 Papházy Miklós, 396, 397
 Papp Endre, 394
 Papp Gyula, 17, 160, 161, 390, 391, 409
 Papp Imre, 394, 395
 Papp János, 119, 391
 Papp József, 118, 281, 291, 296
 Parádi Kálmán, 406
 Parcsetics Árpád, 395
 Parecz György, 306
 Parsche Károly, 397
 Pascu, Silvius, 156, 391
 Pasetto, Lucas Hermenagildo, 326
 Pataky Tibor, 396
 Patay József, 310, 313, 318, 319, 320, 321, 356, 383, 386, 399
 Patzner István, 217
 Pennescu, Dimitrie, 359
 Pércsics Károly, 389, 390
 Perényi József, 173, 312
 Perlas, Ralph, 208
 Peruf János, 394, 395
 Pesty Frigyes, 213
 Petőfi Sándor, 189
 Petrovici, Ion, 10, 150, 152, 184, 189, 235, 236, 238, 243, 244, 256, 261, 262, 310, 315, 322, 323, 324, 329, 333, 339, 341, 347, 348, 349, 350, 389
 Petrovics Ferenc, 32
 Petrovics István, 391, 392
 Petrovics János, 391
 Petrovics orvos, 23
 Petrovics Traján, 394, 395, 396
 Pfeiffer Antal, 21, 33, 38, 129, 210, 214, 217, 389
 Pfenndt József, 397
 Piasek György, 396
 Pillich Kálmán, 6, 138
 Pillich, Mladen, 140
 Pirchala Imre, 187, 236
 Pirooska László, 396
 Pius X. pápa, 66
 Pius XI. pápa, 189, 310
 Platsek György, 396
 Pogány Jenő, 334
 Pollák Emil, 397
 Pollák Ferenc, 397
 Pongrácz János, 396
 Pop, Virgil, 392
 Popovici Ovidius, 397
 Popovici, Aurel, 288
 Popovici, Cornelius, 162
 Popovici, Iosif, 177, 178, 189, 232, 243, 257, 258
 Popovici, Josif, 246
 Popovici, Virgil, 154, 391, 392
 Pozsgay István, 394
 Pradel, Henri, 140
 Pricha Árpád, 106
 Prie, Octavian, 7, 165, 168, 174, 186, 272
 Princzinger István, 392
 Probst János, 348, 373
 Prochaska Jenő, 395, 396, 397
 Prochaska József, 397
 Prochaska Lajos, 395, 396, 397
 Prochaszka Jenő, 396
 Prochaszka Lajos, 396, 397
 Prodanovics István, 397
 Pteancu, Alexandru, 188, 219, 221, 222, 224, 226, 227, 230, 231, 232, 234, 238, 243, 262, 264, 272, 273, 338, 339, 340, 341
 Puhala Sándor, 392
 Pulszky Ágoston, 36
 Purgly Lajos, 394
 Purgstaller József, 216
 Pușcariu, Severin, 189
 Puskás Zoltán, 394
 R. Szeben András, 300

- Radulov Boriszláv, 393, 394
 Radulov Ladoszláv, 393
 Ragályi Ferenc, 393
 Ragányi László, 393
 Raity Szvetozár, 394
 Rajka Géza, 392
 Rajkovits Antal, 394
 Rákóczi György I., 282
 Rappensberger Gyula, 393
 Récsei Ede, 312, 391
 Réday János, 391
 Reinhardt József, 394
 Reiter Ede, 33, 38, 42, 48
 Reitter Ferenc, 406
 Reményik Sándor, 400
 Rimmel Ferenc, 394, 395
 Réthy Imre, 284
 Retscher Miklós, 396
 Retzler János, 395
 Rittinger János, 127
 Rolkó László, 141
 Rolkó Rezső, 179
 Rolkó Sándor, 156, 158
 Róna Ignác, 34
 Ross, Ion, 256
 Róth Nándor, 21
 Roth, Hans Otto, 300
 Rózsa Imre, 34, 38
 Röhrich János, 393
 Rőmer Miklós, 394
 Rörich János, 393, 394
 Rudits Elek, 393, 394
 Rumann Andor, 394
 Rumann Gyula, 395, 396
 Ruttner Dénes, 395, 396
 Ruttner Ferenc, 396
 Ruttner István, 395, 396
 Sáfrán József, 68, 100, 119, 170, 312, 389,
 390, 391, 409
 Saljó Keresztély, 373
 Sándor József, 183, 253, 270, 274, 330
 Sárka Barnabás, 395, 396
 Sauerborn Károly, 393
 Savoyai Jenő, 204, 207
 Schaff Jenő, 396
 Schäßler Endre, 394
 Schamen Károly, 396
 Schandl Béla, 312, 391, 392
 Schannen Károly, 396, 397
 Schausz János, 395, 396
 Scheda György, 393
 Scheirich Károly, 393, 394, 395
 Scheirich Tivadar, 395
 Schiff Péter, 153
 Schill Fülöp, 391
 Schiller, Ervin, 197
 Schlebusz Sándor, 394, 395
 Schmidt Antal, 39
 Schmidt Gyula, 394
 Schmidt József, 394
 Schnitzár Sándor, 397
 Scholtz Arthur, 393
 Schönborn Antal, 395, 396
 Schönborn Félix, 395, 396
 Schönborn József, 394, 395, 396
 Schretter Győző, 127
 Schulek Ferenc, 102
 Schultz Ferenc, 395, 396
 Schuster Konstantin, 408
 Schuszter Gusztáv, 395, 396
 Schütz Antal, 308
 Schwartz Miklós, 397
 Schweighoffer János, 319, 320, 341, 391,
 392
 Scudier, Anton, 131
 Sebestyén Árpád, 154, 155
 Serédi Jusztinián, 326, 328
 Seton-Watson, William, 119, 291, 306
 Sieburg Ferenc, 395
 Simon Gyula, 390
 Őincai, Gheorghe, 282, 406
 Singer Endre, 397
 Singer, Kornél, 156
 Sinkovits Dezső, 245, 391, 392
 Sipos András, 245, 391, 392, 396
 Skóza Nándor, 34
 Slavici, Ioan, 295, 406
 Smock Ferenc, 397
 Sollinger Nándor, 395
 Somhegyi Ferenc, 28
 Somogyi Ferenc, 397
 Somogyi István, 91, 389
 Spălăţelu, Constantin, 392
 Speranţia, Eugeniu, 261, 338, 339
 Speth Károly, 38
 Stanculescu Demeter, 392
 Tauer György, 298
 Stefán József, 394
 Stefán Péter, 394, 395
 Steiner Ferenc, 50
 Steiner Miklós, 127
 Steinhardt Antal, 42

- Steinitzer Gyula, 396
 Stifter Andor, 397
 Stifter Béla, 397
 Stoica, Nicolae, 153
 Stoica, Vasile, 119, 189
 Stojanovits János, 394
 Strasser Albert, 32
 Strósz Pál, 394
 Suchan Antal, 32
 Suha Pál, 127
 Sulyok István, 243, 263
 Surgent József, 391
 Sütőry István, 238, 243, 257, 262, 311,
 312, 338, 342, 343, 347, 348, 389, 391,
 392
 Szabó Ferenc, 104
 Szabó István, 394
 Szabó József, 312
 Szabó Zoltán, 394
 Szabolcska Mihály, 143, 153
 Szajbély Ernő, 395
 Szajbély Gyula, 394, 395
 Szakáll Gyula, 390
 Szál Jenő, 396, 397
 Számek György, 5, 6, 43, 44, 46, 47, 48,
 51, 59, 64, 66, 67, 68, 99, 100, 113, 389
 Szapolyai János, 206
 Szász József, 269, 288, 302
 Szász Zsombor, 294, 304, 308, 336, 361
 Szávits Andor, 393
 Széchényi György, 207
 Széchenyi István, 14
 Szegő Endre, 397
 Székely Antal, 396, 397
 Székely László, 5, 48, 49, 51, 58, 59, 60,
 64, 66, 122, 143, 405
 Szekeres Kálmán, 393
 Szekernyés János, 414
 Szekfű Gyula, 204, 205, 206, 207, 208,
 209, 210, 212, 295, 298, 304, 307
 Szelik Aladár, 394
 Szentkláray Jenő, 21, 102, 103, 104, 206,
 208, 211, 216
 Szerencsy Árpád, 393
 Szieburg Ferenc, 395
 Szigligeti Ede, 406
 Szilágyi Antal, 397
 Szilárd Emil, 66
 Szilárd János, 393
 Szily Pongrác, 120
 Szinger Kornél, 179, 311
 Szivák Imre, 50
 Szmok Ferenc, 396, 397
 Szollinger Nándor, 395
 Szomy István, 23
 Sztura Lajos, 396, 397
 Szundy Aladár, 395
 Szülő Géza, 281
 Szűry Kálmán, 32
 Szűts István, 23
 Table, Nicolae, 162
 Tacitus, 16
 Takács József, 394, 395
 Tárcazy István, 34
 Tauffer Jenő, 66
 Telbisz Károly, 5, 6, 21, 32, 33, 34, 36,
 38, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 50, 51, 52,
 64, 67, 69, 99, 100, 102, 108, 112, 113,
 114, 149
 Telegdi Nándor, 391, 392
 Teleki Endre, 137, 391
 Tengler János, 373
 Teutsch, Fridrich, 301
 Thierjung Ferenc, 373
 Thöresz Dezső, 395
 Thöresz Mihály, 395
 Thuma Béla, 395
 Thuma Bruno, 395
 Thun, Leo, 218
 Thuróczy László, 211
 Till, Tivadar, 225
 Timcsák István, 397
 Tinódi Sebestyén, 206
 Tisza István, 9, 50, 131, 286, 291, 292
 Titulescu, Nicolae, 359, 361, 401
 Tomeján Margit, 22, 82, 405
 Tomi, Lucian, 392
 Tóth Antal, 391
 Tóth Gyula, 397
 Tóth Lajos, 348, 389, 392
 Tournadre, Nicolas, 139, 143, 144, 207
 Tőkés Lajos, 312, 390, 391, 392
 Török János, 127
 Török Sándor, 138, 143
 Trasser Géza, 396, 397
 Trasser Lajos, 395
 Traunfellner Lóránt, 397
 Trefort Ágoston, 38, 368
 Treisz József, 394
 Tubán Tibor, 91, 143, 389, 390
 Tutkovits Nándor, 139
 Uhrmann Alfréd, 393, 394, 395

- Ungár Adolf, 330
Urbányi C. József, 302
Vaida-Voevod, Alexandru, 282, 294
Várady L. Árpád, 38, 43, 44, 406
Várady Tibor, 394
Varga István, 395, 396, 397
Várhelyi Gyula, 216
Vásárhelyi Gergely, 283
Vass Bertalan, 70, 106, 130, 389
Vátz József, 395
Vékony István, 390, 391
Velicsek Szaniszló, 397
Velisch Szaniszló, 397
Vende Ernő, 206
Verbos Nándor, 393, 394
Vermes Albán, 394
Vértessy Gyula, 211, 260, 364
Vest Ede, 50
Veszelovszky Pál, 395
Veterányi Viktor, 330, 356
Viczián Ádám, 395
Viezner Gyula, 49, 87, 91, 162, 179, 184,
197, 311, 389, 390, 391, 409
Vimmer József, 32, 34
Viñas, Thomas, 170
Viñas, Thomas, 171
Viñas, Thomas, 192
Viñas, Thomas, 375
Vincze László, 173, 312
Vinczehidy Ernő, 393
Vinczehidy Miklós, 393, 394
Vingrom Károly, 397
Virág Dezső, 397
Virás Ferenc, 394
Virsz Miklós, 395
Visegrádi Lajos, 170
Viszt Ferenc, 395, 396
Viszt László, 395, 396
Vix, Fernand, 140, 142
Vojkicza Gyula, 396
Vuchetich Endre, 175, 237
Waldeck Ernő, 397
Waltner József, 319, 325
Wambach Péter, 396
Weifert Hugó, 396, 397
Weisz Ernő, 394
Weisz János, 104
Wekerle Sándor, 67
Wellisz Károly, 393
Weszelovszky János, 395, 396
Wildburg Walter, 156, 157, 393, 394, 395
Willer Kázmér, 396
Wilson, Woodrow, 129
Winter Antal, 395, 396
Wirsz Miklós, 395, 396
Wiszt Ferenc, 394, 395
Wiszt László, 394, 395, 396
Wittenberger Antal, 38, 44, 50, 88
Wlassics Gyula, 5, 35, 36, 42, 43, 44, 45,
66
Wolafka Nándor, 406
Wolf János, 262, 312, 391, 392
Zathureczky Gyula, 394
Zechmeister Pál, 396
Zichy János, 70, 368
Zippel László, 395, 396
Zwicker József, 396
Zwicker József, 395
Zsilinszky Mihály, 38